

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS

AISTĖ KUČINSKIENĖ

JUOZO TUMO-VAIŽGANTO EPISTOLINIS DISKURSAS

Daktaro disertacija

Humanitariniai mokslai, filologija (04 H)

Vilnius, 2016

Disertacija rengta 2011–2016 metais Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.

Mokslinė vadovė – doc. dr. Brigita Speičytė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, filologija – 04 H).

Turinys

I. Įvadas	5
II. Vaižganto laiškai lietuvių epistolikos tyrimų kontekste	13
2. 1. <i>Laiškų tyrimai</i>	13
2. 2. <i>Disertacinio tyrimo šaltiniai</i>	19
III. Epistolinis diskursas: tyrimo perspektyva	23
3. 1. <i>Laiško ribos: epistolarium ir metonimiškumas</i>	23
3. 2. <i>Tarp istorijos ir pasakojimo: epistolinio diskurso autonomija</i>	31
3. 3. <i>Epistolinė bendrija ir literatūros laukas</i>	43
3. 4. <i>Epistolinis subjektas: savikūra ir epistolinis pasirodymas</i>	51
3. 5. <i>Laiškų analizės strategija</i>	58
IV. Vaižganto epistolinė bendrija	62
4. 1. <i>Epistolinio diskurso sąlygos XIX a. pab.–XX a. pr. lietuvių kultūros lauke</i>	62
4. 2. <i>Vaižganto laiškų aplinka</i>	76
V. Epistoliniai dialogai: tarp darbo ir draugystės	87
5. 1. <i>Komunikacija su kunigais literatais. 1892–1905 m. epistolinė bendrija</i> ...	88
5. 1. 1. <i>Laiško įvykis: epistolinės bendrijos steigtis</i>	88
5. 1. 2. <i>Laiško naratyvas: preskriptyvinė ir tarpininkavimo galios – „vienadūšiai“</i>	105
5. 1. 3. <i>Savikūra: individo veiklos programa kolektyve</i>	128
5. 2. <i>Kultūros ir literatūros lauko modeliavimas: tarpininko vaidmuo</i>	135
5. 2. 1. <i>Savikūra: tarpininko tapatybė 1904–1913 m.</i>	136
5. 2. 2. <i>Tiesioginis tarpininkavimas</i>	154
5. 2. 3. <i>Literatūriniai tarpininkavimo siužetai</i>	161
5. 3. <i>Laiškų performatyvumas: tekstų kritika ir tekstai liudytojai</i>	167
5. 3. 1. <i>Epistolinė kritika</i>	168
5. 3. 2. <i>Literatūros lauko būklė: įtampa tarp viešo ir privataus</i>	183
5. 3. 3. <i>Epistolinė kritika ir Vaižganto autoritetas</i>	197
5. 3. 4. <i>Dokumentiškumas: laiškai kaip liudytojai 1913–1933 m.</i>	207
5. 4. <i>Epistolinė savikūra: autorinė savivoka</i>	215

5. 4. 1. Ankstyvoji autorinė savivoka: 1905–1912 m.	216
5. 4. 2. Prisiimama autoriaus tapatybė: 1912–1913 m.....	224
5. 4. 3. Autorinė savivoka po 1913 m.: Pragiedruliai	237
5. 4. 4. Vėlyvasis laikotarpis: autoriaus ir kūrybos refleksija	246
VI. Epistolinis pasirodymas šeimos korespondencijoje: <i>Laiškai Klimams</i>...	255
6. 1. Laiškai Klimams – epistolinis naratyvas.....	255
6. 1. 1. Atskiras korespondencijos pasaulis: autoreferentiškumas ir erdvėlaikis	258
6. 1. 2. Epistolinis subjektas: kūnas ir karnavalas	275
6. 1. 3. Laiškų naratyvas: pozicijų kultūros lauke apmąstymas	283
VII. Išvados	299
VIII. Literatūros sąrašas.....	308
<i>Santrumpos</i>	308
<i>Šaltiniai</i>.....	308
<i>Publikuoti Vaižganto laiškai</i>	308
<i>Vaižganto laiškai archyvuose</i>	309
<i>Publikuoti laiškai Vaižgantui</i>	310
<i>Laiškai Vaižgantui archyvuose</i>	311
<i>Kiti laiškai</i>	312
<i>Vaižganto publicistika ir kritika</i>	313
<i>Kitų autorių publicistika, kritika ir grožiniai kūriniai</i>	315
<i>Grožiniai Vaižganto tekstai</i>	319
<i>Kritinė ir teorinė literatūra</i>	320
IX. Priedas: tiriamų rankraštinių Vaižganto laiškų chronologinis sąrašas.	337

I. Įvadas

Ši daktaro disertacija skirta vienam didžiausių lietuvių literatūros istorijoje epistoliniam palikimui – rašytojo ir kultūros lauko dalyvio Juozo Tumo-Vaižganto (1869–1933) laiškams. Daugelis tyrėjų Vaižgantą – produktyvų literatūros autorių ir aktyvų visuomenės veikėją – išskiria kaip unikalų, su niekuo nesugretinamą autorių¹, o specifinę jo tekstų poetiką vadina „vaižgantiškumu“². Po Vaižganto mirties rašytose esė Jonas Aistis apibūdino Tumą kaip ypatingą, neeilinę asmenybę, visuomenininką-„tautos vergą“³, Alfonsas Nyka-Niliūnas yra jį įvardijęs legenda ir vieša institucija⁴. Unikalus šis rašytojas ir tuo, kad užėmė labai įvairias padėtis literatūros lauke, o jo tekstinė visuma pasižymi žanrų įvairove.

Autoriaus kūryba, publicistika, kritika ir kitų žanrų tekstai yra gana išsamiai tirti, tačiau, nors laiškai įtraukiami į rašytojo gyvenimo ir kūrybos interpretacijas, atskira epistolinio diskurso analizė anksčiau nebuvo atlikta. Moksliniuose darbuose ir populiariojoje recepcijoje laiškus įprasta laikyti istoriją liudijančiais dokumentais, o šiame tyrime jie visų pirma analizuojami kaip atskirą visumą sudarantys tekstai, pasižymintys istorijos tekstualumo ir tekstų istoriškumo įtampomis. Epistoliniuose tekstuose formuluojami epistolinio subjekto santykiai su adresatais, apsibrėžiama bei prisiimama tapatybė bei kultūrinio veikimo modeliai, vyksta socialinio, simbolinio ir kultūrinio kapitalo apykaita, rašymo „pratybos“. Taigi šio darbo tyrimo **objektas** yra pagal savitą logiką veikiantis Vaižganto epistolinis diskursas,

¹ Žr. Algimantas Radzevičius, *Vaižgantas lietuvių prozos kryžkelėse: meninės sintezės problema*: monografija, Vilnius: Vaga, 1987, p. 23; Viktorija Daujotytė, *Lietuvių literatūra: XX a. pradžia ir pirmoji pusė*: Vadovėlis XI klasei, Kaunas: Šviesa, 1996, p. 215.

² Žr. Aldona Vaitiekūnienė, *Vaižgantas: literatūrologijos habilitacinis darbas*, Vilnius: VPU, 1995, p. 33; Juozas Ambrazevičius (Brazaitis), *Vaižgantas: Apmatai kūrybos studijai*, Kaunas: Viltis, 1936, p. 44; Vanda Zaborskaitė, „Vaižgantas“, in: *Vaižgantas, Rinktiniai raštai*, Vilnius: Valstybinė grožinės lit. l-kla, 1957, p. 29.

³ „Jam panašaus mes neturime ir ilga neturėsime. Panašaus ilgai reikės laukti“ (Jonas Aistis, „Tumas ir kanarėlės“, in: Idem, *Raštai II*, redagavo Alfonsas Nyka-Niliūnas ir Antanas Vaičiulaitis, Chicago: Ateities literatūros fondas, 1993, p. 21).

⁴ Alfonsas Nyka-Niliūnas, „Vaižgantas po dvidešimties metų“, in: Idem, *Temos ir variacijos*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 10.

apimantis Tumo laiškus, taip pat jam adresuotuosius. Remiantis dėmesio laiškų tekstualumui nuostata, laiškai laikomi atskira tekstine visuma, tačiau sykiu integralia autoriaus rašytinio palikimo dalimi, tad į tyrimo lauką įtraukiami ir Vaižganto publicistiniai, kritiniai, grožiniai tekstai.

Vaižganto epistolinis diskursas yra dinamiškas reiškiny, chronologiškai aprėpiantis intensyvaus moderniosios lietuvių kultūros formavimosi laikotarpį nuo XIX a. pab. tautinio atgimimo iki Nepriklausomos Lietuvos 4-ojo dešimtmečio pradžios (nuo 1892 m. iki 1933 m.). Nors lietuvių „literatūrinio gyvenimo“ suaktyvėjimą ir literatūros savarankiškėjimą tyrėjai dažniausiai fiksuoja tarpukariu⁵, disertacijoje epistolinio diskurso analize siekiama parodyti, kad literatūros laukas autonomiškėti pradėjo išsyk po lietuviškos spaudos lotyniškaisiais rašmenimis draudimo panaikinimo⁶, o epistolinė komunikacija aktyviai dalyvavo literatūros bei kritikos apibrėžties ir, savo ruožtu, lauko autonomiškėjimo procesuose⁷. Pagrindinis šio disertacinio tyrimo **tikslas** yra, apibrėžus epistolinį diskursą kaip savitą, XIX a. pab.–XX a. pr. lietuvių kultūrai svarbų komunikacinį fenomeną, ištirti Vaižganto epistolinio diskurso pobūdį, jo santykį su kitais diskursais bei veikimą kultūros ir literatūros

⁵ Žr. Giedrius Viliūnas, *Literatūrinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940)*, Vilnius: Alma littera, 1998; Dalia Satkauskytė, „Liudo Vasario socialumas pagal Kostą Korsaką, arba naujos senos *Altorių šešėly* interpretavimo perspektyvos“, *Colloquia*, 2010, nr. 24, p. 72–83; ir kt. Žanriniu aspektu literatūros savarankiškėjimas ir profesionalėjimas taip pat neretai pastebimas tarpukariu (žr. Jūratė Sprindytė, *Lietuvių apysaka*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 130–188; ir kt.).

⁶ Panašus požiūris jau ne kartą išsakytas. Pavyzdžiui, vadovėlyje *XX amžiaus literatūra* (1996) aptardamas 1-ąjį ir 2-ąjį XX a. dešimtmečius Vytautas Kubilius rašo: „Didelių politinių ir socialinių įtampų laike kultūra brandino supratimą, kad ji nėra tik visuomeninių permainų įrankis, o pastovių dvasinių vertybių sfera, kad kultūros šaltinis yra ne tik kolektyvinė tautos egzistencija, bet ir individuali žmogaus būtis. [...] Kultūra ima įgauti autonominę reikšmę, plečiantis lietuviškai spaudai [...]“ (Vytautas Kubilius, *XX amžiaus literatūra*, Vilnius: Alma littera, 1996, p. 20). Panašiai „savarankiško literatūros gyvenimo“ pradžią pačioje XX a. pradžioje dar gerokai anksčiau nei Kubilius lokalizavo Vincas Mykolaitis-Putinas, atskaitos tašku pasirinkdamas spaudos lotyniškaisiais rašmenimis draudimo panaikinimą ir 1905 m. revoliuciją: „Šiame laikotarpy tad dailioji lietuvių literatūra pradeda normalų ir sąmoningą gyvenimą, rūpindamasi ne vien svetimais pritaikomaisiais tikslais, bet auklėdama ir savo meniškąją sielą ir ieškodama sau tinkamo rūbo“ (V. Mykolaitis, „Naujosios lietuvių literatūros angoje“, *Židinys*, 1928, nr. 10, p. 213).

⁷ Literatūros lauko autonomiškėjimas grindžiamas tuo, kad lauko dalyviai pradeda literatūrinius procesus apibrėžti ne per tiesioginį pavaldumą kitiems laukams (politiniam, ekonominiam, socialiniam ir pan.), o kaip besivystančius iš dalies savarankiškai ir pagal savitą logiką.

lauke. Dėmesys telkiamas į epistolinio diskurso veikseną⁸, epistolinio subjekto savikūrą⁹ ir komunikacijos laiškais kurtas reikšmes besiformuojančioje lietuvių kultūrinėje bendruomenėje bei atskirai autoriaus raštų istorijoje. Atsižvelgiant į temos ištirtumo situaciją ir tyrimo tikslą, disertacijoje keliama šie **uždaviniai**:

1. Apsibrėžti epistolinio diskurso reiškinių ir suformuluoti teorinę prieigą laiškų tyrimui.
2. Epistolines praktikas apibūdinti kaip savitą komunikacinį modelį XIX a. pab.–XX a. pr. lietuvių kultūroje.
3. Ištirti Vaižganto epistolinį diskursą kaip ypatingą komunikacinį darinį, ryškinant jam būdingą tekstinį specifiškumą bei jame susiformavusius subjekto savikūros, kultūrinių santykių modelius.
4. Pagrįsti epistolinio diskurso dalyvavimą formuojantis iš dalies autonomiškam lietuvių kultūros ir literatūros laukui.

Pagrindinėmis nuostatomis šis epistolinių tekstų tyrimas priklauso sociokultūrinės literatūros analizės sričiai, nes tekstai laikomi socialiniais veiksmais. Tačiau formuluojant **tyrimo metodologiją** atsižvelgiama į tai, kad vieno autoriaus laiškų visuma literatūrologijoje retai tampa atskiru analizės objektu: derinamos kelios epistolinio diskurso specifika išryškinti ir tekstų analizės perspektyvą suformuoti padedančios teorinės prieigos. Kadangi laiškas traktuojamas kaip daugiasluoksnis tekstas, analizėje skirtingiems laiškam ir jų grupėms formuluojami atskiri klausimai. Apibrėžiant laiško santykį su kitais teksta ir kultūriniu bei literatūros kontekstu, svarbiausios yra Stepheno

⁸ Disertacijoje sąvokomis „veiksena“ ir „veikimas“ įvardijamas sociologų darbuose dažnas anglų kalbos terminas „agency“. Veiksena apibrėžtina kaip socialinėse situacijose dalyvaujantiems būdingas gebėjimas tikslingai ir savarankiškai atlikti veiksmus. Šis gebėjimas priešinamas struktūrai (institucijoms, socialiniams santykiams, socialinėms jėgoms ir t. t.). Veiksenos sąvoka perimta iš sociologijos, tačiau ji taikoma ne tik individams, bet ir medijoms – laiškam, gebantiems veikti, paveikti ir keisti lauko struktūrą.

⁹ Terminas „savikūra“ vartojamas kaip angliškojo „self-fashioning“ atitikmuo. Šį terminą išpopuliarino Stephenas Greenblattas. Savikūra yra individo tapatybės apibrėžties ir prisiėmimo procesas, kuriam didelę įtaką daro socialinės, kultūrinės, istorinės ir kt. konvencijos. Esminiai savikūros elementai: autoriteto (orientacinio modelio) turėjimas, savo-svetimo opozicijos pabrėžimas, kalbinis lygmuo (žr. Stephen Greenblatt, *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 2005, p. 9).

Greenblatto ir kitų naujųjų istoristų įžvalgos, pagrindžiančios tekstinių ir netekstinių diskursų kaip dalyvaujančių bendroje kultūros reikšmių apykaitoje skaitymą (Stephen Greenblatt, *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare*, (1980) 2005; Stephen Greenblatt, Catherine Gallagher, *Practicing New Historicism*, 2001). Epistolinio diskurso naratyvumui ir istorijos bei pasakojimo santykiui paaiškinti esminės yra naratologų studijos (Elizabeth J. MacArthur, *Extravagant Narratives: Closure and Dynamics in the Epistolary Form*, 1990; Janet Gurkin Altman, *Epistolarity: Approaches to a Form*, 1982) ir epistolinių tekstų žanriškumo problematiką svarstantys tyrimai (Lizos Stanley, Patrizios Violi, Mireille Bossis, English Showalter Jr. straipsniai). Tiriant epistoliniame disкурse besiformuojantį kultūros ir literatūros lauko santykių tinklą, pasitelkiama šiuolaikinė literatūros sociologija, daugiausia remiamasi Pierre'u Bourdieu (*The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*, 1993; *The Rules of Art: Genesis and Structure of Literary Field*, 1995). Taip pat aktualizuojami kultūros istorikų (Denos Goodman, Konstantino Dierkso, Williamo Merrillo Deckerio ir kt.) tyrimai, padedantys aprašyti laiško veikimo socialiniuose ir kultūriniuose procesuose modelius.

Šios disertacijos **naujumas** ir **aktualumas** yra dvejetainiai. Metodologiniu požiūriu inovatyvus yra siekis suformuoti tokią epistolinio diskurso analizės strategiją, kuri apimtų epistolinių praktikų visumą (rašymo aplinką, laiškų raiškos ypatumus, epistoline komunikacija formuojamus tarpasmeninius ir bendruomeninius ryšius, epistolinio diskurso įgalinamas individo tapatybės apsibrėžtis ir pan.) bei jų ryšius su kitomis tekstinėmis ir užtekstinėmis praktikomis. Laiškus nagrinėjančiose studijose dominuoja atvejų analizės, o ši tyrimo strategija traktuotina kaip naujas žingsnis. Laikomasi požiūrio, kad suformuoti analizės įrankiai gali būti taikomi ir kitiems epistolinių rinkinių tyrimams. Dalykinį tyrimo aktualumą lemia tai, kad Vaižganto epistoliniai tekstai nėra sulaukę didesnio dėmesio, juolab visuminio tyrimo, nors autorius laikomas vienu iškiliausių laiškų rašytojų lietuvių literatūros istorijoje. Ši laiškų analizė leidžia sukonkretinti autoriaus veikimo literatūros lauke

pobūdį, įvardyti jo užimamas padėtis, veiklos modelius ir jų dinamiką, bei praplėsti unikalios autoriaus kultūrinės laikysenos tyrimus.

Iškelti uždaviniai nulemia tokią **disertacijos struktūrą**: skyriuje „Vaižganto laišakai lietuvių epistolikos tyrimų kontekste“ aptariami lietuvių literatūrologų atlikti epistolikos tyrimai bei Vaižganto laiškų publikavimo ir ištirtumo situacija, pristatomi analizės šaltiniai. Teoriniame disertacijos skyriuje („Epistolinis diskursas: tyrimo perspektyva“) apibrėžiama laiško žanrinė specifiška. Aptarus esmingiausias laiškų tyrimų problemas ir patį epistolikos reiškinį, pastebima, kad daugiasluoksni laiško struktūra nulėmusi dalinę epistolinių tekstų autonomiją, todėl epistoliniam diskursui suformuluojama analizės strategija, kurioje išskiriami figūratyvumo, naratyvumo ir paties laiško kaip visumos – įvykio – tyrimo lygmenys. Teorinėje dalyje taip pat glaustai pristatomi kultūros istorikų tyrimai, išryškinantys įvairiose kultūrose svarbias epistolines bendrijas, bei Bourdieu literatūros sociologija, kuri analizėje pasitelkiama tirti laiškų ir jų rašytojų veikseną besiformuojančiame lietuvių literatūros lauke.

Ketvirtajame skyriuje („Vaižganto epistolinė bendrija“) pristatomas Vaižganto korespondentų epistolinio bendravimo pobūdis laiškų rašymo tradicijos, kultūrinės aplinkos ir literatūros raidos XIX a. pab.–XX a. pr. kontekste. Aprašoma Vaižganto epistolinė bendrija – adresatai, adresatų grupės, susirašinėjimo tendencijos, bei aptariama šios epistolinės bendrijos būklė bendrame kultūrinės komunikacijos kontekste (apžvelgiami tuometiniai spaudos leidiniai ir jų sąsajos su literatūros lauko aktualijomis).

Apimtimi didžiausiame penktajame skyriuje („Epistoliniai dialogai: tarp darbo ir draugystės“), atsižvelgiant į laiškų chronologiją ir adresatus bei susiformavusius veikimo kultūros lauke modelius, tiriama Vaižganto epistolinio diskurso visuma.

Laiškai Klimams kaip išskirtinis epistolinio diskurso atvejis (vienu leidiniu publikuoti laišakai giminėms) aptariami atskirai šeštajame skyriuje („Epistolinis pasirodymas šeimos korespondencijoje: *Laiškai Klimams*“).

Tyrimo pabaigoje pateikiamos išvados, literatūros sąrašas ir priedas – tiriamų rankraštinių Vaižganto laiškų chronologinis sąrašas.

Ginamieji disertacijos teiginiai yra šie:

1. Epistolinio diskurso visumos analizė galima tik atsižvelgiant į epistolinių tekstų žanrinį savitumą ir suderinus keletą laiško tekstinių bei komunikacinių lygmenų.
2. Epistolinio diskurso specifika ir dalinė autonomija nulemia ypatingą laiškais vykstančių kultūrinių ir literatūrinių santykių pobūdį.
3. Epistolinės bendrijos – reikšminga lietuvių kultūrai XIX–XX a. būdinga komunikacijos laiškais siejama kultūros organizacijos forma, Vaižganto epistolinio diskurso atveju itin svarbi jo dalyviams ap(s)ibrėžiant kultūrinio ir literatūrinio veikimo modelius.
4. Vaižganto laiškai funkcionavo kaip informacijos sklaidos, kultūrinių santykių modeliavimo, kultūrinės bendrijos ap(s)ibrėžimo bei intensyvios epistolinio subjekto savikūros, programinių nuostatų įtekstinimo terpė.
5. Vaižganto epistolinis diskursas atskleidžia autoriaus ir jo adresatų pozicijų literatūros ir kultūros lauke kompleksiskumą bei įvairovę, tad jo tyrimas prisideda prie besiformuojančio iš dalies autonomiško lietuvių literatūros lauko dinamikos aprašymo.

Darbo teiginių patvirtinimas. Mokslo straipsniai disertacijos tema:

Publikacijos recenzuojamuose leidiniuose:

1. „Documents or Literary Texts? Changing Attitudes Toward Publishing Writers’ Letters in Lithuania“, *Lituanus. Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences*, 2013, vol 59:4, p. 34–50. ISSN: 0024-5089.
2. „Kas (su)kūrė Vaižgantą? Autoriaus figūros interpretacijų apžvalga“, *Colloquia*, 2013, nr. 30, p. 16–33. ISSN: 1822-3737.

3. „Epistolinių tekstų leidimas Lietuvoje: teorija ir praktika. Juozo Tumo-Vaižganto atvejis“, *LKMA metraštis XXXVI*, 2012, p. 43–66. ISSN: 1392-0502.

Publikacijos nerecenzuojamuose leidiniuose:

1. „Introduction: Reshaping the Boundaries of the Epistolary Discourse“, in: *Reshaping the Boundaries of the Epistolary Discourse*: eBook, edited by Aistė Kučinskienė, Oxford: Inter-Disciplinary Press, 2016, p. viii–xvi. ISBN: 978-1-84888-369-7.
2. „Epistolary Discourse in Lithuanian Literary Field: a Strategy of Analysis“, in: *Reshaping the Boundaries of the Epistolary Discourse*: eBook, edited by Aistė Kučinskienė, Oxford: Inter-Disciplinary Press, 2016, p. 23–31. ISBN: 978-1-84888-369-7.
3. „Vaižganto laišakai ir kultūrinės produkcijos laukas“, in: *Sugrįžtantis Juozas Tumas-Vaižgantas: nekintanti vertybių hierarchija*. Mokslinės konferencijos medžiaga, parengė Raminta Antanaitienė, Kaunas: Maironio lietuvių literatūros muziejus, 2014, p. 17–22. ISBN: 978-9955-711-19-3.
4. „Ne-laiškas apie laiškus: kaip skaityti epistolinius tekstus?“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2011, nr. 8, p. 549–556. ISSN: 1392-6845.

Mokslinėse konferencijose skaityti pranešimai ir viešos paskaitos disertacijos tema:

1. „Epistolary Discourse in Lithuanian Literary Field: a Strategy of Analysis“. Tarptautinė mokslinė konferencija „Letters and Letter Writing 2“, Global Network *Interdisciplinary.Net*, Lisabona (Portugalija), 2015-03-24.
2. „Epistolinių tekstų tyrimo strategijos pasiūlymas ir pritaikymas Juozo Tumo-Vaižganto korespondencijai“. Tarptautinė mokslinė konferencija „Laiškas kultūroje ir literatūroje“, Lietuvos lyginamosios literatūros asociacija ir Lietuvos edukologijos universitetas, Vilnius, 2014-09-27.

3. „Vaižganto laiškai ir kultūrinės produkcijos laukas“. Mokslinė konferencija „Sugrįžtantis Juozas Tumas-Vaižgantas: nekintanti vertybių hierarchija“, Maironio lietuvių literatūros muziejus, Kaunas, 2014-09-25.
4. „Vaižganto laiškai ir lietuvių literatūros laukas“. Vieša paskaita disertacijos tema Vilniaus universiteto Filologijos fakultete (organizavo *Filomatų* draugija), 2014-04-30.
5. „Maironis, Jakštas, Vaižgantas – MDT agentai?“. Vasaros seminaras „Literatūros salos VII“, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas ir VU Lietuvių literatūros katedra, 2012-07-24.
6. „Rašytojų laiškai: tyrimo galimybės ir perspektyvos“. Mokslinė konferencija „Doktorantų agora: tekstų analizės labirintai“, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas ir Vilniaus universitetas, 2012-05-18.

II. Vaižganto laišakai lietuvių epistolikos tyrimų kontekste

2. 1. *Laiškų tyrimai*

Lietuvių literatūros tyrimų tradicijoje laišakai nėra sulaukę daug savarankiško dėmesio, o viena būdingiausių žiūrų į epistolinius tekstus yra laikyti juos parateksta, t. y. marginaliais tekstais autorių biografijų, jų veikalo kontekste. Iki XX a. pab. atskirų laiškų tiriančių studijų beveik nebuvo¹⁰, o pastaraisiais metais ima rodytis epistolinių tekstų analizėms skirtos literatūrologinės disertacijos¹¹. 2014 m. Lietuvos edukologijos universiteto ir Lietuvos lyginamosios literatūros asociacijos organizuota konferencija *Laiškas kultūroje ir literatūroje* parodė, kad vis dėlto epistolinėmis praktikomis besidominčių literatūrologų ir istorikų esama nemažai¹². Pastaraisiais metais augantis dėmesys epistolikai gali būti susijęs su plintančiu požiūriu, kad elektroninės komunikacijos eroje laišakai yra „mirštančio meno“¹³ pavyzdžiai.

Nepaisant dėmesio epistolinių tekstų tyrimams stokos, laiškų leidimai yra gana įprastas reiškinys¹⁴. Dažniausiai laiškams didesnis dėmesys

¹⁰ Minėtini Redos Griškaitės tyrinėjimai. Žr. Reda Griškaitė, „Įvadas“, in: Simonas Daukantas, *Laiškai Teodorui Narbutui: epistolinis polilogas*, pratarinė, įvadas ir laiškų parengimas Redos Griškaitės, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

¹¹ Žr. Dovilė Keršienė, *Epistolografija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje: nuo ars dictaminis iki literatūrinio laiško*: daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010; Natalja Botkina, *Epistolinio pasakojimo struktūros ypatumai: Marijos Cvetajevos laišakai*: daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011; Jurgita Raškevičiūtė, *Janinos Degutytės pasaulėvaizdis: poezija, laišakai, autobiografiniai tekstai*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012.

¹² Po konferencijos išleistas specialus žurnalo numeris, žr: *Acta litteraria comparativa*: Laiškas literatūroje ir kultūroje, 2014–2015, nr. 7.

¹³ Žr. specialų šiam klausimui skirtą *World Literature Today* numerį: *World Literature Today* 64. 2: „The Letter: A Dying Art?“ (1990). Taip pat žr. Liz Stanley, „The Death of the Letter? Epistolary Intent, Letterness and the Many Ends of Letter-Writing“, *Cultural Sociology*, 2015, vol. 9 (2), p. 240–255.

¹⁴ Laiškus įprasta skelbti atskiruose *Raštų* tomuose, nors yra nemažai vien epistoliniais korpusams skirtų leidinių. Pavyzdžiui, galima minėti šiuos naujesnius atskiru veikalų publikuotus laiškų rinkinius: Jurgis Baltrušaitis, *Laiškai*, vyr. redaktorius Gediminas Mikelaitis, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015; Aldona Liobytė, *Korespondencijos fragmentai*, sud. Giedrė Jankevičiūtė ir Gintarė Paškevičiūtė-Breivienė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2015; Marina Cvetajeva, *Laiškai į Vilnių*, iš rusų kalbos vertė Ramutė Skučaitė, redagavo ir komentarus vertė Nijolė Kvaraciejūtė, Vilnius: Gimtasis žodis, 2014; M. K. Oginskis, *Laiškai apie muziką*, iš prancūzų kalbos vertė Virginijus Baranauskas, Vilnius: Regioninių kultūrinių iniciatyvų centras, 2014; Viktorija

skiriamas monografiniuose tyrimuose pristatant autorius ir tam tikras jų biografijų detales (ne išimtis ir Vaižganto amžininkai), pavyzdžiui, Gabrielei Petkevičaitėi-Bitei¹⁵, Jonui Biliūnui¹⁶, Vincui Mykolaičiui-Putinui¹⁷, Baliui Sruogai¹⁸ skirtose monografijose. Neretai laiškai tampa esminiais šaltiniais aiškinantis biografijos, kūrybos psichologijos, grožinių tekstų genezės ir panašius klausimus¹⁹. Atsiranda studijų, kuriose lyginami du diskursai: literatūra ir laiškai. Pavyzdžiui, Sruogos poeziją su laiškais gretino Gabija Bankauskaitė-Sereikienė, priėjusi prie išvados, kad poetas laiškuose žmonai užmezga santykį su savo eilėraščių lyriniu subjektu; kitaip tariant, lyrika ir laiškai gali būti traktuojami kaip komunikaciniais ir ekspresyviaisias aspektais susiję diskursai²⁰. Janinos Degutytės pasaulėvaizdį disertacijoje nagrinėjusi Jurgita Raškevičiūtė pateikia panašius apibendrinimus: poetės laiškuose formuluojamų vertybinių nuostatų tyrimas prisideda prie išsamesnės poezijos interpretacijos bei praplečia Degutytės kaip kultūros figūros suvokimą.

Aptariant laiškų tyrimų situaciją, reikia minėti ir neseniai Lietuvoje dažniau vartoti pradėtą egodokumento sampratą²¹. Laiško kaip egodokumento

Daujotytė, Marcelijus Martinaitis, *Sugrįžęs iš gyvenimo: pokalbiai, literatūriniai laiškai*, Vilnius: Alma littera, 2013; Antanas Vaičiulaitis, *Laiškai: rinktinė*, parengė Ilona Čiužauskaitė, Ernesta Juknytė, Neringa Klišienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013; ir t. t.

¹⁵ Juozas Jasaitis, *Gabrielė Petkevičaitė-Bitė*, Vilnius: Vaga, 1972.

¹⁶ Meilė Lukšienė, *Jono Biliūno kūryba*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956.

¹⁷ Žr. Jonas Lankutis, *Vinco Mykolaičio-Putino kūryba*, Vilnius: Vaga, 1986; Viktorija Daujotytė, *Putinas: pasaulėvaizdžio kontūrai*, Vilnius: Tyto alba, 2003.

¹⁸ Algis Samulionis, *Balys Sruoga*, Vilnius: Vaga, 1986.

¹⁹ Pavyzdžiui, Žemaitės, Šatrijos Raganos ir Povilo Višinskio epistolinė komunikacija esmingai paveikė Julijos Beniuševičiūtės-Žymantienės ir Marijos Pečkauskaitės kūrybines biografijas, todėl ji gana išsamiai pristatoma autorių kūrybos tyrimuose: žr. Janina Žekaitė, *Žemaitės kūryba*, Vilnius: Vaga, 1991; Donatas Sauka, *Žemaitės stebuklas*, Vilnius: Vaga, 1988; Adolfas Sprindis, *Povilas Višinskis*, Vilnius: Vaga, 1978; Janina Žekaitė, *Šatrijos Ragana*, Vilnius: Vaga, 1984.

²⁰ Gabija Bankauskaitė-Sereikienė, „Balio Sruogos asmeninių laiškų ir lyrikos paralelės“, *Filologija*, 2009, nr. 14, p. 25.

²¹ Ji aktualizuota 2011 m. vykusioje tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Lietuvos egodokumentinis paveldas Europoje: tyrimai, interpretacijos, sklaida“ (organizavo Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Bibliotekinių kūrinių ir informacijos mokslų institutas bei Torunės M. Koperniko universiteto Istorijos fakulteto Istorijos ir archyvistikos institutas). Konferencijos pranešimų pagrindu išleista straipsnių rinktinė: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*, straipsnių rinkinys, sudarytojas Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013. Šioje rinktinėje yra ir tiesiogiai laiškams skirtų studijų,

traktuotė leidžia pabrėžti jo literatūriškumą, tačiau sykiu išlaikoma ir įtampa su dokumentiškumu, nes egodokumentų tyrėjai persvarsto autobiografinio fakto ir autorinio pasakojimo sankirtas: „Egodokumentai suteikia galimybę skaitytojui skaityti ir perskaityti praeities tekstus kaip dinamišką, nuolat besikeičiantį istorinį šaltinį“²². Ši koncepcija yra artima ir disertacijoje toliau formuluojamai, nors egodokumento sąvoka nėra pasitelkiama.

Didžiųjų Vakarų literatūrų (anglakalbės, prancūzakalbės, ispanakalbės) atveju autobiografinių tekstų tyrimų pakilimas prasidėjo anksčiau nei Lietuvoje, tačiau studijos, kuriose laišakai būtų analizuojami ne kaip romanų ar poezijos papildymai, yra palyginti retos²³. Tarp literatūrologų vieni pirmųjų epistolinius tekstus kaip išskirtinius ėmė kelti tekstologai, susidūrę su laiškų rinkinių parengimo problemomis²⁴. 1982 m. pasirodžius literatūrologės Janet Gurkin Altman studijai *Epistoliškumas: požiūris į formą* (*Epistolarity: Approaches to a Form*), kuri iki šiol išlieka viena aktualiausių laiškų tyrėjams, suaktyvėjo metodologinių laiškų analizės klausimų svarstymai. Šioje studijoje aptariamas „epistoliškumas“, laikomas visiems laiško forma rašytiems (tiek fiktyviems, tiek realiems) tekstams esmine ypatybe, sujungiančia juos į vieną paradigmą ir išskiriančia iš kitų tekstinių praktikų. 1986-aisiais išleistas žurnalo *Yale French Studies* numeris (nr. 71, pavadintas „Men/Women of Letters“) vienas pirmųjų sutelkia etapinius laiškų fenomeną tyrinėjančius straipsnius,

pavyzdžiui, žr. Roma Bončkutė, „Sofijos Pšibiliauskienės (Lazdynų Pelėdos), Gabrielės Petkevičaitės-Bitės, Vilhelmo Storosto (Vydūno) laišakai Klaipėdos universiteto bibliotekos Kazio Pemkaus fonde“, in: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*, p. 425–472.

²² Vytautas Berenis, „Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos“, in: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*, p. 16.

²³ Amanda Gilroy, M. W. Verhoeven, „Introduction“, in: *Epistolary Histories: Letters, Fiction, Culture*, Charlottesville: The University Press Of Virginia, 2000, p. 17.

²⁴ Žr. konferencijos pranešimų pagrindu išleistus straipsnių rinkinius: Société d'histoire littéraire de la France, *Les éditions de correspondances colloque, 20 avril 1968*, Paris: A. Colin, 1969; „Les Correspondances. Leur importance pour l'historien des sciences et de la philosophie. Problèmes de leur édition“, *Revue de synthèse*, 1976, tome 97, nr. 81–82, nr. 83–84; *Probleme der Brief-Edition. Kolloquium der Deutschen Forschungsgemeinschaft Schloss Tutzing am Starnberger, . September 1975: Referate und Diskussionsbeiträge*, herausgegeben von Wolfgang Frühwald, Hans-Joachim Mähl und Walter Müller-Seidel, Bonn-Bad Godesberg: Deutsche Forschungsgemeinschaft, 1977; „Editing Correspondence: Papers Given at the Fourteenth Annual Conference on Editorial Problems“, edited by J. A. Dainard, New York & London: Garland Publishing, 1979.

kuriuose į pirmą planą iškeliami metodologiniai klausimai. Šiame numeryje spausdinami Mireille Bossis, English Showalter Jr., Altman tekstai, tapę atskaitos tašku formuluojant vėlesnes epistolinio diskurso apibrėžtis.

Pačioje XX a. pabaigoje aktyviau rašomos teorinius epistolinių tekstų iššūkius svarstančios studijos, taip pat ima rasti šiai tyrimų sričiai skirtos konferencijos bei straipsnių rinkiniai. Nemaža dalis svarbiausių įvairiems epistolinio diskurso aspektams skirtų studijų ir straipsnių rinkinių yra pasitelkiama šioje disertacijoje, todėl šiame skyriuje atskirai jie nepristatomi. Tačiau galima apibendrinti, kad pastaraisiais metais taip pat daugėja darbų, kuriuose dėmesys telkiamas ne į bendrąsias teorines epistolinės komunikacijos ir genologijos problemas, o atliekamos istorinės ir atvejo analizės: iš įvairių perspektyvų tyrinėjamas vieno ar kelių korespondentų susirašinėjimas. Kadangi epistolinis diskursas kaip atskiras analizės objektas į literatūros ir kultūros studijas savo kelią skintis pradėjo neseniai, tokie tyrimai ne tik Lietuvoje dažniausi daktaro disertacijose²⁵.

Kai kuriose kaimyninėse šalyse epistolikos studijos prasidėjo anksčiau ir yra labiau išplėtotos nei Lietuvoje. Pavyzdžiui, lenkų literatūros tyrėjai turi senesnę laiškų tyrimų tradiciją. Dar 4-ajame XX a. dešimtmetyje pasirodžiusioje Stefanios Skwarczyńskiej studijoje *Laiškų teorija (Teoria listu, 1937)*²⁶ pradedama konceptualizuoti šią temą, tyrimų liniją vėliau tęsia Janas Trzynadlovski²⁷, Kazimierz Cysewski²⁸, Janusz Maciejewski²⁹ ir kt. Lenkų epistolinio diskurso tyrinėjimus yra konspektyviai aprašiusi Lucyna

²⁵ Pavyzdžiui, Rosemary Harrington Courville, *Melancholic Epistolarity: Letters and Traumatic Exile in the Novels of Three Francophone Women*: daktaro disertacija, Baton Rouge: Louisiana State University, 2013; Lori Karen Lebow, *Autobiographic Self-Construction in the Letters of Emily Dickinson*: daktaro disertacija, Department of English: University of Wollongong, 1999; Katharine Bassett Patterson, *A Communicative Approach to the Epistolary Form in Letters of Victorian Women Writers*: daktaro disertacija, Department of English: University of Toronto, 1995; ir pan.

²⁶ Stefania Skwarczyńska, *Teoria listu*, Lwów: Towarzystwo Naukowe, 1937.

²⁷ Jan Trzynadlovski, „List i pamiętnik. Dwie formy wypowiedzi osobistej“, *Pamiętnikarstwo Polskie*, 1975, sąs. 1–4.

²⁸ Kazimierz Cysewski, „Teoretyczne i metodologiczne problemy badań nad epistolografią“, *Pamiętnik Literacki*, 1997, nr. 1, p. 95–110.

²⁹ Janusz Maciejewski, „List jako forma literacka“, in: *Sztuka pisania. O liście polskim w wieku XIX*, red. J. Sztachelska, E. Dąbrowicz, Białystok: Wydawn, 2000.

Marzec³⁰. Ji pabrėžia šioje disertacijoje taip pat rūpintį laiško ontologijos paradoksą, nulemiantį, autorės nuomone, dvi vyraujančias prieigas: aspektiniai siauros istorijos tyrimai vs teoriniai konceptualizavimai laiškų komunikacijos fenomeno klausimu. Aspektinės atskirų epistolinių dialogų analizės dominuoja ir dažniausiai būna įtraukiamos į grožinės literatūros ar kitų tekstinių korpusų tyrimus. Nors teorinių svarstymų apie epistolinio diskurso problemas netrūksta, reti yra konceptualūs teorijos taikymo pavyzdžiai analizuojant konkrečias laiškų visumas. Dėl to ir šioje disertacijoje dažnai remiamasi ne metodologiškai nuoseklia linija, bet atskirais atvejo tyrimais, kuriuose pamažu kuriamos bendrai laiškų teorijai svarbios prielaidos.

Vaižganto laiškai iki šiol išsamiausiai buvo nagrinėti autoriui skirtose monografijose. Bene gausiausiai Tumo korespondenciją pasitelkė ankstyvasis Vaižganto biografas Aleksandras Merkelis (su juo Vaižgantas taip pat susirašinėjo³¹) biografinėje apybraižoje *Juozas Tumas-Vaižgantas*³², kurioje laiškai laikomi dokumentikos dalimi³³. Juozo Ambrazevičiaus (Brazaičio) darbe *Vaižgantas: Apmatai kūrybos studijai* (1936) pasirinkta panaši strategija: aiškinant Vaižganto pasaulėjautos ypatumus, pasitelkiami pastarojo ir jam rašyti laiškai. Vėlesniuose monografinio pobūdžio Vaižgantui skirtuose veikaluose laiškai taip pat neapeinami. Pavyzdžiui, nors Algimanto Radzevičiaus monografija *Vaižgantas lietuvių prozos kryžkelėse* (1987) yra orientuota į grožinių tekstų analizę, įrodinėdamas pamatinę prielaidą apie Vaižganto tekstų sintetiškumą, tyrėjas pateikia kontekstinių duomenų iš laiško Matui Grigoniui³⁴. Antra vertus, laiškų integravimas į analizės lauką čia turi tą pačią funkciją:

³⁰ Lucyna Marzec, „Letter“, translated by Timothy Williams, in: *Forum of Poetics*, Summer 2015, p. 70–79. Prieiga internetu: <http://fp.amu.edu.pl/letter/> (Žiūrėta: 2016-01-26).

³¹ Žr. Merklio laiškus: J. Tumas-Vaižgantas, „Laiškai Tumui literatūros reikalais 1905–1932“, VUB RS f. 1, b. F385.

³² Aleksandras Merkelis, *Juozas Tumas-Vaižgantas*, Kaunas: Pažanga, 1934. Leidimas pakartotas jau du kartus, paskutinįsyk – 1989 metais (Idem, *Juozas Tumas-Vaižgantas: 3-iasis fotografuotinis leidimas*, Vilnius: Vaga, 1989).

³³ Merkelis naudojosi Aleksandro Dambrausko-Adomo Jakšto susirašinėjimu su Vaižgantu (žr. J. Tumas-Vaižgantas, „Laiškai kn. A. Dambrauskui. 1895–1929“, VUB RS f. 1, b. E118) ir *Mūsų senovėje* spausdintais Tumui rašytais Kazimiero Būgos laiškais (*Mūsų senovė*, 1921, kn. 1, p. 119–147; *Mūsų senovė*, 1921, kn. 2, p. 80–89).

³⁴ Žr. Algimantas Radzevičius, *op. cit.*, p. 55.

pasitelkti autoriaus *balsą*, kalbantį apie savo paties kūrinis. Skirtingai nei Radzevičius, Ilona Čiužauskaitė studijoje *Vaižganto publicistikos literatūrinė raiška* (2001)³⁵ laiškų į savo tyrimo lauką neįtraukia, tačiau tyrėja Vaižganto korespondencija neretai remiasi straipsniuose, pavyzdžiui, rašydama apie su Tumu susijusius spaudos leidinius ar Vaižganto literatūros kritiką³⁶.

Aldona Vaitiekūnienė yra išleidusi tris stambesnius Vaižganto gyvenimo ir kūrybos tyrimams skirtus veikalus³⁷. Juose laiškai daugiausia pasitelkiami kaip faktografijos šaltiniai, pavyzdžiui, aprašant Vaižganto skaitytus veikalus, kalbant apie Tumo ir dvasinės vyresnybės santykius³⁸ ir pan. Vaitiekūnienė gana gausiai cituoja ir komentuoja Vaižganto korespondenciją su įvairiais asmenimis, ją pasinaudoja ne tik gyvenimo situacijoms ar pasirinkimams įvardyti, bet ir kalbėdama apie politinius, kūrybinius įsitikinimus, kūrinių radimosi ar leidimo aplinkybes (ypač – *Aukštaičių vaizdėlių* ir *Pragiedrulių*). Aptardama *Pragiedrulių* genezę ir recepciją³⁹, ji įtraukia ir laiškus Petrui Klimui bei Bronei Mėginytei-Klimienei (dabar išleistus rinkinyje *Laiškai Klimams*); kiti Vaižganto monografai šių laiškų nėra tyrę (turbūt dėl to, kad tai laiškai giminėms, kuriuose kultūriniai klausimai nėra pamatiniai). Pastaruoju dešimtmečiu *Laiškai Klimams* tyrėjų dėmesio sulaukia dažniau nei kiti Tumo laiškai – tikriausiai dėl pasirodžiusios publikacijos⁴⁰.

³⁵ Žr. Ilona Čiužauskaitė, *Vaižganto publicistikos literatūrinė raiška*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

³⁶ Eadem, „Vaižganto publicistika „Viltyje“, *Lituanistica*, 1996, Nr. 2 (26), p. 108–113; Eadem, „Kazio Puidos kūryba Vaižganto vertinimu“, in: *Kazys Puida: Lietuvių literatūros modernizmo baruose*: Mokslinės konferencijos, skirtos Dionizo Poškos 240-osioms gimimo metinėms, pranešimai (*Colloquia* [11]), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

³⁷ Aldona Vaitiekūnienė, *Vaižganto apysaka „Dėdės ir dėdienės“*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1964; Eadem, *Vaižgantas*, Kaunas: Šviesa, 1981; Eadem, *Vaižgantas*, Vilnius: Vaga, 1982.

³⁸ Žr. Eadem, *Vaižganto apysaka „Dėdės ir dėdienės“*, p. 20, 23–26, 28.

³⁹ Eadem, *Vaižgantas*, 1982, p. 137.

⁴⁰ Žr. Gitana Vanagaitė, „Vaižganto „Laiškai Klimams“: tarp laiško ir autobiografijos“, *Gimtas žodis*, 2008, nr. 4, p. 9–14; Eadem, „Vaižganto „Laiškai Klimams“: tarp laiško ir autobiografijos (2)“, *Gimtas žodis*, 2008, nr. 5, p. 7–12; Eadem, „Vaižganto *Laiškai Klimams*: laiškas kaip autobiografija“, *Acta litteraria comparativa*: Laiškas literatūroje ir kultūroje, 2014–2015, nr. 7, p. 172–183; Giedrė Rutkauskaitė, *Vaižganto „Laiškai Klimams“: laiškas, dienoraštis ar autobiografija? magistro darbas*, Vilniaus pedagoginis universitetas, Lituaniistikos fakultetas, Lietuvių literatūros katedra, darbo vadovė doc. Vanda Juknaitė, Vilnius, 2007.

Laiškuose tyrėjai ieško medžiagos apie tam tikras situacijas ar klausimus, kurie Vaižganto mažiau aptarti kituose tekstuose (publicistikoje, literatūros istorijoje ir pan.), vadinasi, epistolinis diskursas parankus formuojant bendrą asmenybės portretą. Pavyzdžiui, Alfą Pakėną, straipsnyje „Vaižganto palūžimas“ aprašęs paskutiniąsias Vaižganto dienas – ligą ir mirtį, kone ištiesai cituoja Vaižganto laiškus giminėms, kuriuose pastarasis tikrai nevengdavęs nuorodų į savo sveikatos būklę⁴¹. Taigi šios disertacijos objektas nėra visai netirtas ar nepakliuvęs į literatūrologų akiratį, tačiau buvo analizuojamas iš kitų perspektyvų. Šiame tyrime epistolinė komunikacija skaitoma kaip esminė socialinio ir kultūrinio kapitalo dalybose, kaip kurianti santykių modelius ir formuojanti tekstinius įpročius, todėl manoma, kad laišškai daugiau ne liudija faktus, o parodo rašančiojo „aš“ veiksenos ir saviraiškos ypatumus.

2. 2. Disertacinio tyrimo šaltiniai

Nors Tumo epistolinis palikimas dažnai minimas kaip vienas svarbiausių lietuvių literatūros istorijai⁴², nemaža dalis disertacijoje tiriamų laiškų kol kas prieinami tik rankraštiniu pavidalu. Vienintelė atskiru leidiniu išėjusi Vaižganto laiškų publikacija yra *Laiškai Klimams*⁴³ – korespondencija su Tumo sesers Severijos Mėginienės (buv. Tumaitė, 1863–1910) dukromis ir jų šeimomis. Leidinyje publikuojami tik Tumo laišškai, motyvuojant, kad juos „į vieną knygą susieja bendras giminės ‚siužetas‘, ypatinga šeimyninio artumo stilistika. [...] Tai spalvingos ir įvairiapusės Vaižganto asmenybės raiška. Sykiu – ir savotiška pirmosios Lietuvos Respublikos visuomeninio, kultūrinio bei

⁴¹ Alfą Pakėną, „Vaižganto palūžimas“, *Prie Nemunėlio*, 2009, nr. 2 (23), p. 20–23.

⁴² Pavyzdžiui: „Dar nėra žymiausio, labai talentingo lietuvių laiškų rašytojo Vaižganto laiškų rinkinio“ (Aleksandras Žirgulytis, *Tekstologijos bruožai*, Vilnius: Mokslo, 1989, p. 170). Tiesa, atrodo, kad pats Žirgulytis planavo ar ketino leisti Vaižganto laiškus – tokią prielaidą kelti leidžia Lietuvos literatūros ir meno archyve rasti Žirgulyčio įrašai apie tai, kad laišškai Pranciškui Būčiui ir Kazimierui Jokantui skaitomi ir kopijuojami Vaižganto laiškų tomo leidybos tikslais.

⁴³ Vaižgantas, *Laiškai Klimams*, parengė Petras Klimas jnr., redagavo Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998. Dalis šių laiškų anksčiau buvo skelbti *Aiduose*: Juozas Tumas-Vaižgantas, „J. Tumo-Vaižganto laišškai Petrui Klimui ir Bronei Meginaitei-Klimienei“, in: *Aidai*, 1970 (4). Internetinė prieiga: www.aidai.us, (Žiūrėta: 2012-01-16).

politinio gyvenimo studija“⁴⁴. Vaižganto laiškų *Raštų* tomo dar nėra, taigi į tyrimą įtraukiamas nepublikuotas rankraštinis palikimas. Didžioji dalis Tumo korespondencijos (apie 170 išlikusių Tumo laiškų įvairiems adresatams) saugoma Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (*VUB RS*). Apie 70 laiškų įvairiems adresatams rasti Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyriuje (*LLTIB RS*). Maironio lietuvių literatūros muziejuje (*MLLM*) yra saugomi 24 Vaižganto laiškai. Šiaulių „Aušros“ muziejuje (*ŠAM*) laikomi du Tumo laiškai Marijai Pečkauskaitei-Šatrijos Raganai, taip pat du laiškai Antanui Kaupui gauti iš Klaipėdos universiteto bibliotekos (*KUB*) dr. Kazio Pemkaus fondo. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų spaudinių ir rankraščių skyriuje (*LNB RS*) esama 10 Vaižganto laiškų. Laiškai Kazimierui Jokantui ir vienas laiškas Pranciškui Būčiui (iš viso – 10 laiškų) aptikti Lietuvos literatūros ir meno archyve (*LLMA*).

Nedidelė minėtų laiškų dalis yra publikuota spaudoje ar rinkiniuose. Periodikoje dažnos pavienių laiškų publikacijos (kuomet jie netikėtai atrandami arba turi istorinės vertės). Pavyzdžiui, 1933 m. 124-ajame *Naujosios Romuvos* numeryje (skirtame Vaižganto veiklai paminėti) po Tumo mirties spausdinami keli jo laiškai („Katalikiškajai lygai“ ir Matui Grigoniui)⁴⁵, taip pabrėžiant jų istorinę vertę. Tarp Vaižganto laiškų leidimų – bet jau iš tolesnės laiko distancijos – tokių atvejų yra ir daugiau: pavyzdžiui, *Darbuose ir dienose* paskelbti šeši laiškai iš susirašinėjimo su dvasine vyresnybe⁴⁶, keli laiškai skelbiami studijoje *Motiejaus Valančiaus užrašų ir atsiminimų rankraščiai Lietuvių mokslo draugijoje (1911–1914 metų istorija)*⁴⁷, pasitaiko ir laiškų ištraukų publikacijų⁴⁸. Pavieniai Tumo laiškai yra publikuoti monografijose, keli

⁴⁴ „Leidėjų pratarinė“, in: Vaižgantas, *Laiškai Klimams*, p. 7.

⁴⁵ „Kan. J. Tumo-Vaižganto laiškai“, *Naujoji Romuva*, 1933, nr. 124, p. 465–466.

⁴⁶ Vigmantas Butkus, „J. Tumo-Vaižganto eksplikacijos“, *Darbai ir dienos*, 1995, nr. 1 (10), p. 201–211.

⁴⁷ Žr. Mikas Vaicekuskas, „Motiejaus Valančiaus užrašų ir atsiminimų rankraščiai Lietuvių mokslo draugijoje (1911–1914 metų istorija): studija ir publikacija“, in: *Lietuvių tekstologijos studijos II*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 51, p. 84–89, 98–99, 120–122.

⁴⁸ Žr. Idem, „Slapyvardžių identifikavimo klausimu (Dar kartą dėl *Virga Ferrea* slapyvardžio)“, *Knygotyra*, 2009, nr. 53, p. 217–222.

epistoliniai tekstai pateikiami Juozo Brazaičio *Raštų* 1-ojo tomo pastabose⁴⁹. Epistolinių tekstų publikuota atsiminimų bei esė rinktinėje *Neužmirštamais Vaižgantas*⁵⁰, kurioje Tumo laišakai skelbiami kartu su kitų asmenų memuarais, straipsniais, jam adresuotais laiškais.

Tumo kaip svarbaus „laiškininko“ situaciją liudija ir tai, kad įvairiuose literatūrologijos leidiniuose pasirodydavę jam adresuotų laiškų. Visi atvejai, kai Vaižganto laišakai pakliuvo į kitų autorių laiškų rinktines ar *Raštus*, čia nebus suminėti, tačiau ir tikslinių Tumui adresuotų laiškų leidimų būta. Minėtina žurnale *Athenaeum* po Aleksandro Dambrausko-Adomo Jakšto mirties pasirodžiusi visų išlikusių Jakšto laiškų Tumui publikacija (1938)⁵¹. Kiek stebina tai, kad Tumo laišakai Dambrauskui taip pat yra gerai išlikę, lengvai pasiekiami ir bene dažniausiai tyrėjų pasitelkiami, bet šioje publikacijoje pasirinkta tik viena dialogo dalis. Panašiai žurnale *Literatūra* yra išspausdinti Juozo Gurauskio laišakai Tumui⁵². Pats Tumas dar 1913-aisiais po savo korespondento Kaupo mirties *Viltyje* paskelbė straipsnį „A. a. kun. Antanas Kaupas. 1. Jo paties laiškais apibūdintas“, kuriame publikavo Kaupo jam rašytus tekstus nuo 1897-ųjų⁵³. Keletas Vaižganto laiškų Kaupui vėliau spausdinti *Literatūros* žurnale⁵⁴. Yra publikuoti ir keli epistoliniai dialogai, kuriuose dalyvavo Vaižgantas, bet tai daryta veikiau atsitiktiniu nei nuoseklio principu, pavyzdžiui, spausdintas susirašinėjimas su Liudvika Didžiuliene-Žmona⁵⁵. Viename *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimų* numeryje, kuriame

⁴⁹ Juozas Brazaitis, *Raštai*, t. 1: Į laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti. Tumas-Vaižgantas, Dambrauskas-Jakštas, Donelaitis, Daukantas, Valančius, Baranauskas, Pietaris, Chicago: [s. n.], 1980, p. 516–528.

⁵⁰ *Neužmirštamais Vaižgantas*: Atsiminimai, esė, laišakai, sudarytojas Alfās Pakėnas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009.

⁵¹ „A. Dambrausko laišakai J. Tumui“, *Athenaeum*, t. 9, 1-as sąs., red. Juozas Eretas, Kaunas: Vytauto Didžiojo Universiteto Teologijos-Filosofijos Fakulteto Filosofijos Skyrius, 1938.

⁵² „Juozo Gurauskio laišakai“, parengė Vincas Kuzmickas, *Literatūra XI (1)*, 1969, Vilnius: Mintis, p. 109–133.

⁵³ Kun. J. Tumas, „A. a. kun. Antanas Kaupas. 1. Jo paties laiškais apibūdintas“, *Viltis*, 1913, nr. 135 (922), p. 2; nr. 136 (923), p. 2; nr. 142 (929), p. 2–3.

⁵⁴ Eidintas A., „Penki Vaižganto laišakai į JAV“, *Literatūra XXX (1)*, Vilnius: Mokslas, 1988, p. 68–78.

⁵⁵ „L. Didžiulienės-Žmonos susirašinėjimas su J. Tumu-Vaižgantu“, paruošė B. Pranskus, *Literatūra ir kalba*, t. II, vyr. redaktorius K. Korsakas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 375–393.

pristatomas XX a. pradžios literatūrinis gyvenimas, spausdinami Liudo Giros laišakai Tumui (susiję su *Vaivorykštės* žurnalu⁵⁶), pateikiami ir išlikę atsakymai⁵⁷.

Pastebėta, kad Vaižganto laiškų publikacijose esama praleistų ar neteisingai įskaitytų fragmentų, todėl disertacijoje remiamasi nurodytais Vaižganto laiškų rankraščiais⁵⁸ (išskyrus *Laiškus Klimams*)⁵⁹. Laiškų originaluose esama korektūros, skyrybos klaidų ar kalbinių riktų, kurie disertacijoje nėra taisomi – tekstas cituojamas toks, koks yra originale. Laiškų tyrimo imtis suformuota iš dalies selektyviai: atsižvelgiama į disertacijoje keliamus uždavinius, todėl ne visi iš išlikusių Vaižganto laiškų patenka į analizės akiratį. Koncentruojamasi į laiškus, kuriuose aptariamos kultūros ir literatūros lauko temos, bei į kitiems ar kitų kultūros lauko veikėjų rašytą privačią korespondenciją – beveik visi išlikę tokio pobūdžio laišakai įtraukiami į disertacinį tyrimą (žr. lentelę „IX. Priedas: tiriamų rankraštinų Vaižganto laiškų chronologinis sąrašas“, kurioje pateikti visi tiesiogiai ar netiesiogiai analizėje pasitelkti laišakai). Tarp rankraštinų šaltinių esama nemažai išlikusios korespondencijos su artimaisiais ir pažįstamais buitinėmis temomis bei susirašinėjimo su kolegomis kunigais ar dvasine vyresnybe dėl bažnytinių, darbinių reikalų. Tokie laišakai dėl apimties ir keliamų uždavinių į šį tyrimą dažniausiai neįtraukiami, tačiau gali būti laikomi Vaižganto epistolinio diskurso dalimi ir neabejotinai galėtų būti nagrinėjami tolesniuose temos tyrinėjimuose.

⁵⁶ Čia publikuojamas epistolinis polilogas, nes kartu spausdinami ir Igno Šeinių, Onos Pleirytės-Puidienės, Kazio Puidos laišakai.

⁵⁷ „Archyvinė medžiaga apie „Vaivorykštę“, parengė V. Žukas, *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai VII*, Vilnius: Mintis, 1969, p. 154–159.

⁵⁸ Rankraštinų laiškų aprašas pateikiamas tokia tvarka: šaltinio saugojimo vieta, fondo nr. (f.), byla (b.) arba apyrašas (ap.). Cituojant laiškus iš rankraščių remiamasi disertacijos priede „IX. Priedas: tiriamų rankraštinų Vaižganto laiškų chronologinis sąrašas“ įvesta laiškų numeracija. Pateikiama santrumpa VL ir laiško numeris, tuomet nurodomas rankraščio lapo numeris (l.), lapo pusė (pirmoji pusė *recto* – r, antroji pusė *verso* – v). Kai kurie ilgesni laišakai turi puslapių numeraciją – ji nurodoma laužtiniuose skliaustuose. Jei numeracijos rankraštyje nėra, disertacijoje cituojant puslapių numeriai taip pat įvedami laužtiniuose skliaustuose. Tais atvejais, kai rankraštiname kataloge nėra lapų numeracijos, cituojant nurodomas tik laiško numeris.

⁵⁹ Vaižgantui adresuoti laišakai cituojami tiek iš rankraštinų, tiek iš spausdintų šaltinių – kiekvienu atveju nurodomas citatos šaltinis.

III. Epistolinis diskursas: tyrimo perspektyva

Vaižganto korespondencijos korpusas apima XIX a. pab.–XX a. pr. lietuvių kultūros veikėjų laiškais vykusį bendravimą. Šis periodas disertacijoje laikomas iš dalies autonomiško lietuvių literatūros lauko formavimosi pradžia, kuomet literatūra imama suvokti kaip atskiras diskursas, apibrėžiama ir interiorizuojama autorinė savivoka, kuriamos ir užimamos literatūros lauko padėty. Taigi laišakai analizuojami kaip kultūrinės ir literatūrinės komunikacijos diskursas, keliant klausimą: kokias funkcijas turėjo, kokias reikšmes kultūros ir literatūros lauke (su)kūrė epistolinė komunikacija bei kaip galima apibūdinti epistolinių tekstų santykį su kitomis juos rašančiųjų tekstinėmis praktikomis? Epistolinių tekstų analize siekiama paaiškinti, koks buvo tarpasmeninių ryšių vaidmuo autonomiškėjant literatūros laukui, kokie modeliai dalyvavimui jame ap(s)ibrėžti epistolinėje aplinkoje ir kaip epistoliniai tekstai prisidėjo prie lauko dalyvių savikūros bei autorinės savivokos. Keliamą prielaidą, kad skirtingais periodais laiškas kultūroje funkcionavo kaip itin svarbi tekstinė-kultūrinė institucija: ne tik komunikacijos terpė, bet ir visų kultūrinių ryšių raidai įtaką daręs struktūrinis modelis. Dėl minėtų tikslų ir siekio ištirti epistolinių tekstų visumą, analizėje neapsiribojama vienu iš laiško aspektų bei tiriamas *epistolinis diskursas*, kuris apibrėžiamas šiame disertacijos skyriuje.

3. 1. *Laiško ribos: epistolarium ir metonimiškumas*

Epistolinis diskursas kaip komunikacinė struktūra susideda iš laiškų ir jų apykaitos, tad pirmiausia apibrėžiama, kaip suvokiamas laiško tekstas, o šia apibrėžtimi motyvuojama tiriamojo laiškų korpuso imtis ir analizės strategija. Suvokiant laišką kaip tekstą, galimos keturios prielaidos: 1) vienas laiškas yra uždaras tekstas pats savyje; 2) du (ar daugiau) laiškų (klausimas–atsakymas) yra vienas „bendraautorių“ (ne vieno asmens) tekstas, nes tęsiamas tas pats *siužetas*; 3) visi vieno autoriaus rašyti laišakai – vientisas Tekstas; 4) kelių žmonių susirašinėjimo visuma (epistolinis dialogas ar polilogas) yra įvairių socialinių

sąveikų sukurtas Tekstas⁶⁰. Autobiografinių tekstų tyrėja Liza Stanley, kuri derindama naratologinius ir sociologinius įrankius apibrėžia laiškus kaip specifinį žanrą, pasiūlo laiškų visumą vadinti *epistolarium*⁶¹: tai gali būti vieno autoriaus laiškų visuma, epistolinis dialogas ar polilogas – svarbu, kad būtų išryškėjęs pasakojimas. Šioje disertacijoje laiškų visuma yra suvokiama būtent kaip vienas pasakojimas, nes dėmesys kreipiamas į literatūros lauko santykius bei epistolinio subjekto pobūdį ir jo santykio su adresatais transformacijas; taigi iš minėtųjų atvejų pats aktualiausias šiam tyrimui yra paskutinysis – socialinę aplinką įtraukianti kelių žmonių susirašinėjimo visuma kaip atskiras *epistolarium*.

Laiškus į vieną naratyvą teksto lygmenyje jungia ne tik klausimo–atsakymo situacija, bet tai, kad korespondentai kartoja vienas kito frazes ir į jas atkreipia dėmesį savo tolimesniuose laiškuose, taip pat naratyvą toliau „veda“ korespondencijos konfliktiškumas. Naratologė Elizabeth J. MacArthur *epistolarium* ir susirašinėjimo konfliktiškumą apibrėžia taip:

Tęstiniuose dviejų korespondentų laiškų mainuose, kurie gali būti apibūdinti kaip naratyvas, laike struktūruojant santykius vartojama kalba. Šio naratyvo siužetas yra santykių vystymosi ir korespondencijos apibrėžties procesas, o jo naratyvumas kyla iš konfliktiškumo tarp korespondentų pasiūlytų bendravimo modelių. Nuolatinė abiejų pusių pastanga nustatyti epistolinio santykio pobūdį ir ribas užtikrina ryšius tarp laiškų bei judėjimą nuo laiško prie laiško. Įprastesniuose naratyvo tipuose vienovė ir konfliktiškumas sukuriama dažniau pasakotojo nei personažų [...]. Ištęsta, „sąmoninga“ korespondencija gali būti traktuojama kaip itin eksplicitiška naratyvumą įsteigiančių ir apimančių procesų [santykių

⁶⁰ Apie laiškų tekstų ribas ir skirtingas epistolinių tekstų sampratas juos publikuojant ir tiriant žr. Aistė Kučinskienė, „Epistolinių tekstų leidimas Lietuvoje: teorija ir praktika. Juozo Tumo-Vaižganto atvejis“, *LKMA metraštis XXXVI*, 2012, p. 43–66.

⁶¹ Liz Stanley, „The Epistolarium: On Theorizing the Letters and Correspondences“, *Auto/biography*, 2004, no. 12, p. 205. Kitame straipsnyje autorė detaliau apibūdina *epistolarium* ribas, teigdama, kad jis apima bent keturias laiškų *dimensijas*: visus išlikusius laiškų rašytojo laiškus; išlikusius ir neišlikusius vieno asmens laiškus; vieno asmens korespondencijos – jo paties ir jam adresuotų laiškų – visumą; vėliau leidėjų surinktą laiškų leidinį, kuriame būna įtraukti atrinkti rašytojo ar/ir jam adresuoti laišškai (žr. Eadem, „The Epistolary Gift, the Editorial Third-Party, Counter-Epistolaria: Rethinking the Epistolarium“, *Life Writing*, 2011, vol. 8 (2), p. 137). Terminu *epistolarium* anksčiau vadintos laiškų knygos, tačiau šiuo atveju susitelkiama į kartu nepublikuotus tekstus – galvoje turima abstrakti laiškų visuma, sujungta į vieną pasakojimą.

vystymosi ir korespondencijos apibrėžties, – A. K.] reprezentacija. Korespondencijos kaip tokios egzistencija priklauso nuo įsiužetinio pastangų, kurių fiktyviame pasakojime išoriškai dažnai nesimato.⁶²

Vadinasi, konfliktiškumas formuojasi susidūrus korespondentų implikuotai ar eksplikuotai pasiūlytiems bendravimo modeliams ir juos priimant arba atmetant. Jis pagrįstas įsiužetiniu – korespondencijos ribų nustatymu ir santykių plėtote suformuotoje komunikacinėje terpėje. Ši MacArthur mintis pagrindžia epistolinių dialogų ar polilogų naratyvumo tyrimą. Anot tyrėjos, susirašinėjime santykių visuma (*epistolarium*) randasi dėl epistolinių santykių tęstinumo ir įsiužetinio. Pavieniam laiške nėra organizuotos pasakojimo struktūros⁶³, o laiškų korpuse ji atsiranda dėl minėtų įsiužetinio pastangų. Tą pabrėžia ir Lucyna Marzec, pasiremddama Janu Trzynadlowskio, įvardijusiu laišką „mažąja literatūrine forma“: laiškas suvoktinas kaip įtekstinta reakcija, suponuojanti realią ar numanomą tąsą. Nors šis tęstinumas nėra privalomas, o laišką galime laikyti savrankišku ir jam nebūtinai joks kitas tekstas, sinchroniškai laišakai yra subjekto ar subjektų mikropasaulyje veikiančios naratyvios institucijos, taigi į rašymo situaciją, jo „momentinę būklę“ privaloma atsižvelgti⁶⁴.

Vis dėlto, dažnai pavienius epistolinius tekstus į visumą sujungia ne korespondentai, o laiškų redaktoriai, todėl kai kuriais atvejais įsiužetinimas sukuriamas retrospektyviai. English Showalter Jr., kurio 1986 m. straipsnis „Autorinė savivoka asmeniniuose laiškuose: Madame de Graffigny atvejis“ („Authorial Self-Consciousness in the Familiar Letter: The Case of Madame de Graffigny“) yra svarbus vėlesniems teoretikams dėl jame pateikiamos laiškų tipologizacijos ir jų „įrašymo“ į literatūros žanrų sistemą, taip pat antrina šiai minčiai: laišakai tampa naratyvu tik tada, kai juos tokiu padaro redaktorius (arba tyrėjas)⁶⁵. Todėl būtina daryti skirtį: ar laiškų naratyvas skaitomas ir suvokiamas

⁶² Elizabeth J. MacArthur, *Extravagant Narratives: Closure and Dynamics in the Epistolary Form*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1990, p. 31. Čia ir toliau cituojant leidinius užsienio kalba pateikiamas disertacijos autorės vertimas.

⁶³ *Ibid.*, p. 129.

⁶⁴ Lucyna Marzec, *op. cit.*, p. 72.

⁶⁵ English Showalter Jr., „Authorial Self-Consciousness in the Familiar Letter: The Case of Madame de Graffigny“, *Yale French Studies: Men/ Women of Letters*, 1986, no. 71, p. 126.

iš distancijos (kuomet reikia juos papildomai struktūruoti), ar realiose komunikacinėse situacijose, kuomet epistoliniai tekstai įsiterpia į bendrą reikšmių apykaitą. Šis sinchroninio ir diachroninio skaitymo netolydumas sukuria laiškų *perspektyviškumą* – skaitytojo situacijos nulemtą interpretacijos kaitą⁶⁶. Epistoliniai naratyvai yra itin susaistyti su konkrečiais tikrovės referентаis, todėl jų suvokimas keičiasi priklausomai nuo skaitytojo ir laiko nuotolio (kontekstinių detalių žinojimo). Tiesioginio adresato turėjimas (tai privaloma sąlyga realių laiškų atveju) – įkontekstinimas ir įkonkretinimas – epistolinį tekstą artina prie uždaresnio galimų interpretacijų kiekio. Jei epistolinius tekstus į vientisesnį *epistolarium* sujungia redaktoriai ar tyrėjai, taip pat priartėjama prie tuometinio jų „instituciškumo“ ir galima aptikti epistolinių tekstų veiksenos bruožų, kurie pakitus skaitymo perspektyvai be informacijos apie praėjusią komunikacinę situaciją dažnu atveju liktų nebylūs. Vadinasi, epistoliniai pasakojimai korespondentų būna įsiužetinami ir virstę bene vientisu naratyvu, tačiau iš laiko distancijos iš naujo įsiužetinti neretai tenka naujam skaitytojui ar tyrėjui. Jeigu sinchroniškai įsiužetinimui užtenka nustatyti epistolinių ryšių ir pačios epistolinės komunikacijos ribas, tai vėliau jungiant laiškus į visumą tam reikalinga ir išsami papildoma ekstratekstinė informacija, kurią realieji korespondentai turėję. Dėl to *epistolarium* tyrime dažnai prireikia „tirštojo aprašymo“⁶⁷, padedančio įsivaizduoti ir rekonstruoti laiškų rašymo biografinę, socialinę ir kultūrinę aplinką bei lokalizuoti juos šioje aplinkoje.

Analizuodamas nepublikuotą korespondenciją, tyrėjas pats apsibrėžia epistolinio diskurso ribas. Vaižganto *epistolarium* šiame tyrime laikomi visi Tumo rašyti ir jo gauti laiškai. Griežta adresato–adresanto riba nėra nustatoma, mat Tumą šioje disertacijoje laikome pagrindiniu korespondentu, per kurio epistolinius pasakojimus rekonstruojame literatūros lauko santykių ypatumus, tačiau laiško dialogiškumas neleidžia neatsižvelgti į jo adresatus ir jų

⁶⁶ Žr. Liz Stanley, „The Epistolarium: On Theorizing the Letters and Correspondences“, p. 203.

⁶⁷ Žr. Clifford Geertz, „Tirštasis aprašymas: interpretacinės kultūros teorijos link“, iš anglų kalbos vertė Antanas Danielius, in: Idem, *Kultūrų interpretavimas: straipsnių rinktinė*, sudarė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 3–33.

rašytus tekstus. Turint galvoje, kad jam adresuotų tekstų yra ne vienas tūkstantis ir nemaža dalis jų yra išlikusi, iš Tumui rašiusiųjų asmenų laiškų pluošto didžiausias dėmesys skiriamas tiems, kurie: a) buvo svarbios figūros tuometiniame lietuvių kultūros ar literatūros lauke; b) kuriems yra išlikę ir Vaižganto laiškų – galima pilniau rekonstruoti dialogą. Iš išlikusių paties Tumo laiškų aktualiausi yra tie, kurie susiję su kultūrinėmis ir literatūrinėmis temomis, tačiau reikia atkreipti dėmesį į tai, jog iš tiesų tiriama didžioji dalis visų rastų autoriaus laiškų, kurių iš tiesų parašyta buvo daug daugiau nei išliko.

Pasirinkus tokią tyrimo imtį, tiek sociokultūrinį, tiek naratyvo visumos atžvilgiu negalima atskleisti visų XIX a. pab.–XX a. pr. besiformuojančio lietuvių literatūros lauko santykių procesų. Epistolinių tekstų tyrime laikomasi naujųjų istoristų suformuluotos „anekdotu“⁶⁸ vadinamo trumpo pasakojimo kaip „reikšmingos detalės“ koncepcijos. Anot Stepheno Greenblatto, „miniatiūrinis anekdotas išbaigtumas būtinai įsiterpia į nuolatinę didesnių istorijų tėkmę“⁶⁹, taigi per „reikšmingas detales“, kurias galima sieti į bendrą struktūrą, atsiveria platesnė kultūrinė problematika. Trumpi pasakojimai nurodo į istorijos visumą ir yra jos dalis, o be jų nebūtų ir pačios Istorijos⁷⁰. „Anekdotas nėra iškalbingas tol, kol nesusiejamas su vienokiu ar kitokiu platesniu paaiškinimu ar paaiškinimų sistema“⁷¹ – toks tekstas metonimiškai nurodo į platesnę kultūrinę, komunikacinę, biografinę ar tekstinę visumą. Štai kaip „anekdotus“ apibūdina Joelis Finemanas:

Anekdotas yra unikali literatūrinė forma, *leidžianti įvykti istorijai* [...]. Jis sukuria realybės efektą, atsitiktinumą, įtvirtindamas įvykį istorinės sekos viduje, bet vis dar be istorinio konteksto rėmų. [...] Mes galime atskirti anekdotą nuo griežtų ar ribojančių

⁶⁸ Reikėtų nepainioti šios sąvokos su Lietuvoje paplitusia žodžio „anekdotas“ reikšme. Iš graikų kalbos kilęs žodis „anekdotas“ etimologiškai reikštų nespausdintą pasakojimą, neretai išryškinant ir pastarojo slaptumą, intymų santykį tarp pasakojančiojo ir klausančiojo. Romanų ir germanų kalbose leksema „anekdotas“ dažnai vartojama be humoristinės konotacijos.

⁶⁹ Stephen Greenblatt, Catherine Gallagher, *Practicing New Historicism*, Chicago: University of Chicago Press, 2001, p. 49.

⁷⁰ Joel Fineman, „The History of the Anecdote: Fiction and Fiction“, *The New Historicism*, edited by H. Aram Veeser, New York and London: Routledge, 1989, p. 61–62.

⁷¹ *Romanticism: An Oxford Guide*, ed. Nicholas Roe, Oxford and New York: Oxford University Press, 2005, p. 169.

literatūrinių struktūrų [...] ir nuo ne-literatūrinių referencijos būdų (pavyzdžiui, tiesioginio aprašymo, parodymo, apibrėžties ir pan.), kurie, lyginant juos su anekdotu, nenurodo į pradžios, vidurio ar pabaigos pasakojimą, todėl juose negali būti jokios naratyvo sekos, iš jų *neprasisunkia* joks realybės efektas.⁷²

Taigi epistolinio diskurso tyrime „anekdoto“ sąvoką galima pasitelkti pabrėžiant, kad laiškai yra fragmentiški, bet funkcionuoja kaip į visumą galinčios nurodyti „reikšmingos detalės“, iš kurių „prasisunkia realybės efektas“. Remiantis naujųjų istoristų požiūriu į kultūrą, svarbu, kad „didesnių istorijų tėkmėje“, bendrame kultūros reikšmių cirkuliavimo rate veikia ir literatūriniai, ir neliteratūriniai naratyvai⁷³. Šis požiūris pagrindžia *epistolarium* kaip visumos tyrimą ir paaiškina, kodėl tiriant epistolinio diskurso reikšmes būtina atsižvelgti į kitus pasakojimus – publicistinius ir grožinius tekstus.

Disertacijoje aktuali lakaniškąja naratologija paremta 1990 m. išleistoje MacArthur studijoje *Ekstravagantiškieji naratyvai: epistolinės formos uždarumas ir dinamika* (*Extravagant Narratives: Closure and Dynamics in the Epistolary Form*) išplėtotą epistolinių naratyvų koncepcija, kuriama atsižvelgiant į laiško kaip iškalingos detalės sampratą. Pasitelkusi realius ir fiktyvius laiškus, tyrėja aptaria specifinę epistolinio naratyvo struktūrą bei atkreipia dėmesį į tai, kad laiškas skiriasi nuo kitų pasakojimų savo atvirumu: „epistolinė forma pateikia įvairialypes perspektyvas ir vidinius komentarus, užklaudama objektyvios tiesos ir stabilaus autoriteto galimybę“⁷⁴. MacArthur abejoja galimybe pritaikyti vyraujančias naratyvo teorijas epistoliniams tekstams, nes juose vyrauja esamasis laikas ir nėra retrospektyviai vertintinos uždaros struktūros: laiškuose nėra pabaigos, kuri galėtų sukurti „uždarumą“ kaip teksto reikšmę generuojantį struktūrinį elementą. Dažniausiai naratyvo teoretikai telkia dėmesį į tokius pasakojimus, kurie turi pradžią ir pabaigą, kuriuose gali būti išryškintas loginis-semantinis lygmuo, o laiškai kaip

⁷² Joel Fineman, *op. cit.*, p. 61.

⁷³ Martin J. Wiener, „Treating ‘Historical’ Sources as Literary Texts: Literary Historicism and Modern British History“, *The Journal of Modern History*, 1998, vol. 70, no. 3, p. 621.

⁷⁴ Elizabeth J. MacArthur, *op. cit.*, p. 22.

„reikšmingos detalės“, atvirkščiai, struktūriškai priešingi uždariems naratyvams (nebent būna išleisti atskiru leidiniu). Be to, naratoriaus instancija epistoliniuose tekstuose taip pat nėra vienijanti ar struktūruojanti – vėliau bus rašoma apie epistolinį subjektą, kuris nėra tapatus retrospekciją galinčiam pasitelkti pasakotojui. Todėl epistoliniai tekstai veikia laikytini vidinio monologo pirmuoju asmeniu atveju: atskiri net ir to paties epistolinio subjekto laišakai gali būti vienijami ekstratekstinės situacijos, bet nebūtinai vieningo pasakojimo.

Neatsitiktinai MacArthur remiasi ir Hayden White'u, atkreipusiu dėmesį į viduramžių analus ir kronikas kaip išskirtinius naratyvumo pavyzdžius – pastarieji nėra „ne-naratyvai“, bet specifiniai naratyvo tipai⁷⁵. Laiškai taip pat traktuotini kaip specifiniai naratyvai, kuriuos naratologė pavadina ekstravagantiškais. Ekstravagancija pagrindžiama tuo, kad struktūriškai epistoliniai tekstai yra fragmentiški, atviri, nebaigtiniai (ekstratekstinės informacijos, aktyvaus adresato svarba). Analizuojant tokius atvirus tekstus, neįmanoma atskleisti vienos stabilios ar galutinės reikšmės, bet galima užčiuopti dinamiškus reikšmės kūrimo(si) modelius⁷⁶.

Epistolinių tekstų ekstravagantiškumui paaiškinti MacArthur renkasi tropų – metaforos ir metonimijos – opoziciją, teigdama, kad laiškuose pirmenybė teikiama „metonimijai, ne metaforai, procesui, ne rezultatui“⁷⁷. Metaforiškais vadindama visus uždarus ir baigtinius pasakojimus, epistolinius naratyvus naratologė laiko metonimiškais: „tikro susirašinėjimo metonimiškumas apima proceso malonumą, o ne pastangas dėl pačios svarbiausios pabaigos“⁷⁸. Taigi metonimijos tropas pirmiausia leidžia išryškinti kitokį laiškams būdingą tekstinės ir užtekstinės tikrovių santykį: akcentuojamas metonimiškas laiško santykis su referентаis – minimais objektais ir situacijomis (dalis reprezentuoja visumą). Tačiau epistolinių tekstų metonimiškumas apima kelis laiško lygmenis. Metonimiškai epistolinis diskursas susijęs ne tik tiesiogiai su referентаis, bet ir su socialiniais procesais (laiškai kaip tikrovės pratęsiny –

⁷⁵ Žr. Hayden White, „Naratyvumo vertė vaizduojant tikrovę“, *Baltos lankos*, 1995, nr. 5.

⁷⁶ Elizabeth J. MacArthur, *op. cit.*, p. 183.

⁷⁷ *Ibid.*, p. 8.

⁷⁸ *Ibid.*, p. 28.

santykių metonimija) bei pačiu rašančiuoju – laiškas savo materialumu reprezentuoja rašiusįjį jam nesant⁷⁹. Showalter Jr. prieina prie panašių išvadų: anot jo, epistoliniams pasakojimams būdinga metonimija – laiškai „priklausomi ir nuo metaforos, ir nuo metonimijos, ir nuo vieningos struktūros, ir nuo neišspręsto konflikto, bet galiausiai jie yra metonimiški“, todėl laiškų rašytojai gali rašyti metonimišką savo gyvenimo siužetą⁸⁰. Laikydami Vaižganto laiškų su kultūros ir literatūros lauko veikėjais visumą vienu *epistolarium*, kuriame svarbus metonimiškas ryšys su tikrove ir pats reikšmių kūrimosi procesas, galime aptarti vidinę literatūros lauko formavimosi dinamiką, vaidmenų šiame lauke radimąsi ir kūrimą(si), verčių transformacijas bei Vaižganto figūros – šiuos laiškus vienijančios instancijos – pozicijų kultūros lauke kaitą.

Atskirai disertacijoje analizuojami taip pat Tumo *epistolarium* priklausantys vienu leidimu pasirodę *Laiškai Klimams*. Šis leidimas, Pauliaus Subačiaus žodžiais, pasirodė „kaip literatūrinė ir istorinė šviežiena. [...] [P]asislėpusi po unifikuojančiu ‚Raštų‘ aplanku ši korespondencija būtų patekusi į akiratį tik tų, kurie skrupulingai seka keliolikto ar keliasdešimto tomo pasirodymą“⁸¹, nes pagal autorių ir adresatą (adresatų grupę) atrenkami laiškai patrauklesni platesnei auditorijai. Tokį pasakojimą reikėtų laikyti kitokiu nei pavieniai epistoliniai tekstai dėl jo uždarumo ir išbaigtumo; nepaisant to, naratyvas sukonstruotas iš atskirų laiškų – „reikšmingų detalių“, metonimiškai įsiterpiančių į istorinę ir socialinę tikrovę. Apie publikuotą laiškų rinkinį kaip nuoseklų naratyvą rašo literatūros istorikas Williamas Merrillas Deckeris, įrodęs epistolinio diskurso svarbą Amerikoje iki kitų komunikacinių medijų išpopuliarėjimo: socialinės sutarties tarp rašytojo ir specifinės publikos nulemtomis institucijomis (pagal Fredricą Jamesoną) laiškai tampa dažniausiai tada, kai būna išleidžiami laiškų tomuose⁸². Tačiau laiškų rinkiniai naratyvo

⁷⁹ Žr. Elizabeth Hewitt, *Correspondence and American Literature, 1770–1865*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, p. I.

⁸⁰ English Showalter Jr., *op. cit.*, p. 172.

⁸¹ Paulius Subačius, *Tekstologija: Teorijos ir praktikos gairės*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 57.

⁸² William Merrill Decker, *Epistolary Practices: Letter Writing in America Before Telecommunications*, North Carolina: The University of North Carolina Press, 1998, p. 21.

požiūriu gali būti laikomi „ekstravagantiškais“ tiek pat, kiek pavieniai publikuoti ar nepublikuoti laiškai:

Laiškų rinkiniai neišvengiamai sukelia neatitikimus ir paradoksus, kuriais domisi autobiografijas tiriantys kritikai; ribos tarp viešo ir privataus, savęs ir kitų, patirties ir teksto išsiliesia ir traukia viena kitą. Taip pat pomirtiniai laiškų rinkiniai atsiduria tarpinėje vietoje tarp autobiografijos ir biografijos. Jie kelia klausimus: kam priklauso gyvenimas ir kieno gyvenimas yra priklausantis.⁸³

Remdamasi panašia logika, Gitana Vanagaitė *Laiškus Klimams* laiko „tarpiniu žanru“ ir net linksta priskirti jį dienoraštiniam ar autobiografiniam kalbėjimui⁸⁴. Tačiau traktuodami laiškų rinkinius kaip autobiografiją, mažai dėmesio skiriame adresatui, kuris kaip tik svarbus randantis specifiniams teksto režimams.

Laiškų visuma kaip naratyvus *epistolarium*, bet sykiu kiekvieno laiško uždarumas ir metonimiškas santykis su tikrovės referentais, jį rašančiuoju bei kitais teksta motyvuoja pasirinktą Vaižganto epistolinio diskurso analizės kryptį: tiriamos atskiros laiškų detalės, stengiantis suvokti, kokioje visumoje jos veikė. Dėl to įtraukiami ir kiti tekstai, padedantys suformuoti epistolinio diskurso „tįstąjį aprašymą“, kuris leidžia paprastą teksto smulkmeną „iš naujo perskaityti tokiu būdu, kad analize atskleistum mažus specifinius elgesio kodų ir logikos elementus bei visą visuomenę valdančias jėgas“⁸⁵.

3. 2. Tarp istorijos ir pasakojimo: epistolinio diskurso autonomija

Disertaciniame tyrime pasitelkiami Vaižganto rašyti ir gauti laiškai – tai *epistolarium* vadinamas tekstų korpusas, numatantis laiškų naratyvumą ir galimybę juos analizuoti kaip visumą. Kaip matėme, epistolinėje komunikacijoje dalyvauja ne tik laiško tekstai, bet ir socialinis, biografinis,

⁸³ Robert McGill, „The Life You Write May Be Your Own: Epistolary Autobiography and the Reluctant Resurrection of Flannery O'Connor“, *The Southern Literary Journal*, 2004, vol. 36, no. 2, p. 32.

⁸⁴ Gitana Vanagaitė, „Vaižganto ‚Laiškai Klimams‘: tarp laiško ir autobiografijos“, Eadem, „Vaižganto ‚Laiškai Klimams‘: tarp laiško ir autobiografijos (2)“.

⁸⁵ H. Aram Veaser, „Introduction“, in: *The New Historicism*, edited by H. Aram Veaser, New York and London: Routledge, 1989, p. xi.

kultūrinis ir kt. kontekstai. Mikroistorijos lygmeniu laiškas įsiterpia į kitas kasdienes praktikas, yra susirašinėjančiųjų kasdienybės dalis. Antra vertus, korespondencija dažnai dalyvauja ir makroistorijoje, ypač tuomet, kai sąlygos kitokio pobūdžio komunikacijai būna ribojamos. Galų gale, šis dalyvavimas istorijose yra tekstinis. Kreipiant dėmesį į šiuos aspektus, apibrėžiamas epistolinių tekstų balansavimas tarp istorijos ir pasakojimo ribų bei pagrindžiamas pasirinkimas laiškų komunikacinę visumą vadinti epistoliniu diskursu.

Plačiąja prasme „diskursas yra *kalbos vartojimo* forma“, todėl svarbiausi klausimai – „*kas* vartoja kalbą, *kaip*, *kodėl* ir *kada*“, kadangi diskursas suvoktinas kaip „įsitikinimų raiška ir komunikacija tarp kalbos vartotojų“⁸⁶. Visi diskursai yra susieti su galios institucijomis, nepaisant to, ar juos produkuojantis šaltinis yra daugiau ar mažiau tų galios institucijų veikiamas. Laiškų rašymo, skaitymo, apykaitos ir pačios komunikacijos visetą vadinant diskursu, išryškinami tekstų raiškos, naratyvinių santykių įsiužetinimo modelių bei socialinio, istorinio ir kultūrinio kontekstų ryšiai, be to, pabrėžiamas bendruomeniškumas ir kolektyviškumas: laiškas negali būti suvoktas atsietai nuo terpės, kurioje randasi, atsietai ne tik nuo jį rašančiojo, bet ir nuo adresato⁸⁷. Kaip rašo Stanley, „[e]pistoliškumas nėra tik teksto ir retorikos reikalas, jis įtraukia rašytus ir atsakytus epistolinius tekstus į materialųjį ir socialinį kontekstą“⁸⁸. Naujojo istorizmo tyrimuose viena pamatinių prielaidų yra tekstų istoriškumas ir istorijos tekstiškumas:

Tekstų istoriškumu aš noriu vadinti visų rašymo formų kultūrinį specifiškumą ir socialinį įsišaknijimą – ne tik tekstų, kuriuos kritikai tiria, bet ir tekstų, kuriuose tie tekstai tiriami. *Istorijos tekstualumu* aš noriu vadinti pirma tai, kad netarpininkaujant išlikusiems tiriamos visuomenės tekstiniams pėdsakams – pėdsakams, kurių išlikimo mes negalime

⁸⁶ Teun A. van Dijk, „The Study of Discourse“, in: *Discourse as Structure and Process. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction Volume 1*, ed. by Teun A. van Dijk, London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 2006, p. 2.

⁸⁷ Žr. Mireille Bossis, „Methodological Journeys Through Correspondences“, trans. Karen McPherson, *Yale French Studies: Men/ Women of Letters*, 1986, no. 71, p. 73.

⁸⁸ Liz Stanley, Andrea Salter, Helen Dampier, „The Epistolary Pact, Letterness“, *Auto/Biography Studies*, 2012, no. 27 (2), p. 280.

traktuoti kaip grynai atsitiktinio, bet veikiau turime manyti, kad jie yra savo dalimi logiškai priklausantys sudėtingiems ir subtiliems išsaugojimo ir ištrynimo socialiniams procesams – mes negalime turėti pilno priėjimo prie autentiškos praeities, fiziškai gyventos būties; antra, šie tekstiniai pėdsakai patys yra vėliau vykstančio tekstinio tarpininkavimo subjektai, kuomet jie yra konstruojami kaip „dokumentai“, kuriais istorikai grindžia savo pačių tekstus, vadinamus „istorijomis“.⁸⁹

Nors naujiesiems istoristams kultūra ir istorija yra iš prigimties tekstiškos⁹⁰, epistoliniuose naratyvuose istorijos ir pasakojimo sankirta dažnai eksplicitiškesnė nei kituose. Catherine Gallagher, apibrėždama naujojo istorizmo perspektyvos taikymo schemą, sieja istoriją su pasakojimu kaip du atskirus, bet neatskiriamus teksto elementus, nes grožiniai ir negrožiniai tekstai laikytini istorinių diskursų, kurie yra tekstų viduje ir jų išorėje, sudedamosiomis dalimis. Tarp šių dalių nėra „griežtos priežasties ir pasekmės hierarchijos“, koncentruojamasi į ryšius tarp tekstų, diskursų, galios ir subjektyvumo įsteigimo⁹¹, nes tai – vieno reikšminio lauko elementai: „Tekstai negyvuoja vakuume. Jie yra tuo metu galiojančios kalbos, galiojančių praktikų, galiojančios vaizduotės įkaltai. Kalba, praktikos ir vaizduotė – visa tai kyla iš istorijos, suvoktinės kaip struktūra, kaip pranašumo ir pavaldumo santykių eilės ar sistemos.“⁹² Vadinasi, laiškai negali būti laikomi tik autorinės saviraiškos ar tarpsubjektinių santykių kūrimo(si) tekštais, nes yra ir kolektyve cirkuliuojančių reikšmių liudytojai, mezgantys ryšį su kitomis tekstinėmis ir užtekstinėmis veiklomis.

Viena vertus, laiškų galima laikyti tekstinėmis istorijos reprezentacijomis („liudijimais“), tačiau situacija komplikuojama tuo, kad tai ne tik reprezentacijos (sukurti pasakojimai), bet ir aktyvūs istorijos dalyviai – kuriantys pasakojimai. Mąstydamas apie formalius ir žanrinius epistolinio teksto

⁸⁹ Louis A. Montrose, „Professing the Renaissance: The Poetics and Politics of Culture“, in: *The New Historicism*, edited by H. Aram Veeser, New York and London: Routledge, 1989, p. 20.

⁹⁰ Žr. Hayden White, „New Historicism: A Comment“, in: *Ibid.*, p. 9.

⁹¹ Catherine Gallagher, „Marxism and The New Historicism“, in: *Ibid.*, p. 37.

⁹² Elizabeth Fox-Genovese, „Literary Criticism and the Politics of the New Historicism“, in: *Ibid.*, p. 221.

įsipareigojimus, Apšvietos laikų literatūros tyrėjas Bruce'as Redfordas studijoje *Pokalbis plunksna* (*Converse of the Pen*) laiškus vadina „verbaliniais konstruktais“ – tekstais, negalinčiais „išsivaduoti“ iš socialiosios laiško prigimties⁹³. Greenblatto požiūriu, tiek fikciniai naratyvai, tiek nefiktyvūs pasakojimai (dokumentai) yra konstruktai⁹⁴. Pritaikant naujojo istorizmo idėjas laiškų skaitymui, galima sakyti, kad laiškai yra istoriškai ir tekstualūs santykių modelius kūrę konstruktai, mat jie „formuoja santykį, ne tik jį atspindi, sukuria terpę jam artikuliuoti“⁹⁵. Toby L. Ditzas taip pat rašo, kad laiškai – kaip tekstai, o ne patirtys – yra diskursyvūs, sukonstruoti: „laiškai ne tik praneša apie patirtis, jie jas sukuria; jie artikuliuoja ir kūrė savivoką“⁹⁶. Vadinasi, epistolinis tekstas ne tik liudija (pasakojimas, istorija diachroniškai), bet ir turėjo konstruojamosios, kuriamosios galios (istorija sinchroniškai). Taigi epistolinis diskursas kartu socialiai *sukurtas* ir *sukuriantis*: laiškai nulemti sociumo konvencijų ir yra veikiami įvairių galių, bet taip pat veikia sociume – turi galią.

Epistolinių tekstų dvipoliškumas (kurti ir „atspindėti“) taip pat prisideda prie ribų tarp istorijos ir pasakojimo nykimo. Konstravimo ir liudijimo atskirtis tiesiogiai sietina su implikuotais ir dažniausiai realiais virstančiais skaitytojais bei vėlesniais, neimplikuotais, bet realiais tampančiais skaitytojais – pastariesiems laiškai tampa liudytojais, pirmiesiems – kuriančiu, paveikiančiu tekstu: „Pasaulio reprezentacijos rašytiniame diskurse apima pasaulio konstravimą, socialinės realybės modalumų kūrimą.“⁹⁷ Kultūros istorikas Konstantinas Dierksas išskiria dvi epistolinių tekstų kuriamąsias „galias“, išryškinančias santykį su adresatu ir santykį su rašančiuoju: a) *tarpininkavimo*: laiškai kaip veiksmo varikliai, kuriantys kultūros lauko reikšmes; b)

⁹³ Bruce Redford, *The Converse of the Pen: Acts of Intimacy in the Eighteenth-Century Familiar Letter*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1986, p. 9.

⁹⁴ Žr. Stephen Greenblatt, „Tikrovės palytėjimas“, iš anglų kalbos vertė Brigita Speičytė, in: *XX amžiaus literatūros teorijos. Chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams. II dalis*, parengė Aušra Jurgutienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 242–243.

⁹⁵ Liz Stanley, „The Epistolarium: On Theorizing the Letters and Correspondences“, p. 211.

⁹⁶ Toby L. Ditz, „Formative Ventures: Eighteenth-Century *Commercial Letters* and the Articulation of Experience“, in: *Epistolary Selves: Letters & Letter Writers, 1600–1945*, ed. Rebecca Earle, Aldershot: Ashgate Pub. Ltd, 2000, p. 63.

⁹⁷ Louis A. Montrose, *op. cit.*, p. 16.

preskriptyvinė: „laiškus rašantieji juose apsibrėžė komunikacijos ir saviraiškos, asmens tapatumo ir veiksenos, socialinės tvarkos ir kaitos reikšmės“⁹⁸. Dierkso klasifikacija padeda atskirti – iš dėmesio lauko neišleidžiant adresato – laiško teksto santykį su kultūros procesais, jo veikimą istorijoje (*tarpininkavimo* galia) bei laiško santykį su jį rašančiuoju (*preskriptyvinė* galia). Remiantis šia skirtimi (makroistorija vs mikroistorija), aprašomas laiško veikimas bendrijų kūrimo(si) (3. 3. „Epistolinė bendrija ir literatūros laukas“) ir epistolinio subjekto savikūros (3. 4. „Epistolinis subjektas: savikūra ir epistolinis pasirodymas“) procesuose.

Pabrėždamas įtampą tarp istorijos ir pasakojimo, epistolinius tekstus kaip ypatingus atvejus aptaria ir Gérard'as Genette'as. Laiko atžvilgiu (istorijos ir pasakojimo santykiuose) išskyręs keturis pasakojimo tipus, paskutinįjį jų – įterptinį pasakojimą, vykstantį tarp įvykių, pauzėse – jis įvardija kaip būdingiausią epistoliniams romanams⁹⁹, nors galima galvoti, kad ši mintis galioja ir realiajai korespondencijai. Šį tipą Genette'as vadina „a priori sudėtingiausiu“, nes pasakojimas išsidalijęs per kelias instancijas, o pasakojimo aktas ir pati istorija neatskirti aiškia riba. Tokia „kraštutinė istorijos artuma pasakojimo aktui“ sukelia trintį tarp laike nutolusių įvykių pasakojimo ir sinchroniško patyrimų komunikavimo pasakojimo akte. Taigi epistoliniame tekste susikryžiuoja išgyventa ir interiorizuota patirtis, kvazi-vidinis monologas bei jau po patirties susiformavęs refleksyvus požiūris¹⁰⁰.

Neįprasta laiško kaip teksto ir laiško kaip įvykio (istorijos „dalyvio“) veikseną nulemia dalinį epistolinio diskurso autonomiškumą: laiškų galime išskirti iš kitų sakytinių ir rašytinių tekstų, nes juose esama tokių aspektų, kurių negali ar negalėtų atsirasti kituose. Vadinasi, epistolinis diskursas yra iš dalies savarankiškas – pasižymi vien šiam diskursui būdingais bruožais, kurie glaustai apžvelgiami toliau. Viena žinomiausių epistolikos tyrėjų Janet Gurkin Altman, kurios studijose laiškai apibrėžiami kaip ypatinga naratyvo rūšis,

⁹⁸ Konstantin Dierks, *In My Power: Letter Writing and Communications in Early America*, Philadelphia, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2009, p. 5.

⁹⁹ Gérard Genette, *Narrative Discourse: An Essay in Method*, translated by Jane E. Lewin, Ithaca, New York: Cornell University Press, 1980, p. 217.

¹⁰⁰ *Ibid.*, 218.

apimanti rašančiojo ir skaitančiojo santykius, socialinę mediaciją, privatumo ir viešumo sankirtas, epistolinį diskursą tapatina su žanru. Altman išskiria bruožus, kurie kartu (ar didžioji dalis jų) nulemia tekstų priskyrimą epistolinei kategorijai:

a) Aš-Tu santykis, kuriame „aš“ visuomet turi implikuotą „tu“ (pastarasis nėra pasyvus ir turi ypatingą funkciją dialoge ar poliloge)¹⁰¹;

b) esamasis laikas, jungiantis praeitį ir ateitį (kalbama apie laiško rašymo situaciją, įprastai vienaip ar kitaip „įrašomą“ pačiuose laiškų tekstuose, tačiau sykiu dažną rašymą apie praeities dalykus ir nusikreipimą į ateitį);

c) dažnio daugiavalentiškumas: komunikacija yra ne vieną kartą atidedama ir atitolinama (nuo rašymo situacijos iki perskaitymo situacijos)¹⁰².

Taigi epistolinis diskursas suvokiamas kaip struktūra: „Epistolinis diskursas yra koduota – nors nebūtinai sunkiai suprantama – kalba [čia vartojamas angliškas žodis *language*, kaip opoziciškas *speech* (šnekai), – A. K.], kurios kodas yra nulemtas specifinio aš-tu santykio.“¹⁰³ Altman epistolinio diskurso sampratą derėtų papildyti kontekstu ir atsižvelgti į šios struktūros istorinę kaitą: Aš-Tu santykis bei laikinės kategorijos yra priklausomos nuo konkrečios istorinės epochos taisyklių, konvencijų, tekstų ir jų aplinkos visumos¹⁰⁴. Taigi epistolinio diskurso sąvoka apima tekstinį-struktūrinį (Altman: kalbinį, struktūros realizaciją pasakymo akte) ir istorinį (taisyklių, konvencijų, tradicijų) lygmenį. Turint galvoje tokią diskurso sampratą, ne tiek svarbu priskirti epistolinius tekstus vienai ar kitai žanrinės klasifikacijos pakopai – dėmesys krypsta į diskursinį aktą, komunikacinę situaciją, tačiau šis diskursinis aktas traktuojamas kaip kontekstualus, atsirandantis istoriniuose, retoriniuose ir socialiniuose rėmuose. Laiškuose besivystančių įtekstintų santykių kūrimo(si) ir vystymo(si) visuma yra tiesiogiai „valdoma“ net keliais lygmenimis: epistolinį tekstą įrėmina formalios laiško ribos, tačiau drauge veikia

¹⁰¹ Taip pat Altman išskiria tik laiškų dialogams būdingus bruožus (skiriančius juos nuo kitokių dialogų) (žr. Janet Gurkin Altman, *Epistolarity: Approaches to a Form*, Ohio: Ohio State University Press, 1982, p. 134–135).

¹⁰² *Ibid.*, p. 117–118.

¹⁰³ *Ibid.*, p. 120.

¹⁰⁴ Žr. Gabriella Del Lungo Camiciotti, „Letters and Letter Writing in Early Modern Culture“, *Journal of Early Modern Studies*, 2014, no. 3, p. 17.

komunikacijos turinį ribojantys konkrečios bendrijos ar grupės elgesio konvencionalumai – epistolinis diskursas įtraukia kalbos aktų visumą (laiškų naratyvus) ir komunikacijos taisyklių bei ribų visumą.

Epistolinių tekstų formos „ribojimą“ konvencijomis iliustruoja įvairūs laiškų rašymo vadovėliai, labai populiari nuo Antikos (kuomet epistolografija traktuota kaip viena iš retorikos meno šakų, viduramžiais susiklosčiusi į *ars dictaminis* tradiciją) iki šių dienų¹⁰⁵. Lietuvių kalba tokie vadovėliai leisti daugiausia XIX a. pab. ir XX a. pr.¹⁰⁶ Juose taip pat galima matyti, kad amžių sandūroje epistolinis diskursas buvo reikšmingas, pavyzdžiui: „Seniaus laiškų rašymas skaitėsi labai dideliu ir svarbiu gyvenimo reikalu“¹⁰⁷ ir pan. Vienam tokių laiškų vadovėlių (pasirodžiusiam 1921 m.) Tumas yra parašęs trumpą anotaciją, kurioje ironizuojamos epistolinių tekstų normos: „Ką gi, knygelė įdomi ir naudinga pavartoti tiems, kurie korespondencijos formų nėra matę, ypač darant dokumentus. Su meilės gi raštais gali taip atsitikti, kaip tame anekdote. Parašė Ona karštą laišką Jonui, o tas kiaulė atrašė: „Atsaką skaityk čia pat po savo rašto 73 puslapyje“.“¹⁰⁸

Kiti genologijos teoretikai taip pat rašo apie išskirtinius epistolinių tekstų bruožus, kartais leidžiančius laikyti laiškus atskira žanrine kategorija¹⁰⁹. Vis dėlto, aktuali yra Margaret Jolly ir Lizos Stanley straipsnyje „Laiškai kaip ne/žanras“ („Letters as/not a genre“) suformuluota laiško kaip ne/žanro apibrėžtis. Tyrėjos parodo, kad laiškais vadiname įvairius epistoline forma rašytus tekstus: fiktyvius (literatūrinius), skirtus kreipimuisi į publiką, privačius

¹⁰⁵ Žr. *Letter-writing Manuals and Instruction from Antiquity to the Present*, edited by Carol Poster and Linda C. Mitchell, Columbia: University of South Carolina Press, 2007.

¹⁰⁶ Žr. *Gromatu Skarbnyczia wisiems lietuwiszkaje kalba mylintiems ant pasimokinimo*, sustatyta nū mokytojo Wendt, Heydekrug: Verlag von A. Stahl, 1890; *Rankwedis gromatų raszymui*, sudarytojas Antanas Olšauskas, Chicago: Turtu ir Spauda „Lietuvos, 1896; *Kaip Rašyti Laiškus Lietuviškoje ir Angliškoje Kalbose*, suredagavo J. Laukis, Chicago: Spauda „Lietuvos“, 1911; *Platus Laiškų Vadovėlis*, sudėjo Maldžiūnų Juzė, Kaunas: Jagomasto Spaustuvė „Lituania“, Tilžėje, 1921; Kazys Rakūnas, *Laiškams ir prašymams rašyti vadovėlis*, Alytus: Kooperacijos leidinys, 1931.

¹⁰⁷ *Kaip Rašyti Laiškus Lietuviškoje ir Angliškoje Kalbose*, p. 5.

¹⁰⁸ Vaižgantas, *Raštai*, t. 20: Kritika 1915–1922, parengė Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 278.

¹⁰⁹ Žr. Mireille Bossis, *op. cit.*, p. 63.

asmeninius laiškus ir kt.¹¹⁰, todėl labiau įtikinama atrodo kalbėti ne apie epistolinį žanrą, bet apie epistolinį režimą¹¹¹. Epistolinis režimas traktuotinas kaip „epistoliškumo“ sinonimas – tai laiškui būdingų struktūrinių ir tekstinių bruožų visetas, leidžiantis epistolinių praktikų atlikėjams atpažinti laiško forma rašytus tekstus kaip būtent tokius.

Struktūriškai laišką aprašiusi semiotikė Patrizia Violi parodo, kaip laiško komunikatyviųjų funkcijų įrašymas į tekstą sukuria epistolinių tekstų specifiškumą ir leidžia juos vadinti atskiru tekstiniu režimu (nors pati autorė vartoja žanro terminą)¹¹². Violi analizėje nekreipiamas dėmesys į materialiuosius, netekstinius aspektus ir laiško komunikacinę prigimtį; epistolinis režimas identifikuojamas pačiame tekste. Netradicinis, kitiems tekstams nebūdingas epistolinių tekstų sakymas reiškiasi per įrašomas asmenines kategorijas (pasakotoją) ir eksplicitiškesnėmis nuorodomis išreikštą laiką, erdvę (nebūtinai jie turi būti užrašyti kaip data ir vieta laiško pradžioje ar pabaigoje) bei jiems nurodyti vartojamus deiktinius elementus. Laiškuose taip pat įrašomos (ar numanomos) nuorodos į skaitytoją (adresatą), jo laiką ir erdvę. Tuo laiškai nutolsta nuo kitų (taip pat ir autobiografinių) pasakojimų, kur plyšys tarp pasakojimo akto ir skaitymo (receptijos) akto nei laikiškai, nei erdviškai nėra determinuotas¹¹³. Galima manyti, kad laiškuose pasakojimo erdvėlaikis dažniausiai sutampa su rašymo (pasakojimo akto) erdve ir laiku, todėl įprastai sukuriamas nuorodomis į „išorę“ arba yra nulinis. Taip pat epistoliniams pasakojimams nebūdingi personažų aprašymai. Erdvėlaiko ir aprašymų stoka nulemia privalomą kreipimąsi į ekstradiegetinius realiojo pasaulio žymiklius, kurie, atvirkščiai, laiškuose ne tik dažni, bet suvoktini kaip integralus ir

¹¹⁰ Margaret Jolly, Liz Stanley, „Letters as/not a genre“, *Life writing* 2, 2005, p. 77–84.

¹¹¹ Epistolinio režimo sąvoką įsivedė Linda S. Kauffman, pastebėjusi, kad laiško forma rašytuose tekstuose galimos įvairios žanrinės praktikos, tačiau tiek epistoliniuose romanuose, tiek ir tikrų korespondencijų publikacijose skaitytojai atpažįsta tekstinius ypatumus ir vadina šiuos tekstus „laišku“. Žr. Linda S. Kauffman, *Special Delivery: Epistolary Modes in Modern Fiction*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1992, p. xiv–xv.

¹¹² Patrizia Violi, „Letters“, in: *Discourse and Literature: New Approaches to the Analysis of Literary Genres*, edited by Teun A. Van Dijk, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Co., 1985, p. 149.

¹¹³ *Ibid.*, p. 152–158.

unifikuojantis teksto elementas. Be to, dėl erdvėlaikio neišsipildymo dėmesys epistolinių tekstų analizėse koncentruojamas į pasakotoją (personažus) ir jo naratyvinį taką. Aptarta MacArthur koncepcija, kurioje laiškų ekstravagancija kildinama iš epistolinių tekstų metonimiškumo, polinkio į esamąjį laiką ir išskirtinio pasakotojo, beveik sutampa su Violi tekstinės laiškų analizės prielaidomis.

Kita Violi akcentuojama epistolinio teksto ypatybė – informavimo ir komunikavimo funkcijų dermė. Viena vertus, laiškas kalba apie daiktus (aprašomasis turinys), kita vertus, reiškia save patį (laiškas pats sau turinys) – reikia atskirti laiško propozicinį turinį ir ilokucinę galią¹¹⁴. Būdingas požiūris, kad korespondencijoje aktualiausias yra propozicijos aktas (dalijamasi informacija, žiniomis), o Violi paryškina, jog laiškas dažnai gali funkcionuoti kaip ilokucinis aktas – adresato reakcijos noras ir geismas, pats laiškas kaip komunikacinė intencija ir t. t. Yra laiškų, kuriuose ilokucinė galia labai stipri (ypač padėkos, sveikinimai ir pan.), todėl jie patys savaime yra turinys, ir laiškas kaip komunikacinis aktas (o ne propozicijos aktas) tampa įvykiu. Vadinas, laiškas informuoja, komunikuoja (propozicinis turinys) ir turi galią paveikti, realizuoti vienokią ar kitokią intenciją (ilokucinė galia), kuri kartais būna paties komunikacinio geismo išpildymas.

Altman laikosi nuostatos, kad vienintelis veiksmingas kelias perprasti epistolinio diskurso visumą yra derinant laiško naratyvumą (buvimą pasakojimu) bei jo istorinį veikimą (tokią perskyrą ji įvardija literatūriškumo ir istoriškumo terminais): „Laiško literatūriškumas (jis – kaip ‚užbaigtas rašymo darbas‘ su jam būdingomis formaliomis ribomis) ir jo istoriškumas (jis – kaip į vykstančius procesus įveltas žmogiškasis veiksmas) reikalauja tiek istorinių, tiek literatūrinių žinių interpretacijai.“¹¹⁵ Panašiai apie laiško balansavimą tarp istorijos ir pasakojimo rašiusi ir MacArthur: „Laiškai užima privilegijuotą

¹¹⁴ *Ibid.*, p. 160.

¹¹⁵ Janet Gurkin Altman, „Postscript: Epistolary Acts and Literary Careers in the Eighteenth Century: Permutations of Public Sphere and Private Persona among Writers“, in: *Sent as a Gift: Eight Correspondences from the Eighteenth Century*, edited by Alan T. McKenzie, Athens: University of Georgia Press, 1993, p. 203.

tarpininkaujančią poziciją tarp gyvenimo ir meno, nes epistoline forma parašytos fikcijos būtinai išlaiko metonimiškumą, o laiškuose įrašytos patirtys tampa iš dalies metaforiškomis.¹¹⁶ Taigi epistoliniuose tekstuose atsiskiria, bet sykiu ir susipina ilokucinė ir ekspresyvioji galios: adresantas įtraukia adresatą ir save į „epistolinį pasaulį“ tik leksinėmis, sintaksinėmis ir pragmatinėmis laiško ypatybėmis¹¹⁷. Vadinasi, santykių modeliai kuriami („vyksta istorija“) tiesioginiame santykyje su raštu: istorija yra įtekstinta, o su šiuo įtekstinimu raštiškoje komunikacijoje gali rasti ne tik naratyvumas, bet ir fiktyvumas. Todėl manoma, kad laiškas tarpsta „tarp fikcijos ir realybės“¹¹⁸, o nagrinėjant reikia derinti jo buvimą realybėje (istorija) ir jo buvimą pasakojimu (fiktyvumas).

Toks savitas pasakojimo ir istorijos santykis, komunikacijos įtekstinimas bei keliapakopis metonimiškumas leidžia epistolinį diskursą suvokti kaip iš dalies autonomišką kitų diskursų atžvilgiu. Anot Stanley, „[v]isi laiškų mainai kuria ir palaiko atskirą „pasaulį“, kuris apibrėžtinai vidiniais bruožais, jam tipiškais nuoseklumais ir nenuoseklumais, būdingais išraiškos modeliais ir bendrai žinomais dalykais, apie kuriuos nebūtina rašyti“¹¹⁹. Taigi panašiai kaip grožiniame tekste sukuriamas kitas *pasaulis* su savomis taisyklėmis, taip ir epistolinėje terpėje kuriasi kitas *pasaulis*, neretai artimas ne tik realiajam, bet ir grožiniuose tekstuose autoriaus kuriamam¹²⁰. *Epistolarium* atsirandantis su tikrove susijęs, tačiau kitoks, kitaip struktūruotas, vadinasi, iš dalies autonomiškas *atskiras pasaulis* yra nulemtas pačios laiško medijos: įsiužetinus santykius, laiškuose įtekstinami ne ti(e)k informaciniai mainai, kiek intersubjektinių ryšių plėtotė (MacArthur vadinama konfliktiškumu), santykio ir

¹¹⁶ Elizabeth J. MacArthur, *op. cit.*, p. 272–273.

¹¹⁷ Florie Krasniqi, „El texto epistolar: un punto de intersección entre los géneros discursivos y los géneros literarios“, *Tonos Digital. Revista electrónica de estudios filológicos*, enero de 2014. Prieiga internetu: https://www.um.es/tonosdigital/znum26/secciones/estudios-16-texto_epistolar_krasniqi.htm. (Žiūrėta: 2015-11-05).

¹¹⁸ Andrea Fischerová, *Romanticism Gendered: Male Writers as Readers of Women's Writing in Romantic Correspondence*, Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2008, p. 15.

¹¹⁹ Liz Stanley, „The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences“, p. 214.

¹²⁰ Mireille Bossis, *op. cit.*, p. 69–70.

savų vaidmenų jame modeliavimas – šie komunikaciniai modalumai itin charakteringi epistoliniam diskursui¹²¹.

Be to, dalinį epistolinio diskurso autonomiškumą grindžia tai, kad autorinė laiškų raiška persipynusi su priimtomis bendravimo ir rašymo normomis bei epistolinių tekstų klišėmis (tai diskurso „valdymas“ iš išorės: normų, konvencijų, tradicijų įtakos). Nors Vaižganto gyvenamuoju laiku nebūta griežtų epistolografijos taisyklių, negalime nuneigti, jog laiško tekste esama būtent epistolinio teksto formai priskirtinų normų ir raiškos ypatybių, kurių nerastume kitų žanrų tekstuose. Showalter Jr. nuomone, dėl šios priežasties privačiuose laiškuose esantis *gyvenimas* gali būti traktuojamas kaip sistema, kurioje dera egzistuojantys socialiniai kodai ir individuali patirties raiška¹²², tačiau jiems būdingas didesnis atvirumas, taigi laiškuose kaip slenkstiniuose galima išskaityti daugiau idėjų istorijos nei kitų žanrų tekstuose¹²³. Nors yra manančių, kad „rašančiajam ir gavėjui laiškas pirmiausia yra kasdienio gyvenimo *pratęsimas*“¹²⁴ (metonimija), šis „pratęsimas“ leidžia kurti kitokius santykius ir kitaip juos modeliuoti.

Minėta, kad dalis autorių svarbiausia *epistolarium* ypatybe laiko įsiužetintą pasakojimą, tačiau nemažai tyrėjų dėl *atskiro pasaulio* atsiradimo prilygina laiškų korpusą fikciniams naratyvams. Artėjimas prie grožinės literatūros dažnai motyvuojamas tuo, kad tekstai rašomi pasitelkus daug stilistinių ir retorinių figūrų¹²⁵. Tačiau laiškų literatūriškumas ne visų apie jį rašiusiųjų suvokiamas vienodai. Algirdas Julius Greimas, aktualizodamas literatūrinį laiškų matmenį, kreipia dėmesį į būtiną naratyvinį nuoseklumą. Greimas rašo, kad laiškai įgyja literatūriškumo tuomet, kai tampa vientisu naratyvu, esant kartotiniam ir izotopiniam tęstinumui: „Epistoliniai atlikėjai

¹²¹ Tikriausiai dėl šios priežasties Robertas Halsbandas išskiria dvi kategorijas: „laiškų rašytojai“ ir „rašantieji laiškus“. Pirmųjų išskirtinumas – sąmoningas laiškų kaip specifinio teksto suvokimas, dažnai nulemiantis „laiškų rašytojų“ epistolinių tekstų „literatūrinę vertę“ (žr. Robert Halsband, „Editing the Letters of Letter-Writers“, *Studies in Bibliography* 11, 1958, p. 25–37. Internetinė prieiga: <http://etext.virginia.edu/bsuva/sb/> (*Žiūrėta: 2015-06-25*)).

¹²² English Showalter Jr., *op. cit.*, p. 117.

¹²³ *Ibid.*, p. 125.

¹²⁴ Mireille Bossis, *op. cit.*, p. 64.

¹²⁵ *Ibid.*, p. 62.

susitinka įveikdami laiko ir erdvės nuotolius, priklausančius nuo rašytinės formos, susikurdami voko „pastogėje“ uždara rašymo erdvę, kuri juos saugo ir išskiria iš socialinio pasaulio: tokioje intersubjektyvumo terpėje subjektyvumai gali atsiskleisti ir atpažinti vienas kitą.¹²⁶ Kitaip sakant, Greimas laiško „tapimą literatūra“ sieja su įsiužetiniu – naratyvo atsiradimu, be to, akcentuodamas voko „pastogėje“ susiformuojančią išskirtinę terpę, jis pabrėžia aptartą epistolinio diskurso autonomiškumą. Andrea Fischerová tą patį izotopinį tęstinumą įvardija konfliktiškumo kategorija: laiškai gali būti traktuojami kaip grožiniai tekstai tuomet, kai juose užfiksuoti sudėtingi ir komplikuoti epistoliniai santykiai¹²⁷. Taigi nors daroma išlyga, kad literatūriškumas nėra *visų* epistolinių tekstų bruožas, jie artimi kitiems literatūriniais žanrams dėl retorinių aspektų ir naratyvumo, kurie nulemia sufikcinimą ir *atskiro pasaulio* radimąsi įgalinanti laiško pasakojimą.

Fiktyvumo ir dokumentiškumo opozicija epistoliniuose tekstuose, atrodo, iš dalies susijusi su skirtingais laiškų tipais ir su pasirinktomis skaitymo strategijomis – ar kreipiamas dėmesys į istoriją, ar į pasakojimo raišką, tačiau pamatinė istorijos ir pasakojimo sankirta yra visuomet aktuali. Šioje disertacijoje nesilaikoma griežtos „literatūriškų“ ir „dokumentišκών“ laiškų skirties, kaip siūlo Fischerová, bet svarbi yra tyrėjos prielaida, kad literatūriškumas ima dominuoti tuomet, kai išryškėja „komplikuoti epistoliniai santykiai“. Sekdami raiškos specifiką, galime stebėti, kuriose vietose ir su kuriais adresatais santykis buvo intensyvesnis, kurie minimi elementai epistoliniam subjektui yra reikšmingesni.

Aptarus epistolinio diskurso balansavimą tarp istorijos ir pasakojimo, tolesniuose poskyriuose rašoma, kaip šioje disertacijoje suvokiamas laiško veikimas kultūroje (tarpininkavimo galia) ir savikūros procesuose (preskriptyvinė galia). Pamatinis yra laiško buvimas „reikšminga detale“ istorijos visumos atžvilgiu (makro lygmuo) bei „reikšminga detale“ epistolinio subjekto atžvilgiu (mikro lygmuo), taigi istoriškas epistolinio

¹²⁶ Algirdas Julius Greimas, „Įžanga į laiško semiotiką“, iš prancūzų kalbos vertė Kęstutis Nastopka, *Baltos lankos*, 2008, nr. 28, p. 23.

¹²⁷ Andrea Fischerová, *op. cit.*, p. 15.

diskurso subjektas reiškiasi dviem būdais, dažnai vyraujant vienam iš jų: kaip poveikio subjektas (dalyvavimas istorijoje, nusikreipimas į adresatus, santykio kūrimas) ir saviraiškos subjektas (savikūra, nusikreipimas į save). Aptariant laiškų korpusą, galvoje visuomet turima minėtoji Greimo „voko pastogė“ – dalinė epistolinio diskurso autonomija, leidžianti epistolinėje aplinkoje formuotis ir vystytis ypatingiems santykių modeliams bei tekstiniams režimams.

3. 3. Epistolinė bendrija ir literatūros laukas

Pamatinę laiškų veiksenos prielaidą – epistoliniai naratyvai gali „daryti dalykus tiek pat, kiek ir būti apie dalykus“¹²⁸ – paremia studijos apie bendruomenes, kuriose laiškas yra ne tik komunikacijos, bet ir kūrimosi „variklis“: epistoline komunikacija jose formuojami santykiai, veiklos modeliai bei kultūrinė produkcija¹²⁹. Šios vien epistoliniais keliais ar daugiausia jais komunikuojančios ir santykius apsibrėžiančios bendruomenės vadinamos epistolinėmis bendrijomis. Epistolinių bendrijų atsiradimas yra dažniausiai grįstas poveikio subjekto susiformavimu, nors neatsietinas ir saviraiškos subjektas, nusistatantis savo komunikacines veikimo ribas bei formuluojantis pozicijas. Tokioje laiško veiksenoje išskirtini du aspektai – laiškas kaip įvykis (jo rašymo, siuntimo ir gavimo faktas) bei laiškas kaip naratyvas (socialinio, kultūrinio, simbolinio kapitalo radimasis ir apykaita).

Epistolinio diskurso svarba formuojantis tautinėms kultūroms ir literatūroms aprašoma amerikiečių, britų, prancūzų kultūros istorijose¹³⁰, neretai epistoliniai tekstai atliko svarbias bendrijų konsolidavimo funkcijas ir kitose

¹²⁸ Liz Stanley, Andrea Salter, Helen Dampier, *op. cit.*, p. 266.

¹²⁹ Mary A. Favret, *Romantic Correspondence: Women, Politics and the Fiction of Letters*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, p. 28–29.

¹³⁰ Žr. Elizabeth Hewitt, *Correspondence and American Literature, 1770–1865*; William Merrill Decker, *Epistolary Practices: Letter Writing in America Before Telecommunications*; Konstantin Dierks, *In My Power: Letter Writing and Communications in Early America*; Katherine Kong, *Lettering the Self in Medieval and Early Modern France*, Cambridge: D. S. Brewer, 2010; Dena Goodman, *The Republic of Letters: A Cultural History of the French Enlightenment*, Ithaca: Cornell University Press, 1996; ir kt.

kultūrose¹³¹. Įvykio lygmeniu laiškais komunikuojančiose bendruomenėse formuojasi išskirtinis *mes* ryšys¹³², grindžiamas pirmiausia ne ilokucine galia ir ne pačiu laiško įvykio geismu, bet ryškia pragmatine funkcija – informuoti. Istoriškai besikeičiančios socialinės, ekonominės ar kultūrinės sąlygos sukūrė didesnę informacijos poreikį¹³³, o epistolinio bendravimo praktika išpopuliarėjo tuomet, kai prireikė aktyvesnio socialinio mobilumo¹³⁴, nes laišakai atvėrė kelius dalyvauti fiziškai nepasiekiamuose įvykiuose¹³⁵. Lietuvoje XIX a. galimybė operatyviau siųsti ir gauti laiškus buvo naujovė, išpopuliarėjusi amžiaus pabaigoje su pašto siuntimu geležinkeliais¹³⁶. Pradėjus veikti paštui, epistolinėje aplinkoje¹³⁷ susiklostė galimybė vystyti naujoms santykių kryptims, o išskirtinio bendravimo laiškais atveju epistoliniai kanalai gali būti vieninteliai kultūrinėje komunikacijoje¹³⁸.

Šiam tyrimui esminė yra mintis, kad epistolinio diskurso ypatybės susijusios su jame besiklostančių santykių pobūdžiu. Elizabeth Hewitt apibūdina laiškus kaip galinčius kurti bendruomenes ir net tautą, bei teigia, kad laiške

¹³¹ Žr. William Mills Tod III, *The Familiar Letter as a Literary Genre in the Age of Pushkin*, Princeton, N. J.: Princeton University, 1999; Willemijn Ruberg, *Conventional Correspondence. Epistolary Culture of Dutch Elite, 1770–1850*, trans. Maria Sherwood-Smith, Leiden, Boston: Brill, 2001; *Epistolary Korea: Letters in the Communicative Space of the Chosŏn, 1392–1910*, edited by Jahyun Kim Haboush, New York: Columbia University Press, 2009; Jordan Lavers, „The Epistolarity of a Social Network: Simulating a Romantic Network Community in Letters by Karoline von Günderrode“, in: Ileana Baird (ed.), *Social Networks in the Long Eighteenth Century – Clubs, Literary Salons, Textual Coteries*, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2014, p. 149–174; Antje Richter (ed.), *A History of Chinese Letters and Epistolary Culture*, Leiden, Boston: Brill, 2015; ir kt.

¹³² Paul Crumbley, „Dickinson’s Correspondence and the Politics of Gift-Based Circulation“, in: *Reading Emily Dickinson’s Letters: Critical Essays*, edited by Jane Donahue Eberwein and Cindy MacKenzie, Amherst, Boston: University of Massachusetts Press, 2009, p. 29.

¹³³ Ylva Hasselberg, „Letters, Social Networks and the Embedded Economy in Sweden: Some Remarks on the Swedish Bourgeoisie, 1800–1850“, in: *Epistolary Selves: Letters & Letter Writers, 1600–1945*, p. 97.

¹³⁴ Dena Goodman, *Becoming a Woman in the Age of Letters*, Ithaca: Cornell University Press, 2009, p. 170–171.

¹³⁵ James How, *Epistolary Spaces: English Letter Writing from the Foundation of the Post Office to Richardson’s Clarissa*, Aldershot and Burlington, VT: Ashgate Pub Ltd., 2003, p. 200, p. 2.

¹³⁶ Povilas Vitkevičius, *Nuo žygūno – į pasaulį*, Kaunas: Aušra, 1997, p. 124–125.

¹³⁷ How laiškų komunikaciniams kanalams ir kryptims įvardyti vartoja terminą „epistolary spaces“, kuris šioje disertacijoje verčiamas kaip „epistolinė aplinka“ (žr. James How, *op. cit.*, p. 200).

¹³⁸ Apie tokį atvejį plačiau žr. Jahyun Kim Haboush, „Introduction. The Epistolary Genre and the Scriptural Economy of the Chosŏn“, p. 1–13.

„socialinė mediacija yra daug eksplicitiškesnė nei kituose žanruose“¹³⁹. Šis požiūris paremtas Jürgeno Habermaso idėja, kad būtent laiško forma geriausiai įgyvendina besiformuojančio viešo lauko privalomybę „derintis“ su privačia sfera. Apskritai, Habermaso veikalas *Struktūrinė viešosios sferos transformacija* (*Strukturwandel der Öffentlichkeit*, 1962) dažnai remiamasi tyrimuose apie laiško funkcijas vystantis socialiniams santykiams ir kultūros laukui¹⁴⁰. Anot autoriaus, aptariančio viešojo lauko radimąsi iš privačių santykių, tai, kad laišškai Vakaruose XVIII a. tapo dominuojančia komunikacijos forma, nėra atsitiktinis dalykas: „rašant laiškus atsiskleidė individo subjektyvumas“¹⁴¹ ir būtent epistolinės praktikos buvo lemtingos kintant subjektyvumo suvokimui¹⁴². Habermasas ryškina, kad laiškus jo tiriamu periodu (XVII–XVIII a.) galima tiesiogiai sieti su salono institucija, mat tiek salonai, tiek laišškai yra viešąją sferą sukuriantys individo „išplėtimai“. Vadinasi, laiškais dažnai formuotos bendruomenės ir kūrėsi viešoji komunikacija, tačiau santykyje su adresatais formavosi ir tekstus rašančiojo individualumas. Privataus dialogo situacijoje intensyvėjant epistoliniams ryšiams, kūrėsi pati viešoji sritis, taigi šis bendrijos bei individo tapsmas suvoktini kaip vienalaikiai, vienas kitą papildantys procesai.

Dena Goodman antrina Habermasui – norint plačiau skleisti Apšvietos idėjas, intelektualams neužteko vien realios komunikacijos salone, kuris idėjų sklaidos mastais vis dėlto buvo ribotas. Geriausia sklaidos lauką praplėtusi terpė – laišškai, įkūnijantys saloninę komunikaciją *par excellence*, nes salonas ir tiesiogiai tarpininkavo kaip pašto institucija: laiškais buvo dalijamasi, jie buvo perduodami, skaitomi ir kitais būdais dalyvavo salono kultūrinėje veikloje¹⁴³. Taigi vidinėje komunikacijoje epistolinis diskursas buvo esminis, o

¹³⁹ Elizabeth Hewitt, *op. cit.*, p. 12.

¹⁴⁰ Žr. Willemijn Ruberg, *op. cit.*, p. 7.

¹⁴¹ Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, translated by Thomas Burger with the assistance of Frederick Lawrence, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1991, p. 48.

¹⁴² Simon Richter, „The Ins and Outs of Intimacy: Gender, Epistolary Culture and the Public Sphere“, *The German Quarterly*, 1996, vol. 69, no. 2, p. 112.

¹⁴³ Dena Goodman, *The Republic of Letters: A Cultural History of the French Enlightenment*, p. 162.

išorinei komunikacijai (sklaidai) taip pat pasitarnavo, nes leido pasklisti Apšvietos ideologijai tolyn, epistoliniais ryšiais išlaikant tiesioginį saitą su centru (dalijantis mintimis, komentuojant kūrinius, pasakojant kolegų istorijas ar tiesiog palaikant draugystės ryšius)¹⁴⁴. Naujojo istorizmo perspektyvą pasitelkusi Elizabeth Heckendorn Cook taip pat prieina prie tokių pačių išvadų: „epistoliniai naratyvai yra centrinė kultūrinė Apšvietos epochos forma“¹⁴⁵, fiksuojanti viešosios sferos transformacijas ir subjektyvumo kaitą.

Šios studijos padeda išryškinti, kad egalitariniais ryšiais grįsta bendruomenė tiek XVII–XVIII a. Prancūzijoje, tiek XVIII a. Anglijoje ir romantikų salonuose Vokietijoje buvo įsteigta bei vystėsi nemaža dalimi per asmeninę korespondenciją¹⁴⁶, kuri suteikė galimybę pereiti į neviešai–viešo, pažįstamų–nepažįstamųjų ir panašius modusus. Laiškas vidine sąranga fiksuoja trapų ryšį tarp privačiosios ir viešosios sferų, privataus teksto ir publikuoto teksto: „Laiškas, palikdamas privačią erdvę ir žengdamas į viešąją bei taip įgaudamas viešos medijos bruožų, tampa tokia teksto rūšimi, kuri atspindi, bet tuo pačiu metu ir formuoja viešąją ir privačią realybes. Tai darydamas, jis naikina ribą tarp šių dviejų realybių.“¹⁴⁷ *Respublica literaria* fenomenas parodo, kaip abipusio draugingumo galimybė kultūroje formavosi per epistolinę – dialogišką – formą¹⁴⁸. Viešosios sferos kūrimas(is) tarpininkaujant epistoliniais tekstams sukuria paradoksą: nuo XVIII a. *Respublica literaria* klestėjimo laikų laiškas imtas suvokti kaip „privatumo emblema“, tačiau drauge jis dažniausiai išlaiko savo funkciją kaip agentas, tarpininkaujantis „viešose žinių dalybose“¹⁴⁹.

¹⁴⁴ Iris María Montero Sobrevilla, „The Enlightened Letter: Knowledge, Self-Discovery and Literary Creation“, *Revista de Humanidades: Tecnológico de Monterrey*, 2000, nr. 9, p. 11.

¹⁴⁵ Elizabeth Heckendorn Cook, *Epistolary Bodies: Gender and Genre in the Eighteenth-century Republic of Letters*, Stanford: Stanford University Press, 1996, p. 13, 22.

¹⁴⁶ N. Pohl, „Perfect Reciprocity: Salon Culture and Epistolary Conversations“, *Women's Writing: the Elizabethan to Victorian Period*, 2006, vol. 13, no. 1, p. 140.

¹⁴⁷ Andrea Fischerová, *op. cit.*, p. 47.

¹⁴⁸ *Respublica literaria* pavadinimas koduoja lotyniškojo *littera*, iš kurio kai kurios germanų ir romanų kalbos perėmė savąjį žodį, ambivalentiškumą: pirmiausia, tai yra rašytinis simbolis – raidė, vėliau ir plačiau – užrašytas tekstas, literatūra plačiąja prasme, bet kartu – laiškas. Specifiška tai, kad minimai žmonių grupei iš tiesų priklausė to laiko raštingieji inteligentai, o pagrindinė bendruomenės komunikacijos forma buvo laišakai.

¹⁴⁹ Elizabeth Heckendorn Cook, *op. cit.*, p. 6.

Vaižganto epistolinė komunikacija sietina su salono institucija neatsitiktinai. Viena vertus, labai panašus yra lietuvių kultūros viešojo lauko kūrimasis iš privataus epistolinio diskurso, kuomet pagrindinės laiškų funkcijos – komunikuoti, informuoti, kurti ryšius, dalytis interesais ir patirtimis – koreliuoja su besirandančios bendrijos poreikių įgyvendinimu. Antra vertus, neišleistas iš akių salono gyvavimo ir klestėjimo metas – XVIII a. Apšvietos laikas, kai esminga buvo ir auklėjamoji, *apšvietimo* ir naujų visuomenės įpročių formavimo paradigma. Vėliau matysime, kad Vaižganto komunikacinėje terpėje edukacija, apšvieta ir visuomenės auklėjimas – kertiniai tikslai, o pradedančio formotis iš dalies autonomiško literatūros lauko pradinėje stadijoje grožiniai tekstai (kartu su publicistiniais, moksliniais-šviečiamaisiais ir pan.) buvo rašomi ir publikuojami neišleidžiant šio tikslo iš akių. *Respublica literaria* esmė buvo bendruomenės, sudarytos iš geografiškai plačiai išsklidusių asmenų, tinklinis kūrimas ir palaikymas¹⁵⁰ – XIX a. pab.–XX a. pr. lietuvių inteligentų epistolinė aplinka taip pat įgalino panašų bendrijos konstravimo ir palaikymo mechanizmą.

Tiriant laiško socialinę veikseną ir kuriamąją galią, disertacijoje pirmiausia rašoma apie epistolinės bendrijos steigimą ir apibrėžimą, o vėliau pereinama prie besiformuojančio literatūros lauko problematikos. Kadangi laiškuose ne tik dalijamasi informacija ir naujienomis, bet vyksta socialinio ir simbolinio kapitalo apykaita¹⁵¹, vienas iš šios disertacijos uždavinių yra, remiantis Pierre'o Bourdieu¹⁵² literatūros lauko samprata, skaityti laiškus kaip tekstus, paliudijančius socialinio ir kultūrinio kapitalo cirkuliavimą, taip pat simbolinio kapitalo besiformuojančiame literatūros lauke radimąsi. Epistolinis

¹⁵⁰ Iris María Montero Sobrevilla, *op. cit.*, p. 12.

¹⁵¹ Ylva Hasselberg, *op. cit.*, p. 101.

¹⁵² Kadangi Bourdieu sociologijos taikymas meno ir literatūros tyrimams Lietuvoje yra susilaukęs nemažo atgarsio, o pati teorija gana išsamiai aptarta, šioje disertacijoje renkamasi plačiai nepristatinėti teorijos, tik išskirti pamatines prielaidas ir aptarti esmines sąvokas (plačiau apie Bourdieu literatūros sociologijos prielaidas ir taikymą žr. Loreta Jakonytė, *Rašytojo socialumas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005; Loreta Jakonytė „Pierre Bourdieu literatūros socialumas“, *Literatūra*, 2005, nr. 47 (1); Žilvinė Gaižutytė-Filipavičienė, *Pierre'as Bourdieu ir socialiniai meno žaidimai*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006; Rimantas Kmita, *Ištrūkimas iš fabriko: modernėjanti lietuvių poezija XX amžiaus 7–9 dešimtmečiais*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009; Taisija Laukkonen, *Lietuvos rusų rašytojų strategijos (po)sovietmečiu*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013; ir kt.).

diskursas traktuojamas kaip dalyvaujantis literatūros lauke, o epistolinėse bendrijose besiklostančių santykių intersubjektyvumas bei privatumas aiškiai veiks lauko dinamiką.

Laukas Bourdieu sociologijoje yra virtuali santykių erdvė¹⁵³, kurioje „objektyvieji santykiai tarp reliatyviai vieno ar kito užimamų pozicijų, t. y. pati struktūra determinuoja bendravimo būdą“¹⁵⁴. Jacques’as Dubois, apibendrindamas Bourdieu sociologijos taikymą kultūros tyrimams, įvardija lauką kaip socialinę erdvę, kuri apima kolektyvinę tos erdvės produkcijos istoriją. Dubois pabrėžia, kad bet koks poslinkis lauke priklauso nuo skiriamųjų pozicijų, priklausančių ne tik rašytojams, bet ir tarpininkams – leidėjams, kritikams ir pan. – dinamikos¹⁵⁵. Lauko struktūra ir terpė, kurioje vyksta literatūrinė komunikacija, daro įtaką santykių modeliams, kurie savo ruožtu taip pat formuoja lauko struktūrą. Dominique’as Maingueneau yra parodęs, koku būdu literatūrinio bendravimo forma ir terpė nulemia santykių pobūdį. Jo svarstymuose kūrybinės komunikacijos, sklaidos ir kritikos vieta, viena vertus, susijusi su žanrų bei stilių pasirinkimu, kita vertus – nebūtinai tiesiogiai – būna reprezentuojama ir pačiuose literatūros kūriniuose, taikantis prie „pirminės publikos“¹⁵⁶. Tiriant Vaižganto epistolinę komunikaciją, turima galvoje, kad laiškais XIX a. pab.–XX a. pr. buvo bendraujama įvairiais kultūros ir literatūros klausimais, neretai epistoliniame diskurse klojosi pamatai spaudos leidiniams, klostėsi kultūrinių santykių modeliai – epistoliniai tekstai literatūros lauko santykių apibrėžtyse dalyvavo gausiai.

Disertacijoje vartojamos dvi sąvokos – kultūros laukas ir literatūros laukas. Bourdieu konceptualizuojama lauko abstrakcija yra paslanki skirtingų lygmenų fenomenams apibrėžti. Pavyzdžiui, galima kalbėti ne tik apie

¹⁵³ Erdvė čia suvokiama kaip abstrakti sfera, nors iš tiesų dažniausiai lauko tyrimai fiziškai apsiriboja tam tikro geografiškai ir kultūriškai apibrėžto ploto ribose.

¹⁵⁴ Pierre Bourdieu, *The Rules of Art: Genesis and Structure of Literary Field*, translated by Susan Emanuel, Stanford: Stanford University Press, 1995, p. 182.

¹⁵⁵ Jacques Dubois, „Pierre Bourdieu and Literature“, translated by Meaghan Emery with Pamela Sing, *SubStance: A Review of Theory & Literary Criticism*, 2000, vol. 29, no. 3, p. 92.

¹⁵⁶ Dominique Maingueneau, *Literatūros kūrinio kontekstas. Sakymas, rašytojas, visuomenė*, iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Skersytė, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 39–50.

literatūros lauką, bet ir „romano lauką“¹⁵⁷. Kultūros laukų laikomas Bourdieu „kultūrinės produkcijos laukas“, suvoktinas kaip tokia santykių terpė, kurioje pagrindinė vertė yra simbolinis kapitalas, o cirkuliuojantys vertės objektai – kultūrinių praktikų rezultatai, t. y. „prekės“ – meno, mokslo kūriniai. Tai „atvirkščios ekonomikos pasaulis“¹⁵⁸. Literatūros laukas laikytinas lygiagrečiai susiformuojančia kultūros lauko dalimi, jo polaukiu. Lietuvių kultūros ir literatūros laukus sunku atskirti vieną nuo kito, juolab Vaižganto – aktyvaus kultūros lauko plačiąja prasme ir literatūros lauko siauresniąja prasme dalyvio – veikloje, todėl tyrime neretai vartojamos abi sąvokos.

Charakteringas lauko bruožas – kultūros ar literatūros laukas susikuria tik tada, kai įgyja dalinę autonomiją kitų laukų atžvilgiu¹⁵⁹. Pagrindinė jau susiformavusio literatūros lauko „kova“ – apsibrėžti pačią literatūrą, įsteigti savo literatūros sampratą¹⁶⁰, o kovos vyksta tarp skirtingų žanrų ir ideologijų bei tarp tos pačios ideologijos agentų¹⁶¹. Vadinasi, meno kūrinių vertė nėra savaiminė duotybė: tai yra literatūros lauko dalyvių – ypač tarpininkų – susitarimo klausimas¹⁶². Kadangi meno lauke kūrinių ir kūrėjų legitimumas įsteigiamas per lauko dalyvių sutarimu susiformuojančias prestižo, vertės kategorijas, esminis yra tarpininkavimo darbas: remdamasi Bourdieu, Pascale Casanova nurodo, kad tokios apibrėžtys dažniausiai priimamos arba atmetamos tų, kurie valdo literatūrinį kapitalą¹⁶³. Vaižganto *epistolarium* naratyvo ir jame susiklostančių santykių modelių tyrimas priartina prie esminio Bourdieu ir kitų literatūros sociologų užduodamo klausimo: kaip sukuriamas „meno pasaulis“ ir

¹⁵⁷ Žr. Pierre Bourdieu, Loïc J. D. Wacquant, *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*, iš anglų kalbos vertė Vilija Poviliūnienė, Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 139.

¹⁵⁸ Žr. Pierre Bourdieu, *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*, ed. Lawrence D. Kritzman, New York: Columbia University Press, 1993, p. 77–78.

¹⁵⁹ Gisele Sapiro, „The Literary Field Between the State and the Market“, *Poetics. Journal of Empirical Research on Culture, the Media and the Arts*, 2003, no. 31 (5/6), p. 442.

¹⁶⁰ Pierre Bourdieu, „Kultūrinės produkcijos laukas“, iš anglų kalbos vertė Loreta Jakonytė, in: *XX amžiaus literatūros teorijos. Chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams. I dalis*, sud. Aušra Jurgutienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 309.

¹⁶¹ Idem, Pierre Bourdieu, *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*, p. 79.

¹⁶² *Ibid.*, p. 119.

¹⁶³ Pascale Casanova, *The World Republic of Letters*, trans. m. B. DeBevoise, Cambridge, London: Harvard University Press, 2007, p. 23.

kokios meno kūrinio vertės įsteigiamos? Besiformuojant iš dalies autonomiškam literatūros laukui, „įjungiamas“ papildomas suvokimo modelis: susiformavus meno kūrinio kodo atpažinimui, įsteigus jo vertę tarp kitų meno kūriniių, menu imama laikyti tą, ką kitu atveju nebūtų priimta vadinti meno lauko elementu. Šia prasme menas (ir literatūra) yra socialinė institucija¹⁶⁴. Apie vertės meno kūriniiui suteikimą, meninius „susitarimus“ rašo ir Howardas S. Beckeris: „Iš esmės bet koks objektas ar veiksmas gali būti legituotas kaip menas, bet praktiškai visi meno pasauliai turi legitimavimo procesus valdančias procedūras ir taisykles.“¹⁶⁵ Epistolinio diskurso atvejis ypatingas tuo, kad čia vertė sukurama komunikacinės terpės viduje, o ne išorinėms instancijoms įsikišus: daug lauko dalyvių susirašinėja tarpusavyje ir tokioje tarpasmeninėje komunikacijoje randasi kūrinio vertė, pripažinimas, autorinė savivoka ir t. t.

Ankstyvojoje iš dalies autonomiško literatūros lauko stadijoje daug reikšmės turi pavieniai subjektai–agentai: jie lauke sukuria padėtis, kurias dažnai būna nulemtos ne objektyvių, o subjektyvių veiksmų, be to, konkrečios pozicijos siejamos su konkrečiais individais. Tačiau legitimavus iš dalies autonomišką literatūros lauką, jis ima „abstraktėti“, virsti struktūra, ir pavieniams agentams nebe taip lengva identifikuotis su savo sukurtomis pozicijomis, nes lauko struktūroje jau egzistuoja suformuoti santykių modeliai; vadinasi, iš personalinio lygmens pereinama į struktūrinį (abstraktesnįjį). Kadangi kalbame apie besiformuojantį kultūros ir literatūros lauką, labai svarbu iširti ir suprasti, kokie „susitarimai“ vyko tarp lauke dalyvaujančių agentų, neretai įsteigusių ir sukūrusių iki tol neegzistavusias pozicijas lauke.

„Naujos meno apibrėžties ir menininko įpročių atsiradimas negali būti suvokti atsietai nuo meninės produkcijos lauko transformacijų“¹⁶⁶, todėl meno kūrinys – ne tik tekstas, bet ir visi santykiai *aplink* jį. Lauko dalyvių bandoma įsteigti ar įtvirtinti literatūros traktuotė priklauso tiek nuo jų pačių

¹⁶⁴ Pierre Bourdieu, Alain Darbel, *The Love of Art: European Art Museums and Their Public*, Cambridge: Polity Press, 1997, p. 41.

¹⁶⁵ Howard S. Becker, *Art Worlds*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1982, p. 163.

¹⁶⁶ Pierre Bourdieu, *The Rules of Art: Genesis and Structure of Literary Field*, p. 170.

habitus, tiek nuo materialųjų ar simbolinių interesų, susietų su jo/jos pozicija lauke¹⁶⁷. *Habitus* glaustai apibūdinamas kaip ilgalaikių dispozicijų, laikytinų struktūruotomis struktūromis, bet funkcionuojančių ir kaip struktūruojančios struktūros, visetas. Taigi *habitus* yra individų praktikas ir reprezentacijas determinuojantys ir „valdantys“ principai¹⁶⁸, interiorizuotos socialinėje elgsenoje taikomos iš aplinkos paveldėtos elgesio, supratimo, vertinimo schemas, neretai individo sąmoningai nereflektuojamos. Bourdieu teigia, kad tai struktūruotos struktūros, nes *habitus* yra vidinė įsisavinta dispozicijų sistema; savo ruožtu, tai struktūruojančios struktūros, nes šios dispozicijų schemas „valdomas“ subjektas vertina aplinką ir jos iš dalies nulemia jo elgseną. *Habitus* yra interiorizuota struktūra, tad dažnai veikia nesąmoningai, bet tai nereiškia, jog tai stabili duotybė: ši nuostatų ir įsitikinimų visuma yra dinamiška ir gali kisti¹⁶⁹. Pažymėtina, kad kiekvieno agento *habitus* svarbus lauko dinamikoje ir veikia gebėjimą kurti bei vertinti produktus, taigi yra skonį, stilių ir atitinkamus pasirinkimus iš dalies nulemiančių įsitikinimų sistema¹⁷⁰.

Šios bendriausios Bourdieu teorijos sąvokos aktualios aptariant Vaižganto korespondenciją, o pati literatūros lauko samprata padeda suvokti laiškus kaip literatūrinei tradicijai ašinius tekstus: XIX a. pab.–XX a. pr., kuomet epistolinis diskursas buvo esminė kultūrinės organizacijos forma, kuriasi lietuvių literatūros lauko pagrindai.

3. 4. Epistolinis subjektas: savikūra ir epistolinis pasirodymas

Cirkuliuodami ir įgalindami socialinio bei kultūrinio kapitalo mainus, laiškai geba kurti bendruomenes, o rašymo akto lygmeniu jie yra terpė

¹⁶⁷ Anna Boschetti, „How Field Theory Can Contribute to Knowledge of World Literary Space“, *Paragraph*, 2012, vol. 35, issue 1, p. 16.

¹⁶⁸ Pierre Bourdieu, *The Logic of Practice*, translated by Richard Nice, Stanford: Stanford University Press, 1990, p. 53.

¹⁶⁹ Plačiau sąvoka paaiškinta: David L. Swartz, „The Sociology of Habit: The Perspective of Pierre Bourdieu“, *The Occupational Therapy Journal of Research*, 2002, nr. 22, p. 61S–69S.

¹⁷⁰ Pierre Bourdieu, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, translated by Richard Nice, Cambridge: Harvard University Press, 1984, p. 169–172.

formuoti(s) saviraiškos subjektui: laiškų rašymas gali būti traktuojamas kaip „*performatyvus* autobiografinis tapatumo kūrimo aktas“¹⁷¹. Vadinasi, laiškų rašymas nėra tik (ar tiek) saviekspresijos aktas, kiek savęs kūrimo ir pasakojimo aktas: „[S]ave-pasakojantis subjektas yra autobiografinio akto padarinys; jis iš dalies konstituoja per laiškų rašymo aktą. Laiško rašymas yra autobiografinis gestas, turintis savęs formavimo funkciją – ji realizuojama kartu su kitais nesuskaičiuojamais savikūros būdais.“¹⁷² Šiuo atveju dėmesys kreipiamas ne į laišką kaip įvykį, turintį performatyviąją galią kurti santykius ir formuoti bendrijas, bet į laiško rašymo aktą, numatantį kitą performatyvumo galią, kuri paskatina subjekto transformacijas ir epistolinės tapatybės kūrimą(si) bei prisiėmimą (Dierkso vadintą preskriptyvine galia).

Savikūra būdinga ir kitiems autobiografiniams naratyvams, nes jie – tai „kultūrinė praktika, viešas savo tapatybės parodymas“¹⁷³, tačiau laiškus reikėtų atskirti nuo kitų egodokumentų (pavyzdžiui, memuarų, autobiografijos), mat jie turi papildomas informavimo ir komunikavimo funkcijas, kurias gali prarasti pakitus adresatui arba kuomet būna išleidžiami leidiniu. Laikantis šios performatyvumo prielaidos, laiškas nėra autoriaus gyvenimo rekonstrukcija, bet tapatybės konstravimas ir pats konstruktas, o epistoline praktika užsiimantis rašantis subjektas kuria naujus tapatumo modelius ir vaidmenis bei įsteigia save kaip tokį tekstinėje aplinkoje su tekstine tapatybe. Šią mintį išplėtojo apie romano ir laiško genetinius ryšius rašę autoriai, ypač ji akcentuojama moterų literatūros raidos tyrimuose. Juose pabrėžiama, kad laiškų rašymas XVII a. ir XVIII a. leido moterims susikurti ir prisiimti tokias tapatybes, kokių jos dėl visuomeninių konvencijų viešojoje sferoje turėti negalėjo; antra vertus, vėliau šie modeliai pamažu perėjo ir į viešumą¹⁷⁴. Nors disertacijoje nagrinėjamas ne

¹⁷¹ Žr. Meritxell Simon-Martin, „More Beautiful than Words & Pencil Can Express: Barbara Bodichon's Artistic Career at the Interface of her Epistolary and Visual Self Projections“, *Gender & History. Special Issue: Gender History across Epistemologies*, 2012, vol. 24, issue 3, p. 584.

¹⁷² *Ibid.*

¹⁷³ *Egodocuments and History. Autobiographical Writings in Its Social Context Since the Middle Ages*, edited by Rudolf Dekker, Hilversum: Verloren, 2002, p. 12.

¹⁷⁴ Pavyzdžiui, žr. Simon Richter, *op. cit.*, p. 116–121.

moters *epistolarium*, moterų raštingumo istorijos tyrimai padeda suvokti epistolinių tekstų kuriamąją galią. Anot Viktorijos Daujotytės, laiškai „buve rašančiųjų moterų mokykla; laiškais (vėliausiai nuo XVII amžiaus) visoje Europoje moterys pasirodė kaip rašančios“¹⁷⁵. Dažniausiai sutariama, kad laiškai buvo viena iš moterims prieinamiausių tekstinės komunikacijos formų. Būdama pirmiausia ne viešumai skirta, ji leido *represuotai* moterų lyčiai dalyvauti kultūriniame ir intelektualiniame gyvenime, įgyti „balsą“¹⁷⁶. Taigi korespondavimas sukūrė naujus bendravimo modelius, vėliau nutolusius nuo išskirtinai epistolinės komunikacijos ir perėjusius į kitas bendravimo formas. Šis gebėjimas kurti naujas bendravimo bei santykių konvencijas taikytinas ir kitokio pobūdžio *represuotai* bendrijai – XIX a. pab.–XX a. pr. lietuvių inteligentams, steigusiems kultūros ir literatūros lauką.

Svarbu pabrėžti ir tai, kad laiškuose kuriamas asmens tapatumas labai fragmentiškas, daug kas priklauso nuo adresato: laiško kūrimo metu susiduria du vaidmenys – „implikuoto siuntėjo“ ir „implikuoto gavėjo“¹⁷⁷. Disertaciniame tyrime šis implikuotas gavėjas neišleidžiamas iš akiračio: Vaižganto laiškai įvairiems adresatams skiriasi ne tik turiniu, bet ir raiška. Kiekvienas adresatas – dažnai epistolinės komunikacijos įsiužetinimo pastangomis – „sukuria atskirą scenarijų“, leidžiantį imtis skirtingų vaidmenų. Epistolinių „tu“ daugis nulemia nuo agentų veiksnio ir užimamų padėčių priklausomą tapatumo „perreikšminimą“¹⁷⁸. Vadinasi, epistolinio subjekto performatyvumas neatsiejamas nuo implikuoto gavėjo, kuris nėra tik „nebyli publika“ – „rašymo ‚tiesa‘ yra santykiyje, o ne subjekte“¹⁷⁹. MacArthur laiškuose

¹⁷⁵ Viktorija Daujotytė, *Parašyta moterų*, Vilnius: Alma littera, 2004, p. 21–30.

¹⁷⁶ Žr. Dena Goodman, *Becoming a Woman in the Age of Letters*; Linda S. Kauffman, *Discourses of Desire: Gender, Genre and Epistolary Fictions*, Ithaca: Cornell University Press, 1986; Elizabeth Eger, Charlotte Grant, Cliona Ó Gallchoir, Penny Warburton, *Women, Writing and the Public Sphere. 1700–1830*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001; Leonie Hannan, „Making Space: English Women, Letter-writing, and the Life of the Mind, c. 1650–1750“, *Women's History Review*, 2012, 21 (4), p. 289–604; ir kt.

¹⁷⁷ Bruce Redford, *op. cit.*, p. 135.

¹⁷⁸ Žr. Meritxell Simon-Martin, „Barbara Leigh Smith Bodichon's Travel Letters: Performative Identity-formation in Epistolary Narratives“, *Women's History Review*, 22 (2), 2013, p. 232.

¹⁷⁹ Margaret Jolly, Liz Stanley, *op. cit.*, p. 77.

konstruojamus santykius vadina rolėmis, žaidimais, kuriuos pasirenka korespondentai¹⁸⁰.

Be to, laiškų dialogiškumas yra „įrašytas“ pačiame laiško tekste, todėl net ir skaitant vienos susirašinėjančios pusės laiškus jie nurodo į kitą korespondentą bei gali atskleisti santykių dinamiką¹⁸¹. Apskritai, anot Altman, epistolinė forma yra ypatinga tuo, kad čia skaitytojas (adresatas) tampa beveik tokiu pat svarbiu naratyve kaip ir rašytojas (pasakotojas)¹⁸². Dažnai manoma, kad laiškų implikuotas autorius turėtų sutapti su realiuoju autoriumi, nes epistolinio diskurso atveju rašantysis yra kur kas labiau eksplikuotas ir gausu nuorodų į užtekstinę ekstradiegetinę realybę. Tačiau čia ir slypi epistolinių tekstų sakančiojo išskirtinumas: laiške sukuriama distancija, randasi epistolinis subjektas ir tekstinė jo tapatybė tolsta nuo užtekstinės realybės. Atvirkštinis procesas taip pat vyksta: kuomet literatūros lauko santykiai struktūruojami laiškais, juose formuojasi ne tik epistoliniam diskursui taikytinos, bet ir į platesnę kultūrinę apyvartą patenkančios specifinės rolės.

Reikia neišleisti iš akių, kad laiškų rašytojai neretai sąmoningai žino, jog laiškas nėra tik savižinos tekstas ir nebus skirtas tik jo pirminiam adresatui¹⁸³. Kai kurių laiškų autorių tekstai „įsipareigoję publikai“ taip pat kaip jų grožinė kūryba, neretai epistolinėse situacijose būna ir realus ar numanomas „išorinis skaitytojas“¹⁸⁴. Nichola Deane teigia, kad dėl besiplečiančio laiškų

¹⁸⁰ Elizabeth J. MacArthur, *op. cit.*

¹⁸¹ Liz Stanley, „The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences“, p. 202–203.

¹⁸² Janet Gurkin Altman, *Epistolarity: Approaches to a Form*, p. 88.

¹⁸³ Ši mintis taikytina ypač toms bendruomenėms, kuriose epistolinė praktika dominavo, tačiau neatmestina prielaida, kad galėtų būti būdinga ir kitoms. Žr. Donald H. Reiman, *The Study of Modern Manuscripts: Public, Confidential and Private*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1993, p. 27.

¹⁸⁴ Anne Bower, *Epistolary Responses: The Letter in 20th-Century American Fiction and Criticism*, Alabama: University of Alabama Press, 1997. „Išorinio“ skaitytojo praktika buvo paplitusi ilgai: „Laiško skaitymas [...] dar visai neseniai buvo visiškai socialus reikalas“ (Amanda Gilroy, M. W. Verhoeven, *op. cit.*, p. 7). Tokio jo dažnai būta ir XIX a. pab.–XX a. pr. epistolinėje komunikacijoje lietuvių kultūroje. 1896 m. lapkričio 3 d. Žemaitė rašo Povilui Višinskiui: „[L]iepiu pačtoj paklausti grometos, ir parvežė tavąją. – Perskaičiau tėvams, girdėjo ir Poškus, užėmė visus naujiena apie valnuosius“ (Žemaitė, *Raštai*, t. 6, redakcinė komisija: Kostas Korsakas (pirm.) et al., Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 9). Taigi Žemaitė kitiems (Višinskio tėvams, taip pat savo vyrui) skaitė ne tik jiems adresuotus Višinskio laiškus, bet ir savo asmeninį susirašinėjimą, o tolesniuose laiškuose

skaitytojų rato privatumas yra neįmanomas ir iš to kyla epistolinis pasirodymas (angl. *epistolary performance*)¹⁸⁵. Šiame darbe laikomasi prielaidos, kad epistolinis pasirodymas svarbus visiems laiškam, net ir tiems, kuriuose implikuotas ir realusis skaitytojas sutampa: privačios nenumatytos publikuoti korespondencijos atveju taip pat gali klostytis ryškūs epistoliniai pasirodymai ir tekstiniai žaidimai, tiesiogiai susiję su teksto kaip performatyvaus veiksmo samprata. Stanley įsitikinimu, „savęs parodymas“ labai priklauso nuo intersubjektinių santykių modelio ir randasi tada, kai rašantysis užima su numanomu adresatu susaistytą „(rašančio) ‚aš‘ laukime“ vaidmenį¹⁸⁶; taigi teigiama, kad šiems pasirodymams terpę sukuria laiškų naratyvumo nulemtas „literatūriškumas“. Epistolinės savikūros ir epistolinio pasirodymo metu koresponduojantieji sukuria ir įtekstina siužetus ne tik apie „gyvenimą“, bet ir komunikacijos siužetus bei „tampa naratyvo, kuriame jie, ar veikiau jų epistoliniai konstruktai, taip pat atlieka pagrindinį vaidmenį, bendraautorais“¹⁸⁷. Katherine Kong pasitelkia tą patį epistolinio pasirodymo terminą ir dėmesį sutelkia į laiškų preskriptyvinę galią: „[laiškuose] reikalai artikuluojami ir santykiai kuriami būdais, kurie nėra grynai deskriptyvūs (aprašomieji), bet įkūnyti, steigiantys, aktyvūs, leidžiantys laiškam tapti ne tik sakymo, bet ir veikimo priemonėmis“¹⁸⁸; vadinasi, laiškai įgalina agentų veiksmumą.

Aptarti aspektai iš istorijos lygmens perkelia į pasakojimo lygmenį ir verčia kalbėti ne apie biografinį autorių, bet apie jau ne kartą minėtą epistolinį subjektą ar „epistolinį aš“ (angl. *epistolary self*). Epistolinis subjektas – implikuotas pasakotojas, kuris kartu veikia ir kaip protagonistas bei

nupasakodavo klausytojų reakcijas (plg. 1898 m. vasario antrosios pusės laišką, p. 66).

Vaižganto *epistolarium* tokia praktika nėra dažnai paliudyta, nors užuominų apie kolektyvinį laiško skaitymą taip pat esama, pavyzdžiui, 1899 m. gruodžio 17 d. laiške Adomui Jakštui: „Paskutinytis pranešimas priguli prie prašmatniųjų, užtatgi ir džiaugėmės su kun. Džiakonu, kaip kudykiai. Kad Dievas man dribterėjo, tai jau nebežinojom, kaip besidžiaugti; ką gi besakyti dabar?“ (VL 15, l. 11r). Laiškai Jakštui cituojami iš: Tumas-Vaižgantas, J. „Laiškai kn. A. Dambrauskui. 1895–1929“, VUB RS f. 1, b. E118.

¹⁸⁵ Nichola Deane, „Letters, Journals and Diaries“, in: *Romanticism: An Oxford Guide*, ed. Nicholas Roe, Oxford and New York: Oxford University Press, 2005.

¹⁸⁶ Liz Stanley, „The Epistolarium: On Theorizing the Letters and Correspondences“, p. 212.

¹⁸⁷ Elizabeth J. MacArthur, *op. cit.*, p. 119.

¹⁸⁸ Katherine Kong, *op. cit.*, p. 238.

nupasakojamų įvykių liudytojas, o jo pasirodymas tiesiogiai nulemtas numanomo adresato, taip pat priėmusio „epistolinį paktą“ ir aktyviai dalyvaujančio pokalbyje¹⁸⁹. Ispanų avangardistų laiškus tyrinėjantis Enricas Bou įsiveda „epistolinio balso“ konceptą: tai teorinė paradigma, padedanti atskirti laiškus nuo kitų autobiografinių naratyvų, išryškinant nuolat besikeičiančią skaitančiojo ir sakančiojo (rašančiojo) situaciją. Epistolinis balsas yra laikomas dar viena iš autoriaus projekcijų, dar vienu iš autoriaus figūros balsų¹⁹⁰. Taigi laiškas yra pasakotoją turintis naratyvas, bet šis pasakotojas nėra tapatus nei biografiniam autoriui, nei grožinių tekstų pasakotojui.

Epistoliniame tekste per epistolinio subjekto kategoriją komplikuojama tiesosakos situacija:

[P]abrėžiama spraga [...] tarp lokucijos (kalbėjimo intencijos) ir perlokucinio efekto skaitytojo sąmonėje, sukeliančio tai, kas gali pasirodyti kaip pats spontaniškiausias ir tiesiausias pasakymas. Ši potenciali spraga gali atverti klaidingą ‚Gyvenimo‘ ir ‚Laiškų‘ referentiškumą.¹⁹¹

Stengiantis išvengti tokio „klaidingo referentiškumo“, epistoliniam diskursui taikoma Maingueneau apibrėžta *bio/grafijos* samprata: ji implikuoja link *grafijos* (rašymo) nukreiptą gyvenimą arba link gyvenimo nukreiptą *grafiją*, turint galvoje, kad vienas negali būti nuo kito atskirtas¹⁹². Tiesa, Maingueneau rašo apie grožinius tekstus, bet mažesniu ar didesniu laipsniu ši jungtį suponuojanti perskyra būdinga ir epistoliniams tekstams. Neretai epistolinio pasirodymo intensyvumas ir ekspresyvesnė laiško teksto raiška parodo, kiek epistolinis subjektas nutolęs nuo implikuoto autoriaus.

Kitas su epistoline savikūra besiformuojantis procesas – laiškuose realizuojamos *rašymo pratybos*. Tyrėjai, kurie laiškų „literatūriškumą“ įžvelgia

¹⁸⁹ Florie Krasniqi, *op. cit.*

¹⁹⁰ Enric Bou, „Defensa de la voz epistolar. Variedad y registro en las cartas de Pedro Salinas“, *Monteagudo*, 1998, no. 3, p. 37–60.

¹⁹¹ Nicky Hallett, „Introduction 2. ‚Anxiously Yours‘: the Epistolary Self and the Culture of Concern“, *Journal of European Studies*, 2002, no. 32, p. 111.

¹⁹² Dominique Maingueneau, *op. cit.*, p. 52.

ne naratyvume, o stilistikoje ir poetikoje, neretai traktuoja laiškus – ypač stilistiniu lygmeniu – kaip kitų tekstinių praktikų juodraščius, rašymo pratybas: laiškuose galime rasti daug *mokymosi* rašyti, tai būdas išsibandyti išraiškos priemonės¹⁹³. Hermano Melville'io ir Nathanielio Hawthorne'o korespondenciją tyrinėjęs Richardas Hardackas prieina prie išvados, kad laiškai atliko literatūrinio formavimo(si) terpės funkciją ne tik šiame epistoliniame santykiuje, bet ir kitų XIX a. rašytojų korespondencijoje¹⁹⁴. Bendrijose, kuriose epistoliniai santykiai konstruojami sąmoningai, o jų skirtis nuo bendravimo žodžiu yra savaime suprantama (tai būdinga saloninėms kultūroms), epistolinio subjekto pasirodymų ir kitų tekstinių žaidimų galime pastebėti daugiau. Kita vertus, net ir tuo atveju, kai laiškai išpildo daugiausia informacijos sklaidos funkciją, klostosi tie patys tapatybės kūrimo(si), santykių konstravimo aspektai¹⁹⁵. Williamas Millsas Toddas ištyrė, kad nestiprią epistolinę tradiciją turinčiose bendruomenėse taip pat sukuriama ir prisiimami epistoliniai elgesio modeliai, nulemiantys ypatingus socialinius ryšius¹⁹⁶.

Taigi neretai laiškus rašiusių autorių tekstus turėtume skaityti kaip „ne tik dalį jų gyvenimo, bet taip pat kaip dalį jų rašymo gyvenimo“¹⁹⁷. Suvokdami laišką kaip komunikacijos terpę, turime neišleisti iš akių šio bendravimo tekstualumo, priartinančio laiškus prie kitų laiškų autoriaus tekstinių praktikų – epistoliniai tekstai įgalina rašymo pratybas, kurių metu su(si)formuoja savita stilistika pasižyminčios tekstinės tapatybės. Šia linkme ir tiriamas Vaižganto epistolinis diskursas: aptarus laiškų cirkuliaciją ir jos kuriamas reikšmes intersubjektiniuose bei literatūros lauko santykiuose, nagrinėjama, kiek laiškų rašymas susijęs su juos rašančiojo tekstone tapatybe.

¹⁹³ Elizabeth Hewitt, *Correspondence and American Literature, 1770–1865*, p. 90.

¹⁹⁴ Richard Hardack, „Bodies in Pieces, Texts Entwined: Correspondence and Intertextuality in Melville and Hawthorne“, in: *Epistolary Histories: Letters, Fiction, Culture*, ed. Amanda Gilroy, M. H. Verhoeven, Virginia: The University Press of Virginia, 2000, p. 126–151.

¹⁹⁵ Žr. Lori Karen Lebow, *op. cit.*, p. 66.

¹⁹⁶ William Mills Todd III, *op. cit.*, p. 4.

¹⁹⁷ J. H. Stape, „E. M. Forster in Epistolary Mode: Beginning with the Letters“, *English Literature in Transition, 1880–1920*, 2012, vol. 55, no. 1, p. 32–33.

Apibendrinant epistolinio subjekto ypatybes, derėtų pabrėžti, kad savikūros procesuose taip pat galima užčiuopti dalinę epistolinio diskurso autonomiją. Reikšmingesnis ir aktyvesnis nei daugelyje kitų egodokumentinių tekstų laiškuose yra adresatas, nulemiantis epistolinio pasirodymo intensyvumą. Įsiužetinamas santykis su juo sukuria ypatingus tekstinius režimus, leidžiančius epistoliniam subjektui epistolinėje aplinkoje ne tik dalytis žiniomis, bet ir formuoti savosios tapatybės apibrėžtis, modeliuoti vaidmenis, užsiimti rašymo pratybomis ir apskritai verbalizuoti patirtis kuriant tekstinę tapatybę. Akcentuotina, kad neretai laiškuose sunku atskirti bendruomenės savikūrą¹⁹⁸ nuo individo savikūros, mat šie reiškiniai gali būti vienalaikiai.

3. 5. *Laiškų analizės strategija*

Laiškas yra ir „būties artefaktas“, ir „komentaras“ apie būtį¹⁹⁹, o ribos tarp istoriškumo ir tekstiškumo (istorijos ir pasakojimo) dažnai peržengiamos. Pastarieji taip pat apima kelis lygmenis, todėl plačiam *epistolarium* tirti būtina specifinė „ekstravagantiškų naratyvų“ analizės strategija. Trys pagrindiniai bet kokio diskurso elementai – kalbos vartojimas (diskursas visuomet yra verbalinis konstruktas), įsitikinimų komunikacija ir bendravimas socialinėse situacijose²⁰⁰ – yra reikšmingi tiriamų Vaižganto laiškų atveju²⁰¹. Epistolinio diskurso sąvoka vartojama kaip epistolinių tekstų ir su galios santykiais susijusių jas „valdančių“ taisyklių visuma, pati socialinė sąveika teksta, apimanti kalbinį laiškų lygmenį ir įtraukianti formaliąsias tekstą

¹⁹⁸ Angliškojo „self-fashioning“ daugiskaitinės versijos „we-fashioning“ atitikmuo.

¹⁹⁹ Robert McGill, *op. cit.*, p. 38.

²⁰⁰ Teun A. van Dijk, *op. cit.*, p. 3.

²⁰¹ Vėliau Teunas Van Dijkas diskurso sampratai priskiria daugiau aspektų, taikytinų ir epistolinio diskurso atveju: diskursas kaip socialinė interakcija; diskursas kaip galia ir dominavimas; diskursas kaip komunikacija; diskursas kaip įkontekstinta interakcija ir komunikacija; diskursas kaip socialinė semiozė; diskursas kaip natūraliosios kalbos vartojimas; diskursas kaip sudėtingas, daugiasluoksnis konstruktas; diskursas kaip hierarchiška struktūra; diskursas kaip abstrakčios struktūros dinaminė realizacija; diskursas kaip žanrinė kategorija (žr. Teun A. van Dijk, „Introduction: The Study of Discourse“, in: *Discourse Studies. A Multidisciplinary Introduction*, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage Publications, 2011, p. 3–5).

ribojančias konvencijas, struktūrinės komunikaciją ribojančias konvencijas bei šių konvencijų ribose veikiančius tekstus. Ankstesniuose tyrimuose dažniausiai susitelkiama į vieną iš laiško aspektų – laiško raišką (dažnas toks tyrimas neįprastų, „literatūriškų“ laiškų atveju), laiško naratyvumą (santykių modeliavimą, veiksena socialinėse situacijose bei savikūrą) arba laišką kaip komunikacijos aktą (veikimą istorijoje).

Nors tai, kad tekstas balansuoja tarp istorijos ir pasakojimo yra charakteringa daugeliui kitų egodokumentinių tekstų, vienas iš svarbiausių kitiems autobiografiniams naratyvams nebūdingų epistolinių tekstų bruožų – jų veikseną ir dalyvavimą istoriniuose procesuose. Todėl jei kitose autobiografinių tekstų analizėse taip pat linkstama į didžiosios binarinės opozicijos – formos ir turinio – skirtį²⁰², laiškų tyrime privalu įsivesti dar vieną – bendravimo socialinėse situacijose – dėmenį. Be to, kitaip nei uždari baigtiniai naratyvai, epistoliniai tekstai per metonimiškumą sukuria kitokią žvilgsnio perspektyvą, nukreipiančią ne į loginį-semantinį laiškų turinį, bet į iš „reikšmingų detalių“ suaustą istorijos ir gyvenimo kūrimo(si) procesą. Mikroistorijos ir makroistorijos sampyna, suponuojanti savikūros ir bendrijos steigties aktus, laiško tekstiškumas ir naratyvumas – tai ambivalencijos, kurios epistoliniame diskurse dažnai veikia vienu metu.

Epistolinio režimo specifika diktuoja disertacijoje pasirinktus analizės žingsnius – kartu analizuoti visus epistolinio teksto lygmenis (raišką, naratyvą, įvykį), neišleidžiant iš dėmesio lauko biografinio, socialinio ir kitų kontekstų. Tačiau šie trys lygmenys, nors ir suvokiami kaip epistolinio diskurso privalomieji elementai, leidžia skirstyti Vaižganto laiškus į reikšmines dalis ir stebėti paties epistolinio diskurso kaitą. Išskirtosios pakopos yra šios:

1. Atsižvelgiant į laiško tekstualumą, dėmesys kreipiamas į epistolinių pasakojimų figūratyvinį lygmenį: teksto raišką, stilistinius „sutankėjimus“, tropus ir kt. Patirčių ir projekcijų užrašymas, paverčiantis jas pasakojimo elementais, gali rasti sufikcinimo veiksmo pagalbą, ir šiuo atveju

²⁰² Žr. Elena Baliutytė, „Savimonės formos Lietuvos dokumentinėje literatūroje“, *Literatūra*, 2008, nr. 50 (1), p. 18–19.

laiško tyrimui galima pritaikyti įprastų pasakojimo kategorijų analizę, išskiriant erdvėlaikio, pasakotojo instancijas. Savikūros elementai – epistolinis pasirodymas, skirtingi epistolinio subjekto vaidmenys – aiškiausiai identifikuojami raiškos lygmeniu, nes menamo dialogo situacija sukuria ypatingą tekstinį režimą. Dažnai laiškai literatūriškėja (čia kalbame apie padidintą ekspresyvumą, kurį išreiškia sakinio sintaksė, metaforų ir palyginimų gausa ir kiti kasdienės retorikos „pažeidimai“) tuomet, kai intensyvėja emocinis koresponduojančiųjų santykis, tai, ką Fischerová vadina „komplikuotais epistoliniais santykiais“. Raiškos ekspresija nebūtinai turi būti susijusi su emociniu adresato ir adresanto ryšiu – kartais epistolinis subjektas pasitelkia gausesnius poetinius resursus tada, kai rašo apie jam svarbesnius dalykus. Laiško metonimiškumas ir fragmentiškumas užkerta kelią epistolinių tekstų kaip uždarų pasakojimų analizei, todėl žvilgsnis kreipiamas į raiškos sutankėjimus, suponuojančius ir reikšmės sutankėjimą.

2. Suvokiant laišką kaip įnaratyvintą istoriją, koncentruojamasi į siužetinę, istorinę liniją: tiriami literatūros lauko dalyvių socialiniai santykiai. Santykių įsiužetinimas, kultūros lauko vaidmenų modeliavimas – tai laiškui būdingi naratyviniai takai, formuojantys konfliktiškumu pagrįstos komunikacinės aplinkos visumą. Ši naratyvinė stadija atskleidžia kultūros lauko agentų veikseną per epistolinius tekstus, socialinių ir kultūrinių ryšių steigimą ir vystymą(si): veikėjų užimamos pozicijos ir lauko dinamika klostosi, bet sykiu yra reflektuojama laiškuose – taigi šis socialinis lygmuo daugiaplanis. Laiškuose susiduriame su skirtingų kryptų naratyviniais takais: tekste ir tekstų korpuse besiklostančiu naratyvu (intradiegetinis lygmuo) bei su tekstu susijusioje užtekstėje besiklostančiu naratyvu (ekstradiegetinis lygmuo). Taip pat šioje pakopoje prisimintinos laiško anekdotiškumo ir jo kaip „reikšmingos detalės“ bei *epistolarium* sampratos: esama situacijų, kai vieną laišką galime vadinti uždaru naratyvu (nepaisant to, kad jis vis tiek nukreipia į intertekstines ir ekstratekstines realijas), tačiau fragmentišku naratyvu su pertrūkiais ir ekskursais laikytinas visas *epistolarium* – Vaižganto laiškų visuma.

3. Į tyrimą įtraukus laiško rašymo ir skaitymo aktus bei laišką apibrėžus kaip įnaratyvintą istorijos „reikšmingą detalę“, kuriančią subjektus, jų santykius bei suteikiančią formą šių tapatybių ir santykių refleksijai, paskutinis lygmuo aktualizuoja komunikacinį aktą, kuris disertacijoje vadinamas laiško įvykiu. Laiškas kaip verbalinis konstruktas yra socialiai sukonstruotas ir konstruojantis, o jo recepciją įtraukiantis „įvykis“ išpildo epistolinio diskurso visumą. Suvokiant laišką kaip komunikacijos aktą, neužmiršamos dviejų pirmųjų pakopų atskleistos reikšmės – laiškas laikomas tekstualiu, naratyviu įvykiu, gebančiu konstruoti individų ir bendrijų santykius.

Tyrime aptarti lygmenys gali būti atskiriami ir pabrėžiamas vieno iš jų vyravimas, nes skirtingais periodais Vaižganto epistolikoje ryškėja skirtingos epistolinio diskurso funkcijos ir tekstinės ypatybės. Kurio nors lygmens dominantė atskleidžia ir epistolinių santykių pobūdį – ar jie informaciniai, kūrybiniai, puoselėjantys draugystę ir t. t. Kitų žanrų tekstų analizėse šios pakopos ne visuomet atskiriamos, tačiau laiškų tyrimų tradicijoje sunku būtų rasti tokią studiją, kurioje akcentuojamas ne vienas (pavyzdžiui, figūratyvinis ar naratyvinis) lygmuo, bet siekiama perprasti jų visetą. Tyrime stengiamasi nenuklysti į biografinių faktų aprašymą, bet ir nelikti laiško tekste kaip imanentiškame – manoma, kad išskirti lygmenys, nors kartais ir aptariamai atskirai, sudaro epistolinio diskurso reikšminę visumą.

IV. Vaižganto epistolinė bendrija

4. 1. Epistolinio diskurso sąlygos XIX a. pab.–XX a. pr. lietuvių kultūros lauke

Epistolinė komunikacija disertacijoje siejama su kultūros ir literatūros lauko autonomiškėjimo procesais²⁰³, todėl, prieš aptariant Vaižganto epistolinę aplinką, pateikiama glausta XIX a. ir XX a. pr. literatūrinės komunikacijos situacijos apžvalga bei aprašoma epistolinio diskurso vieta joje. Laikantis prielaidos, kad epistolinės bendrijos gali būti struktūriniu kultūrinės komunikacijos modeliu, apibūdinamas Vaižganto korespondencijos kontekstas – šios epistolinės komunikacijos „priešistorė“, t. y. kitos daugiausia ar iš dalies epistolinėje aplinkoje kurtos bendrijos, bei spaudoje klostęsi kultūrinės ir literatūrinės komunikacijos modeliai. Nors XIX a. ir XX a. pr. būta salonų, svetainių, draugijų, spaudos leidinių, vienas svarbių tekstinės praktikos būdų buvo laišakai, neretai telkę į bendriją kultūros darbuotojus, kurie neturėjo galimybės fiziškai burtis vienoje erdvėje. Laiškus kaip nenuginčijamai svarbią literatūrinės komunikacijos ir organizacijos formą tiriamu laikotarpiu fiksuoja ir anksčiau apie XIX a. pab.–XX a. pr. lietuvių literatūrą rašę autoriai. Pavyzdžiui, literatūrinę spaudą ir literatūros istorijos raidos procesus analizavęs Leonas Gudaitis savo veikaluose išskirtinai dažnai remiasi literatūros lauko veikėjų korespondencija²⁰⁴; ir tai nėra išimtis šio laikotarpio tyrėjų kontekste.

XIX a. lietuvių kultūroje reikšmingi buvo aplink save žmones telkę kultūros autoritetai, taip pat klostėsi draugijų veikla neorganizuotas lygiavertis

²⁰³ Vakarų Europoje literatūros lauko automiškėjimas neretai kildinamas iš saloninės komunikacijos (Žr. N. Pohl, *op. cit.*, p. 139–159; Dominique Maingueneau, *op. cit.*). Galime rasti įdomių tyrimų, kuriuose užčiuopiamas salonų ir epistolinės komunikacijos ryšys. Pavyzdžiui, Ivaras Ivaskas, kalbėdamas apie specifinį savo paties, Henriko Radausko, ispanų poeto Jorge Guilléno, estų rašytojos Marie Under ir austro Heimito fon Dodererio susirašinėjimą, konstatuoja: „Unikalus ispanų-astrų-lietuvių-estų literatūrinis salonas buvo sukurtas epistolinių tekstų būdu“ (Ivar Ivask, „The Letter: a Dying Art?“, *World Literature Today*, 1990, no. 2, p. 214).

²⁰⁴ Žr. Leonas Gudaitis, *Platėjantys akiračiai: Lietuvių literatūrinė spauda 1904–1917 metais*, Vilnius: Vaga, 1977; Idem, *Laiko balsai. Lietuvių literatūrinė spauda 1918–1923 metais*, Vilnius: Vaga, 1985; Idem, *Permainų vėjai: Lietuvių literatūrinė spauda 1923–1927 metais*, Vilnius: Vaga, 1986.

panašių idėjų vienijamų bendradarbių santykis. Dėl šios priežasties kultūriniais sambūriams apibūdinti dažnai vartojamas „židinio“ terminas – kaip uždegtas ir įsiplieskęs bei aplink susibūręs bendraminčius darinys, o ne sąmoningai organizuota veikla. Štai kaip tą apibūdina Egidijus Aleksandravičius:

[L]ietuvių valstiečių švietimas, knygų lietuvių kalba leidyba ir kitos pradinio nacionalinės lietuvių kultūros formavimosi etapo problemos dažniausiai buvo gvildenamos tam tikroje vietoje susitelkusiuose, idėjinių bei politinių įsitikinimų, kartais natūralių draugiškų santykių vienijamų draugų būreliuose, apie kuriuos palaipsniui formuodavosi kultūros židiniai.²⁰⁵

Rimantas Vėbra kultūros židinius vertina daugiausia kaip fizines erdves ir išvardija tautinei ir kultūrinei minčiai plėtotis svarbias parapijas bei centrus: atskiras sodybas-salonus, parapijas, kuriose veikė aktyvesni kultūros veikėjai, miestus ar miestelius, kuriuose veikė draugijos, taip pat išskiriamos mokymo įstaigos²⁰⁶. Neretai šie židiniai susiję su spaudos leidimu ar platinimu. Tačiau tikro fizinio centro, kaip pastebi Vėbra, trūko: „Kadangi lietuvių inteligentijos koncentracija buvo menka ir šį procesą stabdė kolonijinė caro vyriausybės politika, tai Lietuvoje kūrėsi maži tautiniai židiniai ir nebuvo bendro tautinio, politinio ir dvasinio kultūrinio gyvenimo centro.“²⁰⁷ Aptariant literatų telkimosi terpes XIX a. Lietuvoje, dažniausiai daromos vienokios ar kitokios išlygos – kultūros darbuotojų būta nedaug, nėra aiškus susirinkimų periodiškumas ir panašiai (dažniausiai kultūros židinio vieta priskiriama prie pagrindinio autoriteto). Atrodytų logiška prielaida, kad įtemptos politinės situacijos sąlygomis centrai ir židiniai dažnai buvo ne fiziniai, o tekstiniai („laikraštiniai“, epistoliniai). Įrodžius, kad nemaža dalis XIX a. kultūrinės komunikacijos vyko epistoliniame bei spaudos diskursuose, neatrodo būtina erdviškai lokalizuoti židinius ir galima geriau suprasti šios komunikacijos dinamiką.

²⁰⁵ Egidijus Aleksandravičius, *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais. Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai*, Vilnius: Mokslas, 1989, p. 66.

²⁰⁶ Rimantas Vėbra, *Lietuvių tautinis atgimimas XIX amžiuje*, Kaunas: Šviesa, 1992, p. 73–81.

²⁰⁷ *Ibid.*, p. 80.

Norint suprasti epistolinę tradiciją, kurioje formuojasi Vaižganto *epistolarium*, trumpai apžvelgiamos XIX a. Lietuvos kultūrinių bendruomenių epistolinės praktikos. Reikia grįžti prie minties, kad laiškai suvoktini ne tik kaip informacijos sklaidos, bet kaip kuriančiosios galios turintis diskursas, įvairiais lietuvių kultūrai esmingais draudimais pasižyminčiame XIX amžiuje neretai buvęs vienu iš nedaugelio bendruomenės jungusių būdų. XIX a. kultūriniai ryšiai, padėję pagrindą lietuvių kultūros ir literatūros lauko susiformavimui, didžiąja dalimi buvo tarpsubjektiniai, neinstitucionalizuoti, todėl ir kultūros lauko pozicijos apibrėžiamos bei užimamos kitaip nei struktūriškai jau susiformavusiame ir desubjektyvizuotame pozicijas turinčiame kultūros lauke.

Epistolinių bendruomenių XIX a. literatūrinėje komunikacijoje būta daug. Pavyzdžiui, Filomatų draugijoje (1817–1823) – vienoje ryškiausių XIX a. pirmosios pusės kultūrinių ir mokslinių bendrijų – korespondencija buvo dominuojanti susisiekiimo forma, nors pati komunikacija ir užsimezgė bendraujant gyvai mokslo įstaigoje – Vilniaus universitete²⁰⁸. Chronologiškai panašiu laikotarpiu klostosi kita lietuvių kultūros ir literatūros istorijai svarbi bendrija – Žemaičių vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio telkiamas Žemaičių kultūrinis sąjūdis. Mažai epistolinių tekstų iš to laikotarpio išliko, nors epistolinė praktika jiems nebuvo svetima²⁰⁹. Dažnu atveju tai buvo mokslinė korespondencija – adresatai dalijosi reikalingais duomenimis ir medžiaga. Nepaisant to, šio sąjūdžio dalyvių laiškai literatūros istorijoje kartais traktuojami kaip grožiniai tekstai²¹⁰. Pavyzdžiui, eiliuotas Silvestro Valiūno laiškas Dionizui

²⁰⁸ Žr. Adomas Mickevičius, *Laiškai, esė, proza*, sudarė Algis Kalėda, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998, p. 9; *Korespondencya, 1815-1823. Towarzystwo Filomatyczne Wileńskie*, wydał Jan Czubek, Kraków: Nakładem Akad. umiej. i Towarzystwa dla Popierania Wydawnictw Akademii, 1913; *Korespondencja Filomatów: wybór*, opracował Zbigniew Sudolski, Wrocław: Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1999.

²⁰⁹ Su Žemaičių sąjūdžiu susiję literatai – Dionizas Poška, Silvestras Valiūnas, Simonas Stanevičius, Antanas Strazdas – bendravo laiškais, bet jų korespondencijos, išskyrus kelis raštus ir dokumentus, nėra išlikę. Turime po vieną Stanevičiaus laišką Poškai, Teodorui Narbutui, Mykolui Balinskiui.

²¹⁰ Žr. Regina Mikšytė, *Silvestras Valiūnas*, Vilnius: Vaga, 1978, p. 201. Taip pat ir Poškos „Pas Kuniga Xawera Bohusza Lietuwi, yr Jokima Leleweli Mozura“ dažnai laikomas eiliuotu laišku, bet nesunku būtų jį priskirti odės žanrui (Žr. Brigita Speičytė, *op. cit.*, p. 88–89).

Poškai „Pas jo mylistos D. Poškos“²¹¹ buvo išspausdintas Ivinskio kalendoriuje, o *Auszroje* Valiūnas buvo pristatytas kaip „svarbaus poetinio dokumento“ (šio laiško) autorius. Poška yra parašęs nemažai laiškų, kurie vėliau įtraukiami į jo bendrą kūrybinį palikimą, o epistolinio diskurso balansavimą tarp kitų žanrų jis pats užčiuopia laiške Ivanui Loboikai: „Visi Tavo laiškai, drauge su laiškais kitų bičiulių, mokytų literatų, su kuriais turėjau laimės susirašinėti, mano bibliotekėlėje, tam tyčia gražiai padirbtoje trijų knygų pavidalo skrynutėje yra pagarbiai sudėti ir taip saugojami, kaip bajorystės patentai.“²¹²

Panašūs į Poškos ir Valiūno poetinę korespondenciją yra XIX a. vidurio Antano Baranausko artimosios aplinkos rašyti laiškai. Baranauskas, Karolina Praniauskaitė ir Klemensas Kairys vieni kitiems – savo bendraminčiams poetams – rašė poetinius laiškus-eilėraščius, kurie taip pat būdavo spausdinami viešai²¹³. Šie literatūriniai laiškai patvirtina mokslinio ir literatūrinio diskursų ryšį, o Vytautas Vanagas yra priskyres dalį tokių tekstų literatūrinės kritikos ištakoms²¹⁴, tą pačią tendenciją pastebi ir Viktorija Daujotytė: „*Literatūrinis laiškas* iš tiesų yra įdomi ne tik kultūrinio susižinojimo, bet ir kritinės minties skleidimosi forma.“²¹⁵

Išskirtinis epistolinių tekstų performatyvumo pavyzdys yra Simono Daukanto mokslinė komunikacija su Teodoru Narbutu, kuri buvo tik epistolinė²¹⁶. Šis Daukanto ir Narbuto dialogas yra vienas gausiausiai aptartų

²¹¹ Žr. Silvestras Valiūnas, „Pas jo mylistos D. Poškos“, in: *Bitelė Baublyje*: antologija, sudarė Stasys Skrodenis, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2011, p. 124–126.

²¹² Dionizas Poška, *Raštai*, parengė Dominykas Urbas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, p. 469.

²¹³ Žr. *Ant upės krašto blindelė auga*: eilėraščiai lietuvių ir lenkų kalbomis, parengė, įvadą ir komentarus parašė Regina Mikšytė, Vilnius: Vaga, 1987; Baranauskas, Antanas, 1995: *Raštai I*: poezija, parengė Regina Mikšytė, Marius Daškus, Vilnius: Baltos lankos, 1995; ir kt. Apie Baranausko ir Praniauskaitės poetinių laiškų skelbimą, kartais juos įtraukiant prie publicistikos, kartais prie grožinių tekstų žr. Reda Griškaitė, Tomas Andriukonis, „Karolina Praniauskaitė: „Do młodego Poety“ („Jaunajam Poetui“): eilėraščio istorija“, in: *Archivum Lithuanicum*, t. 15, 2013, p. 141–183.

²¹⁴ Vytautas Vanagas, „Lietuvių literatūros kritikos užuomazgos (1547–1883)“, in: *Lietuvių literatūros kritika*, t. 1: 1547–1917, red. K. Korsakas ir K. Doveika, Vilnius: Vaga, 1971.

²¹⁵ Viktorija Daujotytė, *Lietuvių literatūros kritika. Akademinio kurso paskaitos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 78.

²¹⁶ Žr. Vytautas Merkys, *Simonas Daukantas*, Vilnius: Vyturys, 1991, p. 75–86.

epistolinių santykių lietuvių raštijos istorijoje. Redos Griškaitės tyrinėjimai²¹⁷ puikiai parodo, kaip epistoliniame dialoge suformuluota Lietuvos istorijos šaltinių skelbimo idėja, tad korespondencija suvokiama kaip mokslo institucijų trūkumą kompensuojanti terpė²¹⁸. Kituose reikšminguose korespondencijos tyrinėjimuose Griškaitė yra atskleidusi, kaip epistoliniai tekstai veikia kultūros ir istoriografijos lauką, formuoja tekstų ir autorių recepciją bei yra itin svarbūs tais periodais, kai viešoji kultūrinė ir mokslinė komunikacija dėl įvairių priežasčių ribojama²¹⁹. Panašiai performatyviai epistolinis diskursas veikė ir pirmųjų lietuviškų spaudos leidinių raidoje. Steigiant *Ausra*, epistolinis bendravimas tarp Jono Basanavičiaus, Jurgio Mikšo, Petro Vileišio, Jono Šliūpo, Jono Spudulio, Martyno Jankaus ir kitų kuria pagrindus leidinio koncepcijai ir jo plėtotei. *Varpo* situacija panaši: Vincas Kudirka dėl laikraščio reikalų nuo 1880 iki 1899 m. susirašinėjo su Jankumi ir kitais, epistolinėje aplinkoje vyko bendravimas dėl spaudos ir literatūros tekstų²²⁰.

XIX a. pabaiga itin turtinga vykusia (ir išlikusia) korespondencija. Šiuo laiku formuojasi platus epistolinės komunikacijos *ratas*, įtraukiantis nemažą dalį lietuvių kultūros darbuotojų. Nekoresponduojantys ar mažai koresponduojantys veikėjai dažniausiai tampa kitų laiškų personažais, dalis tarpusavyje nesusirašinėjančių asmenų korespondentų sutampa, o per gausiai rašytus epistolinius tekstus galime perskaityti nemažą dalį šioje bendruomenėje cirkuliavusių reikšmių²²¹.

²¹⁷ Žr. Reda Griškaitė, „Įvadas“, in: Simonas Daukantas, *Laiškai Teodorui Narbutui: epistolinis polilogas*.

²¹⁸ Vilniaus universitetas uždarytas 1832 m., Vilniaus laikinoji archeologijos komisija veiklą pradėjo tik 1855 m.

²¹⁹ Žr. Eadem, „*Ausra* ir Teodoras Narbutas“, *Archivum Lituanicum*, t. 13, 2013, p. 191–270. Autorė aptaria Narbuto ir jo teksto *Dzieje narodu litewskiego* recepciją aušrininkų tekstuose (daugiausia laiškuose) bei prieina prie išvados, kad „rankraštinis, pirmiausia egodokumentinis, paveldas rodo, kad Narbuto DNL nuolat buvo naudojama: veikalas įsigyjamas, skaitomas, konspektuojamas, analizuojamas, saugomas asmeninėse bibliotekose, skolinamas“ (*Ibid.*, p. 253).

²²⁰ Žr. Vincas Kudirka, *Raštai*, t. 2, parengė Aldona Vaitiekūnienė, Vilnius: Vaga, 1990.

²²¹ Kartais šioje didelėje koresponduojančių žmonių bendruomenėje išsiskiria epistolinių ryšių jungiamosios grupės (dažniausiai susiklosčiusios tarp idėjiškai arba asmeniškai artimų kultūros lauko dalyvių), iš kurių viena ryškiausių ir daugiausiai tyrinėtų – „Višinskio akademija“. Povilas Višinskis ne tik intensyviai susirašinėjo su moterimis rašytojomis asmeninėmis temomis (Žemaite, Šatrijos Ragana, Sofija Pšibiliauskiene-Lazdynų Pelėda), bet

Nepaisant epistolinės komunikacijos gausos, aptariamam XIX a. pab.–XX a. pr. laikotarpiui nebūta to, ką Williamas Millsas Toddas vadina „susižavėjimu laišku rašymu“²²². Šiuo laiku epistolinis diskursas dažnu atveju susijęs su *būtinybe* ir poreikiu susirašinėti²²³, t. y. nebūta inercijos rašyti dėl paties rašymo ar sąmoningo laišku rašytojų požiūrio į laiškus kaip į „literatūriškus“ tekstus. Tačiau šiai bendrijai apskritai būdingas rašymo imperatyvas, kuriam paaiškinti galima būtų pritaikyti Griškaitės „rašto bendrijos“ modelį. Griškaitė yra pastebėjusi, kad Filomatų draugijoje rašto kultūra, pats rašymo aktas ir faktas (nesvarbu – grožinio, mokslinio, epistolinio ar kitokio pobūdžio teksto) buvo vienijanti vertybė, o rašymas kaip „darbo rūšis ne tik sudaro sąlygas patirti vienybės jausmą [...], bet ir įprasmina gyvenimą“²²⁴. Rašto kultūra yra draugiją telkiantis faktorius, todėl norintys būti jos nariais yra *pratinami* rašyti, o „rašymas yra kaip privalomas kasdienybės atributas“²²⁵. Aptardama Žemaičių kultūrinį sąjūdį, Brigita Speičytė išryškino, kad dar XIX a. pirmoje pusėje rašytiniai tekstai ėmė funkcionuoti kaip esminiai, nes „pagal naująją kultūrinę ideologiją, iškėlusią būtinybę išreikšti savo tapatybę diskursinėmis formomis ir taip susikurti patikimą, pastovų bendruomeninės komunikacijos pagrindą“ būtent tekstiniai tapatybės apibrėžties modeliai (aptariamam atveju – grožinių tekstų) „sukuria bendruomenės kultūros ideologinę struktūrą“²²⁶. Rašymas lietuvių kalba²²⁷ įsteigiamas kaip besiformuojančios

ir rašė epistolinę kritiką, įvesdino jų tekstus į kultūrinę apyvartą, įtraukė jas į platesnę kultūrinę komunikaciją.

²²² Šis „susižavėjimas“ laikytinas esminiu požymiu kultūrose, kuriose epistolinė komunikacija buvo dominuojantis inteligentų bendravimo modelis (pavyzdžiui, aptartu *Respublica literaria* atveju) (William Mills Todd III, *op. cit.*, p. 19).

²²³ Vienas Vaižganto laišku (ypač ankstyvųjų) materialusis aspektas išryškina šių tekstų kaip poreikio laišku interpretavimą: laišku lapai beveik visada prirašomi pilnai, kiek juose telpa teksto. Nuo 2-ojo dešimtmečio daugėja laišku, kuriuose paliekami tušti lapai ar atkarpos.

²²⁴ Reda Griškaitė, „Socialinė ir kultūrinė Vilniaus filomatų ir filaretų savirefleksija (pagal Imperatoriškojo Vilniaus universiteto studentų tardymo bylų protokolus: 1823 m. rugpjūčio 1 d.–1824 m. balandžio 27 d.)“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 33, 2014, p. 87.

²²⁵ *Ibid.*, p. 89.

²²⁶ Brigita Speičytė, *Poetinės kultūros formos: LDK palikimas XIX amžiaus lietuvių literatūroje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004, p. 86.

²²⁷ Privačių epistolinių tekstų rašymas lietuvių kalba kaip paradigmatis posūkis lietuvių kultūrininkų komunikacijoje pilnai realizuotas tik XIX a. pab. Minėti Žemaičių kultūrinio sąjūdžio dalyviai lietuviškai rašė poetinius laiškus, bet kasdieniais reikalais korespondavo

nacionalinės kultūros narių tapatybę apibūdinantis imperatyvas, neatsiejamas nuo epistolinių praktikų: gausus įvairiakryptis susirašinėjimas su bendraminčiais laikytinas „litvomano“²²⁸ gyvenimo būdo dalimi. Rašydama apie lietuvių prozos raidą, Jūratė Sprindytė pateikia tikslią amžių sandūros raštijai taikytiną Kazio Binkio citatą: „Anuo metu ‚tautinis darbas‘ buvo ‚rašymo‘ sinonimas [...]. Aušrininkai, varpininkai ne tik patys rašė, bet visur medžiotė medžiojo ‚rašytojų‘.“²²⁹

Vaižganto publicistikoje taip pat iškeliamas rašytinio žodžio vertingumas: „Žodis, iš lūpų išėjęs, greit pranyksta, ant popieriaus užrašytas – ilgai tveria.“²³⁰ 1931 m. rugsėjo 19 d. laiške Petronėlei Orintaitei Vaižgantas reziūmuoja savo kultūrinę programą ir formuluoja mintį, kad rašantysis yra didžiausia vertė, o per rašymo veiklą ap(s)ibrėžiama nauda visuomenei: „Žinoma, rašytojas man vertesnis už nerašantį kad ir gerą praktiką pedagogą. Kas moka pa[k]artoti raštu, ką žodžiais propaganduoja, tas juk dvigubai vertesnis“²³¹ (VL²³² 262, l. [4r]). Rašymo privalomybė suvoktina kaip kelias į savą kultūros lauką, nes raštu galima paveikti kitus visuomenės narius: „[R]ašymas – tai plačios visuomenės mokymas, o tam tikslui, matau, nėjokių kvalifikacijų neturiu“²³³ (Vaižgantas – Onai Pleirytei-Pudienei, 1906-02-21, VL 77, l. 7ar [6]). Taigi galime kalbėti apie XIX a. pab.–XX a. pr. kultūrinei komunikacijai charakteringą rašto kultūros modelį: laiškų rašymas sietinas ne tik su informacijos sklaidos, bet ir su aptartu epistolinio subjekto tekstinės savikūros ir saviraiškos poreikiu, rašymo pratybomis. Nors Tumas pasižymėjo kaip geras oratorius, o jo pamokslai susilaukdavę didelio pasisekimo²³⁴, vis dėlto autoriaus veikimas literatūros ir kultūros lauke buvo išskirtinai tekstinis. Tą

lenkiškai. Baranauskas daug korespondavo lenkiškai, bet giminėms ir artimiesiems jau pradėjo rašyti lietuviškus laiškus ir pan.

²²⁸ Plačiau „litvomano“ samprata aptariama poskyryje „5. 1. 2. Laiško naratyvas: preskriptyvinė ir tarpininkavimo galios – ‚vienadūšiai‘“.

²²⁹ Cituojama iš: Jūratė Sprindytė, *op. cit.*, p. 63. Binkio citatos originalas: Kazys Binkis, „Žemaitės asmens susiformavimo trys fazės“, *Akademikas*, 1936, nr. 20, p. 408.

²³⁰ Vaižgantas, „Judošystė Lietuvoje“, *Tėvynės Sargas*, 1896, nr. 9, p. 148.

²³¹ Laiškai Orintaitei cituojami iš: *LLTIB RS* f. 51, b. 430.

²³²

²³³ Laiškai Pleirytei cituojami iš: *VUB RS* f. 1, b. E260.

²³⁴ Žr. atsiminimus, spausdinamus rinktinėje *Neužmirštamais Vaižgantas*.

pabrėžia dar jo amžininkai, pavyzdžiui, Vytautas Bičiūnas: „Vaižgantą gyvenimas padarė ‚devynių amatų‘ žmogumi. Tiesa, jo amatų daugumai tinka vienas įrankis: plunksna.“²³⁵

Epistolinis diskursas veikia kultūros lauke kartu su kitais kultūrinės komunikacijos kanalais ir pačia kultūrine produkcija, todėl pravartu į Vaižganto epistolinės bendrijos situaciją pažvelgti įtraukiant ir kitas kultūrinių santykių formas. Kadangi vieša literatūrinė komunikacija lietuvių kalba – gana vėlyvas literatūros istorijos reiškinys, šalia korespondencijos kita aktualiausia XIX a. antrajai pusei ir XX a. pradžiai kultūros organizacijos forma buvo spaudos (iš pradžių – nelegalios, vėliau legalios) „židiniai“. Spauda kaip viena esminių terpių formuoti lietuvių kultūros laukui įvardyta dar amžininkų²³⁶, o atgavus lietuvišką spaudą lotyniškais rašmenimis, randantis įvairesniems laikraščiams, dienraščiams ir žurnalams, vieši literatūriniai procesai ypač suaktyvėjo. Spaudos klestėjimas, sudaręs galimybę viešai reikšti mintis, kaip lūžinis lietuvių kultūros ir literatūros etapas dažnai fiksuojamas ir tautinio atgimimo naratyvą plėtojančiuose literatūros kūriniuose (Žemaitės, Bitės, Vaidilutės, Vaižganto ir kt.).

Rašymo veikla ir idėjų sklaida *rašytiniu* pavidalu buvo lietuvių tautinės bendrijos ir kultūros lauko konsolidavimo ašys. Periodinė spauda – terpė, leidusi nacionaliniams judėjimams įgyti platesnę publiką ir apskritai būti vieningesniems, todėl su spauda galime sieti bene svarbiausius visuomenės kaitos etapus: „Iš tikrųjų nuo *Aušros* laikų mūsų istorija yra žymia dalimi mūsų spaudos istorija.“²³⁷ Spaudos vaidmeniui moderniojoje kultūroje skirtuose tyrimuose pabrėžiama, kad publicistiniai tekstai sudaro galimybę skleisti

²³⁵ Vytautas Bičiūnas, „Vaižganto ‚Pragiedruliai‘“, *Skaitymai*, 1922, kn. 16, p. 106–132; kn. 17, p. 110–133; kn. 18, p. 115–147.

²³⁶ Pavyzdžiui: „Šiaip ar taip, mūsų dienomis spaudos, ypačiai laikraščių, įtaka taip plati ir sėkminga, kad, kažin, ar tik nėra ji jau galingesnė už kitas viešojo gyvenimo galybes“ (Kazimieras Čibiras, *Spauda XX amžiaus idėjų kovose*, Boston: [s. n.], 1938, p. 2).

²³⁷ Vincas Trumpa, „Į platesnius horizontus“, in: Idem, *Lietuva XIX-ame amžiuje*, Chicago: [s. n.], 1989, p. 111.

moderniai minčiai²³⁸, o literatūros lauko sociologiją aptariantis Pierre'as Bourdieu pastebi spaudos suklestėjimo ir meno laukų spartesnio vystymosi paraleles²³⁹.

Lucyna Marzec kelia prielaidą, kad tokiose bendrijose, kuriose korespondavimas buvo pamatinė kultūrinės komunikacijos forma, pačius ankstyvuosius spaudos leidinius galima laikyti iš dalies „ištraukų iš laiškų sankaupa“, o laiškus, savo ruožtu, vadinti beveik laikraščiais, tik cirkuliuojančiais vos vienu egzemplioriumi²⁴⁰. Toks gretinimas grįstas ir istorine spaudos geneze bei raida: informacijos ir žinių sklaidai skirti vadinamieji „žinių laiškai“²⁴¹ jau nuo XVII a.–XVIII a. sandūros ėmė anonimiškėti, o vėliau iš jų vystėsi tą pačią informavimo funkciją išpildantis laikraštinės komunikacijos diskursas. Ši kaita fiksuotina ir terminologiškai: sąvoka *koresponduoti* (susirašinėti), kilusi iš lotynų kalbos *correspondēre* (*com* – kartu, *respondere* – atsakyti), buvo perimta korespondencijos (pranešimo) žanrui pavadinti, o jį pranešantysis – korespondentas – iki šių dienų laikytinas žurnalisto, reporterio sinonimu²⁴² (nors tas pats terminas reiškia ir susirašinėjantį asmenį). Plečiantis bendruomenės riboms, korespondavimo tarp individų funkciją iš tiesų dažnai perima spauda, kaip įrodo apie *Respublica literaria* rašiusi Dena Goodman²⁴³. Savo ruožtu, literatūros istorikai beveik sutartinai tvirtina, kad iš epistolinių praktikų XIX a. išsivystė realistinis romanas²⁴⁴. Įvairių kultūrų istorijoje laiškai galėtų būti suvokiami kaip tarpinė stadija tarp „rankraščio ir spaudos, privačios korespondencijos ir spausdinto teksto“²⁴⁵.

²³⁸ *Making the News: Modernity & the Mass Press in Nineteenth-Century France*, edited by Dean de la Motte & Jeannene M. Przyblyski, Amherst: University of Massachusetts Press, 1999, p. I.

²³⁹ „Spaudos raida yra vienas iš precedentų neturinčios kultūros prekių rinkos plėtros faktorių“ (Pierre Bourdieu, *The Rules of Art: Genesis and Structure of Literary Field*, p. 54).

²⁴⁰ Lucyna Marzec, *op. cit.*, p. 73.

²⁴¹ Juos lietuvių kalboje iš dalies atitiktų aplinkraščio terminas.

²⁴² Žr. David Randall, „Epistolary Rhetoric, the Newspaper, and the Public Sphere“, *Past & Present*, 2008, nr. 198, p. 3–32.

²⁴³ Dena Goodman, *The Republic of Letters: A Cultural History of the French Enlightenment*, p. 162–170.

²⁴⁴ Žr. Elizabeth J. MacArthur, *op. cit.*, p. 15.

²⁴⁵ Elizabeth Hackendorn Cook, *op. cit.*, p. 2.

Lietuviškuose spaudos leidiniuose XIX a.–XX a. sandūroje dažnai spausdinti laišakai, kartais jie net laikyti straipsnio rūšimi (kraštutine savo forma tiesiogiai straipsniais laikyti laišakai, siunčiami tiesiai į spaudos leidinį, pavyzdžiui, *Vienybėje Lietuvninkų* spausdinti Andriaus Vištelio-Višteliausko laišakai iš Argentinos). Skirtinguose laikraščiuose ir žurnaluose galime rasti daug publikuotų laiškų pavyzdžių. *Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgoje* net buvo skyrelis „Gromatnyczia“, kuriame skelbtos laiškais vadintos trumpos žinutės laikraštį skaitantiems bei jam rašantiems, taigi šiuo būdu paliudijamas laiško kaip balansuojančio ant viešumo ir privatumo ribos statusas.

Be to, lietuvių spaudoje ir epistolikoje vienalaikiškai ap(s)ibrėžiamos kritikos ir literatūros institucijos. Literatūrinę lietuvių spaudą Gudaitis kildina iš, jo manymu, pirmuoju literatūrinės spaudos leidiniu laikytino *Gabijos* almanacho (1907)²⁴⁶. Reikėtų pažymėti, kad dar iki *Gabijos* almanacho būta leidinių (nors ir neilgai gyvavusių), kurie turėjo būti skirti tik literatūriniam bendravimui, pavyzdžiui, 1892–1893 m. ėjusi Jono Šliūpo redaguota *Apšvieta* („Literatūros ir mokslo mėnesinis laikraštis“). Tačiau pirmuoju literatūriniu žurnalu (skirtu tik literatūros reikalams) paprastai laikoma 1913 m. leisti pradėta *Vaivorykštė*. Nepriskirti kitų ankstyvųjų spaudos leidinių prie literatūrinės spaudos reiškinių atrodo pagrįstas žingsnis, bet juose vis dėlto vyko literatūriniai procesai: spausdinant eilėraščius, prozos tekstus, kritiką, recenzijas ir anotacijas, klostėsi autonomiško lietuvių literatūros lauko pamatai. Lauryno Ivinskio kalendoriai galėtų būti laikomi vienais pirmųjų lietuvių literatūros ribas plečiančių periodinių leidinių, mat juose jau XIX a. viduryje susiduriame su literatūrinės komunikacijos užuomazgomis: skelbti Valiūno, Poškos, Baranausko, Strazdo, Praniauskaitės ir kitų poetų tekstai, užsienio autorių kūrybos vertimai. Pirmuosiuose lietuviškuose laikraščiuose (*Auszra*, *Varpas*) taip pat būta grožinių tekstų publikacijų: tekstai lietuvių kalba laikyti vienu iš tautinio identiteto formavimo ir reprezentavimo būdų. Dar 1908 m. apie grožinės literatūros publikavimo spaudoje istoriją rašiusi Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė

²⁴⁶ Leonas Gudaitis, *Platėjantys akiračiai*, p. 73.

prieina prie išvados, kad grožiniai tekstai *Auszroje* ir *Varpe* dar buvo nebrandūs, bet „[p]irmajam lietuvių inteligentų laikraščiui [*Varpui*, – A. K.] mūsų dailioji literatūra turės būti visuomet dėkinga, nes jo skiltyse išėjo pirmąjį mokslą“²⁴⁷. Spauda prisidėjo prie literatūros lauko raidos ir tuo, kad joje formavosi ir vystėsi kritikos institucija: „[L]iteratūros bei meno kritiką ir pagimdė, ir išugdė periodinė spauda“, – rašo Algimantas Bučys²⁴⁸. Laiško kaip kritinių straipsnių juodraščio situaciją raiškiai paliudija Povilo Višinskio 1898 vasario 5 d. Žemaitėi rašytas laiškas: „Viską, ką aš rašysiu apie literatūrą ar kritiką, prašau užlaikyti, paskui aš iš jų pasinaudosiu.“²⁴⁹

Nuo XX a. pradžios, panaikinus lietuviškos spaudos lotyniškaisiais rašmenimis draudimą (1904 m.), gausėja spaudos leidinių, juose vyksta įvairūs literatūriniai procesai, kurie trumpai apžvelgiami. Vaižgantas aktyviai dalyvavo spaudoje ne tik kaip publicistas, bet ir kaip literatūros kritikas, apžvalgininkas ir rašytojas nuo XIX a. paskutiniojo dešimtmečio pradžios, tad dėmesys labiausiai kreipiamas į tuos leidinius, kuriuose jis bendradarbiavo, redaktoriavo ar gausiai publikavo tekstus. Kadangi Tumas buvo pačiame literatūros lauko kūrimosi procesų centre, manoma, kad jo publicistinė veikla metonimiškai reprezentuoja literatūros būklę viešojoje, spaudos formuojamoje, kultūros sferoje.

Dar mokydamasis Žemaičių (Telšių) Romos katalikų dvasinėje seminarijoje Kaune²⁵⁰, Vaižgantas tapo *Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgos*

²⁴⁷ Sofijos Kymantaitės, „Pirmasis dailiosios literatūros apsireiškimas „Varpe“, *Viltis*, 1908, nr. 89 (124), p. 2.

²⁴⁸ Algimantas Bučys, „Sudarytojo žodis“, in: *Literatūros kritika ir dabartis. 1981–1983*, sudarė Algimantas Bučys, Vilnius: Vaga, 1984, p. 5.

²⁴⁹ Povilas Višinskis, „Povilo Višinskio laiškai“, in: *Povilas Višinskis: idėjos ir darbai*, sud. Dalia Striogaitė, Vilnius: Versus aureus, 2011, p. 277.

²⁵⁰ Atkreiptinas dėmesys į seminarijos pavadinimo dvilypumą. Anot Vilmos Žaltauskaitės, nors lietuvių istoriografijoje įprasta seminariją (ir vyskupiją) vadinti vienu vardu – Žemaičių vyskupija (seminarija), dvigubas Žemaičių (Telšių) vyskupijos (sykiu ir seminarijos) pavadinimas yra oficialusis, užfiksuotas 1847 m. Apaštalo Sosto ir Rusijos susitarime. Seminariją perkėlus iš Varnių į Kauną pavadinimas nepakito (Žr. Vilma Žaltauskaitė, „Romos katalikų dvasininkų mobilumas ir jo kontrolė Žemaičių (Telšių) ir Vilniaus vyskupijose (po 1863–1864 m. sukilimo iki XX a. pradžios)“, *Lietuvos istorijos metraštis* 2013/2, Vilnius: LII, 2014, p. 117).

korespondentu. 1892 m. Tumo (Jūzapo iš Popszutės) „Rašliaviškoje peržvalgoje“, kurioje aptariami Bevardžio²⁵¹ *Marguminai*, kreipiamasi į autorių:

Negalėdamas žodžiais pasakyti giesmelių autoriui, meldžiu nors cze, jei jis skaito szį laikrasztį, kad geriaus prisidėtų prie darbo „Varpo“, laikraszczio su truputį geresnia tendencija, nekaip „Lietuviszkasis Balsas“. Turiu viltį, kad vėl nuszirdžiai triušis mums ant naudos, nors par tą laiką, tur but, truputį patingėjo. Laimingo pasivedimo!²⁵²

Šis kreipinys primena komunikacijos laiškais skyrelius spaudos leidiniuose ir parodo, kad būta komunikacinio poreikio, bet ne visuomet būta terpės šiam bendravimui vystytis. Siūlydamas autoriui „laikraštį su geresne tendencija“, Vaižgantas kuria „bendros naudos“ projekciją. Panašių polinkių, nukreiptų į inteligentų veiklos organizavimą ir švietimą (neatsietiną nuo literatūros lauko plėtotės), esama ir kituose ankstyvuosiuose Vaižganto su literatūra ar menu susijusiuose tekstuose spaudoje. Vienas pirmųjų literatūrologinių autoriaus rašinių yra 1897 m. *Tėvynės Sarge* publikuojamas straipsnelis „Apie komediją ir teatrą“, kuriame pateikiama bendriausia informacija apie dramos reiškinių. Šį straipsnelį galėtume vadinti didaktiniu, nes jame formuluojamos apibrėžtys ir aiškinami pradmenys – tai savotiškas bendruomenės literatūrinis ugdymas²⁵³.

Literatūrinių procesų vystymasis pastebimas ne tik Vaižganto straipsniuose. Katalikiškuose spaudos leidiniuose grožinei literatūrai palaipsniui skiriama vis daugiau dėmesio. Nuo 1896 m. pradėjusiame eiti *Tėvynės Sarge*, kurio įkūrėjas ir redaktorius (oficialiai – nuo 1897 m. iki 1902 m.) buvo Tumas, dažniau nei ankstesniuose leidiniuose spausdinami grožiniai tekstai, čia taip pat imamasi per kelis numerius publikuoti ilgesnės apimties tekstus (pavyzdžiui, nuo 1896 m. 11 nr. leidžiamas Maironio *Kur išganymas*, 1897 m. – Savojo (Vincio Pietario) *Keidošių Onutė*, Dėdės Antanazo (Kazimiero Pakalniškio)

²⁵¹ Bevardžio slapyvardžiu pasirašinėjo Povilas Matulionis, o ši knyga – 1888 m. išleistas eilėraščių rinkinys *Margumynai* (W. Bewardzis, *Margumynai, suraszyti dël gero lietuwiams*, Shenandoah PA: Kasztu ir spauda „Lietuwiszkojo Balso“ izsduota, 1888).

²⁵² Jūzapas iš Popszutės, „Raszliaviszka paržvalga. Iš priežasties kningeles „Marguminai“ Bevardžio“, *Žemaiczų ir Lietuvos Apžvalga*, 1892, nr. 3, p. 20.

²⁵³ Vaiszgantas, „Apie komediją ir teatrą“, *Tėvynės Sargas*, 1897, nr. 8, p. 23–28.

apysakos, nuo 1900 m. – Šatrijos Raganos tekstai). Literatūrinių klausimų svarbos augimą patvirtina ir 1898 m. pradėtas bei vėliau nuolat *Tėvynės Sargo* talpinamas skyrelis „Mūsų raštai“ (kai kuriuose numeriuose vadinamas „Mūsų kningos“) – iki tol knygų, laikraščių ar kalendorių apžvalgos būdavo spausdinamos tik reikalui esant. Taip pat 1898 m. ir vėliau kiekviename *Tėvynės Sargo* numeryje matome poezijos, neretai ir vertimų (dominuoja Maironio, Adomo Jakšto, Juozo Šnapščio-Margalio eilės). Pradedant 1902 m. *Tėvynės Sargo* B dalis (neslepiamoji) galėtų būti vadinama kone literatūriniu priedu, nes joje vyrauja vien grožiniai tekstai (Šatrijos Ragana, Savasis, Jakštas, Margalis, Mikalojus Šeizys-Dagilėlis ir kt.).

Dėl į *Tėvynės Sargą* siunčiamų tekstų gausos ir įvairovės Vaižganto sumanymu 1900 m. pradėta leisti *Žinyčia* – „Apšviestiesniųjų lietuvių laikraštis“ (redaktorius – Tumas, laikraštis ėjo 1900–1902 m.). Pirmajame 1900 m. *Žinyčios* numeryje, skiltyje „Mūsų dirvonai“, Tumas trumpai aprašo literatūros situaciją: „Štai pirmasis įbedu buką savo kasiklį į literatūros dirvoną. Pamėginsiu parausti, o gal pavyks kokią tiesos šakelę užteiti“. Ji sankcionuojama kaip buvusi labai prasta („Aš ir šiandien neužmiršau, kiek neskanumo paliko manyje anas pirmasis bandymas skaityti rimtesnius lietuviškus veikalus“), tačiau vis gerėjanti („Nuo to laiko praėjo keliolika metų. Lietuviška literatūra aukštai pašokėjo; atsirado ir rašėjų su didesne intuicija“²⁵⁴).

1907–1914 metais leistoje *Draugijoje*²⁵⁵ (leidėjas ir redaktorius – Aleksandras Dambrauskas) tęsiama katalikiškųjų *Tėvynės sargo* ir *Žinyčios* linija: pirmaisiais leidimo metais dažni Maironio, Margalio, Jakšto, Motiejaus Gustaičio, itin gausiai (kone kiekviename numeryje) eilėraščius publikuojančio Mykolo Vaitkaus tekstai, Patrimpo (Antano Kaupo) publicistiniai ir mokslinių apžvalgų straipsniai. *Draugija* išskirtinė tuo, kad orientuojama į siauresnę publiką – inteligentiją, dėl to joje periodiškai spausdinamos kartais ir labai išsamios naujų knygų recenzijos (skiltis „Naujų knygų recenzijos“, „Kritika ir naujų knygų recenzijos“, vėliau pervadinta „Biblijografija ir kritika“), be to,

²⁵⁴ Vaišgantas, „Mūsų dirvonai“, *Žinyčia*, 1900, nr. 1, p. 127–138.

²⁵⁵ Vėliau *Draugijos* leidyba atnaujinta 1919–1923 metais ir dar kartą 1937–1940 metais.

dažnos ilgų grožinių tekstų publikacijos, nusidriekiančios ne per vieną numerį, o kartais spausdinamos ir ištisus metus. Recenzijų *Draugijoje* esama tiek „adoracinių“, tiek kritiškų, bet neretai recenzuojami jau ne tik savojo idėjinio sparno autoriai (tai buvo būdinga ankstesniems leidiniams); atvirkščiai, žvilgsnis kreipiamas į platesnį tekstų spektrą, iš kurio jau galima matyti, kaip formavosi literatūros laukas su jame esamomis, kuriamomis ir užimamomis padėtimis. Pavyzdžiui, vien 1907 m. recenzuojamos ne tik Maironio, Dagilėlio, Kaupo, Pietario ar Šatrijos Raganos knygos, bet ir Žegotos (Kazio Puidos), Jono Biliūno, Vydūno ir kt. tekstai. 1908 m. recenzuojami ir Žemaitė, Juozapas Albinas-Herbačiauskas, Maria Rodziewiczówna, Lazdynų Pelėda, dar vėliau prie recenzuojamųjų įtraukiami Liudas Gira, Vincas Krėvė, Jurgis Baltrušaitis, Adamas Mickiewiczus ir pan. *Draugijoje* taip pat orientuojamasi į klasikinius užsienio literatūros vertimus (Williamo Shakespeare'o *Hamletas*, Mickiewicziaus, Aleksandro Puškino, Levo Tolstojaus tekstai). Kitaip tariant, literatūriniai interesai skatinami plečiant kritikos ribas, recenzijose keliant ne tik didaktinius tikslus pamokyti autorius (ypač jaunesnius), bet ir apskritai palaikant literatūrinę komunikaciją ir kritiką. Panašūs procesai vyksta *Viltyje*, kurios vienas steigėjų buvo Vaižgantas, nuo 1907 iki 1911 metų dirbęs laikraščio redakcijoje. Daugiausia knygų apžvalgas ir kritiką joms rašo pats Vaižgantas bei Čiurlionienė, o publikuojami Vaižganto artimojo rato autorių kūriniai: pasikartoja Lazdynų Pelėdos, Giros²⁵⁶, Puidos, Krėvės, Igno Šeiniaus tekstai.

Kitas leidinys, kuriame bendradarbiavo Vaižgantas – *Vairas*²⁵⁷ (paantraštė: „Literatūros, dailės, mokslo, visuomenės ir politikos laikraštis“) – taip pat orientavosi į grožinių tekstų publikavimą ir kritiką. Jau pirmuosiuose numeriuose publikuojama Jono Steponavičiaus studija apie Čiurlionį ir estetiką, Čiurlionienės straipsnis apie Maironį²⁵⁸, Šatrijos Raganos pasvarstymai apie

²⁵⁶ Atkreiptinas dėmesys į tai, kad grožinės literatūros skiltis *Viltyje* keletą metų redagavo Gira, artimai bendravęs su Sofija Pšibiliauskiene.

²⁵⁷ Leistas 1914–1915 m., 1923–1924 m., 1929–1940 m., redaktorius-leidėjas – Antanas Smetona.

²⁵⁸ Žr. Kun. Dr. J. Steponavičius, „Čiurlionis ir mūsų dvasios estetikos apsisirėškimai“, *Vairas*, 1914, nr. 1, p. 3–5; Sofija Čiurlionienė (Kymantaitė), „Maironies kanklių stygos“, *Ibid.*, p. 5–6.

kritiką²⁵⁹ ir kt. Galima manyti, kad dar iki tarpukario, kuris dažnai laikomas lietuvių kultūros klestėjimo periodu, buvo padėti svarūs pamatai kultūros ir literatūros laukų autonomiškėjimui. Be to, iš šios trumpos spaudos apžvalgos mums svarbu, kad XIX a. pab.–XX a. pr. kultūros darbuotojų nebuvo daug ir tie patys veikėjai dalyvauja spaudoje, leidžia knygas, koresponduoja ir kt. Taip pat Tumo dalyvavimas spaudoje ir pati kultūrinės spaudos situacija parodo, kaip Vaižganto veikla metonimiškai susijusi su literatūros lauko dinamika. Pirmieji spaudoje publikuoti Tumo kritikos tekstai (paskutiniame XIX a. dešimtmetyje ir XX a. 1-ajame dešimtmetyje) yra recenzijos spaudos leidiniams, o ne grožinės literatūros veikalams. Vėliau Vaižgantas ima rašyti daugiau grožinių tekstų recenzijų, po spaudos draudimo panaikinimo palaipsniui publikuoja išsamesnius kritikos tekstus²⁶⁰. Perėjimas nuo glaustų anotacijų iki kritinių recenzijų ar net studijų pastebimas ir kitų Vaižganto amžininkų kritinio diskurso raidoje.

Matyti, kad Vaižganto epistolinį diskursą veikė ir bendrieji epochos visuomenės modernizacijos procesai, ir specifinės lietuvių kultūrai būdingos aplinkybės. Epistolinės praktikos atliko svarbų kultūros organizacijos formas, o kai kuriais atvejais net institucijos vaidmenį, įgalinusį tarp privačiosios ir viešosios (ypač – periodinės spaudos) sferų balansuojančius komunikacinius ryšius, telkė rašto bendruomenės, kompensavo kultūrinių, mokslo institucijų trūkumą, veikė kaip rašymo pratybų terpė, skatinusi kristalizuotis literatūrinio diskurso – grožinės kūrybos ir kritikos – formas. XIX a. pab.–XX a. pr. lietuvių kultūroje sunku atriboti epistolinį ir spaudos diskursus, todėl disertacijoje pasirenkama pasitelkti ir spaudos leidiniuose publikuotus tekstus.

4. 2. *Vaižganto laiškų aplinka*

Disertacijoje manoma, kad iš „reikšmingų detalių“ susidedantis Vaižganto *epistolarium* savo įvairakryptiškumu ir plačios kultūrinės

²⁵⁹ Š. R., „Dailės kritika“, *Vairas*, 1914, nr. 6, p. 20.

²⁶⁰ Žr. Vaižgantas, *Raštai*, t. 19: Kritika 1896–1914, parengė Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.

bendruomenės įtraukimu reprezentuoja nemažą dalį to meto kultūrinės komunikacijos lauko. Remiamasi teoriniu požiūriu į laišką kaip socialinės tikrovės metonimiją: anot Janet Gurkin Altman, epistolinėje situacijoje „laiškas kaip materialinė visuma, kylanti iš, keliaujanti tarp ir paliečianti kiekvieną [...], pats savaime gali funkcionuoti kaip figūra“, ir pastaruoju atveju laiškas atstoja fizinį kontaktą ir kitą asmenį – yra jo metonimija²⁶¹. Tais atvejais, kai epistoliniai tekstai vyrauja bendruomenės komunikacijoje, laiškų visumą galime laikyti bendruomenės metonimija²⁶². Literatūrologai linksta Tumą vadinti vienu svarbiausių savo laiko literatūros lauko dalyvių, kuris aktyviai veikė įvairiose srityse (spaudos leidinių organizavimas, redagavimas, straipsnių literatūros temomis rašymas, literatūros kritika, literatūros istorija, jos dėstymas universitete, grožinių tekstų rašymas ir t. t.)²⁶³ – tą liudija ir epistolinė komunikacija. Iš Vaižganto *epistolarium* mums pažįstama epistolinė bendrija – tai virtualus dinamiškas reiškiny, neturintis tiksliai apibrėžtos pradžios ir pabaigos, istorinių ir tekstinių ribų, metonimija, nukreipianti į visą kultūrinių santykių tinklą XIX a. pab.–XX a. pr. Nuo 1892 m.²⁶⁴ iki mirties (1933 m.) gausiau ar ne tiek gausiai Tumas susirašinėjo su dauguma *svarbesniųjų* to periodo kultūros lauko dalyvių.

Pirmiausia, intensyvią epistolinę komunikaciją Tumas palaikė su savo kartos katalikiškosios linkmės visuomenės veikėjais ir rašytojais-kunigais (Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas, Antanas Kaupas, Julijonas Lindė-Dobilas, Adolfas Sabaliauskas-Žalia Rūta, Maironis – nors jam laiškų beveik neišliko, o su kai kuriais korespondencija visai neišlikusi, bet jie yra epistolinės komunikacijos herojai – Domininkas Tumėnas, Juozas Šnapštys-Margalis). Kitoks epistolinis subjektas kuriasi kultūrinės bendradarbiystės laiškuose.

²⁶¹ Janet Gurkin Altman, *Epistolarity: Approaches to a Form*, p. 19.

²⁶² William Merrill Decker, *op. cit.*, 1998.

²⁶³ Tą galima justi ir iš amžininkų atsiminimų bei komentarų, pavyzdžiui: „Tumo viešai paskelbtas žodis turėjo lemiamos reikšmės“ (Žr. Salys Šemerys, *Žmonės mano gyvenime*, sudarė ir parengė spaudai J. Marcinkus, Klaipėda: Eldija, 1997, p. 135).

²⁶⁴ Pirmasis išlikęs laiškas rašytas 1892 m., nors *Mūsų senovėje* publikuoti Kazimiero Būgos laiškai Tumui rodo, kad kultūrinės korespondencijos būta ir anksčiau – XIX a. 9 dešimtmetyje.

Ryškesnius išlikusius tokio subjekto pavyzdžius aptinkame susirašinėjime su Liudu Gira (nuo 1908 iki 1927 m.), Kaziu Puida (nuo 1906 m. iki 1913 m.), Juozu Kubiliumi (1912–1913 metais). Laiškais buvo bendraujama ir su kitų pažiūrų literatais (Sofija Pšibiliauskienė-Lazdynų Pelėda, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė), jaunesniais idėjiškai artimais rašytojais bei kultūros veikėjais (Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, Šatrijos Ragana, Vincas Mykolaitis-Putinas, Kazimieras Jokantas) ar jaunesniaisiais bendradarbiais, su kuriais politinės pažiūros nebūtinai sutapo (Gira, Puida, Ona Pleirytė-Puidienė), taip pat moderniaisiais rašytojais ir kritikais (Matas Grigonis, Balys Sruoga, Antanas Giedraitis-Giedrius, Petronėlė Orintaitė) ir kt. Dažnai Tumo korespondentų biografinės detalės ir jų kultūrinė veikla svarbios tyrimui, todėl jos glaustai pristatomos – trumpas korespondentų ryšio su Tumu aprašymas ir esminės jų kultūrinės veiklos detalės pateikiamos išnašoje, kuomet pradedama išsamiau aptarti atskirus epistolinius dialogus.

Vaižganto veikla (taip pat ir epistolinė, kaip matyti iš jo korespondentų) nėra susisaisčiusi su viena mąstymo paradigma ar viena viešąja pozicija. Vytautas Kavolis tokius *ideologiškai neortodoksiškus* veikėjus vadina nepriklausomaisiais žmonėmis: „Nepriklausomieji“, kaip Basanavičius, Kudirka, Tumas, tai vienu, tai kitu atžvilgiu jungė „dešinės“ ir „kairės“ savybes, jiems tarpininkavo.“²⁶⁵ Vaižgantui šis terminas labai tinka. Jis ir savais grožiniais teksta, kuriuos sunku priskirti kuriai nors srovei, kryptiai ar sąjūdžiui, literatūros lauke užėmė neaiškią padėtį, be to, jo tekstų kritika ir apskritai požiūris į literatūrą laikytini unikaliais-nepriklausomais²⁶⁶. Tokį Vaižganto epistolinio diskurso keliakryptiškumą, tikėtina, nulėmęs ne tik rašytojo *habitus*, bet ir apskritai socialiai susiklostę galimi veikimo besiformuojančiame kultūriniame lauke modeliai. Iškalbingai šią situaciją įvardija Putinas laiške Vaižgantui: „Pas jus ten, Lietuvoj, visi pašaukimai, visos specialybės ir luomai jau per daug susimaišė. Kunigas-politikas, kunigas-

²⁶⁵ Vytautas Kavolis, „Sąmoningumo trajektorijos“, in: Idem, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994, p. 138; p. 306–324.

²⁶⁶ Apie tai esu rašiusi: žr. Aistė Kučinskienė, „Kas (su)kūrė Vaižgantą? Autoriaus figūros interpretacijų apžvalga“, *Colloquia*, 2013, nr. 30, p. 16–33.

valdininkas, kunigas-bankininkas, ūkininkas, pirklys, artistas, režiseris – ir kokių tik dar tipų nepriskaitytum!“ (Fribūras, 1921-07-15)²⁶⁷. Panašiai vėliau apibendrina Vincas Maciūnas: „inteligentinių pajėgų tada per daug neturėta, ir teko noromis nenoromis būti visadirbiais“²⁶⁸. Ši mintis tampa atspirties tašku epistoliniam diskursui aptarti: laiškai – eklektiškas, privatumo ir viešumo skirties ribą ištrinantis transgresyvus tekstinis režimas, buvęs pamatu susiformuoti Vaižganto rato kultūrinei *rašto* bendruomenei, kurioje „visos specialybės ir luomai jau per daug susimaišė“.

Išlikusi Vaižganto korespondencija neparodo visos epistolinės komunikacijos mastų ir srautų, kurių intensyvumą galime geriau rekonstruoti iš tūkstančiais skaičiuotinų (be to, rašytojo kruopščiai rinktų ir archyvuotų) jam siųstų laiškų, užfiksuotų archyvų kataloguose bei spausdintų kitų autorių laiškų tomuose²⁶⁹. Prielaidą, kad Vaižgantas ne tik gaudavo daug laiškų, bet ir nemažą dalį jų atsakydavo, pagrindžia neretai jam adresuotuose laiškuose paliktas prierašas „Ats.“ su data (nurodančia laiško atsakymo datą), nors šių atsakymų neretu atveju ir nėra išlikę. Tai, kad Vaižganto vardas dažnas tarp įvairių autorių laiškų pluoštų, nėra atsitiktinumas. Tą lėmė skirtingos literatūros lauke Vaižganto užimamos padėties (literatūros autorius, tarpininkas) bei jo telkiamas platus korespondencijos tinklas. Kitaip nei susirašinėjusiųjų grupėse ar bendrijose iki XIX a. pab., Tumo epistolinio diskurso gyvavimo laikotarpyje nuo asmeninės korespondencijos (atskirų individų) pereinama prie įvairiais keliais sklidusios bendruomeninės (nors privačios, dažnai Aš-Tu santykį implikuojančios) korespondencijos, įtraukusios kultūros lauko dalyvius ne tiek į dialogą, kiek į polilogą. Epistolinio diskurso kaip kultūrinės bendrijos metonomijos sampratą tik patvirtina trumpas Vaižganto korespondentų ir aktyvių literatūros lauko dalyvių palyginimas: pavyzdžiui, 1920 m. pradėto leisti

²⁶⁷ Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 10: Poezija, literatūros istorija ir kritika, laiškai, dokumentai, Vilnius: Vaga, 1969, p. 664.

²⁶⁸ Vincas Maciūnas, „Jakštas bara Vaižgantą“, in: Idem, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 675.

²⁶⁹ Apie Vaižganto pagarbą visiems tekstams, pomėgį archyvuoti ir jį kaip bibliofilą plačiau žr. Nijolė Lietuvninkaitė, *Skaitantis Vaižgantas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015.

Vinco Krėvės-Mickevičiaus redaguoto *Skaitymų* žurnalo, skirto tik literatūros tekstų, kritikos ir literatūrologijos darbams, iš dalies jau įsteigiančio ir literatūrinį kanoną, 1-ajame numeryje²⁷⁰ publikuojami Krėvės, Giros, Puidos, Vaižganto, Vaidilutės, Žalios Rūtos ir Jurgio Savickio tekstai (iš visų tik paskutinysis nepatenka į Tumo epistolinės aplinkos akiratį), 2-ajame numeryje esama daugiau su Vaižgantu nesusirašinėjusių rašytojų (Juozas Švaistas, Faustas Kirša, Vitas Vakarlis), bet didžioji dalis – jo korespondentai (be anksčiau minėtų čia dar spausdinami Maironis, Binkis, Čiurlionienė)²⁷¹. *Skaitymai* yra tik vienas iš pavyzdžių, kad Vaižganto telkiami susirašinėjančiųjų rato veikėjai nuo XX a. pr. (arba net XIX a. paskutinio dešimtmečio) iki XX a. 2-ojo dešimtmečio buvo besiformuojančio literatūros lauko centre kaip verčių kūrėjai ir pozicijų užėmėjai.

Kuo išsiskiria Vaižganto telkta epistolinė bendrija? Minėta, kad laišškai XIX a. pab.–XX a. pr. kultūrinėje komunikacijoje įgalino tokius kultūrinius ryšius, kurie galbūt nebūtų galėję atsirasti kitoje terpėje. Pasiremiant esminiu mediologijos postulatu, kad komunikacinė medija tiesiogiai sąveikauja su komunikacijos turiniu, apibrėžiamas šioje epistolinėje bendrijoje išryškėjantis dovanos apykaitos ryšys. Remiantis Jürgeno Habermaso idėja apie viešojo lauko atsiradimą iš privataus santykio, viena pamatinių prielaidų yra ta, kad XIX a. pab.–XX a. pr. lietuvių kultūros ir literatūros laukai klostėsi iš asmeninių, kartais net labai privačių ryšių, dažnai kurtų ir reflektuotų laiškuose. Kultūrinę bendradarbybę konstravusiuose epistoliniuose tekstuose neretai asmeniniai klausimai net sintaksiškai neatskiriami nuo viešosios visuomeninės sferos: „Rusinių pažinimas mums labai reikalingas, taigi lauksime Tamstos pažadėto straipsnio apie tai su nekantrumu. Duok Dieve Tamstai sveikatos“ (Jakštas – Vaižgantui, 1910-08-03, p. 36)²⁷². Ne mažiau iškalbinga yra ir paties Vaižganto

²⁷⁰ Žr. *Skaitymai: mėnesinis literatūros žurnalas*, Pirmosios knygos, red. V. Krėvė-Mickevičius, Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys, 1920.

²⁷¹ Žr. *Skaitymai: mėnesinis literatūros žurnalas*, Antrosios knygos, red. V. Krėvė-Mickevičius, Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys, 1921.

²⁷² Jakšto laišakai cituojami iš minėto leidinio „A. Dambrausko laišakai J. Tumui“, *Athenaeum*, t. 9, 1-as šas., red. Juozas Eretas, Kaunas: Vytauto Didžiojo Universiteto Teologijos-

metafora laiške Jakštui, kuriame visuomeninis darbas interiorizuotas kaip privatus „reikalas“ ir prilyginamas buičiai: „musų buitije“²⁷³ ir pykstant reikia dirbti, ypač, kad negalinčių ir tinginių nesulyginamai yra daugiau, neg galinčių ir norinčių darbuoties“ (1899-10-13, VL 13, l. 9r). Įvardijamoji „mūsų buitis“ šiame laiške yra leidinių organizavimas, mat teiraujamasi, kaip galima būtų pavadinti vėliau *Žinyčios* vardu pasirodžiusį laikraštį. Asmeniniai ir visuomeniniai reikalai kaip neatskiriami matyti ne tik raiškos ar leksiniame, bet ir turinio lygmenyje. Kalbėdamas apie būtinybę rinkti bibliografinę medžiagą, Tumas rašo Jakštui: „Butu naudinga visiems, o man prie to dagi skanu“ (1898-11-17, VL 6, l. 2v). Taigi Vaižgantui visuomenės ir kultūros reikalai iš tiesų rūpi kaip asmeniniai. Jau įsisteigus kultūriniam laukui, jam iš dalies atsiskyrus nuo politikos lauko bei susiklosčius privačios ir viešos sferos takoskyrai, imama aiškiai diferencijuoti, kurie reikalai yra asmeniniai, kurie – „kultūros klausimai“. Pavyzdžiui, laiške Tumui Bitė rašo: „Kadangi kaip tik dabar pasipynė Jūsų laiškėlis, tai noriu Jums pakvaršinti galvą tik ne literatūros reikalu, tik labai, labai materialiu“ (1925-01-10)²⁷⁴, kitaip sakant, autorė suvokia, jog jos kultūrinėje komunikacijoje su Vaižgantu *turėtų* dominuoti literatūriniai klausimai.

Reikia neišleisti iš akių minties, kad asmeninės korespondencijos mainuose laišką galima laikyti dovana²⁷⁵ adresatui, o parašymo aktas suponuoja dalies savęs „įteikimą“ kitam²⁷⁶. Taigi komunikuojantieji vienas kitam „dovanoja dalį savęs“ ir taip nustato santykio abipusiškumą bei izoliuotasis „aš“ transformuojamas į bendrą *mes*. Ši traktuotė grįsta epistolinio teksto kaip žmogaus metonimijos samprata. Galvodami, kad laiškas yra ne tik raštiškas dialogas, bet ir ne spaudai, o konkrečiam asmeniui adresuojamas pasakojimas,

Filosofijos Fakulteto Filosofijos Skyrius, 1938, p. 3–47. Cituojant skliausteliuose nurodomas puslapio numeris.

²⁷³ Tiesa, galima galvoti, kad leksema „buitis“ vartojama kalbant ne apie gyvenimo būdo, kasdienio gyvenimo sąlygų visumą, bet aktualizuojant antrąją *Lietuvių kalbos žodyne* pateikiamą reikšmę – „buvimas, padėtis“. Tačiau Vaižganto teksto pavadinimas *Vebronių buitis* (tekste alegoriškai pasitelkus antropomorfizuotus gyvulius pasakojamas kasdienio gyvenimo vaizdelis) leistų manyti, kad „buitis“ kaip „materialinės gyvenimo sąlygos, gyvenimo būdas“ tuo laiku taip pat vartota.

²⁷⁴ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Laiškai*, paruošė A. Žirgulytė, Vilnius: Vaga, 1968, p. 225.

²⁷⁵ *Sent as a Gift: Eight Correspondences from the Eighteenth Century*, p. 5.

²⁷⁶ Liz Stanley, „The Epistolarium: On Theorizing the Letters and Correspondences“, p. 212.

iš tiesų galime manyti, jog komunikacija kaip dovana yra pamatinė epistolinės bendrijos sąlyga, per jausminį-emocinį saitą tarp subjektų nulemianti šios komunikacijos egalitariškumą²⁷⁷. Apie laiško semiotiką rašęs Algirdas Julius Greimas akcentuoja iš epistolinių tekstų intersubjektyvumo kylantį empatiškumą, bendradarbiavimo ir pasitikėjimo santykio dominantę. Jo požiūriu, „[s]imbolinį laiškų cirkuliacijos matmenį galima laikyti visuotinės mainų struktūros atveju, taip pat pasitikinčių vienas kitu subjektų santykių raiška; tie santykiai, tuo pat metu pristabdomi, ir palaikomi, savo kraštutine forma sutampa su „maloniomis dovanėlėmis“²⁷⁸. Laiškas, pats būdamas „malonia dovanėle“, įgalina ir kitus dovanojimo santykius.

Požiūrį į XIX a. pab.–XX a. pr. Vaižganto epistolinį diskursą kaip keliapakopį dovanos santykį paremia Lewis'o Hyde'o mintis: „Dovanų įsteigti ryšiai nėra paprasčiausiai socialiniai, jie gali būti ir dvasiniai bei psichologiniai.“²⁷⁹ Būtent dovanojimo santykiais gali būti palaikomas pats bendruomeniškumas, nes, anot Hyde'o, esminis dovanos bruožas – ji yra ar turi būti visuomet grąžinama atgal, tik nebūtinai ta pačia forma. Laiškas kaip atsakymo būtinybę implikuojanti dovana yra sietinas su Elizabeth J. MacArthur plėtojama geismo samprata. Atsakymo privalomybė susijusi su greitesniu ar efektyvesniu santykių vystymusi, o „negrąžinus dovanos“, t. y. neatsakius į laišką, išryškėja epistolinio teksto autoreferentiškumas. Pavyzdžiui, Jakštas kaltina Tumą neatsakius į laiškus, o šis, jusdamas privalomybę pasiaiškinti, teisinasi: „Kaipo korespondentui neakuratnumą man nebepirmą kartą užmeta. Tingus esu“ (1906-03-22, VL 75, l. 63r).

Tokiose srityse kaip mokslas ir menas beveik visuomet esama dovanos mainų kriterijaus, mat dalyvaujantieji šiuose diskursuose dažnai siekia ne tik (ar ne tiek) savo asmeninių tikslų ir interesų, kiek bendresnių, bendruomenės tikslų. Pavyzdžiui, Vaižganto 1906 m. vasario 21 d. laiške Pleirytei skaitome: „dirbkime tiek, kiek galime, kiek ištesime, nes už tą

²⁷⁷ Lewis Hyde, *The Gift: Imagination and the Erotic Life of Property*, New York: Vintage Books, 1983, p. 56.

²⁷⁸ Algirdas Julius Greimas, *op. cit.*, p. 22.

²⁷⁹ Lewis Hyde, *op. cit.*, p. 57.

teatsakysime prieš Dievą ir tautiečius“ (VL 77, l. 7ar [6]). Šioje bendruomenėje „dovanojantieji“ (mokslinius straipsnius, veikalus, meno kūrinius ir pan.) mainais gauna statusą, prestižą ar pagarbą. Bourdieu kultūros lauko kaip „atvirkščio ekonomikai“ samprata galėtų būti papildyta šia mintimi: literatūros lauko „atvirkštinė ekonomika“ yra grįsta ir dovanojimo ryšiais. Kultūros ir meno apykaita – dovanos apykaitos santykis, nes menininkas – dovanotojas, nors iš pradžių jis – „apdovanotasis“ (talentu). Taigi kūryba įgalina dovanos sklaidą:

Epistoliniuose dovanų mainuose patys siųsti ir atsakyti laišškai yra tai, kuomet dalijamasi, tačiau, tiksliau sakant, šie mainai įtraukia simbolinę santykių dovanojimo apykaitą – korespondencijos abipusiškumą. Laiškas pats savaime yra dovana, bet dar svarbiau tai, kad jis metonimiškai atitinka ir simbolizuoja vykstantį socialinį santykį tarp rašytojo-davėjo ir adresato-gavėjo. Šis procesas yra apykaitinis [...]. [I]šitraukiama į „apeigas“, kuriose delsimas yra suvokiamas kaip neteiktinas elgesys, reikalaujantis pasiaiškinimo ir išpirkimo, kai savo ruožtu atsitraukimas be pateisinamos priežasties tikriausiai sukels pyktį [...]. Vadinasi, laiškas kaip dovana visuomet turi tai, ką Maussas vadina pridėtine „našta“: jo privalomąjį ir varžantį abipusiškumą.²⁸⁰

Šios dvi semos – talento kaip dovanos ir teksto (arba bendriau – veiklos) kaip dovanojimo visuomenei – aktualizuojamos ir kitų XIX a. ir XX a. pr. rašytojų laiškuose. Minėtinas Baranausko, Praniauskaitės ir Kairio epistolinės komunikacijos atvejais. Kūrybinis talentas jų suvokiamas kaip dovana, kuria reikia dalytis su kitais, pavyzdžiui, Baranauskui skirtame Praniauskaitės eilėraštyje „H. B.“: „Abu nuolankiai lenkia galvas / Nežemiškai šviesybei: / Tas pats balsas šaukia jų sielas, / Dangaus kibirkštį apdovanotas“²⁸¹. Literatūriniais laiškais bendravę poetai keitėsi ir rankraštiniais eilių rinkiniais. Siųsdami vieną tokių savo eilių pluoštų Praniauskaitei, Baranauskas ir Kairys vadina siunčiamus eilėraščius dovanojama puokšte: „Ne itin talentingų giesmių puokštelę / Aukojame garsiajai Žemaičių giesmininkei“²⁸². Tačiau čia pat įjungiamas ir

²⁸⁰ Liz Stanley, „The Epistolary Gift, the Editorial Third-Party, Counter-Epistolaria: Rethinking the Epistolarium“, p. 140.

²⁸¹ Cituojama iš: *Ant upės krašto blindelė auga*, p. 69.

²⁸² Cituojamas eilėraščio „Dopisek do równianki“ („Priešas prie puokštelės“) vertimas. Žr. Antanas Baranauskas, *op. cit.*, p. 482–483.

antrasis dovanos matmuo – kultūros „gėrybėmis“, kūryba reikia dalytis, plėtoti dovanų mainus, būtent todėl renkamasi „gražinti“ dovaną – dovanoti savus eilėraščius (net jei jie laikomi prastesniais): „Taigi nors ir neturime tinkamų dovanų atlyginti / Už tavo giesmių įstabiausią gaidą, / Broliškose širdyse visados saugome / Šventus amžino dėkingumo jausmus“.

Višinskio epistolinėje komunikacijoje su moterimis rašytojomis dovanos įvaizdis ir dovanojimu grindžiamas bendravimo modelis taip pat ryškus. Mainų logiką iliustruojanti meno kūrinio kaip dovanos samprata vartojama Žemaitės: „Priimk, mano vaikelis, kaip kalėdinės dovanėlės tą mano menką veikalėlį“²⁸³, – rašo ji Višinskiui 1897 m. gruodžio 16 d. Šio laiško adresatas panašiai vertina ir Šatrijos Raganos jam siunčiamą pirmąją pastarosios lietuvių kalba rašytą grožinį tekstą – kaip dovaną jam: „Dėkui, sesyte, nuoširdžiai dėkui už „Aukso valandėlę““²⁸⁴ (1895-11-14). Apskritai, kultūrinė komunikacija ankstyvojoje lietuvių kultūros ir literatūros lauko stadijoje įvairiomis kryptimis steigia šią savo darbo, veiklos, kūrybos dovanų apykaitą tarp visuomenės narių, pavyzdžiui, Ksavero Sakalausko-Vanagėlio 1909 m. išleistas elementorius pavadintas *Dovanėlė. Skatymo ir rašymo mokslas. Elementorius ir pirmoji knygelė*²⁸⁵. Matome, kad būtent laiškuose dovanų apykaitos modelis aktualizuojamas ir realizuojamas, taigi atrodo, jog pati laiško dovana yra imli dalytis ir kūrybos „dovanomis“, o epistolinį bendravimą galima traktuoti kaip pirminę literatūrinės komunikacijos formą.

Aptariamoje epistolinėje bendrijoje kultūros organizavimo ryšiai neretai užsimezga tarp menkai pažįstamų ar nepažįstamų žmonių, iki XX a. pr. šios komunikacijos beveik niekuomet nesiejant su jokių ekonominiu interesu. Laiškai cirkuliuoja kaip „malonios dovanėlės“, ryšiai grindžiami mainų logika, o epistolinė komunikacija įgalina talento, kūrybines dalybas. Laiško metonimiškumas ir dalies savęs dovanojimas kitam kai kuriuose Vaižganto laiškuose pasirodo beveik tiesiogiai, pavyzdžiui, 1905 m. sausio 29 d. laiško

²⁸³ Žemaitė, *op. cit.*, p. 41.

²⁸⁴ Povilas Višinskis, *op. cit.*, p. 253.

²⁸⁵ Ksav. Vanagėlis, *Dovanėlė. Skatymo ir rašymo mokslas. Elementorius ir pirmoji knygelė*, Vilnius: Juozapo Zavadskio lėšomis ir jo spaustuvėje, 1909.

Jakštui atsisveikinime: „Širdį Tamstai dovanodamas, liekiu šikindriskiu: Kun Juozas“²⁸⁶ (VL 64, l. 57v). Pirmajame laiške Jakštui (1895-12-30) Vaižgantas taip pat mini „talento dovanas“, kurios, anot jo, kai kuriems tautos nariams suteiktos Dievo: „Vienog mėginsime, mes, jei jau tie, kam Dievas davė tikrai užtenkancias dovanas, nenori tuomi užsiimti. Gal kas isz to ir bus“ (VL 3, l. 1r).

Ši XIX a. pab.–XX a. pr. epistolinėje bendrijoje susiklostanti dovanos logika gali būti grindžiama ne tik kultūros būkle ir profesionalių kultūros bei literatūros lauko santykių stygiumi, bet ir tuo, kad veikimo modeliai klostėsi ir buvo ap(s)ibrėžti būtent epistoliniame diskurse, pabrėžiant viešosios komunikacijos kūrimąsi iš privataus epistolinio ryšio. Šiuo atveju dovanos cirkuliavimas laikytinas visuomenės kūrimo(si) pamatu, t. y. bendro labo kūrimu, kuris dažnai pagrindžiamas rašymo veiklos imperatyvu. 1918 m. pradėtame (nebaigtame) apsakyme „Juozas Gaučius ir Antanas Gergelis“ Vaižgantas sukuria tokį savęs dovanojimo visuomenei siužetą:

- Tai ką gi rašysi? – šaipės Antanas, gerokai įtikintas.

- Apie visa, ką tik žinosiu. Juk aš daugiau žinosiu už sodiečius, mokykloje nebuvusius. Tai kaipgi nerašius ir visa to jiems neperpasakojus, ko pats žinai, o jie nežino?

Juozas neskaitė įgytų žinių savyste, tik turtu, laikinai jam pavestu, palaikytu, kol nesugrąžins jų visuomenei.²⁸⁷

„Laikiniai pavestas turtas“ – žinios – laikomas ne asmenine nuosavybe („savyste“), bet dovanos mainams įpareigojančia skola visuomenei. Sykiu apsakymo herojus šią skolą įvardija kaip asmeninį rūpestį visuomenės švietimu, realizuotiną per rašto kultūros modelį. Tokia per asmeninį suinteresuotumą formuojama kultūros organizacija esminė, nes manoma, kad, viena vertus, epistolinis diskursas buvo pamatinis apsibrėžiant kultūros lauko ribas, antra vertus, pakitus galimybėms ir atsiradus kitoms komunikacinėms terpėms,

²⁸⁶ Galėtume tokį atsisveikinimą laikyti suformuotu mandagumo konvencijų, tačiau to meto epistolinė tradicija rodo, kad labiau paplitusios buvo prieveiksminės arba būdvardinės „širdies“ semą įtraukiančios konstrukcijos („Širdingai...“, „Jūsų širdingas“), o dovanojimo sema į tokias formuluotes įtraukiama kur kas rečiau.

²⁸⁷ Vaižgantas, *Raštai*, t. 2: Mišrieji vaizdai, parengė Eglė Bielskytė, Ramūnas Korsakas, Vilnius: Pradai, 1995, p. 226.

pakinta ir laiškų funkcija bei reikšmė. Tai susiję ir su daline literatūros lauko autonomija: mažta tarpsubjektinių santykių įtaka ir aiškėja lauko pozicijų struktūra. Pereinant prie profesionalesnio literatūros lauko, sumenksta ne tik meno ir visuomeninio veikimo kaip dovanos apykaitos santykis, bet ir pati epistolinė bendrija kaip struktūra praranda savo reikšmę, o nuo dovanos pereinama prie literatūros lauko „kovų“ – šie procesai aprašomi tolesniuose disertacijos skyriuose.

V. Epistoliniai dialogai: tarp darbo ir draugystės

Epistolinis diskursas apibrėžtas kaip kompleksiškas tekstinius, kontekstinius ir komunikacinius santykių modeliavimo bei savikūros lygmenis apimantis reiškiny. Įvairiaplanės Vaižganto korespondencijos korpuse periodas, adresatas, santykio motyvacija ir kiti veiksniai nulemia skirtingo pobūdžio epistolinius tekstus. Šiame skyriuje tiriami atskiri epistoliniai dialogai ir polilogai, Vaižganto *epistolarium* laikant pasakojimu, kuris plėtojasi priklausomai nuo epistolinio subjekto vaidmenų, santykio su adresatais ir kultūros lauko realijų. Keliamas klausimas, kiek epistoliniams tekstams būdingi subjekto vaidmenys sąveikauja su literatūros lauko ir visuomenės veikėjo vaidmenimis, kokios idėjos ir sampratos apie visuomenę, kultūrą ir literatūrą juos sieja. Vaižganto *epistolarium* analizės žingsniai formuojami remiantis chronologiniu principu bei atsižvelgiant į suformuluotą tripakopę epistolinio diskurso analizės strategiją (raiška, naratyvas, įvykis), laikantis prielaidos, kad skirtingais laikotarpiais epistoliniame diskurse kūrėsi skirtingi epistolinio subjekto veiklos ir saviraiškos modeliai.

Pirmajame poskyryje („Komunikacija su kunigais literatais. 1892–1905 m. epistolinė bendrija“) aprašomas Vaižganto epistolinis polilogas su kitais dvasininkais literatais maždaug iki 1905 m., akcentuojant laiško kaip įvykio reikšmę besikuriančiame lietuvių kultūros lauke. Antrasis poskyris „Kultūros ir literatūros lauko modeliavimas: tarpininko vaidmuo“ skirtas epistolinei komunikacijai su įvairiais kultūros ir literatūros lauko veikėjais aptarti: jame apimamas platus chronologinis laikotarpis, kurio metu epistoliniame diskurse ap(s)ibrėžtas ir priimtas tarpininkavimo kultūros lauke modelis, susijęs ir su epistolinio subjekto savikūros ir saviraiškos procesais. Toliau rašoma apie kitą veiklos rūšį – tekstų kritiką („Laiškų performatyvumas: tekstų kritika ir tekstai liudytojai“), nesiribojant griežtomis chronologinėmis ribomis, bet manant, kad šis modelis pradėjo klostytis daugiausia po tarpininko tapatybės prisiėmimo ir geriausiai liudijamas 1912–1913 m. laiškais. Taip pat šiame poskyryje aptariamas nuo 2-ojo dešimtmečio pastebimas praeities įprasminimo siekis

(„Dokumentiškumas: laiškai kaip liudytojai 1913–1933 m.“). Atskiru savikūros ir saviraiškos modeliu laikoma su rašytojo ir viešojo asmens tapatybės prisiėmimu susijusi Vaižganto kaip autoriaus savivoka, apie kurią rašoma poskyryje „Epistolinė savikūra: autorinė savivoka“. Jame aptariamas chronologiškai ilgesnis laikotarpis, prasidedantis pirmosiomis autorinės savivokos apraiškomis (pati XX a. pradžia) ir pasibaigiantis vėlyvuju Vaižganto kūrybos laikotarpiu – autorinės tapatybės interiorizavimu bei reflektavimu (~1932 m.).

Skirtinguose epistoliniuose dialoguose ir poliloguose gali dominuoti veiklos arba saviraiškos subjektas. Visuose šio skyriaus poskyriuose, išskyrus paskutinįjį („Epistolinė savikūra: autorinė savivoka“) didesnis dėmesys kreipiamas į veiklos subjektą, nors savikūros aspektas beveik visuomet yra greta. Manoma, kad bet koks epistolinis diskursas įgalina pažiūrų konstravimą ir pokyčius *habitus* dinamikoje, ne tik požiūrių refleksiją. Vienas ryškesnių atvejų Vaižganto laiškuose – juose formuluojama programinių nuostatų formavimąsi parodanti „programinė“ leksika, vėliau pasitelkiama kitų žanrų tekstuose. Laiškų tekstualumas, raiška bei modeliuojamas santykis su adresatu (įsiužetinimas) nulemia tai, kad aptariamuose laiškuose pasirodo vieno ar kito moralinio, religinio, visuomeninio ir kt. apsisprendimo motyvas, todėl aptariant kultūros lauko modeliavimą šie nuolatinės savikūros aktai taip pat įtraukiami.

5. 1. Komunikacija su kunigais literatais. 1892–1905 m. epistolinė bendrija

5. 1. 1. Laiško įvykis: epistolinės bendrijos steigtis

Anot Vilmos Žaltauskaitės, Vaižganto veiklos pobūdžio kaita yra tiesiogiai nulemta spaudos lotyniškaisiais rašmenimis draudimo panaikinimo, todėl ji ribine data laiko 1904-uosius metus²⁸⁸. Ankstyvojoje epistolinėje

²⁸⁸ Vilma Žaltauskaitė, „Apie lietuviybės idėją kunigo Juozo Tumo-Vaižganto pažiūrose iki 1904 m.“, in: *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 8: Asmuo tarp tautos ir valstybės, sudarė Egidijus Motieka, Rimantas Miknys, Raimundas Lopata, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 249.

Vaižganto komunikacijoje dominuoja ryšiai su kunigais literatais ir kuriasi dovanos santykiu grįsta bendrija, punktyriškai žymint chronologinę epistolinio subjekto kaitos ribą apie 1904–1905 m. Keliamas klausimas: kaip ir kokia bendrija steigėsi ankstyvuosiuose Vaižganto laiškuose, kokios epistolinio subjekto pozicijos ir vertės objektai juose išryškėja bei kokią reikšmę kultūrinėje komunikacijoje turėjo epistolinis diskursas? Ši epistolinė bendrija kaip ypatingas XIX a. pab.–XX a. pr. komunikacinis darinys yra paliudyta Vaižganto korespondencijoje su dviem kunigais kultūrininkais – Aleksandru Dambrausku-Adomu Jakštu²⁸⁹ ir Antanu Kaupu²⁹⁰, kurie priklausė artimajai Vaižganto kaip inteligento sąmoningumą formavusiai aplinkai. Šio bendravimo dalyviai vadinami kunigais-literatais, nes jie buvo rašto kultūros žmonės ir panašiai kaip Vaižgantas steigė tekstinės komunikacijos svarbą formuojant kultūros lauką ir šviečiant visuomenę. Susirašinėdamas su šiais korespondentais, Vaižgantas realizavo *pratinimosi rašyti* strategiją bei formulavo savo dalyvavimo kultūroje ir visuomenėje kryptis.

Vaižganto laišakai į JAV išvykusiam seminarijos laikų bičiuliui Kaupui (ankstyviausias rašytas 1892 m.) yra pirmieji visame išlikusiame Tumo *epistolarium*²⁹¹ (šis epistolinis ryšys tęsėsi beveik iki Kaupo mirties 1913 m.). Epistolinė Vaižganto komunikacija su Jakštu – vienas intensyviausių ir aiškių idėjinį virsmą patyrusių korespondencijos naratyvų. Apie Vaižganto ir Jakšto kaip kultūrinių bendradarbių santykius yra ne kartą kalbėta ir rašyta²⁹², beje, dažniausiai remiantis gausia korespondencija. Įdomiai pastebi Juozas Brazaitis:

²⁸⁹ Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas (1860–1938) – dvasininkas kultūrininkas, mokslininkas, poetas, kritikas, filosofas, matematikas ir kt. Epistolinis dialogas su Tumu prasidėjo 1895-aisiais (Jakšto laišakai išlikę nuo 1903-ųjų) ir truko iki 1930-ųjų. Su Vaižgantu Jakštas bendradarbiavo spaudos leidiniuose, katalikiškose draugijose ir kt.

²⁹⁰ Antanas Kaupas (1870–1913) – kunigas, publicistas, visuomenininkas. Kaupas buvo seminarijos laikų Tumo draugas, Vaižganto seminarijoje įkurtos slaptos organizacijos (tapusios Šv. Kazimiero draugija) narys. Vėliau išvyko į Ameriką, kur aktyviai dalyvavo įvairių organizacijų, draugijų steigime ir veikloje, redagavo, leido spaudos leidinius, rašė straipsnius ir vertė knygas. Kaupas Jakšto redaguotoje *Draugijoje* ir kituose dažniausiai katalikiškos pakraipos leidiniuose publikavo nemažai straipsnių socialiniais, visuomeniniais ir panašiais klausimais.

²⁹¹ Laiškai Kaupui cituojami iš: VUB RS f. 187, b. 11.

²⁹² Žr. Viktorija Daujotytė, *Lietuvių literatūros kritika. Akademinio kurso paskaitos*, p. 111; Vincas Maciūnas, *op. cit.*, p. 672–688; ir pan.

„Jakštas tenkinosi tuo intelektualiniu bendravimu, minčių pasidalinimu, kuris gali reikštis ir per laikraštį, laišką.“²⁹³ 1899 m. gruodžio 17 d. laiške Jakštui Vaižgantas rašo:

Kiek sykių turėjau laimę apturėti nuo Jūsų laiškelių, tiek sykių veidas man prašvito: Kaip atmenu, nėvienas nebuvo bergždžias, bet vis sunkus darbo dalykais. Paskutinytis pranešimas priguli prie prašmatniųjų, užtatgi ir džiaugėmės su kun. Džiakonu, kaip kudykiai. Kad Dievas man dribterėjo, tai jau nebežinojom, kaip besidžiaugti; ką gi besakyti dabar? (VL 15, l. 11r)

Tai – laiško veiksena ir tarpininkavimo įrodymas („sunkus darbo dalykais“), o jo verte laikomas gebėjimas kurti ir paveikti (tiek adresatą, tiek adresantą). Dažnai manyta, kad bendravimas laiškais neleidžia taip greitai realizuoti sumanymų ir trikdo komunikaciją: „Suvaržyti draudimo važinėti, kunigai tarpusavyje bendravo daugiausia vien laiškais. Tai labai apsunkino aktualių klausimų svarstymą, sumanymų įgyvendinimą.“²⁹⁴ Tačiau Tumo teiginys, kad laiškai yra „sunkūs darbo dalykais“ ir epistolinio diskurso tarpininkavimo bei preskriptyvinės galios leidžia kelti prielaidą, kad epistolinis diskursas ne apsunkino (komunikacijos laisvę apsunkino Rusijos imperijos kultūrinė politika Vakarų gubernijose), o palengvino bendravimą ir sukūrė tam tikrus kitos komunikacinės terpės trūkumą kompensuojančius veiklos modelius.

Ši epistolinė bendrija kaip atskira komunikacinė struktūra paliudijama retrospektyvaus Vaižganto ir Jakšto požiūrio į Kaupo laiškus kaip epistolinėje aplinkoje sukurtus asmens biografijos šaltinius. Kaupui mirus (1913 m.), Jakštas *Draugijoje* parašė ilgoką straipsnį, teigdamas, kad asmeniškai Jakštui „neteko jo pažinti“, „bet jo laiškuose [...] yra nemaž žinių, kuriuose, kaip veidrodyje, atsimušę prakilni nabašniko dvasia“²⁹⁵. Jakštas pateikia Kaupo biografinių detalių, remdamasis vienu ilgu 1907 m. jam pačiam rašytu Kaupo

²⁹³ Juozas Brazaitis, „Jakšto ir Vaižganto jungas“, in: Idem, *Raštai*, t. 1: Tumas-Vaižgantas, Dambrauskas-Jakštas, Donelaitis, Daukantas, Valančius, Baranauskas, Pietaris, Chicago: Į laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1980, p. 282.

²⁹⁴ Regina Laukaitytė, „Legalios katalikiškos spaudos pradžia Lietuvoje“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 7, 1994, p. 226.

²⁹⁵ A. Dambrauskas, „Kun. Antanas Kaupas“, *Draugija*, 1913, nr. 83, p. 301.

laišku (šiam laiške Kaupas Maironio prašymu pateikė savo „curriculum vitae“, t. y. trumpą autobiografiją) bei keliais kitais 1906–1913 m. laikotarpiu siųstais laiškais, kuriuos spausdina ir percituoja²⁹⁶. Vaižgantas 1913 m. *Viltyje* taip pat publikuoja straipsnį „A. a. Kun. Antanas Kaupas, jo paties laiškais apibūdintas“²⁹⁷. Taip išryškėja epistolinio teksto balansavimas ties viešumo ir privatumo riba: abu ilgesni pomirtiniai straipsniai apie Kaupą iš tiesų yra perspausdinama jo asmeninė korespondencija su tos pačios bendrijos nariais.

Laiškų viešinimo praktika aptariamoje korespondencijoje apskritai gana paplitusi. Pavyzdžiui, 1900 m. birželio 19 d. laiške Tumas atsiprašinėja Kaupo, kad paskelbė spaudoje jo asmeninį laišką: „Seniai jau apturėjau teisingus išbarimus už garsinimą privatiškų laiškų. Mea culpa! Aš pats kitam nedovanocčiau. Matyk, buvo jis teip charakteriškas o su ščyru atviru parašytas, kad nė norėdamas teip aiškiai-teisingai neperstatysi.“ (VL 21, l. 20r), o 1905 m. spalio 23 d. Kaupas pasakoja Vaižgantui, jog yra nusiuntęs jo laišką spausdinimui: „Tavo pastarasis laiškėlis yra taip mums indomus, kad nusiunčiau jį ‚Žvaigždei‘. Ar negalėtumei daugiau tokių atsiųsti?“ (nr. 138, p. 2). Būdingą asmeninių laiškų publikavimą galima paaikškinti dovanos apykaitos modeliu – epistoliniai tekstai suprantami kaip visos bendrijos dokumentai, visų „reikalai“, o ne privati korespondentų nuosavybė, todėl turi cirkuliuoti bendrijoje.

Perspauksindamas Kaupo 1897 metų laiškus, kuriuose jis ragino savo bičiulį greičiau atvykti gyventi ir dirbti į JAV²⁹⁸ („Važiuk, pasiskubink, nes paskui bus per vėlu“²⁹⁹), Tumas į pristatomą dialogą įveda ir Jakštą, parodydamas, kad kultūros lauke veikiantys dvasininkai kaip bendrija buvo saistomi vidinių saitų. „Jei tečiau nepaklausiau taip karštų kvietimų ir tėvynės

²⁹⁶ A. Dambrauskas, „Kun. Antanas Kaupas“, *Draugija*, 1913, nr. 83, p. 301–308; nr. 84, p. 373–388.

²⁹⁷ J. Tumas, „A. a. Kun. Antanas Kaupas, jo paties laiškais apibūdintas“, *Viltis*, 1913, nr. 135 (922), p. 2; nr. 136 (923), p. 2; nr. 137 (924), p. 2; nr. 138 (925), p. 2; nr. 139 (926), p. 2; nr. 140 (927), p. 2; nr. 141 (928), p. 2; nr. 142 (929), p. 2–3. Kaupo laišškai cituojami skliausteliuose nurodant *Vilties* numerį ir puslapį.

²⁹⁸ 1905 m. laiškuose Kaupas vėl kartoja šį kvietimą: „Važiuk, Brolau, į mus, nes yra neužimtų vietų...“ (nr. 136, p. 2).

²⁹⁹ J. Tumas, „A. a. Kun. Antanas Kaupas, jo paties laiškais apibūdintas“, *Viltis*, 1913, nr. 135 (922), p. 2.

neapleidžiau, tai kaltas Adomas Jakštas, tikriau, šita štai ištrauka iš jo laiško, kurią tebelaikau, kaip brangiausią relikviją³⁰⁰, – straipsnyje rašo Vaižgantas. Epistolinio diskurso svarba bendruomenei (viešinant laiškus) bei tų pačių personažų dalyvavimas korespondencijos mainuose parodo, kad įvykio lygmeniu susiduriame su kolektyvo, bendrijos komunikacija, kuri įsiužetinama ir plėtojama būtent epistoliniame diskurse, o Tumas, Dambrauskas ir Kaupas priklausė XIX a. pab. iškilusiai lietuvių tautinio atgimimo epochos kunigų – dvasinės inteligentijos – kartai, ieškojusiai viešos veiklos galimybių.

Esminės aptariamos komunikacijos santykių linkmės pradedamos brėžti nuo abiejų santykių įsiužetinimo, kurį lemia epistolinio naratyvo konfliktiškumas. Vaižganto ir Jakšto epistolinio dialogo kaita reiškiasi kreipiniais ir parašais (įtraukiant ir atsisveikinimus) – formaliąja įrėminančia teksto dalimi, kuri nustato adresanto–adresato ryšį plėtojantis epistoliniam naratyvui. Šiame dialoge, nepaisant mandagumo konvencijų ir nusistovėjusių formuluočių, laiško teksto rėmai konstruoja ir atliepia santykio turinį bei registrą. Geras pavyzdys yra Jakšto parašai: jis beveik visus laiškus pasirašinėja tikrąju vardu ir pavarde arba inicialais, pabrėždamas ir kunigystę („Kun.“), tačiau keliuose laiškuose – dažniausiai tuose, kur plačiau svarsto literatūros klausimus (pavyzdžiui, 1903 m. gruodžio 20 d.) ar įvardija save kaip poetą, kalba apie savo kūrybą (pavyzdžiui, 1904 m. lapkričio 13 d.) – pasirašoma pseudonimu „A. Jak“ ar „Adomas Jakštas“ (pavyzdžiui, 1905 m. rugsėjo 21 d. laiške³⁰¹). Nuo užsimezgosios korespondencijos pradžios iki 1905–1906 metų

³⁰⁰ Tokio Jakšto laiško rasti nepavyko. Tačiau straipsnyje Vaižgantas spausdina visą ištrauką: „Kada dvi kariuomeni kaujasi, tai galutinis pergalėjimas dažniausiai priguli nuo to, katra kariuomenė pirmiausia atlieka be vado, nes netekę vado, kareiviai tuojau į visas šalis išsiblaško ir tenka giltinei ar neprieteliui. Todelei kiekvieno tikro vado pirmiausia priedermė yra nesitraukti nei žingsnio nuo sargybos, stovėti ten, iki paskutiniam kraujo lašui“. Ir ištikro, ko priešininkas labiausia trokšta? To, idant niekur nerastų užimtų sargybų. Tatai kas iš savo valios nuo sargybos pasitraukia, tasai, galima sakyti, eina draug su priešininku, nes priešininkui to tik ir tereikia, kad niekur budrių sargų nebūtų, kad priešingos pusės kareiviai be kariuomenės viršininkų paliktų. Na, o koks gi doras kariuomenės viršininkas gali daryti tai, kas priešininkui patinka?“ (*Ibid.*, p. 2). Gali būti, kad šis laiškas neišlikęs būtent dėl savo išskirtinumo, buvimo „relikvija“ (galbūt buvo saugomas atskirai nuo kitų).

³⁰¹ Šiame laiške Jakštas siunčia Vaižgantui 100 *Dainų skrynelės* egzempliorių ir identifikuoja save kaip rašytoją („Nenorėčiau idant Tamsta leistumei juos už dyką. Pažemintumei tuomi autorių, nurodydamas lyg jo veikalėlis būtų visai bevertis“, p. 24).

abiejų korespondentų kreipiniuose ir parašuose dažnas žodis „Draugas“, „Mylimas/is“ (Vaižganto kreipiniuose), taip pat „Broli!“, bei širdingi palinkėjimai, pavyzdžiui, „Su meile ir begaline guodone – Juozas“ (1899 m.), „Visa širdimi mylįs: Juozas“ (1903-08-18). Jakšto parašams šiuo laikotarpiu būdingi tie patys bruožai, nors kreipiniai santūresni, išlaikantys oficialią distanciją, pavyzdžiui: „Bučiuoju Jusų Mylistą³⁰² apsikabinęs / Jusiškis“ (1904-03-17), „Tuotarpu bučiuoju Tamstą³⁰³ apsikabinęs Kun. A. Dambrauskas“ (1904-10-12) ir pan. Nuo 1899 m. būtent per empatišką („meilės“) santykį pradedamas intymesnis bičiulystės konstravimas:

Apie meilės ženklus geriausiai nekaltėti: Tamstos širdį pergerai suprantu, viską už gerą priimu ir nieko ko daugiau netrokštu, kaip tiktai vieno – kad Tamstos širdyje galėčiau koilgiausia pasilikti. Tas man jau perbrangiai už viską užmokės. Tad gi teikkitės po senovei pasinaudoti manim, ką tik galėsiu, viską išpildysiu. (Vaižgantas – Jakštui, 1899 m. laiškas, VL 7, l. 3r)

Kreipiniai mandagumo sumetimais gali likti stabilesni (Jakšto laiškuose Vaižgantui pastebime keletą metų nesikeičiančius kreipinius), o štai parašai daug aktyviau modeliuoja rašančiojo santykį su adresatu. Jakšto ir Vaižganto korespondencijoje nėra plačiai svarstomos religinės temos (nors dvasininkijos gyvenimo detalės aptariamos), dominuoja kultūriniai ir literatūriniai klausimai, tačiau apsibrėžiant epistolinį santykį iki pat Pirmojo pasaulinio karo pabaigos³⁰⁴ parašuose būdingas kunigystės įvardijimas (pavyzdžiui, „Kun. Juozas“, „Jūsų kg Juozas“, „Tavasis K. A. Dam...“, „Tamstos draugas / Kun. A. Dambrauskas“ ir kt.) – taip palaikoma mintis apie būtent dvasininkų literatų kultūrinę bendriją. Taip pat reikia atkreipti dėmesį į tai, kad parašuose atsirandantys „Jūsų“, „Jusiškis“ ar „Tavo“ išryškina besiformuojančių santykių egalitariškumą ir „savęs dovanojimą“. Santykiui su Jakštu keičiantis, kreipiniai ir parašai šiek tiek formalėja, randasi lotyniškasis

³⁰² Iš bajorijos kilusioje inteligentijoje vartotas tradicinis pagarbus kreipinys.

³⁰³ Įvardis, atsiradęs iš to paties „Tavo Mylista“.

³⁰⁴ Nuo 1913 m. iki 1923 m. laiškų nėra išlikę.

dažnai kitų dvasininkų vartojamas „Carissime!“³⁰⁵, taip pat „Gerbiamasis“, o ypač kinta parašai, kuriuose vis mažiau aktualizuojama broliškumo semantika.

Santykio impulsas – pirmieji laišškai, kuriuose prasideda įsiužetinimas – kartiniai epistolinio subjekto ryšiui su adresatu apibūdinti. Pirmasis Vaižganto laiškas Jakštui parašytas 1895 m. Iš išlikusios biografinės ir bibliografinės medžiagos sunku nustatyti, ar jie buvo anksčiau asmeniškai pažįstami, nors pirmojo laiško tonas formalesnis ir gerokai skiriasi nuo vėlesnės korespondencijos – tai leistų daryti prielaidą, jog pažįstami galėjo būti nebent menkai. Antra vertus, pirmoji Tumo publikacija spaudoje pasirodė *Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgoje*³⁰⁶ (1890), o Jakštas šiame leidinyje dažnai spausdinęs savo publicistiką ir eiles. Be to, *Apžvalgoje* aktyviai skelbta apie Jakšto *Dainų skrynelę* (pirmasis leidimas pasirodė 1894 m.), todėl Vaižgantas jo kultūrinę veiklą tikrai žinojęs³⁰⁷.

Šiame pirmajame Tumo laiške Jakštui rašoma apie „apie pagirtiną ir geistiną užmanymą“, kurį Tumas sužinojęs iš kaimynystėje gyvenusio Domininko Tumėno³⁰⁸. Laiškas rašytas 1895 m. gruodžio 30 d., todėl atmestina prielaida, kad „užmanymas“ galėtų būti susijęs su *Tėvynės Sargu*, nes pirmasis

³⁰⁵ Putino *Altorių šešėly* taip pat vartojamas šis kreipinys – „Frater carissime“ (mielas broli), „carissime“ (mielasis). Tačiau abiem atvejais romane jis pasirodo ironizuojant kunigišką komunikaciją. Vienu atveju „frater carissime“ pavartotas Vasario kurso draugų kitus kunigus pašiepiančiame anekdote (Vincas Mykolaitis-Putinas, *Altorių šešėly*, Vilnius: Baltos lankos, 2014, p. 127), kitu atveju – „Išsivadavimo“ dalyje, kuomet Vasaris kalbasi su vienuoliu, taip pat šiam vienuoliui pašiepiant neaiškų Vasario statusą dvasininkų luomo atžvilgiu: „Tiesa, tamsta civiliais, iš užsienio. Na, bet Lietuvoj nepasislėpsi, carissime. Viena viešbučio tarnaitė tamstą pažino“ (p. 482). Taip pat šis kreipinys itin dažnai vartojamas Čiurlionienės *Šventmarėje*, juo pradedamas ir kunigo Sidabro laiškas Petruį Karštelei: „Carissime Frater!“ (Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1986, p. 199). Kadangi „Carissime!“ yra vienintelis Vaižganto vartojamas lotyniškas kreipinys (laiškuose Jakštui), reikėtų manyti, kad juo nukreipiama būtent į katalikiškąjį kontekstą.

³⁰⁶ Žr. Jūzapas iš Popszutės, „Įspejimai (uvogos)“, *Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga*, 1890, nr. 4, p. 26–27.

³⁰⁷ Jakštas buvo ryškėjanti autoritetinga jaunosios dvasininkų kartos figūra, jis korespondavo ir palaikė ryšius su Antanu Baranausku ir pan.

³⁰⁸ Domininkas Tumėnas (1860–1919) – vienas iš *Tėvynės Sargo* leidėjų, 1897 m. jį redagavo. Buvo artimas Tumo bičiulis, kurį laiką dirbęs gretimoje parapijoje (Šatėse, Vaižgantas nuo 1895 m. dirbo Mosėdyje).

jo numeris pasirodė jau 1896 m. sausio mėnesį³⁰⁹. Laiške užuominomis rašoma, kad esama tokių, kurie minimą sumanymą galėtų įvykdyti geriau, tačiau nenori tuo užsiimti („Vienog mėginsime, mes, jei jau tie, kam Dievas davė tikrai užtenkancias dovanas, nenori tuomi užsiimti“, VL 3, l. 1r), todėl, anot Vaižganto, „szventas iszkilmingas darbas įkrenta į profanų nagus“. Tuomet užsimenama apie Antaną Baranauską: „Žinau, tiesa, kad puikybė tokia yra nū Szviesiausio (Bar.), taigi nors ūlumas apie tikėjimo dalykų grynumą tegul atitraukia Aną nū matematikos“ (VL 3, l. 1r). Iš karto atskleidžiama, kad rašoma apie vertimą: „tamę dalykę reikalinga yra mums žinia, ar galime kiekvienam prižadėti dispensą skaityti nekatališkų vertimą, ar pasakyti, kad kiekvienas sau praszytų“ (VL 3, l. 1v). Šis vertimas turėsiąs būti skirtas tiems, kuriems jis labai reikalingas, taigi reikia „truputį pasidarbūti dėl visų gero“: „tai bus tikrai ‚zbiorowa jednostka‘ [lenk. kolektyvinis vienetas]³¹⁰, naudosys gi tiktai quantum est ad hoc necessarium [lot. tiek, kiek šiuo atveju būtina]“ (VL 3, l. 1v).

Iš visų užuominų galima manyti, kad Vaižgantas kalba apie *Graudžių verksmų* vertimą, kurio Baranauskas, anot Alfonso Motuzo, ėmėsi 1897 m.³¹¹, o 1899 m. šie tekstai Tumo iniciatyva buvo išleisti *Tėvynės Sargo* priede³¹². Šio vertimo publikavimą Tumas komentuoja vienoje savo paskaitoje apie Baranauską – kaip jis „prakeikęs“ leidimą, kuriame nesilaikoma autorinio teksto³¹³. Regina Mikšytė rašo, kad Baranauskas *Graudžių verksmų* vertimą pirmiausia 1898 m. siuntęs tuometiniam Žemaičių (Telšių) Romos katalikų

³⁰⁹ Aleksandro Merkelio manymu, *Tėvynės Sargo* organizavimo genezės reikėtų ieškoti dar 1893 m. tarp klierikų Žemaičių (Telšių) Romos katalikų dvasinėje seminarijoje Kaune (Aleksandras Merkelis, *op. cit.*, p. 59).

³¹⁰ Disertacijoje iš laiškų cituojamos frazės užsienio kalbomis verčiamos ir pateikiamos laužtiniuose skliaustuose.

³¹¹ Alfonsas Motuzas, „Seinių vyskupijos dvasininkijos indėlis į *Graudžių verksmų* sklaidą Lietuvoje“, *Logos*, 2012, nr. 71, p. 155.

³¹² Žr. [Antanas Baranauskas], *Graudys verksmai ir kitos naujosios giesmės, žinotinos žmonėms katalikams, ypaciai-gi iszdavėjams maldakningių*, in: *Tėvynės Sargo* priedas, 1899, nr. 2.

³¹³ Žr. Doc. p. e. J. Tumas, *Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas. Antanas Baranauskas, 1835–1902*, Kaunas: „Vaivos“ B-vės Leidinys, 1924, p. 38. Tas, Vaižganto žodžiais, „ganytojo palaiminimas“, skambėjo taip: „Niech szczęścia nie zazna ten, kto choć jedno moje słowo ośmieli się zmienić!“ [lenk. Tegul niekada nepažįsta laimės tas, kuris nors vieną mano žodį išdrįs pakeisti!].

dvasinės seminarijos Kaune rektoriui Justinui Silvestrui Dovydaičiui³¹⁴, o *Tėvynės Sargė* netrukus paskelbta, jog aptariamai tekstai pasirodys priedu. Tokia skuba leistų toliau laikytis prielaidos, kad tas sumanymas ir buvęs labai reikalingas giesmių vertimas. Šią mintį pagrindžia 1899 m. birželio 2 d. laiškas Jakštui, kuriame Vaižgantas reaguoja į Baranausko „prakeiksmą“ ironizuodamas jo poelgį bei tęsia jų korespondencijoje jau plėtotą teminę liniją: „Didis tai darbas! Man baisu, kad vietoje padėkavonės neužsipelnytume niech szczęścia nie dozna [...]! [lenk. Tegul laimės nepatiria tas [...]]! Koks tai kvailas, atkaklus ir nekrikščioniškas išsitarimas! Sunku įtikėti, jog širdyje autoriaus „Anykščių šilelio“ galėjo pasidaryti tokia evoliucija“ (VL 9, l. 7v). Nusivylimas Baranausko solidarumo jausmo stoka (jam savas žodis svarbenis už „visų gerą“) grįstinas bendrijoje vyraujančiu dovanojimo santykiu, kuris Tumui ir kitiems bendrijos nariams esmingesnis nei individuali autoriaus valia.

Vaižganto ir Jakšto epistolinės komunikacijos užuomazgoje atsiskleidžia jų santykį įsiužetinantis ir palaikantis motyvai: straipsnių periodiniuose leidiniuose ir knygų rašymas, spausdinimas, platinimas (spauda), katalikiškoji veiklos ir švietimo paradigma, rūpinimasis visuomenės auklėjimu. Šie motyvai nulemia nuo bendravimo pradžios jam būdingą egalitariškumą, kuris reiškiasi ryškiomis bendradarbiavimo situacijomis („truputį pasidarbūti dėl visų gero“). Brazaitis šių kultūrinių bendradarbių visuomeninę ir kultūrinę veiklą yra apibūdinęs kaip labai skirtingą, sietiną ir su skirtingais autorių *habitus*, tačiau apibrėžtiną kaip „jungas“: „Išlikę laiškai rodo, kaip artimai juodu bičiuliavos. Du poliai vienas kitą traukė. Juodu taip, kaip Vaižganto raštuose nuolatos sutinkami bičiulių jungai, poros: Niaura ir Taučius, Sauliukas ir Laurukas, Šešiavilkis ir Vidmantas, Šumacheris ir Zeligmanas...“³¹⁵ Palyginimas su jungu – ariamų jaučių pora – yra reikšmingas ne tik dėl darbo izotopijos (kuri iš tiesų būdinga aptariamam epistoliniam dialogui). Pora – tai

³¹⁴ Žr. Regina Mikšytė, *Antanas Baranauskas*, Vilnius: Vaga, 1993, p. 242.

Justinas Silverstras Dovydaitis (1834–1901) 1860–1864 m. buvo Valančiaus sekretorius, nuo 1897 m. užėmė rektoriaus pareigas Žemaičių (Telšių) Romos katalikų dvasinėje seminarijoje Kaune.

³¹⁵ Juozas Brazaitis, „Jakšto ir Vaižganto jungas“, p. 286.

itin dažna Vaižganto tekstuose vaizduojamų kultūrinio atgimimo personažų veiksenos forma, todėl ją verta išryškinti, o *Aukštaičių vaizdeliuose* (vėliau *Pragiedruliuose*) artimoji bičiulystė ir dvejybiškumas taip pat vadinami „jungu“³¹⁶. Vaižganto grožiniuose tekstuose „broliškumas“ ar bičiulystė beveik visuomet siejama su kultūringumo pabudimu (*Rimai ir Nerimai*³¹⁷ (1915), *Pragiedruliai* (1 dalis – 1918; 2 dalis – 1920) ir kt.).

Tumo kreipiniai laiškuose Kaupui („Maloningasis Antanėli!“; „Maloningasis Antanai!“, „Mielas Antanai!“, „Mylimasis Drauge!“, „Mielasis Antanai!“ ir pan.), Kaupo laiškų kreipiniai („Malonus Drauge!“, „Mio caro!“, „Mano miels Juozai!“, „Mylimas Brolau!“, „Miels Drauge!“, „Mylimas Drauge!“, „Broliuk!“ ir pan.) ir pati komunikacinė situacija yra kitokia nei su Dambrausku, nes šiuo atveju laiškais tęsiamas gyvai užsimezgęs dialogas. Šis santykis jau yra įsiužetintas, o epistolinė terpė – tik jo išplėtimas, medijos pakeitimas. Susirašinėjime taip pat aktualizuojama laiško-dovanos specifika (laiškų prašymas, troškimas) ir noras pratęsti komunikaciją: „Parasyk ilgą, ilgą rasztą, jei turi laiką, o jei ne – tai ne, nes ir asz baisei neturiu: ‚de actibus humanis‘“³¹⁸ kalu apsiputojęs“ (Vaižgantas – Kaupui, 1892-08-25, VL 1, l. 24r). Kaupas panašiai geidžia šio pokalbio tęsimą: „Rašyk man dažniau“ (1905-04-18,

³¹⁶ Žr. *Aukštaičių vaizdelių* skyrelio „Pirmieji draugai“ poskyrį „Du jungu“, kuriame vaizduojama jaunuolių draugystė: „Sodžiuje buvo daug vaikų, bet tikrai sutiko tik keturi. Tikrai lietuvišku papratimu iš tų keturių trys buvo Juozai. Du buvo keletu metų vyresniu, dėl to didesniu, stipresniu; jis su trečiuoju buvo labai smulkaus ūgio ir menkos sveikatėlės. Sutiko visi taip, jog sodiečiai juos praminė – ‚du jungu‘, o kad be užsiėmimo niekaip nestojo, tai dar vadino juos ‚makanikais‘“ (Vaižgantas, *Raštai*, t. 1: Vaizdai ir vaizdeliai, parengė Ramūnas Korsakas, Vilnius: Pradai, 1994, p. 299–300). Iš būrelio bendraujančių išskiriami keli artimesnio ryšio siejami dalyviai, pabrėžiant ne tik jų komunikaciją, bet ir veiklumą, aktyvumą.

³¹⁷ *Rimuose ir Nerimuose* esminga yra dviejų priešingų elementų trauka, nulemianti artimos bičiulystės santykį. Skirtingų būdų Rimas ir Nerimas karo akivaizdoje suvokia savo brolystę, taip Rimo verbalizuojamą: „Nė pats nenujėgiau, kaip tu man esi brangus. Paties savęs nebūčiau taip pagailėjęs, kaip tavęs, drauge...“ (*Ibid.*, p. 43). Rimo ir Nerimo korespondencija su namiškiais taip pat „dviskaitinė“: „Melskitės už mus. Rimas. Nerimas“ (p. 45).

³¹⁸ Tikriausiai minimas Jeano François Perino (1702–1783) *Traktatas apie žmogaus elgesį* (*Tractatus de actibus humanis: In seminario episcopali Namurcensi dictatus*, Liuvėnas: [s. n.], 1774). Turbūt tą patį traktatą mini ir Putinas romane *Altorių šešėly*, kur aprašomasis *De peccatis* taip pat galėtų būti priskiriamas Perinui: „Tokių baisių valandų teko pergyventi ir klierikui Vasariui. Jie tada jau buvo perėję pagrindinius traktatus ‚De actibus humanis‘ ir ‚De peccatis‘ ir ėjo iš toliau paimtą traktatą ‚De sexto et nono‘.“ (Vincas Mykolaitis-Putinas, *Altorių šešėly*, p. 123).

nr. 135, p. 2), „Rašyk daugiau“ (1906-02-10, nr. 139, p. 2). Laiškai Kaupui pradedami rašyti Tumo studijų seminarijoje laikais³¹⁹. Pirmajame jų identifikuojama istorinė-kultūrinė seminarijos dvasininkų situacija:

Pas mus gi... Pasigailėk, Vieszpate! Pandziejus užklupo ant mus, kaip giltinė su dalgę už lietuvių: matyk tai pariszkadija lenkavimui „pamatui mūsų dvasiszko ir socjaliszko gyvenimo“. Todėl mes tupime, kaip žiurkės po szlūtą i po polskiemu giębujem [*lenk.* lenkiškai tarškame], a po litaucku [*lenk. žarg.* lietuviškai] tik tai vogczia. (VL 1, l. 26r)

Antrasis 1893 m. vasario 29 d. rašytas laiškas Kaupui įdomus tuo, kad jame labai anksti atsiskleidžia seminaristo Tumo kunigystės pasirinkimo motyvacija:

Lietuva! Na! Kad ne Ji, gal ir asz seminarijoje nesėdėczio, bet jau buczio kur Sibirijoje ant uždarbių, kaip ir kiti mano draugai. Nežinau, kas kaltas (neva pats rusiszkas mokinio sistemas), kad isz pat pradžios protiszko iszilavijimo įkrito į domę utilitarizmo manija; tiktai asz kiteip ją supratau ir visa apvercziau ne ant abelno gero, bet, tiktai ant, savo artimesniųjų sąsiedų gero, ir ne ant medžiagiszko, bet, labiaus budiszko. Szitai dėl ko asz niekados dar nemislijau apie iszstojimą, o tū labiaus apie iszvažiavimą į Ameriką. (VL 2, l. 28r)

Matome, kaip bendradarbiavimo, bendrabūties būseną yra ne tik geistinas vertės objektas, bet ir motyvas dirbti dovanos apykaitos labui. Šiame Tumo laiške vyrauja būsimasis laikas, projektuojamos ateities vizijos: „Vienkart įsikabinęs turiū abiemis rankomis. Kiek spėkos iszturės – darbūsiū, o jei patingsiu – nesiskūsiu ant kokio-ten fatum [*lot.* likimo]“ (VL 2, l. 28r)³²⁰. Laiškai Kaupui

³¹⁹ Po Kaupo mirties Tumas paaiškina pirmojo išlikusio 1892 m. laiško parašymo aplinkybes – kad gavo iš Detroito Kaupo laišką, kuriame šis parašęs, jog vėl mokosi kunigų kolegijoje. Būtent į šį laišką Tumas reaguodamas atrašo: „Nu, nesitikėjome, kad tu apsukęs visą pasaulį papulsi vėl į tą pacią punktą, isz kuro buvai iszsprukęs! Po pietų ziemę teip ir pulkavo mūsų brolei su tavo rasztu! Matyt? Dievo apveizda! reiks tau kunigu buti. Dūk, Dieve, kad butu su naudą, nes asz visados pripažindavau tau gerus norus“ (Vaižgantas – Kaupui, 1892-08-25, VL 1, l. 24r).

³²⁰ Tumas, išdėstęs savo požiūrį į darbą Tėvynės labui tarnaujant katalikų bažnyčiai, pats save retrospektyviai įvertina taip: „šišo pagautas aš jam parašiau smarkiai egzaltuotą laišką, kuriame visu kuo džiaugiaus, ypač kentėjimais „dėl Tėvynės“ ir sielvartais“ („A. a. kun. Antanas Kaupas. 1. Jo paties laiškais apibūdintas“, nr. 142, p. 2). Į šį laišką Kaupas atsakęs kažką apie tai, kad toks darbas – vieni nervai, todėl Tumas ant pastarojo supykęs: „ir aš ilgai

liudija, jog ankstyvoji Tumo epistolinė bendrija buriama ir iš artimųjų, buvusių bendramokslių³²¹. Žaltauskaitė, išnagrinėjusi katalikų dvasininkų socialinę tapatybę, parodo, kad „laiškų rašymas buvo nuolatinė ryšių palaikymo ir keitimosi informacija forma“, bei pastebi, jog neretai tokie laiškai buvę skirti kolektyvinei apykaitai³²². Tad tikriausiai neatsitiktinė Tumo epistolinės komunikacijos su Kaupu tema yra priklausymo dvasininkų luomui refleksija, santykio su bažnytine vyresnybe svarstymai. Ankstyvajam Jakšto ir Vaižganto santykiui – tą liudija ir aptartas pirmasis laiškas – būdingiausia yra katalikiškų leidinių ir jų vertimų į lietuvių kalbą tema. Tačiau abiem atvejais laiško įvykio lygmuo formuoja epistolinės bendrijos pamatus: įsiužetinama kultūrinė bendradarbystė bei apsibrėžiamos kultūrinių ryšių ašys, laiškas įsteigiamas kaip geistinas bendravimo pradžios ar pratęsimo diskursas, išsiskiriantis kaip „sunkus darbo dalykais“.

Minėtieji santykio impulsai ir teminės dominantės nulemia šioje korespondencijoje ryškėjančius laiškų tipus, suaktyvinančius skirtingas laiško galias ir kuriamas reikšmes. Taigi, prieš aptariant laiškų naratyvą, aprašoma epistolinių tekstų raiška. Labai panašūs laiškų raiškos tipai charakteringi ir Vaižganto korespondencijoje su kitais adresatais, tad čia aptartos ypatybės būdingos beveik visam Vaižganto *epistolarium*. Jau nuo pirmųjų laiškų Jakštui ir Kaupui matyti, kad pasikartojantis pasakojimo bruožas yra glaustumas ir lakoniškumas: vos keliais žodžiais ar sakiniais (dažnai vientisiniais arba trumpais sudėtiniais), kartais tik užuominomis atpasakojami įvairūs siužetai, pavyzdžiui: „Liepojuje studentai Vizbarui³²³ langus iškriušo ir laikę maldos iššvilpė. Eina didis tardymas. Na, jei Jonas, žmogus šviesus, ir progresista, neįtiko, tai kiti juobesniai neįtiks“ (Vaižgantas – Jakštui, 1899-12-17, VL 15, l.

jam neberašiau“. Tuomet korespondencija tikriausiai atnaujinama 1897 m., nors kitas Tumo laiškas išlikęs tik iš 1899 m.

³²¹ Dalis laiškų nėra išlikusi.

³²² Vilma Žaltauskaitė, „Luomo tapatybės ženklai Romos katalikų dvasininkų dienoraščiuose (XIX a. antroji pusė – XX a. pirmieji dešimtmečiai)“, in: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*, p. 418.

³²³ Jonas Vizbaras (1869–1919) – kunigas, knygų ir draudžiamosios spaudos platintojas. Kunigavo Kurtuvėnuose, Darbėnuose, Liepojoje. Vaižganto seminarijos bendramokslis.

11v [6]). Tokio tipo raiška disertaciniame tyrime vadinama „kronikiniu“ kalbėjimu. Jis, palyginus su ekspresyviais kitų žanrų Vaižganto teksta, yra tekstinis „pažeidimas“, o tai, kad tokia raiška jis kaip publicistas, kritikas ir grožinių tekstų autorius nepasižymi, yra reikšminga. Lakoniškųjų „kronikos“ laiškų turinys dažniausiai yra spaudos ar kultūros santykių organizavimas, raginimas, skatinimas ką nors dirbti ar rašyti, o kartais tiesiog informuojama vienu ar kitu klausimu. Jakšto laišakai pasižymi panašiu lakoniškumu: tiesioginis laiškų adresatas turi daug ekstratekstinės informacijos, todėl pakanka metonimiškai nurodyti į situaciją ar referentus. Taigi atpasakojimai, informacija apie žmones pateikiama itin glaustai dėl papildomo žinojimo ir žinios perdavimo svarbos (nors panašios temos publicistikoje išplėtojamoms daug plačiau ir raiškiau), pavyzdžiui: „Mano bajorams – nelabai. Užsidegė, kaip sierinį prikišus. Gavau susibarti. Ypykęs, išsitariau, juog pigius lietuvius (tai yra nieko savyje lietuviško neturinčius) šuniui ant uodegos. Bajorai perkreipė – visus lenkus – šuniui ant uodegos“ (Vaižgantas – Jakštui, 1903-02-01, VL 37, l. 33r).

„Kronikos“ laiškuose įprastesnis veiklos subjektas, nusikreipęs į adresatą, o ne patį save; dominuoja informatyvioji žinios perdavimo funkcija. Tikriausiai 1898 metų³²⁴ balandžio 2 d. rašytas laiškas Kaupui, kuriame kreipiamasi „Balandėli!“ (artimą santykį steigiantis įvardijimas, nurodantis į žinios perdavimo semantiką³²⁵), pabrėžia informacijos sklaidos poreikį: „Nuobodžiuoju, seniai begirdėjęs tavo burkavimą: labai jau tinka nors truputis užmarinių žinių; savųjų net par daug“ (Vaižgantas – Kaupui, VL 5, l. 5r). Taigi laišku perduodamos asmeninės naujienos ir žinios apie kultūrinę veiklą JAV, o epistoliniai tekstai abiem korespondentams yra efektyvesnis savižinos ir informacijos sklaidos įrankis nei viešos publikacijos: „Aprašyk tikrąją stovį *Lietuvoje*, nes iš Amerikos laikraščių reiktų spręsti, jog lietuviai susidarė net savąją... respubliką“³²⁶, – rašo Kaupas Vaižgantui 1905 m. spalio 23 d. Galima manyti, kad būtent dėl informacijos mainų svarbos Vaižganto laiškuose

³²⁴ Neįskaitomi metai.

³²⁵ Balandis alyvmedžio lapu Nojui pranešęs gerąją naujieną apie rastą žemę (Pr 8, 11).

³²⁶ J. Tumas, „A. a. Kun. Antanas Kaupas, jo paties laiškais apibūdintas“, nr. 138, p. 2.

erdvėlaikis kaip pasakojimo detalė beveik niekuomet nekonstruojamas ir vadintinas nuliniu. „Kronikos“ laiškuose erdvėlaikis – pats laiškas, laiškas kaip įvykis, jo tekstas, įsteigiantis laiško rašymo ir skaitymo aktu vykstantį pokalbį.

Tokia „kronikinė“ raiška gali būti susiklosčiusi ne tik dėl informatyviosios funkcijos, bet ir kilusi iš artimo ryšio bei pasitikėjimo tarp adresatų. „Tiesioginis balsas“, atveriantis „langą į kito asmens gyvenimą“, betarpiškai įtraukia adresatą kaip artimą bei pažįstamą, priartina jį prie savosios buities ir būties³²⁷. Todėl „kronikiniuose“ laiškų fragmentuose kartais randasi ekspresijos, nors dažniausiai jie būna stilistiniu požiūriu neutralūs ir realizuoja informavimo funkciją. Ekspresyvumas raiškoje stiprėja, kai imamasi reflektuoti santykius su kitais ar savimi, kitaip tariant, informavimo siekį papildo savirefleksija ir savikūra, mezgasi „komplikuoti epistoliniai ryšiai“. Pavyzdžiui, 1899 m. birželio 2 d. laiške rašoma apie rūpinčius tautinius reikalus:

Antras raštas nuo kun. Jono Eidimto³²⁸. Gimęs ir augęs jisai (Alsėdžių klebonas), kaip ir jo brolis, (Kuršėnų kl.) yra Švekšnos par. paprastame Žemaitiškame bute; o veizdėk, kaip rašo, kaip apie tėvų kalbą mano ir kaip apie tėvynainius atsišaukia! Vis tai vardai ortodoksijos. Aš dar pirmą sykį tegirdžiu kunigą, kurs renegatystę teip drąsiai vardan principų (!) skelbtų. (Vaižgantas – Jakštui, VL 9, l. 4r)

Raiška ekspresyvěja santykiui pereinant į asmenišką tarp subjekto (ne reikalų tvarkymo) lygmenį, mat reaguojama į skirtingas tos pačios kartos asmenų viešas laikysenas lietuvių kultūros atžvilgiu. Šie religiniu ir profesiniu pagrindu vienijamų asmenų pozicijų netolydumai nulemia Vaižganto nusivylimą sukeliantį dinamišką vaidmenų išsidėstymą – konfesiškai artimi kultūros lauko veikėjai tautiniais klausimais užima opoziciškas padėtis. Cituotame 1899 m. laiške tokia nusivylimo linija pradedama vystyti, vėliau ji intensyvěja.

³²⁷ Iris María Montero Sobrevilla, *op. cit.*, p. 17.

³²⁸ Jonas Eidimtas (1862–1917) – kunigas, platinęs religines knygas ir spaudą. Vaižganto laiškuose dažnai minimas ir jo brolis Kuršėnų klebonas Antanas Eidimtas-Eidėnas (1838–1909), kuris kurstė nepasitenkinimą prieš aktyvią Tumo veiklą ir buvo tas, dėl kurio skundo Tumui pradėta byla Žemaičių konsistorijoje.

Ekspresiška tankesni laišakai nebelaikytini „kronikomis“ – juose aktyvėja saviraiškos subjektas. Emociškai tankėjant laiško turiniui, labai pakinta sintaksė: jei „kronikos“ laiškam būdingi trumpi vientisiniai konstatavimo sakiniai, tai šiuose epistoliniuose tekstuose atsiranda periodai, retoriniai sušukimai, kitoks sakinio komponavimas; taip pat leksinėje plotmėje vartojami vaizdingesni, „šiurkštesni“ pasakymai. Pavyzdžiui, 1900 m. laiške Jakštui aprašoma buitis: „Brangus Prieteliau! Lygiai mėnuo sukako, kaip, apleidęs prigustą lizdą, išrioglinau į platesnį pasvietį pasižiūrėtų, kas dedas, ką mįslija ir ką šneka“ (Vaižgantas – Jakštui, VL 23, l. 19r). Net jei ankstyvieji Vaižganto laišakai jo publicistinių ir grožinių tekstų atžvilgiu gali atrodyti eskiziški, glaustumas gali būti sietinas su kondensuotumu – keliais žodžiais gebama ne tik perduoti informaciją, bet ir ironizuoti, pateikti kritiką. 1904 m. spalio 9 d. laiške Jakštui, reflektuodamas savo padėtį visuomenėje ir kultūroje, Vaižgantas steigia savikritišką ir saviironišką santykį:

Dabar teip dalykai stovi: naujosios rašybos lietuvjai-jaunikiškai nepameta – dėlto kad aš juos kvailinu; veršjukišką stiljų vartoja – dėlto kad aš senovines knygas peikju; proklamacijas atsirado – dėlto kad aš Vadaktuose; šeimyna bajorui pasipriešino – dėlto kad socializmu nuo manęs užsikrėtė. Tfu! Kad juos bala. Pragarsėjau ne darbais, bet liežuvju (gerai užpernjai ir sūdijs už liežuvį). Kiti hundsfortai [vok. Hundsfort – mišrūnas (gyvūnas), bails] nors vienokjai mano, prieš kitus neišsiduoda, bijos terorizavimo ir tyli. Visą pasvietį prisireikja man pripildyti. Truputį „arogancijos“ nuo manęs nuėmus ir kitiems pridėjus, būtų neapsakomai gerai. Ale aš tokjo egzorc[t?]o³²⁹ [?] nemoku padaryti. (VL 55, l. 50v)

Cituotame fragmente ironija konstruojama sakinių struktūra ir vaizdingumu („veršjukiškas stilius“, „socializmu nuo manęs užsikrėtė“, „Kad juos bala“) bei pakartojimu: „dėlto kad aš [...]“. Ironizuodamas savo viešąjį veidą, Tumas galvoje turi aktyvią viešąją veiklą tautiniais klausimais, kurios kiti „bijos“ ir „tyli“, o ši ironija nulemia ekspresyvią nepasitenkinimo aplinkiniais raišką ir prie išpažintinio artėjančią kalbėjimo režimą. Taigi ekspresyvumas stiprėja emociškai svarbesnėse gyvenimo situacijose, kai vyksta savikūros procesai:

³²⁹ Egzortų maldos – piktąsias dvasias išvarančios, gydančios maldos.

Apie mane, kaip šun[i] uodžia; [...] Pagaliaus saviejie rengią kerštą; net iš p[etro]pylės pranešė: pasislėpk su vardu, nes jau per daug ant Jūsų dant[i] griežia. Matyt, idūriau velniui į subinę. To nebijaus, ale man sąžinė biškį ėma griaužti: labai geri, išmintingi tautiečiai, kurių vengių, įkalbėjo, kad aš per mažas katalikas, o perdidelis wichrzyciel [*lenk. kurstytojas, maištingas agitatorius*], instar [*lot. kaip*] Stojalauskio³³⁰. (Vaižgantas – Jakštui, 1900 m., VL 23, l. 19v)

Savos viešosios padėties persvarstymas prasideda įsiužetinus santykius bei sukūrus bendradarbiavimo aplinką. 1905 m. balandžio 22 d. laiške Jakštui Tumas akcentuoja epistolinį diskursą kaip „minčių dalybų“ terpę, kurioje mainomasi patirtimis ir idėjomis:

Talpingus ir prakilniai įdomius Tamstos laiškus aš, žinoma, visus apturėjau, nors ne ant visų atrašiau. Padėką už juos jaučiu begalinę. Kad mūsų didžiuma netingėtų viens su kitu dalytis mintimis, tikrai, nebūtų taip protiškai apnūdusi, tikrai, neužsilaikytų teip šaltai, naujoms gyvenimo sraujoms užėjus. (Vaižgantas – Jakštui, VL 69, l. 59r)

Bendradarbiavimo situacijose formuojasi rašymo kultūra, o patirčių įžodinimas ir pasidalijimas bičiuliškame santykiyje leidžia jas iš naujo persvarstyti (žr. cituotą „Tfu! Kad juos bala. Pagarsėjau ne darbais, bet liežuvju“). Tokios „išpažintys“ galėtų būti paaiškintos minėtu egalitariškumu, empatišku santykiu, kartais leidžiančiu pasiekti net kraštutinę – susikalbėjimo be žodžių – formą: „Žodžių, rodos, nereikia pridurti, nes vienokiai manome – ir be žodžių kits kitą permanom“ (Vaižgantas – Jakštui, 1899-12-17, VL 15, l. 11v [7]). Žodžių nereikalingumas tarp bendraminčių vaizdingai sustiprina idėjinės bendrystės situaciją, nes kituose įvairių žanrų rašiniuose viena esminių Vaižganto steigiamų verčių – žodis, ypač užrašytas.

³³⁰ Stanisławas Stojalowski (1845–1911) – kunigas jėzuitas, Galicijoje aktyviai dalyvavęs politinėje veikloje ir spaudos darbe. Organizavo valstiečius, leido spaudą, skatino švietimą, bet nesusilaukė Bažnyčios hierarchų palaikymo.

Išpažintinis režimas taip pat konstruojamas ir įtampoje tarp draugystės ir bendradarbiystės vystomame Kaupo ir Vaižganto santykiyje. 1909 m. balandžio 8 d. Kaupas rašo Vaižgantui:

Susimanau parašyti kokią ilgesnį straipsnį, bet baigti jį jau nesinori. Tokių pradėtų, bet nepabaigtų turiu gal kokius 7–8. Jau, turbūt, esu atgyvenęs savo amžių ir už metų priderėtų man paklaustyti Oslerio³³¹ patarties ir leisties save užchloroformuoti. Nebėra jau tiek energijos, kiek pirmiau; tiek noro pasišvęsti, pasidaruoti, pasipriešinti nevydonybėms!.. Ėt, kad bent sektųsi gyventi! Bet kur tau! [...] Tokiuo būdu atsiranda nervų inervizimas, netikrybė ateities, žodžiu, liga, kurią dabar mokslo žodynas pradeda vadinti psychastenija. (nr. 139, p. 2)

Savo ruožtu, panašias išpažintis „išrašo“ ir Vaižgantas Kaupui, pavyzdžiui, dar ankstyvuosiuose laiškuose: „Buvau biszkį sunykęs, dėlto visus dalykus atidėjo [au?] ant vieno karto“ (1900-01-15, VL 17, l. 18r). Tai vienas iš pirmųjų liudijimų apie „sunkimą“, pasyvumą ir nenorą dirbti, savotišką psichologinį spaudimą sau, kuris vėliau gana dažnas Vaižganto laiškuose.

Epistolinio teksto balansavimą tarp reikalo rašto ir išsikalbėjimo teksto galime apibrėžti pasitelkę du skirtingus epistolinio diskurso vertinimus iš vėlyvesnių Vaižganto laiškų. 1923 m. balandžio 6 d. laiške Joanai Šernienei³³² Tumas pagrindžia laiškus esant svarbius, rašomus ne „be reikalo“: „Tu man esi prirašiusi raštų, o aš Tau vis neatsakinėju. Matai, aš labai negreitas šnekėtis bereikalo. Iš viso mano raštų labai nedaug tegauna giminės. Gal tai ir negerai“ (VL 180, l. [3r])³³³. Kitaip, ne kaip „reikalo“ raštus, o kaip pokalbio, savirefleksijos ir savi-formacijos aktus Tumas laiškus apsvarsto 1918 m. kovo 15 d. laiške Uršulei Urniežiūtei-Starkienei³³⁴:

³³¹ Kanados gydytojas Williamas Osleris (1849–1919) – žymus gerontologas, eutanazijos šalininkas, teigęs, kad sulaukus 60-ties visiems reikėtų išgerti chloroformo – užsimigdyti (dėl to Kaupas mini „leisties save užchloroformuoti“), nes, anot jo, tinkamiausias žmogaus amžius produktyviai veiklai – nuo 25-erių iki 40-ies metų.

³³² Joana Šernienė (Nakutytė) (1908–1985) – Vaižganto sesers Marijonos anūkė, šešerius metus gyvenusi Vaižganto namuose.

³³³ Laiškai Šernienei cituojami iš: *LLTIB RS* f. 1, b. 4166. Pabrėžtina, kad būtent nuo 1924 m. prasideda intensyvus Vaižganto epistolinis dialogas su giminėmis (žr. *Laiškai Klimams*).

³³⁴ Uršulė Urniežiūtė-Starkienė (1895–1997) dalyvavo literatūriniuose vakaruose Tumui esant Stokholme.

Likęs vienui vienas, atmainiau, ar manyje atsimainė, savo nemėgimą ilgų laiškų. Pirmiau, kai reikdavo jų kasdieną prisiskaityti bent po kelias dešimtis, jie, tikrai, buvo įgrišę. Dabar, kai per ištisą savaitę negauni žmogus nei su kuo pasišnekėti, nei su kuo susirašyti, laiškai – mielas dalykas. (VL 167, l. 1r)³³⁵

Abieiose cituotose ištraukose ryški nuomonė, kad laiškai – reikalų tvarkymo įrankis, tačiau pirmuoju atveju pabrėžiama laiško kaip „kronikos“ funkcija, o antruoju jie suvokiami kaip galintys būti ryšius palaikančiais „mielais dalykais“ (Algirdo Juliaus Greimo „maloniomis dovanėlėmis“). Vaižganto reikalai dažniausiai susiję su kultūros ir literatūros lauko problematika, o viešoji sfera, kitaip nei laiškai, labiau ribotą savirefleksiją ir saviraišką, net ir steigiant bičiulišką, artimą, retsykais intymų santykį. Aktualiausia, kad epistoliniam tekstui pereinant į išsikalbėjimo režimą ekspresyvėja tekstinė raiška, nors galima manyti, kad ryšys abipusis: ekspresyvėjant tekstinei raiškai, epistolinis subjektas priartėja prie tokių savikūros formų, kurios nebūtų pasiekiamos kasdiene kalba.

5. 1. 2. Laiško naratyvas: preskriptyvinė ir tarpininkavimo galios – „vienadūšiai“

Aptarę šių epistolinių dialogų įsiužetinimą ir vyraujančias raiškos ypatybes, pereisime prie laiškuose steigiamų santykių, tiesiogiai sietinų su epistolinės bendrijos idėjine programa, tyrimo. Rašyta, kad ankstyvajame Vaižganto ir Jakšto susirašinėjime iškilo katalikiškų leidinių lietuvių kalba klausimas – vienas iš bendrumo, abipusiškumo įsteigimo motyvų. Pavyzdžiui, 1899 m. Tumas rašo Jakštui, kad yra susižavėjęs skaitoma Bažnyčios istorija³³⁶

³³⁵ Laiškai Starkienei cituojami iš: *LLTIB RS* f. 1, b. 4170.

³³⁶ Nors nėra tiksliai aišku, apie kokią istoriją rašoma, laiške yra minimas autorius „Ž.“ (kunigas Bronisławas Žongołowiczius (1870–1944)), kuris tuo metu Žemaičių (Telšių) Romos katalikų dvasinėje seminarijoje Kaune dėstė bažnyčios istoriją, tad galime daryti prielaidą, kad tai galėjo būti paskaitų užrašai ar konspektai. Toje pačioje seminarijoje dirbo Jakštas, laiške minimi kiti seminarijoje dirbantys kunigai Juozapas Stakauskas (Stachas, Juozapėlis Stach) (1871–1944) ir Bronislovas Liausas (1872–1941), o Jakšto Vaižgantas prašo kreiptis į autorių kaip į geriau pažįstantį: „Šitą raštą norėjau nusiųsti stačiai į p. Ž., bet kad nediršau, per mažai užsipelnęs jo prilankumą. Tamstai pavedu tą dalyką: žodžiais geriaus. Rezultatą kad žinočiau, būtų fein“ (l. 4v). Be to, prielaidą apie Žongolavičių kaip

ir norėtų jos vertimo į lietuvių kalbą: „užsigėdžiau ją turėti savo kalboje. [...] [J]iems paaiškinti ir palengvinti – galėtų per išvertimą žodis-žodin į žinomą kalbą“ (VL 8, l. 4r). Religinis raštas lietuvių kalba leisiantys kunigai aptariami ir 1900 m. sausio 25 d. laiške, kuriame taip pat įrašomas rūpestis Motiejaus Valančiaus – esminės šią bendriją konsoliduojančios figūros³³⁷ – veikalo perspausdinimu:

Augszcziausiu savo rimtumu paskiriu į sąnarius anos komisijos visų pirmu Tamstą, paskui K. Olekną³³⁸, kurs yra pataisęs „Pradę ir iszsipl. kal. w.“³³⁹ Teikkities tą užbaigti ir prisiųsti: iszlengvo pradėsiu leidinėti „tomaš“. Pas savę turiu „Kn. dėl paaugusių“³⁴⁰, jau priuosztų. „Sekiojimą“³⁴¹ pavedžiau Damininkui³⁴², bet jis szelmis nieko man neatsako. Gyvenimus V. Jezaus, Marijos ir Szventųjų³⁴³ taiso vėl vienas gabus. Asz rinksiu apologetiszkas. 3 turiu; anų tarpę yra ir isz „Teisybės“³⁴⁴ etc; bet be titulinio lakszto. Praszome prisiųsti. (Vaižgantas – Jakštui, VL 18, l. 14r)

Kituose jo laiškuose toliau skaitome apie Valančiaus svarbą („Jei Jozefinizmo“³⁴⁵ dvasia buvo panaši į Val. dvasią, tai drąsiai galime įsirašyti į

minimo teksto autorių stiprina ir laiške minimas faktas, kad autorius moka lietuvių kalbą („gerai būtų, kad patsai autorius išverstų“), o Žongolavičius lietuviškai mokėjo.

³³⁷ Vėliau Valančiaus autoritetą Vaižgantas yra paliudijęs ne tik tekstų vertimais, paskaitomis bei nuolatiniams straipsniais apie jį, bet ir grožiniuose kūriniuose įrašydamas Valančių kaip kultūrinį-dvasinį vedlį. Pavyzdžiui, *Pragiedruliuose*: „Nedaug mums yra didvyrių, nors ir vadinamės, pasididžiuodami, didvyrių žeme. Užtat kurie mums buvo, tų neužmiršome, gal ir nėkados neužmiršime. Kad ir vyskupą Motiejų [...]“ (Vaižgantas, *Raštai*, t. 4: *Pragiedruliai: Vaizdai kovos dėl kultūros, parengė Ilona Čiužauskaitė*, Vilnius: Pradai, 1996, p. 253).

³³⁸ Kunigas Antanas Alekna (1872–1930) – knygų *Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius* (1922), *Bažnyčios istorija* (1929) ir kt. autorius.

³³⁹ Motiejus Valančius, *Pradžia ir išsipletimas kataliku tikejimo*, Shenandoah, PA: Lietuvių katalikų spaudos bendrijos spaustuveje, 1906. Veikalą spaudai rengė kun. Antanas Milukas ir minėtasis Alekna.

³⁴⁰ Kita Valančiaus knyga – *Paaugusių žmonių knygelė* (pirmoji laida – 1868 m.).

³⁴¹ Tikriausiai Valančiaus turėtas Antano Savickio išverstas Tomo Kempiečio *Apey sekima Christusa Pona* (1828).

³⁴² Tikriausiai kalbama apie Domininką Tumėną.

³⁴³ Valančiaus knyga *Giwenimaj szwentuju Diewa* (1868), galbūt ir Valančiaus atliktas *María de Jesús de Agreda* veikalo vertimas *Giwenimas Szwenciausės Marios Panos* (1855).

³⁴⁴ Motiejus Valančius, *Isz tamsybes wed tiktay kielis teisybes*, Tilzej: [s. n.], 1868.

³⁴⁵ „Jozefinizmas – XVIII a. pabaigos kai kurių katalikiškų šalių valdžios politika Katalikų Bažnyčios atžvilgiu, kai buvo keliama reikalavimai supasaulietinti švietimą, iš dalies sekuliarizuoti Bažnyčios turtus, uždaryti vienuolynus“ (Arvydas Gelžinis, „Lietuvos bernardinų (pranciškonų observantų) provincijos studijų sistema XVIII a. pab. – XIX a. pr.“, *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2000, t. 17, p. 81).

Jozefinistus“, 1899-12-17, VL 15, l. 11v) bei apie 1900 m. Pasaulinei parodai ruošiamus jo raštus. Parodos siužetas svarbus suvokti epistoliniame diskurse steigtai bendrijai. 1900 m. balandžio 15 d. laiške Vaižgantas ragina Jakštą būtinai vykti į Paryžių, nes nori parodoje turėti kažką iš savųjų: „Nėra nei kalbos: gausi važiuoti Paryžiun ir galas! Jei pinigų trūksta, tai 100 rub. tuojaus išsiųsiu iš kasos; nors ji nėra pilna, vienok drąsiai jemu, nes ne ant tuščio: butu tiesiog gėda neturėjus savo perstatytojo iš referento“ (VL 20, l. 16r). 1900 m. Valančiaus jubiliejui³⁴⁶ paminėti skirtame *Tėvynės Sargo* 2–3 nr. pasirodo straipsnis „Projektas Jubiliejinio (1801–1901) perspausdinimo visų Vyskupo Motiejaus Valancziaus veikalų“. Šis tekstas pateikiamas be autorystės, bet kalbėjimas pirmuoju daugiskaitos asmeniu („Mes cze paminavojome tik vieną-antrą akstiną, raginantį persispausdinti visus savo rasztininkų veikalus po įtekme Paryžiaus Parodos“³⁴⁷) leidžia manyti, kad raginimas rašomas redakcijos vardu, vadinasi, prisidedant ir Vaižgantui. Lygiai taip pat 1901 m. *Žinyčios* 3-iojo numerio straipsnyje „100-metinės sukaktuvės Vyskupo Motiejaus III Valančiaus“ autorius nenurodomas, bet į skaitytoją kreipiamasi redakcijos vardu: „[B]e atlydos kiekviename mūsų laikraščių („Tėvynės Sargo“ ir „Žinyčios“) numeryje statėme prieš skaitytojų akis tai literatiškus darbus, tai apaštališkus vargus ir rūpesčius godotino Jubilato, Vyskupo Motiejaus Valančiaus.“³⁴⁸

Ankstyvieji Vaižganto laiškai Jakštui pasižymi su žinios perdavimu bei „reikalų tvarkymu“ sietinu „kronikiniu“ kalbėjimu, todėl jų siužetai laikomi svarbiausiais šios prasidedančios komunikacijos reikalais. Pasikartojanti Valančiaus linija, Baranausko giesmių vertimo siužetas ir apskritai lietuvių kalbos norminimo tema parodo, kad korespondencijos pradžioje šie svarbieji reikalai buvo lietuvių kalbos vartojimas religinėse apeigose, religinės raštijos,

³⁴⁶ Valančiaus gimimo šimtųjų metų sukakties proga (1901 m.) Vaižgantas vertė ir *Tėvynės Sarge*, *Žinyčioje* bei *Dirvoje-Žinyne* skelbė įvairius Valančiaus tekstus.

³⁴⁷ [Redakcija?], „Projektas Jubiliejinio (1801–1901) perspausdinimo visų Vyskupo Motiejaus Valancziaus veikalų“, *Tėvynės Sargas*, 1900, nr. 2–3, p. 26.

³⁴⁸ [Redakcija?], „100-metinės sukaktuvės Vyskupo Motiejaus III Valančiaus“, *Žinyčia*, 1901, nr. 3, p. 2.

dvasininkų literatūrinio palikimo leidyba, be to, neretai rašoma apskritai kalbos vartojimo ir norminimo klausimais. Jurgitos Venckienės tyrimuose lietuvių kalbos kodifikavimo problema laikoma viena iš vyraujančių dvasininkų ir pasauliečių inteligentų „kovų“³⁴⁹, kuri galų gale baigiasi daline pasauliečių pergale, nes „[d]auguma Jablonskio gramatikoje [kalbama apie 1900-aisiais pasirodžiusį gramatikos rankraštį, – A. K.] kodifikuotų formų – pasauliečių, tad dvasininkai 1900-ųjų viduryje buvo priversti pripažinti konkurentų kalbos modelį“³⁵⁰. Iš kitų Venckienės tyrimų matyti, kad dvasininkai apskritai buvo aktyvūs lietuvių bendrinės kalbos paieškos ir kodifikavimo procesuose – šis klausimas vienas aktualiausių jų kultūriniame darbe XIX a. antroje pusėje³⁵¹.

Intensyvų bandymą integruoti lietuvių kalbą į katalikiškąsias apeigas laiškuose matome beveik iki pat spaudos draudimo panaikinimo. Pavyzdžiui, 1903 m. vasario 26 d. laiške: „Benegaučiau jūsų Rubricelios?“³⁵² Benegalėtų padaryti ištraukų iš tos rubricelios, neva tai dėl jūsų parapijiečių, o iš tikro dėl mūsų. Arcivyskupo parašas labai daug svertų. Ot, kad teip į 5000 kartelių su „Dievas mūsų Gelb.“ ir „Šventas Dieve““ (VL 38, l. 34v). 1901 m. lapkričio 9 d. laiške Tumas stipriai ironizuoja lietuviškų ir lenkiškų pamokslių situaciją: „5, kun. Paltarokas“³⁵³ Kurkliuose tankiai susimislijęs intonuoja

³⁴⁹ Pavyzdžiui, žr. Jurgita Venckienė, „Bendrinė kalba: tarmės pasirinkimas ir kodifikacija katalikiškojoje ir pasaulietinėje periodikoje (1889–1905)“, *Archivum Lithuanicum* 8, 2006, p. 9–42.

³⁵⁰ *Ibid.*, p. 39.

³⁵¹ Žr. Eadem, „Jono Mačiulio-Maironio raštų rašyba ir kalba: Jauniaus sekėjo dinamika“, *Archivum Lithuanicum* 14, 2012, p. 131–148; Eadem, „Antano Baranausko lietuvių bendrinės kalbos teorija: priėmimas Žemaičių kunigų seminarijoje“, *Archivum Lithuanicum* 16, 2014, p. 269–294; Eadem, „Antano Baranausko bendrinės rašomosios kalbos idėjos ir jų (ne)realizacija spaudiniuose (XIX amžiaus pabaiga–XX amžiaus pradžia)“, *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 4, sudarė Vilija Ragaišienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015, p. 87–129; ir pan.

³⁵² Rubricėlė [*lot. rubricella*] – praktiniai bažnyčios nurodymai dėl liturginių valandų kalbėjimo ir giedojimo laiko, pamaldų tvarkos ir pan. Jos dar nuo XIX a. 5-ojo dešimtmečio spausdintos ir lietuvių kalba, o po 1864 m. – rusų kalba (žr. Aldona Prašmantaitė, „Žemaičių vyskupijos liturginiai kalendoriai-žinybai“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*. 2000 metai, red. Vytautas Merkys et. al., Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2001, p. 177–178). Tikriausiai prašomoje Jakšto turimoje rubricėlėje būta maldų lietuvių kalba, nes jis jau gyveno Sankt Peterburge, kuris priklausė Mogiliavo arkivyskupijai, neturėjusiai tokių apribojimų kalbos vartojimui pridėtinėse pamaldose.

³⁵³ Kun. Kazimieras Paltarokas (1875–1958) – vyskupas, pagarsėjęs savo ganytojiška veikla. Vaižgantas viename sveikinime apie Paltaroką rašęs: „Religinės ir iš viso katalikiškos

lenkiškai, sakydamas: man vis tiek pat!!“ (VL 30, l. 26v). Nuoroda į Antano Vienažindžio eilėraštį „Jau žvaigždė vilties žibėt nustojo“ suteikia šiam pusiau neutraliam žinių dėstymui („Apie sauvalingą įvedimą lenkiskos pridedamosios pamaldos į vietą lietuviškosios šiuo kartu tik tiek tepatyriau“, VL 30, l. 26v) aiškios ironijos ir net sarkazmo: pasirinkti lietuvių poeto žodžiai, nors rašoma apie atvirkščią procesą – lenkų kalba vykstančias pridėtinės pamaldas (kai norima, kad jos vyktų lietuviškai). Savo ruožtu, tuomet dar trumpos lietuvių literatūrinės tradicijos intertekstai laikytini epistolinę bendriją jungiančio motyvo patvirtinimu.

Anot Vytauto Merkio, „[t]o meto nesekuliarizuotoje valstietiškoje visuomenėje lietuviško rašto būdavo pramokstama ne valdinėje mokykloje [...], bet per vaikų ruošimą katechizacijai, mokant skaityti katekizmą ir maldaknygę“³⁵⁴. Merkio aprašytame laikotarpyje papildomų pamaldų kalbos pasirinkimas buvo dar intensyviai svarstomas klausimas, todėl Vaižganto ir Jakšto rūpestis iš tiesų aktualus to meto dvasininkams. Rūpinimasis katalikiškais leidiniais lietuvių kalba Vaižganto įvardijamas skausmo izotopija: „pasišnekėti apie šjokjus-ne-tokjus skaudžjamųjų dalykų išgaljus“ (Vaižgantas – Jakštui, 1904-05-23, VL 53, l. 48r), pabrėžiant asmeninį suinteresuotumą viešaisiais, visuomeniniais reikalais.

Kiti kunigai taip pat buvo aktyvūs vertimo, rengimo spaudai ir spausdinimo darbuose, todėl juos Tumas įvertina kaip „Dievo dovanas“: „Duok Vieszpatie daugiau tokių ‚kauniszkių‘, ale, rodos, veltui troksztu: kitiems nēr laiko!!“ (Vaižgantas – Jakštui, 1900-01-25, VL 18, l. 14v). Laiško terpė neretai leidusi steigti ne Aš-Tu, bet Aš-Jūs santykį, kurio ankstyvojoje korespondencijoje su Jakštu taip pat esama – pastarasis buvo tarpininku tarp

krypties raštų skaičium vyskupas Kazimieras Paltarokas prilygsta vyskupui Motiejui Valančiui: abudu raštu patenkino visus savo laiko tikėjimo reikalavimus“ (Žr. Vaižgantas, *Raštai*, t. 14: Literatūros istorija 1899–1933, parengė Laima Arnatkevičiūtė, Ilona Čiužauskaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 209).

³⁵⁴ Vytautas Merkys, „Lietuvių kalbos vartojimo bažnyčioje ir lietuviškos spaudos paplitimo sąsajos 1870–1914 metais“, in: *Musninkai. Kernavė. Čiobiškis*, sudarytojai Stanislovas Buchaveckas, Jadvyga Barbaravičienė, Povilas Krikščiūnas, Vilnius: Versmė, 2005, p. 197.

Tumo ir kitų seminarijos kunigų³⁵⁵. Cituoto laiško parašas – „Jūsų szirdingasis“ – parodo, kad ankstyvuosiuose reikalų tvarkymo laiškuose adresatas neretai suvokiamas kaip pusiau kolektyvinis, implikuojantis besitelkiantį *mes*. Jakštą Vaižgantas vertino tarsi visos reikšmingos „kauniškių“ bendruomenės metonimiją (žr. aptariamą laišką: „Dėku, dėku už gerą žodelį, ypacz ‚nuo visų kauniszkių‘, kurių visus prigudau koncentruoti Tamstos ypatoje; be Tamstos jų garso nei privatiszkamę laiszkę nesigirdėtu“, VL 18, l. 14r). Vienijanti veiklių kultūros lauko dvasininkų situacija tekstuose ne tik reprezentuojama, bet ir steigiamą, taip stengiantis legitimuoti savo kultūrinius bendradarbius, pavyzdžiui, 1904 m. kovo 20 d. laiške Vaižgantas rašo: „Če vėl Turauskys³⁵⁶ dedikavojo savo vertimą kun. Bilczewskjo: ‚W sprawie socyalnej‘³⁵⁷. Norėtusi pasakyti: Gana, Pone, gana! – nors tais ženklais atminimo esu neapsakomai guodžjamas ir linksminamas“ (Vaižgantas – Jakštui, VL 50, l. 47r).

Susirašinėdamas su Kaupu, Tumas taip pat steigia Valančiaus autoritetą: „Žem. Vysk.“³⁵⁸ kaip nors gausiu ir Tau, o nekam kitam nesiųsiu, nes po jos parraszymo turėsi ją (originalą) sugrąžinti man atgal“ (1893-02-29, VL 2, l. 28r). Valančiaus linija rodo, kad pirminiame kunigų literatų bendrijos projekte šio autoriteto literatūrinės ir švietėjiškosios veiklos modeliai pasitelkiami kaip orientaciniai. Taigi santykių modelis su Kaupu panašus: dominuojanti veiklos paradigma yra kultūrinis, tekstinis darbas ir jo organizavimas. Esminė laiškuose svarstoma Tumui rūpinti programa – paties jo ir kitų veikimo politikos, kultūros ir religijos laukuose pobūdžio nu(si)statymas. Viena nedatuotame (rašytas apie 1905 m.) Tumo laiške Kaupui lietuvių inteligentų veikla prilyginama darbui tamsoje („Dirbame šį-tą, kaip ir nesnaudžiame, bet visgi tebegraibome patamsiuose“), o kultūros, politikos ir religijos laukai atrodo kaip neįmanomi

³⁵⁵ Nuo 1898 m. Jakštas buvo Žemaičių (Telšių) Romos katalikų dvasinės seminarijos Kaune Šv. Rašto ir bažnytinės teisės dėstytoju, o 1900 m. tapo Žemaičių vyskupo Mečislovo Leonardo Paliulionio (1834–1908) sekretoriumi.

³⁵⁶ Kunigas Pranciškus (Pranas) Turauskas (1876–1919) – publicistas, vienas iš *Tėvynės Sargo* platintojų.

³⁵⁷ Minimas Lvovo arkivyskupo Józefo Bilczewskio (1860–1923) 1903 m. ganytojiškas laiškas „Socialiniu klausimu“ („W sprawie społecznej“ – NB Vaižgantas apsiriko nurodydamas pavadinimą). Bilczewskis 2005 m. paskelbtas Katalikų Bažnyčios šventuoju.

³⁵⁸ Valančiaus istorinis veikalas *Žemajtiu wiskupistę* (1848).

atriboti: „laikraštis be politiškiosios dalies šioje gadynėje, kaip sviests be drusko arba aklam akiniai“ (VL 74, l. 31r). Laiškai buvo įvardyti kaip abipusiškumą skatinantis egalitariškas diskursas, todėl šie apibrėžties bandymai yra veikiau ne deklaracijos ar manifestacijos, o derybos, svarstymai, kuriems rasti kelią atveria epistolinis diskursas. Žinoma, epistolinis diskursas nebuvo vienintelis, dalyvaujantis šiose derybose. Savo programą formulavo ir dvasininkų vadovaujami spaudos leidiniai, buvo kuriami politiniai vienetai. Pavyzdžiui, Tumas aktyviai dalyvauja pirmosios Lietuvos krikščionių demokratų partijos programos, kurią parašė Pranciškus Būčys³⁵⁹, parengimo darbuose³⁶⁰. Galime suprasti, kad politinis apsisprendimas buvo itin svarbus ir būtent laiškuose jis dažnai bandomas išgryninti.

Anot Vytauto Kubiliaus, iki XX amžiaus 2-ojo dešimtmečio lietuvių kultūros laukas buvęs labai fragmentiškas, besiklostantis iš pavienių detalių: „Lietuvių kultūrinis gyvenimas, kuriame dalyvavo saujelė pašauktųjų, tebebuvo gana fragmentiškas, be susiklosčiusių tradicijų podirvio ir nuolatinės dvasinės įtampos.“³⁶¹ Epistolinis diskursas neretai telkė šias apsibrėžti ir suformuoti „tradicijų podirvį“ bandančias „saujeles pašauktųjų“. Tikėtina, kad aptariamoje epistolinėje komunikacijoje dažnas apsibrėžimas vienu *mes* vardu yra intencionalus bandymas įsteigti ir įprasminti pačią bendriją, susiformavusią iš skirtingų bendrų idėjų vienijamų asmenų. Šią mintį pratęsia 1904 m. gegužės 23 d. Vaižganto laiškas Jakštui, kuriame bendradarbiai pavadinami „vienaširdžiais“ ir „vienadūšiais“: „Kad vienaširdžiai, vienadūšjai užsuka ant mano kalneljo, sakau, nepagražindamas, kaip saulė mane nušviečia. Dėkui-gi, daugumas ir neaplenkja; tad ir jau jūs, tolimieji nedarykite perdidelių ceremonijų“ (VL 51, l. 48r). Privačiame į viešąjį lauką orientuotame „vienadūšių“ santykių veikia abipusio pasitikėjimo, bendradarbiavimo ir

³⁵⁹ Kun. Pranciškus Petras Būčys (1872–1951) – teologijos daktaras, bendradarbiavęs nelegalioje lietuviškoje spaudoje. Vaižganto bičiulis, bendradarbis.

³⁶⁰ Plačiau žr. Regina Laukaitytė, „Pirmoji Lietuvos krikščionių demokratų partijos programa“, *Lituanistica*, 1993, nr. 2 (14), p. 14–27.

³⁶¹ Vytautas Kubilius, *Dviese literatūros sąpuoklėse. Kazys Puida ir Vaidilutė*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 52.

dovanos logika. Anot Paulo Crumbley, svarbiausia dovanojimo galia yra ta, kad rašantis laišką ar juo siunčiantis tekstus į juos yra sudėjęs dalį savęs. Kai *aš* patvirtinamas priėmus dovaną, izoliuotasis *aš* virsta į *mes*, kuris gali veikti ir skatinti „bendruomenės interesus tarp konkuruojančių kitų *mes* interesų. Susiformavusios „mažos bendruomenės“ kolektyviškai prisideda prie didesnių „nacionalinių ir autoritetingų *Mes*“³⁶². Vadinasi, esmingi yra ne tik korespondencijos siužetiniai vingiai, bet ir bene svarbiausias laiško įvykis – bendrijos kūrimasis ir apsibrėžimas, t. y. *mes* ribų nustatymas. Bendruomeniškumo samprata susijusi su epistolinio diskurso balansavimu tarp viešos ir privačiosios erdvės: asmeninė korespondencija nėra tik privati, nes interesus – viešas, nors ir formuojamas per asmeninių santykių prizmę, todėl daugiskaitos pirmojo asmens *mes* yra suvoktinas plačiau nei du korespondentai.

Rašydamas apie tautos sampratos radimąsi ir kultūrinį bei visuomeninį idealizmą, Marijus Šidlauskas išryškina individualų subjektą kaip kolektyvinio subjekto metonimiją ir teigia, kad XIX a. pab.–XX a. pr. inteligentai traktavo savo veiklą kaip reprezentuojančią visos tautos interesus: „Mūsų pirmiesiems inteligentams reikėjo išreikšti naują žmogiškosios būties aspektą. Menkutė krašto gyventojų dalis, nedisponuojanti materialiniais ištekliais, sąmoningai tampa didžiulio organizmo – tauta virstančios liaudies – interesų reiškėja.“³⁶³ 1899 m. birželio 8 d. Vaižganto laiške matome, kaip epistoliniame diskurse vyksta *mes* telkimas: „Teikkis dėlto įduoti jam žinėlę, kad mes turime laukti, kad galėczio pasikviesti ir kun. Domininką [Tumėną, – A. K.]“ (Vaižgantas – Jakštui, VL 11, l. 8r). Ankstyvojoje korespondencijoje su Jakštu ir Kaupu yra apsibrėžiamos dirbsimo darbo ribos ir į komunikacinę bendriją patenkančių *mes* laukas; be to, atsiskleidžia ir kitas epistolinės veiksenos įgalintas reiškiny – laiškai veikia ne tik kaip žinios perdavimo, savirefleksijos ar bendruomenės telkimo tekstas, bet ir kaip priemonė siunčiant kitus tekstus, t. y. sklaidos terpė: pavyzdžiui, Jakštas ir Vaižgantas dalijasi

³⁶² Paul Crumbley, *op. cit.*, p. 29.

³⁶³ Marijus Jonaitis [Šidlauskas], *Poetas ir visuomenė XIX–XX amžių sankirtose*, Klaipėda: Eldėja, 1994, p. 45.

spauda, o kiti tekstai (straipsniai, korespondencijos ir pan.) į būsimus spaudos leidinius dažniausiai keliauja laiškais³⁶⁴.

Atrodo, kad steigiamasis *mes* ryšys turėtų būti skirtas apibūdinti dvasininkų kultūrininkų bendrijai, į kurią ankstyvuosiuose laiškuose orientavosi Vaižgantas. Pavyzdžiui, svarstydamas galimybę leisti vien kunigų laikraštį, Jakštas 1904 m. spalio 12 d. laiške Vaižgantui aiškiai artikuliuoja šią priklausomybę *mes* per opoziciją *mes-jie* (kunigai vs „svietiškieji“):

Tiesą pasakius mane ima abejojimas: ar pas mus galimas laikraštis, kunigų išleidžiamas. Vedimui laikraščio reikalinga juk šiokia tokia laisvė, reikalingi sądirbiai. [...] Tegu tais dalykais užsiima svietiškieji. Jie turi pilną tiesą tuose dalykuose neatsižūrėti ant dvasiško autoriteto, tai tegu ir daro „nastuplenie“; o mes pasilikkime arriegarde arba lietuviškai sakant užpakalyj. Kai jie galutinai iškovo tiesas ir dėl naujos rašybos ir grynai lietuviškos kalbos, tai ir mes galėsime be baimės atsitraukti nuo apipelėjusio bažnytinio mūsų žargono. (p. 14)

Tačiau 1904–1905 m. korespondencijoje ekspresyvesne kalba mintis reikšti imantis Vaižganto epistolinis subjektas kritiškiau permąsto dvasininkų bendrumo idėją kultūros lauke. Ryškus to pavyzdys – 1904 m. spalio 24 d. laiškas, kuriame Tumas rašo Dambrauskui:

Apie kooperatišką kunigų trjusą ir aš turju neapsakomai menką supratimą. Ar Dievo prakeiksmas, ar kas: kaip tiktai kunigas – nė platesnį pažįrų, nė draugijos reikalų supratimo, nė noro nors pirštą pakrutinti daugiaus, neg to parapijos reikalauja. Kartais, tiesa,

³⁶⁴ 1899 m. birželio 8 d. Vaižgantas rašo Jakštui: „Rasztuką gavau... N4 yra mažas isz pieżasczių, man pacziam nežinomu, nes Medegos esu pristatęs užtektinai. / Praszmatnių daiktų, kaip matai neturiu, ale tokių, kokius randi, užtenka, ypatingai, kad daugumą prisiuncziamųjų perdirbti ex radice [lot. iš pašaknų]“ (VL 11, l. 8r). Apie efektyvias laiškais vykusias spaudos leidinių dalybas rašoma ir kituose laiškuose, pavyzdžiui, 1902 m. lapkričio 15 d. laiške: „N306 neturiu ir be jūsų gal negausiu. Prisiųskite“ (Vaižgantas – Jakštui, VL 34, l. 30r); 1904 m. vasario 17 d. laiške: „Neturint kitų knygų, gerai ir laikraštys: Tamsta man retkarčiais atsįjusk po keletą NN [rašoma apie latviškus laikraščius, – A. K.]“ (Vaižgantas – Jakštui, VL 49, l. 45v). Ta pati situacija paliudijama ir korespondencijoje su Kaupu, pavyzdžiui, Kaupas rašo Tumui: „Tėvynę šių metų surinksiu ir Tau pasiųsiu. Turime jau 7 numerius. Ant Seimo nori ją numušti, nes per daug kaštuojanči; jeigu oponentams nusisektų tai padaryti, išleidinėtumime tuomet su Žilinsku, apie ką jau seniai šnekėjova. Gaila butu, nes laikraštis gan svarbus, ir ‚Krai‘ gatavas buvo jį užprenumeruoti“ (1899-08-02). Cituojama iš: J. Tumas-Vaižgantas, „Laiškai Tumui J. Iš Vaižganto archyvo“, VUB RS f. 1, b. F10.

pirštą kyšteri, bet vien iš atžvilgio į agituojančio personą, o ne į idėją. [...] Dabar, Dieve man padėk, kad aš kur bevažiuočiau ir ką nors megsti bepadėčiau – kunigų sėklės bergždžios esama. (VL 56, l. 51r)

Ginčai su dvasine vyresnybe ir palaikymo iš kitų dvasininkų, nenorinčių įsitraukti į lietuvių kultūros lauko kūrimo darbus, stoka nulemia kitą epistolinį dialogą įsiužetinantį veiksnį – bendrą susipriešinimą su šiais opoziciškais kunigais, dažnai – oponuojančiais „litvomanų“ pažiūroms ir veiklai. Pereinant prie šios opios nesutampančio *habitus* temos, laiškas emociškai tankėja ir tolsta nuo „kronikų“. Iškalbingas 1905 m. vasario 16 d. laiškas, kuriame aprašomi santykiai su dvasininkais [išskirta mano, – A. K.]:

Aš baigiu trokšti šitoje garbingoje atmosferoje. Konauninkas Styra³⁶⁵, kad *jam didis pilvas persprogtų*, mindžioja mane su *purvinu savo batu* kasdieną. Kenčiu, dantį sukandęs ir ašaras rydamas. Po du kart ant dienos pasigaili, kad neesi svietiskame stovyje ir ne gali už brutališkumą *su krėslu į kaktą drožti*. Pildau savo pareigas, kiek tik galėdamas; žmonėms visą širdį atiduodu; doriškai neesu prasikaltęs, įpročių neturiu, - o jisai draug su vyskupu nuolat prikaišioja tepiditatem [lot. abejingumą], „*liberal-demokratizmą*“ – *naują titulą, alum apsigėrimą, ba! ėjimą prieš visus kunigus*. Kadą kiti kunigai, girdi, vakaruškas naikina, aš prie jų butent raginu (žiūr. mano korespondenciją V. Ž. [Vilniaus žiniose, – A. K.] „Minakalnis“, kurios nepasirūpinę suprasti, *prišaukė Kaune penkiuos bosus mano nedorumo*); kadą kiti, girdi, luomas taikina, aš žemesniuosius kurstąs (žiūr. mano korespondenciją V. Ž. „Iš Švainikų“). „Kam gi jis rašo apie blogą padėjimą dvarų kumietynų: juk dvaruose ponai gyvena!!!“ šaukiąs Paliulionis. O man net *kepenos vartos*, girdžiant, jog kunigams tevalia prasčiokus uiti, juos išnaudoti, o prieš *dvarponius, iš kurių tiek naudos kunigui, kiek iš lauku bėgančio šuns*, tėra, reikia vien stypčioti ir už viską girti. (VL 67, l. 57r)

Komunikacijos laiškais abipusiškumas nulemia lygiavertiškumą, kuriame „patikėtiniu“ tampama tik „patikint“³⁶⁶. Santykio su dvasininkų luomu paieškose, epistoliniam subjektui ir korespondentui pasiekus pasitikėjimo ryšį, „patikėtiniui“ Jakštui išsakomas nusivylimas, ironizuojamas padėties absurdiškumas (priklausymas dvasininkų luomui, bet neįmanoma identifikacija

³⁶⁵ Romualdas Styra (1841–1915).

³⁶⁶ Žr. Janet Gurkin Altman, *Epistolarity: Approaches to a Form*, p. 47–52.

su dvasinės vyresnybės narių veikla ir pažiūromis). Taigi 1904–1905 m. laiškuose nusiviliama bendro dvasininkų kultūrininkų darbo galimybe ir imama ieškoti alternatyvių veiklos modelių. 1905 m. vasario 16 d. Vaižgantas išreiškia požiūrį į krikščionių bendruomeniškumą – dvasininkų luomas turi būti vienybės steigėjas, vieningos egalitariškos bendrijos pirmavaizdis, tačiau tokiu netampa:

Kunigija, ta pirmoji užmazga krikščioniškosios meile surištos draugijos, ut unum sint [lot. kad jie būtų viena]³⁶⁷, tai banda žvėrių; sacerdos sacerdoti lupus est [lot. kunigas kunigui vilkas yra; aliuzija į lot. homo homini lupus est]. Gyvendamas pašonėje kunigų policeiskio-džiakono plepiko [Styros, – A. K.], prisiklausau tiek gero, kad net vėmti verčia. Jerarchia, kunigų laipsniavimas – tai ne šeimynų surėdymas, kur vienas yra tėvas, kitas dėdė, trečias sūnus; bet senovės luomų palaika, kadą augstiesiems privalėje beapeliacijos skriausti ir mindžioti žmonišką ypatą žemųjų. (Vaižgantas – Jakštui, VL 67, l. 58r)

Griežtai per katalikišką pažiūrų prizmę bendruomeniškumo ribas apibrėžiantį *mes-kunigai* santykį Tumas ironizuoja ir anksčiau, pavyzdžiui, 1903 m. spalio 23 d. laiške Dambrauskui, pasakodamas, kad kai kurie dvasininkai neigiamai vertina visuomenėje veikiančius kunigus:

Jačinauskys³⁶⁸ padarė propoziciją Lietuvjus praminti Emdete (MDT) sulyg vokiškąjį Hakate (HKT)³⁶⁹ = Mačiul./Dambr., Tum. [Mačiulis, Dambrauskas, Tumas, – A. K.]

³⁶⁷ Cituojama frazė iš Naujojo Testamento, „Jėzaus maldos“ (Jn 17, 22). Ji išreiškia krikščionių vienybės idėją. Platesnis fragmentas: „Ir tą šlovę, kurią esi man suteikęs, / aš perdaviau jiems, / kad jie būtų viena, / kaip mes esame viena: / aš juose ir tu manyje, / kad jie pasiektų tobulą vienybę / ir pasaulis pažintų, / jog tu esi mane siuntęs / ir juos myli taip, kaip mane mylėjai“ (žr. *Šventasis Raštas. Senasis ir Naujasis Testamentas*, vertė ir parengė Antanas Rubšys ir Česlovas Kavaliauskas, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998, p. 1709–1710).

³⁶⁸ Tikriausiai turimas galvoje kun. Cezaris Jačinauskas (1860–1923), apie kurį ankstyvesniame laiške Jakštui Vaižgantas rašo: „Aršiausias Glosa peikėjas esąs Rietavo Jačinauskis su savo šeimyna. Cezaris – bepautis; jo šeimyna – šovinistai“ (1903 (?)–03-20, VL 39, l. 35r). Minimasis Jakšto *Glos Litwinów do młodej generacji magnatów, obywateli i szlachty na Litwie* (1902).

³⁶⁹ MDT padarytas pagal vokiškąjį HKT (*Deutscher Ostmarkenverein*) – nacionalistinę 1894 m. įsteigtą organizaciją, besirūpinančią vokiečių kultūros (ypač kalbos) įtvirtinimu Rytų Prūsijos teritorijose, kur buvo daug lenkų. HKT, vadinama pagal jos steigėjų pavardžių pirmąsias raides (Ferdinando von Hansemanno, Hermannno Kennemanno-Klenko ir Heinricho von Tiedemanno), turėjo artimų ryšių su vyriausybiniomis organizacijomis, todėl kartais buvo leidžiama imtis grubių ir agresyvių veiksmų (galbūt dėl to Jačinauskis ir siūlo „gėdytis“).

Girdi, benepradėsą gėdėtis savo darbo. Matai, kad lengva kitus užgėdinti ir kaip sunku pačiam gėdėtis! (VL 44, l. 40v)

Šiuo atveju iš kitų dvasininkų išsiskiriantys kunigai visuomenininkai metonimiškai reprezentuoja visą tautą („Lietuvjus praminti“), taigi prisiimamas visuomenės vedlio vaidmuo. Svarbu, kad Vaižganto išskirti trys „vedliai“ yra ne tik aktyvūs kultūros lauko dalyviai, bet visi – literatai. Nepasiteisinusios kultūrinės dvasininkų veiklos linija plėtojama ir vėlyvesniuose Vaižganto laiškuose, kur literatų „MDT“ programa atskiriama nuo kitų dvasininkų veiklos linijos: „Koktu, ar žinai, darosi, matant, jog viskas, kas tiktai įgyja klerikališką dėmę, pradeda eiti nerangiai, nevykusiai, niekam negali užimponuoti. L. L. [Lietuvių laikraštis, – A. K.] tiesiog skandališkai netikęs, negyvas ir gailu tik Jakšto ir Maironio firmos (bent pavardžių ir vienat vienų gražių straipsnių)“ (1905-01-29, VL 64, l. 56r). Ta pati mintis apie Jakštą ir Maironį kaip pernelyg gerus kai kuriems nekokybiškiems spaudos leidiniams Vaižganto pakartojama tą pačią dieną kaip Jakštui rašytame laiške Onai Pleirytei-Puidienei: „Eina be redaktoriaus [Lietuvių laikraštis]; nekų prikemša patsai neapsišvietęs Smilga³⁷⁰. Gailu tik Maironio ir Jakšto vardų, ką ten ~~retkarčiais~~ pasirodo. Kad būtų geras redaktorius, ir tasai laikr. turėtų vietos tarp Lietuvių“ (VL 65, l. 4v [3]). Kritikos motyvas ir nusivylimas stiprėja chronologiškai vėlyvesniuose laiškuose, nesutapęs „idealiu“ požiūriui ir realiai situacijai.

Kaupo korespondencijoje taip pat svarstomi vieningos bendrijos klausimai. Jo laiškuose dažnai minima „draugija“, pavyzdžiui, laiškuose Jakštui: „Mane daugiausiai interesuoja draugijos klausimai“; „[D]augelis žmonių nesupranta priderančiai draugijos klausimų [...]. Todėl susimaniau aprašyti bent apskritais ruožais tą sociologijos dalį, kur yra kalba apie sociales spėkas, veikiančias draugijoje“³⁷¹ ir pan. Kaupas draugijos terminą vartoja kaip sinonimišką visuomenei (iš *lenk.* towarzystwo), taip paryškindamas

³⁷⁰ Antanas Smilga (1864–1920) – spaudos darbuotojas, Sankt Peterburge leidęs pirmąjį legalų lietuvišką laikraštį *Lietuvių laikraštis* (1904–1906).

³⁷¹ Cituojama iš: A. Dambrauskas, „Kun. Antanas Kaupas“, *Draugija*, 1913, nr. 84, p. 380, 374.

egalitariškumą, asmeninį suinteresuotumą bendrais tautos klausimais. Draugijos ir vienybės tema svarbi, bet – kaip ir Vaižganto laiškuose – projektuojama „kunigiška“ bendrija galų gale įvardijama kaip nepasiekiamą: „Nesistebėk, kad bendruose tėvynės reikaluose pas mus nėra vienybės. Gyvename svetimoje šalyje, niekas mūsų čia nespaudžia, – taigi ir nėra veiksnio, kur trauktų krūvon priešingus kits kitam elementus“ (Kaupas – Vaižgantui, 1906-02-10, nr. 139, p. 2). Minėdamas „priešingus kits kitam elementus“ Kaupas atliepia Jakšto ir Vaižganto epistoliniame dialoge ryškų poros, jungo motyvą: bendrijos funkcionavimui yra būtinas vienijantis ir jungiantis pagrindas, galintis magnetiškai pritraukti net ir skirtingų energijų polius. Šiuo atveju jungiantis pagrindas buvęs negatyvus – priespauda, spaudos draudimas. Tiesa, Vaižganto epistolinis subjektas specifinį ryšį su teologija ima reflektuoti dar labai anksti (nuo pirmųjų laiškų Kaupui, taip pat XX a. pr. laiškuose Jakštui), pabrėždamas, kad dogmos dalykai jam ne tiek svarbūs, kiek vidinė moralė ir „natūralumas“: „Devočiausias dalykėlys irgi ne kaipo toksai man rūpi, bet kaipo širdies, par excellence, veikalas, papildantys proto, par excellence, veikalus“ (Vaižgantas – Jakštui, 1903-12-30, VL 47, l. 43 [8]). Paradigminė Vaižganto nuostata – ne ortodoksiškas, bet protu suvoktas, apmąstytas ir kaip geriausia alternatyva priimtas tikėjimas – buvo išsakyta ir anksčiau, jau cituotuose laiškuose³⁷².

Draugijos tema Kaupas į lietuvišką spaudą rašė „laiškus“ ir publicistinius tekstus, kuriuose plėtojami daugiausia Amerikos lietuvių kultūros klausimai. 1906 m. ir 1907 m. šie publicistiniai tekstai-laiškai išleisti rinkiniais – *Karvojaus laiškai* ir *Patrimpo laiškai*³⁷³. Pats Kaupas formuluoja šių tekstų funkciją taip: „Šiuose laiškuose raginau savo skaitytojus, kad pamylėtų Lietuvą, tokią, kokia ji yra, ir rūpintųsi suteikti gerovę dabartinei Lietuvai.“³⁷⁴ Galima manyti, kad laiško forma pasirinkta dėl Kaupą nuo Lietuvos skiriančios

³⁷² Pavyzdžiui, Antanui Kaupui, 1893 m. vasario 29 d.: „Lietuva! Na! Kad ne Ji, gal ir asz seminarijoje nesėdėczio [...]. [V]isa apvercziau ne ant abelno gero, bet, tiktai ant, savo artimesniųjų sąsiedų gero, ir ne ant medžiagiszko, bet, labiaus budiszko“ (VL 2, l. 27r).

³⁷³ K. A. K. [Antanas Kaupas], *Pergyventos valandos (Karvojaus laiškai)*, „Zvaigzdes“ Spaustuveje: Shenandoah, Pa., 1906; Idem, *Patrimpo laiškai*, „Zvaigzdes“ Spaustuveje: Shenandoah, Pa., 1907.

³⁷⁴ Idem, *Pergyventos valandos (Karvojaus laiškai)*, p. 3.

distancijos, epistolikos reiškiniu akcentuojant fizinį nuotolį: kartu ryškinama ir bendrystė, ir atskirtis. Antra vertus, būtent laiškas sustiprina balansavimą tarp artimo (draugiškumo) ir svetimo („oficialumo“, beveik autoritetingumo, kalbant iš viršesnės pozicijos atsitolinus, beveik didaktiškumo – kuomet kalbančioji instancija prisiima mokytojo vaidmenį). Pavyzdžiui, dvyliktajame *Karvojaus laiške* (pavadinimu „Kaip reikia skaityti“) rašoma iš *visažinio* kritiko pozicijos: „Didelė nauda yra iš atsakančio skaitymo tokių knygų kaip: „Apie žemę ir kitus svietus“³⁷⁵, „Geografija“³⁷⁶, „Fyzika“³⁷⁷ ir tt., bet Dembskių³⁷⁸, Šventmikių³⁷⁹ ir kitų „apšvietėjų“ raštai gali būti drąsiai be jokios skriaudos žmonijai įmesti į ugnį...“³⁸⁰ Atmetami kairiųjų pažiūrų veikėjų (Vladislovo Dembskio, Stasio Matulaičio) veikalai, o priimtinais vadinami Petro Vileišio, Juozo Adomaičio-Šerno tekstai. Adresatas artikuluojamas jau pirmajame laiške – tai visi tautos žmonės: „statysiu jums, geri mano laiškų skaitytojai, įvairius klausimus, ant kurių tikitės noriai ir sąžiningai atsakyti“³⁸¹, o laiškas laikomas parankiausia terpe užduoti klausimus taip, kad skaitytojas būtų įpareigotas į juos ieškoti atsakymų (dovanos apykaita).

Taigi ankstyvojoje Tumo epistolikoje *mes* samprata ryškėja kaip nevienalytė, nors dažniausiai laiškuose iki 1905 m. aktualizuojama „mes-vienadūšiai“ reikšmė. Ji grindžiama bendru darbu, pavyzdžiui: „Nu, tiek to: pagyvensime-pamatysime, o tuotarpu į darbą“ (Vaižgantas – Jakštui, 1901-11-05, VL 29, l. 25r). Jakštas šį bendradarbiavimo santykį reflektuoja kaip dviejų

³⁷⁵ Juozas Adomaitis-Šernas, *Apie Žemę ir kitus swietus, jų buvį ir pabaigą*, pagal Heilperną, Falbą ir kitus sutaise Szernas, Chicago, Ill.: Spauda „Lietuvos“, 1896.

³⁷⁶ Idem, *Geografija, arba Žemės apraszymas*, pagal Geikie, Nalkowskį ir kitus sutaise Szernas, Chicago, Ill.: Spauda ir kasztais „Lietuvos“, 1899.

³⁷⁷ Turbūt turimas galvoje: P. Neris [Petras Vileišis], *Populiariszkas rankvedis fyzikos*, Shenandoah, Pa: [s. n.], 1899.

³⁷⁸ Kun. Vladislovas Dembskis (1831–1913) – kairiųjų pažiūrų veikėjas, vertėjas, publicistas. Knygų *Isz ko kyla melai ir visokios skriaudos žmonijoje* (1899), *Ar vyskupas Valančius (Volončauskas) nebuvo viliugu lietuvystės?* (1901), *Dvyniai vagių* (1902), *Kankintojai ir kankintiniai už mokslą* (1905) ir kt. autorius. Buvo krikščioniškojo socializmo, paremto jo versto Hugues-Félicité Robert de Lamennais idėjomis, šalininkas.

³⁷⁹ Šventmikis – vienas iš Stasio Matulaičio (1866–1956) slapyvardžių. Kairuoliškos pakraipos spaudos darbuotojas, publicistas, *Ūkininko* ir *Varpo* redaktorius ir kt. Minimii vengtini veikalai, matyt, *Smertis* (1903), *Parmazonas, arba, Dievo rustybės baisumas* (1906).

³⁸⁰ K. A. K. [Antanas Kaupas], *Pergyventos valandos (Karvojaus laiskai)*, p. 35.

³⁸¹ *Ibid.*, p. 5.

„litvomanų“, vienijamų panašių kultūrinių įsitikinimų. 1904 m. sausio 18 d. Jakštas rašo: „Ypač mums litvomanams diplomai būtų ne pro šalį [...]“ (p. 9). Grožinėje kūryboje taip pat aktyviai bandomas įteisinti toks „litvomano“ tipas: šiai paradigmą priklauso Vaižgantui skiriamas Jakšto eilėraštis „Litvomanai“, spausdinamas 1899 m. *Tėvynės Sargo* 1-ajame numeryje su epilogu „Jo Mylistai Vaiszgantui paveda A. J.“³⁸². Satyriškame „litvomanų“ baimę pašiepiančiame eilėraštyje ryškus bendrystės, supratimo ir susipratimo motyvas, o tekstas pabaigiamas viltingai, ateities bendradarbiavimo motyvu: „Mes negalim lenkais būti, / Atmainyti prigimimą. / Norit meilę mus pažinti, / Bukit bendrais, ne Amonais, / Imkit mus, kaip reik’, vadinti: / Lietuviais, ne litvomanais.“ Jakštas save ir Tumą vadina „litvomanais“ (ir laiškuose, ir poezijoje), tačiau justai neigiama konotacija, kurią nuo pat termino vartojimo pradžios jis turėjęs, todėl eilėraštyje prašoma „vadinti lietuviais“. Neigiama konotacija, akivaizdu, susijusi su sąvokos geneze ir darybos komponentais – modernaus lietuvių tautinio judėjimo oponentai „ėmė taikyti jiems manijos – liguistos psichinės būklės – terminą“³⁸³. Pavyzdžiui, 1892 m. pasirodžiusioje Silvestro Gimžausko knygelėje *Juokaunos dainos* šis žodis dar aktualus kaip itin pejoratyvinis:

Kad reikalą Kristaus kaip galent tramdyti
Inkvėpe „Litvoman“ žodį pramanyti!
Nesenei tas žodis iszperėtas tapo,
Nes Lindės Žodynė dar jo nēr’ nei kvapo,
Mickiaviczius garsus dar jo negirdėjo,
Neseniai jį tamsus iszgamus sudėjo!
Ir iszgamams vartot tiktai aną diara,
Kuriems nuogto vieno daros tuoj negiara,
Kad prasdėjo mūsų kalbos atgimimas.
Apmirusios Dvasios isz grabo kėlimas.³⁸⁴

Krzysztofą Buchowskis patvirtina, kad lenkakalbėje spaudoje ir literatūroje „litvomano“ sąvoka dar ilgai vartota pejoratyviai, kaip labai paranki susipriešinimui ir diskusiniam tonui palaikyti: „Po 1905 m. „litvomano“ sąvoka

³⁸² [Adomas Jakštas], „Litvomanai“, *Tėvynės Sargas*, 1899, nr. 1, p. 4–7.

³⁸³ Vilma Žaltauskaitė, „Dvasininkai „litvomanai“ ir jų požiūris į 1863 metų sukilimą“, in: *Dvasininkija ir 1863 m. sukilimas buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemėje*: straipsnių rinkinys, sudarė Aldona Prašmantaitė, Vilnius: LII Leidykla, 2009, p. 331.

³⁸⁴ [Silvestras Gimžauskas], *Juokaunos dainos*, Tilžėje: Spauda M. Jankaus, 1892, p. 17.

padarė tikrą karjerą. Buvo visur vartojama, ji apibūdino naują, neabejotinai kenksmingą reiškinį“, o greta net siūlyta vartoti aštresnį terminą – „litvopatija“³⁸⁵. Nepaisant šių aspektų, žodis „litvomanas“ palaipsniui pusiau žaidybiškai perimtas pačių kultūros lauke veikiančių lietuvių sau įvardyti (kaip matėme cituotame laiške): „XIX a. paskutiniame dešimtmetyje nelegalioje katalikų dvasininkų spaudoje ši sąvoka jau ne tik atkartojama polemikose, bet ir vartojama savo laikysenai bei nuostatoms apibrėžti. Ja nusakomas pozicijų, laikysenos kitoniškumas – naujumas, o ne liguistumas [...]“³⁸⁶. Pavyzdžiui, Jakšto antilenkiška politinė brošiūra *Głos Litwinów (Lietuvių balsas)* taip pat prasideda paaiškinimu, kas yra „litvomanas“. Apie šią brošiūrą Vaižgantas atsiliepia ir spaudoje, aukštindamas „vienadūšio litvomano“ Jakšto vardą (nors brošiūra ir išleista anonimiškai, tikėtina, nemaža dalis visuomenės galėjo žinoti jos autorių): „Džiaugsmas, širdžių pakilimas, autoriui dėka skamba po visas Lietuvos šalis“³⁸⁷. 1903 gruodžio 20 d. laiške Vaižgantas labai panašiai džiaugiasi Jakšto patriotiniais teksta: „senjai reikėjo tokio trumpai paaiškinančio veikaljuko, kurį galėtų pakaišjoti mūsų abrusiteljoms“ (Vaižgantas – Jakštui, VL 46, l. 42r).

Vaižganto nusivylimą „kunigiška“ kultūrine bendrija rodo ir korespondencijos su Jakštu, kuris yra šios bendrijos dalis, kaita. Vėlyvojoje korespondencijoje (1919–1930 m.) kreipiniai ir parašai formalėja (pabrėžtina, kad pati korespondencija labai fragmentiška ir neišsami, mat didžiąja dalimi komunikacija vyko gyvai). Kur kas retesnis tampa „kunigas“ (šiame epistoliniame santykiyje suvoktinas kaip dvasinės bendrystės ir bendradarbių ryšio sinonimas) ir randasi tokios formuluotės: „Gerb. Prof. Jakštui / Komisijos vardu Tumas“, „Jo Malonei / Pr. Al. Dambrauskui“, „K. D. Bibl. vedėjo / Padėjėjas kan. J. Tumas“ (Vaižganto); „Jūsų Prakilnybe“, „Gerb. Kanauninke“,

³⁸⁵ Krzysztof Buchowski, *Litvomanai ir polonizuotojai*: Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje, iš lenkų kalbos vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2012, p. 99, 101.

³⁸⁶ Vilma Žaltauskaitė, „Dvasininkai ‚litvomanai‘ ir jų požiūris į 1863 metų sukilimą“, p. 334.

³⁸⁷ Vaižgantas, „Głos Litwinów do młodej generacyi magnatów, obywateli i szlachty na litwie“, in: Idem, *Raštai*, t. 19, p. 159.

„Gerbiamasai ‚Normanto vėžių‘ autoriau!“, „Pr. A. Dambrauskas“ (Jakšto). Dovanos cirkuliavimui svarbus egalitariškumas, o kreipiniai ir pasakojimo tonas rodo, kad broliški palyginimai ir dovanojimą implikuojantys antrojo asmens savybiniai įvardžiai nyksta su pakitusiu asmeniniu ir kultūriniu santykių modeliu³⁸⁸. Taigi vienijančios katalikybės idėja bandyta steigti kaip jungianti šią epistolinę bendriją, tačiau ji vieninga netapo.

Ši egalitariška iki lietuvių spaudos lotyniškaisiais rašmenimis draudimo panaikinimo daugiausia epistoliniame diskurse besivysčiusi bendrija be aptartų lietuvių kalbos klausimų ir pačios bendrijos įsteigimo turėjo dar vieną siejantį tikslą – spaudą. Didžiausią dėmesį kreipiant į laiškų raiškos sutankėjimus, suponuojančius ir reikšmės sutankėjimą, bei spaudos motyvo dažnį, pastebima, kad ankstyvuosiuose laiškuose pačią spaudą laikytume vienu esminių vertės objektų. Pereinant prie šios temos, Vaižganto retorika labai kinta, pavyzdžiui: „Ak, spaudos, spaudos! Dar metai, aš padvėsiu iš iritacijos...“ (1903-02-26, VL 38, l. 34v); „Oi, spaudą duokite, duokite!“ (1903-10-23, VL 44, l. 40v). Sintaksinis ir leksinis ekspresyvumas būdingas ir Jakšto laiškam apie spaudą: „Prieš šventes nesuspėjo to padaryti, bet po švenčių žada kibti prie darbo ir iki Gramnyčių pabaigti. Tada ministrai pasirašys ir bus galas svarbiausiems mūsų vargams. Fiat, fiat [*lot. Tebūnie*]! Dieną, kurioje bus daleista spauda, turėsime apvaikščioti, kaipo tautiškąją šventę“ (Jakštas – Vaižgantui, 1903-12-26, p. 8). Panašiai kaip ir šio laikotarpio susirašinėjime su Jakštu, laiškuose Pleirytei spaudos klausimus Vaižgantas reiškia su pastiprinta ekspresija, retoriniais klausimais ir sušukimais sukeldamas šauksmo, riksmo įspūdį:

Kągi Smilga daro? Pats nemokytas, pasiėmė du pusbernėlius į pagalbą ir manos užganėdysiąs skaitytojus. Argi ne pikta? Ką padarys, ką parašys nuo savęs, tai vieni juokai. Ir Bendikas – literatas. Gal Tamsta ir už jį stosi? Ale gi tai piktžolės ant mūsų dirvos, ne geri augmenys! Rašybos liurbiai dar nepramoko, o laikraštį savo išgalėmis ketina vesti. (1905-03-31, VL 68, l. 5v [4])

³⁸⁸ „Kalbėdami apie brolystę kaip pamatinę sąlygą, patvirtiname, kad pasitikima dovanos apykaita“ (Lewis Hyde, *op. cit.*, p. 114).

Kiti ankstyvieji Tumo laiškai Dambrauskui taip pat liudija spaudos darbo dominantę: „o apskritai apie daleidimą spaudos, negirdėjau, nors tas klausimas stovius [stovįs?] vėl pirmoje eilėje“ (1899(?)-09-12, VL 16, l. 13r). Šis klausimas yra pirmoje eilėje ne tik tuometinėje visuomenėje³⁸⁹, bet ir šiame santykyje. „Nėra abejonės, kad prieš-nepriklausomybiniais laikais A. Dambrauskas-Jakštas ir Tumas-Vaižgantas buvo žymiausi katalikų spaudos publicistai, o dėl to ir žymiausi katalikiškos visuomenės pažiūrų formuotojai, jos kelio ateitin grindėjai“, – rašė Leonardas Dambriūnas *Aiduose*³⁹⁰, fiksuodamas autorių bendradarbiavimą dėl spaudos kaip formuojantį, kuriantį bendruomenę ir jos idėjinį lauką. Kuomet santykis pereina į intymesnį-asmeniškesnį ir jame svarstomi ne tik kultūros, bet ir asmeniniai prioritetai, spaudos tema išlieka:

Tad parodyk man Tamsta kokį mūsų gyvenimo koliziją, kur tasai K. Š. T. [Kandidatas šventosios teologijos, – A. K.] būtų tesjog reikalingas, aš, viską savyje užgnjaužęs, imsiuos už Teologijos. Aš tokįo butino reikalo nematau ir laiko gailjuos: jei teisybės dvasja per Jūsų lūpas apie spaudą kalba, tai aš būsiu naudingas tuojau, tad pravers ir laikas. (Vaižgantas – Jakštui, 1903-12-30, VL 47, l. 43 [3])

Nors laiškuose aptariamai ir spaudos leidiniai, juose publikuojamų tekstų turinys aprašomas retai, nes dažniausia yra pačių leidinių visumos kritika³⁹¹, pavyzdžiui, 1904 m. lapkričio 13 d. Jakšto laiške Vaižgantui:

Šiaip ir teip žiūrint, man matos, abu tuodu laikraščiu negalėsią tapti žmonių laikraščiais [*Lietuvių laikraštis* ir *Vilniaus Žinios*, – A. K.], nes abu per brangus. Todėl musiškis be vargo galės su jais konkuruoti, jeigu bus dvigubai pigesnis. Žinoma jis negalės susilyginti su „Liet. Laikr.“ p. Smilgos, kurs žada kiekviename N-ry duoti 16 pusių teksto. Bet kaimo

³⁸⁹ „Lietuvių inteligentija suprato, kad stiprėjančiam tautiniam judėjimui konsoliduoti, nacionalinėms idėjoms reikšti ir joms platinti būtina periodinė spauda“ (Audronė Glosienė, Domas Kaunas, et. al., *Lietuviškoji knyga. Istorijos metmenys: Nuo rašto atsiradimo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 metais*, Vilnius: Vilspa, 1996, p. 141).

³⁹⁰ L. Dambriūnas, „Adomas Jakštas – publicistas“, *Aidai*, 1960, nr. 9, p. 384.

³⁹¹ Ankstyvojoje Vaižganto literatūros kritikoje taip pat dominuoja ne grožinių tekstų, o spaudos leidinių recenzijos, kuriose aptariamas leidinių turinys, pažiūros.

žmoneliams nepratusiems skaityti tiek daug ir nereikia. Duok Dieve tikrai, kad cenzura greičiau leistų. Tik nežinau, be kyšių ko sulauksime... (p. 16–17)

Spaudos leidinius Vaižgantas klasifikuoja darbo kiekybės („nė noro nors pirštą pakrutinti daugiaus“) bei kokybės pagrindu, pavyzdžiui, Antano Smilgos 1905 m. išleistas vadovėlis³⁹² įvertinamas taip: „Ne, tasai Smilga, tarias literatūrą esant teip pat lengva dirbti, kaip ‚rašalai‘ svarstyti. [...] Gal pasiusti tokius ‚veikalus‘ beskaitant“ (Vaižgantas – Jakštui, 1905-01-29, VL 64, l. 57v). Ši kritika – ypač *Lietuvių laikraščio* – leidžia suformuluoti geistinus ir vengtinus laikraščių ir žurnalų aspektus, kurie vėliau pritaikomi leidžiant savuosius leidinius (Vaižganto – Viltis, Jakšto – *Draugija* ir kt.).

Įdomu, kad spaudos tema korespondencijoje traktuojama kaip asmeninis interesas: čia veikia personifikuoti laikraščiai, tampantys beveik epistolinio diskurso personažais. Žinoma, jie yra personifikuoti iš dalies ir dėl to, kad iki 1904 m. draudžiama spauda (slaptumo sumetimais), tačiau interiorizavimo aspektas neatmestinas: „Esu suvisu atskirtas nuo tenai ir nieko nebežinau. Balselio³⁹³ pagal[v]e [?] mačiau. [...] ‚Išmintingieji‘ musiškiai padarė meetingą ir nusprendė išleisti ‚Žibintuvą‘, atitaisysiantį Sargo paklydimus“ (Vaižgantas – Jakštui, 1902-11-15, VL 34, l. 30v); „Jei abudu laikraščju būtų per kaktą gavusju, tai padarysime su tais dviem tūkstančiais“ (Vaižgantas – Jakštui, 1904-11-04, VL 57, l. 52r).

1913 m. rugpjūčio 31 d. laiške Jakštas esminiu Vaižganto veikimo būdu kultūros lauke jau retrospektyviai vadina jo gebėjimą „raštais puošti laikraščius“: „Dieve padėk sveikam ilgiausius metus puošti savo raštais visus katalikiškus mūsų laik[raščius]“ (p. 39). Manant, kad spaudos medija leidžia pagreitinti susižinojimą, pasirinkti poziciją, suprantamas yra jos kaip vertės objekto steigimas: pirmiausia norima legitimuoti terpę, kad vėliau būtų galima kaip tinkamą pateikti ir jos turinį. Šio laikotarpio Tumo publicistikoje pats laikraštis taip pat traktuojamas kaip vertės objektas, pavyzdžiui:

³⁹² Žr. A. Smilga, *Pradžiomokslis sudėtas Lietuvos jaunumenei*, St. Peterburgas: Kratuvė redakcijos „Lietuvių laikraščio“, 1905.

³⁹³ Tikriausiai kalbama apie Jakšto *Głos Litwinów (Lietuvių balsas)* (1902).

Veizdėkite, kaip kitokiai protuoja tie, kurie rupestingai skaito laikrasczius! Veizdėkite, kaip ten maskolis dantis griežia, negalėdamas priveikti, o kaip drasiai isz jų juokias musiszkiai!! Szviesesnieji, pasirupinkite kiekvienas isz savo apygardos atsiųsti lig mūsų savo žmogų, kurs netiek pelno, kiek artymui naudos troksztu.³⁹⁴

Korespondencijoje su Kaupu spaudos tema taip pat svarbi. Jau antrajame Tumo laiške Kaupui rašoma spaudos ir leidybos klausimais: „Jei suvoktumi pirmąją dalį prisiųstos apysakos (pas Miliuka, ar Stagara³⁹⁵) ir sutaisęs, jei niekam netinka, atgal atsiųsztumi, padėkavoczia[u?] gal czi susigadytu“ (Vaižgantas – Kaupui, 1899-07-4/16, VL 12, l. 1r), arba: „Ipėdinio Miliukui dar nenumanau: tegul jis sėdi lig kolai, nes gali Vien. [*Vienybė Lietuvninkų*, – A. K.] į prastesnes rankas papulti. Apie skolas nesibiedok: kiek galėdami mokėsimė“ (Vaižgantas – Kaupui, 1893-02-29, VL 2, l. 28r). Rašymas į lietuvišką spaudą įvardijamas kaip tarnystė: „Jeigut nebegalėtumi mums tarnauti, tai duok žinią Lapinui“³⁹⁶ (1899-07-04/16, VL 12, l. 4r), nors panašiu laikotarpiu spaudos darbui taip pat pasitelkiamos kovos ir dirvos metaforos: „O butu didis kariautojas³⁹⁷ ant literatūros dirvos. Fantazija didelė. Žmogus geras, tik kiek tiek iszdidęs, nieugiety [*lenk. nepalenkiamas*], ale tokio jums reikia. Motynelė³⁹⁸ benesuszelptu?“ (Vaižgantas – Kaupui, 1900-01-15, VL 17, l. 18r).

Galima teigti, kad dialoge su Vaižgantu Kaupas atstovavo JAV lietuvių poziciją ir tarpininkavo tarp lietuviškosios spaudos bei Amerikos lietuvių išeivijos kultūros lauko dalyvių. Pavyzdžiui, 1900 m. birželio 19 d. laiške Tumas aptarinėja *Žinyčiai*: „Džiaugiuos, kad mano ‚Žinyčia‘ jums patiko. Ačiu Dievui, ji ir kitiems patinka. Norėjau duoti pavyzdį, kokio laikraščio mums truksta. Jei pritariate ir prenumeruosite, varysiu toliaus, žinoma, rinkdamas nuo jūsų medžiagą ir dolerius“ (Vaižgantas – Kaupui, VL 21, l. 21r). Vadinasi, su

³⁹⁴ [Vaižgantas], „Isz Raseinių apygardos“, *Tėvynės Sargas*, 1899, nr. 5, p. 53.

³⁹⁵ Vincas Šlekys-Stagaras (1870–1946) – JAV gyvenęs knygų leidėjas, redaktorius.

³⁹⁶ Jurgis Lapinas (1856–1932) – Mažajoje Lietuvoje gyvenęs spaudos darbuotojas, leidėjas, bendradarbiavęs leidžiant *Varpą*, *Ūkininką*, *Tėvynės Sargą*, *Žinyčią*.

³⁹⁷ Laiške minimas klierikas Iziaulis – neatpažintas asmuo.

³⁹⁸ Amerikos lietuvių katalikų apšvietos draugija „Motinėle“.

JAV lietuviais komunikuojama per Kaupą: „Bet ar beliks laiko dėl mano Sargelio? Prisiųsdamas Tau formas apgarsinimo ‚Sargo‘ visuose jūsų laikraszcziuose, nebedrįsau bepadėti tavo adreso“ (Vaižgantas – Kaupui, 1900-01-15, VL 17, l. 18r). Kaupas laiškuose kelia panašią bendrystės, kuria grįstas ankstyvasis Jakšto ir Vaižganto susirašinėjimas, mintį – per spaudą kultūros lauke veikiančių lietuvių katalikų. 1905 m. balandžio 13 d. laiške Vaižgantui Kaupas rašo: „Mes stebimės, delko jūs, kunigai, nesirūpinate įsteigti savo laikraštį“ (nr. 138, p. 2); Jakštui Kaupas rašęs, kad ir JAV lietuviams būtinai reikalingas „katalikiškai lietuviškas laikraštis“³⁹⁹.

Reikia pabrėžti, kad publicistinis ir epistolinis diskursas negali atskleisti visų su spauda ir ypač spaudos lotyniškaisiais rašmenimis draudimo panaikinimu sietinų Vaižganto veiklos krypčių. Merkys mano, kad platus Vaižganto veiklų spektras (kreipimaisi, raštai ir pan.) nulėmė tai, kad vyskupas Paliulionis aktyviau siekė spaudos draudimo panaikinimo, nes jis „tik J. Tumo paveiktas ryžėsis rūpintis dėl visos spaudos“⁴⁰⁰.

Buvo teigta, kad epistoliniame diskurse kuriama ir formuojama bendrija bei jos programa, vienu pagrindinių tikslų iškeliant veiklos spaudos darbuotėje plėtrą, o spauda dar iki 1904 m. pasitelkiama kaip terpė, leidžianti perduoti *mes* imperatyvus. Tačiau pačiuose spaudos leidiniuose publikuojamuose tekstuose Tumas konstruoja platesnę *mes* sampratą, į kurią įeina nebūtinai dvasininkai, bet ir kiti kultūros lauko veikėjai. Dažniausiai ši bendrijos daugiskaita apima visuomenėje ir kultūroje besireiškiančią išsilavinusią inteligentiją. Pavyzdžiui, 1896 m. pirmojoje Vaižganto korespondencijoje *Tėvynės Sarge* „Kas girdėties?“ rašoma:

Tai-gi prašome prie sandarbininkystės ne dėl savęs: mes užsidedamę darbą ant kito pašalpos neremiamies, bet dėl kitų gero. Kas gal artikus rašyti – gerai, kas gal versti iš svetimų kalbų – gerai, kas praneša dienos atsitikimus – gerai, ir visiems bus dėku Lietuvių

³⁹⁹ A. Dambrauskas, „Kun. Antanas Kaupas“, p. 384.

⁴⁰⁰ Vytautas Merkys, *Nelegali lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904 m.)*, Vilnius: Mokslas, 1978, p. 169.

vardu. Netingėkite! Tvirtai tam tikiūs, kad turint norą, laiką atras kiekvienas, ar sunkesnioje tarnystoje esąs, ar lengvesnioje, be sukrukimo pildymę savo priedermių.⁴⁰¹

Kitame 1896 m. straipsnyje apie spaudą keliama panaši mintis: „Gausei kurstydamę, idant šviesei liepsnotus Lietuvos dvasia ir šviesa užsienyje, idant ir iš ten mus šildytu ir šviestu, mes turime nedūti išeiti, lietuviškam klausimui“ iš kasdieninių valdžios rūpesčių.“⁴⁰² Tumo vaizduotėje bendradarbiavimas tampa išsilaisvinimo sinonimu, bet į jį kviečiami tik „šviesesnieji lietuviai“: „Dar kartą sžaukiame: kuopon, szviesesnieji lietuviai, kurie lig szioł atskirai kariavo!“⁴⁰³

Taigi ankstyvojoje Vaižganto publicistikoje bendradarbiavimas, bendramintiškumas konstruojamas kaip būtinas bendras „brolių“ darbas, todėl kreipiamasi į kitus spaudos darbuotojus: „Kad tos tautiszkos kariszkos giesmės dvasia apims visus Lietuvos valsczius ir sodžius, pasakysime: padarėme, kas iszpuolo padaryti; platinome jos dvasią ir dabar džiaugiamės, kad neprietelių peiliai trupa, smeigiami į lietuvių szirdis, kad kraunomi ant mūsų krutinių ledai beregint tirpsta.“⁴⁰⁴ Cituotoje ištraukoje aliuziškai užsimenama apie Baranauską (*Kelionės Petaburkan* eilutės: „Neinveiksi, mum ant širdies trupės tavo peiliai, / Sutirps ledai ant krūtinės, tu pats teksei eiliai“), kurio tekstus, panašiai kaip Valančiaus, galima laikyti bendrijos idėjiniu ramsčiu⁴⁰⁵, o greta Baranausko cituojamas ir Maironis („Į darbą tadą, broliai, vyrs į vyrą, pasiėmę arklą, knygą, lyrą!“). Šiame raginime „Į darbą, broliai, ir per 1899 metus!“ pateikiama ir tiesioginė citata iš Baranausko poemos, kurią Vaižgantas pavadina „Tautiszka

⁴⁰¹ Vaišgantas, „Kas girdėties?“, *Tėvynės Sargas*, 1896, nr. 5, p. 22.

⁴⁰² Idem, „Kas lieka mums daryti jau gavus ir da negavus spaudos?“, *Tėvynės Sargas*, 1896, nr. 11, p. 5.

⁴⁰³ Idem, „Į darbą, broliai, ir per 1899 metus!“, *Tėvynės Sargas*, 1898, nr. 12, p. 4.

⁴⁰⁴ *Ibid.*, p. 3.

⁴⁰⁵ Pabrėžtina, kad Tumo laiškuose nusiviliama Baranausko asmeniu, galime stebėti ir nusivylimo kitais autoritetais siužetus. 1902 m. lapkričio 15 d. laiške Jakštui Tumas taip rašo apie Kazimierą Jaunį: „Be to, sekdamas vokiečius – ‚mokslius‘, jis išsidirbo perdide flegmą ir kraštutinę vienpusystę [...]. Per tą gi ‚kalbininkiškųjų sulyginimų‘ pryzmą žiūri ir į Akademijos Aliumnus (gal ir į profesorius): neperaugštai juos laiko; o dėlko? Dėl to, kad visų jo suktų išvedžiojimų nesugeba suimti. Tai – faktas: iš autentiškų lūpų esu girdėjęs. Ką jam pridės, jei špygą vien kišenėje terodys? Tepasibarie (x) aiškiai: gal paklausytumeme“ (VL 34, l. 30r).

Lietuvių giesmė“ („Tu Lietuva, tu mieliausi mūsų motynele! / Tu Dauguva, tu placiausi Lietuvos upele!“⁴⁰⁶), taip patvirtindamas pastarojo autoritetą.

Taigi publicistikoje į *mes* bendriją įtraukiami visi aktyvūs inteligentai. Ne tik Vaižganto, bet ir kitų jo rato kultūros darbuotojų ankstyvoji epistolinė komunikacija labai aiškiai dalyvavo ap(s)ibrėžiant kultūrinę bendriją, jos tikslus ir – vėliau – veiklos modelius kultūros ir literatūros lauke. Iš ankstyvųjų Vaižganto laiškų teturime išlikusius dvasininkams Jakštui ir Kaupui, tačiau vėlesnės korespondencijos su jais kaita (artimos bičiulystės santykio nykimas, empatijos menkėjimas) leistų manyti, kad ši korespondencija iki maždaug 1905 m. (kartais ir kiek vėlesnė) buvo pirmasis Vaižganto geistino kultūros lauko steigties ir jo verčių apibrėžties etapas: veiklos tautiniu pagrindu programa siejama su priklausymu dvasininkų luomui ir aktyviu veikimu spaudos darbuotėje – formuojasi specifinis kunigo literato vaidmuo.

Derėtų paminėti, kad istoriniuose tyrimuose yra linkstama apibendrintai manyti, jog katalikai dvasininkai būrėsi į draugijas ir bendrijas būtent religiniu pagrindu⁴⁰⁷, o disertacijoje manoma, kad tai buvęs tik vienas iš motyvų, kurį Tumo atveju ilgainiui pakeitė kiti kultūros darbuotojus vienijantys aspektai. Kultūra, religija ir patriotinis nusiteikimas jau šiame santykyje formuluojami kaip vienas kitą papildantys, neatskiriami – tą gerai iliustruoja vienas iš *Tėvynės Sargų* šūkių: „Mylėk V. Dievą už visa labiausiai, / Artimą kaip pats save, o / Tėvynę už save daugiau.“ Žaltauskaitė yra rašiusi, kad moderniosios katalikiškos srovės atsiradimas apskritai gali būti siejamas „su jaunesniųjų liberalesnių dvasininkų 1896 metais pradėtu leisti laikraščiu *Tėvynės Sargas*“⁴⁰⁸. Žaltauskaitės tyrimai taip pat paaiškina ir dvasininkų kartų konfliktą, apibrėžtiną „kultūrinių politinių orientacijų prasme“ ir iš dalies pagrindžiantį Tumo nusigręžimą nuo dvasininkų vienybės kultūros darbe idėjos⁴⁰⁹. Konfesiniu

⁴⁰⁶ Cituojama pagal Vaižgantą.

⁴⁰⁷ Edvardas Vidmantas, *Katalikų bažnyčia ir nacionalinis klausimas Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje*, Vilnius: Mokslas, 1987, p. 75.

⁴⁰⁸ Vilma Žaltauskaitė, *op. cit.*, p. 249.

⁴⁰⁹ Žr. Eadem, „Dvasininkijos kartų konfliktas. Retorika ir turinys“, *Darbai ir dienos*, 2001, nr. 28, p. 251.

pamatu grįstinu kultūros lauku Vaižgantas ima nusivilti ir pereina prie pasaulietiškesnės kultūrinės komunikacijos su įvairesnių pažiūrų rašytojais, redaktoriais, leidėjais. Šis pakitęs santykis su kultūros lauko agentais įvardytas kaip balansuojantis „tarp darbo ir draugystės“ – jam skirsime tolesnį poskyrį. Prieš aptariant epistolinio diskurso pokytį, aprašomos ankstyvuosiuose bendrijos steigimo laiškuose susiformuojančios programinės kultūrinio veikimo gairės, išryškėjančios kunigo literato vaidmenyje.

5. 1. 3. Savikūra: individo veiklos programa kolektyve

Apibrėžus bendriją ir jos veikimo modelius, keltinas kitas klausimas: kokia programa prisiimama epistolinio subjekto ir jo adresatų? Jei poveikio subjekto lygmeniu esminės yra lietuvių kalbos vartojimo bei spaudos darbo veiklos, tai saviraiškos (ir savikūros) subjekto raiška gali parodyti, kokios programinės nuostatos formuojasi laiškuose.

Bene akivaizdžiausia, kad Tumo bendriją vienijanti ir palaikanti „jėga“ buvusi meilė Tėvynei (rūpestis lietuvių kalba, lietuvių kultūros veikėjais, lietuviška spauda ir pan.), grindžiama lietuvių kalbos, kultūros, tradicijų išsaugojimu ir sklaida. Toks patriotiškumas neatsiejamas nuo modernaus nacionalizmo suklestėjimo. Modernizacijos procesas įtraukia „tautos kūrimą“ – vyksmą, kurio metu aukštinama bendra kalba ir bendro dalyvavimo jausmas⁴¹⁰. Tačiau, remiantis Charles'u Tayloru, XIX a. antros pusės ir XX a. pr. modernieji nacionalizmai, kilę keičiantis socialinei vaizdinijai, atsiradus aiškesnei viešajai sferai ir susiklosčius galimybėms save priskirti „įsivaizduojamai bendrijai“ (pagal Benedictą Andersoną), iš tiesų nebūtų galėję rasti be modernaus žmogaus individualizmo pojūčio⁴¹¹. Tauta kaip „įsivaizduojama bendrija“ yra unifikuota, bet gali egzistuoti tik kiekvieną jos narį suprantant kaip individualų ir lygiateisį: moderniose kultūrose, lyginant jas su ankstesnėmis, kuriose

⁴¹⁰ Will Kymlicka, „The Sources of Nationalism. Comentary on Taylor“, in: *The Morality of Nationalism*, p. 57.

⁴¹¹ Charles Taylor, „Nationalism and Modernity“, in: *The Morality of Nationalism*, edited by Robert McKim & Jeff McMahan, New York, Oxford: Oxford University Press, 1997, p. 37.

„aukštoji kultūra“ apsiribojo vienu ar keliais luomais, išryškėja išskirtinis egalitariškumas⁴¹². Individualizmo ir nacionalizmo dermę pabrėžia ir Paulius Subačius, teigdamas, kad „[t]autinė savimonė ir apskritai intensyvesnė refleksija skatino tiek asmens sutapimą su grupe, tiek išsiskyrimą iš jos“⁴¹³. Taigi moderniose visuomenėse vis svarbiau tampa tai, kad vieni bendrijos nariai „pripažintų“ kitų tapatybę: santykis su kitu apibrėžia ir jį patį⁴¹⁴, tačiau kolektyviškumas ir *mes* tapatybė neužkerta kelio individualumui. Savo ruožtu, modernėjimo ir tautinės savimonės procesų kūryje kaip specifinę poziciją Subačius išskiria būtent Tumo laikyseną: „Nepriklausomo žmogaus garbė argumentuotai iškeliama, bent žemiškais masteliais, virš visų visuomeninės tvarkos sistemų.“⁴¹⁵ Modernios pasaulėvokos suformuotas ir nacionalizmo rėmuose artikuliuojamas bendrijos narių lygiateisiškumas (tokioje bendrijoje visi yra „lygūs ir autonomiški“⁴¹⁶) nulemia subjekto tapatinimąsi su esminėmis individualizmo kategorijomis: laisve ir orumu⁴¹⁷.

Minėtasis Vaižganto epistolinio diskurso *paradoksas*, kai iš privataus lauko gimsta viešasis, o iš asmeninio santykio ir požiūrio – visuomeninis, yra esminė epistolinių tekstų charakteristika: visuma neatsiejama nuo dalies, o dalis nuo visumos, moderni individo mąstysena suponuoja modernios tautos radimąsi ir atvirkščiai. Laiško rašymo aktas sustiprina savi-refleksiją, „dvasinę savytą“ – neatskiriama moderniojo „aš“ bruožą⁴¹⁸, taigi pats laiškų rašymo procesas sietinas su savęs atradimu per *Kitą*, šiuo atveju – tautos, bendrijos narį. Iškalingas yra 1903 m. gruodžio 20 d. Tumo laiškas Jakštui, kuriame pabrėžiama, kad bendrasis *mes* dėmuo ir visuomenės nauda yra

⁴¹² Unifikuotumą ir egalitariškumą Tayloras taip pat kildina iš pakitusio santykio su hierarchinėmis struktūromis: ankstesnės visuomenės buvo vertikalios, todėl norėdamas apibrėžti savo santykį su visuma kiekvienas turėjo pereiti ne vieną hierarchinę grandį (valstietis pavaldus ponui, ponas karaliui ir pan.). Besiklosančiose moderniose tautinėse visuomenėse individas gali tiesiogiai horizontaliai identifikuotis su „įsivaizduojama bendrija“ – iš to kyla egalitariškumo jausmas.

⁴¹³ Paulius Subačius, *Lietuvių tapatybės kalvė: tautinio išsivadavimo kultūra*, Vilnius: Aidai, 1999, p. 104.

⁴¹⁴ Charles Taylor, *op. cit.*, p. 47.

⁴¹⁵ Paulius Subačius, *op. cit.*, p. 110.

⁴¹⁶ Charles Taylor, *op. cit.*, p. 42.

⁴¹⁷ *Ibid.*, p. 37, 45.

⁴¹⁸ Iris María Montero Sobrevilla, *op. cit.*, p. 17.

centre, bet individuali nauda ir troškimai esti greta: „Atsigerindamas tuo pačju, linkėju, kad nuo Naujų Metų įvyktų vistai, ko trokštame dėl visuomenės ir kiekvienas sau atskirai“ (VL 39, l. 42r).

Atsižvelgiant į Tayloro mintis, galima aiškiau susieti programinius įvairiuose epistoliniuose dialoguose atsikartojančius Vaižganto savikūros akcentus: laisvė, orumas ir individualizmas, kuris iš pirmo žvilgsnio kontrastuoja su „pasiryžimu atiduoti save jos [tautos, – A. K.] labui“⁴¹⁹. Laisvės kaip pamatinės vertybės, nepaisant visų ideologinių, profesinių ar socialinių įsipareigojimų, linija susijusi ir su istorine-politine situacija – Vaižgantas kartais kalba ne apie vidinę, dvasinę laisvę, bet priespaudos kamuojamos ir laisvos tautos opoziciją. Pavyzdžiui, nedatuotame⁴²⁰ laiške Kaupui Tumas apibūdina „dvasios nerimastį“ nulėmusios tiesioginės nelaisvės situaciją: „Męs kiteip galvojame ir atsiliepiame, bet mus čia seka ne tik žandarai, bet piktesniai už juos šnipai-dvarponiai; nuo jų kontrolės nepasislėpsi. O atmosphaera spaudžia labiaus, neg kitados. O dvasios nerimastis auga. Trošku belaisvių tėvynėje!“ (VL 275, l. 31r). Taigi nelaisvė yra ir tautos nelaisvė, priklausymas Rusijos imperijai. Toks suvaržymas pabrėžiamas 1906 m. laiške Jakštui: „Parašykite ką nors apie mūsų rolę išsiliuosavimo darbe. Man ir daugaliui kitų vis baisu pasilikti su vienu kulturišku darbu be jokio prisidėjimo prie protesto prieš dabartinę tvarką, be politiškos kovos už Lietuvos savyvaldą jai ne autonomiją“ (1906-09-10, VL 82, l. 64v). Tačiau tipiškai laiškuose laisvė figūruoja kaip vidinė nepriklausomybė, laisva valia rinktis ir apsispręsti⁴²¹.

Dialogue su Kaupu raiškiai plėtojamas ir asmens orumo klausimas: abu korespondentai nuolatos pabrėžia pagarbą kitam bei laisvę ir iš to kylantį orumo pojūtį. 1906 m. vasario 6/21 d. Vaižgantas rašo Kaupui apie būtiną „sielos

⁴¹⁹ Charles Taylor, *op. cit.*, p. 40.

⁴²⁰ Sprendžiant iš rašybos, tikriausiai rašyta pačioje XIX a. pab. ar pirmaisiais XX a. metais.

⁴²¹ Žr. laišką Pleirytei, kuriame kalbama apie jų abiejų pažįstamą Sofiją Kymantaitę: „Bet ir nedidis tai daiktas: pati girdėjo mano nuomonę, nors *brangindamas jos laisvę* [išskirta mano, –A. K.], nėko jai kaltinai nekalau“ (Vaižgantas – Pleirytei, 1905-09-22, VL 72, l. 6v [4]) ir pan. Vėlesniuose laiškuose laisvės vertė taip pat kartojama: „Liuosas žmogus ir apsirūpinęs gal drąsesnis būtų ir idėjų dalykuose“ (Vaižgantas – Kubiliui, 1913-09-25, VL 146, l. 14r); „Tai ir ką parašiau, parašiau ne receptą Tau: kiekvienas mėginkime savaip būti laisvas, kad ir sutanotas“ (Vaižgantas – Putinui, 1918-03-11, VL 166, l. [4]).

revoliuciją“: „[R]eikia padaryti kiekvieno žmogaus atskirai sielos revoliuciją, o tai gal padaryti tik kulturišku keliu. [...] kulturiškai išsilavinęs yra gyva niekad nesiliaujanti protestacija prieš priespaudą ir beteisę sauvalę...“ (VL 78, l. 10r). Laisvė ir orumas koreliuoja su individualumu („kiekvieno žmogaus atskirai“), bet svarbiausia – šie jausmai nėra įgimti, juos reikia paskatinti „kulturišku keliu“. 1905 m. balandžio 18 d. laiške Kaupas, aprašydamas Vaižgantui savo katalikiško laikraščio idėjinę koncepciją, tokiu „kulturišku keliu“ buvo pavadinęs spausdintą žodį, kuris turi būti orumo ir laisvės „įdiegimo“, ugdymo įrankis: „Priversti gerbti savo asmenis ir teises turite laikyti laikraštį, vedamą sumaningai; laikraštį, kuriame būtų mažiausia poezijų, apysakų ir kitokių vaikščiojimų po padanges (tokiais daiktais aš jau nebetikiu); bet daugiau žinių apie viską“ (nr. 136, p. 2). Kaupo mąstyme „daugiau žinių apie viską“ turėtų „priversti gerbti savo asmenis ir teises“ – unifikuotos tautinės bendrijos, kurioje vieni nariai turi žinių apie kitus savuosius, rėmuose kuriasi tvirtas individualizmo pajautimas. Rašydamas įvadą *Karvojaus laiškų* leidimui, Kaupas savo laiškų tikslu laiko „įkvėpti tautiečiams persitikrinimą, kad tikrai savomis spėkomis ir savais keliais galim priderančiai pakelti savo tautą ir savo kraštą“⁴²². Pasitikėjimo savo jėgomis skatinimas („savomis spėkomis ir savais keliais“) randasi priėmus *mes* tapatybę (daugiskaita – „galim priderančiai pakelti savo tautą“), o moderni tauta egzistuoja kaip *mes* tik tuomet, kai kiekvienas jos narys suvokiamas kaip lygiateisis. Iš dalies šiuo tautiniu unifikuotumu galėtume paaiškinti neįprastą lietuvių kultūros ir literatūros lauko veikimą jo ankstyvojoje stadijoje: priešingų ideologijų („pirmieiviai“, katalikų dvasininkai ir kt.) inteligentai spaudoje ir veikloje buvo susipriešinę dėl nesuderinamų pozicijų, bet vidiniai lauko procesai gali parodyti, kad juos vienijęs tautos klausimas⁴²³.

⁴²² K. A. K. [Antanas Kaupas], *Pergyventos valandos (Karvojaus laiškai)*, p. 3.

⁴²³ Pavyzdžiui, „pirmievis“ Jonas Mačys-Kėkštas 1900 m. neilgtrukus po *Varpo* ideologo Vinco Kudirkos mirties išspausdina eilėraštį „St. Maironiui“, kuriame sprendžiamas tautos poeto pozicijos klausimas. Nors Maironio kaip tautos poeto situacija pateikiama šmaikščiai („Aš silpną įtyžusią stygą bandau / Paskambįt: ar jai neatlieps vėl galingi / Akkordai iš tavo krūtinės? ar tav, / Kaip seniaus, įkvėpimo jausmai nesustingę?“), nepaisant ironijos, Kudirkos pozicijos perleidžiamos opozicinei ideologijai atstovaujančiam poetui: „Jug Vincas paliko *tav* savo stygas!“ (J. M. Kėkštas, „St. Maironiui“, in: *Varpas*, 1900, Nr. 9, p. 98). Taigi tautos poeto pozicija suvokiama kaip privaloma užimti ir tuomet nebe tiek svarbu, ar ją užima

Vaižganto programinių nuostatų kvintesencija galima laikyti 1906 m. lapkričio 19 d. laišką Jakštui, kurį priskirtume prie „išpažintinių“ epistolinių tekstų. Stengiantis prikelti *Vilniaus žinias* iš krizės, Tumui buvo pasiūlyta prisidėti redaguojant leidinį, o šiame laiške atsakoma dėl galimybės dirbti redakcijoje. Laiškas siųstas Jakštui, bet skirtas ir kitiems kolegoms (kreipinys – „Maloningieji!“). Tai vienas pirmųjų atvejų, kuomet epistolinis subjektas taip aiškiai reflektuoja savo situaciją, persvarsto dvasininko darbo ir kitų veiklų santykį. Pateikiama ilga laiško citata:

Vyručiai, argi jūs nežinote, kas aš esu? Taigi atkartuju: esu katalikas širdyje, išpersitikrinimo, jog tai vienatinė krikščioniškai-doriška sistema, šventa, išganinga, savo kunigystę suteptiau negut tik netvarkiu liežuvio, darbais dar ne. Bet... praktiškoje esu liaikus [nuo *lenk.* laik – pasaulietis] nedievuotas, mažapoteris; mano dievuotumas tesiekia valymą nuo doriškųjų purvų, kad bent pats ir kiti į pragarą susyk nenueitų (iš baimės Dievo teisybės); augštyn tobulybėje nekėliu, nė kitų pakeliu, nė pakelti ką nors augščiau savęs mėginu. 9/10 mano triūso – idant katalikystė ne prie dangiškos, bet prie žemiškos laimės vestų savo išpažintojus. Esu ultra liberalas, ultra progresistas, ultra demokratas, ultra taučius. Prie viso to plataus – ultra kiej [lenk. kvailys]: gabumas vien tik pusėtinas, mokslas mažiau, kai pusėtinas, sveikata mažiau, kai ganėtina; ultra tinginys, ultra arogantas, kuriam „nie ma dostatecznej powagi by zamilczeć i nie machać rękami pod nosem [lenk. trūksta pakankamo orumo, kad patylėtų ir nemosikuotų rankomis prieš nosį]“; ultra zapaleniec [lenk. užsidegėlis], ultra individualistas, visai nepataisomas. Vyručiai, kaip Dievą ir katalikystę mylite, ar jūs neapsigaunate, tokiam pavesdami didį savo sumanymą? Gerai pagalvokite. (VL 84, l. 65v [3, 4])

Laiške svarbus ne tik išpažintinis kalbėjimas, bet ir savos tapatybės apsibrėžimas („Esu [...]“). Tapatumo modelis artikuluojamas ironizuojant savo situaciją, hiperbolizuojant pažiūras („ultra“). Paradoksalu, kad šiame tekste itin išreikštas „aš“ („išpažintinis“ laiško tonas *a priori* implikuoja tokią tendenciją), bet vėliau neigiamas „ego“ ir išaukštinama bendrystė su kitais dėl Tėvynės dirbančiais,

idėjiškai artimas, ar labiau nutolęs rašytojas. Plačiau apie tai žr. Aistė Kučinskienė, „Ankstyvasis Maironis literatūros lauke: įsišventinimas, kanonizavimas, pozicijų užėmimas“, in: *Eina garsas: Nauji Maironio skaitymai*, sudarė Manfredas Žvirgždas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, p. 249–264.

nors neatsisakoma ir laisvės bei individualumo: „dirbsiu, ką sugebėsiu, dirbsiu, kaip išmanysiu, rūpinsiuos kogeriausia, bet jai nestengsiu, tebūnie mano sąžinė liuosa nuo užmetimų iš jūsų ir tėvynės pusės“. Parašu „Jūsų Juozas Pastumdėlis“ sustiprinama ironija, o galvodami, kad viena svarbiausių laiškuose išsikristalizuojančių Vaižganto programinių nuostatų yra įsteigiamas ir palaikomas asmens orumas, matome, kaip jis ryškėja individualizacijos procese apsibrėžiant savo tapatybę.

Tayloro aptartas modernaus žmogaus orumas tiesiogiai siejasi su naudingumu visuomenei („dirbsiu, ką sugebėsiu, dirbsiu, kaip išmanysiu“). Naudingumo visuomenei ir subjekto „laimės“ įtampa formuluojama ir kituose laiškuose:

Klausyk, kun. Al.! Aš dar sykį netiktai savo vardu, bet tos visuomenės, kuriai atsidėjęs visą amžių dirbi, kurią trokšti pagerinti ir bet gi ją faktiškai niekini⁴²⁴, – jos ingaliotas dar sykį klabenu jos žodžiais: „Ta visuomenė nori ilgiaus džiaugties vaisingu Tamstos darbštumu ir tvėrimo pajėga; ji nenori turėti susilpnėjusio, bevienio, iširėlio Jakšto, bet vis tokį, kaip iki šiol buvo; ji bijo, kad tai neįvyktų; ji egoistiška; ji daboja savo dvasios „naudos“ ir šaukia mano lūpomis, – neturi teisės nusižudyti! (Vaižgantas – Jakštui, 1912-05-18, VL 121, l. 84v)

1909 m. kovo 12/25 d. Tumo laiško Kaupui *post scriptum* rašoma apie finansinę situaciją. Galima pavadinti šį pasisakymą tam tikra autobiografija-išpažintimi, kurioje pamatiniais įvardijami spaudos leidiniai, vedę Tumo gyvenimą į priekį, pavyzdžiui:

Atkilęs į Žemaičius, biaurojaus su „Tėvynės Sargu“ ir „Žinyčia“ ir jų kontrabanda, kuri man prarydavo viską. [...] P. Vileišis buvo žadėjęs aprupinti 75 rb. mėnesiui per ištisus metus, bet teužmokėjo už 2 mėnesių; uždengęs gi „Vilniaus žinias“, mane paliko be nieko. Kol suorganizavau „Vilties“ bendrovę, turėjau bent pusę metų Vilniuje gyventi savo

⁴²⁴ Tai galėtų būti aliuzija į Horacijaus „Odi profanum vulgus, et arceo“ [*lot. Nekenčiu neišlavintos minios ir jos vengiu*] (Carminum, Liber Tertius, I), įrašyta ir Maironio *Jaunojoje Lietuvoje* Jono Glinskio lūpose. Tokia laikysena – atvirkščia Vaižganto palaikytajai ir steigčiai (ji aptariama tolesniame poskyryje apie tarpininkavimą).

lėšomis. „Vilties“ redaktoriū būdamas imdavau 75 rb. mėnesiui. Tai labai nedaug gyventi tokiame brangiame mieste. (VL 97, l. 16r)

Tumas prašo kredito ir sunaikinti laišką („Jei matysi, kad šito mano pašymo išpildyti negalėsi, prašome šį laišką tuojau sunaikinti“), pagrįsdamas tuo, kad toks jo turinys gali neigiamai atsiliiepti garbei ir orumui: „Motivai aiškūs – man jo gėda. Būk diskretiškas. [...] Mano populieriškumas ir renoma [*lenk.* šlovė] nearmonizuoja su – skola, dar pasalomis užtraukiama“ (l. 17r). Užsimenant apie „populiarumą“ ir „renomą“, sau priskiriamas viešo asmens, kuriam orumas yra pamatinis ir „nearmonizuoja su skola“, vaidmuo. „Če reiktų mums apskritai visiems dirbti moksliškai ir širdyje puoselėti jausmą ypatiškos vertybės, kad ir nediplomuotiems, kad nestatytų mūsų ‚piemenų‘ eiljon“ (VL 48, l. 44v), – rašo Tumas 1904 m. sausio 25 d. laiške Jakštui. Ši Vaižganto ištartis apie „ypatiškos vertybės“ jausmą – asmens orumą („kad ir nediplomuotiems“) – yra centrinė epistolinėje bendrijoje. Egalitariškais santykiais grįsta bendradarbystė ir bendrabūtis bei kuriami viešosios kultūrinės aplinkos veikimo modeliai pasitarnauja ugdant subjekto sąmoningumą ir įsisteigiant naujam, moderniam ir sąmoningam, asmens tipui – geistinam bendrijos (*mes*) nariui. Viename Jakšto laiške rašoma, kad *mus* skaito „visa Lietuva“: „Smilga žada da net mokėti. Na o ką Tamsta parašysi, – tai skaitys netik ponai išleistojai, bet ir visa Lietuva“ (Jakštas – Vaižgantui, 1904-11-09, p. 16). Taigi toks modernus kultūros lauko veikėjo tipas – laisvas ir orus subjektas – suvokiamas ir kaip visuomenės ugdytojas.

Buvo rašyta, kad Vytautas Kavolis laiko Vaižgantą „nepriklausomu žmogumi“, nes jis užima ambivalentišką padėtį kultūros lauke, nėra susisaistęs su viena ideologija, komunikuoja su įvairių nuostatų literatais ir pan. 1925 m. sausio 17 d. Tumo laiške Gabrielei Petkevičiūtei-Bitei gerai matomas žmogiškųjų vertybių iškėlimas prieš ideologiją: „Aš, tiesa, ne ‚jūsiškis‘[...] bet Tamstai aš malonėčiau nebūti svetimas. Taip seniai bendraujame. O vieną antrą

kivirčą aš seniai užmiršau. [...] Tiek to – aš esu, kas aš esu“⁴²⁵ (VL 199, l. 1r). Atrodo, kad šis „nepriklausomumas“ susijęs su modernaus žmogaus pasaulėvoka, kurią Tumas formulavo ir prisiėmė taip pat ir epistolinėmis praktikomis. Vaižganto asmeninės korespondencijos kontekste matyti, kad didžiąja dalimi interesas yra ne privatus, nes paryškinama visuomenės nauda, tačiau laiško privatumas, santykio egalitariškumas ir jo nulemta galimybė įtektinti patirtis bei pažiūras paskatino savikūros procesus, kuomet interiorizuojamas programinės nuostatos, veikiančios ir kaip epistolinio subjekto tapatybės orientyrai.

5. 2. Kultūros ir literatūros lauko modeliavimas: tarpininko vaidmuo

Nuo maždaug 1904 m. iki pat Vaižganto mirties klostėsi įvairesni epistoliniai santykiai su leidėjais, redaktoriais, rašytojais (spaudos darbuotojais), apibendrintai vadinami ryšiais „tarp darbo ir draugystės“. Juose esminis yra kultūros ir literatūros lauko modeliavimas, todėl į jį telkiamas didžiausias dėmesys, neišleidžiant iš akių ir nuolatinės epistolinio subjekto savikūros. Tiriant daugialypius epistolinius ryšius, daugiausia atsižvelgiama į laišką kaip naratyvą (jo preskriptyvinę ir tarpininkavimo galias), formavusį kultūros lauko agentų veikseną ir įgalinusį kultūrinių ryšių steigimą bei vystymą(si).

Laikomasi požiūrio, kad susirašinėjime su kultūros lauko dalyviais bandoma įsteigti savo kultūros ir literatūros sampratą bei užsiimti (pasirenkant poziciją iš esamų) arba inicijuoti padėtį lauke ir pradėti naują epochą⁴²⁶. Panašiai nutinka ir su autoriaus instancija: „literatūroje, kitaip negu medicinoje, neegzistuoja pripažintas diplomas, suteikias kalbėjimo teisę. Kas būtent turi teisę sakyti, nustato kiekviena literatūrinė pozicija, pagal save apibrėždama, kas yra teisėtas autorius“⁴²⁷, todėl meno lauko agentai yra labai susiję su kitų agentų pripažinimu, savivaizdžio įtvirtinimu – rašytojo „vertė“ egzistuoja tik santykyje

⁴²⁵ Laiškai Gabrielei Petkevičaitėi-Bitei cituojami iš: *LLTIB RS* f. 30, b. 588; b. 589; b. 1195; b. 1197; b. 1198.

⁴²⁶ Pierre Bourdieu, „Kultūrinės produkcijos laukas“, p. 309.

⁴²⁷ Dominique Maingueneau, *op. cit.*, p. 81.

su kitais lauko (grupės) nariais⁴²⁸. Epistolinių pasakojimų tyrimas parodys, kokios kultūros bei literatūros lauko pozicijos ir modeliai apibrėžti laiškuose bei koks jų santykis su kita korespondentų tekstine veikla. Svarbu paminėti, jog aptartoji ankstyvoji Vaižganto epistolinė bendrija daugiausia grįsta dovanos apykaitos santykiu, o epistolinėje komunikacijoje su įvairesnių interesų kultūros darbuotojais ryškėja literatūros lauko „kovos“ dėl literatūros, rašytojo, kritikos institucijų apibrėžčių.

5. 2. 1. Savikūra: tarpininko tapatybė 1904–1913 m.

Svarbus organizuotų meno pasaulių bruožas yra tas, kad [...] kai kurie žmonės didžiosios dalies suinteresuotų šalių yra laikomi turinčiais svaresnę teisę kalbėti meno pasaulio vardu nei kiti [...]. Nesvarbu, ar kiti meno pasaulio veikėjai pripažįsta juos kaip galinčius spręsti apie tai, kas yra menas dėl to, jog pastarieji turi daugiau patirties, dėl to, jog jie turi įgimtą dovaną atpažinti meną ar paprasčiausiai dėl to, kad jie yra, nepaisant visko, už šiuos dalykus atsakingi žmonės, todėl turintys žinoti – kad ir kokia yra priežastis, jie yra išskiriami ir kiti dalyvaujantieji pripažįsta, jog būtent pastarieji turi teisę tai daryti.⁴²⁹

Taip Howardas S. Beckeris savo veikale *Meno pasauliai (Art Worlds)* rašo apie svarbius kultūros lauko tarpininkus, kurie Pierre'o Bourdieu teorijoje apie kultūros ir meno laukų funkcionavimą taip pat laikomi centriniais agentais⁴³⁰.

Iš nevienakrypčio Vaižganto *epistolarium* ryškiausia yra būtent jo priimtą tarpininkavimo pozicija. Viena vertus, įvairias padėtis kultūros lauke užėmusio Tumo veikloje buvo ir tiesioginio tarpininkavimo – jis organizavo leidybos, redagavimo darbus. Antra vertus, tarpininkavimas Vaižganto epistoliniame diskurse realizuojamas ne tik kaip tiesioginės veiklos forma, bet ir kaip toliau aptarsima viešoji laikysena. Ji priiimama socialinėje ir kultūrinėje sferoje; tarpininko tapatybė aktyviai veikia konstruojant ir reflektuojant santykį su teksta (savais ir svetimais) bei kultūros istorija. Šis veiklos modelis kaip

⁴²⁸ Pierre Bourdieu, *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*, p. 116.

⁴²⁹ Howard S. Becker, *op. cit.*, p. 151.

⁴³⁰ Pierre Bourdieu, *The Rules of Art: Genesis and Structure of Literary Field*, p. 76.

viešoji laikysena ryškinamas jau aptartoje ankstyvojoje epistolinės bendrijos stadijoje, įtekstinamas dar 1899 m. spalio 22 d. laiške, kuriame Tumas rašo Jakštui apie darbą su *Žinyčia*: „Asz patsai nuo savęs ir nemėginsiu ‚mokytesnius apszviesti‘. Asz tik busiu tuo pacziu czarno-roboczym [*lenk.* juodadarbiu], kurs ant savo peczių velka sunkius maiszus kitų iszdaigintų vaisių, idant alkani veikiaus prigautu juos“ (VL 14, l. 10r). Čia pat pabrėžiamas pasiaukojimas dėl kitų, savų dovanų panaudojimas bendrijos labui: „Jei kas susimylėjęs nuvers nuo manęs tą nasztą – acziu bus Vieszpacziam; kol tokio neatsiras – tempriu liamką [*rus.* тянуть лямку – nuoširdžiai ir uoliai dirbti] ir nesiskųsiu“ (VL 14, l. 10r). Telkiamasis bendram darbui neretai įvardijamas identifikacine dirvos paruošimo metafora, pavyzdžiui: „savo prakaitu suvilgytą džiūstančią mūsų dirvą, kuri tuojaus pasidarytų malonesnė“ (Vaižgantas – Jakštui, 1899 m., VL 8, l. 42r). Ši XIX a. pab.–XX a. pr. kultūros tekstams būdinga metafora pasitelkiama ir Jakšto eilėraštyje „Mūsų dirva“: „Dirvą naują Dievas duoda / Tenelieka ji dirvonu!“, „Liesim prakaitą kas dieną, / Grūdų bersim milijonus, / Talkon kviesim aliai vieną: / Būrus, kunigus ir ponus.“⁴³¹

Dar aiškiau tarpininko veiklos modelį Vaižgantas apibrėžia 1903 m. gruodžio 30 d. laiške Jakštui. Šiame epistoliniame tekste susiduriame su gana išsamia „išpažintimi“, rašančiojo subjekto savianalize rašymo klausimais:

Dėl nujodymo bemoksljų tai, ką lyg šjol įgyjau, užtenka; bet ar jie supranta, inter nos loquendo [*lot.* tarp mūsų kalbant], kokjas Tantalo kančjas jaučiu, kad imu ką nors rimtesnį rašyti!! Jaučiu savyje dovanas – iškalbą, fantaziją, nujėgimą platesnįjį gorizontų, na, net pusėtiną psichišką intuiciją – ir de facto [*lot.* iš tikrųjų] kjaurai perregju stoką sistematiško jų išdirbimo, stoką filozofiško supamatavimo, stoką tiesjog plikų moksliskų aprobavimų, be kurjų nė pasirodyti literaturoje negalima. Viskas in confuso [*lot.* supainiotai], nieko užbaigto; est, est, sed non vult exire... [*lot.* yra, yra, bet nenori išeiti, pasirodyti]. (VL 47, l. 43 [4])

⁴³¹ Cituojama iš: Adomas Jakštas, *Rinktinė*, sudarė Jonas Šlekys, Vilnius: Vaga, 1998, p. 116–117. Iškalbinga, kad šis eilėraštis publikuojamas pirmajame pirmojo po spaudos draudimo panaikinimo pradėjusio eiti lietuviško periodinio leidinio *Lietuvių laikraštis* numeryje.

Taigi norint „literaturoje pasirodyti“, anot Vaižganto, būtinas sistemiško mąstymo įgūdžius formuojantis mokslinis akiratis bei filosofinis išsilavinimas, kurių stoka yra jo paties juntama. Autorystės grindimas mokslinė kompetencija sietinas su XIX a. pab. rusų ir lenkų literatūrose klestėjusia pozityvistine literatūros estetika, kuri orientavosi į socialinę kritiką, o literatūrą suvokė kaip meninį visuomenės tyrimą⁴³². Tiesa, šiame laiške matyti, kad autoriaus mokslingumas turi sąryšį ir su visuomenei idėjas formuluojančia ideologine publicistika (Vaižgantas rašo apie Jakšto lenkiškuosius straipsnius, ragindamas jį: „privalai tuojau imtis už tu, ne už kito darbo, t. y. suredagavimo į vieną knygutę atskirųjų lenkiškųjų straipsnių“). Mokslinės kompetencijos privalomybė ir jos stoka artikuliuojamos ekspresiniu tankumu išreikšto emocinio pakylėtumo akimirka. Pereinant prie literatūrinių klausimų, laiško raiška vaizdingėja, ir tokiu išpažinčiai artimu rašymu formuluojama tarpininko tapatybė, kuri priimama kaip asmeninės laikysenos apsisprendimas. Tarpininkavimas vadinamas alkanų pamaitinimu, t. y. savų dovanų dalybomis, kurios geriausiai panaudojamos sudarius veikimo terpę kitiems:

Savo protiškas pajėgas ir visą verčją nebešendieną supratęs, nebešendieną ir rolją sau pasižymėjau – tarnauti smulkjai, tarnauti atskirai kiekvienam neišdidusjam, buti magnetišku perleidėju galybės iš šaltinių, kur gana, ant objektų. Ir lyg šjol aš neturėjau didesnio užsiganėdinimo, kaip kad pavyksta man kas nuo kitų išmilžti ir kitiems atiduoti. Abejoju, ar didesnę satisfakciją turi toksai A. J. – gimdydamas, neg aš – paleisdamas. Tebūnie gana to mano paslankumo jums, nuo kurjų „hasła wychodzą“ [*lenk.* idėjos kyla], ir jums, kurie žinoti apie tai trokštate (mažučjai). (VL 47, l. 43 [7])

Šį laišką Vaižgantas pasirašo „Tamstos tarnas Juozas“, parodydamas, kad tarpininko tapatybė prisiimama suvokiant individualiai autorystei būtinų gebėjimų stygių ir yra nulemta noro „patarnauti“ autoritetams – savarankiškiems autoriams, idėjiniams lyderiams. Taigi apsisprendimas tarpininkauti susijęs su minėta mokslingumo stoka: negalėdamas pozityvistinių idealų įgyvendinti

⁴³² Žr. Evaldas Nekrašas, „Pozityvizmo poveikis literatūrai, dailei ir architektūrai“, *Problemos*, 2010, nr. 77, p. 142–151.

individualia autorine kūryba, Vaižgantas renkasi kitą visuomenei naudingą veiklą – tarpininko darbą. Taip Tumas įprasmina savąjį dalyvavimą kuriant aptartą egalitarinę bendriją – jis mažina kultūrinį atstumą tarp inteligentijos, idėjinių lyderių ir plačiosios visuomenės.

Specifiškai tarpininkavimo tapatybė formuluojama ir tiesiogiai priiimama ankstyvojoje korespondencijoje su į kultūros lauką žengiančiomis moterimis. Ankstyviausias tokio pobūdžio Vaižganto epistolinis dialogas su Ona Pleiryte-Puidienė⁴³³ prasideda 1904 metais. Vaižgantas su Pleiryte susipažino Mintaujoje (dab. Jelgava), kur mokykloje dėstė jai tikybą bei susitikdavo kultūros renginiuose⁴³⁴, tad susirašinėjimas prasideda tarp pažįstamų žmonių, buvusios mokinės ir mokytojo⁴³⁵. Ankstyvųjų Vaižganto laiškų Pleirytei kreipiniai sufleruoja steigiamo santykio pobūdį. Viena vertus, visuose kreipiniuose (atsižvelgiant ir į tuometines mandagumo formas⁴³⁶) akcentuojamas lyties aspektas: „Garbės verta Panele!“, „Pana Ona!“, „Gerbiamoji Panele!“, „Maloningoji Pana Ona!“, „Maloningoji P. Ona!“, „Gerbtinoji Onyščel!“. Antra vertus, kuriama familiari epistolinė atmosfera, pavyzdžiui, paskutiniame kreipinyje „Gerbtinoji Onyščel!“ (pasirenkama deminutyvinė žaidybiška vardo forma). Beveik visų laiškų parašai neutralūs – „Kun. Juozas“, tačiau šiuo laikotarpiu ir laiškuose kitiems adresatams parašas

⁴³³ Ona Pleirytė-Puidienė (1882–1936) – rašytoja, pedagogė, visuomenininkė, moterų teisių aktyvistė, pirmoji *Vilniaus žinių* redakcijoje dirbusi moteris, į kultūros lauką įžengusi tuo metu, kai jame moterų apskritai buvo nedaug. Anot Ramunės Bleizgienės, Pleirytė buvo įsitikinusi, kad „gyvenama tik viešumoje“, todėl darbą spaudoje galima prilyginti apskritai emancipacijai (Ramunė Bleizgienė, *Privati tyla, vieši balsai: moterų tapatybės kaita XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 79).

⁴³⁴ Žr. O. Pleirytė-Puidienė, „Vita memoriae (Skaisčiam ir amžinam kan. J. Tumo-Vaižganto atminimui)“, *Vairas*, 1935, nr. 5, p. 56–57. Apie Pleirytės ir Vaižganto ryšius Mintaujoje žr. Jonas Šlekys, „Lietuvių kultūrinis gyvenimas Mintaujoje: O. Pleirytė, J. Tumas, J. Lindė“, in: *Julijonas Lindė-Dobilas. Mokslinės konferencijos „Literatūros esmių ir laisvių architektas“, skirtos Julijono Lindės-Dobilo 130-osioms gimimo metinėms, medžiaga*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 163–219.

⁴³⁵ Tumas apie šią pažintį rašo *Krivulėje*, žr. Kun. J. Tumas-Vaižgantas, „Kaip aš patekau į „Vilniaus žinias““, *Krivulė*, 1924, nr. 4, p. 16.

⁴³⁶ Anksčiau minėtuose laiškų rašymo vadovėliuose mandagiosios formos „Gerbiamasis/oji“, „Mielas/a“, „Guodotinas/a“, „Godojamas/a“ ir panašios minimos kaip paplitusios ir siūlomos vartoti laiškuose mandagiai kreipiantis. Pavyzdžiui, žr. *Rankwedis gromatų raszymui* (1896); *Kaip Rašyti Laiškus Lietuviškoje ir Angliškoje Kalbose* (1911); Kazys Rakūnas, *Laiškams ir prašymams rašyti vadovėlis* (1931) ir kt.

toks pats arba beveik identiškas, taigi galėtume jį laikyti tuometine Tumo laiškų mandagumo konvencija. Kai kuriuose laiškuose Pleirytei prie įprasto parašo pateikiamos ir platesnės mandagumo-rūpestingumo formuluotės: „Iš širdies spaudžiu Tamstą, drąsinu ir prie darbo raginu“; „Labai Tamstai prilankus“ ir pan.

Laiško rėmai sukuria neįpareigojančią aplinką, kurioje išlaikoma pagarbos moterims konvencija (kreipiniais „Gerbiamoji“, „Garbės verta“, „Maloningoji“, „Panele“ ir pan.), tačiau ypatingą santykį Tumas įsteigia ne įsivardijimais ir kreipiniais, o dėstomosios laiško dalies retorika, pasižyminčia ekspresyvumu (emociniu ir išraiškos tankiu). Emociškumas epistoliniame tekste reiškiamas neįprasta sintakse ir leksika: retoriniais sušukimais (pavyzdžiui, iš pirmojo laiško: „Oo! Padėkavoju už avanzą net į idealus!“, 1904-09-02, VL 53, l. 1r), kreipinio kartojimais laiško tekste („Pana Ona! Kam keikti gyvastis užtai, kad ji bjauri?“, 1906-02-21, VL 77, l. 7r), metaforizuotu kalbėjimu („Jūs, mes – tai gyvi šaltiniai, kurie privalome neužtvėnkinti savo energijos ir inteligencijos srovės. Malonu, kai taip esti“, 1905-03-31, VL 68, l. 5r). Lyginant dalykiškus, glaustus „kronikinius“ Vaižganto laiškus kitiems adresatams su laiškais Pleirytei, matosi, kad pastaruosiuose daugiau palyginimų, paaiškinimų, pasvarstymų, pavyzdžiui, pirmajame Tumo laiške adresatei: „Dėl visako pamėginsiu gintis: idealas – tai idealas – idėjos dalykas, nė kuo neapribotas, platus, kaip kunigas Kjaulakys, gal dar platesnis, o ilgas kaip ponas Parčjauskis, gal dar ilgesnis: nė į vieną, nė į antrą aš neesmu pavedus“ (1904-09-02, VL 53, l. 1r). Laiško raiškos lygmuo koreliuoja, viena vertus, su specifiniu laiško įvykiu – kuriasi kitokia epistoline aplinka, kuriai įtaką daro socialinės konvencijos; antra vertus, matysime, kad būtent tokia raiška įgalina specifinį turinį.

Epistolinės aplinkos ir laiško įvykio ypatingumą Vaižganto epistolinis subjektas ryškina per kelias esmingas opozicijas: lyties, amžiaus, socialinės padėties. Pavyzdžiui, lyties aspektas (vyriškumo-moteriškumo opozicija) pabrėžiamas 1904 m. rugsėjo 10 d. laiške: „Jei Tamsta taip jau mano gromatos laukjai, tai še-gi ant greitosjos dar viena. Tik, susimildama, nemanyk mane visados tokį greitą esant: su nauja korespondente (respective [lot.

atitinkamai] – korespondentu) labai tankiai mintimis mainaus“ (Vaižgantas – Pleirytei, VL 54, l. 2r). 1905 m. kovo 31 d. laiške ši opozicija akcentuojama antitezės principu: „Tamstos apologijoje matau jautrią moterišką širdį. Daug galima dovanoti gerų norų žmogui, kada jisai dirba, ką gali. Bet jei iš gešefto ar tuščios didybės siekia augščiau, neg gali, tai darosi juokingu; jei beto dar išnaudoja kitus, tai papeiktinu, ir mės, vyrai, tokių dalykų negalime toleruoti“ (Vaižgantas – Pleirytei, VL 68, l. 5v). Lygiai taip pat iškeliamas ir jaunos merginos-kunigo opoziciškumas. Pavyzdžiui, Tumo laiške, kuriame rašoma apie Pleirytės išsiuntimo į Šveicariją priežastis, koduojamas ir per kūno izotopiją įvedamas erotiškumo-seksualumo motyvas: „Man sunku apie tai kalbėti ir dėl to kad aš permažai teįleistas į Jūsų paslaptis ir dėlto kad esu kunigas ir dėlto, kad... tuotarpu ligonis iš influenzos + „pod sekretem“ [lenk. <sakau> kaip paslaptį] – iš tuberkulų, kurjos mane nesilįjaudamos žūdo“ (1904-12-08, VL 60, l. 3r). Šis motyvas pasitelkiamas raginant Pleirytę išsikalbėti, tačiau prabildamas apie seniai kankinančią tuberkuliozę, pats Vaižgantas išsikalba.

Moters ir vyro, jaunos ir seno priešybių ryškinimas vaizdingu metaforišku kalbėjimu sustiprina epistolinę distanciją ir suaktyvina ypatingus epistolinius vaidmenis, pavyzdžiui, „flirtuotojo“. Dažnas apie Pleirytės jaunystę, moteriškumą vis užsimenančio „flirtuotojo“ vaidmuo pradedamas jau pirmajame laiške: „Laukju nesulaukdamas paliepimo išvažjuoti nuo to *puikaus, bet tuščjo kalnjuko, kurį lyginu prie mergelės-„žqselės“: akį verja, širdies netraukja* [išskirta mano, – A. K.]. Bepigu, kad judvi su Zose⁴³⁷ ne tos kategorijos“ (Vaižgantas – Pleirytei, 1904-09-02, VL 53, l. 1v). Vaižgantą ir Pleirytę riboja socialinės konvencijos, todėl santykio intymumas steigiamas per distanciją, kuri sukurama metaforizuotais ir vaizdingais fragmentais bei suteikia progą pasirodyti kitokiam ir „ekstravagantiškesniam“ epistoliniam „aš“. „Ekstravagantiškos“ rašančiojo kaukės nulemia betarpiškesnį bendravimą ten, kur socialinės ar kitos konvencijos jį galėtų riboti; be to, priėmus karnavališko

⁴³⁷ Sofija Kymantaitė.

žaidimo taisyklės galima rimtus dalykus išsakyti kaip nerimtus ir atvirkščiai⁴³⁸. Šis karnavalinis „flirtavimas“, apipintas deminutyvine ir familiaria leksika, sukuria epistolinį familiarumą, bet sykiu ir distanciją tarp vyresnio kunigo bei jaunos kultūros darbuotojos. Dažniausiai deminutyvinama itin žaidybiškai: „Knygų pamylėjimas, gamtos mokslelis“ (Vaižgantas – Pleirytei, 1904-09-10, VL 54, l. 2v), „Tiek yra žodžių šios mano gromatėlės“ (Vaižgantas – Pleirytei, 1905-09-22, VL 72, l. 6v). Viename laiške Tumas pats mini „flirtą“ (tik ne epistolinį), parodydamas, kad ypatingą šių laiškų raišką galima traktuoti kaip gana sąmoningą rašančiojo apsisprendimą ir tikrą epistolinį pasirodymą:

Apie palūkanas, anuose raštuose minavojamas, ištikro, nebėra ko čė ir bešnekėti, nes flirtas, teip linksmi Plungėje pradėtas, jei vienodai bus tęsiamas, gali nusibosti. Aš mėgju linksmi-rimtus raštus, bet visados viljuos tik rimtumą busjant tikroje reikšmėje priimtą, sauvalingi gi pagražinimai pasiliks tuščja certacija [*lenk.* certacja – nenuoširdus atsikalbinėjimas nuo ko nors], vien dėl išvengimo mentoriškumo tai ir visas mano lengvumas. Pasišnekėkiva tada visiškai rimtai. (1904-09-10, VL 54, l. 2r)

Specifinė raiška kuriamas ir kitas korespondencijoje su Pleiryte epistolinio subjekto prisiimtas vaidmuo – tėvo, mokytojo. Nors ką tik cituotame laiške Vaižgantas „atsižada“ mentoriškumo [*lenk.* mentor – mokytojas, auklėtojas] ir pagrindžia santykio lygiavertiškumą bei žaidybiškumą („visas mano lengvumas“), vis dėlto atrodo, kad mokytojo–mokinio santykio šiame dialoge esama. Jis atsiskleidžia per Vaižganto epistolinio subjekto tekstines strategijas. Mokytojo-mokinio ryšį grindžia laiškuose kitiems adresatams nebūdingas argumentavimas, kuriamas užduodant klausimus ir iškart pateikiant į juos atsakymus, pavyzdžiui: „Kam dirbame? Žmonėms dirbame: alteri-kitam, ne sau. Dėl ko dirbame? Dėl to, kad mūsų dūšjoje atsirado tokja šventa nerimastis, kuri ragina. O kas iš to bus? nežinau ir galvos sau nelaužau, nes tai Apveizdos dalykas; Apolonė sėja, Povilas laisto, bet užauglį – Dievas duoda“

⁴³⁸ Daug ryškiau toks epistolinio subjekto ekstravagantiškumas ir „karnavališkumas“ reiškiasi *Laiškuose Klimams*, todėl išsamiau aptariamas skyriuje apie korespondenciją su giminėmis („6. 1. 2. Epistolinis subjektas: kūnas ir karnavalas“).

(Vaižgantas – Pleirytei, 1904-09-10, VL 54, l. 2r). Kita Vaižganto epistolinio subjekto didaktinė strategija – žodžių pabraukimai, pavyzdžiui, 1904 m. rugsėjo 10 d. laiške: „musų draugijoje būtų tai anomalija, nes ne apie žydėjimą, bet apie civilizacijos daiginimą priseina mums kol kas rūpintis. Jei tadą uždegsime ką ne ką noru šviesti kitus: lavinti protus, suprasti esamuosjus dalykus, prisisavinti svieto gudrybę – bus tai tvirtos padaigos, iš kurjų sparnai patįs užaugs tam, kurjam skirta skraidžjoti“ (VL 54, l. 2v). Pabraukti žodžiai svarbūs Tumo konstruojamai vizijai: „civilizacijos daiginimas“, protų lavinimas – tai šios bendrijos vertės objektai, kurie aptariamame epistoliniame santykiyje nukreipti ir į adresatą, ir į patį epistolinį subjektą.

Vaizdingais palyginimais ir paaiškinimais formuluojamas veiklos modelio kultūros lauke imperatyvas (dažna liepiamoji ar geidžiamoji nuosakos), pavyzdžiui: „Valja Tamstos: tedirbie idealus svajotojai – dainininkai, varsotojai ir kiti menų tarnai; mėsgī pasilikime paprastai seiljų varvintojais, žjurintį nupieštuosjus idealus“ (1904-09-02, VL 53, l. 1v), tačiau siūloma pasirinkti pačiai („Valja Tamstos“), vadinasi, ryškinamas aptartasis individualumas būnant kolektyve. Prisiėmęs tarpininko tapatybę, Vaižgantas atlieka tarpininkavimo-mokymo darbą ir panašų veiklos projektą bando perduoti Pleirytei: „nes pati duodi atsakymą: laime altrujizme“ (VL 54, l. 2r). Gerai šie raiškos ir turinio aspektai (specifinė sintaksė, aksiominis formulavimas, imperatyvumas) matyti žemiau pateikiamoje citatoje iš 1904 m. rugsėjo 10 d. laiško, kuriame Tumas įžodina savo darbo modelį ir projektuoja jį į ateitį:

Beto, musų darbas – ne padebesjų, bet pažemjų darbas, toks pat, kaip sliekų: per tukstančjus metų, milijonai tų prastų gyvulėlių kantrjai, išpalengvo leidžja persavo vidurjus sudrėkintą žemę ir, galų gale, pataiso derlį viršutinę žemės sluoksnį („почва“ – rūsiškai [t. y. dirva, – A. K.]). Didžiausis mokslas, didžiausi išmintis – mokėjimas vargą vargti. Argi mēs tai mokame? Tad mokykimės ir mokykime. Ne sparnus sagstyti, ne į padebesjus kelti, bet tvirtą kasiklį gyvenimo piktžolėms ravėti į rankas duoti, doriškas vėkas užgrūsti (zahartować [lenk. užgrūdinti]), idant su įnirtimu kibūt į gyvenimo dirvonų plėšymą – tai mūsų siekis. Iš apačjos

darbas – pamatinis darbas, praca u podstaw [lenk. darbas prie pagrindų]⁴³⁹, ne iš viršaus. (VL 54, l. 2v)

Identifikuojamasi su daugiskaita *mes* („mokykimės ir mokykime“) bei pateikiamas antiteziškas „ne sparnus sagstyti, ne į padebesjus kelti“, rezonuojantis su opozicišku siūlomu veiklos modeliu: „bet tvirtą kasiklį gyvenimo piktžolėms ravėti į rankas duoti, doriškas vėkas užgrūsti (zahartować)“. Taip pat patvirtinamas *mes* vardas ir pabrėžiama, kad visiems kultūros lauko dalyviams privalu prisiiinti šį modelį („[T]ai mūsų siekis. Iš apačjos darbas – pamatinis darbas, praca u podstaw, ne iš viršaus“).

Beveik identiškas paliepimas *mums* (darbo „dėl Dievo ir tėvynės“) formuluojamas ir 1906 m. vasario 21 d. laiške: „dirbkime tiek, kiek galime, kiek ištesime, nes už tą teatsakysime prieš Dievą ir tautiečius“ (Vaižgantas – Pleirytei, VL 77, l. 7ar). Šiame laiške *mes* (kultūros darbuotojai, spaudos darbuotojai) – kultūros laukui būtinieji tarpininkai – vaizduojami kaip sukuriantys kitiems veikimo terpę: „Būkime geriaus mėšlavabaliais-sanitarais, kurie tesi apvalyti pasaulį nors tiek, kad galima vaikščioti ir alsuoti“ (VL 77, l. 7r). Tumas pasitelkia apibendrinantį įvardį „kiekvienas“, taip pabrėždamas, kad visuomenė turėtų veikti simbiozės principu, o *mes* buvimas „mėšlavabaliais-sanitarais“ yra būtinas bendrijos funkcionavimo komponentas, tačiau kiekvienas turi prisidėti individualiai: „Kiekviena žmoniška vienatis, lygiai kaip ir kiekvienas gyvas ir net negyvas padarytasis daiktas turi tame pasaulyje savo tikslą, savo raison d’etre [*pranc.* būties, buvimo prasmė]; beto turi užtektinai pragumų išpildyti tą ‚co kaže duch boży‘ [lenk. ką liepia Dievo dvasia]“ (VL 77, l. 7v). Šis simbiotinis veikimo principas, anot Vaižganto, pateisina pačią egzistenciją, o susivienydami atskiri individai suformuoja bendrą organizmą – visuomenę: „Esi smulkus; už blogą tai tau nėra nepalaikys tik nebūk benaudis,

⁴³⁹ Praca u podstaw [lenk. darbas prie pagrindų] – vienas pagrindinių XIX a. lenkų pozityvistų šūkių. Apie Vaižganto santykius su pozityvistine mintimi žr. Giedrius Židonis, „Lietuviškasis pozityvizmas – jo interpretavimas ir paieškos Lietuvos kultūrinėje mintyje“, *Tiltai*, 2005, nr. 3 (32), p. 97–106. Straipsnyje akcentuojama, kad Vaižgantui iš pozityvizmo labiausiai rūpėjęs utilitarizmas – būti naudingas.

nes ir smulkūs daiktai yra naudingi“ (VL 77, l. 7v). Tačiau svarbus ir individualumas, savosios individualybės puoselėjimas. Vaižgantas rašo, kad kiekvienas „turi savo *raison d'être*“, vėliau šiame laiške taip pat išskiriama individo (jis vadinamas „vienatimi“) darbo svarba: „Vienatis tame atvejyje pildo pareigą stiklelio, kurs, pamestas ant dirvos ir atmušęs keletą saulės spindulių, ištolo išrodo antra saule, o prieini arčiau – vien tik šukelė“ (VL 77, l. 7r). Minėta, kad identifikacinis *mes* modelis pateikiamas imperatyviai, bet tas imperatyvumas taikomas ir adresatui, ir pačiam epistoliniam subjektui, taigi vienu metu veikia preskriptyvinė ir tarpininkavimo galios. Pateikdamas veikimo kultūroje viziją Pleirytei, Vaižgantas pats ją prisitaiko sau: čia suveikia aptartasis savikūros santykių su *Kitu* principas, leidžiantis epistolinėje terpėje įsteigti vertes, kurios interiorizuojamos ir paties rašančiojo. Taip pat atkreiptinas dėmesys į tai, kad privačiame laiške ir privačiame santykių formuleuojamas individualumas realizuotinas tik kolektyve, bendrijoje – privatus santykis atveria kelius į viešąjį veikimą, konstruoja veiklos viešajame lauke alternatyvą.

Vis dėlto, apibrėždamas save su Pleiryte viename *mes* lygmenyje bei nurodydamas tarpininkavimo veiklos kryptį, o korespondencijoje veikdamas ir kaip mokytojas, Tumas pateikia individualumo programą bei individualios be mokytojų ir išorinės pagalbos vykdomos veiklos alternatyvą: „O tame valijimo darbe nemaž nereikia jieskoti paramčių. Paramčiai – tai dalykai lepnios, tingios dvasios; tai dalykas poniškumo, kaip jį buržuazai supranta“ (VL 77, l. 7r). Susipynę „flirtuotojo“, mokytojo ir bendradarbio vaidmenys suformuoja Pleirytės kaip lygiavertės bendradarbės apibrėžtį:

Na, tai teip ir tebūnie: Tamsta atšauksi visus poetizavimus ir idealizavimus, ašgi, reališkai lavintas ir išsidirbęs, pripažinsiu „z tekki swojej“ [*lenk.* „iš savo varpinės“] Tamstai pilną lygybę ir tą pačią atsakomybę už savo paskyrimo išpildymą, ir būsime prieteliais, kits kitame rasdami ne idealus, ne žvaigždes, bet paprastus purvabridėlius, kuriems susitikus visų maloniausia bus pasiklausti: tu šendieną nevalgiai dykai duonos, padariai ką nors gero, nors kokį mažmožį? Padariau. Na, tai „gieb a-Hand“ [*jidiš:* duokš ranką] gali pailsėti: eikš ant blaivinančio pašnekesio... (VL 77, l. 7ar)

Toks pripažinimas pasiekiamas prisiėmus tarpininko vaidmenį, galų gale atmetant ir ankstesniuose laiškuose dažnai akcentuojamą lyties aspektą: „Sako, būk jaunumenę megalomanija apimanti tankiausia susiduriant su mergaitėmis, kurių akyse norėtų visados rodytis virš-žmonėmis, o paskui ir patį sau pradėdą tokiais pat rodytis. [...] [P]uikybės nėkados neturėjau, o mergaičių akyse, esant kunigu, nebebuvo tikslo didintis“ (VL 77, l. 7ar). Lygiavertės bendradarbės kvietimas „blaivinančiam pašnekesiui“ parodo, kad kultūros lauko veikėjų komunikacija stiprina sąmoningumą ir leidžia „išblaivėti“, t. y. susivokti kultūriškai – modernaus žmogaus savivokoje individuali kultūrinė programa išgryninama *Kito* akivaizdoje. Laiškuose Pleirytei vis ryškėjantis bendradarbio, o ne mokytojo vaidmuo gali būti susijęs su spaudos straipsniuose Vaižganto formuluotu „feminizmu“. 1907 m. spalį *Viltyje* Tumas publikuoja straipsnį „Pirmasai lietuvių moterų suvažiavimas („Vilties“ pasiuntinio pranešimas)“, kuriame ironizuojamas noras moteris laikyti hierarchiškai žemesnėmis: „Ką čia kalbėti apie moterų teisių sulyginimą su vyrų teisėmis, kad tebesame papratę moteris globoti ir joms vadovauti?!“ Tekste išryškinamas lygiateisiškumas, o straipsnis pabaigiamas viltingai: „Visų ginčų ir pranešimų pamatas buvo neapsakomas šviesos troškimas.“⁴⁴⁰

Šiame epistoliniame dialoge išgryninama ir programinė tarpininkavimo nuostata – prigimtinių duotybių realizavimas „organiškame“ darbe („co każe duch boży“ – laikytis to, kas duota). Atsisakydamas „padebesjų“ darbo, epistolinis subjektas atsisako ir pakylėtų frazių, renkasi vartoti jam natūralią ir „organišką“ leksiką: mėšlavabalis, kasiklis, kurio reikia „piktžolėms ravėti į rankas duoti“, ir pan. Tokia leksika ir jos nulemta semantika steigia organicistinio pozityvizmo modelį, pabrėžiantį visuomenės kaip vieno iš atskirų elementų sudaryto organizmo sampratą. Remiantis šia koncepcija, visuomenės ir kultūros organika turi būti natūrali, o Vaižganto atveju ji ir reiškiamą kūniškais vaizdiniais. Dalia Satkauskytė, analizuodama *Dėdes ir dėdienes*, yra atkreipusi

⁴⁴⁰ Žr. Vaižgantas, *Raštai*, t. 7: Publicistika 1906–1912, parengė Ilona Čiužauskaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 158, 167.

dėmesį į tai, kad Vaižganto prozos teminė dominantė yra tradicinės bendruomenės ir modernėjančio individo sąveika:

Vaižgantui labiausiai rūpi vitališkojo egzistencijos klogo dėsniai, kurie jo kūrinuose yra glaudžiai susiję su asmens veikla ir pasirinkimą reguliuojančiomis archajiškos bendruomenės normomis (tai yra tam tikru reikšmių ansambliu). Asmuo jo kūryboje ir susiformuoja iš šių dviejų plotmių konflikto, pasirodančio, kaip jau minėta, ne refleksijoje, bet personažų veikloje ir kūniškoje raiškoje.⁴⁴¹

Aptarusi *Dėdžių ir dėdienių* protagonistės Severijos aprangos semantiką, Satkauskytė prieina prie išvados, kad tokios įtampos tarp individo ir sociumo iki Vaižganto lietuvių literatūra dar neturėjo, o „santykių kompleksiskumas, nebeįmanomas aiškumas ir daro Vaižgantą vienu įdomiausių lietuvių autorių, jei kalbame apie subjekto sampratos lietuvių literatūroje istoriją“⁴⁴². Epistoliniame dialoge su Pleiryte įvardydamas kultūros tarpininką slieku, Vaižgantas metaforiškai modeliuoja viešąjį veikimą kaip gamtinių, organiškų procesų atitikmenį: dirvos purenimą ir natūralų kultūros „daiginimą“ iš turimų resursų, išsiskiriant iš kolektyvo per savąjį subjektyvumą, tačiau naudojantis „natūraliąja medžiaga“. Autoriaus grožiniuose tekstuose tarpininkavimo siužetas neretai formuluojamas kaip svarbiausias kultūros darbuotojų uždavinys. Nors šis motyvas plėtojamas ne viename kūrinyje, išsiskiria *Pragiedruliai*, įprasminantys pirmąją natūros vartimą kultūra. Pavyzdžiui, Napalio svarstymuose:

Argi ne pasaka, kad iš kiekvieno negražaus ir kieto daikto galime išvadinti jame užkerėtą titę – skaisčią ir karštą ugnelę, tą gražų ir naudingą dalyką, kuris pirmiau pačių vieno dievų tebuvo savastis ir juos vienus tedabino? Argi dyvai, kad dievai jo pavydėjo ir amžinais kankinimais keršija Prometėjui, kam ją, tą titę, iš dangaus pavogė ir žemės padarams, žmonėms, atidavė džiaugtis ir naudoti?

Tokių titių kaip štai ugnis gana paslėpta daugelyje ir kitų dalykų. Ir jos galima išvadinti, reikia tik atitikti užkerėjimo paslaptis ir atkerėjimo žodis.

⁴⁴¹ Dalia Satkauskytė, *Subjektyvumo profiliai lietuvių literatūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 71, 75.

⁴⁴² *Ibid.*, p. 79.

Koks paprastas ir visai negražus daiktas – anglis. Bet kai jį įkaitini, jis šviečia, šildo ir net diementų duoda.⁴⁴³

Pragiedrulių „Lino darbų pasakoje“ Vaižgantas taip pat sukuria simbolinį savojo slapyvardžio ir kultūros lauko veikėjo veiklos programos pagrindimą. Vaižgantas – senovės lietuvių linų ir kanapių dievas, laikomas tarpininku tarp gamtos ir kultūros, tuo, „kuris aprengia nuogus žmones“⁴⁴⁴, o „Lino darbų pasakoje“ būtent taip aprašoma svarbiausia kultūrinės darbuotės kryptis – versti natūralią materiją „kultūriniu dirbiniu, menišku audeklo raštu“. Dėsninga, kad lino dirbimo pasaka pasakojama Ramučio Vizgirdos – kunigo – Vaižganto *alter ego*⁴⁴⁵ lūpomis. Pasaką sekantis kunigas teigia: „Kiek aš visame tame matau aukštos kultūros!“⁴⁴⁶, nurodydamas savaimingą lietuvių kultūros perėjimą nuo gamtos, natūros link modernios inteligentiškosios kultūros. Gamtiškojo prado virsmas į kultūriškąjį įprasmina paties autoriaus prisiimtą misiją tuometiniame kultūros lauke: modernėjančioje lietuvių kultūroje užimti tarpininko, „perdirbėjo“ vaidmenį.

„Rašančiojo kaukėmis“ ir karnavališkumu sukūręs distanciją, intensyviau įsiužetinės epistolinį santykį su Pleiryte bei įsteigęs geistinę kultūros darbuotės modelį, epistolinis subjektas ne tik prabyla intymesniu, emocionalesniu ar ekspresyvesniu balsu; epistolinis pasirodymas įgalina idėjiškai turiningesnę tekstą, panašėjantį į esė ar filosofinę publicistiką. 1906 m. vasario 21 d. laiške Pleirytei Vaižgantas apeliuoja į tai, kad nereikėtų kitų asmenų idealizuoti⁴⁴⁷:

⁴⁴³ Vaižgantas, *Raštai*, t. 4, p. 187.

⁴⁴⁴ Žr. Rimantas Balsys, *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2006, p. 141–143; taip pat žr. Algirdas Julius Greimas, *Tautos atminties beiėškant. Apie dievus ir žmones*, Vilnius–Chicago: Algirdo Mackaus knygų leidimo fondas, 1990, p. 48.

⁴⁴⁵ Mindaugas Kvietkauskas, „Tapatybės virsmo istorija: Vaižganto *Pragiedruliai* ir 1918–1920 m. konfliktas dėl Vilniaus“, *Literatūra*, nr. 48 (5), 2006, p. 89.

⁴⁴⁶ Vaižgantas, *Raštai*, t. 4, p. 297.

⁴⁴⁷ Turėdami galvoje, kad 1904 m. rugsėjo 2 d. laiške Tumas ironizuoja jo pavadinimą idealu („Padėkavoju už avaną net į idealus!“, Vaižgantas – Pleirytei, VL 53, l. 1r), galime spėti, jog Pleirytė rašydama idealizavusi Vaižganto figūrą. Aptariamąjį laišką Tumas pradeda taip: „Laikas ir tolumas visados apsupia žmones daug šviesesne oreola, neg ištikrųjų nešiotoji.

Idealizuoti arba pripažinti tobulybę galime dar retesniai paprastam gyvuonui ar kokiam jo padarui, nes jai vienas yra geras, tai kitas gali būti dar geresnis; dar tikriaus, idealizmo ir tobulybės konkrečiai negalima sau pristatyti. Tad tariamųjų idealistų dalykas yra garbinimas visai atitrauktos idėjos, tarnavimas jai per modum [lot. būdu] realizavimo jos dalelių, kad ir mažų mažiausių. Dėlto gi vadinti juos idėjos tarnais būs kur kas teisingiaus, nei idealistais, nes tą žodį dabartiniai šviesuoliai supranta taip, kad net gėda vadintis tuo vardu: idealistas – tai svajotojas kažkokiam augštame pasaulyje, atsitraukiantis nuo to pilko, tankiai purvino realizmo. Na, jai taip, tai beveliju mėšlavabali, tą realistą – sanitarą: jis naudingesnis už tuščią svajotoją. (VL 77, l. 7r)

Idealizmo bei dirvos purenimo materialumo (realistiškumo) opozicija leidžia išplėtoti „mėšlavabali-sanitaro“ įvaizdį. Natūralumas, nenutolimas nuo gamtiškojo prado, nepaisant to, kad jis nebūtinai estetiškai gražus – svarbus realistiškumo elementas: „Kam keikti gyvastis užtai, kad ji bjauri? Per tai ji nepagerės“ (VL 77, l. 7r). Oponuodamas ir ironizuodamas („Tuogitarpu, likkite sveiki mano realistai, neidealistai“), Vaišgantas pats save įvardija „realistiškomis“ kūniškomis kategorijomis: „Aš esu sveikas; visi dantys tebėra sveiki, tik nuo taboko sujuodavo ir vienas prakiuro, ko ir jums iš širdies veliju“ (VL 77, l. 7av). Taigi save epistolinis subjektas identifikuoja būtent per natūralumo, kasdieniškumo motyvus: „Kaip sau nori, pana Ona, ale aš suvis netinku nė į ‚kėlėjus‘ augščiau žemės, augščiaus kasdieniškumo, būdamas kaip tik tos žemės mėšlavabaliu ir kasdieniniu žmogumi; nė į ‚šaltinį‘, iš kurio net ir kiti galėtų ‚semti jiegas‘, nė į ‚žvaigždes‘-keliavedes, etc.“ (l. 7v). Opoziciją tarp idėjų „šaltinio“ ir „mėšlavabali“ pabrėžia nusitolinimas ir ekspresyvus kalbėjimas apie save trečiuoju asmeniu: „Dėl Dievo meilės, Pana Ona! negut tyčiojies iš nabago Vaišganto, mėgindama, ar ‚visi tebėra namie‘ Vaišganto galvoje“ (VL 77, l. 7ar).

Laiškuose Pleirytei tarpininko darbą apibrėžiančios „slikeo“ ir „mėšlavabali-sanitaro“ metaforos kreipia į kitą kontekstą nei pirmosios šio

Tolimuosius, laike ar erdvėje, žmones net ‚idealizuojame‘. Kaip oreola, taip ir idealizacija visai nesutinka su reališka teisybe“ (VL 77, l. 7r [1]).

veiklos modelio metaforizavimo užuomazgos laiškuose Jakštui, kur steigiamas su magnetiniu kitų autorių jėgų „perleidimu“ susijęs „laidininko“ įvaizdis („buti magnetišku perleidėju galybės iš šaltinių“). Dialoge su Jakštu naudojamosi fizikos mokslo žodynu, o interiorizuojant tarpininko tapatybę kaip apimančią ir tiesioginį darbą, ir viešąją laikyseną, ir net autorinę kūrybą, pereinama prie gamtinės vaizdinijos, apibūdinančios tiesioginę „dirvos purenimo“ veiklą. Galima manyti, kad simbolikos pakitimas žymi ir mąstymo pokytį: Vaižgantas pereina nuo sau nepriimtino ar neįmanomo realizuoti (todėl ir atmetamo) gamtos mokslų metodais grįsto pažinimo iki organicistinio pozityvizmo modelio, geriau derančio su Tumo siekiu rasti natūros ir kultūros harmoniją, visuomenę ir sykiu kultūrą suvokiant per analogiją su žmogaus organizmu. Šis „slieko“ vaidmuo projektuojamas į save, bet kartu ir į naujus kultūros lauko veikėjus: kalbant apie veikimo modelius, Vaižganto laiškuose Pleirytei beveik visuomet vartojamas pirmasis daugiskaitos asmuo, pavyzdžiui, „musų darbas“. Prisiėmus tokį modelį kaip paradigminį, pabrėžiama tai, ką Tumas rašė Pleirytei apie kiekvieną kultūros narį kaip turintį savo „raison d’etre“; be to, jei mokslinis suvokimo modelis Vaižgantui atrodė kliudantis prisiimti autorinę tapatybę dėl žinių stokos, tai šis tarpininkavimo variantas, atvirkščiai, įgalina ne tik „dirvos purenimo“ veiklą, bet ir *natūralią* autorystę – natūros virtimą kultūra. Vėliau bus aptarta, kad nuo maždaug 1905 m. Vaižgantas aktyviau prisiima autorinę tapatybę, taigi tarpininkavimo veiklos metaforų pokytis, atrodo, gali būti susijęs su šia literatūrinės savivokos permaina.

Iškalbingai tarpininkavimo projektas Vaižganto laiškuose suformuluotas ir realizuojamas laiškuose Juozui Kubiliui⁴⁴⁸. Šiame epistoliniame dialoge Tumas taip pat tiesiogiai veikia kaip bendru reikalu – kultūros lauko funkcionavimu – besirūpinantis tarpininkas. 1913 m. rugsėjo 25

⁴⁴⁸ Juozas Kubilius (1878–1917) – visuomenininkas, vienas iš *Vilties* sumanytojų ir leidėjų. 1916 m. įkūrė Tautos pažangos partiją. Su juo Tumas tikriausiai buvo pažįstamas iš Mintaujos gimnazijos laikų, kur Kubilius 1892–1896 m. mokėsi. Vėliau jie buvo bendradarbiai *Viltyje*, o šiai pakeitus idėjinę orientaciją susibūrė prie *Vairo* žurnalo (kartu su Antanu Smetona).

d. laiške Vaižgantas išsamiai atsako į Kubiliaus laišką⁴⁴⁹ („Šiandei gavau Tavo laiškėlį ir visą dieną negaliu nusikratyti tomis mintimis ir jausmais, kuriuos manyje padarė“, VL 146, l. 1 [9]), kuriame jis minėjęs, kad linksta ne tuoktis, o stoti į vienuoliją⁴⁵⁰. Tumo atsakyme konstruojamas utilitarinis, naudingumu visuomenei paremtas požiūris į kultūros bendradarbius:

Kuo tu skirtumeis nuo dabarties, sugrįžęs po 2–3 metų? Tavyje, žinoma, būtų skirtas; bet santykių su mumis? Asmeninės intakos būtų permaža. Turėtumei griebties plunksnos ir savo dvasią, savo krikščionies idealą aiškiaus parodyti. [...] Pusvienišis – geras sau pačiam; kitiems – nedaug, jei platesniu darbu neužsiima: nei literatūra, nei auklėjimu. (Vaižgantas – Kubiliui, VL 146, l. 1 [10])

Vaižgantas nurodo Kubiliui veiklos projektą, kur svarbiausias yra „literatūrinis darbas“, teikiantis visuomeninę naudą: „[d]alyvauti publicistikoje, nors tai monachui ir neperlabai pritinka; ypač gi dalyvauti literatūroje, į sopamuosius dalykus atsakant ištisomis brošiūrėlėmis. Veizdėk, kokią intaką darė tėvas Prokopas Kapucinas, sviete-Leszczyńskis⁴⁵¹!“ (VL 146, l. 1 [11]). Taigi steigama vertybė – kitus auklėti galintis rašymas, pabrėžtinai konstruojant subjekto kaip naudingo visuomenės nario poziciją.

Figūratyviajame lygmenyje laiškai Kubiliui mažai skiriasi nuo kitų „reikalų raštų“, tačiau naratyvinėje schemoje juose mažiau esamojo laiko ir beveik nėra nuorodų į pasakojimo aktą: dominuoja pasvarstymai, projekcijos į ateitį bei būsimasis laikas arba liepiamoji nuosaka, tad suprantame, kad aktualiausia – ateities vizijos kūrimas. Aptariamojo laiško pabaigoje ekspresyvumas suintensyvėja ir visuomenė per kūnišką vaizdinį palyginama su organizmu: „Jei mūsų visuomenė pūva, gangrenuoja kai kuriuose savo nariuose,

⁴⁴⁹ Vaižganto laiškai Kubiliui cituojami iš: VUB RS f. 1, b. E96.

⁴⁵⁰ 1913 m. rugsėjo 23 d. Kubilius Vaižgantui rašė: „Bet kita vertus ir pasenusio kavalieriaus padejimas nepavydėtinas o kartais ir labai apverktinas. Bet ką gi daryti? Jeigu jau priseina kavalerauti, tai norėčiau tam kavaleravimui suteikti idėjinį pamatą. Todėl aš ir svajoju įstoti į pasaulinių monachų kongregaciją. Tuo reikalu aš jau esu su kuo reikia ir šnekėjęs [...]“ (cituojama iš: VUB RS, f. 1, b. D966, l. 5r).

⁴⁵¹ Janas Tomaszas (Prokopas) Leszczyńskis OFMCap (1812–1895) – kapucinų pamokslininkas, vertėjas. Publikavo daug tekstų apie šventųjų gyvenimus.

tai jei visas organizmas sveikas, turi ji pasidaryti reakciją, užsėtryti, užsidegti, pratrūkti ir išvarvėti“ (VL 146, l. 1 [13]). Bene identiška visuomenės žaizdos ir išgijimo praktika formuluojama *Pragiedruliuose*, aptariant Aleksio Taučiaus ir Jokūbo Niauros bendradarbystę visuomenės „daiginimo“ darbuose:

Nebereikė didesnių nelygybių, kaip buvo Aleksys ir Jokūbas. O žiūrėk, jiedu tolygiu tautos sėtrintoju ir drauge gaivintoju. Ar tikriaus: lietuvių tautos kūnas užsidegė pirmiausia šiuose savo nariuose. Dabar tik spėk, ar jie visai atkris, nusirgę, ar atgaivelės ir kitus artimuosius narius.⁴⁵²

Toks „sėtrijimo“⁴⁵³ darbas formuluojamas kaip būtinas ateities projektui – tautos atgaivinimui – įgyvendinti. Lietuva serga, o išgyti ir gebėti „išversti natūrą į kultūrą“ ji turi pasitelkusi savus resursus:

Kol organizmas tebėra gyvas, turi jame savaime atsirasti atsparumo, kilti reakcija, užsidegti, įsėtryti, – tie sveiko kūno veiksmas, kurie išverčia bet kurį svetimą patekusį daiktą, užpildo bet kurią išsėtą kūno dalį. Ir neramybė, kurios ėmė rasti Lietuvoje, tasai ypač pagadintųjų vietų sėtrijimas, tereiškę jos sveikatą: persirgs, atpuls uždegimas ir patapsi sveika. (p. 445)

Aleksio ir Jokūbo bendradarbystės aprašymas sustiprinamas rašymo ir kultūros natūralumą suponuojančiomis identifikacinėmis metaforomis, vartojamomis kultūros darbuotojo tapatybei ap(s)ibrėžti, pavyzdžiui, dirvos purenimo siužetu: „Jiedu ir patys jautė, nors vienam antram nuolat prikaišiojo, tą patį darbą dirbą ir dirbsią, kaip bendrą dirvą išgyvendami [...] Tuo gi tarpu abudu tą pačią dirvą purena [...]“ (p. 445–446). Matome, kad kultūrinė veikla pagrindžiama bendradarbiavimu ir „jungu“, o ateities vizija ir yra tokių bendradarbių

⁴⁵² Vaižgantas, *Raštai*, t. 4, p. 445.

⁴⁵³ *LKŽ* pateikia tokias veiksmazodžio *sėtryti* reikšmės: 1. „Užsikrėtus negyti, pūliuoti, tvinkti, aitrėti (apie žaizdą)“, 2. „Daryti, kad tvinktų, aitrėtų“, 3. „Skaudinti, dirginti, aitrinti“. *Įsėtryti* dar kiek specifikuojamas: 1. „Užsikrėtus negyti, užpūliuoti“, 2. „Suerzintam išsiplėsti, sudirgti“. Regis, visos šios reikšmės įtraukiamos į tokį „sėtrijimo“ darbą, net ir paskutiniąją veiksmazodžio *sėtryti* reikšmę („aitrinti“ kaip skatinti = daryti, kad veiktų). *Pragiedruliuose* veiksmazodis vartojamas ir šia prasme: „Čia ir operacijos negalėjo būti – čia erzinosi ir sėtrijo užgautas išlavinto asmeniškumo jausmas“ (*Ibid.*, 140).

tarpininkavimu („dirvos purenimu“) pasiektas kultūros laukas, natūraliai „kilusi reakcija“. Be to, svarbu pastebėti, kad beveik sutampantis *Pragiedrulių* ir laiško Kubiliui pasakojimas – vienas iš nedaugelio atvejų Vaižganto *epistolarium*, kai laiškuose suformuluotos mintys labai panašia raiška perkeliamos į literatūros kūrinius.

Naudos ir naudingumo bendruomenei ar visuomenei modelis kartojamas ir vėlyvojoje Tumo korespondencijoje bei kitų žanrų tekstuose. Dažnai cituojamoje Vaižganto paskaitoje apie Maironį rašoma, kad menas turi būti siejamas su tauta, visuomene, t. y. turėti naudos („matas: tai jų naudingumas“): „Darbų vainikai tepuoš tuos dainius, kurie pūtė į smarkius trimitus, į skardžius ragus, kurie galingai šaukė tautiečius į gyvenimo kovą, į kovą su nelabybėmis žmogaus sielos ir kūno.“⁴⁵⁴ Individualumas kolektyve – aspektas, paliudijantis aptartą modernaus žmogaus pasaulėvoką nacionalizmo kontekste.

1928 m. vasario 24 d., sveikindamas Mariją Pečkauskaitę-Šatrijos Raganą (kreipinys: „Gerbiamoji Ponaite Marija!“), Vaižgantas įvardija jos kultūrinį darbą kaip „visuomenės dukros“: „Tamstai džiaugtis nėra ko. Užtat Lietuvos Visuomenė džiaugias neatsidžiaugia, kad Ištikima jos Dūkra Marija Pečkauskaitė tokį ilgą laiką tesėjo dirbti jo naudai ir garbei.“⁴⁵⁵ Profesionalėjant literatūros laukui, *mes* ir visuomeninės naudos imperatyvas neišnyksta, o rašytojas įvertinamas per naudingumo visuomenei (=literatūrai) prizmę: „Duok, Viešpatie, gerai savo dūkrai sveikatos ir tesėjimo dar ir dar padirbėti lietuvių literatūrai! Amen.“ Labai panašūs palinkėjimai formuluojami Gabrielei Petkevičaitėi-Bitei: „Duok Dieve kuoilgiausia pagyventi ir padirbėti!“ (Vaižgantas – Bitei, 1926-03-31, VL 212, l. 1r); „O tuotarpu ir Tam [*baigiasi puslapis, tikriausiai pamirštas pabaigti žodis*, – A. K.] naujiems metams prasidedant, visokių gerybių, kad prailgėtų amžius ir pasakytumei mums, ką dar turi pasakytina“ (Vaižgantas – Bitei, 1928-01-12, VL 234, l. 1r). Taigi su

⁴⁵⁴ Vaižgantas, „Ko ieškome dainių veikaluose?“, in: Idem, *Raštai*, t. 18: Literatūros istorija, 1913–1928, parengė Ilona Čiužauskaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. 373.

⁴⁵⁵ Vaižganto laiškas Šatrijos Raganai gauti iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus (*ŠAM*).

naudingumu visuomenei susijusi nuostata apie tarpininkavimą kaip būtiną lietuvių kultūrai viešąją laikyseną išlaikoma ir vėlesnėje korespondencijoje, nors viešojo veikimo modeliai jau pakitę.

5. 2. 2. Tiesioginis tarpininkavimas

Vaižganto prisiimama taip aiškiai artikuliuota visuomenei naudingo tarpininko tapatybė formuojasi aptartu korespondencijos su Pleiryte laikotarpiu (ją skleidžiantis matėme ir laiškuose Jakštui). Svarbu, kad ji taip išplėtojama būtent laiškuose Pleirytei: juose daugiau epistolinio pasirodymo ir karnavališkumo, be to, jais Tumas tiesiogiai vykdo šią tarpininkavimo programą – epistolinėje aplinkoje organizuoja tekstinę veiklą (patarimais, kritika, leidyba ir kt.)⁴⁵⁶. Pavyzdžiui, Tumas siūlosi būti tiesioginiu Pleirytės bendradarbiu – tai subjekto ir jo pagalbininko santykis: „Dabargi gerai būtų siunčiot šiokių tokių įspūdžius, tik ne per labai apskritos prasmės, labiaus detališkus. Pertaisyti galėčiau ir aš, nes „Vilniaus Žinių“ Redakcija labai nemėgia ir laiko neturi perdirbinėti neištaisytus rašinius“ (1905-01-29, VL 65, l. 4r). 1904 m. gruodžio 8 d. Tumas prašo korespondentės būti spaudos bendradarbe („Gal Tamsta apsiimtumei parankjoti ten pat ant vietos tokjų žineljų, kurjos ir mūsiškjus pamokytų?“) ir konkrečiai bei išsamiai nurodo, ką reikėtų ir ko nereikėtų daryti:

Peiktinųjų nereikja: jų visur daugiau, neg girtinųjų. [...] Dairykis, gal ir ką dar įdomesnį pasergėsi: užsižymėk, pajieškok tam tikros brošjuros ar N žurnalo ir medžjaga gatava. Jei tuojau negali pabrėžti, tai paskui sunaudosi. Jei gailėsi laiko, dovanoto Tamstai pedagogikos dalykui, tai drožk apie mokyklų dalykus [...]. (VL 60, l. 3r–3v)

⁴⁵⁶ Tiesioginį tarpininkavimą Tumas vykdė ir anksčiau – tą matome iš ankstyvosios korespondencijos su Jakštu. Pavyzdžiui, 1903 m. lapkričio 13 d. Vaižgantas įvertina Jakšto *Jedność* (*Głos Litwinow* tęsinį) kaip itin gerą tekstą („tik apsilaižjau, vienu vakaru viską išskaitęs. Na, na! Kun. Damininkas turėjo ką girti! Aš jo negirsju, nes tai augščajau už mano pagyrimą“), o Jakštas vadinamas autoritetu, kurio tekstą „paleidėju į pasaulį“, t. y. vertėju (=tarpininku), prisiima būti Vaižgantas: „Abejoju, ar didesnę satisfakciją turi toksai A. J. – gimdydamas, neg aš – paleisdamas“ (VL 45, l. 43 [7]).

Labai panašiai mokymo ir tuo pačiu metu bendradarbiavimo kryptis reiškiamą 1905 m. rugsėjo 22 d. laiške, kuriame Vaižgantas pateikia Pleirytei galimą preliminarą literatūros chrestomatijos rašymo schemą. Tačiau nuomonė nėra peršama: „Aš ne pavidagogas [...] aš tik noriu, kad Tamsta visų pirmu išsidirbtumei labai aiškų beveik užbaigtą plianą ir tadą tik imtumeis medžiagos rinkimo ir rašymo kad ir visoms dalims iškarto. Dieve padėk! Ir aš padėsiu“ (VL 72, l. 6v). Toliau šiame laiške tęsiami patarimai dėl „pavidagogiško veikalėlio motinoms sodietėms“, prašant pateikti apie šį sumanymą kuo daugiau informacijos: „Kas tais būs? [...] Gal Tamsta man teiksies aiškiaus išsispaviedoti? Laikas nebūs pragaišęs: tame darbe ir pati geriaus susiprasi“ (VL 72, l. 6v). Pasiūlymas pirmiausia viską papasakoti bendradarbiui įtvirtina dialogiškumą: minčių įtekstinimas iš tiesų gali būti naudingas daug rašymo patirties neturinčiai korespondentei (kaip „blaivinantis pašnekesys“). Epistolinis diskursas dar kartą pasirodo kaip pratinimasis rašyti.

Toks pats tiesioginis tarpininkavimas klostosi laiškuose Kubiliui. Epistoliniame santykiyje su jaunesniu Kubiliumi Vaižgantas pirmiausia veikia kaip skatintojas, apeliuojantis į „visuomenės reikalus“, nes rekomenduoja Kubiliui išleisti publicistikos tekstų knygą: „Antras ne tiek mano, kiek Tavo paties dalykas, arba tikriaus: ir mano, ir Tavo, ir mūsų visuomenės“ (1912-03-29, VL 117, l. 1 [2]). Tumas, siūlydamas ir skatindamas, konstruoja primygtinį bendradarbystės santykį, nes pats jau pradėjęs rinkti Kubiliaus tekstus publikacijai: „Kibkime į darbą. Aš štai padariau pradžią. Peržiūrėjau tuos ‚Vilties‘ numerius, kurie užsiliko gyvi ir sveiki, man per 4 mėnesius namie neesant, ir išplėšinėjau tavuosius rašinėlius“ (VL 117, l. 1 [3]). Suformulavęs šį „visuomenės dalyką“, Vaižgantas net pasirūpina užmokesčiu (kaip tiesioginis „užsakovas“): „PS. Knygelei leidėjus surasiu ir onoraro Tau pareikalausiu, tik viską viežlybai sutvarkyk“ (VL 117, l. 1 [6])⁴⁵⁷. Tokį specifinį besiformuojančio literatūros lauko ypatumą – bendraautorystę ir absoliučią bendradarbystę

⁴⁵⁷ Kubiliaus straipsnių rinktinė *Viltininko mintys* išėjo kur kas vėliau nei tartasi šiuose laiškuose – 1929 m. (jau po Kubiliaus mirties), tačiau spaudai leidinį parengė ir redagavo Tumas (Žr. Juozas Kubilius, *Juozas Kubilius. Viltininko mintys*, suredagavo doc. J. Tumas, Kaunas: Spindulio, 1929).

(„nesuinteresuotą“ tekstų redagavimą, leidimą, perrašymą, taisymus – dažnai net neatsiklausus juos rašiusiojo) galime traktuoti kaip dovanos apykaitos modelio išraišką.

Tumo-tarpininko tapatybei svarbi yra nereta susirašinėjimo su Pleiryte personažė Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė⁴⁵⁸. Nors korespondencija vykusi, tikėtina, gana aktyviai, vieninteliu išlikusiu tikriausiai Čiurlionienei adresuotu laišku galima laikyti 1911 m. kovo 16 d. rašytą epistolinį tekstą⁴⁵⁹. Dialogo intensyvumą liudija ne tik negausiai išlikę Čiurlionienės atsakymai, bet ir tai, kad Tumas mini šį epistolinį dialogą laiškuose kitiems adresatams, pavyzdžiui: „Zosė su manimi nemėgia koresponduoti, nes aš labai kernoju ir baru, kaip tikras senas ‚Dėdė‘. O gal ir simpatijos neperdaug teturiu; viena pagarba mergaitėms tankiai neužtenka. Jei dirba, tai gerai“ (Vaižgantas – Pleirytei, 1905-03-31, VL 68, l. 5r). Keli išlikę Čiurlionienės laišakai (nuo 1909 m.) yra kondensuotai ekspresyvūs, emocionalūs, jiems būdingi retoriniai sušukimai ir klausimai, ypatinga skyryba – gausu brūkšnių, daugtaškių⁴⁶⁰, o kreipiniai žymi familiarų santykį: „Deduliukai“, „Gerbiامتėlytis!“, „Mielas Dėdė“⁴⁶¹. Buvusios Tumo ugdytinės laišakai dažniausiai rašomi leidybiniais ar publikavimo klausimais; juose užfiksuota bendradarbių komunikacija, kurios metu aptariamieji „rašymo ritualai“ bei „genetiniai ritualai“⁴⁶², pavyzdžiui: „Ir iš

⁴⁵⁸ Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė (1886–1958) užaugo pas dėdę Vincentą Jarulaitį, per kurį gyvendama Kuliuose susipažino su 1898–1901 m. ten dirbusiu Vaižgantu. Jis Čiurlionienę mokė, skatino rašyti lietuvių kalba. 1907 m. Tumas padėjo Čiurlionienei rasti darbą *Vilties* redakcijoje, taip antrą kartą įvesdindamas į kultūros lauką.

⁴⁵⁹ Tokią prielaidą leidžia daryti jau pats kreipinys („Ponia Sofija!“). Laiške rašoma apie *Tėvynės Sargo* istoriją, jo intonacija familiari („Ko čia pyksi už mokslo dalykus. Pasakysiu, ką galiu pasakyti [...]“, VL 107, l. 151). Teksto pabaigoje minima, kad adresatė atvyks pas Tumą atostogauti: „Apie Laižuvą tuotarpu nerašysiu: pamatysi pati per Vakacijas“ (l. 160), tad tikrai labai tikėtina, jog laiškas rašytas Čiurlionienei.

⁴⁶⁰ Tokia retorika ir skyryba būdinga daugeliui asmeninių Čiurlionienės laiškų, taigi šie tekstai Vaižgantui raiška neišsiskiria iš bendro autorės laiškų konteksto.

⁴⁶¹ Čiurlionienės laišakai cituojami iš: Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, *Raštai*, t. 5: Laiškai 1906–1944, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011. Toliau cituojant skliausteliuose nurodomas puslapio numeris.

⁴⁶² Dominique’as Maingueneau „darbą su tekstu (juodraščius, pataisymus...)“ vadina „rašymo ritualais“, kurie kyla iš „genetinių ritualų“, t. y. rašymo aplinkos susikūrimo, paties teksto rašymo proceso (žr. Dominique Maingueneau, *op. cit.*, p. 56). Įdomu tai, kad Vaižganto *epistolarium* šie ritualai aprašyti labai mažai, jie pradedami plačiau komentuoti vėlyvesniuose korespondencijos metu ir tai yra tiesiogiai susiję su *Pragiedrulių* rašymu.

tikro vieno veiksmo komediją ar į savaitę parašiau, bet po kelių savaitių perskaičius ją – nebeatiko man visai – gal ir su nerva parašyta – bet á la Puida“ (1912-08-24, p. 62).

1905 m. rugsėjo 22 d. laiške Pleirytei Vaižgantas rašo:

Zosė su savo svyravimu karjeros išsirinkimo kelyje daro daug rūpesčio savo dėdei. Kvietė mane ant konsiliumo, nevažiavau, kad per toli; rašė raštą, tai atrašiau. Zosė gal jau nebegavo jo skaityti Plungėje. Bet ir nedidis tai daiktas: pati girdėjo mano nuomonę, nors brangindamas jos laisvę, nėko jai kaltinai nekalau. (VL 72, l. 6v)

Taigi vykęs epistolinis dialogas įtvirtina tarpininkavimo modelį, bet Čiurlionienė laikoma lygiaverte bendradarbe („brangindamas jos laisvę, nėko jai kaltinai nekalau“). Apie tiesioginį Tumo tarpininkavimą skaitome ir vėlyvesniame 1912 m. rugpjūčio 24 d. laiške⁴⁶³. Šiuo laišku pasipriešinama Tumo, kuris aktyviai siūlo dalyvauti literatūriniame konkurse, autoritetui:

Sutinku su Tamsta, kad daug silpnų darbininkų, ypač mano sąžinė labai ir labai negryna – todėl tai ir noriu pasiteisinti. Kaip atėjai Tamsta pas mane su naujiena, jog skelbiamas konkursas, man pasirodė, kad tuoj sėsiu ir brikšt-brikšt parašysiu. [...] Gal kad taip turėčiau „laisvesnę galvą“ – daugiau joje vaisių užderėtų, dabar „nuogi (sumanymų) stagarai pavasario laukia“ – ir švilpia šiaurys, o kaip tik vakarais pasidarbuoju, skauda akys. Be to dar, nėr su kuo paplepėt – pagvildent tos rūšies dailę. (p. 62–63)

Taigi Čiurlionienė jaučiasi įsipareigojusi kultūros darbui, nes nori pasiteisinti. Nusiskundimas kūrybinio santykio trūkumu primena laiškuose Pleirytei minėtą „blaivinantį pašnekesį“ – kultūrinę bičiulystę, kuri gali paskatinti kūrybinę veiklą.

Tiesioginis Tumo kaip tarpininko darbas santykyje su Čiurlioniene taip pat paliudytas epistoliniuose tekstuose kitiems adresatams. Vaižgantas buvo nusiuntęs pirmąjį jos tekstą „Palangos jūra“ *Lietuvių laikraščio* redakcijai⁴⁶⁴, o

⁴⁶³ Apie tai rašoma ir ankstesniame 1912 m. rugpjūčio 9 d. Čiurlionienės laiške Tumui: „Tamstos paskelbtam konkursui tur-būt nieko neparrašysiu“ (p. 60).

⁴⁶⁴ Tekstas išspausdintas 10-ajame *Lietuvių laikraščio* numeryje. Žr. Pragiedrulis [Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė], „Palangos jūra“, *Lietuvių laikraštis*, 1905, nr. 10, p. 116–117.

Pleirytės teiraujasi, ar ši jį matė išspausdintą: „Matei jos ‚Palangos Jūrą‘ ‚L. Laikr.‘? Daug gražių melancholiškai poetiškų minčių. Kad daugiau tokių!“ (1905-03-31, VL 68, l. 5r). Taigi Vaižgantas sąmoningai skatina jaunų inteligentiškų moterų visuomeninę ir spaudos veiklą, šiuo atveju Pleirytei pateikdamas Čiurlionienės pavyzdį kaip sektingą⁴⁶⁵. Yra išlikęs laiškas *Lietuvių laikraščio* redakcijai, iš kurio paaiškėja, kad Vaižgantas Čiurlionienės tekstą ne tik siuntė publikavimui, bet ir sugalvojo jai slapyvardį – vieną savo paties mėgstamiausių simboliškų žodžių („pragiedrulys“):

2, „Palangos Jura“, Pragiedruljo. Grazi poezija prozoje. Daugiau poezijų to paties autorjaus pristatys jums profesorjus Kun. Al. Dambrauskis. Pragiedrulius (šita slapyvardė reikia dėti vietoje literų Z. K. jei kur atsirastų) yra tai Krjukovos Universiteto studentė pana Zofija Kymantaitė. Onoraro jai nereiks, bet jei spaudzinsite jos eilutes ir norėsite, kad jums daugiaus iš Krjukovos rašytų, tai bent savo laikraštį dykai sjuntinėkite. (Vaižgantas – *Lietuvių laikraščio* redakcijai, 1904-11-28, VL 59, l. 1r)

Fragmentiškai išlikusiame epistoliniame dialoge sunku matyti visą santykių plėtotę, mat svarbi ir susirašinėjimo priešistorė – Tumo kaip Kymantaitės mokytojo vaidmuo. Bet kokių atveju, spaudos diskursas taip pat parodo, jog ir vėliau, kuomet Čiurlionienė užėmė svarbias padėtis kultūros lauke, Vaižgantas stengėsi ją palaikyti. Pavyzdžiui, 1918 m. rašydamas Čiurlionienės komedijų recenziją, Tumas prieina prie išvados: „Visoms trims tačiau nėra mūsų literatūroje lygių. Parašyta gražia kalba ir su fantazija. [...] Girdime autorės turima ir daugiau parašytų scenos dalykų, jau suaugusiems. Nekantriai jų lauksime, nes jie įneš gerą dailės srovę į mūsų subalaganėjusį teatrą.“⁴⁶⁶ Panašios mintys apie autorės pjeses pakartojamos 1921 m.: „Šie trys

⁴⁶⁵ Ramutis Karmalavičius taip apibūdina šią Vaižganto veiklos strategiją: „Ir Bitė, ir Šatrijos Ragana, ir Pleirytė-Puidienė Vaižgantui bus dėkingos už tautinę kultūrinę bičiulystę. Vaižgantas jas arba įtraukdavo į nelegalią nacionalinio judėjimo veiklą (pavyzdžiui, Šatrijos Ragana), arba apskritai žadino tautines aspiracijas bei padėjo išspausdinti lietuviškoje periodikoje, o jauniklėms vėliau (Kymantaitė, Puidienei) ir darbo surado lietuviškose redakcijose“ (Ramutis Karmalavičius, *Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė*: Epocha, idealai, kūryba, Vilnius: Vaga, 1992, p. 45).

⁴⁶⁶ J. Tumas, „Sofija Čiurlionienė (Kymantaitė). Vaikų teatras“, *Lietuvos aidas*, 1918, lapkričio 27, nr. 142 (190), p. 4.

dalykėliai – geriausi Čiurlionienės talento prirodytojai. Čia jau, bra, kūryba kaip vien reikiant, ne techninis darbas.“⁴⁶⁷

Išskirtiniai tarpininkavimo siužetai susiklosto Vaižganto epistoliniame santykiyje su Šatrijos Ragana⁴⁶⁸, kurios kūrybiniame kelyje epistoliniai tekstai apskritai buvę esminiai. Ankstyvoji (XIX a. paskutiniojo dešimtmečio ir pačios XX a. pradžios) korespondencija su Povilu Višinskiu parodo, kaip jam tarpininkaujant radosi kūrybinės aspiracijos, buvo mokomasi rašyti, tekstai imti publikuoti. Nuo 1903 m. į šį epistolinį dialogą įsiterpia ir Vaižgantas, taip patvirtinant jo „nepriklausomumą“ ir įvairiakryptį darbą – Višinskio „globoje“ esanti Pečkauskaitė vis dėlto „globojama“ ir Tumo. Šatrijos Raganos ir Vaižganto santykis parodo, kad laiškais tarpininkauta dar iki aptartos komunikacijos su Pleiryte, tik korespondencijos fragmentiškumas kliudo plačiau atskleisti šio tarpininkavimo modelius. Iš pirmojo išlikusio Pečkauskaitės laiško (1903 m. vasario 13 d.) suprantame, kad rašytojai buvo kažkas siųsta ir ji buvo skatinama: „Dėkui už viską: už atsiųstus daiktus ir už gerus žodžius.“⁴⁶⁹ 1903 m. lapkričio 2 ir 6 d. laiškas patvirtina, kad Tumas jai siuntęs *Viktutės* kritiką. Rašytoja konstruoja Tumą kaip savo autoritetą: „Tamstos laiškas labai pradžiugino mane, visados yra malonu girdėti save giriant, bet man Tamstą girdėti juo maloniau, nes: I-mo, Tamstos nuomonę aukštai statau.“ Svarbu, kad dar 1903 m. Tumas paliudijamas kaip literatūros lauko autoritetas-kritikas, kurio nuomonė yra laukiama ir labai rūpi: „Su Tamstos kritika pilnai sutinku. Bet toliaus varyti Š R neapsiima“ (p. 167).

⁴⁶⁷ Vaižgantas, „Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė. Komedijos“, *Laisvė*, 1921, sausio 21, nr. 16, p. 4.

⁴⁶⁸ Marijos Pečkauskaitės-Šatrijos Raganos (1877–1930) epistolinis dialogas su Vaižgantu – kaip galime suprasti iš Pečkauskaitės atsakymų – buvo gana intensyvus ir dinamiškas, tačiau iš Tumo laiškų išlikę yra tik du, abu vėlyvojo laikotarpio (1928 ir 1929 m.). Įdomus 1930 m. spalio 2 d. Kazimiero Čibiro (vieno pirmųjų rašytojos biografų, dirbusio *Šaltinio* redakcijoje) laiškas Vaižgantui, kuriame pastarojo santykis su Pečkauskaite įvardijamas kaip vienas artimiausių: „Malonu pas Tamstą kreiptis šiuo reikalu: berods, vienintelis geriau pažinot mūsų didžiąją asmenybę – a. a. Mariją Pečkauskaite. Mūsų perijodika apie ją juk rašo, bet kaip neturtingai... patys matot!“ (cituojama iš: *VUB RS* f. 1, b. F385, l. 42r).

⁴⁶⁹ Šatrijos Raganos laišakai cituojami iš: Šatrijos Ragana, *Laiškai*, Vilnius: Vaga, 1986, p. 151. Cituojant skliausteliuose nurodomas puslapio numeris.

Nepaisant autoritetingumo, santykis formuojasi kaip lygiavertiškų bendraminčių – Šatrijos Ragana taip pat komentuoja Vaižganto tekstus, jais žavisi, pavyzdžiui, rašydama apie 1903 m. *Tėvynės Sargą* pasirodžiusį „Paskutinį kartą...“⁴⁷⁰: „Negaliu neišreikšti savo didžio džiaugsmo, kurį turėjau, skaitydama monologą apie senį ir medį. Parašytas taip gražiai, jog atsiskaityti negalima, ypač tos eilės ant galo. Skaičiau tai seniai, vasaros laike, o lig šiol vis man skamba ausyse: „Suk rožančių ir t. t.““ (p. 169). Vėlesniuose laiškuose autoritetingumas menksta – tai susiję su rašytojos patirtimi – bei ryškėja absoliuti bendradarbystė: „Siunčiu savo „Pančius“ į Tamstos malonias rankas. Bet tegu tos rankos būnie tikrai malonios ir per daug „nevalo“. Dėl to valymo leisk man Tamsta tarti keletą žodžių. Taisytinis tėra gramatikos klaidos“ (1920-06-06, p. 325). Siunčiamas tekstas patikimas „į malonas rankas“, bet prašoma per daug neredaguoti. Vėliau, rašydama Tumui apie tekstų redagavimą, Šatrijos Ragana taip pat tikisi, kad redaktorius studentas nebus nurodytas ant leidinio, nes „studentėlis kažkoks mano – senos rašytojos (tegu ir menkų menkiausios) „taisytojas“ – tai per daug užgaulu. Tegu Min[iste]rija pamąsto, gal supras, kad tai užgauna ne tik mane, bet ir visą mūsų literatūrą“ (1926-02-20, p. 414). Reikšminga ištartis yra „užgauna ne tik mane, bet ir visą mūsų literatūrą“: viena vertus, autorė tapatinasi su bendruomene („visą mūsų literatūrą“), antra vertus, save ji įvardija svarbia šio *mes* dalimi. Rūpestis literatūros ir kritikos institucijos kokybe suponuoja literatūros lauko profesionalėjimą, kuris šioje korespondencijoje reiškiasi ir kitais būdais⁴⁷¹.

Pečkauskaitės ir Vaižganto kultūrinis santykis yra gana ambivalentiškas (bičiulystė vs autoritetas). Šį dvilypumą fiksuoja pati rašytoja („adoratorė“ vs „prietelė“): „Nuo tos valandos lig šiol esu ir visados būsiu Tamstos ištikimiausia adoratorė ir širdingiausia prietelė“ (p. 411). Iš dviejų

⁴⁷⁰ Žr. V-s, „Paskutinį kartą...“, *Tėvynės Sargas*, 1903, nr. 1, p. 37–45.

⁴⁷¹ Pavyzdžiui, 1920 m. birželio 24 d. laiške Vaižgantui Pečkauskaitė prisideda prie literatūros ir kritikos institucijų apibrėžčių paieškų bei apeliuoja į lauko autonomiškumo siekį: „Visa bėda, kad mūsų literatūroje tebėra ta be galo klaidinga srovė viską niveliuoti. Jei taip bus toliau, tai kas bus? Tik dabar jau autoriai vis daugiau emancipuojas, ačiū dievui. Tegu filologai tyrinėja ir kritikuoja – tai jų darbas, o autorių darbas rašyti taip, kaip liepia jiems jų protas ir artisto intuicija“ (p. 329).

išlikusių Tumo laiškų taip pat galime spręsti, kad „prietelystę“ bandyta palaikyti, pavyzdžiui, 1928 m. vasario 24 d. laiško parašas neįprastas kitiems laiškam: „Ištikimas draugas kun. Juozas“. Net keliuose Pečkauskaitės laiškuose išryškinama mokytojo-autoriteto ir pagalbininko-bičiulio vaidmenų sampyna – įvairiakryptis tarpininkavimas: „Iš tikro Tamsta esi mano ištikimas bičiulis: per visą gyvenimą garsini mane, trauki aikštėn, proteguoji moraliai ir materialiai kiek beįmanydamas. Labai branginu tą Tamstos maloningumą ir būsiu dėkinga už jį lig mirties ir po mirties“ (1928-03-02, p. 453); „Už visą tą Tamstos gerą širdį man, už visą tą prietelystę, už visą stengimąsi iškelti mano menką asmenėlį – iš pat savo sielos gelmių sakau ačiū“ (1926-03-03, p. 419). Taigi idėjinė bičiulystė dažnai buvo besimezgančio iš dalies autonomiško literatūros lauko „variklis“, parodantis nedidelės literatūrinės bendruomenės specifiką. Tokia bendradarbystė neatsieta nuo epistolinio diskurso: „Juk mokei mane lietuviškai, barei per laiškus, aiškinai. Kodėl savo rašinius duodavau Tamstai, ne ‚Varpui‘? Nors Višinskis labai traukė į savo pusę, bet aš nepasidaviau dėl to, kad visados buvau giliai tikinti“ (1926 m. vasario 1 d. laiškas, p. 411).

Manytina, kad tarpininko kaip kultūros lauko darbuotojo veiklos modelį galima taikyti ne tik Vaižgantui ar kai kuriems jo korespondentams, o ne vienam aptariamojo meto literatui ar inteligentų grupei, t. y. nemažai daliai kultūros lauko dalyvių. Šiame tyrime neaptariami kiti tokio modelio pavyzdžiai, bet aktualu, kad aptarta veiklos kryptis galėtų būti taikoma tiriant amžių sandūros (XIX a. pab. ir XX a. pr.) lietuvių kultūrą ir literatūrą.

5. 2. 3. Literatūriniai tarpininkavimo siužetai

Epistoliniuose tekstuose Vaižganto steigta, prisiimta ir vykdyta tarpininko veikla iš išlikusio korespondencijos korpuso geriausiai matyti ankstyvojoje komunikacijoje su moterimis rašytojomis, nors klostėsi ir kitomis kryptimis. Neatsitiktinai šią tarpininko tapatybę rašytojos reflektavo grožinėje kūryboje, kur galime matyti epistolinio diskurso svarbą moterims žengiant į

viešąją sferą⁴⁷². Čiurlionienės *Šventmarėje* (1937) į Vaižganto ugdymo siužetą pirmiausia nurodoma per *Tėvynės tarno* redaktoriaus kunigo Juozapo Sidabro ir jauno vikaro Petro Karštelės kultūrinę bičiulystę, užsimezgančią kaip rašančiųjų bendradarbiavimas („plunksnos darbas“), įsteigtas Sidabro rašytu laišku: „Carissime Frater! [...] Man labai svarbu būtų pasikalbėti su Tamsta, pasikalbėti de patria, rebus publicis et de quibusdam⁴⁷³ aliis [lot. apie Tėvynę, visuomenės reikalus ir kitus dalykus]. Žinia man yra atėjus, kad Tamsta, Carissime Frater, galėtum ir plunksnos dirbamam darbui duoti.“⁴⁷⁴ Epistolinio teksto tarpininkavimo galia paliudijama tuo, kad paragintas rašyti Karštelė iš karto ima intensyviai svarstyti apie kūrybos galimybę, o Sidabrui atvykus jau turi „tą sąsiuvinį, kur beveik pilnas prirašytas: tai apsakymėlis apie Onutę [...]“ (p. 276). Epistolinė komunikacija apysakoje vaizduojama kaip vedama geismo bei konfliktiškumo: „Tik pamatė kunigėlį ponas Murma ir ėmė tuoj šaukti: „Pagaliau, pagaliau!..“ – šaukti ir mosuoti aukštai iškeltu laišku. Taip, kunigėliui laiškas“ (p. 268).

Be rašto kultūros kaip kultūrinės bendradarbystės ramsčio šioje apysakoje esminė yra jaunimo lavinimo tema, reprezentuojama kunigo Karštelės pastangomis išmokslinti Barbutę, kuri galimybę siekti mokslo ir veikti kultūroje įvardija kaip didžiausią geismo objektą („Jėzau, Jėzuli, padaryk, kad būčiau mokyta! Padaryk! [...] Juk tu žinai, jei aš būsiu mokyta, tai būsiu gera“, p. 289). Jaunuolių mokymo tema išplėtojama ir per „absoliutišką klausą“ turinčio Poviliuko talento atpažinimą. Svarbi Ramučio Karmalavičiaus pastaba, kad

⁴⁷² Neaptarsime Šatrijos Raganos grožinių tekstų, bet juose taip pat esama įdomių ryšių su epistoliniu diskursu. Žr. Aistė Kučinskienė, *Povilo Višinskio epistolinis polilogas: magistro darbas, darbo vadovė* dr. Brigita Speičytė, Vilnius: Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas, 2011. Beje, Šatrijos Raganos ankstyvuosiuose tekstuose vienas ryškiausių tipažų – taip pat tarpininkas, vedlys, mokytojas, biografiškai labiau sietinas su Višinskiu nei Vaižgantu.

⁴⁷³ Tikriausiai turėjo būti lot. k. forma *quibusdam*.

⁴⁷⁴ Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, „Šventmarė“, in: Eadem, *Raštai*, t. 1, p. 199. Toliau cituojant skliausteliuose nurodomas puslapio numeris.

apysakoje įprasminama Vaižganto tarpininkavimo veikla⁴⁷⁵ yra suvoktina kaip Valančiaus tradicijos tęsa⁴⁷⁶.

Sidabro, kurio prototipas yra Vaižgantas⁴⁷⁷, personažas apysakoje kuriamas kaip „vyras šviesus“ (p. 151) ir autoritetas jo dar nepažįstančiam Karštelei. Gavęs laišką pastarasis reaguoja taip: „Sidabras! Taigi, Tėvynės tarno‘ redaktorius! Kunigėliui šilta banga krūtinę užlieja. Jam rašo, apie jį... vadinasi, sužinojo... lietuviškai...“ (p. 198). Barbutės akimis, svarbiausi personažui priskiriami atributai yra kūniškumas ir vitališkumas: „Ak, koks Sidabras! Ir kaip jis juokias, tai gražiai juokias! O dantų baltumėlis, ir tie juodi plaukai kad žvilga, rodos, ir jie drauge juokiasi...“ (p. 279). Pozityvioji Sidabro energija bei išmintis atspindimos jo iškalba: „[T]okios svarbios, tokios protingos kalbos. Ir girdi jis Sidabrą kalbant – taip karštai, taip įkvėptai⁴⁷⁸ [...]“ (p. 300), o pačioje Sidabro kalboje Barbutė užfiksuoja programinius Vaižganto įsitikinimus – orumo, prigimties laikymosi, lygybės, apšvietos principus: „Ir čia kažin ką baisiai daug kalbėjo kunigas Sidabras, ir smarkiai smarkiai. Jis kartojo tokius žodžius, kaip demokratai, garbės jausmas, rutina, ponai, chamai, aklumas, prigimties tiesa...“ (p. 281). Tame pačiame dialoge Sidabro lūpomis nuskamba (kalbama apie lenkus): „Daugiau turi, daugiau nori, ir nenuostabu: jų daugiau, didesnis susipratimas, taigi nesitenkina pusėtina kultūros darbe laisve“ (p. 280).

⁴⁷⁵ Nors apysakoje Barbutę lavina kunigas Karštelė, cituotame komentare Čiurlionienė paliudijusi, kad Kuliuose jos mokytojas-tarpininkas buvęs Vaižgantas.

⁴⁷⁶ „Čiurlionienė ir atkreipia akis į dalį tų kunigų, kurie tęsė M. Valančiaus tradiciją – kultūriškai prusino liaudį [...], rodydami tautinį sąmoningumą, atliko pasauliečių inteligentų funkcijas, tarytum tiesdami takus į „Altorių šešėly“ tipo kūrinių problematiką ir herojų kolizijas, kurios ir čia jau mezgasi“ (Ramutis Karmalavičius, *op. cit.*, p. 253).

⁴⁷⁷ „Apysakoje yra dar vienas kunigas (Sidabras) – čia vaizduojamas Vaižgantas, toks etiudas anglimi. Tokį Vaižgantą pažinau, ir tai jis, o ne kun. J. P. mane trumpą laiką mokė“ (Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, „Autorės pastabos“, in: Eadem, *Raštai*, t. 1, parengė Ramutis Karmalavičius, Vilnius: Vaga, 1986, p. 422). Galime manyti, kad ir vardo parinkimas remiasi frazeologizmu „kaip gyvas sidabras“, kurį *LKŽ* aiškina kaip „labai gyvas, judrus“ (dažnai Vaižgantui priskiriami bruožai), o pats frazeologizmas tikrai žinotas jau XIX a. (žr. Žemaitės pavyzdį *LKŽ*).

⁴⁷⁸ Įkvėpto ir autentiško kalbėjimo opozicija yra Karštelės nesėkmės pamoksluose ir bendraujant su aplinkiniais, nuolat gailintis dėl nepavykusio viešo kalbėjimo, pavyzdžiui, pamokslo metu: „Raidės, didelės, kunigėlis aiškiai mato, bet jam taip nejauku, kad, užuot pradėjęs skaityti, jis ima šluostytis nosį, ir jau jam pačiam atrodo, kad per ilgai trunka; taigi galvą palenkęs pradeda, bet varo greitai, ir balsas atrodo visai nebe to žmogaus, kurs pranašų žygius skelbė. Skaitydamas vienus sakinius beldžia kietai, kitus murmėte murma, o čia kaip tyčia ir nereikalingas žodis įsibruka...“ (p. 251).

Taigi Čiurlionienė savo personažu sukuria ir įprasmina laisvės, orumo ir lygiavertiškumo idėjas, Vaižganto formuotas tiesioginio tarpininkavimo veikloje ir steigtas epistoliniame diskurse.

Šiai apysakai autorė yra parašiusi komentarą⁴⁷⁹, kuriame prisimena, kad Vaižgantas primygtinai raginęs ją parašyti atsiminimus apie Šventmarę į jo 1921–1922 m. redaguotą *Mūsų senovę*, kurios vienas iš esminių tikslų buvo „dokumentuoti“ praeitį (žurnalo paantraštė – „medžiaga lietuvių tautinio atgimimo istorijai“): „Žymiai vėliau Vaižgantas ragino mane neatstodamas, kad būtinai parašyčiau į žurnalą ‚Senovė‘ apie Šventmarę [...]. Žadėjau parašyti, bet tik pradėdavau – nutrūkdavo.“⁴⁸⁰ Nors Čiurlionienė tuo metu prašoma „neįdokumentavo“ istorijos apie Šventmarę, vėliau grįžusi prie temos ji fikcijoje įprasmino ir pagrindė tarpininkavimo siužetą, kurį pati buvo savo kūrybinėje veikloje tiesiogiai patyrusi.

Šis siužetas grožiniais teksta is paliudytas ir anksčiau – 1915 m. *Vaire* spausdinamame Čiurlionienės vaizdelyje „Doras, išmintingas, taktingas“⁴⁸¹. Jame vaizduojamas žmonos lietu vės ieškantis jaunas inteligentas ponas Petras, kuris pagalbos kreipiasi į savo bičiulį kunigą Juozą. Pastarasis, nužiūrėjęs savo pusseserę panelę Onytę, laišku kviečia Juozą į Mokslo draugijos susirinkimą, ketindamas taip suvesti jaunuolius. Šioje istorijoje esminį komunikacinį vaidmenį atlieka laiš kai – jais bendrauja Petras su kunigu Juozu bei kunigas Juozas su Onyte. Laiškus kunigas pasirašo lygiai taip pat, kaip Vaižgantas buvo linkęs pasirašyti laiškus jaunoms moterims: „Tavo dėdė kun. Juozas“. Tiesioginių paralelių vesti nebūtina, tačiau reikšminga, kad apsakyme aprašomos jaunos veiklios lietu vės inteligentės, kurių gyvenimuose svarbūs „kultūriniai vedliai“ yra kunigai; personažo įvardijimas kunigu Juozu ir epistolinių tekstų reikšmės paliudijimas bei minėtasis parašo sutapimas leidžia mąstyti apie galimą teksto autobiografiškumą bei įrodo laiško kaip komunikacijos įrankio reikšmę.

⁴⁷⁹ Kaip nurodoma *Raštuose*, Danutė Čiurlionytė-Zubovienė liudijusi, kad jis rašytas 1956 m.

⁴⁸⁰ Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, *Raštai*, t. 1, p. 420.

⁴⁸¹ Sofija Čiurlionienė (Kymantaitė), „Doras, išmintingas, taktingas“, *Vairas*, 1915, nr. 3, p. 39–40, nr. 4, p. 56–58.

Gausiau išlikusioje korespondencijoje su Pleiryte išryškinta per epistolinį diskursą artikuliuojama tarpininko tapatybė taip pat reflektuojama Pleirytės-Vaidilutės romane *Tėviškė* (1 dalis – 1926 m., 2 dalis – 1936 m.), kuriame gana autobiografiškai pasakojama „tautiškai bundančių“ jaunųjų inteligentų istorija. Esminis romano naratyvas – protagonistas Klemensas po truputį „atbusdamas“ imasi tautinės veiklos. Kuomet pasakojimas pasukamas link tautinio išsivadavimo idėjų (pirmojoje dalyje), randasi daug nuorodų į tikrojo kultūros lauko realijas, pavyzdžiui:

Margu popieriu išlipdytos skrynutės dugne gulėjo keliolika knygelių. Jas ėmė Klemensas iškeldamas kaip iš karsto į gyvenimą. Buvo ten keli numeriai „Varpo“, „Žinyčios“, „Tėvynės Sargo“, Žemaitės „Paveikslėliai“, Šatrijos Raganos „Viktutė“, raudonai aptaisyta su aukso raidėm „Tarp skausmų į garbę“, St. Garnio poema, Kudirkos „Laisvos Valandos“ ir dar kelios plonutės knygelės.⁴⁸²

Taip pat aprašomas ir Šatrijos Raganos *Viktutėje* (1903) jau įprasminamas Maironio poemos skaitymo kaip tautą budinančio faktoriaus siužetas⁴⁸³, pasitelkiami epigrafai iš Maironio lyrikos, dažnai personažų lūpose skamba jo eilės. Antrojoje romano dalyje Pleirytė mini ir „mokytoją“ Vaižgantą, pozicionuodama jį greta Maironio ir Žemaitės („Pirmieji nedrąsūs bandymai – tai mokykla. Literatūros mums labai reikia. Šalia Maironio, Vaižganto, Žemaitės ir kitų ateisite jūs, jaunieji“, p. 71), o kaip identifikacinis tautinio kultūrinio darbo vaizdinys romane pasitelkta Vaižganto susirašinėjime su Pleiryte aktuali dirvos metafora: „Dirva plati ir darbo daug, o žmonių, apsišvietusių inteligentų, patriotų, maža“ (p. 72).

Antrojoje *Tėviškės* dalyje svarbią naratyvui funkciją atlieka Klemenso ir jo mylimosios Myros, kuri išvyksta į Šveicariją, susirašinėjimas. Tikrai nesunku vesti paralelę su Pleirytės autobiografija, kurios detalių sužinome ir iš laiškų Tumui – 1904 m. ji taip pat išvyko į Šveicariją mokytis. Romane

⁴⁸² Vaidilutė, *Tėviškė*. Pirmoji dalis: Kur Nemunas banguoja, Kaunas: Sakalas, 1936, p. 213, 272–274. Toliau cituojant skliausteliuose nurodomas puslapio numeris.

⁴⁸³ Apie tai žr. Ramunė Bleizgienė, *op. cit.*, p. 272.

laiškai datuoti 1905 m. – tai Pleirytės aktyvios korespondencijos su Vaižgantu laikotarpis, taip pat laikas, kuomet ji pasirinko kultūrinę veiklą. Atsiminimuose apie darbą *Vilniaus žiniose* Pleirytė mini, kad tuo periodu gausiai susirašinėjo: „lig to laiko nebuvau parašiusi nė vieno viešo žodžio, išskyrus ilgų laiškų, kuriuos iš Vakarų Europos rašinėjau savo draugams ir savo vėjavaikiškos jaunystės globotojams bei patarėjams, kurių tarpe dominavo kunigas Juozas Tumas.“ Neatsitiktinis Tumo įvardijimas globotoju, į kurį ji kreipdavosi ištikus nelaimei ar abejonei: „Jam pirmam ir pasiskundžiau tuo ūmai nukritusiu ‚gabumo‘ smūgiu, nes pirmučiausia visai neturėjau supratimo apie redakcijos darbą, antra – niekuomet nebuvau arti mačiusi tautiniai idejinio darbo ir menkai težinojau lietuvių kalbą.“ Tolesniame Pleirytės pasakojime vyrauja imperatyvaus tarpininkavimo motyvas: „Iš savo vyriausio patarėjo gavau, žinoma, trumpą įsakymą [...]“; „J. Tumas ragindavo mane rašinėti į jau ėjusį ‚Lietuvių laikraštį‘, o dienraščiui atsiradus, ir į jį, užduodamas net temas.“⁴⁸⁴ Aprašydama *Šventmarės* šaltinius, Čiurlionienė išryškina tą patį – Vaižgantas ją intensyviai skatino rašyti („ragino mane neatstodamas“).

Grįžtant prie epistolinių tekstų funkcijos *Tėviškės* naratyvinėje struktūroje, svarbus yra per Klemenso fokusuotą pateikiamas pirmojo mylimosios laiško įvertinimas:

Platų savo minčių ir jausmų akiratį ji jam atidengė tuo laišku. Jis ir manyti nemanė, kad ta trapi, kaip porceliano lėlė, su savo vaikiška nuostaba ir klausimu į viską mergaitė gali ir moka taip originaliai jausti, taip rimtai domėtis pasaulio istorijos etapais ir taip lengvai ir nuoširdžiai savo įspūdžius atpasakoti. Jos laiškas ne tik džiugino, bet ir intrygavo. Jis davė progos, lengvai, betarpiškai į jį atsakant, paliesti ir jos sielos stygas. (p. 146–147)

Laiškas čia – betarpiškas komunikacinis diskursas, kuriuo galima „paliesti sielos stygas“. Per laišką protagonistas pamato, kad jo mylimoji „gali ir moka taip originaliai jausti“, be to, geba įtektinti savo patirtis: atkreipiamas dėmesys į epistolinį diskursą, kuris įsiužetina santykius ir paskatina savikūrą. Tokiu būdu

⁴⁸⁴ O. Pleirytė-Puidienė, „Atminimų pluoštas“, *Krivulė*, 1924, nr. 4, p. 10, 11.

Pleirytės romane epistoliniai tekstai pateikiami kaip galintys atstoti kitas komunikacines terpes ir poveikio, ir saviraiškos subjekto plotmės.

Epistoliniame diskurse tarpininkavimo siužetas yra savikūros dalis, o aptartuose už aktyvią korespondenciją chronologiškai vėlesniuose grožiniuose tekstuose jis papasakojamas kaip liudijantis tuometinę sociokultūrinę situaciją. Čiurlionienės *Šventmarėje* veikimas laiškais interpretuojamas kaip Vaižganto literatūrinio portreto dalis (taip pat ir plačiau – epistolinis diskursas kaip svarbi kultūrinės organizacijos forma), o Pleirytės *Tėviškėje* epistolinė komunikacija pristatoma kaip to meto gyvenimo stiliaus dalis.

5. 3. *Laiškų performatyvumas: tekstų kritika ir tekstai liudytojai*

Rašyta, kad esmingos yra dvi performatyvosios laiškų galios: preskriptyvinė ir tarpininkavimo. Šiame poskyryje daugiausiai dėmesio skiriama pastarajai: aprašoma, kaip epistolinėje komunikacijoje ap(s)ibrėžiamas ir formuojamas literatūros kritikos diskursas bei kiek laiškų kritika dalyvauja tekstų rašymo procesuose, koks jos santykis su publikuotais kritiniais tektais. Tačiau ši tarpininkavimo galia neatsiejama nuo preskriptyvinės, nes suformuluoti ir pritaikomi kritikos modeliai patenka į individualias bei kolektyvines literatūros ir kritikos diskurso apibrėžtis.

Profesionali lietuvių literatūros kritikos institucija klostėsi kartu su autonomiškėjančiu literatūros lauku XIX a. pab.–XX a. pr. Nepaisant to, galime pritarti, kad „[š]io laikotarpio literatūros kritika žanriniu atžvilgiu tebebuvo dar labai neįvairi. Kritikai dažniausiai rašė naujai pasirodžiusių knygų recenzijas ir anotacijas“⁴⁸⁵. Tačiau greta spaudoje ir atskirais leidiniais pasirodančios kritikos vyksta ir epistolinės kritikos procesai. Anot Richardo Hardacko, laiškuose kritikai, empatiškai susitapatindami su adresatu, gali tiesiogiai veikti jo tekstus⁴⁸⁶. Taigi epistolinė aplinka nulemia kritiką, kuri yra abipusiškesnė nei

⁴⁸⁵ K. Doveika, „Lietuvių literatūros kritika 1883–1904 m.“, p. 143.

⁴⁸⁶ Richard Hardack, *op. cit.*, p. 126–151.

kritika spaudoje, nes rašantysis laišką turi tiesioginio poveikio adresatui galimybę ir sykiu yra jo veikiamas⁴⁸⁷.

Vaižganto korespondencijoje epistolinės kritikos reiškiny suaktyvėja ir esminiu epistolinių tekstų performatyvumo pavyzdžiu tampa tada, kai komunikacinė bendrija jau įsisteigusi. Kritikos institucijos stiprėjimas, anot Bourdieu, tiesiogiai siejasi su literatūros lauko autonomiškėjimu – randasi toks menininko tipas, kuriam vieninteliu tikru adresatu tampa kitas menininkas, pripažįstantis tokią pačią meno sampratą kaip pastarojo⁴⁸⁸. Savo ruožtu, kritikas laikomas tuo literatūros lauko dalyviu, kuris ženkliai prisideda prie autorių „vardo“ kūrimo ir įteisavimo. Profesionaliam kritikui priskiriamas „prestižas“, nes jis gali steigti autoriaus ir kūrinio vertes, taip įgydamas autoritetą tam tikroje socialinėje terpėje – jo tekstai spausdinami vienuose ar kituose leidiniuose, kurių skaitytojai susitapatina su kritiko vizija, skoniu bei *habitus*, suteikdami jam simbolinį kapitalą, teisę kalbėti, vertinti ir daryti „įtaką“⁴⁸⁹. Asmeniniais atrodantys kritiko sprendimai iš tiesų yra objektyvūs ir kolektyviniai pozicijų užsiėmimo atžvilgiu lauko vidinėje struktūroje, o vieša kūrinio reikšmė randasi dėl šių objektyvių santykių, kur tarpininkas turi lemiamą žodį⁴⁹⁰. Taigi kritikos diskursas yra viena iš literatūros lauko institucijų, galinti kurti, formuoti ar transformuoti literatūros lauko agentų ar kitų institucijų padėtis.

5. 3. 1. Epistolinė kritika

Tekstų kritika epistolinėje aplinkoje aktualizuojama dar ankstyvojoje Vaižganto ir Jakšto korespondencijoje. Pavyzdžiui, 1902 m. gruodžio 28 d. Vaižgantas paliudija tuo metu egzistavusį tekstų apykaitos ir kritikos mechanizmą – laiškais Peterburge gyvenantiems Romos Katalikų dvasinėje akademijoje dėstantiems lietuvių inteligentams (greičiausiai be Jakšto

⁴⁸⁷ Janet Gurkin Altman, *Epistolarity: Approaches to a Form*, p. 88.

⁴⁸⁸ Pierre Bourdieu, *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*, p. 119.

⁴⁸⁹ Idem, *The Rules of Art: Genesis and Structure of Literary Field*, p. 165.

⁴⁹⁰ Idem, *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*, p. 135–136.

tekstų apykaitos rate dalyvavo ir Maironis, Pranciškus Būčys ir kt.) buvo siunčiami tekstai⁴⁹¹, su pataisomis taip pat laiškais sugrįždavę atgal adresatui:

Visiems mano kritikams siunčiu širdingą ačiū ir pasveikinimą Naujų Metų, ramesnių metų. Teikkitės sugrąžinti: pamėginsiu perdirbti kaip jūs-tris sakote. Su keletu dalyku nesutinku, bet apie tai paskui. Tuotarpu tiek tereikia žinoti, kas ir parašyta yra, juog mano makaulėje buvo susikrovus ne vientisas dalykas, bet trilinkas, arba geriau – atskiri vaizdeliai, par excellence [*lot.* ypatingai, tikrąja to žodžio prasme] su kitomis ypatomis. Jei būčiau užbaigęs visus 5 vaizdelius, ypatų būtų atsiradę į 40, o tai jau ir parodo, juog ne dramą ar kas kits rašyta. Dabar pamėginsiu padaryti komediją, pirmą vaizdelį apleidęs. – Dar esu nusiuntęs jums, petropiliečiams, „Tiktai niekam nesakyk“⁴⁹², vienądalę farsą ir „Paskutinį kartą“⁴⁹³, monologą, kurs, jei tikėti plikiškio aptarimui publikos, patikti negali. (Siųsta ant vardo Zaukos⁴⁹⁴ ir Būgos⁴⁹⁵). (Vaižgantas – Jakštui, VL 35, l. 31r–31v)

Neturime išlikusio Jakšto laiško, todėl tiksliai nežinome, kas buvo juo pranešta, tačiau matome, kad vystosi kritinis dialogas. Vaižgantas su Jakštu dalijasi ne tik grožiniais, bet ir publicistiniais teksta, o laiškas tampa palankia terpe „neoficialiai“, privačiai kritikai reikšti: „Mano rašinį apie lietuvių papročius teikis sugrąžinti, nerodžius ‚L. Laikraščiui‘, tik su savo nuomone. Aš nenorėčiau užkratyti laikraščio nuobodžiu dalyku, nes ir be jo ‚L. L.‘ dėl tokių rašinių nebėra straipsniams vietos“ (Vaižgantas – Jakštui, 1905-01-29, VL 64, l. 57r).

Tačiau tarp ekstensyviai rašytų Vaižganto ir Jakšto laiškų tekstų kritika – retas reiškinys. Šiame dialoge dominavo kunigų literatų kultūrinės veiklos programos ap(s)ibrėžimo bei dvasininkų inteligentų bendrijos steigties klausimai, o pasikeitus sąlygoms – panaikinus spaudos lotyniškaisiais rašmenimis draudimą – priespaudos akivaizdoje susiformavęs bendro darbo spaudos labui vienytas „jungas“ ima nykti. 1913 m. spalio 24 d. laiške Kaziui

⁴⁹¹ Panašiai darydavo Višinskis, perduodamas Žemaitės, Šatrijos Raganos ir kitų pradedančių autorių tekstus aptarti Peterburge gyvenusiems inteligentams, o po to jų kritiką perrašydamas (dažnai laiškais) patiems autoriams.

⁴⁹² Vaižganto pjesė „Tiktai niekam nesakyk!“ (1903), publikuota *Tėvynės Sarge*, 1903, nr. 1.

⁴⁹³ Vaižganto monologas „Paskutinį kartą“ (1903), publikuotas *Tėvynės Sarge*, nr. 1, 1903.

⁴⁹⁴ Juozas Zauka (1862–1943) – knygnešys, draudžiamos spaudos platintojas, chorvedys.

⁴⁹⁵ Zauka artimai bičiuliavosi su Kazimieru Būga, tuo metu (1902 m.) abu gyveno Sankt Peterburge.

Puidai Vaižgantas pabrėžia, kaip jis nusigręžia nuo į kraštutinumus linkusio kritiko Jakšto bei renkasi bendradarbybę su jaunesniaisiais, su kuriais jo dažnai nesieja *habitus*, bet vienija požiūris į estetiką⁴⁹⁶: „Dambrauskis nusideda tiesiai per acceptionem personarum [*lot.* priimdamas, vertindamas asmenis]. Tai vis labiau man aišku. Gaila: tai didis žmogus. Aš jį girčiau ir girčiau tokį, su koku aš tiek metų darbavaus, ir peikčiau, peikčiau tokį, kokiuo jį dabar padarė užsienių „daktarai““ (VL 149, l. 11r).

Išsiskyrus idėjinėms ir estetinėms pozicijoms, Vaižgantas ir Jakštas pradeda užimti skirtingas literatūros lauko padėtis, o ši skirtis metonimiškai reprezentuojama ir jų vadovaujamais leidiniais. Pradėjęs bendradarbiauti *Vilniaus žiniose* (1905 m.), Tumas pereina prie pasaulietiškesnės spaudos, turi daug kontaktų su inteligentais ne iš dvasininkų luomo; o labiausiai padėčių transformacija matyti lyginant *Draugiją* ir *Viltį* (abu leidiniai eiti pradėjo 1907 m., vieno redaktorius ir idėjinis lyderis – Jakštas, kito – Vaižgantas). Jakštas *Draugijoje* reiškiasi kaip autoritetingas kritikas, didžiąją dalį recenzijų ir kitų kritikos tekstų rašo pats, taip skleisdamas savąją literatūros ir kritikos sampratą. Aptardamas priešingų idėjinių pozicijų autorių tekstus, Jakštas visuomet išlaiko „ideologinį“ aspektą, net ir, pavyzdžiui, gerai atsiliepęs apie Vydūno veikalą *Amžina ugnis*, jis daro išlygą:

Vydūnas duoda tikrai gražų pavyzdį: mat jis žiuri į poeziją ne kaip į kokių žodžių bei garsų sportą, bet kaip į tarnavimą vienai idejai – natūralei religijai. Ideja, tiesa, neperaugšta, – *bet kasgi kliudo mūsų jaunajai dainijai pakeisti ją kita augštesne, tarnavimu katalikystei, kaip religijai viršprigimtinai. Butumėm labai laimingi, jei Maironis, M. Gustaitis, Vaitkus, Putinas ar kas kitas, griebtus panašaus, ar net ir to paties temato – susidurimo lietuvių pagonystės su krikščionyste ir pralenktu Vydūnu* [išskirta mano, – A. K.], ne tik lygiai dailiu nupiešimu „Amžinos Ugnies“ kulto, bet ir iškėlimu eikštėn neapsakomai gilaus katalikų Bažnyčios simbolizmo.⁴⁹⁷

⁴⁹⁶ Apie Jakšto estetinius polinkius žr. Jonas Šlekys, „Eruditas ir poetas“, in: Adomas Jakštas, *Rinktinė*, p. 34–35. Apie Jakšto metodologines nuostatas kritikoje yra svarstęs Kęstutis Nastopka, žr. Kęstutis Nastopka, „Kritikas – kuris nesvyravo (Jakštas ir Radžvilas)“, *Žmogus ir žodis*, 2011, t. 13, nr. 2, p. 62–65.

⁴⁹⁷ A. Jakštas, „Vydūnas. Amžina Ugnis“, *Draugija*, 1913, nr. 77–78, p. 136.

Viltyje dirbęs Vaižgantas literatūros tekstuose akcentuoja estetinius kriterijus⁴⁹⁸ ir nesivadovauja tekstų *katalikiškumu*: ima veikti kaip „nepriklausomas žmogus“ bei vis aktyviau prisiima rašytojo tapatybę. Jakšto ir Vaižganto santykių siužeto pokyčius galime nesunkiai susieti su autonomiškėjančiu literatūros lauku, kuomet XX a. pr. spaudoje ir literatūros kritikoje dar svarbi kelių idėjinių orientyrų („pirmieiviai“ vs katalikai) priešprieša, bet kai kurie lauko dalyviai ima pabrėžti estetikos dominantę, orientuotis į literatūros kaip savarankiškos srities suvokimą. Vadinas, estetiški kriterijai nulemia *habitus* kaitą, suponuojančią literatūros lauko padėčių transformaciją. Taigi tai, kad Vaižgantas laiškuose konkrečius tekstus aptarti dažniau imasi su korespondentais pasauliečiais, susiję ir su profesionalėjančia literatūrine komunikacija. Epistolinė kritika daugiausia būdinga susiklosčius specifiniam santykiui „tarp darbo ir draugystės“, kuomet epistolinėje aplinkoje vystosi intymus, bet darbinis (leidybinis, kritinis) ryšys.

Darbinis, bet sykiu labai asmeniškasis santykis klostosi Vaižganto susirašinėjime su Puida⁴⁹⁹. Nors jie buvo pažįstami per Pleirytę (1906 m. būtent Vaižgantas sutuokė Pleirytę su Puida), artimiau susibičiuliavo tada, kuomet abu dirbo *Vilniaus žiniose* (jų epistolinis dialogas įsiužetinamas nuo tų pačių 1906 m.). Puida buvo šio dienraščio redaktorius, o 1907 m. jį pakeitė Vaižgantas. Tumas atsiminimuose rašo apie santykių įtampą, kilusią dėl redaktoriavimo perėmimo: „Aš juos moterystėn sutuokiau, rodžiau palankumo. O dabar turiu su jais konkuruoti ir nukonkuruoti; tiesiog išstumti iš jų pozicijos, pačiam atsisėsti jų vieton ir visa tai prirengti – jų pačių bute. Uždavinys buvo negarbingas, bet neišvengiamas.“⁵⁰⁰ Tačiau laiškuose epistolinis subjektas komunikuoja neįpareigotai, lengvai pereina prie ironijos ir autoironijos, pavyzdžiui,

⁴⁹⁸ Žr. pavyzdžiui: [Vaižgantas], „Antroji lietuvių dailės paroda“, *Viltis*, 1908, nr. 28, p. 1; Kun. J. Tumas, „Tautos poema – varsomis“, *Viltis*, 1910, nr. 30, p. 4; ir pan.

⁴⁹⁹ Kazys Puida (1883–1945) – aktyvus kultūrinės spaudos ir literatūros lauko veikėjas, kritikas, nepriklausomoje Lietuvoje leidęs ir redagavęs literatūrinius žurnalus *Krivulė*, *Gairės*, *Gaisai*. Kartu su Čiurlioniene, Jakštu bei Gira jis buvo vienas ankstyvųjų profesionalėsių lietuvių literatūros kritikų, 1913 m. išleidęs ir lietuvių literatūros istoriją *Mūsų dainiai: Kritikos bruožai*.

⁵⁰⁰ Kun. J. Tumas-Vaižgantas, „Kaip aš patekau į „Vilniaus žinias““, p. 15.

žaismingai trindamas ribas tarp biografijos ir kūrybinės veiklos: „Na, na! Jei jis ir moterystės dalykuose būs toks dalingas, kaip literatūros, tai maž maž kokį penketą reiks man dedikuoti“ (Vaižgantas – Pleirytei, 1906-09-03, VL 80, l. 8av)⁵⁰¹. Aptariamame laiške (kurio kreipinys – „Mano gerieji!“, taigi jis skirtas kolektyviniam subjektui) kartojama laiškų Pleirytei žaidybinė strategija – flirtavimas: „Prie Bronės⁵⁰² reiktų guvernantės, o tos rupužės neina: sako, pavojinga esą pas tokį... Nejaugi aš jau toks Don Juanas?“ (VL 80, l. 8av). Buitiniai reikalai taip pat persipynę su darbiniais: be perėjimų išsiskaidomos tekstų publikavimo ir kasdienio gyvenimo istorijos (laiške nėra erdvėlaikio ir naratoriaus, kuris galėtų šiuos „perėjimus“ formuluoti, todėl dažniausiai jie sukuriama sintakse). Pavyzdžiui, 1912 m. birželio 18 d. Puida rašo:

Redakcija pametė mano naują apysaką „Raudonas Gaidys“ (jiems siūsta po antgalviu „Prašvaistė“⁵⁰³) iš 56 puslapių, užtai galutinai išsinešinu iš „Vilties“. [...] Už 10-12 dienų važiuojame į mano senių auksines vestuves, bus brolis, gal neatsisakytumei drauge su mumis nuvykti vienai-kitai dienai? būčiau už tai labai dėkingas! (VUB RS f. 1, b. F385)

Panašiai bičiuliškas-darbinis santykis, kuriame nedaroma skirtis tarp darbinių ir asmeninių reikalų, yra Vaižganto su Liudu Gira⁵⁰⁴. 1-ajame ir 2-ajame XX a. dešimtmečiuose rašytuose laiškuose matyti, kad tarp Tumo ir Giros buvo užsimezgusi tikra bičiulystė, kuri vėliau nutrūko. Įsiužėtinus santykį ir jam intensyvėjant, vyrauja bičiuliški kreipiniai: „Mielasis Liudai!“, „Mielasai

⁵⁰¹ Vaižganto laišakai Puidai cituojami iš: VUB RS f. 1, b. E260; Puidos laišakai Vaižgantui iš: VUB RS f. 1, b. 16 ir VUB RS f. 1, b. F545.

⁵⁰² Tuo metu su Vaižgantu gyvenusi sesers Severijos dukra Bronė Mėginytė (vėliau – Klimienė).

⁵⁰³ Puidos apysaka *Raudonas gaidys* (1912).

⁵⁰⁴ Korespondencija su Tumu prasideda jų darbo *Vilniaus žiniose* ir *Viltyje* laiku (1907–1908 m.), vėliau šiek tiek tęsiama, bet daugiau dėl profesinių reikalų. Taigi jie susirašinėja nuo 1907 m., nors intensyviausiai epistolinis dialogas vyksta 1912 ir 1913 metais, taip pat yra išlikę keli pavieniai laišakai iš 3-iojo dešimtmečio.

Liudui Girai (1884–1946) rūpėjo literatūros kritikos situacija ir apskritai apibrėžtis, jis bandė profesionalizuoti kritikos instituciją (žr. Kostas Doveika, „Liudas Gira – literatūros kritikas“, in: *Liudas Gira literatūros moksle ir kritikoje*, sudarė Kostas Doveika, Vilnius: Vaga, 1987, p. 170–188). Dar 1928 m. pasirodė Giros kritikos tekstų rinktinė (žr. E. Radzikauskas (Liudas Gira), *E. Radzikausko (Liudo Giros) kritikos raštai*, įvadą parašė prof. V. Krėvė-Mickevičius, Kaunas: Švietimo minist. knygų leid. komis. leidinys, 152 Nr., 1928). Taip pat Gira sugalvojo ir leido pirmąjį lietuvių literatūros žurnalą *Vaivorykštė*.

Liudai!“ „Gerasis Liudai!“ „Liuduk!“ ir pan. Giros kreipiniai į Vaižgantą taip pat dažniausiai familiarūs: „Mielasai Kunige Juozai!“, „Mylimasai Kunige Juozai!“, „Gerbiamasai Kunige Juozai!“ – tai svarbu galvojant apie kultūrinės veiklos „tarp darbo ir draugystės“ modelį. Nors Giros ir Vaižganto korespondencijoje centrinė ašis yra leidybiniai reikalai, draugystės santykis leidžia rasti ir „išpažintims“, autorinių pozicijų refleksijoms, pavyzdžiui: „Sergu nervų sustingimu, ar kas biesas. Nieko negaliu galvoti, naktimis nemiegu, vien svajoju, bet vis niekus. Čia ir kalėdoti negalima – toks purvas. Jau gi ir nesutaisysiu anų vaizdelių. Atleisk šiuo žygiu“ (Vaižgantas – Girai, 1912-11-26, VL 128, l. 96r)⁵⁰⁵.

Emocinės įtampos situacijos net ir šiame labiau profesiniame ryšyje sukuria emociškai ir ekspresyviai turiningesnius tekstus, kuriuose ryškesnis epistoliniuose pasirodymuose dalyvaujantis saviraiškos subjektas. Tokį subjektą pastebime 1913 m. gegužės 8 d. Vaižganto laiške, rašytame po sūnėno⁵⁰⁶ mirties. Tekstas pradedamas paprastai, „kronikiniu“ režimu pateikiant teiginį be reikšmingų stilistinių figūrų: „Dėkui Tau ir Tavo žmonai už užjautimą manęs. Kaziukas mirė. Tai paskutinis asmuo, kuris mane rišė su svėdasiškiais giminėmis. Aš jį mylėjau, nes tai buvo daug vertas jaunikaitis – tikra savo tėvo Liudo atžala. Bet ir užjaučiant neverta perdėti“ (Vaižgantas – Girai, VL 134, l. 188r). Viso epistolinio teksto raiška panaši į „reikalų raštą“: trumpi vientisiniai sakiniai, neekspresyvūs palyginimai („Žmogaus širdies esama medinės. Čia jisai verkia, čia juokias. Čia tuojau užmiršta, kas iš akių pasišalino: tėvus, brolius, mylimuosius, vyrą – žmoną, vaikus“, VL 134, l. 188r), mintys išsamiai neplėtojamos („Kaziuko mirtis tiek ir tepaliko žymių manyje; ji ir tesveria drauge su kitais tokiais pat incidentais; viena pati – nedaug“, VL 134, l. 188r).

⁵⁰⁵ Giros laiškai bei keletas Tumo laiškų (susijusių su *Vaivorykštės* ir *Švyturio* žurnalais) spausdinami: *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai VII*, p. 155–159, p. 170. Cituojant Giros laiškus iš šio leidinio skliausteliuose nurodomas puslapio numeris. Vienas Giros laiškas Vaižgantui publikuotas *Raštuose*, žr. Liudas Gira, *Raštai*, t. 5: Literatūros mokslas. Teatras. Dailė. Publicistika. Laiškai. Autobiografinė medžiaga, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963, p. 417–418. Vaižganto laiškai Girai cituojami iš: *LLTIB RS* f. 13, b. 1626; b. 1629; 1630; b. 1631; *LNB RS* f. 7, b. LG891.

⁵⁰⁶ Tai pas Tumą gyvenęs vyriausiasis sesers Severijos Mėginienės (Tumaitės) sūnus Kazys Mėginis (1888?–1913).

Vėliau Vaižgantas šio įvykio motyvais parašė grožinį tekstą „Ar jau medžiai sprogsta?..“ Jame ta pati istorija pateikiama kitoku pasakojimu, išplėtojant erdvėlaikį, personažų santykius (du pagrindiniai personažai – Kaziukas ir jį mylintis dėdė), net ir pačią mirtį pateikiant stilizuotai, nors per „šturkščiąją“ leksiką, kūniškus vaizdinius:

Pirmą ir paskutinį kartą Kaziukui pratrūko plaučiai, šniokštelėjo upelis kraujo, ir ėmė plaučiai gangrenuoti. Kilo nepakenčiama smarvė. Bet visa tai jau nieko nebeišgąsdino. Kaziukas nurimo, išskalavo burną ir atvirto aukštiekninkas su kryželiu rankoje laukti paskutiniosios. Šypsojos, meiliai žiūrėjo į savo dėdę ir... kilo, kilo...

Dėdė nebeverkė. Ir jis šypsojos, neatsitraukdamas ir lyg su ranka mojuodamas:
– Sudiev, sudiev, neilgai trukę pasimatysime! Sveikink tėvelius ir bočelius...⁵⁰⁷

Nepaisant režimų skirtumo ir epistoliniams tekstams būdingo nulinio erdvėlaikio, keičiant režimą į asmeniškesnį – dažniausiai ir emociškai turiningesnį – epistoliniuose tekstuose taip pat daugėja nuorodų į kūniškąsias detales, dažniausiai į savo paties kūną. Galėtų atrodyti, kad šis kūniškumas susijęs su nykstančia distancija tarp realiojo ir epistolinio subjekto, tačiau paradoksalu, jog stipriausiai jis aktualizuojamas būtent intymesniuose laiškuose, kuriuose tekstine raiška sukuriamą didesnė distancija. Laiško kaip savęs dovanojimo samprata leistų paaiškinti šį kūniškų vaizdinių radimąsi kaip metonimišką rašančiojo tąsą, epistolinio subjekto kaip natūralaus, kasdienio, neretai ir gamtiško situaciją. Ekspresyviai palyginti neišraiškingo Vaižganto laiško apie Kaziuką *post scriptum* kūniškumas paminimas paralelėje su gamtiškumu: „P. S. Dabar štai visas sodas baltas it mano galva. Gaila, kad negalite tai matyti“ (VL 134, l. 188v). Konspektyviai ir nereflektuodamas pranešęs apie skaudžią sūnėno mirtį, laiško pabaigoje Vaižgantas simboliškai palygina baltą sodą su žila galva, sukurdamas šios patirties metaforą: žila galva – senatvės metonimija, o baltas pavasarinis sodas tapatintinas su jaunyste, tačiau jų spalvinė gretybė išryškina patirtą skausmą (senatvė vis dar „žydi“, o jaunas

⁵⁰⁷ Vaižgantas, „Ar jau medžiai sprogsta?..“, in: Idem, *Raštai*, t. 2: Mišrieji vaizdai, parengė Eglė Bielskytė, Ramūnas Korsakas, Vilnius: Pradai, 1995, p. 34.

žmogus – jau nebe). Vadinasi, epistolinis subjektas šio laiško išraiškos plotmėje lieka panašus į poveikio subjektą (laiškas kaip „reikalų raštas“), bet turinio plotmėje artėja prie saviraiškos subjekto, kuris per kūniškumą ir gamtiškuosius vaizdinius išrašo skaudžias patirtis.

Taigi epistoliniai dialogai su Gira ir Puida klostosi asmeninių ir kultūrinių interesų sampynoje – tai veikia ir kritikos pobūdį. Korespondencijoje su Puida kritikos motyvas yra net santykį įsiužetinantis⁵⁰⁸; Puidos tekstus Tumas recenzavo ir komentavo laiškuose ir spaudoje. Tekstų kritika, nors ir neišsami, pradedama nuo pirmųjų Vaižganto laiškų Puidai, pavyzdžiui:

Norėčiau diktokai paplakti, tik vėl kaipgi čia, kad nedrįstu tokį prietelį. Forma man netinka, nors mintys jau teip gražios, doros ir prakilnios, kad nė geisti nereikia geresnių. Bėda tik, kad vien elegiškos ir skurdžios. Kokių velnių skursta p. Kazys, pilnas nepagadintų vilčių, jaunybės ir sveikatos. Tai dirbtinis vienpusiškas dalykas. Už vis fainiausi – tai sonetai. Kitur perdaug licencijos. (Vaižgantas – Pleirytei, 1906-09-03, VL 80, l. 8v)

Vaižgantas akcentuoja Puidos tekstų dirbtinumą („dirbtinis vienpusiškas dalykas“), prieštaraujantį prieš tai minėtai organikai, kultūrai kaip natūraliam organizmui, tekstams kaip turintiems atitikti juos rašančių charakterį ir „prigimtį“ (*habitus*). Puida ir pats „užsakinėja“ kritiką iš Vaižganto, taip konstruodamas bendradarbių pasitikėjimo ryšį: „Kas link kritikos mano veikalėlių, tai jeigu kunigas manai rašyti, už ką būčiau labai dėkingas, prašyčiau pradėti nuo „Keleivio“⁵⁰⁹ ir baigti „Rudeni“⁵¹⁰. Ar pradėjai kunigas „Keleivį“ scenizuoti?“ (Puida – Vaižgantui, 1906-10-29, VUB RS f. 1, b. F16, l. 3r).

Tokioje familiarios ir darbinės aplinkų paribyje susiklosčiusioje kritikos terpėje vyksta svarstymai ir kitomis literatūrinėmis temomis. Puida

⁵⁰⁸ Iš šio negausiai išlikusio susirašinėjimo yra neretai rekonstruojamos Puidos estetiškos ar ideologinės pažiūros. Pavyzdžiui, Ramutis Karmalavičius jį gausiai pasitelkia straipsnyje „Kazio Puidos kritikos esė „Mūsų dainiai““ (Ramutis Karmalavičius, „Kazio Puidos kritikos esė „Mūsų dainiai““, *Kazys Puida: Lietuvių literatūros modernėjimo baruose*, p. 57–58), Vytautas Kubilius remiasi šiais laiškais studijoje *Dviese literatūros sūpuoklėse*, Ilona Čiužauskaitė – straipsnyje „Kazio Puidos kūryba Vaižganto vertinimu“ ir pan.

⁵⁰⁹ K. Žegota [Kazys Puida], *Keleivis: legenda*, Vilnius: „Vilniaus žinių“ sp., 1906.

⁵¹⁰ Idem, *Ruduo: apsakymai*, Vilnius: „Vilniaus žinių“ sp., 1906.

komentuoja draminių veikalų situaciją ir formuluoja požiūrį, kad didaktine prasme tai bene geriausias žanras: „Tokia begalinė dramatiškų veikalų stoka, o toks platus ir geras ir naudingas scenos veikimas, o koks jis įtekingas, kiek jis jau užmigusių sužadino, kiek išmokė tėvų kalbos pamiršusius... Reik jų kuo daugiausia, o jų teip maža...“ (*VUB RS* f. 1, b. F16, l. 3r). Laiško mintį apie draminių veikalų reikalingumą ir naudingumą pats Puida realizavo gausiai rašydamas pjeses. Tačiau ši pastaba reikšminga apskritai XIX a. pab.–XX a. pr. lietuvių literatūros produkcijai, nes – galvojant apie žanrinę įvairovę – dramų būta tikrai daug. Pjesių rašymas (nors ne visos buvo statomos) klestėjo galbūt ir dėl to, kad to meto sociokultūrinėje ir politinėje situacijoje dramų didaktiškumas buvo parankus švietėjiškiems tikslams įgyvendinti. Tą pagrįstų Pascale Casanovas mintis, kad dramą XIX a. pab. ir XX a. pr. naujai besikuriančiose moderniose nacionalinėse literatūrose rašytojai renkasi dėl to, jog ji laikytina pereinančiu literatūros etapu: „Drama užima tarpinę poziciją tarp sakytinės ir rašytinės kalbos.“⁵¹¹ Pabrėžtina, kad ir Vaižganto grožinės kūrybos rašymo istorijoje draminiai veikalai (dažniausiai nedidelės apimties pjesės ar draminiai monologai) yra vieni ankstyviausių tekstų, galbūt pasirenkami taip pat dėl didaktinių ir bendruomenės būrimo bei tarpininkavimo tikslų. Be to, neblogai dokumentuota, kaip įvairios Vaižganto pjesės iš tiesų būdavo vaidinamos, pavyzdžiui, 1905 m. *Lietuvių laikraštys* aptariamas lietuvių vakaras Vilniuje: „Visupirm lošiama Vaižganto komedija «Nepadėjus – nēr ko kasti». Tarp publikos girdėtis juokai ir visoki patėmyjimai naudon vaizdančių artistų.“⁵¹² Mintį sustiprina Vaižganto žinutė 1909 m. *Viltys*: jis rašo, kad leidžia vaidinti *Sceniškuosius vaizdelius* be jokio išankstinio atsiklausimo, nurodydamas, kad tokių paklausimų ir pastatymų jau buvęs ne vienas⁵¹³.

1906 m. spalio 29 d. laiške Puida aptaria *Vilniaus žinių* klausimą. Jie su Pleiryte dirbo šiame dienraštyje, o vėliau, kaip minėta, jo redaktoriumi tapo Tumas. Puida džiaugiasi, kad iš kunigų į redakciją paskirtas būtent Tumas:

⁵¹¹ Pascale Casanova, *op. cit.*, p. 228.

⁵¹² L. Gerulis, „Atminimui iš lietuvių vakaro – Vilniuje Rupjutės 28 d.“, *Lietuvių laikraštis*, 1905, nr. 40, p. 589.

⁵¹³ Žr. Vaižgantas, „„Sceniškųjų vaizdelių“ vaidintojams“, *Viltis*, 1909, nr. 25, p. 3.

„Labai išmintingai padarė minėtasis kunigų susirinkimas Tamstos kandidaturą pastatęs, nes vargu by butumėm, męs sandarbininkai, ant kito sutikę. Apskritai imant Tamstos kandidatura liko sutikta labai maloniai“ (Puida – Vaižgantui, 1906-10-29, *VUB RS* f. 1, b. F16, l. 2r). Laiške aprašoma persidirbimo ir nuovargio situacija, o sava veikla traktuojama kaip naudinga visuomenei, bet galinti greitai – nepailsėjus – tokia nebebūti. Pateikdamas netrumpą savo vargų redakcijoje aprašymą ir aptardamas būsimą pasitraukimą iš *Vilniaus žinių*, Puida apibendrina ne tik savo padėtį, bet ir tai, kaip jis vertina visą lietuvių kultūros lauką ir spaudos būklę:

Tokios tai tokialės... liūdnos, kaip laidotuvių giesmės gaida... o tečiaus gyvi, reališki būtybės faktai... Skubinkis Tamsta, nesiderėk su juodvarniais Šnapščio⁵¹⁴ et consortes [lot. ir bendradarbių] rūšies, tautos reikaluose reikia būti jautriu, kaip mergaitės širdžiai, kitaip rudens gamtos balsai užtups ir tuos, kurie dirbti gal ir privalo, neturėdami morališkos tiesos nuo darbo atsisakyti. (Puida – Vaižgantui, *VUB RS* f. 1, b. F16, l. 3r)

Taigi Vaižgantas su Puida dar ankstyvojoje literatūros lauko formavimosi stadijoje (1-ame XX a. dešimtmetyje) ima aktyviai reflektuoti ir konstruoti padėtis literatūros lauke. Epistolinis dialogas pratęsiamas 1913 m. Šiuose laiškuose Vaižgantui Puida nevengia ironijos ir autoironijos, o nuo „reikalų tvarkymo“ ir poveikio subjekto kryptama prie saviraiškos subjekto. Reiškiamos nuomonės apima ne politinius ar visuomeninius dalykus kaip ankstyvesnėje Vaižganto korespondencijoje – aktyviau komentuojami grožiniai tekstai ir apskritai literatūros lauko aktualijos, ieškoma savų pozicijų lauke. Šiame santykiyje vystosi kitokio tipo egalitariškumas nei aptartojoje dvasininkų visuomenininkų aplinkoje. Socialiniame gyvenime skirtingas padėtis užimantys, skirtingo amžiaus, bet vienijami kultūrinės bendradarbytės ir Vilniaus inteligentų terpėje susiklosčiusio lygiavertiškumo, epistolinėje aplinkoje Puida ir Vaižgantas sukuria betarpišką kritinę terpę. Pavyzdžiui, 1913 m. spalio 18 d.

⁵¹⁴ Kun. Juozas Šnapštys-Margalis (1877–1921) – poetas, vertėjas, rašęs į *Tėvynės Sargą*, *Dirvą*. Rinkinių *Volungė* (1900), *Volungė ir vieversėlis* (1907), dramos *Mūsų bajorai* (1904) ir kt. autorius.

laiške ironišką distanciją kurti Puida pradeda „kunigišku“ kreipiniu „Dulcissime!“⁵¹⁵ (panašiai ironija įvedama ir 1913 m. spalio 31 d. laiške kreipiniu „Carissimo padre Josepho!“). Toliau jis rašo apie *Viltyje* pasirodžiusią Vaižganto recenziją Prano Penkaičio „Kelionės įspūdžiams“⁵¹⁶ ir, komentuodamas adresato kritikos pozicijas, apeliuoja į Vaižganto kaip deimančiukų ieškotojo pernelyg išreikštą pozityvumą, jo nuomone, prastų tekstų atžvilgiu:

Kartais, žinoma, per daug nusaldini – bet ir tokia priemonė tikusi, kai rambikaulis įjudinti reikia. Mūsų Atenuose juk savotiška nuomonė apie literatūrą. Vaitkus – „žymus talentas“, vos slebizuoti poetišškai mokąs; kitas – „žymus beletristas“, vos du sakiniu lygiai sumegzti tesugebąs. „Kelionės įspūdžiai“ – ištiesų palieką įspūdį ne iš „Vaivorykštės“ virtuvės. Nors šią pastarąją jau visiškai nusaldinai! (Puida – Vaižgantui, *VUB RS* f. 1, b. F385)

Aktyviai įsiužetinus bendradarbystės santykį, Tumas taip pat prašo kritikos iš Puidos: „Aš net apysaka turiu sumezgęs. Tik kol vaizdelių⁵¹⁷ neišleisiu ir kritikos neišgirsiu, didesnės apysakos nemėgysiu, nes nežinau, kokiuo žanru varyti. Bepigu būtų, kad jūs, kritikai, netylėtumėte. Jei kuomet išeis, tark žodį“ (Vaižgantas – Puidai, 1913-10-24, *VL* 149, l. 11v). Į kritikos prašymą 1913 m. spalio 31 d. laiške Puida atsako: „Aš recenzuoju visas literatines naujienas „Vienybėn Lietuvniukų“ ir, žinoma, jei kas Tavo pasirodys – nepramirgsėsiu, tarsiu savo nuomonę taip, kaip apie tai manysiu“ (Puida – Vaižgantui, *VUB RS* f. 1, b. F545, l. 216r). Nors bendradarbiškas ryšys grįstas ir asmeninės komunikacijos linija, jis kur kas profesionalesnis, nuolat pabrėžiamos pastangos tekstus vertinti objektyviai.

Vaižgantas perima Puidos ironijos konstravimą per kreipinius ir 1913 m. lapkričio 6 d. laiške kreipiasi: „Dear Sir!“ Šiame laiške rašoma antrinė *Gairių* kritika, nes pirmiausia ji išspausdinama *Viltyje*: „Pasitikėdamas, kad Tu,

⁵¹⁵ Tikėtina, kad šis „Dulcissime!“ pasirinktas ir dėl laiške pavartojamo kritiško „visiškai nusaldinai!“ – žaidžiama būdvardžio „saldus“ [*lot. dulcis*] semantinka.

⁵¹⁶ Kun. J. Tumas, „Mūsų raštai“, *Viltis*, 1913, nr. 120, p. 3–4.

⁵¹⁷ Kalbama apie *Aukštaičių vaizdelius*, kuriems tada ieškota leidėjo (apie tai žr. poskyryje „5. 4. 2. Prisiimama autoriaus tapatybė: 1912–1913 m.“).

Ponie Kazimierai, ištikro esi ,toks‘ – nepykstaš, kai Tave pliekia, aš Tau ir antrą kartą sudrožiau. Tik šiuo kartu jau kelinaites numovęs. Pavelyk ir privato modo [lot. privačiai] dar palojoti“ (VL 151, l. 12r). Taigi jaučiamas poreikis dėl recenzijos pasiaiškinti asmeniniame laiške: „Na, kas gi paleidžia į svietą tokį nepraustą ir blogai išauklėtą kūdikį, kaip Tavo paskutinis: „Gairės“? Aš vis dar tebesu visai kvaila mina: kaip lietuvių kalbos mokytojas gali rašyti tokia barbariška kalba. Taip, Broliuk, šiandien nebeleistina“ (VL 151, l. 12r). Žaidybiškumas ir ironija leidžia išsakyti griežtą ir įsakmą kritiką neįžeidžiai. Apie kūrybą Vaižgantas rašo kasdiene kūniška leksika; toks rašymo būdas randasi laiškuose kitiems adresatams, bet juose nėra taip tiesiogiai susijęs su literatūrine kūryba kaip šiame dialoge: „Užtai, kad varai ilgesnę apysaką esi caca. Gana jau visokių smulkių avies spirelių! Padirbėk patvariai, kalbą išlygink, sakynių logiką perkontroliuok, pažiūrėk, ar nėra kontradikcijų, – ir drožk per bikses visiems, kas tik pakliuvo. Mačys!“ (VL 151, l. 12v). Kadangi santykis apibrėžtas kaip asmeninis, Tumo pasiūloma prieš tai minėta akis-už-akį kritikos strategija – Puida galėtų atsilyginti parašęs kritiką *Ten gera, kur mūsų nėra*⁵¹⁸:

O būtų gerai: 1, galėtumei man pačiam atkepti tokiais pat pyragais, kelineles nuleidęs; 2, amerikiečiams būtumei papasakojęs, kad tai nebaisi jiems knygelė. Jie, amerikiečiai, mūsų pirmievių suagituoti, buvo pranešę, kad mano knygelės jiems nei nerodytume. Matai, aš koliojau „Ameriką“ ir jos būdą, o ne amerikiečius-immigrantus. (VL 151, l. 12v)

Iš aptartų fragmentų matyti, kad vėlyvesnėje (nuo 1913 m.) Vaižganto ir Puidos korespondencijoje laiškas atsiskleidžia kaip nebe toks svarbus bendrijos kūrimui – jis tampa „vienu iš“ ar „vienu tarp“ kitų literatūros lauką konstruojančių diskursų. Dėl šios priežasties nuo ryškaus poveikio subjekto pamažu pereinama prie aiškiau išreikšto saviraiškos subjekto: epistolinėje aplinkoje galima privačiau aptarti tam tikrus literatūros lauko

⁵¹⁸ Kun. Juozo Tumo, *Ten gera, kur mūsų nėra, arba, Neapleiskime Tėvynės!*, Šv. Kazimiero draugijos leidinys nr. 122, Kaunas: Saliamono Banaičio spaustuvė, 1912. Tai atsiminimų-vaizdelių iš 1911 m. kelionės po JAV rinkinys (paantraštė: „Pasakojimai, kaip mūsų išeiviams sekasi Amerikoje“).

klausimus, tęsti savikūros siužetus ir vykdyti anksčiau suformuluotą tarpininkavimo veiklos modelį. Rūpestis literatūros lauku Vaižganto išrašomas ir viešai, ir privačiai, akcentuojant siektiną grožinių tekstų kokybę („Na, kas gi paleidžia į švietą tokį nepraustą ir blogai išauklėtą kūdikį“).

Žinant aktyvią Vaižganto veiklą literatūros lauke ir konkrečiai kritikos srityje, nestebina, kad Tumas epistoliniame dialoge su Puida taip pat svarsto apie kritikos situaciją – toks buvo besiklostančio iš dalies autonomiško literatūros lauko poreikis, o pačios kritikos koncepcijos apsibrėžimas šiame dialoge – esminis. 1913 m. spalio 24 d. Vaižgantas atsako Puidai į kritiką dėl kritikos: „Gal kai-ką ir nupipirinu, ne tik ‚nusaldinu‘. Žiūrėk mano recenzijas NN82, 91, 122, 124. Suum cuique [*lot.* kiekvienam savo] – kiekvienam sulig jo nuopelnų, Panie tego“ (VL 149, l. 11r). Šis atsakymas stilizuotas, pastiprinamas parazitiniu „Panie tego“ (prisiminimuose rašoma, kad Vaižgantas itin dažnai vartodavęs žodį „panie“ ir dėl to iš jo šaipydavęsi). Kartu Vaižgantas stengiasi pateisinti savo kritikos modelį: „Visdelto pipirinimas lyg būtų niekesnis už graudinimą. Visa pagadino mūsų negativistai, kurie jokio saiko neišmano ir drožia *con amore* [*it.* su meile] visiems. Peikti nei nemalonu. Geriaus džiaugties jei yra + nors 0,001. Visgi tai plus, ne minus“ (VL 149, l. 11r). Ši kaip kritiką Puida 1913 m. spalio 31 d. laiške ironizuoja taip:

Kritikai! – kokie mes kritikai, juk pats tą vardą vienai Čiurlionenei pripažįsti, o mes – dii minores [*lot.* žemesnieji dievai; prk. – žemesnę padėtį užimantys žmonės] – ne nedrįstame Lietuvoje rodyties, begame Amerikon. Jei ką kartais ir ištariame, tai mūs tiesiai nepastebi tie, kuriems nepastebėti reikia, o kiti visai nemato, nes laikraščiai jų neatsiekia. (Puida – Vaižgantui, VUB RS f. 1, b. F545, l. 216v)

Tekstų komentavimas ir kritikos bei literatūros apibrėžčių paieškos nebūdingos ankstesnei Vaižganto korespondencijai. Disertacijoje manoma, kad kintanti situacija susijusi ne tik su skirtingu santykių įsiužetiniu ar vien unikaliu Tumo *habitus*; atrodo, kad laiškai metonomiškai reprezentuoja pokytį visame besiformuojančiame lietuvių literatūros lauke. Kalbėdami apie kintančią literatūros ir kritikos institucijų padėtį, galime pasiremti ir publicistikoje

ryškėjančiomis tendencijomis. Peržvelgus XIX a. pab.–XX a. pr. spaudos leidinius, atrodo, kad metakritinis diskursas aktyviau formuotis ima XX a. 1-ojo dešimtmečio pabaigoje. Pavyzdžiui, 1908 m. *Draugijoje* publikuotas Adomo Varno straipsnis „Šis-tas apie dailę ir dailės kritiką“⁵¹⁹ rodo, kad dėl komunikacinių ir sklaidos galimybių pokyčio kinta ir kultūros lauko (savi)refleksijos lygis. Tiesa, jau anksčiau ne viename leidinyje būta straipsnių apie dailės parodas, bet šiuo atveju svarbu, kad rašoma ne kritika, o kritika apie kritiką, bei deramasi dėl literatūros apibrėžties (būtent tokia, anot Bourdieu, yra viena iš pagrindinių kovų literatūros lauke: „nusakyti, kas yra rašytojas“ ir literatūra⁵²⁰).

Pats Puida buvo vienas pirmųjų autorių, spaudoje publikavusių ne tik knygų recenzijas ir anotacijas, bet išsamesnes literatūros analizes. Pavyzdžiui, 1910 m. pasirodė apžvalginė Puidos publikacija apie Jono Kriščiūno-Jovaro poeziją⁵²¹ – tokios kūrybos visumą aprėpiančios interpretacijos ir ėmė sparčiau rasti 2-ajame XX a. dešimtmetyje, o suklestėjo 3-iajame dešimtmetyje. Šis literatūrologijos ir kritinės literatūros analizės mokyklos kūrimasis sietinas su literatūros lauko autonomiškėjimu, o kritikos institucijos stiprinimas stabilizuoja lauko struktūrą su nustatytomis vertėmis⁵²².

Čiurlionienės kritikos tekstai taip pat liudija apie profesionalėjančią literatūrologiją. Tikriausiai būtent jos 1906 m. straipsnį „Vienužis – Maironis – Vaičaitis“⁵²³ laikytume vienu pirmųjų metakritinių ir literatūrologinių tekstų spaudoje. Vėlesni autorės tekstai literatūros tema 1907 metais pradėjusioje eiti tautininkų *Viltyje* dažniausiai taip pat įtraukia „kritikos kritikos“ elementų. Pavyzdžiui, 1907 m. spalio 24 d. skiltyje „Mūsų knygos“ Čiurlionienė

⁵¹⁹ Adomas Varnas, „Šis-tas apie dailę ir dailės kritiką“, *Draugija*, 1908, nr. 22, p. 124–130.

⁵²⁰ Pierre Bourdieu, „Kultūrinės produkcijos laukas“, p. 286.

⁵²¹ Kazys Puida, „Jovaras“, *Draugija*, 1910, nr. 39, p. 190–208. Tų pačių metų 44 nr. spausdinamas P. Krago (Petro Gerulio) studijinis straipsnis apie Šatrijos Ragana kūrybą (P. Kragas, „Šatrijos Ragana“, *Draugija*, 1910, nr. 44, p. 258–275); 45 nr. – Puidos straipsnis apie Dionizą Pošką (Kazys Puida, „Dionizas Poška“, *Draugija*, 1910, nr. 45, p. 10–20).

⁵²² Žr. Pierre Bourdieu, *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*, p. 136–137.

⁵²³ Z. Kymuntaitė, „Vienužis – Maironis – Vaičaitis“, *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 284, p. 1–2; nr. 285, p. 1–2; nr. 286, p. 1–2.

diskutuoja su Jakštu dėl *Gabijos* almanacho bei pasiūlo jam alternatyvų dekadentizmo paaiškinimą⁵²⁴. Į šią besikuriančios literatūrologijos paradigmą patenka *Draugijoje* spausdinamas P. Krago (P. Kr.; Petro Gerulio) diskusinis straipsnis⁵²⁵, reaguojantis į Čiurlionienės modernizmo vs realizmo sampratą literatūroje⁵²⁶. Esama *Draugijos* bendradarbių gretose ir kitų autorių, besidominčių įvairiais su grožine literatūra susijusiais klausimais. Pavyzdžiui, 1914 m. spausdinama Juozo Purickio esė „Beletristikos rolė žmonijos auklėjime“⁵²⁷, puikiai deranti su intensyvėjančios grožinės literatūros produkcijos (ir literatūros istorijos) refleksijos poreikiu. Tais pačiais metais publikuojama išsami Juozo Gabrio-Paršaičio „Lietuvių literatūros apžvalga“⁵²⁸, kurioje ne tik apžvelgiami įvairūs lietuvių raštijos periodai bei autoriai, bet ir pateikiama gana išsami bibliografija.

Po spaudos lotyniškaisiais rašmenimis draudimo panaikinimo išsyr imta leisti antologijas ir skaitymo vadovėlius su lietuvių autorių tekstais, jie kritiškai apžvelgiami spaudoje. Toks susidomėjimas literatūrinio ugdymo lygiu taip pat lauko autonomiškėjimo ženklas. Tiesa, pats kritikos apibrėžčių „kovų“ įkarštis klostosi tarpukariu. Jį gerai parodo tokie spaudoje vystęsi dialogai-polilogai, kaip pirmiausia Balio Sruogos sukelta diskusija dėl literatūros kritikos vaidmens⁵²⁹, į kurią aktyviai reagavo Vaižgantas⁵³⁰, Gira⁵³¹ ir kiti⁵³². Šią polemiką galima laikyti profesionalėjančios literatūros ir kritikos institucijos

⁵²⁴ Zofija Kymantaitė, „Mūsų knygos“, *Viltis*, 1907, nr. 10, p. 3.

⁵²⁵ P. Kr. [Petrus Gerulis], „P. S. Čiurlianienė apie mūsų literatūrą“, *Draugija*, 1910, nr. 47, p. 246–252.

⁵²⁶ Vėliau Kragas publikuoja daug apžvalgų ir straipsnių literatūros temomis, reiškiasi kaip įžvalgus ir perspektyvus literatūros kritikas, kurio vienas iš tikslų – skatinti lietuvių literatūros ir literatūrinės kultūros vystymąsi. Žr. vieną pirmųjų jo straipsnių apie Joną Mačį-Kėkštą: „Mūsų literatūra išsisklaidžius begalo [...]. Pilno raštų išleidimo vos vienas Kudirka tesusilaukė“ (P. Kr., „Mačys-Kėkštas“, *Draugija*, 1910, nr. 49, p. 350–358).

⁵²⁷ Juozas Purickis, „Beletristikos rolė žmonijos auklėjime“, *Draugija*, 1914, nr. 86, p. 97–111; nr. 91–92, p. 137–148.

⁵²⁸ J. Gabrys, „Lietuvių literatūros apžvalga“, *Draugija*, 1914, nr. 85, p. 5–36; nr. 86, p. 136–159; nr. 87, p. 205–219; nr. 88, p. 353–381; nr. 89–90, p. 39–68; nr. 91–92, p. 191–221.

⁵²⁹ Balys Sruoga, „Knygoms apginti“, *Skaitymai*, 1920, kn. 1, p. 118–121.

⁵³⁰ Vaižgantas, „Knygoms apginti... Nuo kritikų“, *Skaitymai*, 1921, kn. 3, p. 77–85.

⁵³¹ E. Radzikauskas [Liudas Gira], „Literatūrai ir kritikai apginti nuo diletantizmo ir sustingimo (atsakymas Vaižgantui)“, *Skaitymai*, 1921, kn. 3, p. 86–101.

⁵³² Žr. *Lietuvių literatūros kritika*, t. 2: 1918–1940, red. K. Korsakas ir K. Doveika, Vilnius: Vaga, 1972, p. 129–130, kur suregistruota chronologinė šio ginčo straipsnių seka.

indikatoriumi, mat po ilgai trukusio imperatyvo raštais dirbti bendram tautos ir Tėvynės labui, vertės objektu laikant bene visą rašymo veiklą, joje labai aiškiai artikuliuojamos skirtingos estetiškos (ne ideologinės – sic!) pozicijos, pateikiami nevienodi literatūros, rašytojo ir kritikos apibrėžimai. Vaižgantas, reaguodamas į šią diskusiją, formuluoja kritiko darbo viziją, pavyzdžiui: „Taigi kritikas dar nėra tas, kurs surado tą vieną dalį – neigiamąją, kurs pastebėjo veikalo trūkumus ir, skrupulingai surejestravęs net raidžių rinkėjų riklumas, padavė viešajai žinia. Toks ‚kritikas‘ tik suardė veikalą“ (p. 80). Panašiai *konfliktuojant* svarstyti literatūros epochų ir srovių klausimai: pasirodžius Vaižganto straipsniui „Romantiškasis idealizmas grįžta“⁵³³, į jį atsakė Putinas⁵³⁴, o Vaižgantas⁵³⁵ rašė pasiaiškinimą.

Taigi diskusijų, kuriose „tariamasi“ dėl literatūros, literatūros kritikos ir panašių sampratų tarpukariu būta tikrai ne vienos. Vis dėlto, aptarus epistolinės Vaižganto kritikos gaires ir santykį su spaudos diskursu, matyti, kad kritikos apibrėžties variantai epistolinėje terpėje ir spaudoje svarstomi dar XX a. pirmaisiais dešimtmečiais; juos apskritai galime laikyti metakritinio diskurso užuomazgomis. Literatūros kritikos apibrėžtys Vaižgantui rūpi kaip kultūros lauko tarpininkui ir rašytojui, o kritinio diskurso ribų paieškos reiškia, kad besiformuojančiame literatūros lauke aktyviai steigiamos įvairios literatūros ir jos interpretavimo sampratos, performatyviai dalyvaujant ir epistoliniais tekstams.

5. 3. 2. Literatūros lauko būklė: įtampa tarp viešo ir privataus

Matėme, kad epistolinė kritika ir kritika spaudoje formuojasi vienalaikiškai. Tačiau keltinas klausimas: ar privati dialogiška epistolinių tekstų terpė sudaro galimybę kitokio pobūdžio kritiniam režimui ir ar laiškų aplinka daro įtaką spaudos tekstams? Šiame poskyryje aptariama, kiek Vaižganto

⁵³³ Doc. J. Tumas, „Romantiškasis idealizmas grįžta“, *Židinys*, 1927, nr. 10, p. 218–234.

⁵³⁴ V. Mykolaitis, „Idealizmas ir romantizmas“, *Židinys*, 1927, nr. 11, p. 306–312.

⁵³⁵ Doc. J. Tumas, „Pastaba prie mano straipsnio“, *Židinys*, 1927, nr. 11, p. 312–313.

epistolarium išpildoma formuluota mintis, kad epistolinė kritika dėl medijos ypatybių yra tiesiogiai paveikesnė, abipusiškesnė.

Klostantis aptartam epistoliniam santykiui su Puida, Vaižgantas rašo jo tekstų recenzijas spaudai. Ilona Čiužauskaitė taip apibendrina dviejų kultūros lauko dalyvių tekstinę komunikaciją:

Trys Vaižganto recenzijos apie Puidos grožinę kūrybą (apysaką „Žemės giesmė“, dramą „Gairės“ ir Raštų rinkinį, kurį sudaro dramos „Rūtų vainikas“, „Mirga“ bei „Undinė“), išspausdintos 1913–1914 m. „Viltyje“, su kuria susijęs svarbus Vaižganto kūrybinės veiklos ir gyvenimo etapas, – tai ne tik dėmesys draugo literato kūrybai, bet ir reagavimas į XX a. pirmojoje pusėje suintensyvėjusį lietuvių kultūrinį bei meninį gyvenimą, taip pat požiūris į modernizmo estetikai atstovaujančių rašytojų kūrinius.⁵³⁶

Recenzijose Vaižganto kritika Puidai gana aštri. Pavyzdžiui, *Gairės* įvertinamos kaip „netik ne artistiškas, bet tiesiog negramatiškas raštas“⁵³⁷, tačiau 1914 m. *Viltyje* jo dramos sankcionuojamos pozityviau: „Gili mintis, gilus tėvynės meilės jausmas turi daryti gerą ir palaimintą įtaką ant žiūrėtojų“⁵³⁸ (rašoma apie *Mirgą*); „Už tą knygą Kaziui Puidai – garbė ir šlovė“⁵³⁹ (ta knyga – *Raštai*). Svarbus literatūros lauko santykių įvairovei akcentuoti yra ir Puidos atsakymas apie tai, kad jis Vaižganto pastabų nepriima *ad hominem*: „Toks jau mano būdas – niekuomet nepykstu už originalę mintį, originaliai, savotiškai išdėtą, kame užčiuoptinai būtų matomas rašiusio individualus veidas. By tik nebūtų bezdžioniavimo, by tik kas nors sávo kiekviename lietuvio literato tvarinyje būtų“ (Puida – Vaižgantui, 1913-10-31, VUB RS f. 1, b. F545, l. 216r). Vaižganto literatūros koncepcija primena šią Puidos formuluojamą – tekstai turi būti „genetiškai“ susiję su prigimtimi, natūralumu. Nors Vaižgantas pabrėžia kitokio pobūdžio, organicistinio pozityvizmo modeliui artimesnį originalumą ir natūralumą, Puida taip pat akcentuoja individualumą, „originalę mintį, originaliai, savotiškai išdėtą“: abu korespondentai perteikia modernią literatūros

⁵³⁶ Ilona Čiužauskaitė, „Kazio Puidos kūryba Vaižganto vertinimu“, p. 99.

⁵³⁷ Kun. J. Tumas, „Mūsų raštai“, *Viltis*, 1913, nr. 139, p. 4.

⁵³⁸ Idem, „Mūsų raštai“, *Viltis*, 1914, nr. 19, p. 3.

⁵³⁹ *Ibid.*, p. 4.

suvokimo liniją. Galima teigti, kad Vaižgantas originalumą suvokia kaip autentišką natūralumą⁵⁴⁰, o Puida – autentišką stilių, saviraišką.

Taigi Vaižganto spaudos recenzijas apie Puidos tekstus persmelkia jų epistolinės aplinkos intonacijos: pasitelkiamos panašios tekstinės strategijos, pavyzdžiui, familiarumo, buities „integravimas“ į kultūrinį gyvenimą. „Kaip užbučiuotiems vaikams, taip ir ‚užgirtoms‘ knygoms esą nesveika. Taip sako auklėtojai ir kritikai. Vaikams, tiesa, nesveika. Knygoms – kažin, gal ir sveika. Kas kita autorius: giri knygą – užbučiuoji autorių“⁵⁴¹, – rašo Vaižgantas 1921 m. *Stepų* recenzijoje. Šios intonacijos leidžia kritiškesnį tekstų komentarą: „Tačiau kaipo dramos veikalelis jis nėra tobulas daugiausia dėl to, kad nėra veiksmo, ir tas vienas dramatinis padėjimas, kuriame atsiranda medėjai stepių klajūnai, neišsižadėdami savo klajojimo net dėl mylimų ir mylinčių merginų, yra aiškiai dirbtinas.“⁵⁴² Vėlesnis tų metų taip pat Puidos dramų problematiką įimančias Vaižganto tekstas liudija, kad ir kitu aspektu – kritikos objektyvumo ir konstruktyvumo siekiu – epistolinėje komunikacijoje suformuluotos idėjos atliepiamos spaudoje. Komentuodamas žurnalą *Skaitymai*, Tumas labai nepalankiai atsiliepia apie jame spausdinamas E. Radzikausko (Giros) rašytas Puidos pjesių recenzijas: „Kritikas visai teisingai numano, kad aš jį vėl pavadinsiu bolševiku už jo toną; ne dėl to, kad kritikuojuamas raštas, kurio aš buvau krikšto tėvas, tik dėl to, kad kritikas peržengia savo kompetencijos ribas.“⁵⁴³ Toje pačioje publikacijoje Vaižgantas apibendrina savo poziciją: „Dėl kitų gi drįstu pasakyti: storžievis tik nesupranta, jog juo silpnesnis autorius, juo didesniu objektingumu reikia nurodinėti jo silpnumai.“⁵⁴⁴ Taigi matyti, kad

⁵⁴⁰ Vaižganto literatūros verčių sistemoje originalumas taip pat siejamas su opozicija sava vs svetima, t. y. originaliai rašyti tekstai vs vertimai, pavyzdžiui: „Bet visgi tai originališkas rašymas, man rodos, pirmesnę vietą turįs užimti, neg vertimai, kuriais feljetonus užkemša“ (Vaižgantas – Jakštui, 1905-01-01, VL 61, l. 54v); „paidagogišką, kaip tai sakant, uoslę, pradžiamokslį visą rašyti originališkai, padėkime, teip, kaip Ušinskis ar kits kas; antrąją dalį irgi daugiau originališkai, tik kur-ne-kur įbedžiojant po vieną-kitą, jei galima kur surasti, svetimą rašalėlį“ (Vaižgantas – Pleirytei, 1905-09-22, VL 72, l. 6r).

⁵⁴¹ Vaižgantas, „Kazys Puida. Stepai“, *Laisvė*, 1921, sausio 13, nr. 9, p. 4.

⁵⁴² *Ibid.*

⁵⁴³ Idem, „Skaitymai“, mėnesinis literatūros žurnalas, red. V. Krėvės Mickevičiaus“, *Laisvė*, 1921, vasario 11, nr. 33, p. 4.

⁵⁴⁴ *Ibid.*

aktyvus Vaižganto ir Puidos bendravimas kritikos institucijos ribų ir modelio apibrėžties klausimais vėliau perkeliamas į viešąją diskusiją, kurioje jie abu dalyvauja kaip rašytojai ir kritikai. Nors šios recenzijos rašytos jau nutrūkus Vaižganto ir Puidos epistoliniam dialogui ir pakitus padėtimis literatūros lauke, ypatinga bičiuliška darbo aplinka jose išlaikoma.

Norint suvokti literatūros lauko dinamiką, svarbu palyginti, kaip atvirkščiai nei Puidos atveju (tekstai literatūros temomis spaudoje ir laiškuose atliepia vieni kitus) koreliuoja epistolinė ir vieša kritika Vaižganto ir Jakšto santykiuose. Kalbant apie viešą „vardo“ kūrimą per kritiką spaudos leidiniuose, galvoje turima Bourdieu mintis apie intelektualinio (kultūrinio) ir galios laukų homologiją: kultūrinės produkcijos vartotojų ir gamintojų sąlygiškas atitikimas susiklosto dėl sutampančių paklausos ir pasiūlos sąlygų, kuomet kritikai publikai „pasitarnauja“ veikiau dėl to, kad homologija tarp jų pozicijos intelektualiniame lauke ir skaitytojų pozicijos galios lauke susideda iš į objektyvų pretenduojančio pataikavimo⁵⁴⁵. Dėsninga, kad kultūrinio bendradarbiavimo ir epistolinės bendrijos aplinkoje viena iš pirmųjų Tumo literatūros veikalų recenzijų (1898 m.) yra apie Jakšto *Dainų skrynelę*, kur jo eilės vertinamos kaip skambios ir gilios („Ar moka A. J. eilėmis teip gražiai išreikšti gilią savo mislį, kaip paprastoj pasakoj (prozoj)? Oi, moka! [...] [T]okių szvelnių eilių priesz jį mažai teturėjom“⁵⁴⁶), giriama forma, turinys. 1905 m. Vaižgantas rašo tos pačios knygos pakartotinio leidimo recenziją, kurioje vėlgi reiškiamas teigiamas vertinimas. Recenzijoje dėkojama autoriui bei akcentuojamas jo populiarumas: „Apie patį autorių nėra ką daug kalbėti: kam iš skaitančių lietuvių tebėra jo slapyvardis kaip B. Pruso⁵⁴⁷ nežinoma lygiai gerai, kaip ir tikroji pavardė?“⁵⁴⁸. Taigi spaudos recenzijose Vaižgantas vertina Jakšto poeziją kaip itin vertingą,

⁵⁴⁵ Pierre Bourdieu, *The Rules of Art: Genesis and Structure of Literary Field*, p. 163.

⁵⁴⁶ [Vaižgantas], „Dainų Skrynelė. Eilės. Adomo Jakšto 1884–1894“, *Tėvynės Sargas*, 1898, nr. 8, p. 30.

⁵⁴⁷ Bolesławas Prusas (*tikr.* Aleksandras Głowackis) (1847–1912) – XIX a. lenkų rašytojas, publicistas. Pozityvistas, rašęs romanus, apsakymus. Tikrasis vardas kur kas mažiau žinomas nei slapyvardis, kuris dažnai laikomas realiu vardu.

⁵⁴⁸ Kun. J. Tumas, „Dainų skrynelė. Adomo Jakšto eilės. Antrasis pataisytas ir padidintas leidimas“, *Vilniaus žinios*, 1905, nr. 256, p. 2.

išryškindamas šiuos komponentus: religingumas, tėvynės meilės raiška ir gera forma.

Apskritai, Vaižgantas apie Jakšto tekstus rašo daug, jį dažnai mini publicistiniuose straipsniuose, yra rašęs net trumpą recenziją Jakšto logikos vadovėliui („Sveikiname autorių ir lietuvių tokio brangaus veikalo!“⁵⁴⁹), be to, nepraleidžia progos aptarti ir abiejų Jakšto kritikos tekstų rinkinio tomų⁵⁵⁰. Atrodo, kad Vaižgantas su Jakštu abu gana sąmoningai suvokė, jog literatūros skaitomumą reikia didinti apie jį kalbant, įvedant kūrinį į simbolinių prekių rinką ir užtikrinant, kad menininko sukurtas produktas gautų išventinimą⁵⁵¹ (kritinius diskursus galėtume laikyti socialinio kūrėjo kūrimo⁵⁵² proceso dalimi). Pats Jakštas, palaikydamas bendradarbio-patarėjo santykį, bando jį iškelti „į viešumą“, pavyzdžiui, prašydamas iš Vaižganto recenzijų, jei jų nesulaukia: „Gaila, kad Tamsta neparašei ‚Nakties Matymų‘⁵⁵³ ir ‚Trijų pašnekesių‘⁵⁵⁴ recenzijos. Tegul tie veikalai ir neturi didelės svarbos, bet visgi, man [atrodo, – įterpta A. K.], publika turėtų apie juos žinoti“ (Jakštas – Vaižgantui, 1906-12-16, p. 31–32). Dar iki 1906 m. parašęs kelis kritikos straipsnius apie Jakšto rinkinius, Vaižgantas yra toliau prašomas būti jo poezijos „reklamuotoju“. Literatūros tekstų populiarinimo svarbą šiame laiške Dambrauskas motyvuoja tokiu pavyzdžiu: „O dabar pas mus išeina suvis pagal Ščedriną⁵⁵⁵: Pisatel popisyvaet, čitatel počityvaet [*rus.* rašytojas rašinėja, skaitytojas skaitinėja] – ir tiek“ (p. 32).

Viešojoje sferoje reiškęsis kaip aktyvus Jakšto kritikas, laiškuose Vaižgantas dažniau suaktualina Jakšto kaip bendradarbio-patarėjo, o ne poeto,

⁵⁴⁹ Vaižgantas, „Logika. Sekdamas Mercieriu ir Čelpanovu sustatė A. Jakštas“, in: Idem, *Raštai*, t. 20, p. 110.

⁵⁵⁰ Idem, „A. Jakštas. Mūsų naujoji literatūra (1904–1923). I tomas. Mūsų naujoji poezija“, in: Idem, *Raštai*, t. 21: Literatūros kritika 1923–1933, parengė Eligijus Daugnora, Ilona Čiužauskaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 33–34.

⁵⁵¹ Pierre Bourdieu, *The Rules of Art: Genesis and Structure of Literary Field*, p. 167.

⁵⁵² *Ibid.*, p. 231.

⁵⁵³ Adomas Jakštas, *Nakties matymai*. Vaizdeliai iš artimos praeities, Kaunas: S. Banaičio spaustuvė, 1906.

⁵⁵⁴ Idem, *Tris pašnekesiai ant Nemuno kranto*, Kaunas: Spaustuvė M. Sokolovskio ir A. Estrino, 1906.

⁵⁵⁵ Michailas Saltykovas (1826–1889), kurio slapyvardis Ščedrinas – rusų satyrikas.

vaidmenį. 1904 m. lapkričio 4 d. laiške Tumas Jakštą vadina visos kartos autoritetu: „iš Tamstos raštų nė tiek bajorai, kiek mės mokinomės ir tautiškame susipratime brendome“ (VL 57, l. 52v). Nors šie „raštai“, iš kurių, pasak Vaižganto, mokėsi jų karta, yra tikriausiai socialinė ir politinė publicistika (*Głos, Jedność*), bendradarbiavimo veiklos modelis įprasminamas ir su literatūra susijusiuose klausimuose.

Jakštas, atvirkščiai, aktyvesnis kritikas ir tekstų komentuotojas buvo epistoliniuose tekstuose, o viešai daugiausia Vaižgantą minėdavo savo eilėse, įrašydamas kaip bendradarbį eilių dedikacijose⁵⁵⁶ ir pačiuose eilėraščiuose, bei taip deklaruodamas pozicijų sutapimą: „Visi šaukia: reik darbuoties, / Ne raudonumu didžiuties; / Lauk šalin kraštutinus! / O kas kaltas? Druskius, Tumas...“ („Laisvamanių rauda“⁵⁵⁷). Ne kartą skiriamas eiles traktuotume kaip bandymą savo kultūrinį bendradarbiavimą įteisinti viešai: ne tik identifikuotis su juo, bet tą susitapatinimą pademonstruoti ir kitiems. Vaižgantui dedikuotuose eilėraščiuose ryškiausias motyvas tiesiogiai veikti tautos labui, dirbti nesustojant: „Darbuokis, triūsk, gyvai sukrusk...“ („Mylėk“, 1911), „Tau lemta kelias į nemirybę / Per vargą ir karionę“; „Bevesdams tautą pirmyn prie laimės, / Turi visad kentėti“⁵⁵⁸ („Lietuviui“, 1911).

1919 m. *Draugijos* žurnale Jakštas publikuoja, jo žodžiais, tarp senų dokumentų rastą „niekur nespausdintą originalę giesmę „Kunigų Karunką““. 1903 m. rugpjūčio 18 d. laiške Jakštui Vaižgantas užsimena gavęs „Karunką“, bet pasirenkantis jos nespausdinti (tikriausiai *Tėvynės Sargė*): „bet kad gavau Karunką, juokiaus, kaip pasiutęs. Perspauzdinau rašomąją daryne ir paleidžiau; spausdinti nediršiu dėl apoteozavimo tėvynainio-tinginio ir iširusio Taučiaus“ (VL 43, l. 37r). Nors autoriaus tapatybė nei Vaižganto laiške, nei vėlyvesnėje Jakšto publikacijoje neatskleista, iš trumpos „prakalbos“ prieš eilėrašį (bei

⁵⁵⁶ Minėtina, kad ankstyvojoje lietuvių literatūros lauko kūrimo(si) stadijoje Vaižgantas sulaukęs ir daugiau dedikacijų, pavyzdžiui, 1900 m. pasirodžiusiame kito dvasininko Margalio eilių rinkinyje *Volungė* skaitome tokią pratarmę: „Jo Mylistai Ponui Juozui Vaižgantui už tarpas patarmes nuoširdžiai dėkingas aukauja autorius“ (Juozas Margalis, *Volungė*. Eilės – pirmieji bandymai, Tilžėje: [s. n.], 1900, p. [4]).

⁵⁵⁷ Adomas Jakštas, *Rinktinė*, p. 290.

⁵⁵⁸ *Ibid.*, p. 167, 174.

turint galvoje ką tik cituotą Tumo laišką) galima suprasti, kad pats Jakštas ir parašė šį tekstą:

Autoriaus, matyt, norėta, kad ji būtų kunigų giedama klebonijose „atladams pasibaigus“. Jos tikslas – nupiešti vargingą kunigų „litvomanų“ padėtį prieš spaudos atgavimą ir sužadinti jaunesniojo dvasiškijos kartoj norą pasišvęsti lietuviškosios idealams. [...] Rašyta ji 31 VII. 1903 m., taigi prieš spaudos atgavimą. Išvestas joje Juozapas Taučys⁵⁵⁹ yra jauno kunigo-lietuvių tipas. Bet jį piešdamas autorius, matyt, turėjo omenyje kokį gyvą veiklesnį anos gadinės kunigą, greičiausiai kun. J. Tumą, pridurdamas vieną kitą bruožą, kurio Vaižganto gyvenime gal ir nebuvo.⁵⁶⁰

Eilėraštyje daug aliuzijų į Tumo gyvenimą: „Taip gyvendams Juozapas Taučys / Gavo papeikimą šešiasdešimtis tris“; „Paskui šnipai siekės jį užklupt“ –, / Lietuviškas knygas jo visas sučiupt“; „Be to viso išjuoktas dažnai, / Iš vietos į vietą stumdams“ „nebažnai“; „Pirmą skausmą Taučys turėjo, / Kad spaudos sulaukti vis negalėjo“ ir pan. Taigi atrodo, kad vienas pirmųjų Jakšto Vaižgantui skirtų ir dedikuotų eilėraščių yra šis, išryškinantis „litvomano“, spaudos laisvės, darbo Tėvynės labui linijas. Įsidėmėtina ir tai, kad viešos publikacijos šis tekstas sulaukęs uždelsus, kai jau buvo tapęs praeities situacijos liudytoju, tačiau sinchroniškai turėjęs performatyvios bendriją konsoliduojančios galios. Delsimas publikuoti gali būti susijęs ne tiek su Tumo gyvenimo detalėmis, kurių galbūt nenorėta viešinti, kiek su pasirinkimu eilėraštį pavadinti „Karunka“, taip parodijuojant bažnytinį kontekstą. Karunka (vainikas, vainikėlis) – lenkų kilmės giesmė, kuria pažymimi Švenčiausiosios Mergelės Marijos skausmai ir džiaugsmas. Taigi šiuo tekstu parodijuojama bažnytinė giesmė, tačiau sykiu „Juozapas Taučys“ gretinamas su švenčiausiąja mergele, taip pabrėžiant jo reikšmę, besiformuojantį (ar formuojamą) autoritetą.

Jakštas laiškuose Tumui apie jį eiliuoja ne vieną kartą. 1904 m. kovo 17 d. laiške Jakštas siunčia Vaižgantui skirtą eilėraštį „Pranašas“ (vėliau rinkinyje jis pasirodo be dedikacijos), kuriame vaizduojamas nesuprastas

⁵⁵⁹ Taučius buvo ir vienas iš Tumo slapyvardžių.

⁵⁶⁰ Pr. A. D., „Užmirštoji giesmė“, *Draugija*, 1919, nr. 9–10, p. 424–426.

paklydėlis minioje: „Ar girdi. Nekamuokis be reikalo! / Liaukis platinęs mokslą negeistiną! / Sviesk ugnin ugnies pilnąjį veikalą, / Brangink duoną ir sriubą atkaistiną!“, „Bet veltui seną pranašą raginu, - / Jis neklauso nurodymų protiškų“ (p. 10–12). Literato kaip tautos pranašo vaizdinys cirkuliuoja kaip dovana: Tumas *Dainų skrynelės* recenzijoje rašo, kad Jakštas eina „pranašo būdu“. Matyti, kad Tumas buvo Jakšto dėmesio centre ir pastarojo linksniuojamas. Pavyzdžiui, 1911 metais satyrinio žurnalo *Garnys* (kurio redaktorius buvo Jakštas) poskyryje „Naujos patarlės“ spausdinamas toks šmaikštus posakis: „Žiuri kaip Černiavskis į Tumą. Seniau sakydavo: „kaip driežas į gegutę“.“⁵⁶¹

Nepaisant dėmesio Tumui laiškuose ir spaudoje, Jakštas jam ilgai nepriskyrė rašytojo vaidmens – steigė jo svarbą per bendradarbiavimo, bendro veikimo kultūros lauke, bendramintiškumo prizmę, bet nekommentavo grožinių tekstų. Vaižgantas kultūros lauke užėmė daug padėčių, pats aktyviai konstravo ir prisiėmė tarpininko tapatybę, todėl atrodo labai tikėtina, kad tai ir buvo tokio suvokimo priežastis. Po Tumo mirties publikuotame Jakšto eilėraštyje „Vaižgante mielas“ patvirtinamas šis Jakšto kurtas viešas Vaižganto-kultūros veikėjo portretas: „Mielas kūrėjau, mums dar brangesnis / Esi kaip žmogus ir kaip veikėjas.“⁵⁶² Šiuo eilėraščiu Dambrauskas pakartoja būdingą požiūrį į Vaižganto-visuomenės veikėjo vaidmenį kaip pagrindinį kultūros lauke. Iki vėlyvojo Vaižganto kūrybos periodo (2-ojo dešimtmečio pabaigos ir 3-iojo pradžios) Jakštas beveik nekommentuoja Vaižganto tekstų viešą kritiką, nors rašytoją skatina ir bando nukreipti „tinkama“ linkme epistoliniame diskurse, aktyviai įrašo Vaižganto visuomeninio veikimo liniją į eilėraščius, dedikacijas.

Taigi XIX a. pab. ir XX a. pr. viešai kur kas daugiau apie Jakštą rašė Vaižgantas nei atvirkščiai (išskyrus dedikacijas ir įrašymus eilėse), tačiau jei Jakštas laiškuose savo bendradarbį skatina dirbti kūrybinį darbą, tai Tumas juose itin retai užsimena apie recenzijose išaukštinamą Dambrausko „poetinį talentą“⁵⁶³. Dambrausko jubiliejui skirtoje biografijoje jo grožinė kūryba

⁵⁶¹ [n. a.], „Naujos patarlės“, *Garnys*, 1911, nr. 1, p. 15.

⁵⁶² Adomas Jakštas, *Rinktinė*, p. 254.

⁵⁶³ Apie Jakšto kūrybą nėra visai neužsimenama. Pavyzdžiui, 1905 m. rugsėjo 25 d. rašoma: „Dainų skrynelės laukiu su lygia nekantrybe. Kaip jos ateis? Ar Karbauskis atveš? Iš ištraukų

įvertinama kaip nieko naujo nedavusi mūsų literatūros raidai, tačiau jis vadinamas svarbiu kritinės minties vystymuisi⁵⁶⁴. 1930 m. Jakšto veikalo *Užgesę žiburiai: biografijų ir nekrologų rinkinys* įžanginiame žodyje Vaižgantas kartoja tą pačią mintį („Iš beletristikos srities, griežtai imant, kun. Dambrauskas nėra nieko davęs mūsų literatūrai“) ir išryškina jo kaip literatūros tarpininko – kritiko, recenzento, redaktoriaus – reikšmę: „Užtat lietuvių literatūrą kun. Dambrauskas seka taip pat atsidėjęs, kaip ir šiaip-jau visuomenės dvasios pasireiškimus. Kun. Dambrauskas bet-kurio rašto turi duoti recenziją tikroje prasmėje: bet vienu feljetonu paminėti gera ir bloga.“⁵⁶⁵ Galima manyti, kad ši keista situacija parodo, jog Vaižganto vieši rašymai apie Jakšto tekstus yra sąmoningas bandymas įtvirtinti jo pozicijas. Tai, kad retrospektyviai vertinant nebeaukštinamas Jakšto poezijos ypatingumas, pagrindžia požiūrį, jog ankstyvosiose recenzijose daugiau kurtas „prestižas“, palaikyta sava epistolinė bendrija. Be to, susiduria polinkiai ir pozicijos užėmimai – Vaižgantas palankiomis recenzijomis, o Jakštas kritikos ir paskatinimų laiškais „klerikalų“ tekstams save ir savo bendriją bando įvesti ir įtvirtinti literatūros lauke, nors autorių estetinės pažiūros dažnai nesutampa.

Ne tik Jakšto tekstų recenzijos buvo vienos pirmųjų Vaižganto-literatūros kritiko veikloje: didžioji dalis ankstyvųjų Tumo recenzijų rašyta kitų dvasininkų literatū tekstams. Bourdieu yra aprašęs tokią įtampą tarp polinkių ir pozicijų: „Rašytojai ir menininkai, apdovanoti skirtingais, net priešingais polinkiais, bent jau kurį laiką gali užimti tas pačias padėtis. Laukui būdingi struktūriniai apribojimai suvaržo laisvą žongliravimą polinkiais, tačiau esančių padėčių rėmuose leidžia žaisti skirtingais būdais.“⁵⁶⁶ Būtent šis padėčių mobilumas leistų paaiškinti išsiskiriančius Vaižganto ir Jakšto kelius: spaudos draudimo ir pirmaisiais spaudos atgavimo metais stebime jų bendradarbybę,

Liet. laikraštyje matau daugybę dalykų ten esant visai man nežinomų. O gražių, tegu juos devynios!“ (Vaižgantas – Jakštui, VL 73, l. 62r).

⁵⁶⁴ Vaižgantas, „Prelatas Aleksandras Dambrauskas“, in: Idem, *Raštai*, t. 21, p. 286.

⁵⁶⁵ Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas, *Užgesę žiburiai: biografijų ir nekrologų rinkinys*, redagavo ir jo 70 m. sukakties paminėjimą pridėjo J. Tumas, Kaunas: Lietuvių katalikų MA, 1930, p. xiv–xv.

⁵⁶⁶ Pierre Bourdieu, „Kultūrinės produkcijos laukas“, p. 317.

intensyvų viešą ir privatų palaikymą, kuris vėliau, pakitus sociokultūrinei terpei, transformuojasi. Požiūrių nesutapimą iliustruoja ir vėlyvesnė vieša polemika dėl literatūros sampratos. Pavyzdžiui, 1920 m. Jakštas oponuoja Vaižgantui: „Tas pats pasakytina ir apie Sutkaus ir J. Tumo reikalaujamą absoliučią meno laisvę. Nes ją prileidę turėtumėm pripažinti meną galint apsieiti be perspektyvos, be linijų, be formų, be varų suderinimo, be balsų harmonijos ir kitokių meno bei muzikos *dėsnių*.“⁵⁶⁷ Įspūdinga yra garsioji diskusija dėl Salio Šemerio poezijos rinktinės *Granata krūtinėj*. Nepritardamas Vaižganto išsakytoms teigiamoms pastaboms apie šį rinkinį, Jakštas ne tik atsakomojoje kritikoje⁵⁶⁸, bet ir laiške ragina Tumą „susivokti“: „Aš pasilikdamas prie savo nuomonės, esu tikras, kad priėmęs mišiose šv. Komuniją pasiklausį Kristaus apie savo recenzijos vertę doros atžvilgiu“ (1924-11-28, p. 45). Panašiai vėliau Jakštas įvertins *Dėdės ir dėdienės*: palankiai atsilieps apie veikalą, bet pyks dėl erotiškų fragmentų⁵⁶⁹.

Vaižganto ir Jakšto epistoliniam santykiui beveik nutrūkus (po Pirmojo pasaulinio karo), pastarasis imasi aktyviai recenzuoti buvusio „bendražygio“ tekstus spaudoje. Bet kokių atveju, šios recenzijos ir kritika jau daug mažiau susijusios su bandymu įteisinti savo bendrijos kolegų literatūrinę veiklą – specifinio poreikio tam nebebuvo. Atvirkščiai, jos daugiausia nulemtos kokybinio pokyčio Vaižganto grožinėje kūryboje ir Jakšto-kritiko aktyvaus dalyvavimo visuose tuometės literatūros procesuose. 1918 m. paskelbtos kelios trumpos Jakšto publikacijos apie Vaižganto tekstus⁵⁷⁰, o jau 1919 m. publikuota ir išsamiai Jakšto *Pragiedrulių* recenzija, kurioje šis kūrinys įvertinamas kaip svarbus įvykis lietuvių literatūros lauke:

Išleistieji pernai „Pragiedruliai“ pasirodė tokiu veikalu, kurio vardas pasiliks ilgai minėtinas mūsų literatūros istorijoje. Jei-tik jis pavyks laimingai užbaigti, virs beabėjo

⁵⁶⁷ Adomas Jakštas, „Lietuvių meno apžvalgos paroda (1920 m.)“, in: Idem, *Raštai*, t. 3: Estetika, sudarė Antanas Rybelis, Vilnius: Mintis, 1997, p. 121.

⁵⁶⁸ Žr. Adomas Jakštas, „Dekadentizmas ir jo atstovai mūsų poezijoje“, in: *Ibid.*, p. 200–204.

⁵⁶⁹ A. Jakštas, „Vaižgantas. „Dėdės ir dėdienės“, *Vairas*, 1929, nr. 2, p. 180–185.

⁵⁷⁰ A. J., „Kun. Juozo Tumo-Vaižganto. Scenos vaizdai“, *Ateitis*, 1918, nr. 8, p. 218; A. J., „Kun. Juozo Tumo-Vaižganto. Alegorijų vaizdai“, *Ateitis*, 1918, nr. 8, p. 218–219; A. J., „Kun. Juozo Tumo-Vaižganto. Karo vaizdai“, *Ateitis*, 1918, nr. 8, p. 219–220.

musu tautiška epopeja, bus mums tuo, kuo yr Tolstojo „Voina i mir“⁵⁷¹ rusams, arba Senkevičiaus „Trilogija“⁵⁷² lenkams.⁵⁷³

Beveik identiškas atsiliepinimas apie *Pragiedrulius* siunčiamas Jakšto laiške, kuriame Dambrauskas komentuoja tuojau pasirodysiančią savo recenziją: „Ten aš pripažinau ‚Pragiedrulius‘ gražesniais už visas mūsų eilėmis rašytas poetas. [...] Jei Tamstai pavyks šis veikalas taip puikiai užbaigti, kaip jis pradėta, tai juo sveikas pasistatyti sau monumentum aere perennius [lot. prk. amžinas kūrinys]“⁵⁷⁴ (Jakštas – Vaižgantai, 1919-06-03, p. 41). Žinoma, Jakštas lieka ištikimas savo idėjinėms pozicijoms ir išsako pastabų: „Kaipo kritikas, žinoma, aš kai ką esu ir prikišęs. Nepatiko man (o taipgi ir kitiems rimties skaitytojams) perdidelis vietomis naturalizmas a la Zola, ypač lytiškos meilės apsimėškimų piešime“ (p. 42).

1919 m. *Draugijoje* Jakštas publikuoja trumpą Vaižganto straipsnių rinkinio *Aplink Baltiją* apžvalgą⁵⁷⁵, o 1922 m. recenzuoja pirmąjį *Raštų* tomą (publicistikos)⁵⁷⁶. 1920 m. pasirodo kritika antrajai *Pragiedrulių* daliai, kuri įvertinama kaip „antra didelė Vaižganto įnaša mūsų žymiais veikalais neturtingon beletristikon“⁵⁷⁷, o esminis išreiškiamas noras – kad „mūsų visuomenė atkreiptų daugiau dėmesį į šį Vaižganto veikalą – tikrą mūsų literatūros pažibą“⁵⁷⁸. Tokia mintis apie Vaižganto kūrinius kaip pasiekusius lietuvių literatūros aukštumas patvirtinama ir kiek vėlesnėje tų pačių metų Jakšto

⁵⁷¹ Levo Tolstojaus (1828–1910) 1865–1869 metais spausdintas romanas *Karas ir taika* (*Война и мир*) – vienas svarbiausių veikalų XIX a. rusų literatūroje.

⁵⁷² Henryko Sienkiewicziaus (1846–1916) *Trilogija* – istoriniai romanai *Ogniem i mieczem* (*Ugnimi ir kalaviju*, 1884), *Potop* (*Tvanas*, 1886) ir *Pan Wołodyjowski* (*Ponas Volodyjevskis*, 1888) – vienas reikšmingiausių XIX a. lenkų literatūros veikalų.

⁵⁷³ A. Jakštas, „Vaižganto. Pragiedruliai. Vaizdai kovos dėl kultūros. Pirmosios knygos I ir II dalis“, *Draugija*, 1919, nr. 4–6, p. 262–263.

⁵⁷⁴ Plg. recenzijoje: „Mums bent ji yra davus kur kas daugiau aistetiško pasigėrėjimo neg visos geriausios mūsų eilėmis rašytos poėmos“ (p. 264) ir laiške: „aš pripažinau ‚Pragiedrulius‘ gražesniais už visas mūsų eilėmis rašytas poetas. Man joms visoms trūksta fabulos, akcijos, epiškumo, be to ir jų tipai dažniausiai kažkokie migloti, neaiškūs“ (p. 41–42).

⁵⁷⁵ A. J., „Vaižganto. Aplink Baltiją. Kas jau yra pajuryje ir kas dar norėtų ten būti“, *Draugija*, 1919, nr. 9–10, p. 434.

⁵⁷⁶ A. Jakštas, „Vaižganto Raštai. I tomas“, *Draugija*, 1922, nr. 5–6, p. 229–230.

⁵⁷⁷ A. Jakštas, „Vaižganto Pragiedruliai. Vaizdai kovos dėl kultūros. Antroji knyga“, *Draugija*, 1920, nr. 5–6, p. 224.

⁵⁷⁸ *Ibid.*, p. 226.

recenzijoje apie Antano Vienuolio *Raštus*: „Neturtingoj mūsų beletristikoj ji, reikia tikėtis, užims šale Vaižganto ‚Pragiedrulių‘ vieną iš pirmųjų vietų.“⁵⁷⁹

Taigi ankstyvasis Vaižganto epistolinis ir viešas kalbėjimas apie Jakšto grožinius tekstus yra atvirkštinis nei Puidos atveju. Atrodo, kad Vaižganto pastangos „kurti Jakštą“ buvo tikrai sąmoningos – „vienaširdis“, „vienadūšis“ jis buvo Tumo teigiamai vertinamas ir dėl to, kad formavo vieną kultūrinę bendriją. Epistolinėje kritikoje Puidai ir jo tekstų recenzijose Vaižgantas vienodai remiasi estetikos kriterijais, nors ir akcentuoja bičiulystę: tolstama nuo sąmoningų bandymų įteisinti savus bendradarbius ir artėjama prie literatūros kaip savaiminio vertės objekto, o ne tautos, visuomenės „ugdytojos“, bendrijos įsteigėjos sampratos. Aptartose 2-ojo ir 3-iojo dešimtmečio Jakšto recenzijose Vaižganto tekstams taip pat svarstomi estetiniai klausimai, mažta poreikis pasitelkti literatūros tekstų kritiką bendrijos „prestižui“ kurti. Disertaciniam tyrimui aktualiausia, kad vieši ir privatūs kritikos modeliai parodo, jog epistoliniai tekstai aktyviai veikė literatūros kritikos institucijos ir pačios literatūros formavimosi procesuose (juose rašyta kritika, bandoma apibrėžti kritikos ribas, išsigryninti literatūros sampratą). Be to, lygindami viešuosius ir privačiuosius kritikos mechanizmus, matome, kad šie procesai judėjo įvairiomis kryptimis. Bourdieu apie tokią situaciją rašo:

[K]iek esama sąmoningo planavimo, ciniško išskaičiavimo tose analizės atskleistose objektyviose strategijose, kurios garantuoja padėčių ir polinkių atitikimą? Užtenka paskaityti literatūrinius pareiškimus, susirašinėjimus, dienoraščius ir gal labiausiai – išsamiai dėstomas pažiūras apie literatūros pasaulį apskritai [...], kad įsitikintum, jog į šiuos klausimus nėra paprasto atsakymo, kad aiškumas visada tėra dalinis ir priklauso – darsyk – nuo padėties ir trajektorijos lauke, kad ji nuolat kinta, kai vieną lauko dalyvį ar momentą pakeičia kitas.⁵⁸⁰

⁵⁷⁹ A. Jakštas, „A. Vienuolio Raštai, 1 knyga“, *Draugija*, 1920, nr. 11–12, p. 470.

⁵⁸⁰ Pierre Bourdieu, „Kultūrinės produkcijos laukas“, p. 326.

Veidrodiniu principu – nutrūkus intensyviems santykiams⁵⁸¹ – vieša kritika formuojasi ir Vaižganto komunikacijoje su Gira, kurį galėtume laikyti svarbiu jo kūrybos tyrėju ir „įteisintoju“⁵⁸². Nors pirmieji literatūriniai Vaižganto tekstai spaudoje pasirodė dar XIX a. pabaigoje, vieša kritika jų ilgokai nepastebėjo⁵⁸³. Jei neskaičiuosime 1908 m. *Viltyje* pasirodžiusios trumpos anotacijos⁵⁸⁴, tai ir pačią pirmąją Vaižganto grožinio (pusiau grožinio – kelionių memuaristikos) teksto *Ten gera, kur mūsų nėra* recenziją parašė būtent Gira⁵⁸⁵. Vėliau jis išleido ir vieną ankstyviausių Tumo biografijai aptarti skirtų knygelių *Kun. Tumo-Vaižganto gyvenimas ir darbai*, kurioje akivaizdus kanonizavimo siekis: „Tai šitokis, tikrai brangintinas mums žmogus, kunigas, patrijotas, veikėjas, mokslininkas ir rašytojas yra Tumas-Vaižgantas!“⁵⁸⁶ Taip pat Gira jubiliejiniais Vaižgantui metais (1929 m.) parašė gana išsamią *Dėdžių ir dėdienių* recenziją, o dar anksčiau įvadiniame *Raštų* I-ojo tomo skyriuje pateikiamas jo straipsnis „Kan. Juozas Tumas-Vaižgantas“, kur be Tumo biografijos taip pat aptariama ir *Pragiedrulių* rašymo ir radimosi istorija, bei apibendrinama taip, kaip dažnai rašoma straipsniuose apie Tumą tarpukariu: „Taip tai Petrapilis subrendino, paruošė, o Stokholmas pagimdė mūsų literatūrai „Pragiedrulius“, kuriais Tumas-Vaižgantas užėmė sau iš karto lietuvių

⁵⁸¹ Šiame santykiyje epistolinės kritikos beveik nebūta, tačiau Vaižganto ir Giros korespondencija svarbi autorinės savivokos raidoje (plačiau tai aptariama poskyryje „5. 4. Epistolinė savikūra: autorinė savivoka“).

⁵⁸² Vaižgantas taip pat rašė kritiką apie Giros leistus tekstus, pavyzdžiui: Vaižgantas, „Liudas Gira. Žiežirbos“, *Lietuvos Balsas*, 1921, spalio 6–7, nr. 70; J. Tumas, „Lietuvių rašybos vadovėlis“, *Lietuvos aidas*, 1918, spalio 9, nr. 101; ir kt.

⁵⁸³ Pilnos Vaižganto kritikos bibliografijos nėra. 1964 m. Aldona Vaitiekūnienė prie studijos apie *Dėdes ir dėdienes* tokią pridėdą, tačiau suprantama, kad pastaroji jau pasenusi (žr. Aldona Vaitiekūnienė, *Vaižganto apysaka „Dėdės ir dėdienės“*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1964, p. 259–273). Dar anksčiau ankstyvoji Vaižganto tekstų kritikos bibliografija yra skelbta *Bibliografijos žiniose* (žr. A. Merkelis, „Vaižgantika“, *Bibliografijos žinios*, 1931, nr. 4, p. 157–160).

⁵⁸⁴ Vaitiekūnės sudarytoje bibliografijoje yra minima *Sceniškųjų vaizdelių* anotacija *Viltyje* balandžio 6 d. Tokios publikacijos rasti nepavyko, bet galbūt Vaitiekūnienė neteisingai nurodė datą, o galvoje turėjo 1908 m. sausio m. *Vilties* skiltyje „Mūsų knygos“ spausdintą trumpą žinutę apie tai, kad leista vaidinti šešis Vaižganto *Sceniškuosius vaizdelius* (žr. „Mūsų knygos“, *Viltis*, 1908, nr. 10 (45), p. 4).

⁵⁸⁵ Liudas Gira, „Kun. J. Tumas. Ten gera, kur mūsų nėra“, *Vaivorykštė*, 1913, kn. 2, p. 400–404.

⁵⁸⁶ Idem, „Kun. Tumo-Vaižganto gyvenimas ir darbai“, *Ūkininko skaitymai*, nr. 8, Kaunas: „Pažangos“ B-vės leidinys, 1930, p. 63.

literatūroje vieną pirmųjų vietų.⁵⁸⁷ Iš Giros ir kitų amžininkų tekstų matome, kaip autoriaus „vardas“ sąmoningai konstruojamas ir kuriamas, tačiau nebūtinai atitinka recepcijos situaciją. 1929-ųjų recenzijoje Gira rašo:

Vaižganto raštai mūsų visuomenei, ne tik plačiai, bet ir tai rinktiniajai, yra per sunkiai suvirškinami, per „nuobodūs“. Ir dėl to mūsų visuomenė, kan. Tumą mylinti tikrai kaip reta ką, jį, kaipo rašytoją, kaip Vaižgantą, žino tik iš jo veikalų pavadinimų, paskaitytų iš jo knygų viršelių bei skelbiamų spaudoje ar recenzijų, bet ne iš pačių jo raštų.⁵⁸⁸

Atrodo, kad nei vienas iš kraštutinių tiksliai nenusako tokio komplikuoto reiškinio kaip Vaižganto tekstų recepcija tarp amžininkų, mat Tumui adresuoti laišakai liudija, jog būta ir skaitančių bei Vaižgantą-rašytoją pažįstančių auditorija. Kita vertus, svarbi aptarta viešojo nuomonė apie asmenybės dominavimą prieš tekstus: beveik susiformavusio literatūros lauko veikėjai bandymą itin skubiai kanonizuoti Vaižganto veikalus kaip *svarius* literatūros istorijai tarsi pripažįsta kaip ne visai sėkmingą, tačiau pasiteisinama tuo, kad visuomenė „Tumą mylinti tikrai kaip reta ką“.

Bet kokių atvejų, iš tiesų įvykusi ankstyva Vaižganto tekstų kanonizacija instituciniu lygmeniu parodo, kad Vaižganto „vardas“ ir kritikų palankumas bei bendrijos ryšiai buvo šį pripažinimą nulėmę faktoriai. Didžioji dalis viešos Vaižganto kritinės recepcijos yra rašyta tų, kuriuos priskirtume Tumo epistolinei bendrijai – tai yra reikšmingas dalykas, patvirtinantis mintį apie įtemptus epistolikos ir publicistikos bei literatūros kritikos ryšius to meto literatūros lauke. Šią literatūros kaip taip pat esančios „tarp darbo ir draugystės“ būklę paliudija ir labai greita *Pragiedrulių* kanonizacija. Tik pasirodę *Pragiedruliai* (pirmasis tomas išėjo 1918 metais (I ir II dalis), o antrasis – 1920 metais (III dalis)) nesulaukė gausaus kritikų pastebėjimo (pasirodė tik minėtosios Jakšto recenzijos), bet buvo anksti įtraukti į mokyklinės programas

⁵⁸⁷ Liūdas Gira, „Kan. Juozas Tumas-Vaižgantas“, *Vaižganto raštai. I tomas. Vilniaus laikotarpis 1918–1919 m. Publicistika. I dalis*, „Švyturio“ bendrovės leidinys, Kaunas, Vilnius: 1922, p. 19.

⁵⁸⁸ E. Radzikauskas [Liudas Gira], „Vaižgantas. Dėdės ir dėdienės. Vaižganto raštų X tomas. „Dirvos“ B-vės leid. 1929 m. 216 p.“, *Židinys*, 1929, nr. 12, p. 455.

(tą liudija, pavyzdžiui, korespondencija su Matu Grigoniū ir kitais⁵⁸⁹). Čia tikriausiai derėtų kalbėti ne tik apie Vaižganto „vardo“ ir užimamų literatūros lauko pozicijų gausą, bet apskritai apie intensyvias XX a. pradžios lietuvių inteligentų pastangas įsteigti patį kultūros lauką kaip vertybę.

Epistolinių praktikų tyrimas leidžia pajavairinti žvilgsnį į Vaižganto ir jo amžininkų literatūros lauko santykių modelius. Apie laiškus kaip galinčius pateikti platesnę požiūrių amplitudę rašo ir Elizabeth J. MacArthur: „epistolinė forma pateikia įvairių perspektyvų ir vidinius komentarus“⁵⁹⁰.

5.3.3. Epistolinė kritika ir Vaižganto autoritetas

Apie Vaižganto epistolinę kritiką taip pat galime spręsti iš jo gautų laiškų, tarp kurių esama daug „reikalų raštų“, kuomet į Vaižgantą kreipiamasi kaip į poveikio subjektą – leidėją ar redaktorių. Tačiau ryškiausiai išsiskiria laiškai, kuriuose jauni kūrėjai siunčia Tumui laiškus, prašydami įvertinti, pakritikuoti jų kūrybą. Pavyzdžiui, Juozas Atkočiūnas⁵⁹¹ 1931 m. kovo 23 d. rašo laišką Vaižgantui, norėdamas gauti iš jo kritinį komentarą:

Begy keliolikos metu esu parašęs daug eilėraščių, tilpančių į porą didoku sąsiuvinį. Todėl pridėdamas prie šio savo kurinėlį keleta paveizdžių teip pat atsakymui pašto ženkleli, nuolankei prašau tolimesnei mano dainiško usimimo plėtotei malonėti patariamą šiam dalykui tėviško atsakymo: ar yra verties tolaus pratiesti manąja poezijos sritiję darbuote? (VUB RS f. 1, b. F385, l. 6r)⁵⁹²

Prašoma „tėviško atsakymo“, o iš laiško prierašo „Ats. III-24.“ suprantame, kad Vaižgantas atsakymą pateikė. Kadangi labai panašaus pobūdžio laiškų yra tikrai

⁵⁸⁹ Žr. VUB RS f. 1, b. F562.

⁵⁹⁰ Elizabeth J. MacArthur, *op. cit.*, p. 22.

⁵⁹¹ Neišaiškintas asmuo.

⁵⁹² Vilniaus universiteto rankraščių skyriuje yra laiškų rinkinys, pavadinimu „Laiškai Tumui literatūros reikalais 1905–1932“ (VUB RS f. 1, b. F345). Jame gana kruopščiai atrinkta Vaižganto korespondencija su rašytojais, redaktorais ir kitais kultūros lauko dalyviais. Čia ir toliau, jei nenurodyta kitaip, Vaižgantui adresuoti laiškai cituojami iš šio rankraščio, skliausteliuose nurodomas lapo numeris.

daug, galime daryti prielaidą, jog atsakinėdamas į tokius – dažniausiai jaunuolių – klausimus Tumas labai tiesiogiai veikė tuometinį kultūros lauką. Panašus atvejis – tik dar stipriau patvirtinantis Tumo autoritetą – A. Bundzos⁵⁹³ 1932 m. liepos 25 d. laiškas, kuriame prašoma kritinio komentaro spaudoje: „Siunčiu Tamstai savo eilėraščius ir kaip prašiau, drįstu dar kartą paprašyti bent keliais žodžiais parecenzuoti ‚Lietuvos Aide‘. Suprantama, kad keletas Tamstos žodžių, kad ir nepalankių, man, kaip jaunam autoriui, daugiau padės, nei visų laikraščių ilgiausios ir palankiausios recenzijos“ (l. 33r). Toks literatūrinis autoritetas pripažįstamas ne tik jaunimo, bet ir vyresnės kartos, pavyzdžiui, kunigo Aleksandro Bubljo⁵⁹⁴ 1932 m. lapkričio mėn. laiške iš Amerikos: „Dabar varau toliau savo gyvenimo vaizdą: ‚Aleksandras Lepšis-Didžiavyžis‘, kurio pirmąją dalį netrukus Tau išsiųsiu, kad galėtumei man nurodyti mano klaidas, ar netikslumus“ (l. 32r).

Įvertinimo ir kritikos prašymo naratyvas persmelkęs vėlyvojo laikotarpio korespondenciją, bet turime ir ankstyvesnių literatūrinio autoriteto paliudijimų, pavyzdžiui, 1913 m. liepos 26 d. Vytauto Bičiūno⁵⁹⁵ laiške: „dasižinojau, kad Tamsta pripažinai pirmas mano veikale dramos vertę, už ką širdingai ačiu. Tiesa, nors tai pirmas mano veikalas, kurią Gerb. skaitei ir galėjau skaityti – ne abejoju, kad Gerb. gali duoti man kaikuru nurodymu, užtat norėčiau su Gerb. susipažinti“ (l. 18r). Kitas išlikęs panašaus pobūdžio laiškas gautas 1920 m. gegužės 1 d. iš Juozo Paukštelio⁵⁹⁶, tuo metu dar neišspausdinusio nei vieno eilėraščio: „Neišmanydamas ir neturėdamas daugiau prie ko kreiptės, kreipiuos prie Tamstos prašydamas patarimo... Rodos liuosame laike mėgstu šį tą rašynėti ir par kiek laiko turiu gerokai prirašynėjęs... Vieną sykį rašau proza, kita sykį eilėmis, bet kas man geriau vedasi ir kas man geriau nesuprantu...“⁵⁹⁷ Svarbi yra šio laiško data – nors 1920 m. jau publikuoti *Pragiedruliai*,

⁵⁹³ Neišaiškintas asmuo.

⁵⁹⁴ Kun. Aleksandras Bublys (1872–1938) bendradarbiavo *Tėvynės Sarge*, *Draugijoje*, *Viltyje* ir kt.

⁵⁹⁵ Vytautas Pranas Bičiūnas (1893–1943) – rašytojas, kritikas, dailininkas, politikos veikėjas.

⁵⁹⁶ Juozas Paukštėlis (1899–1981) – rašytojas, vertėjas.

⁵⁹⁷ VUB RS f. 1, b. F16, l. 19r.

Vaižgantas dar labiau atpažįstamas kaip visuomenininkas, nėra galutinai kanonizuotas kaip rašytojas, bet į jį kreipiamasi prašant grožinių tekstų įvertinimo, mat jis – svarbus kritikas. Yra ir visai ankstyvų kreipimųsi į Vaižgantą-mokytoją, pavyzdžiui, 1904 m. vasario 5 d. Liudas Adomaitis⁵⁹⁸ Tumui siunčia eilėraščius ir rašo: „Garbus Kunige venas čė žmogus tur parašes keles eileles ir nor Jusu prašiti, kad peržiuretumete ar vert daugiau banditi jam rašiti, ar galima per gromata prisiunsti Garbingam Kunigui?“⁵⁹⁹. Savo kūrybinį kelią pradedantys rašytojai orientuojasi į Vaižgantą ne tik kaip į autoritetą, bet ir tą, kuris jauniems kūrėjams dažnai yra palankus bei rašo teigiamus atsiliepimus. Viena vertus, tai tarsi sąmoninis noras būti pripažintam, bet literatūros lauko „ekonomika“ leistų manyti, kad tai labiau lengvesnio kelio į „vardą“ ieškojimas. Tokią strategiją gerai iliustruoja 1932 kovo 4 d. Tado Kliučinsko⁶⁰⁰ laiškas „Garbingam ‚Pragiedrulių‘ Autoriui“ (į kurį taip pat atsakyta – „Ats. III-21“): „Siunčiu tą savo pirmąjį kūrinėlį ir prašau, kad (savo didžioje malonėje jauniems literatūros mėgėjams) pažvelgtumėte į tą ‚Nijolę‘“ (l. 122r).

Alfonsas Nyka-Niliūnas yra pavadinęs Vaižgantą vieša institucija: „Toji legenda jį supančiojo, ir jo primestą vaidmenį jis ištikimai atlikinėjo iki mirties. Kelio atgal nebebuvo, nes Vaižgantas buvo tapęs vieša institucija.“⁶⁰¹ Taigi įvairių žanrų tekstaish kūrės ir steigęs tarpininko vaidmenį, Vaižgantas amžininkų sąmonėje buvo laikomas simboliine figūra, „vieša institucija“. Vaižganto padėties simboliškumą įvardija ir Jonas Aistis: „Ir kai tie ryšiai, kurie mus su juo (juo simbolišku) rišo, galop nutrūko, jis pasijuto vienas, jis norėjo už šio to užkliūt, kas jį šiek tiek palaikytų – nupirko kanarėles, kurių draugystėje praleido paskutinius savo gyvenimo metus.“⁶⁰² Epistoliniai tekstai iš dalies patvirtina Vaižganto „viešos institucijos“ funkcionavimą, tačiau sykiu liudija, kad „simboliškumas“ vis dėlto yra labai sąlyginis, nes Tumui rašomi privatūs laišakai su konkrečiais prašymais, laukiant kultūros lauko autoriteto pagalbos ir

⁵⁹⁸ Neišaiškintas asmuo.

⁵⁹⁹ VUB RS f. 1., b. E70, l. 1r–1v.

⁶⁰⁰ Neišaiškintas asmuo.

⁶⁰¹ Alfonsas Nyka-Niliūnas, *op. cit.*, p. 10.

⁶⁰² Jonas Aistis, *op. cit.*, p. 25.

palaikymo. Praėjus metams po Tumo mirties pasirodžiusi Aleksandro Merkelio biografinė apybraiža (1934 m.), o ir Juozo Brazaičio kūrybos studija (1936 m.) rodo, kad poreikis kalbėti apie Vaižganto asmenį ir kūrybą 4-ajame XX-ojo amžiaus dešimtmetyje jaustas. Tą fiksuoja ir Merkelio knygai recenziją rašęs Jakštas: „A. a. Vaižgantui teko nepaprasta laimė. Nepraslinko nė vieneri metai, o jau štai turi jis ir nepaprastą savo biografiją, kokios iki šiol nėra dar susilaukę nė Basanavičius, nė Kudirka, nė pats net Maironis.“⁶⁰³ Rašymai apie Vaižganto kūrybą suklesti 1929-aisiais (Vaižganto jubiliejaus metais) ir šią mintį galime laikyti savotiška iliustracija to, kad dėmesio pastarojo kūryba sulaukusi ir dėl Tumo (biografinio asmens) 60-ojo jubiliejaus. Tai yra gana iškalbingas faktas, liudijantis asmens kaip „viešos institucijos“ dominavimą prieš literatūros tekstų autorių, nors šis santykis yra problemiškas: vis dėlto grožinei kūrybai skiriamas didžiausias dėmesys⁶⁰⁴.

Aptarti laišakai reprezentuoja vieną iš Tumo epistolinės kritikos, ypač vėlyvesniojo laikotarpio, krypčių. Tačiau Vaižganto *epistolarium* daug anksčiau, beveik iškart po Pirmojo pasaulinio karo, matyti aiški funkcinė transformacija. Tokios kaitos priežastimi galime laikyti faktą, kad Vaižgantas apsigyveno to meto lietuvių kultūros židinyje Kaune, kur daug kultūrinės komunikacijos vyko atvirose ar viešose erdvėse, be to, sustiprėjo spaudos leidiniai, mokymo įstaigos, populiarėjo telefonai⁶⁰⁵. Tačiau 3-iojo dešimtmečio laiškuose su kitais kultūros darbuotojais nemažėja literatūrinių tekstų kritikos, be to, ji tampa išsamesnė. Viena vertus, tą lėmė pakitusi Vaižganto padėtis literatūros lauke, nes jis tuo metu jau buvo žinomas, autoritetingas kritikas; antra vertus, manytina, kad pati kritika patobulėjo, o jos išsamumas – profesionalumo požymis.

⁶⁰³ A. Jakštas, „Kelios pastabos dėl Vaižganto biografijos“, *Židinys*, 1934, nr. 7, p. 20.

⁶⁰⁴ Prie kūrybos daugiausia susitelkiama ir vėlesnėse monografijose bei studijose – Vaižgantas literatūros istorijose svarbiausias kaip rašytojas, o ne tarpininkas.

⁶⁰⁵ Žr. 1926 m. laišką Girai: „Reikėjo per telefoną pasitarti, dabar toks pasiūlymas padarė man nemalonaus įspūdžio“ (*LNB RS f. 7, b. LG 891, l. 4r*).

Profesionalėjantį kritinį santykį Vaižgantas plėtojo su tarpukario korespondentu Antanu Giedraičiu-Giedriumi⁶⁰⁶. Negausus jų susirašinėjimas – dalykinio-literatūrinio pobūdžio: laiškuose aptariami ankstyvieji Giedriaus kūrybiniai bandymai, esama kritikos, paskatinimų. 1926 m. kovo 2 d. Tumas, priiimdamas literatūros dėstytojo tapatybę⁶⁰⁷ (tų pačių metų spalio 29 d. laiške Tumas pasirašo: „Tamstos doc. J. Tumas“), teiraujasi Giedriaus, kokie yra jo stilizuotų pasakų šaltiniai⁶⁰⁸. Tačiau šis laiškas yra ir paskatinimas, paraginimas – tęsiama tarpininkavimo funkcija: „Labai malonu man buvo patirti, jog mes jau turime savąjį, original pasakininką žanristą, kaip ir kitos literatūros kad turi. Ir sveikinu Tamstą to neabejotinai pasisekusio darbo. Nesiliauk, tai mums atstosi visus Haufus, Grimus, Andersenus. Ypač Grimus“ (Vaižgantas – Giedriui, 1926-03-02, VL 211)⁶⁰⁹. Tarpininko vaidmuo susipynęs su naudos visuomenei paieškomis, jis eksplikuojamas skirtingais būdais, net siūlant tolesnio darbo planą: „P. S. Ar nebūtumei pašauktas pastilizuoti gražiausias mūsų pasakas, kaip tai rusams padarė Afanasjevas⁶¹⁰? Tai būtų indėlis į literatūrą.“ Atsisveikindamas Tumas rašo: „Lik labai sveikas, kad tesėtumei!“, o kūniška sveikata laikoma reikalinga dėl „visuomenės gero“. Be to, laiškas pasirašomas slapyvardžiu „Vaižgantas“ – toks parašas būdingesnis vėlyvajai korespondencijai literatūriniais klausimais, o Giedrius kreipiasi taip pat aktualizuodamas rašytojo tapatybę – „Gerbiamasis rašytojau“ (1926 m. kovo mėn. 5 d.)⁶¹¹.

⁶⁰⁶ Antanas Giedraitis-Giedrius (1892–1977) – pedagogas, vaikų rašytojas. Vaikų laikraščių *Žiburėlis* ir *Saulutė* redaktorius.

⁶⁰⁷ Giedrius į Tumą taip pat kreipiasi kaip į didelį autoritetą, nuolat pabrėždamas žavėjimąsi juo ir jo veikla, pavyzdžiui: „Tamsta, atsiprašau už atvirumą, jau nuo seniai esi mano širdžiai artimas, tai ir kreipiuosi į Tamstą pirma“ (cituojama iš: VUB RS f. 1, b. F6, l. 5v).

⁶⁰⁸ Gali būti, kad čia klausima apie vienu leidiniu pasirodžiusių pasakų rinkinį *Sutemų šnekos*, Jurbarkas: „Pasakos“ bendrovės leidinys, 1925. Jam Vaižgantas parašė recenziją: Doc. J. Tumas, „A. Giedrius. Sutemų šnekos“, *Židinys*, 1926, nr. 3.

⁶⁰⁹ Vaižganto laišakai Giedriui cituojami iš: MLLM 22319 ER₁ 822, 11 524 ER₁ 824, 1152 3 ER₁ 825, 11 522 ER₁ 821, 11 521 ER₁ 826, 11 520 ER₁ 823.

⁶¹⁰ Александр Николаевич Афанасьев (1826–1871) – aktyvus rusų folkloro ir pasakų rinkėjas bei leidėjas.

⁶¹¹ Žr. VUB RS f. 1, b. F545, l. 80r.

Nors šiuose laiškuose Vaižgantas negaili paskatinimų ir paraginimų, panašiai negailima ir kritikos, pavyzdžiui, 1926 m. lapkričio 25 d. laiške pateikiama labai koncentruota kritika:

Savo nuomonę pareikšiu nemalonia forma: veikalas silpnas ir nepataisomas. Jo nepriskirti nė vienai kūrybos rūšiai. Jis – ne drama, nes nėra jokio veiksmo, kurs būtų užsimezgęs ir plėtojėsis. [...] Visa – nepateisina užsimojimo įrodyti, kokių yra gerų „latrų“⁶¹². Kur yra filosofijos, ten nufilosofuojama pro šalį – kad žmogus esąs kokių ten galybių rankose. (Vaižgantas – Giedriui, VL 219)

Griežtas įvertinimas kritikuojančiojo motyvuojamas tuo, kad kritika būtina, jei norima pagerinti tekstą iki skaitytino lygio: „O kalba graži, sveikų minčių daug. Jų man gaili. [...] Aš patarčiau šito veikalo skyrium nepaleist – bus išvengta skaudžios kritikos viešai; delto aš čia perskaudžiai recenzuoju – privačiai“ (VL 219). Privati epistolinė kritika suvokiama kaip veiksmingesnė, nes veikalas dar nespausdintas knyga ir galima atlikti daug korekcijų. Taigi suveikia „dviguba vizija“: komunikacija laiškais verčia nuolat kaitalioti pozicijas – nuo skaitytojo prie rašytojo, nuo rašančiojo prie skaitančiojo⁶¹³, o tiesioginis santykis su adresatu lemia didesnę epistolinės kritikos poveikumą. Rašydamas Giedriaus rinkinio *Nušviesti takai* (1930) kritiką spaudai, Vaižgantas aptaria konkretesnes detales, pateikia ir griežtesnį vertinimą: „„Nušviesti takai“ tenka skaityti atskirais gabalėliais ir ne daugiau kaip po du vienam kartui, – tada jie tepalieka skanumo, net įsvajodina. Bet paskaičius ištisai visus – nieko nepalieka.“⁶¹⁴ Be to, laiškuose, kuriuose santykis bičiuliškas, literatūros kritikai nereikia publicistiniam ar kritiniam straipsniui būtinos argumentacijos, todėl frazės trumpesnės, glaustesnės ir atviresnės. 1927 m. gruodžio 27 d. laiške kitam korespondentui Matui Grigoniui⁶¹⁵ (su žaismingu familiariu kreipiniu

⁶¹² Vaižgantas komentuoja Giedriaus siųstą veikalą *Latrai*.

⁶¹³ Margaretmary Daley, „Double Vision: Polar Meetings, Epistolary Distance, and the Super Writer in the Schiller-Goethe Correspondence“, *The Journal of the Midwest Modern Language Association*, 2003, vol. 36, no. 2, p. 1–22.

⁶¹⁴ Dr. J. Tumas, „A. Giedrius. Nušviesti takai“, *Naujoji Romuva*, 1931, nr. 10, p. 24.

⁶¹⁵ Matas Grigonis (1889–1971) – pedagogas, vaikų literatūros autorius, aktyvus visuomenininkas. Korespondencija su Tumu intensyviausia 3-iajame XX a. dešimtmetyje. Jis

„Maloningoji Tetute Matai!“⁶¹⁶) pateikiama tekstinė kritika, nors – kaip ir būdinga Tumo epistoliniais tekstams – ji labai kondensuota, perteikianti bendrą įspūdį:

Aš varžiaus atsakyti stačiai į pareikštą man klausimą: gerai ar ne. Turėčiau atsakyti neveidmainiškai: stilizuojami gerai, tik dažnai medžiaga esti menkoka. Kiti humoristai Tamstą pralenkia sąmojingumu, bet Tamsta juos pralenkia kilnumu. Iš Tamstos raštų, menkų aš neaptinku, kad ir negenialių, žeri labai graži tendencija ir labai švarus nusakymo būdas, kaip tik toks, kokio pats esi; sakyčiau, vyduniškai žmoniškas. (Vaižgantas – Grigoniui, VL 233, l. 12r)⁶¹⁶

Taigi Vaižgantas rašo suasmenintus pusiau kritinius komentarus apie epistolinių bičiulių tekstus. Išlaikoma ir tarpininkavimo, bendradarbiavimo skatinimo strategija: „Man miela bet kas teisingo ir švaraus žmogaus skaityti. Giedraičio raštus vaikams aš mielai skaitau „Saulutėje“. Man rodos, kad judu su Giedriumi labai panašus sielomis. Kodel jam nepadedi? Jis nabagas labai vargsta, bendradarbių neturi“ (VL 233, l. 12v). Literatūros kūrinio kokybę – panašiai kaip laiškuose Pleirytei ir Puidai – Vaižgantas vertina pagal atitikimą kūrėjo charakteriui („labai švarus nusakymo būdas, kaip tik toks, kokio pats esi“): kuo mažiau dirbtinumo („vyduniškai žmoniškas“), tuo apie tekstą atsiliepiama teigiamiau. Ši stiliaus kaip „žmogaus būdo“ koncepcija sietina su Vaižganto grožiniams tekstams ir intymesnei epistolikai būdinga kūniškumo vaizdinija: talento dovanų apykaitoje vaisingos dalybos veikia tuomet, jei atsižvelgiama į prigimtį, charakterį, kultūros natūralumą.

Panašiai išsamesnė kritika pateikiama ir vėlyvojo laikotarpio laiškuose Petronėlei Orintaitei⁶¹⁷, kuri susirašinėjimo su Tumu metu buvo neseniai baigusi mokslus Lietuvos universiteto (vėliau – Vytauto Didžiojo universiteto) Humanitarinių mokslų fakultete, kūrybos taip pat dar buvo paskelbusi nedaug. Šioje korespondencijoje atkartojamos panašios strategijos

buvo aktyvus Vaižganto kanonizuotojas mokykloje – dėstė *Pragiedrulus* mokiniams ir kitus skatino taip daryti, rašė spaudoje apie Vaižganto tekstų pritaikomumą pedagogų darbe.

⁶¹⁶ Vaižganto laiškai Grigoniui cituojami iš: VUB RS f. 1, b. F562.

⁶¹⁷ Petronėlė Orintaite (1905–1999) – pedagogė, rašytoja. Su Vaižgantu susirašinėjo nuo 1929 iki 1931 m. Tumas buvo jos dėstytojas.

kaip ir laiškuose Pleirytei (nors susirašinėjimus skiria 25 metai), pavyzdžiui – kreipinių kartojimas, palyginimai, ilgesni periodai:

Aš nesutinku, kad mūsų valdžia viską marina.⁶¹⁸ Ponaite Petrone! Kas gyvas, to niekas nenumarins. Kas menininkas, tas ir miegos kaip menininkas; kas rašytojas, rašys nė žiburio neturėdamas. Dirbk drąsiai savo rėmuose, kontakte su savo pedagogų taryba. Tai nedraudžiama. Atgaivinsi visus. Jums platu dirvos. Jūs galite patraukti į save, į savo meną ir mokslą Tauragę, o ne jums tenka krypti į Tauragę. Auklėtinius vesti į kurį partinį būrį gal ir ne nuodėmė, bet ir nepatogu; o į savo auklėtinius pasikviesti ateiti pavasarininkus – kas kita. Čia iš jūsų semsis, o kitaip – jūs semsitės. (Vaižgantas – Orintaitei, 1929-10-22, VL 246, l. [1v])⁶¹⁹

Taip pat yra paskatinimo, paraginimo, kuris pateikiamas sugretinant, per paralelę: „T. gali būti antra Š. Ragana. Kai praturtėsi pedagogės prityrimais, gal ir pati imsi beletristės lengvumu nušviesti pedag. mokslo sunkumus“ (VL 246, l. [1v]). Identiškai bandoma pasiekti lygiavertiškumą („Laikyk mane savo prieteliu“), atkartojamas ir tiesioginio tarpininkavimo siužetas: Tumo studentė Orintaitė jam davusi savo novelę įvertinimui, o šis nunešęs ją spausdinti į *Lietuvos aidą*. Santykio intymumas steigiamas ir Orintaitės laiškuose, pavyzdžiui, 1929 m. spalio 18 d. ji rašo: „Atleiskit, kad trukdau savo neįdomiu ir visai Jums nereikalingu laišku. Bet per tuos ketverius metus, gerb. profesoriau, pasidarėt toks artimas ir savas, kaip mokytojas ir globėjas, kad kažkaip savaime norisi apie save bent ką pasisakyti“ (VUB RS f. 1, b. E36, l. 4r–4v).

Tumo laiškuose nemažai epistolinės kritikos, formuluojamos jau iš literatūros lauko autoriteto pozicijos: „Poezija vargu bus Tamstos profesija, jei 1928–29 m. tesukurta 60 p., kai prozos jau būtų tomas. Daugiau, prozoje begalės labai sultingos realybės ir gilaus pastabumo. Psichologija tikra ir įdomi, nors

⁶¹⁸ Tumas atsako į Orintaitės laišką, kuriame ji pasakoja apie persikėlimą dirbti Tauragės mokytojų seminarijoje. Pasakodama įspūdžius, Orintaitė komentuoja valdžios įstaigų įtarumo nulemtą kultūrinio gyvenimo stagnaciją: „Tauragėj inteligentų bet koks judrumas yra neįmanomas, nes po to sukilimo viskas labai greit laikoma įtartina, ir užtat visi stengias būti ko ramiausi, su nieku nesusidėti, nieku nepasižymėti“ (Orintaitė – Vaižgantui, 1929-10-18, l. 3v). Orintaitės laišakai cituojami iš: VUB RS f. 1, b. E36.

⁶¹⁹ Laiškai Orintaitei cituojami iš: LLTIB RS f. 51, b. 430.

tipai kasdieniai“ (Vaižgantas – Orintaitei, 1930-12-10, VL 254, l. [2r]) ir pan. Šioje kritikoje taip pat argumentuojama per palyginimus, aiškiau eksplikuojant:

[E]rotizmas tokiuo amžium negali neveikti. Tai gamta; kai ne kreiva, nepeiktina. Kai poetas (Putinas ar kas) tai suvaržo, išsiromija, atsiprašant. Tamsta tai vos primeni ir nusidedi pati sau. Juk tai kūrybos pradai. O mokėtum pasakyti, jei pasakei: O, besoti pavasari! Tau milijonų žiedų ne perdaug! Tau saulėtų dienų dar maža. O širdžių – kad kiekvienas po dešimt turėtų – tam visos krauju pražydės, 53. Arba giedok, kaip mano kanariukas, kad sienos skambėtų, arba kalbėk mums proza. (VL 254, l. [2v])

Pamokymai gana imperatyvūs, griežti, o juose akcentuojamas tas pats natūralumas: Orintaitei patariama „giedoti kaip kanarėlei“, nes tai yra natūralu. Tame pačiame laiške Tumas rašo: „Tamstos pesimistiniai motyvai, manau, netikri ar peiktini. Kurių galų tokiai jaunai, taip gražiai pasirengusiai darbui, rankas lėsinoti? Tegul dejuoja, kas nepagali“ (VL 254, l. [2v]). Galime šiame laiško korpuse rasti ir pasidžiaugimų, paskatinimų, tiesiogiai sietinų su išpildytu natūralumo reikalavimu:

[A]š nestygu nepareiškęs Tamstai savo džiaugsmo, paskaitęs T. novelę „Iš sostinės“ 5 Naujosios Vaidilutės N⁶²⁰. Ji tiek yra brendusi inteligentiškai, tiek sklandžiai literatiška, kad jai būtų vietos bet kurioje literatūroje. Čia visa ko tiršta: psichologijos, stilistikos ir idėjų. Moralės problema išspręsta be teologinių formulų, gyvenimiškai, žmoniškai. Aštrus stimulus nežaisti nežaidžiamu. Sveikinu. (Vaižgantas – Orintaitei, 1931-06-09, VL 257, l. [3r])

Natūralumas, kasdieniškumas laikomi literatūrinio teksto verte. Ką tik cituotame laiške vaizdingai per palyginimus moralizuojama dėl ideologinių pasirinkimų:

Salomėja, gambiausia poetė, niekus padarė, išpažindama Trečiojo Fronto vierą, sako, įsimylėjusi Borutą. Tai būtų vaikiška. „Berno“ ideologija, proletariatui tarnauti, graži, kaip ir kitos socialinės tendencijos, jei išdygsta iš širdies ir iš galvos, o ne iš lytinio organo. Salomėja galėjo „berniškai“ rašyti ir namie pasilikdama. Artimieji Tamstai žmonės kalba, kad ir pati ją *paseksianti*. Netikiu. Būk pati savim, nesidėk sau jokių pančių. Mes mokėsime suprasti ir be šildų [*lenk. szyld – iškaba*]. Šildas koktus, net tautininko ar krikščionies. (VL 257, l. 3v)

⁶²⁰ P. Orintaitė, „Iš sostinės“, *Naujoji vaidilutė*, nr. 5, 1931, p. 199–218.

Jei „genetinių ritualų“ lygmeniu kūniškumas, gaivališkumas Vaižganto įvardijami kaip prigimtiniai ir būtini („Tai gamta; kai ne kreiva, nepeiktina. [...] Juk tai kūrybos pradai“), tai idėjinio pasirinkimo prasme reikia nebe prigimtinio („ne iš lytinio organo“), o kultūrinio-moralinio apsisprendimo („iš širdies ir iš galvos“). Vadinasi, natūros vartimo kultūra procese galų gale ima dominuoti antrasis – kultūrinis – pradas, išskiriantis modernų individą iš tradicinės bendruomenės. Siekiamas tekstų natūralumas ir organiškumas netrukdo įgyvendinti šios ambivalentiškos programos: stilistiniu, leksiniu ir teminiu lygmeniu literatūros tekstams keliamas natūralumo kriterijus, bet pats jų prigimtinis buvimas kultūros vertybe (raštas) ir galia formuluoti moraliai svarbius apsisprendimus fiksuoja natūros vartimą kultūra.

Vėlyvame kritikos santykiu grįstame dialoge su Orintaite yra daug ankstyvajai korespondencijai būdingo tarpininkavimo, skatinimo, „mokymo“. Šis ankstyvojo veikimo kultūros lauke modelio perkėlimas į daug vėlyvesnį santykį ir pakitusias aplinkybes rodytų, kad vis dėlto tarpininkavimo energija puoselėjama ir profesionalėjančiame literatūros lauke, taip pat atkartojamas ir egalitariškumo projektas. Dėl negausiai išlikusios ankstyvosios korespondencijos sunku daryti apibendrinimus apie epistolinės kritikos būklę Tumo laiškuose pačioje XX a. pradžioje, bet matyti, kad epistolinė kritika labiau klostosi jau ap(s)ibrėžus kultūrinės darbuotės modelius. Epistolinėje kritikoje nereta kritiko savikūra ir santykio su literatūra paieškos, todėl tokį išsamesnės epistolinės kritikos radimąsi sietume su literatūros lauko autonomiškėjimo linkme. Po epistolinės bendrijos telkimo ir įtvirtinimo stadijos nuo maždaug 1905 m. epistolinis diskursas išlaiko tarpininkavimo ir preskriptyviąją galias, bet jos nukreiptos ne į komunikacinės bendrijos steigimą, o į literatūros lauko verčių apibrėžimą. Kultūriniai ryšiai klostosi situacijose „tarp darbo ir draugystės“, tarp viešumo ir privatumo, todėl besikuriančio literatūros lauko pobūdis iš dalies nulemtas keisto viešo bei privataus diskursų santykio, o pats viešas lietuvių literatūros laukas kyla būtent iš privačių bendradarbiavimo santykių.

5. 3. 4. Dokumentiškumas: laiškai kaip liudytojai 1913–1933 m.

Vaižgantas gautus laiškus atsakingai rinko⁶²¹, juos nurašinėjo (pavyzdžiui, Antano Kaupo⁶²² ar Liudvikos Didžiulienės-Žmonos laiškus⁶²³), dovanojo⁶²⁴, publikavo, t. y. turėjo galvoje laiškų išliekamumo galimybę. Stiprų Tumo poreikį kolekcionuoti ir publikuoti savo ir kitų kultūros istorijai svarbių veikėjų tekstus – tarp jų ir laiškus – matome iš Tumo publicistikos bei jo redaguotų leidinių. Pavyzdžiui, 1921–1922 metais Vaižganto, o 1938 ir 1940 metais Vaclovo Biržiškos redaguotame žurnale *Mūsų senovė*⁶²⁵ net buvo skiltis „Veikėjų korespondencija“, kur be kitų epistolinių tekstų publikuoti ir Tumui svarbūs jo dar XIX a. pabaigoje gauti laiškai (1921 m. 1-oje knygoje – Kazimiero Būgos laiškai Tumui⁶²⁶, tų pačių metų 2-oje knygoje – Povilo Matulionio ir Būgos laiškai Tumui⁶²⁷, 1922 m. 4-oje knygoje – „Studento St. Šalkauskio laiškai kunigui J. Tumui“⁶²⁸). 1913 m. savo leistame *Vaivorykštės* literatūriniame žurnale Gira (korespondavęs ne tik su Vaižgantu, bet ir kitais tuometinio kultūros lauko veikėjais – Lazdynų Pelėda, Puida, Pleiryte, Ignu Šeiniumi ir kt.) spausdina straipsnį „Saugokime savo korespondenciją“, kuriame teigia:

⁶²¹ Iš išlikusių Vaižgantui adresuotų laiškų gausos galime spręsti, kad jis archyvavo visus ar beveik visus laiškus, neretai į rankraščių archyvus patekusius iš paties Tumo archyvo.

⁶²² Žr. VUB RS f. 1, b. F300.

⁶²³ Žr. LLTIB RS f. 1, b. 495.

⁶²⁴ Viename LLTI rankraščių kataloge yra įrašas, kad tai „Dovanotų LMD laiškų sąrašas, rašytų Vaižgantui įvairių asmenų“, taip pat pridėtas Tumo ranka rašytas raštelis „Šiaip jau svarbūs laiškai į kun. Tumą“ su išvardintais laiškų adresatais (žr. LLTIB RS f. 1, b. 4170).

⁶²⁵ *Mūsų senovės* paantraštė – „neperiodinis žurnalas Lietuvos istorijos medžiagai rinkti“, o pirmajame numeryje spausdintoje programoje formuluojama: „[K]arta, kuri nežino savo tautos istorijos, savo praeities kovų, savo tėvų ir protėvių laimėjimų ir nelaimių, pasiektų ir nepasiektų uždavinių, jų siekimų ir priemonių, žodžiu, jų gyvybės ir mirties džiaugsmo ir skausmo, – ta karta tegyvena savo dabarties valanda, jos ūkanomis ir giedra, vėjo–žaidėjo atpučiamomis ir nupučiamomis. / Tokia yra mūsų senovės arba istorijos pažinimo prasmė ir gilusis jos uždavinys tautos auklėjimo reikalui“ (P. Klimas, „Senovės tyrimo uždaviniai ir keliai“, *Mūsų senovė*, 1921, kn. 1, p. 3). Leidinyje skelbiamų tekstų periodas – nuo Valančiaus laikų iki Pirmojo pasaulinio karo, tad tokia praeitis leidėjų laikoma būtina dokumentuoti.

⁶²⁶ *Mūsų senovė*, 1921, kn. 1, p. 119–147.

⁶²⁷ *Mūsų senovė*, 1921, kn. 2, p. 80–89.

⁶²⁸ *Mūsų senovė*, 1922, kn. 4, p. 527–538.

Bet yra dar vienas ir pats geriausias, pats tikriausias būdas išlaikyti ateičiai tartum gyvą mūsų laikų gyvenimą su visomis jo paslaptimis ir opiausiais klausimais. Tai nusaugojimas privatinės mūsų korespondencijos. [...] Tuo atveju kiekvieno šiokio-tokio veikėjo (o ką ir kalbėti apie įžymiuosius) privatinė korespondencija – didžiausios vertybės istorinis šaltinis.⁶²⁹

Taigi dalyvaujama kultūros lauko įvykiuose, bet kartu pereinama prie poreikio liudyti praeitį išsaugojant tekstus ateičiai, praeities „įdokumentinimo“. Giros raginime kaip korespondencijos vertingumo pavyzdys pateikiamas būtent Vaižganto atvejis:

Geriausias to prirodymas kad ir paskelbta štai neseniai kun. J. Tumo korespondencija su mirusiuoju amerikiečių lietuvių veikėju-rašytoju kun. A. Kaupu (Patrimpu) – ištisai tų indomųjų laiškų kad ir negalima dar buvo šiuo metu spausdinti iš atžvilgio į tai, jog daugelis paliestųjų privatinuose laiškuose žmonių dar tebegyvi, tečiau ir dabar, daugtaškiais išmarginti, jie buvo visdėlto mūsų visuomenės godžiai skaitomi ir nušvietė ne tik paties tų laiškų autoriaus, bet ir Amerikiečių lietuvių gyvenimo kai-kuriuos faktus-ruožus. Ilgainiui gi, kuomet jie galės būti ištisai išspausdinti, bus tai tikrai indomi ir svarbi istorinė medžiaga. Taip ir su visų kitų mūsų veikėjų korespondencija.⁶³⁰

Po Vaižganto mirties 1933 m. straipsnyje „Tumas-Vaižgantas nuošalėj“ Gira prisimena savo epistolinį santykį su juo ir publikuoja susirašinėjimo ištraukas, pabrėždamas, kad „Tumas į laiškus atsiliepdavo visada, ir atsiliepdavo greitai ir aiškiai, kad ir trumpai kartais, bet išsamiai“⁶³¹. Vaižganto korespondavimas su įvairiais asmenimis vadinamas kai kuriais gyvenimo laikotarpiais jam „gyvybiškai svarbiu“: „Ir toji korespondencija labai padeda jam išlaikyti dvasios budrumą ir gyvumą, sekti gyvą visuomenės pulsą net ir tame savo ištrėmimo užkampyje.“⁶³² Derėtų atkreipti dėmesį į tai, kad

⁶²⁹ Liudas Gira, „Saugokime savo korespondenciją“, *Vaivorykštė. Literatūros-dailės žurnalas*, 1913, kn. 3, p. 585.

⁶³⁰ *Ibid.*

⁶³¹ Liudas Gira, „Tumas-Vaižgantas nuošalėj“, *Vairas*, 1933, nr. 6, p. 164.

⁶³² Idem, „Tumas-Vaižgantas nuošalėj“, *Vairas*, 1933, nr. 7–8, p. 297. Prisimintinas cituotas 1918 m. Vaižganto laiškas Uršulei Urniežiūtei-Starkienei, kuriame formuluojama tokia pati mintis.

Tumo tekstuose laiškas imamas traktuoti kaip svarbus savos praeities dokumentas kaip tik nuo maždaug 1913 m. Neaišku, kokio rašto Vaižgantas sulaukė iš Giros, bet 1913 m. vasario 23 d. laiške skaitome, kad laiškas kaip dokumentas turi būti išsaugotas dėl ateities projektų, siekiant literatūros bendradarbių įteisinimo: „Džiaugiuos, išsaukęs tokį gražų Tavo pasisakymą. Šį laiškėlį laikysiu, kaip dokumentą ir sunaudosiu, Tavo bijografiją rašydamas“ (Vaižgantas – Girai, VL 133, l. 187r).

Ne tik laiškai, bet ir kiti praeities tekstai prieškariniu ir Nepriklausomos Lietuvos periodu dažniausiai įvardijami kaip dokumentai, kuriuos privaloma išsaugoti ir „paskleisti žinią“ apie aktyvios veiklos metus⁶³³. Tokią paradigmą kaita nuo aktyvaus tarpininkavimo link dokumentavimo stebime ir Vaižganto *epistolarium*. Korespondencija su Jadvyga Juškyte⁶³⁴ išlikusi negausiai, bet iš esmės komunikuojama kultūros lauko įdokumentinimo ir praeities įprasminimo reikalais, pavyzdžiui: „Labai prašyčiau ir Tamstą dalyvauti savo atminimais apie asmenis“; „Visokių gerybių! Tamsta geras žinių maišelis“ (Vaižgantas – Jušytei, 1921-10-06, VL 175, l. 30v); „Tai, bra, turtas literatūrai ir etnografijai. Jei dar pagal ir dar neesi pamėgimų nustojusi, tai nuliekamu laiku dar pakamantinėk vieną kitą bobutę – tai bus dar vienas Tamstos nuopelnas lietuvių kultūrai“⁶³⁵ (Vaižgantas – Jušytei, 1927-10-14, VL 231, l. 32v).

Susirašinėjime su Liudvika Didžiulienė-Žmona⁶³⁶ taip pat vyrauja praeities įtekstinimo troškimas. Paprašyta biografinės medžiagos, Didžiulienė

⁶³³ Dokumentavimo siekio būta ir anksčiau, bet jis spaudoje nebuvo toks dažnas. Pavyzdžiui, dar 1900 m. *Žinyčioje* Jakštas publikavo tekstą „Netingėkime rašyti kronikas“, kuriame ragino visus laikraščio bendradarbius rašyti apie Lietuvos įvykius, liudyti dabartį ateities kartoms (A. J., „Netingėkime rašyti kronikas“, *Žinyčia*, 1900, nr. 2, p. 80–81). Tame pačiame numeryje spausdinamas ir imperatyvus kvietimas rinkti senus dokumentus: A. J., „Rinkime senus dokumentus!“, *Žinyčia*, 1900, nr. 2, p. 77–80.

⁶³⁴ Jadvyga Juškytė (1869–1948) – aktyvi amžių sandūros kultūros lauko veikėja. Su Tumu susirašinėjo nedaug, tik XX a. 3-iajame dešimtmetyje, kuomet jis rinko biografinę ir bibliografinę medžiagą apie praėjusio laiko kultūros veikėjus.

⁶³⁵ Vaižganto laiškai Jušytei cituojami iš: VUB RS f. 1, b. F487.

⁶³⁶ Liudvika Didžiulienė-Žmona (1856–1925) – visuomenininkė, rašytoja. Tumas su ja ir jos šeimos nariais susirašinėjo XX a. 3-iajame dešimtmetyje, kuomet Žmona jau stipriai sirgo, bandydamas išsaugoti kuo daugiau biografinės medžiagos. Didžiulienės laiškai spausdinti: Liudvika Didžiulienė, „L. Didžiulienės-Žmonos susirašinėjimas su J. Tumu-Vaižgantu“,

atsako: „Nėra visoje Lietuvoje moteres kuri būtų tiek pergyvenus, tiek visko prityrus kiek aš. Buvau pradėjęs rašyti savo praeitę formoje apysakos, sumanius vardus vietų ir žmonių, bet tas tepasilieka...“ (Didžiulienė – Vaižgantai, 1924-06-09, VUB RS f. 1, b. E8, l. 5v). Epistolinėje komunikacijoje su Didžiulienė pagrindinis vertės objektas taip pat yra literatūros ir kultūros istorijos įamžinimas: „Esu laimingas ir tuo didžiuojuosi, kad man tenka pirmam surašyti Žmonos biografiją ir paskaityti apie ją universitete, o paskui spauda paskelbti. Nepatingėk, susimildama, pabaigti to savo rašto, kaip žadies“ (Vaižgantas – Didžiulienė, 1925-06-08, VL 201, l. 4r). Žmona yra laikoma geru „žinių maišeliu“, net ketinama iš jos semtis duomenų naujai *Pragiedrulių* daliai:

Manęs laukia „Pragiedrulių“ trečioji dalis – „Audra“, kur aš ketinau vaizduoti 1905 metus. Bet manęs neinformuoja tie, kurie smarkiau dalyvavo to laiko revoliucijoje. Jei Tamstos vaikai mane priimtų su interview'u, kaip beletristą, ne špioną (juk viskas pasibaigė) aš mielai į juos nuvažiuočiau. Man reikia tipų ir epizodų, ne istorijos. (VL 201, l. 4v)

Vaižgantas pabrėžia žinių ir grįžimo į istorinę praeitį bei identifikavimosi su ja reikšmingumą: „Mes, Tamsta tikrai pasakei, Tamstos vaikai, nuo dabarties mielu noru bėgame į praeitį ir ten ieškome bent žinių, jei ne įdomybių. Tai ir gailime, kai žadies nuo mūsų skirtis, galėdami dar pagyventi“ (Vaižgantas – Didžiulienė, 1925-10-15, VL 207, l. 6r). 1925 m. spalio 23 d. Tumo laiške, kuris rašytas likus dviem dienoms iki Didžiulienės mirties, įrašomas ir retai Vaižganto laiškuose pasitaikantis literatūrinis intertekstas, citata iš Vinco Kudirkos „Karvelėli“: „Ir ,nerimsta mano širdelė‘... Paskutiniai sunkūs aimanavimai, jog sunku sirgti, man gelti pergėlė širdį“ (VL 208, l. 7r). Galima interpretuoti šį intertekstą kaip identifikacinį kartos, kuri aktyviai dalyvavo kultūros lauko steigtyje, tapatybei apibūdinti.

Reikia paminėti, kad šie ir kiti „interviewai“ atliekami ir dėl naujai Vaižganto užimamos padėties – jis universitete dėsto literatūros istoriją (nuo

Literatūra ir kalba, t. 2, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 375–389. Disertacijoje pasirinkta laiškus cituoti iš rankraščio – VUB RS f. 1, b. E8. Vaižganto laišškai Didžiulienė cituojami iš: LLTIB RS f. 1, b. F513. Keturi ilgieji Vaižganto laišškai taip pat yra spausdinti minimame *Literatūros ir kalbos* tome.

1922 m.), tačiau praeities įprasminimo misija suvoktina plačiau, ne tik kaip susijusi su šiomis pareigomis⁶³⁷. Su Gabriele Petkevičaitė-Bite⁶³⁸ Vaižgantą susirašinėti paskatina tokios pat priežastys kaip su Juškyte ir Didžiulienė. 1924 m. spalio 12 d. Tumas rašo: „Bet aš turiu su Tamsta gerą pusę dienos padirbėti. Aš jau esu Tamstai sakęs, kuriuo tikslu. Jau atėjo man laikas paskaityti apie Tamstą studentams. Neatsisakyk, meldžiamoji, mane priimti ir paskirk man dieną – pirmadienį ar antradienį“ (Vaižgantas – Bitei, VL 191, l. 1r). Susirašinėjime su Bite yra svarstomas laiškų publikavimo klausimas – tariamasi dėl galimybės publikuoti Bitės ir Jurgio Šaulio susirašinėjamą. „Bevertydamas juos dabar, gavau įspūdžio, kad be pačios p. P-tės sutikimo neprivalyčiau jų niekam ~~duoti~~ rodyti. Todel nusiųsti juos Tamstai tegalėčiau vien tuomet, kai pristatytum man Tamsta p. P-tės sutikimą raštu. Kitaip būtų mano pasielgimas visai nekvalifikuotinas“ (VL 197, l. 1r.), – rašo Vaižgantas Bitei 1925 m. sausio 3 d. Bitė labiau linksta laiškų nepublikuoti: „Šaulys visai ‚korekt‘ elgiasi mano laiškų ‚kol mano galva gyva‘ niekam neduodamas. [...] Jei Šaulys sutiktų man tuos laiškus prisiųsti, tai aš pasakyčiau, ką ten su jais daryti: ar Jums, Gerbiamasis, pavesti, ar pačiam Šauliui grąžinčiau, jei jis panorėtų“ (1925-01-10)⁶³⁹. Čia laiškas balansuoja ties privatumo ir viešumo riba: jis laikomas „visuomenės dokumentu“, bet dėl privataus turinio šis dokumentiškumas nėra ar nebūtinai yra esmingiausias epistolinio teksto bruožas. Bet kokiu atveju, laiškų kaip liudytojų svarbą supranta ir Bitė, siunčianti Vaižgantui Žemaitės laiškus: „Ir antrą pluoštą Žemaitės laiškų ir Tamstos knygelę su dedikacija esu gavęs“ (Vaižgantas – Bitei, 1928-01-12, VL 234, l. 1r).

Kitiems adresatams taip pat rašoma apie praeities išsaugojimą ją užrašant, pavyzdžiui, laiške Adelei Galaunienei⁶⁴⁰: „Ant mano stalo, kur stačios

⁶³⁷ Žr. Čiurlionienės prisimenamą Vaižganto raginimą, kad *Mūsų senovei* parašytų etnografinę apysaką apie Šventmarę (aptariamą poskyryje „Savikūra: tarpininko tapatybė 1904–1913 m.“).

⁶³⁸ Su Gabriele Petkevičaitė-Bite (1861–1943) Tumas susirašinėjo mažai. Intensyviau epistolinis dialogas vystėsi XX a. 3-iajame dešimtmetyje. Pirmiausia komunikacija vyko Tumui renkant biografinę ir bibliografinę medžiagą apie praėjusio laiko kūrėjus, o vėliau Vaižgantas rūpinosi Bitės finansiniu išlaikymu.

⁶³⁹ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Laiškai*, paruošė A. Žirgulytė, Vilnius: Vaga, 1968, p. 224.

⁶⁴⁰ Adelė Nezabitauskaitė-Galaunienė (1899–1962) – dainininkė, dirigentė.

gardelės laiko keletą rašinių, yra negražiai, sena ranka rašytas p. P. Matulionies⁶⁴¹ laiškas. Aš jį pamiršau, o dabar jis man reikalingas vienam raštui. Surask jį ir atbogink man įdėjus į voką. Jei pridėsi keletą savo žodžių, bus dar svarbiau – mokslui ir literaturai“ (Vaižgantas – Galaunienei, 1931-07-29, VL 259). Identiškas praeities medžiagos poreikis išsakomas tų pačių metų gruodžio 2 d. laiške Zenonui Ivinskiui – šis Tumo prašęs suteikti medžiagos apie Vytautą Didįjį, o Tumas pasinaudoja proga ir domisi Ivinskių gimine: „O a. a. Laurynas Ivinskis, kurio 100 m. sukaktį esu Dotnuvos Akademijoje minėjęs, ar Tamstai ne giminė? [...] Gal ką man pasisakytumei, o gal ką spaudai patiektumei apie Ivinskius“ (VL 264, l. 1v)⁶⁴². Asmeninio ir visuomeninio intereso („man“ ir „spaudai“) dermė – ankstesnio Vaižganto tarpininkavimo kultūroje programinė nuostata – išlieka ir vėliau.

Ne tik laišakai laikomi istorijos liudytojais, bet ir literatūros tekstai neretai įvardijami kaip dokumentuojantys. Vaižgantas rinko biografinius ir bibliografinius duomenis literatūros paskaitoms bei dėstė kursą apie spaudos lotyniškaisiais rašmenimis draudimo metų literatūrą, o šį literatūros istorijos dėstymą jis vadina tiesiog istorijos dėstymu: „Viena paliečia mano penkerių metų docentavimą. Jo išdavos ne medžiaga lietuvių literatūros istorijai, bet pati istorija“, – rašo jis laiške Girai 1927 m. balandžio 1 d. (VL 222, l. 5r). Veikėjų biografijomis reprezentuojama literatūros istorija, anot Tumo, yra visos lietuvių tautinės istorijos dalis, „reikšminga detalė“ ar net tautinės istorijos metonimija: „Jei kas pašalietis panorėtų bent 2-3 jų paskaityti, lengvai rastų, tiesa, gana sumariškai, apmatius visai to laiko lietuvių kultūros istorijai, kurią aš gyvu žodžiu gana plačiai ataudžiu“ (VL 222, l. 5r). Apibūdinęs ir apgynęs savo tikslą, Tumas pabrėžia, kad šį dokumentavimą ir istorijos pasakojimą jis laiko rimtu dalyku („Mano atskirų žmonių monografijos nėra bijografijėlės, kaip Herbaczewskis sako, ir ne žaidimas“), o literatūros istorijos rašymas ne mažiau būtinas literatūros lauko funkcionavimui nei grožinių tekstų kūrimas: „Tai jos

⁶⁴¹ Prof. Povilas Matulionis (1860–1932) – aktyvus politikos ir visuomenės veikėjas. 1921 m. su Tumu ir kitais bendraminčiais įkūrė „Lietuvai pagražinti draugiją“.

⁶⁴² Cituojama iš: Juozas Tumas-Vaižgantas, „Laiškai Zenonui Ivinskiui“, LNB RS f. 29, b. 1239.

[biografijos, – A. K.] ir ‚dailiosios‘ literatūros turtas, jos dalis, kaip ir kritika jos dalis. Ir aš jaučiuos, net kaip beletristas, nenusidėjęs savo pašaukimui, kai buvau atsidėjęs mokytojavimo pareigai išimtinai“ (VL 222, l. 5r). Savo ruožtu, neatmestina ir didaktinė-visuomeninė tokios literatūros istorijos funkcija – įprasminus praeitį ir ją įsisąmoninus, stiprinamas tapatybės ap(s)ibrėžimo jausmas, priskiriant save lietuvių kultūros ir literatūros tradicijoms: „Liudai, prima aprilis: o kad taip, nors dėl šios dienos, kas imtų ir susidomėtų mano paskaitomis ir parašytų apie jas, spausdintas, provincijos žiniai, – ar nebūtų tik naudinga mūsų literatūrai? (panaudojus jas gimnazijose)?“ (VL 222, l. 5r). Taigi – panašiai kaip epistolinio diskurso atveju – ryškinama įdokumentuoto liudijimo linija, kultūros lauke tokia pat svarbi kaip tiesioginis tarpininkavimas.

Įdokumentinimo paradigmai priklauso ir vėlyvojo laikotarpio laišškai Julijonui Lindei-Dobilui⁶⁴³. Šiuose epistoliniuose tekstuose įvertinama sava veikla kultūros ir literatūros lauke, apmąstomas veiklusis kultūros lauko kūrimo(si) laikotarpis. 1928 m. Tumas prašo Dobilo atsiųsti Mikalojaus Dagilėlio laiškus kaip istorinės situacijos liudytojus: „Kun. Mykolas su Tavim vienu atvirai ir, rodos, tankiai korespondavo. Aš netikiu, kad Tu butumei jo laiškus numetęs. Paieškok jų ir duok man pasiskaityti. Tiesiai mano tikslą teatitinka, žinoma, literališkojo turinio rašiniai, kur jis kalba apie literatūrą ir pats ką ne ką stante pede [*lot. spontaniškai*] sukuria“ (VL 255, l. 2v)⁶⁴⁴. Atsakydamas į šį laišką (1928-08-18), Dobilas leidžiasi į apmąstymus apie Tumo ir Dobilo gyvenamąjį laiką ir prieina prie tokios išvados: „Matyt, jau mūsų gyvenamojo laikotarpio toks likimas. Mes tik strekinėjame kaip vaikučiai apie grožio šaltinį,

⁶⁴³ Julijonas Lindė-Dobilas (1872–1934) – panašios kartos, panašių interesų ir panašia į Vaižganto veiklą užsiėmęs kultūros lauko veikėjas (beveik sutampantis *habitus*), kuris, kaip Tumas, anot Almanto Samalavičiaus, „mūsų kultūros istorijai svarbus ne vien kaip šio romano [*Blūdo*] autorius, bet ir kaip savitas, įdomus, plataus akiračio kultūros kritikas, reprezentuojantis lietuvišką viešųjų intelektualų tradiciją“ (Almantas Samalavičius, „Kultūros kritika tarpukario Lietuvoje: Julijonas Lindė-Dobilas“, *Logos*, 2008, nr. 54, p. 149). Žymiausias Dobilo romanas taip pat aptariamas kaip atlikęs į Vaižganto *Pragiedrulius* panašų žingsnį: „*Blūdas* yra lietuvių savivokos, jos radimosi, išryškėjimo tekstas“ (Giedrė Šmitienė, „Tapatybės išgyvenimas: Julijono Lindės-Dobilo *Blūdo* analizė“, *Literatūra*, 2006, nr. 48 (6), p. 15). Dobilas su Vaižgantu intensyviau susirašinėjo 3-iojo dešimtmečio pabaigoje ir 4-ojo dešimtmečio pradžioje.

⁶⁴⁴ Vaižganto laišškai Dobilui cituojami iš: VUB RS f. 1, b. E312.

tačiau į jį giliau šaknis įleisti nemokam.“⁶⁴⁵ Turint galvoje besiformuojančio literatūros lauko realijas, tai įdomi mintis. Viena vertus, svarbus palyginimas „kaip vaikučiai“, antra vertus, tas „strekinėjimas apie grožio šaltinį“ – neatsiskyrusių literatūros (estetikos) ir visuomenės, iš dalies ir politikos laukų paliudijimas. Besimezgančio literatūros lauko paralelė su vaikyste atliepia nebrandžios visuomenės kaip vaikystę išgyvenančios sampratą. Savo atsiminimuose Kudirka rašo:

Parvažiavau iš universiteto ant vasaros į Lietuvą. Vienas kunigas papasakojo man, kad išėisįs *lietuviškas* laikraštis, parodė savo *lietuviškai* rašytas eileles ir Basanavyčiaus laišką apie aną laikraštį. Parskaičiau laišką ir... smilktelėjo lyg širdyje. Smilktelėjo ir vėl, rodos, nieko. „*Bawiq się dzieci*“ [lenk. žaidžia vaikai] – pamislįjau sau *lenkiškai*. Tik nuo tos valandos gana tankiai pradėjo skraidyti po mano galvą mislys apie Lietuvą, Lietuvius, lietuviystę, širdis vienok ant tų mislių neatsiliepdavo...⁶⁴⁶

Panašiai ir Čiurlionienės *Lietuvoje* (1910) kultūros laukas ir pati visuomenė yra įvardijami vaikais. Apie Lietuvos visuomenę Čiurlionienė rašo:

Ir todėl, žiūrint į visa, kas darosi aplinkui, kas vadinama „veikimas“, matai, tarytum, sceną, kurioje vaikų krūva, apsidariusi suaugusiųjų drabužiais ir išmokus atmintinai nesuprantamų jaunam amžiui žodžių, stengiasi sekti suaugusių veikimą ir iš to sekimo išėina vien pamėgdžiojimas. Žiūri ir matai, kad čia negilu, nerimta, nors matai lygiai daug pretenzijos, o kartais ir tikrą troškimą, kad būtų rimta ir gilu, bet neišėina. Kodel taip yra? Tai aišku – žmonės nori sutverti tai paviršiuose, ko dar nėra gelmėje, nori įvykdyti formoje, kas dar nepaaiškėjo dvasioje, rasti tai visuomenėje, ko dar nėra atskiruose žmonėse.⁶⁴⁷

Vaikais vadinami ir visi to meto inteligentai: „Tie, kurie seniau gamino dainas ir pasakas, nutilo dabar, tarytum, ilsis, darbą atidavę į vaikų rankas. Kas yra tie vaikai? – Gi štai, tai lietuviai – inteligentai.“ Vaikystė interpretuojama kaip

⁶⁴⁵ Dobilo laišakai cituojami iš: Julijonas Lindė-Dobilas, *Laiškai*, sudarė Virgilija Stonytė, Vilnius: Vaga, 1999, p. 203.

⁶⁴⁶ Vincas Kudirka, „Iš mano atsiminimų keletas žodelių, kuriuos, kaip liudijimą padėkavojimo, iš tikros szirdies mūsų vyrui J. Basanavyčiui, pir-jam redaktoriui Aušros, aukauju“, *Varpas*, 1893, nr. 3, p. 34.

⁶⁴⁷ Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, *Lietuvoje: kritikos žvilgsnis į Lietuvos inteligentiją*, Vilnius: J. Zavadzki, 1910, p. 9.

neaukštas kultūringumo lygis („Toje rašymo epidemijoje taip pasinėrė visi, kad mažai išlavintoje visuomenėje, kur nėra dar kritikos, žūva pajautimas, atjautimas, supratimas, kame tikra dailė ir vertas savęs darbas, o kame niekai“), nes „rašo kiekvienas, kurs bent truputį raides sudėti moka“⁶⁴⁸.

Pasitelkę mintį apie nebrandžią visuomenę kaip vaikystės etapą, galime aptartą dokumentavimo imperatyvą, per kurį siekiama savos kultūrinės veiklos įprasminimo, laikyti savotišku autobiografijos rašymu. Norima dokumentuoti tautinio ir visuomeninio (sykiu kultūrinio bei literatūrinio) veikimo „metrikas“, užuomazgas, tarsi patvirtinti kilmę, kad kiti tautos nariai ir kultūros dalyviai žinotų savo *šaknis* ir *protėvius*. Tarpininkavimą pakeičia dokumentavimas, tačiau iš laiko perspektyvos aktyvaus tarpininkavimo metas ir šio modelio kultūros lauke steigimas įvardijamas kaip vaikystė, pradžia. Prisiminus visuomenės kaip organizmo sampratą, aišku, kad ir Vaižganto mąstyme visuomenė, kultūra ir literatūra turi „užaugti“. Vaižganto *Aukštaičių vaizdeliai* (1913) – asmenybės tapimo siužetas – vaizduoja kultūros užgimimą ir radimąsi. Šis tapsmas pradedamas nuo vaikystės (pirmasis „Kaip jis augo“ poskyris – „Žmoniškų jausmų atkiutimas“), vėliau pereina kelios individą ugdančios stadijos: nuo jausmų prie mąstymo, tuomet – sąžinės prabudimas, ir visa tai veda į tautinį susivokimą⁶⁴⁹. Tačiau jau „paaugusiame“ kultūros lauke svarbiausiu uždaviniu tampa užfiksuoti radimosi, gimimo periodą „tautos auklėjimo reikalui“. Epistolinio diskurso performatyvumas šiuo gimimo ir vystymosi laiku vėliau siekiamas įprasminti išsaugant liudijimą apie visuomenės „kūrimosi variklius“ ateičiai („Saugokime savo korespondenciją!“).

5. 4. Epistolinė savikūra: autorinė savivoka

Aptarti Vaižganto korespondencijos aspektai išryškino į poveikį adresatui nukreipto laiško liniją. Korespondencijos pradžioje vyravo kitus kultūros lauko veikėjus aktyviai įtraukiantis *aš-tu-mes* santykis, kurį galėtume

⁶⁴⁸ *Ibid.*, p. 35.

⁶⁴⁹ Žr. Vaižgantas, *Raštai*, t. 1, p. 267–340.

pavadinti bendrijos savikūra, verčių įsteigimu ir nu(si)statymu. Šiuo periodu aktyvesnis veiklos subjektas: laiškas daugiausia aktualizuojamas įvykio ir naratyvo lygmeniu – dalijamasi informacija, susižinoma, kuriami ir palaikomi tarpasmeniniai santykiai, ap(s)ibrėžiami veikimo modeliai bei susiformuoja epistolinė bendrija. Vėliau šis veiklos subjektas ir bendrijos savikūra reflektuojami ir įvertinami iš laiko perspektyvos, veikiant jau pakitusiam, bet būdingiausia – taip pat poveikio subjektui. Tačiau neatsiejamas laiškinės komunikacijos elementas yra epistolinio subjekto savikūra, suponuojanti saviraiškos subjekto radimąsi (poveikis nukreiptas į save). Saviraiškos subjektas įprastai ryškėja pasiekus intymų epistolinį santykį, kuris yra vienas iš veiksmų, lėmusių šiame poskyryje aprašomą esmingą epistolinio subjekto savikūros procesą – autorinę savivoką.

5. 4. 1. Ankstyvoji autorinė savivoka: 1905–1912 m.

Pirmasis Vaižganto grožinių tekstų rinkinys *Vaizdeliai*⁶⁵⁰ pasirodė 1902 m., tačiau šio rinkinio tekstus galima laikyti dar ne visai brandžiais rašymo bandymais. 1906 m. išleisti dar du autoriaus tekstų rinkiniai – *Šis tas: trys Vaišganto apysakėlės*⁶⁵¹ ir *Scėniškieji vaizdeliai*⁶⁵². Tekstinę veiklą pradėjęs XIX a. paskutiniame dešimtmetyje ir XX a. 1-ajame dešimtmetyje, Tumas gausiausiai rašė publicistiką ir kritiką. Nepaisant to, autorinė savivoka imama apmąstyti dar ankstyvajame epistoliniame dialoge su Jakštu. Anksčiau aptartame 1903 m. gruodžio 30 d. laiške, kuriame pirmą kartą artikuliuojamas buvimo „laidininku“ darbas, formuluojamas pasirinkimas būti ne autoriumi, bet „dovanų dalintoju“, t. y. tarpininku. Tačiau tuo laiku Vaižgantas jau rašo ir publikuoja grožinius tekstus, todėl, pavyzdžiui, 1904 m. spalio 9 d. laiške Jakštui

⁶⁵⁰ Žr. Vaišgantas, *Vaizdeliai*, Tilžė: Spauzdinta pas J. Šenkę Tilžėje, 1902.

⁶⁵¹ Žr. [Vaišgantas], *Šis tas: trys Vaišganto apysakėlės*, Shenandoah, PA: Lietuvių katalikų spaudos bendrijos spaustuvėje, 1906.

⁶⁵² Vaišganto, *Scėniškieji vaizdeliai*, Peterburgas: Imperatoriškosios mokslų akademijos spaustuvėje, 1906.

dėl *Scėniškųjų vaizdelių* leidimo suaktyvėja savikritinis režimas bei autoriaus padėties apmąstymas:

Jei prof. Bučys⁶⁵³ dar neataudė dramos, kurijos apmetus buvo nuo manęs pasiėmęs, tai tegu sugrąžina Kazjukui Būgai⁶⁵⁴ dėl išspaudimo kartu su kitais mano sceniškaisjais vaizdeljais. Tuos vaizdeljus lygiai, kaip ir „Namai pragarai“⁶⁵⁵, rašiau ne tiek scenai, kiek pasiskaitymui, tendentiškai moralizuodamas, kaip kokį straipsnį – korespondenciją rašydamas. Teip į juos ir reiktų žūrėti. Vėpsotojų kritikos nenorėčiau priimti, nes ne jiems skirjami. (VL 55, l. 50v)

1906 m., išleidus aptariamus *Scėniškuosius vaizdeljus* viena knyga, Vaižgantas prakalbos vietoje pateikia laiško teiginius atliepiantį „Perspėjimą“:

Mano rašalėljai – tai paprasti tendentiškai moralizuojantįs, už tat neartistiški straipsneljai-korespondencijos apie tikrus vienur ar kitur įvykusjus atsitikimus. [...] Skaitant, jie savo tikslą, rodos, šiek-tiek išpildo; bet scėnoje (mėginta pritaikinti) visiškai nenusiduoda; klausytojų neužganėdina, nes autorjus, į scėnos ir mūsų artistų reikalavimus neatsižvelgdamas, scėnai jų neskyrė.⁶⁵⁶

Vadindamas savo tekstus „korespondencijomis apie tikrus vienur ar kitur įvykusius atsitikimus“, Vaižgantas pabrėžia tekstų tarpininkavimo liniją – tai ne grožiniai tekstai, bet informaciją skleidžiančios „korespondencijos“⁶⁵⁷. Autorius ir vėliau nuolat siūlo savo kūrybą skaityti kaip dokumentiką, tačiau jei šiais ankstyvaisiais grožiniais tekstaais siekiama perduoti žinią ir jie turi didaktinę funkciją, tai vėlesniais atvejais tekstų dokumentiškumas grindžiamas tuo, kad jie yra kultūros atminties šaltiniai, liudytojai, pavyzdžiui: „Kaip, kur ir su kuo aš augau, aprašyta ‚Pragiedrulių‘ trečiame tome. Ten pat ir charakteristika mano

⁶⁵³ Pranciškus Būčys.

⁶⁵⁴ Kazimieras Būga aktyviai dalyvavo Sankt Peterburge gyvenusių lietuvių veikloje.

⁶⁵⁵ Vaižganto drama *Namai – pragarai*, pirmoji publikacija: *Lietuvių laikraštis*, 1905, nr. 11, nr. 12, nr. 16, nr. 17, nr. 18, nr. 19–20, nr. 21.

⁶⁵⁶ Vaižganto, *Scėniškiėji vaizdeljai*, p. 3.

⁶⁵⁷ Vestina dvilypė paralelė: su korespondencija kaip publicistiniu žanru (informavimu apie įvykius) bei su korespondencija kaip epistoliniu žanru – į atsako gavimą orientuotu performatyvią galią turinčiu tekstu.

tėvelių“⁶⁵⁸; „Mano raštų tipai, vietų vardai, aprašymai ir padavimai iš čia semti, ne pramanyti. [...] Ag visa tai, ką rašau, yra buvę detaliuose; tai galima patikrinti ir dar įdomiau aprašyti.“⁶⁵⁹ Suprantant epistolinį subjektą kaip vieną iš autoriaus balsų, kuris dažnai nesutampa su kitų tekstų pasakotoju ar biografiniu autoriumi, reikia pripažinti, kad autorinės tapatybės apsibrėžimo ir prisiėmimo prasme labai panašiai elgiasi Vaižganto vardu kalbanti autoriaus projekcija ir epistolinis subjektas.

Kitas ankstyvuosiuose laiškuose ryškėjantis autoriaus tapatybės bruožas – pastangos neišaukštinti savų tekstų, kartais grožinę kūrybą net menkinant (tikėtina, kad tai susiję ir su dominuojančiu tarpininko modeliu). Tačiau toks vertinimas beveik visuomet ambivalentiškas, nes prisiėmus rašytojo vaidmenį norima, kad savi tekstai būtų publikuojami, įvertinti. 1904 m. lapkričio 22 d. laiške Jakštui autorius vienu žodžiu („šnipš“) patvirtina tokį požiūrį: „Ir Smilgos laikraštis [*Lietuvių laikraštis*, – A. K.] ne per bjaurjai išveizdi. Padėk, Dieve! Sjunčju jam savo „dramos“⁶⁶⁰ (??!) šnipš, tai yra tik vieną vaizdelį“ (VL 58, l. 53r).

Labai aiškiai ši ambivalencija formuluojama 1905 m. sausio 1 d. laiške Jakštui. Jame Vaižgantas pateikia klerikalų–antiklerikalų „kovų“ santrauką ir paaiškinimą, kaip *Vilniaus žinios* nepriėmė jo tekstų. Autorius mano, kad jie buvo atmesti ne tiek dėl kokybės, kiek dėl tekstų katalikiškumo:

Be to, nejaugi vienus chef d’overus [t. y. chef-d’oeuvre’us, *pranc.* šedevrus, – A. K.] jiems užteks? Man truputį sarmata apie tai rašyti; man pasirodė visa nepriėmimo priežastis: žodžiuose „toje formoje“ ji nustoja vertybės, nes ne visoj Lietuvoj tokie papročiai yra, t. y. tikėjimiškoje varsoje ir etnografiška medžiaga nustoja vertybės. (VL 61, l. 54v)

Nors čia pat formuluojamas nepasitikėjimas savo kūrybinėmis jėgomis („Jo argumentai teisingi: mano rašalai toli nuo dailių-dailės; daugiau jeibių, neg gerumo“), akivaizdžiai vystosi autorinis „ego“:

⁶⁵⁸ Juozas Tumas-Vaižgantas, „Kunigėlio gimtuvės“, cituojama iš: Idem, *Raštai*, t. 1, p. 340.

⁶⁵⁹ Juozas Tumas-Vaižgantas, „Svėdasiškiai“, cituojama iš: Idem, *Raštai*, t. 1, p. 350.

⁶⁶⁰ Tikriausiai kalbama apie dramą *Namai – pragarai*.

Aš Tamstai nusiųsiu tuos pačius dalykus ir paprašysiu nuspręsti, ar verta jį spausdinti, ar tebūnie dar antrus penkerius metus pas mane: gal, geriaus išsilavinęs, geriaus parašyčiau. Etnografiškos medžiagos ten ištikro yra nemaža: dėl jų vien norėjau atiduoti kokiam laikraščiui. Bet vienam nepriėmus, kitam nebedrįstu besiūlyti: jei ir kitas atmestų, dovanok taip paprastą humanam fragilitatem [lot. žmogiškąjį silpnumą], per daug mano savymeilė būtų užgauta. Dėl to tai drįstu užmesti Tamstai tokį biauų darbą, kaip skaitymas svetimų rankraščių; aš pats štai dantį griežiu, vienos bajorės vertimą taisydamas. Viso nereiks skaityti, tik permesk, kur-ne-kur užgriebdamas; tai per pusę valandos gal atlikti. „Mūsų papročiai“⁶⁶¹ tai tik dalis. Be jų dar turėsiu į 25 lakštus ypatingų vaikystės atminimų. Ten daugiau gražių vietų, tik per daug ypatingi ir aš juos suturiu, vien galą jums tepasiųsdamas. (VL 61, l. 54v)

Rašydamas apie tą patį siužetą ir *Vilniaus žinias*, Vaižgantas pirmą kartą pozicionuoja save kaip rašytoją ir laiškuose Pleirytei:

„V. Ž.“ labai išmintingai vedamas. Turiu tai pasakyti, nors mano Vaizdelių nepriėmė; spėju, kad ne tiek dėl jų netobulumo, kiek dėl dvasiškos formos. Turiu šaip jau raštelį iš beletristikos ir etnografijos, tik vis nenoriu užsimesti, neprašomas: „Namai-pragarai“ scena. „Mūsų papročiai“. „Atminimai vaikystės“. „Vebronių butis“⁶⁶², satyra. Gal dar ką sugraibyčiau. (1905-01-29, VL 65, l. 4r)

Autorinės ambicijos, orumas („nenoriu užsimesti, neprašomas“) bei čia pat formuluojama savikritika („daugiau jeibių, neg gerumo“) – būdingas autorinės savivokos variantas visoje ankstyvojoje korespondencijoje, vadinasi, *bio/grafijos* „nepakeliama įtampa“ ima įgauti aiškias artikuliacijas jau ankstyvuojų rašymo laikotarpiu. Maingueneau „nepakeliama įtampa“ vadina komplikuoją situaciją, kai rašytojas balansuoja tarp *bios* ir *grafijos* sferų, bet negali išsitemkti nei vienoje iš šių sričių: „tik turėdamas tikslą rašyti, jis [rašytojas] išsaugo savąją paratopiją, ir tik rašydamas jis gali išpirkti šią savo kaltę [buvimo

⁶⁶¹ *Vilniaus žinių* redakcija nepriėmė spausdinti dviejų Vaižganto vaizdelių – „Ant Rarotų“ ir „Kūčios“.

⁶⁶² *Namai – pragarai*, kaip rašyta, publikuoti 1905 m. *Lietuvių laikrastyje*, o „Atminimai vaikystės“ (*Aukštaičių vaizdeliai*) ir *Vebronių butis* publikuoti tik 1913 m.

ir kartu nebuvimo šiame pasaulyje, – A. K.].“⁶⁶³ Kita svarbi Maingueneau sąvoka – *paratopija*: kūrėjas balansuoja „tarp buvimo vietoje ir ne-vietoje“, o paratopija yra „parazito, kuris gyvena iš negalimybės apsistoti, lokalizacija“⁶⁶⁴. Tęsdamas tą patį atsiminimų publikavimo siužetą, Vaižgantas tolsta nuo nusižeminimo santykio ir imasi reikšti nuomonę apie savus tekstus⁶⁶⁵:

Kad man nebutų jie malonūs, kaip tikrieji mano atminimai, man pačiam, ne forma, bet turiniu, būčiau seniai numetęs. [...] Rašyk, rašyk! baudėte mane. Ką gi velnią rašysi, kad nesiseka? Nemintykite, jog aš tai rašau, laukdamas persvazijos, peikiuosi, laukdamas pagyrimo. Aš ne mergaitė. Jai tai Jums rašau, tai dėl to, kad tikrai ant savęs pykstu ir, kaip papratęs, Jums išpažįstu. (Vaižgantas – Jakštui, 1906-09-10, VL 82, l. 64v)

Savikūros ir savivokos ambivalencija iš dalies grįstina priklausymu paratopinei sričiai (tarp *bios* ir *grafijos*), o Vaižganto atveju ji stiprėja ir dėl literatūros lauke užimamų pozicijų – tarpininko bei autoriaus – nederinės.

Panašiu metu ir panašiais būdais autorinės savivokos siužetas plėtojasi laiškuose su Puida. Iš 1906 m. rugsėjo 10 d. laiško Pleirytei ir Puidai suprantame, kad Vaižgantas buvo kviestas pateikti tekstų 1907 m. turėjusiam pasirodyti Juozapo Albino Herbačiausko sudarytam *Gabijos* almanachui, tačiau epistolinė komunikacija strigo ir galų gale Vaižgantas šiame almanache nieko nepublikavo. Štai kaip Vaižgantas tą aprašo: „Vaizdelių‘ aš turiu gana. Būčiau seniai jau jam nusiuntęs, kad Zosė būtų atsakiusi ant mano laiško. Matykite, klausiau, kiek jie gali patalpinti vieno rašėjo, nes negi galima visą knygelę užimti vieno autoriaus veikalu. [...] [A]š pasiunčiu Jums, palikdamas jų cielybę ant Jūsų atsakymo“ (VL 81, l. 9r). Šiam laiškui būdinga ta pati Tumo epistolinio subjekto (ir viešojo „aš“) kūrybos vertinimo ambivalencija, kuomet savi tekstai vertinami kaip prasti, tačiau juos vis dėlto norima spausdinti. Dviprasmybė

⁶⁶³ Dominique Maingueneau, *op. cit.*, p. 65.

⁶⁶⁴ *Ibid.*, p. 36.

⁶⁶⁵ Įdomu, kad dialoge su Jakštu panašiu metu kinta ir adresato autorinė savivoka. Rašydamas Tumui apie neseniai perleistą *Dainų skrynelę*, Jakštas konstruoja tą patį „aš-autorius“ siužetą, demonstruojantį kylančią rašytojo savivertę ir autoriaus tapatybės prisiėmimą: „Nenorėčiau idant Tamsta leistumei juos už dyką. Pažemintumei tuomi autorių, nurodydamas lyg jo veikalėlis būtų visai bevertis“ (Jakštas – Vaižgantui, 1905-09-21, p. 24).

niekaip neišsprendžiama: „siųskite rekomenduotu laišku, kad nepražūtų, nes kopijų neturiu, o visgi būtų gaila. [...] Jeigutgi numanote iš to sumanymo niekai būsiant, spauzdinkite, V. Ž.““ (VL 81, l. 9v). Ir nors su tekstais Vaižgantas leidžia elgtis beveik savo nuožiūra, „nepakeliamą įtampą“ sustiprina nuostaba, kad redakcijose atmetami jo rankraščiai: „Stebėtinas daiktas: daugelio mano dalykų nė viena redakcija nepriima. Jūsų Juozas“ (VL 81, l. 9v).

Atkreiptinas dėmesys į vieną Vaižganto vaizdelį, pavadinimu „Autorius“ (pirmoji publikacija *Dirvoje* pasirodė 1906 m.), kuriame beveik *par excellence* perteikiama rašytojo paratopija ir negalėjimas išsitemti „nepakeliamoje įtampoje“ tarp kūrybinės ir biografinės (socialinės) sferų. Šiame vaizdelyje vyresnis autorius pataria „nepagarsėjusiam dainiui“ niekada nespausdinti savų tekstų, nes „nuo tos valandos, kaip tos knygos išspausdintos pasirodys, tamsta busi rašytojas, artistas, t. y., baidyklė“⁶⁶⁶. Ironiškai, bet skaudžiai jaunajam kūrėjui siūloma atsisakyti rašymo veiklos: „[T]ik nebūk rašytojas, jei nori tikrai verkti, tikrai juoktis, mylėti, kad norisi mylėti, kentėti, kad reikia kentėti, žodžiu – gyventi!“ (p. 179). Įvardijimas baidykle⁶⁶⁷ autoriaus komentuojamas per „nepakeliamos įtampos“ prizmę: „Nes tikrai, argi ne baisybė nebūti tokiuo pat žmogumi kaip visi kiti? [...] Literatūra, literatūra, tu tapai mūsų širdimi, mūsų jausmais, mūsų kūnu, mūsų balsu! Mes pergyvename ne gyvenimą, bet poemą arba romaną, arba dramą“ (p. 177). Šis neišsitemimas stiprinamas kančios motyvu, literatūros kaip gyvenimą suvalgančios, asmens prigimtinį vitališkumą žudančios vaizdiniu: „Literatūra persekiojo, vergė, prarijo visą mano gyvenimą“ (p. 178); „Štai dėl ko aš neapvėžu prakeikto meno, užmušančio visa paprastą“ (p. 179). Tokia fikcijos galia užvaldyti gyvenimą ir *grafijos* dominavimas prieš *bios* rodo, kad vaizdelyje imama apčiuopti literatūros lauko kaita ir modernėjimo linkmė: literatūra išskiriama iš kitų sferų kaip turinti savus dėsnius, „nugalinti“ visuomeninę, socialinę veiklą.

⁶⁶⁶ Vaižgantas, *Raštai*, t. 2, p. 175. Toliau cituojant skliausteliuose nurodomas puslapio numeris.

⁶⁶⁷ Aktualiausia šiuo atveju yra LKŽ pateikiama „baidyklės“ kaip „šmėklos“ reikšmė. Paratopiškas personažas dėl „nepakeliamos įtampos“ yra išblyškęs, sunykęs, ne-gyvenimo sferoje.

Esminga, kad pasakojimas, kuriame atsiranda „tikro“, natūralaus gyvenimo negalinčio pajusti („Mes pergyvename ne gyvenimą, bet poemą arba romaną, arba dramą“) vyresniojo „baidyklės“ ištartis jaunesniajam kūrėjui, publikuotas 1906 m., kai epistoliniame diskurse suaktyvėja autorinė savivoka ir imama svarstyti autoriaus tapatybė. Bourdieu yra rašęs apie tai, kad į literatūros personažus galima žiūrėti kaip į autoriaus savi-objektyvizaciją, socioanalizę, savianalizę⁶⁶⁸. Vaižganto vaizdelis „Autorius“ priklauso tokiai socioanalizės ir savianalizės sferai, juo bandoma spręsti epistolinės savikūros aktuose galbūt net gilinamos „nepakeliamos įtampos“ problemą, kuri matoma ir spaudoje publikuojamuose tekstuose. 1906 m. *Vilniaus žiniose* Tumas publikuoja trumpą atsiliepimą apie savo apysaką (*Šis-tas. Trys Vaišganto apysakėlės*) leidimą. Jame keliama mintis, kad reikėtų tekstus leisti knygomis tik tuomet, kai jie yra didesnės apimties, nors pats Vaižgantas yra publikavęs tokio pobūdžio leidinių (*Vaizdeliai* (1902)) ir dėl to jaučiasi prastai: „o kelinti metai jau pakutavoju, išvysdamas juos krautuvėse ir nurausdamas iš gėdos lyg pat nosies galui“⁶⁶⁹. Aptariamo apysakų leidimo jis nevertina kaip gero dėl pernelyg mažos apimties, o teksto pabaigoje suformuluojama ir „autoriškos savimeilės“ bei jos pažeidimo samprata: „Sauvalingą ‚veikalo‘ ‚Šis-tas‘ sutaisymą, kurs nė pusės diktos nevertas, skaitau už mano autoriškos savimeilės pažeidimą ir reikalauju nuo Lietuvių Katalikų spaudos Bendrijos, kad daugiau jo žmonėms neberodytų.“⁶⁷⁰

Taigi svarbu, kad Vaižganto tekstuose anksti artikuluojamas *bios* ir *grafijos* atskyrimas, literatūros kaip „gyvenimą uzurpuojančios“ samprata bei grožinių tekstų pasaulio suaktyvinama „nepakeliamą įtampą“. Manydami, kad aktyvesni literatūros lauko autonomiškėjimo procesai prasidėjo nuo XX a. 1-ojo dešimtmečio, o tarpukariu pasiekta dalinė literatūros lauko autonomija, galėtume šią realybės/fikcijos dichotomiją laikyti viena iš autonomiškėjimo dinamikos krypčių. Tarpukario literatūroje, pavyzdžiui, neoromantikų poezijoje,

⁶⁶⁸ Pierre Bourdieu, *The Rules of Art: Genesis and Structure of Literary Field*, p. 25.

⁶⁶⁹ Vaišgantas, „Šis-tas. Trys Vaišganto apysakėlės. Atspauda iš nr. 2 ‚Dirvos‘ 1906 m. Lietuvių Katalikų Spaudos Bendrijos Spaustuvėje. Shenandoah, Pa. 16 pusių. 12 k.“, *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 239, p. 3.

⁶⁷⁰ *Ibid.*, p. 4.

moderni „gyvenimo fikcijoje“ vs „gyvenimo realybėje“ koncepcija itin ryški, kartais net paradigminė. Pavyzdžiu galėtume pasitelkti Joną Aistį, kurio ankstyviesiems (3-iojo ir 4-ojo dešimtmečio) eilėraščiams itin būdinga „nepakeliama įtampa“ tarp poezijos ir kasdienybės diskursų, pavyzdžiui: „Žinau, jums marios tik vanduo, / O man jos menasi, kaip vaizdas / Soneto ar rondo.“ (eil. „Kartais“)⁶⁷¹. Eilėraštyje „Šiapus ir anapus“ taip pat išskiriamas gyvenimo ir literatūros nebendramatiškumas:

Tuomet gyvenimo kasdienio,
Kurio eilėse nekenčiu,
Aš laikiu vienumoje vienas, –
Širdimi vos plakančia.
[...]
Iš akmenio, iš plieno ji!
Tai galima tik knygoje,
Tai galima tik scenoje!.. (p. 56)

Pavadinimas „Šiapus ir anapus“ suponuoja, jog viena yra šiapus – buitis, o anapus – kita, jausmų sfera, kurią „išlieti“ galima tik poetine kūryba. Aisčio eilėraščiuose poezija suvokiama ne kaip kita būties pusė, o greičiau *atskiras pasaulis*: „Aš iš margo svieto smulkmenų, detalių: / Lauko, pievų, miško, skliauto ir žvaigždžių / Susikūriau savo pasakišką šalį – / Pats nepasidžiaugęs, perdaviau žodžiu.“ (eil. „Karunka“, p. 59).

Taigi ankstyvoji Vaižganto autorinė savivoka, konstruojama bei apmąstoma ir epistolinėmis praktikomis, užčiuopia bendresnę literatūros lauko dinamiką, „nepakeliama įtampa“ pažymėtą *grafijos* „vadavimąsi“ nuo *bios*, intensyviau aktualizuojamą tarpukario literatūroje modernesniųjų rašytojų tekstuose.

⁶⁷¹ Cituojama iš: Jonas Aistis, *Raštai*, t. 1: Poezija, Chicago: Ateities literatūros fondas, 1988, p. 29. Toliau cituojant skliausteliuose nurodomas puslapio numeris.

5. 4. 2. Prisiimama autoriaus tapatybė: 1912–1913 m.

Aptartą ambivalenciją savos kūrybos atžvilgiu Vaižgantas išlaiko visą gyvenimą (tai matysis vėliau šiame poskyryje aptariamuose laiškuose Dobilui). Tačiau maždaug 1912–1913 m., kuomet atskirtyje Laižuvoje (nuo 1911 iki 1914 m.) gyvenančiam Vaižgantui epistolinis diskursas tapo viena iš nedaugelio kultūrinės komunikacijos formų, būtent epistolinėje aplinkoje klostosi intensyvesnė autoriaus tapatybės apibrėžtis ir prisiėmimas. Maždaug 1913 m. iškalbingai kinta ir laiškų raiška. Pavyzdžiui, Tumas šiek tiek susirašinėjo su Jonu Basanavičiumi (pirmasis išlikęs laiškas – 1905 m. sausio 29 d.), bet tai daugiausia buvo „reikalų raštai“ ir dalykinio pobūdžio laiškai. Tačiau iš Laižuvos siųstas 1913 m. gruodžio 17 d. laiškas yra ekspresyvesnis, net ir pradedamas emociškai intensyviu (ir ekspresyviai konototu) pasveikinimu:

Sveikas, laimingai sugrįžęs atgal Tėvynėn! Sveikas, palinksminęs Tautos Namų šalininkus (ir mane patį)! Sveikas, užgėdinęs jųjų priešininkus (kun. Dambrauską visų pirma ir jo „Garnį“)! Sveikas, nenuleidęs rankų ir nuo apopleksijos nekritęs, kada Amerikos išgamos dergė Tamstą ir tą Tėvynę, kuriai esi atidavęs savo jaunystę, ir senatvę, širdies ir kišenės turtus! (VL 160, l. 6r)⁶⁷²

1913 m. rugsėjį *Viltyje* publikuojamas Vaižganto sceninis monologas „Rašėjas“ (vėliau spausdintas *Scenos vaizduose*), kuriame vaizduojamas redaktorais nepatenkintas rašytojas, apmąstantis savo santykį su meno lauku ir „nepakeliamą įtampą“ kasdieniame gyvenime. Tekste daug ironijos – monologuojantis „rašėjas“ konstruojamas kaip per didelis idealistas, pernelyg atitrūkęs nuo socialinės sferos, bet pats personažas to nesupranta ir savo idėjas formuluoja aksiomiškai:

Taip, tėtušėli! Aš duonos kąsnio nemoku užsidirbti; ale ir tu užmiršti, kad ne viena rugiene duona gyvi žmonės. Kad jie turi ne tiktai pilvą kaip tėtušis, bet ir dvasią kaip

⁶⁷² Vaižganto laiškai Jonui Basanavičiui cituojami iš: *LLTIB RS* f. 2, b. 1478.

mano štai, ištroškusią grynojo meno, žvaigždžių aukštybės, jūrių gilybės, elektros greitumo, bekraštės erdvės platumo.⁶⁷³

Šis naivus svajotojas dėl nesėkmių kaltina jo „dailių dailės“ nesuprantančius redaktorius, stabdančius rašytojo išgarsėjimą. Komiškame „rašėjo“ santykiyje su redaktoriais aiškėja polinkis į grafomaniją. Jis rašęs „pirmeivišką“ knygą, rašęs publicistiką, „tomus novelių“, „veik visos mūsų literatūros kritiką“, galų gale pateikia „politiškai visuomeniškai ekonomiškai tautiškai beletristišką veikalą: „Pelių čečenos“. Nedaug, viso 397 puselės in folio“. Pats personažas mano, kad jo raštai – „tai pasaulinės vertybės, kaip mokslo, taip ir dailės žvilgsniu, šisai mano elaboratas...“ (p. 181). Toks egocentriškas grafomano požiūris leidžia diagnozuoti literatūros lauko kaitą: „Ką? nesikolioti? mane patį į vytelinę? Tai aš šlamštas, ne rašėjas? „Rašėjas“, sakote, tai ne – rašytojas? To jau per daug!“ (p. 182). Galima daryti išvadą, kad 1913 m. tekste aiškiai kristalizuojasi literatūros tekstų kokybės vs kiekybės klausimas; narciziškasis „rašėjas“ teksto pabaigoje vaizduojamas kaip pralaimintysis („*Išbėgdamas prapliumpa ašaromis. / Nelaiminga mano galvelė! Kuo aš dabar besidėsiu prieš tėtusį, kad niekas manęs neklauso?!*“) ir yra palyginamas su Don Kichotu („O aš, liūdno veido karžygys, išeinu iš jūsų“, p. 182). Prisiminus minėtą Bourdieu nuostatą apie personažus kaip autoriaus socioanalizės ar savianalizės projektus, šį vaizdelį taip pat galima laikyti etapiniu besiformuojančios autorinės savivokos linijoje: jame susiduriame su permąstyta ir sykiu konstruojama literatūros lauko situacija.

Reikšmingi kintančios autoriaus tapatybės formuotojai ir liudytojai – laiškai Girai. Intensyvesnio epistolinio dialogo pradžioje Gira kviečia Vaižgantą dirbti *Vaivorykštėje*, kurią pats 1913 metais įsteigia: „Neatsisakykit taip-pat nors retkarčiais šį-tą „Vaivorykštei“ duoti, nes *be Vaižganto* nepilnas bus Lietuvos dailininkų vainikas. Galėsime dėti ir ilgesnius veikalus“ (Gira – Vaižgantui, 1912-01-12, p. 156). Vien literatūrai skirtas periodinis leidinys, nors

⁶⁷³ Vaižgantas, *Raštai*, t. 1, p. 179. Toliau cituojant skliausteliuose nurodomas puslapio numeris.

ir ėjęs neilgai (1913–1914 m.), išitraukia į literatūros lauko autonomiškėjimo procesus; tai terpė ne dienraščiuose ar laikraščiuose, ne rašytojų raštų tomuose, bet viename leidinyje publikuoti „Lietuvos dailininkų vainiko“ tekstus. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad 1912 m., kuomet jis dar nėra parašęs svarbiausiųjų savo tekstų, anot Giros, „*be Vaižganto* nepilnas bus Lietuvos dailininkų vainikas“. Tiesa, galima galvoti, kad šioje situacijoje susiduria bičiulystės ir profesinis lygmenys – Gira Vaižgantą pažįsta iš bendro darbo redakcijoje ir žino jo tekstinius polinkius, taigi nors publikavęs grožinių kūrinių pastarasis nėra daug, vertinimas susijęs ir su privačiu santykiu⁶⁷⁴. Dar 1909 m. balandžio 19 d. Gira Vaižgantui parašė panašios tematikos eilėraštį „Improvizacija (Kun. J. Tumo vardadieniui)“, kuriame nuskamba tokios eilutės: „Žino juk Vaižganto / Vardą mus Tėviškė; / Žino ir džiaugiasi / Tokį sulaukusi / Sūnų jinai.“⁶⁷⁵

Minėtame 1912 m. sausio 12 d. Giros laiške beveik „užsakinėjami“⁶⁷⁶ Vaižganto atsiminimai: „Aš atsimenu, kad Tamsta kalbėjai turįs daug *atsiminimų* jaunystės laikų, dagi, rodos, rodei man [*neįsk.*] sąsiuvinį. Vaje, kaip tat tiktų ‚Vaivorykštei‘. Norėčiau tai tiesiok pačion pirmon knygon indėti“ (p. 156). Vėliau Gira panašų norą pakartoja du kartus: „Ar atsiųs jis, ar

⁶⁷⁴ Šiuose laiškuose „gyvenimiškosios buities“ ir „darbo buities“ susidūrimas, kaip aptarta anksčiau, sintaksiškai ypatingas – nuo vieno prie kito pereinama itin sklandžiai, pavyzdžiui, 1913 m. rugpjūčio 5 d. Tumo laiške Girai: „Ir užmokėk už tas dvi knygelė. Neilgai trukęs, visa atsiųsk ir sąskaitą: tuoj nusiųsiu, kiek reiks. Aš nebeturiu rašomojo popierio. Ar laimingai sugrįžot?“ (VL 142, 192r).

⁶⁷⁵ Liūdas Gira, *Žalioji pievelė*: antroji laida, Kaunas, Mariampolė: „Dirvos“ b-vės leidinys, 1923, p. 20.

⁶⁷⁶ 1913 m. gegužės 14 d. laiške Gira kaip redaktorius taip pat „užsakinėja“ iš Vaižganto tekstą – *Vaivorykštės* recenziją: „Jei gavote ir perskaitėt, gal ‚Vilčiai‘ šiokią-tokią recenziją apie ją parašytumėt, o tai mūsų galvočiams literatūra tiek rūpi, kiek pernykštis sniegas ir niekas nė krust, tai nemoka, tai negali, tai laiko neturi“ (Gira – Vaižgantui, p. 158). Šis „užsakymas“ įtraukia privatų interesą ir draugystės ryšį, nes lengvai papriekaištaujama, kad menkesni leidiniai Tumo recenzuojami: „Nejaugi kokia ten Mašoto knygelė vaikams turėtų didesnį svarbumą ir žymę mūsų visuomenėj, nei ‚Vaivorykštė‘?!“ (p. 158). Tumas *Viltyje* publikavo tris recenzijas apie *Vaivorykštę* – 1913 m. nr. 90 apie 1-ąją knygą, 1913 m. nr. 115 apie antrąją knygą ir 1914 m. nr. 1 apie 3-iąją. Ankstyvesniame laiške, susijusiame su *Švyturio* platinimu (1911-10-30), Gira buvo ėmėsis tokios pačios strategijos: „Dabar reikaliukas: parašyk, gerasai kunige Juozai to mano darbelio recenziją ‚Viltin‘ (trumputis paminėjimas bus šiomis dienomis, bet reiktų kiek plačiau gal – vis dar tokio plataus kalendoriaus nebuvo pas mus). Tikiuosi, kad Tamstai tai nebus per sunku“ (Gira – Vaižgantui, p. 170). Atsakymas į šį laišką nėra išlikęs, bet Tumas tokios recenzijos nespausdino.

ne – o aš labai norėčiau indėti ką nors Vaižganto pirmojon ‚Vaivorykštės‘ knygon“ (1912-10-23, p. 156); „Taigi prašau labai atsiųsti savo vaizdelius. Jie priduos daug gyvumo ir bus tikra literatūros naujiena, nes jau Vaižganto mūsų visuomenė seniai nebeskaitė nieko nauja“ (1912-11-12, p. 156). Panašiai Vaižgantas kaip rašytojas įvertinamas 1913 m. liepos 19 d. laiške, tik čia jau kalbama daugiskaita, patvirtinant, kad jis tuo metu buvo žinomas ir vertinimas literatūros lauke: „‚Vilties‘ vardu tariau ačiu už feljetonus ir straipsnius. Visi sako: Tumas atgijo! Valio!“ (p. 158).

Jei Gira išaukština Vaižgantą, tai jis pats tęsia nusižeminimo liniją, nusitolindamas ir rašydamas apie autorių-Vaižgantą trečiuoju asmeniu: „Ačiū už gerą manymą apie Vaižgantą. Aš bent kiek kitaip apie jį manau. Į Tavo laikraštėlį jisai duos kai ką [...]“⁶⁷⁷ (Vaižgantas – Girai, 1912-01-28, VL 114, l. 94r). Šioje korespondencijoje taip pat konstruojamas nepasitikėjimo savimi siužetas, bet prakalbus apie konkrečius kūrinius, juos norima publikuoti ir tikimasi „pripažinimo“: „Jeigu būtimei jau gavęs [kalbama apie *Vebronių buities* gavimą iš Herbačiausko, – A. K.], ar kuomet nors gausi, tai vis dėlto aš norėčiau ją perrašyti, nes ji parašyta prieš daugelį metų, tai dabar gal jau kai ką ir pataisyčiau“ (Vaižgantas – Girai, 1912-02-22, VL 115, l. 95r). 1913 m. liepos 6 d., tikriausiai pasimetus *Vebronių buičiai*, Tumas rašo Girai: „Alegoriško vaizdelio ‚Iš Vebronių buities‘ aš labai gailiu, nors tai ir menkniekis: ten norėta kai-kam indurti – ir indurta“ (VL 137, l. 193r). Šiame išsitarime slypi abu elementai (pripažinimas vs nusižeminimas): „labai gailiu, nors tai ir menkniekis“. Taip pat „menkniekiu“ vadinamas ir kitas savas tekstas („Informacijų biūras ar kaip kitaip, nebeatmenu“), kurio vis dėlto gailimasi: „Mažas tai menkniekis, ale reikia ir jis surasti. [...] Taigi nuo savęs paprašyk, buk tai rinkdamas ‚Vaižganto‘ vaizdelius“ (1913-07-06, VL 137, l. 193v). Rūpestis ir gailestis – dažni savos kūrybos apibūdinime: „Maniau perdirbti; ėmiau perrašinėti, bet pagailo: teininie taip, kaip buvo parašyta dar 1903 ar 4 metais“ (Vaižgantas – Girai, 1913-07-22, VL 138, l. 195r), o kūrinių aprašymai

⁶⁷⁷ Vaižgantas *Vaivorykštėje* publikavo *Vebronių buitį* (1913 m., 3 kn.), prieš tai – *Augštaičių vaizdelių* fragmentus (1913 m., 2 kn.).

lydimi pejoratyvinių apibūdinimų: „Tų *šiukšlių* [išskirta mano, – A. K.] susidarys storas tomas arba du plonu. Jau ir surinkęs turiu gerokai. Kitus dar noriu perleisti per ‚Viltį‘, ‚Rygos Garsą‘ ar kitką. Du pasiunčiau ‚Šaltiniui‘“ (l. 195v). Šis laiškas ypatingai ryškus dvilypiu savos kūrybos vertinimu, nes jame kelis kartus apverčiama vertinimo skalė – vartojami „pagailo“, „šiukšlių“, o toliau rašoma: „‚V. buitį‘ man patinka; alegorija išlaikyti man čia geriaus pasisekė, neg ‚Vapsva-vabzdžių karalaitė‘, ‚Kaip Jonas su Petru kiaules ganė‘ ‚Dėdė lapę nušovė‘ ir kitose“⁶⁷⁸ (VL 138, l. 195r).

Po penkiolikos metų autorinė tapatybė prisiimama labai panašiai, taip pat išsakomi ir tiesioginės kritikos prašymai. Iš 1927 m. balandžio 1 d. Tumo laiško Girai galime suprasti, kad Vaižgantas vertino bendradarbio literatūros kritiką ir kitus literatūrinius darbus (laiške gerai atsiliepia apie jo sudarytą literatūros almanachą *Gubos*⁶⁷⁹), bet čia pat, pereidamas į pusiau komišką toną, priekaištauja, kad į šį almanachą neįtrauktas Vaižganto rinkinys *Jaunam veikėjui*⁶⁸⁰: „Tu, bra, lietuvių literatūrą ‚nususinai‘, nepaminėjęs mano feljetonų, išleistų 1925 m. ‚Jaunam Veikėjui‘“ (VL 222, l. 5v). Įtampa tarp teigiamo savo kūrinių vertinimo ir nusižeminimo strategijos išlaikoma prašant, kad Gira šį tekstą aptartų, bet drauge pasišaipant iš autoriaus dėmesio sau: „vieton rekolekcijų ją ištisai paskaityk ir savo įspūdį parašyk. Juk prima aprilis. Kažkas man yra išsitaręs, šita mano knygiotė esanti pati geroji 1925 metų. Man tai patiko. Bet tai, rasi, tik prima aprilis?...“ (VL 222, l. 5v). Konceptualios ir tiesios kritikos geismas, vyravęs ikikarinėje Vaižganto korespondencijoje su Puida ir Gira bei nulėmęs santykio „tarp darbo ir draugystės“ modelį, tęsiamas toliau, nors šiuo atveju ironija stipresnė: „Tu panagrinėk kai-ką mano, o aš panagrinėsiu savo auditorijoje kai-ką Tavo. Gegutės ir Gaidžio rolių nereikia:

⁶⁷⁸ 1913 m. liepos 30 d. Gira antrina Vaižgantui taip pat girdamas *Vebronių buitį*: „‚Vebronių buitį‘ perskaičiau ir be komplementų pasakysiu. Tai yra visų geriausias, kol kas, mūsų literatūroje satyros dalykas. Man baisiai patiko ir aš jį žinoma ‚Vaivorykštėn‘ padėsiu“ (p. 158).

⁶⁷⁹ Tai „Lietuvos“ redakcijos sudarytas literatūros almanachas, skirtas tik literatūros tekstams: „Mūsų ‚Gubos‘ tuo tarpu tėra siaurai literatūrinės“ (Žr. V. Biržiška, L. Gira, M. Gustaitis [et al.], *Gubos: literatūros almanachas*, Kaunas: „Lietuvos“ red., 1927, p. 3).

⁶⁸⁰ Žr. Vaižgantas, *Jaunam veikėjui: 20 feljetonų*, Kaunas: „Švyturio“ sp., 1925.

pasisakykime teisybę; bet jei ko rasime gera, tegul tai ir visuomenė žino“ (VL 222, l. 5v). Laiškas pasirašomas „Tavo Vaižgantas“ – taip intensyvinama rašančiojo autorinė tapatybė. Tokie autorinės savivokos momentai parodo *bio/grafijos* įtampą: tarp realiojo asmens (*bios*) ir rašytojo (*grafija*) įsiterpia vidurinis *bio/grafijos* lygmuo – „gyvenimą rašantis“ epistolinis subjektas.

Reikšmingų autorinės tapatybės dinamikos pavyzdžių randame plačiai epistolikoje dokumentuotoje *Aukštaičių vaizdelių* publikavimo istorijoje (1913 m.). Ji atsikartoja dialoguose su Jakštu ir Gira, taip pat minima laiške Puidai:

Žinai, aš turiu surinkęs ir kuo negatavai sutaisęs didelį tomą „Augštaičių vaizdelių“. Kai-ką gal atmeni iš „Vilties“. Kai kurie, sako, esą gerai stilizuoti. Aš baisiai norėčiau išleisti juos netikėtai švariai ir be paklaidų, bet ir artistiskai gražiai. Bet nėra leidėjų. Rinkevičia – bepinigis žmogus. [...] Šv. Kazimieras galėtų; bet savo „muzikams“ ėmėjams kam perdaug intikti: ir teip mačys, anot Valančiaus. (Vaižgantas – Puidai, 1913-10-24, VL 149, l. 11v)

Vaižgantas laiškų pagalba ieško sau leidėjo, o paieškose kuriasi ir autoriaus tapatybės modelis. Cituotame fragmente įrašyta svarbi su literatūros lauko autonomiškėjimu sietina situacija – svarstymai dėl literatūros kūrinų „masiškumo“ ir elitiškumo, t. y. pradeda kristalizuotis viena iš autonomiškėjančiam literatūros laukui, anot Bourdieu, būtinų opozicijų – masinė vs elitinė literatūros sampratos. Vaižgantas (kaip ir kiti jo epistolinės bendrijos nariai dvasininkai) aktyviai siekė, kad spaudos leidiniai ir juose spausdinami grožiniai tekstai būti kuo labiau „populeriški“, vadinasi, paprastiems žmonėms suprantami (prisiminkime 1906 m. vasario 21 d. laišką Pleirytei: „[R]ašymas – tai plačios visuomenės mokymas“, VL 77, l. 7ar). Panaši mintis apie inteligentų ir paprastų žmonių atskirtį bei būtiną orientaciją į pastaruosius formuluojama 1913 m. laiške Girai, komentuojant *Viltį*: „Būkite, susimildami, populeriški! Nu, kokiam savo giminei aš galiu tokią mokytą ‚Viltį‘ nupirkti? Juk tai bus atgrasymas nuo skaitymo. Dabartinė ‚Viltis‘ – inteligentų laikraštis. O jų maža“ (Vaižgantas – Girai, 1913-11-28, VL 158, 203v). Spaudos

leidinių (kuriuose buvo spausdinami ir literatūros tekstai) nusikreipimas į kuo platesnę publiką – didaktinis imperatyvas, parodantis, kad literatūros lauko kelyje link autonomijos lietuvių literatūra dar buvo pereinamojoje stadijoje: pabrėžiamas spaudoje skelbiamos literatūros funkcionalumas, siekis būti „populeriška“ (didaktiška). Galima manyti, kad tokie teiginiai – tai interiorizuotos Valančiaus švietėjiškosios programos padariniai.

Vis dėlto po spaudos draudimo panaikinimo prasideda ir laikraščių skirstymas į visiems ir tik *mums* (intelligentams) skirtus. Dar 1906 m. rugsėjo 10 d. Vaižgantas, rašydamas apie *Draugiją*, kurią nuo 1907 m. pradėjo leisti Šv. Kazimiero draugija, samprotauja:

Intelligentiškojo laikraščio reikalingumas daros vis aiškesnis. Tegu sau jis būs paskirtas visokeriopai inteligentijai; tegu sau nebuvo mano balsas nepripažintas paskutiniame suvažiavime, balsas už partivišką laikraštį; tegu sau aš liuoviaus Jums prieštaraavęs, – bet visgi širdyje jaučiu tą laikraštį negalint būti nepartivišku. Jau tas dalykas, kad laikraščio vadžios bus kunigų rankose, padarys jį – partivišku, jei ne klierikališku, kaip mūsų kreivamaniai supranta, tai bent krikščioniškuoju. (Vaižgantas – Jakštui, VL 82, l. 64r)

Aptariamoje *Aukštaičių vaizdelių* istorijoje išryškinamas „artistiškai gražus“ leidinių pateikimas: akcentuojamas ne tik leidinio turinys, bet ir estetinis jo pavidalas. Imama diferencijuoti spaudoje skelbtus literatūros tekstus ir atskirai knygomis leistus – pastariesiems (šiuo atveju – saviems tekstams) keliama aukštesni reikalavimai. Šv. Kazimiero draugija, leidusi ir *Draugijos* žurnalą, kuris buvo, anot Vaižganto, „paskirtas visokeriopai inteligentijai“, laiške šaržuojama kaip nepaisanti minimos estetikos, nes pakitus sąlygoms (laisvėjant spaudai ir vystantis kultūrai) vis dar laikomasi švietėjiškojo Valančiaus projekto („savo „mužikams“ ėmėjams kam per daug intikti: ir teip mačys, anot Valančiaus“). Vaižgantas, atvirkščiai, tolsta nuo literatūros kaip priemonės didaktiniams tikslams pasiekti sampratos (žr. jo 1913 m. kritiką Puidai). Pastebėtina, kad ankstesnėje korespondencijoje Tumas daugiau laikosi „populeriškumo“ sando, pavyzdžiui, 1908 m. sausio 10 d. laiške Edmundui

Steponaičiui⁶⁸¹ (Vaižgantas atsako kaip *Vilties* redaktorius): „Eilutės gana vykusios. Jei netaipiname, tai vien dėlto, kad per labai atitraukto turinio, augštos mintys (jos kaip tik tikėtų „Draugijai“); mums reiktų lengvėlesnių ir konkretiškesnių“⁶⁸² (VL 88, l. 2r). *Viltyje* Tumas palaiko leidinio paprastumo ir populiarumo siekį, pakartojamą ir 1913 m. lapkričio 3 d. laiške Jakštui, kuriame tariamasi dėl *Aukštaičių vaizdelių*: „„Vilties“ N1 Ponas Dovidaitis⁶⁸³ sutaisė indomia ir įvairiai. Tik kalba, kalba... Susimildamas, patark jam lietuviškiaus rašyti ir – populiariškiaus, jei norime, kad ir laikraštis taptų populiariškesniu, destis, gautų daugiau skaitytojų“ (VL 150, l. 87v). Bet su savaisiais teksta „svajojama apie dailesnį leidinį“:

Nors vaizdelių surašyta daug, bet visi jie neilgi. Taip spauzdinant, kaip „Ten gera, kur mūsų nėra“, nebūtų didesnė knygelė arba nedaug ką tedidesnė. Bet aš svajočiau apie dailesnį leidinį, nes ir turinys-dailioji literatūra. Gražu žiūrėti į Č. „Lietuvoje“ ar Krėvės „Dainavos šalies padavimai“ ar „Teatro“ leidiniai. Duok bent kiek vinječių ir džiaugkis. (Vaižgantas – Jakštui, 1913-11-03, VL 150, l. 87v)

Kaip matyti iš toliau aptariamos *Aukštaičių vaizdelių* publikavimo istorijos, tolimas nuo orientacijos į paprastą liaudį tikėtina susijęs ir su autoriaus tapatybės prisiėmimu, *grafijos* iškilimu prieš *bios* sritį, ir su besivystančia „aš-rašytojas“ saviidentifikacija: „Beto, man svarbu išleisti savo minijatiuras viena ar dviem knygutėm, kad skaitytojas galėtų pamatyti mano, kaipo beletristo, fizijonomiją, išreikštą savo nuomonę ir ar pastumtų ar atstumtų nuo darbo toje-pat srityje. Taigi šitas leidinys man labai svarbus“ (VL 150, l. 87v). Šioje publikavimo istorijoje „nepakeliama įtampa“ ir nusižeminimas pakeičiamas į autoriaus „vardo“ pripažinimo siekį: „Šv. Kaz. Dr. panoro pasiskaityti mano „Aug. Vaizd.“ ir jei patiks, spauzdinti kaiką pasirinkusi. Sąlyga gana pažeminanti autorių; bet neturint leidėjų, prisieina dar ranka pabučiuoti“ (Vaižgantas – Girai,

⁶⁸¹ Edmundas Steponaitis (1892–1908) – poetas, kartais net pavadinamas lietuviškojo simbolizmo pradininku. Mirė sulaukęs vos 16 metų, jo kūrybą 1912 m. atskiru rinkiniu išleido Gira.

⁶⁸² Cituojama iš: VUB RS f. 1, b. F562.

⁶⁸³ Pranas Dovydaitis (1886–1942) – profesorius, teisininkas, filosofijos mokslų daktaras, Nepriklausomybės akto signataras. Nuo 1913 m. redagavo *Viltį*.

1913-11-10, VL 154, l. 97r). Dar iki sulaukdamas antrojo leidimo pasiūlymo, Vaižgantas sutinka duoti tekstus tik už honorarą: „Jei jūs būsite cacos ir turtingi ir nuspręsite, kad už mano darbelius verta laikas duoti, tai aš jums surinkčiau dar vieną knygelę: ‚Augštaičių vaizdeliai‘. Prašome tyčia sekti ‚Viltyje‘, kaip jie man sekasi“ (Vaižgantas – Jakštui, 1913-07-27, VL 139, l. 90v). Ši nuostata motyvuojama tuo, kad autorius jau esantis „šioks toks menininkas“: „Jei patiktų, tai gautumete geram tomui tų menkniekių, kur aš rodaus šiokių-tokių dailininkų. Kiekvieniame pasakojimėlyje yra nors truputėlis bliko-bliko“ (plg. su 1904 m. Jakštui formuluotu „šnipš“). Ekonominis interesas *Aukštaičių vaizdelių* istorijoje pakartojamas ir vėliau:

Štai sudariau dar vieną knygelę – ‚Augštaičių vaizdelių‘. Jos pilną ir detalį turinį Tamstai siunčiu peržiūrėti, surašęs ant atskiro lakšto. [...] Ir aš prašyčiau galutino atsako. Man svarbu žinoti leidėją, nes svarbu ir pinigų gauti: kol kas, aš vis dar jų reikalingas metiniam biudžetui palopyti. Jei griežtai atsisakytumei, ieškočiau kito leidėjo. (Vaižgantas – Jakštui, 1913-11-03, VL 150, l. 87r)

Finansinio atlygio už grožinius tekstus klausimas dažnėja su autorinės savivokos stiprėjimu: grožinių tekstų rašymas imamas suvokti kaip profesionali veikla, kurią nėra būtina sieti su tautinių idealų budimu, o net jei ir ji su tuo susijusi – vis tiek gali būti atlyginama (plg.: XIX a. pab. ir XX a. pr. daug knygų leidžiama „autorius kaštais“). Atlygis už grožinius tekstus sąveikauja su besiformuojančio literatūros lauko dinamika autonomiškumo link, o dovanos santykiu grįsta kultūros lauko veikseną nyksta: „Nuraminti Tave, norintį ‚kuodaugiausia mano raštų‘, bet dykai, aš negaliu. Dykai aš galiu duoti tik iš malonės, arba Redakcijos malonės prašydamas, kai-ką, kas betinginiuojant išspruks iš-po plunksnos; ‚kuodaugiausia‘ gi žmogus teduoda, priverčiamas suderētu mokesčiu ar kuo kita“ (Vaižgantas – Girai, 1913-11-28, VL 158, l. 202r)⁶⁸⁴.

⁶⁸⁴ Pleirytė 1912 m. sausio 19 d. laiške Girai taip pat rašo nedirbsianti už menką atlygį: „Taigi vadinasi – jei už tą skyrių apsiimate mokėti man po 4 k. eilutė minimum – tai imu – jei ne negaliu“ (V. Žukas, *op. cit.*, p. 160).

Autoriaus interesas aptariamoje publikavimo istorijoje paliudijamas ne tik savų tekstų vertės suvokimu, bet ir suintensyvėjusiu korespondencijos dažniu. Adresatas skubinamas („Gal Tamsta netruksi man atsakyti“), nes asmeninis interesas stipresnis nei anksčiau: „Iš Tamstos laiško matosi, kad Šv. Kaz. Dr. netaip jau labai stinga rankraščių, ir jie netaip jau labai norėtų manąjį spauzdinti. Ale aš labai noriu, kad jį spauzdintų: kita tiek daug neišplatina“ (Vaižgantas – Jakštui, 1913-11-08, VL 152, l. 94r). Epistolinis „aš“ įsivardija kaip „aš-literatas“ („Kaipo literatas, ne kaipo interesuotas, pasakyčiau, kad originaliams dalykams priderėtų pirma vieta mūsų knygų rinkoje“), taigi literatūrinė tapatybė imama interiorizuoti. Čia laiško-įvykio dažnis reikšmingas, nes skubėjimas tęsiamas toliau; netrukus imamasi rengti galutinį variantą ir skaičiuojamos net valandos: „Rytoj atlaidai Viekšniuose. Sugrįžęs paskaitysiu likusią dalį ir pabaigsiu siųsti. Man norėjosi visa tos rūšies mano rašyta išspauzdinti. Bet jei netinka, valia pasirinkti“ (Vaižgantas – Jakštui, 1913-11-10, VL 153, l. 95r). Galų gale, „aš-autorius“ situacija ne tik interiorizuota, bet ir ironizuojama: „Žinai, nesitikėjau, kad galėčiau kilti į puikybę. O kėlu! Štai iškart dvi ofertos – išleisti mano Vaizdelius be jokių aprobavimų“ (Vaižgantas – Jakštui, 1913-12-02, VL 159, l. 97r). Ambivalentišką autorinės tapatybės priėmimo ir sykiu negalėjimo priimti būklę stiprina pakartojama formuluotė („mano-autoriaus“) bei ironizuojama „autoriaus puikybės“⁶⁸⁵ sąvoka: „Tai mano-autoriaus puikybę nemaža paliečia. Ir dabar nieko nežinau, kaip dalykai stovi“ (VL 159, l. 97r). *Aukštaičių vaizdelių* istorija epistoliniame diskurse čia baigiasi, o mes žinome, kad 1914 m. buvo rengiamas *Aukštaičių vaizdelių* tomas, kuris taip ir neišėjo⁶⁸⁶.

⁶⁸⁵ Panašiu metu laiške Girai pusiau su ironija, pusiau rimtai užsimenama apie tą pačią autoriaus puikybę („prestižą“): „Beto, ir nekriksčioniška puikybė neleidžia: pirštis pačiam nėra reikalo – be to uždarbio aš apsieitė galiu, nors dykai dirbti niekam nebeketinu, nes pinigai pravartu knygoms pirkties ir gemorojidams nuo sėdėjimo gydyties; norėtumei žmogaus, kad tavęs pirštųsi ateitų, jei reikia“ (Vaižgantas – Girai, 1913-11-13, VL 155, l. 200v).

⁶⁸⁶ Arnoldas Piročkinas, „Jonas Jablonskis redaguoja Vaižgantą“, *Archivum Lithuanicum*, t. 2, 2000, p. 151.

Autorinės savivokos kaita nulemia ir pokytį rašytojo tekstinėje produkcijoje – tą yra pastebėjęs jau Merkelis: „Nedaug, tur būt, apsiriksime pasakę, kad devynios dešimtosios visų 1913 m. kun. Juozo Tumo išspausdintų raštų yra beletristiški arba šiaip jau glaudžiai su literatūra susiję dalykai – knygų recenzijos, rašytojų biografijos etc.“⁶⁸⁷ Be to, pakitusi epistolinio subjekto saviidentifikacija suponuoja kaitą ir adresato žvilgsnyje į Vaižgantą. 1913 m. rugpjūčio 31 d. laiške Tumui Jakštas rašo: „Draugijai‘ man rodos irgi galėtumei šį tą pabrėžti, jei ne iš kitų sričių, tai bent iš literatūros“ (p. 40). Taigi jei anksčiau bet koks rašymas ir vieša veikla traktuota kaip naudinga, dabar kreipiamasi tik į grožinės literatūros sritį. Aptarsimame Jakšto priekaištų laiške dėl *Ten gera, kur mūsų nėra* publikacijos apeliuojama į vėluojančiojo sąžinę ir „literato“ tapatybė laikoma svarbesniu akcentu nei dvasininko: „Na ir Tamstos sąžinė, literato ir kunigo, matyt, yra rami, nes nei jokio iš Tamstos pasiteisinimo nei atsiprašymo – nič nieko“ (Jakštas – Vaižgantui, 1913-01-07, p. 38). Galėtume palyginti šią gimstančią „aš-autorius“ situaciją su viename vėlyvųjų laiškų Jakštui visai kitaip apibrėžiama literato pozicija: „Savo škurlininkavimą Pažaislyje aprašiau apyskaitos formoje ir pažadėjau ‚Ateičiai‘: ji žadas padarysianti išimti ir įsidėsianti feljetoną, viendėlto, kam mano, nors tokie-pat pliauškalai, kaip ir po ‚Šeimos vėžių‘“ (Vaižgantas – Jakštui, 1929-09-05, VL 243, l. 105r). Žinoma, šis laiškas rašytas praėjus visai *Pragiedrulių* ir kitų grožinių tekstų „šlovei“, tačiau įdomu stebėti, kaip keičiasi iš pradžių vos formuluotas, o vėlyvuju kūrybos periodu jau įprastas autorinės tapatybės prisiėmimas.

Autorinės savivokos formavimuisi ir refleksijai dar iki *Aukštaičių vaizdelių* lemtinga yra minėtoji atsiminimų po kelionės Amerikoje rinkinio *Ten gera, kur mūsų nėra* (išleistas 1912 m. data) leidybinė situacija. Tumas, avansu paėmęs honorarą už leidinį (1912 m.), jo neužbaigia laiku ir vėluoja. Vėlavimui dar neišsryškėjus, Vaižgantas demonstruoja griežtą autoriaus valią ir savo kaip kūrėjo interesus: „Pirmąją korektūrą, žinoma, padarysite spaustuvėje; bet paskutinei korektūrai gatavai sulaužytą ir su paginacija du egzemplioriu

⁶⁸⁷ Aleksandras Merkelis, *op. cit.*, p. 205.

prašome man siųsti. Tai mano reikalavimas. Jūs rinkite, aš toliau rašysiu ir korektūrą vesiu (šios neužvilkysiu ilgiau, kaip vieną dieną)“ (Vaižgantas – Jakštui, 1912-05-07, VL 119, l. 82r). Po kelių mėnesių siųstame laiške matome, kad toks autoriaus sąmoningumas („Tai mano reikalavimas“) nėra atsisakymas bendradarbiauti, nes bendradarbiams jis leidžia koreguoti tekstą be per didelių autorinių pretenzijų: „neesu nei rašybos, nei sintaksės, nei kalbos, nei stiliaus specialistas; savo teorijų neturiu ir prie nieko neesu talmudiškai prikibęs. Tad valia jums kaip tik norite taisyti“ (Vaižgantas – Jakštui, 1912-07-11, VL 126, l. 86r).

Susidūrus su kūrybine krize, intensyvėjant emociniam įtampai (neatlikus žadėto darbo) ir randantis „komplikuotiems epistoliniam santykiams“ (Andrea Fischerová), laiško raiška vaizdingėja, net leidžiamasi į asmeniškas „išpažintis“:

[P]urtaus, pasispiaudau delnus, rengiuosi atsakyti visiems ne tuščiais laiškų žodžiais, bet darbais; ir viskas velkas štai kuone ištisi metais: išmanęs negaunate nei žodžių, nei darbų. Esu, žinoma, kaltas, ką ir besakyti. Bet ir baudžiamas smarkiau neg Tamstą, kunige Aleksandra, tavo publicistišku talentu sugebi tai išreikšti. Kas dieną-naktį kankinuos. Aš nei per valandą neužmirštu apsiimto darbo. Dėl jo aš doriškai skaitau save neturinčiu teisės užsiimti kuo kitu – rašyti bent trumpai „Vilčiai“. Visi mane keikia. Juo aš pats save. Ir vis delto... aš nieko neveikiu, į laiškus nebegaliu atsakyti, nebepaskaitau brevijoriaus, kurį taip akuratiškai skaitydavau (paklausk kn. Alšauskio⁶⁸⁸). (Vaižgantas – Jakštui, 1913-01-14, VL 132, l. 88r)

Bandoma pa(si)aiškinti šią kūrybinę krizę: „Aš nežinau, kuo tai vardu – neurastenija, paraližius nervų ar kitaip kaip. Bet aš tuo sergu – sodžiaus atmosferoje“ (VL 132, l. 88r)⁶⁸⁹. Jaučiant poreikį suvokti šį rašymo trukdį, pateikiama gyvenimo „kronika“ (savotiška ataskaita-išsikalbėjimas):

⁶⁸⁸ Kun. Konstantinas Olšauskas (1867–1933) – knygnešys, visuomenininkas. Vienas iš Šv. Kazimiero draugijos steigėjų, 1911 m. kartu su Vaižgantu vyko į JAV rinkti aukų.

⁶⁸⁹ Ta pati „rašymo stagnacija“ ir kūrybinė krizė visai kitokiu būdu reprezentuojama laiške Kazimierui Jokantui. 1912 m. gegužės 19 d. Vaižgantas rašo: „Ūkininkauju, tai prie plunksnos ir nebepaslenku. Štai Šv. Kazimierui pažadėtųjų savo paskaitų niekaip neprisiruošiu pradėti, o pinigų iškalno prašvilpiau“ (VL 122, l. 7r). Šiuo atveju kūrybinė krizė pagrindžiama buities veržimusi į kūrybininius ritualus, nereflektuojant savo autorinės pozicijos. Vaižganto laišakai Jokantui cituojami iš: LLMA RS f. 373, ap. 1, apsk. 4.

4-mėnesių sesers liga – dieną-naktį prie pat mano šono Vilniuje; susidūrimai su Administratorium; lenkų užpuolimai, nuo kurių turėjau net su policijos pagalba ginties; primeivių spardymai, kai koja man – veikėjui, paslydo; nustūmimas nuo miestų-judėjimo centrų į tolimiausią užkampį; [...] kuniškas nuilsimas ir neregėti nervų intempimai; kelios dešimtys paskaitų sugrįžus; bronchitas, slogos, ir, – vasaros vyčiai, ūkio paviršutiniai ramumai (kol nereikalauja pinigų), naujai tvarkomas sodiečio gyvenimas, – Gerbiamasis! Suvesk visa į kupetą, atmink „tout comprendre-tout pardonner“ [*pranc.* viską suprasti – viską atleisti] ir dar sykį mes „kiaulyste“ ir kitais kitokiais akmenimis. (VL 132, l. 88v)

Matyti, kad nykstant mes-bendradarbiai sampratai bei ryškėjant individualumui, daugėja tiesiogiai su autorine savivoka susijusių apmąstymų. Dominuojančiu vertės objektu esant pačiam bendrijos įsteigimui ir spaudos atgavimui, kolektyvinis *mes* yra būtinas, todėl net ir formuojantis kultūros lauko veikėjų individualumui, šis individualumas mažiau akcentuojamas. Įtvirtinus bendriją, ėmus leisti įvairius spaudos leidinius, randasi kitoks požiūris į menininką, ir, užuot modeliavęs save kaip tarpininką-tautos balsą, vėlyvesniuose laiškuose Vaižgantas reflektuoja save ir kaip autorių-kūrėją, nors ir balansuodamas „nepakeliamoje įtampoje“. Įdomu, kad akivaizdžiausiai autoriaus tapatybė prisiimama 1913 m., praėjus šiam kūrybinės krizės etapui („Kas dieną-naktį kankinuos. Aš nei per valandą neužmirštu apsiimto darbo“), galų gale išspausdinus *Ten gera, kur mūsų nėra*. Prašydamas atsiųsti jam išspausdinto leidinio egzempliorių, Tumas tiesiogiai pirmuoju asmeniu įsivardija save kaip autorių dar anksčiau nei su *Aukštaičių vaizdelių* publikavimu susijusioje korespondencijoje: „o aš, autorius, suprantama, labiau už kitus užinteresuotas, jos dar neesu turėjęs savo rankose. Man nebuvo atsiųsta nei paskutiniai lakštai peržiūrėti ir paklaidas pažymėti. Bene lieptumei ekspedicijai kokį egzempliorių ir man pasiųsti“ (Vaižgantas – Jakštui, 1913-07-27, VL 139, l. 90r).

Taigi nuo 1913 m. laiškuose Jakštui ir Girai matome, kaip palaipsniui ne tik formuluojami „dirvos purenimo“ darbai, bet ir konstituoja „aš-autorius“, kuris vėlyvuosiuose tekstuose jau interiorizuotas (nors vis apsvarstomas). Šie ryškesni autorinės savivokos kaitos atvejai parodo, kad

epistolinė terpė taip pat paskatina aiškesnį savikūros procesą adresato akivaizdoje įžodinant patirtis. Ankstesniuose trumpai aptartuose XIX a. lietuvių literatūros ir kultūros istorijoje vykusiuose epistoliniuose dialoguose nėra daug epistolinio subjekto savirefleksijos ir autorinės savivokos formavimo(si) (išskyrus kai kuriuos XIX a. pabaigos ir XX a. pr. laiškus) – manytina, kad epistolinis diskursas tiesiogiai sąveikauja su ryškėjančia autonomiška rašytojo padėtimi literatūros lauke.

5. 4. 3. Autorinė savivoka po 1913 m.: Pragiedruliai

Iš 1914–1917 metų laikotarpio išlikę vos keli laišškai, o nuo 1918 m. rašyti epistoliniai tekstai skiriasi nuo ankstyvųjų bendrijos telkimo ir veikimo modelius apibrėžiančiųjų, be to, ir autorinė savivoka juose pakitusi. Vienas pirmųjų tokių pokytį reprezentuoja epistolinis dialogas su Vincu Mykolaičiu-Putinu⁶⁹⁰, su kuriuo santykis užsimezga Pirmojo pasaulinio karo metais Tumui negalint grįžti iš Stokholmo į Lietuvą. Putinas kartu su Vaižgantu dalyvavo lietuviškuose vakaruose, kuriuose buvo skaitomi grožiniai tekstai (Vaižgantas skaitydavo pradėtus rašyti *Pragiedrulus*). Nors Putinas taip pat priklausė dvasininkų luomui, jis – kitos kartos atstovas, ir jų santykis užsimezgė kaip kultūrinis-literatūrinis. Pirmajame laiške Vaižgantui (rašytas 1918 m. kovo 3 d. iš Fribūro Šveicarijoje) Putinas mini *Pragiedrulus*: „Kaip ‚Pragiedruliai‘ auga? Jau, tur būt, daug prirašėt po mūsų išvažiavimo. Dažnai Jus minim susiėję. Gaila Stokholmo ir Sundbybergo liuosybės.“⁶⁹¹ Vaižgantas į šį klausimą tiesiogiai atsako: „O mano ‚Pragiedruliai‘ sustojo toje pat vietoje, kaip ir nebėra kam beskaityti... Ar ir tai ne romantiška? Gal dabar jūra įsiūbuos“⁶⁹² (VL 166, l. [4]). Minėtas Putino epistolinis tekstas – išpažintinis kreipimasis dėl patarimo ir

⁶⁹⁰ Korespondencija su Vincu Mykolaičiu-Putinu (1893–1967) beveik neišlikusi ir mažai kur minima, tad galime manyti, kad buvo negausi. Bet kokių atvejų, tiek keli Vaižganto laišškai Putinui, tiek jo Tumui – etapiniai autorių kūrybiniame kelyje, apsisprendimų paieškose.

⁶⁹¹ Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 10, p. 646. Toliau cituojant laiškus iš Putino *Raštų* skliausteliuose nurodomas puslapio numeris.

⁶⁹² Vaižganto laišškai Putinui cituojami iš: *LLTIB RS* f. 1, b. 3680.

pagalbos, o toks atvirumas tikriausiai nulemtas Putino minimos „liuosybės“ – neįpareigojančioje (kone saloninėje), nekunigiškoje aplinkoje susiformavusio lygiaverčio ryšio:

Vienas dalykas bloga – tai kad reik sutoną valkioti. Buvau jau nuo jos atpratęs. Mielu noru nusikratyčiau ne tik sutoną, bet ir viską, kas su ja surišta. Kiek jau aš dėl to prisikamavęs! Kartais norėčiau visa mesti ir būti vien kunigu, geru kunigu. Tik nėra pajėgų, nėra patraukimo. O einant tolyn literato, dailininko, laikraštininko arba visuomenininko keliu, – kam man kunigystės? Tiek to. Dabar jau per vėlu. Kaip gyvenimas stums, taip eisiu. (Putinas – Vaižgantui, 1919-03-03, p. 645)

Panašus išpažintinis naratyvas vystomas ir 1921 m. birželio 4 d. Putino laiške Tumui:

Jeigu aš jaučiuosi nepatenkintas savo gyvenimu, tai ne tiek dėl „meilės“ motyvų, kiek apskritai dėl nusijautimo, kad užsidėjau sau našta, kurią šventai gerbiu, bet kurios pareigoms atlikti nei savo gabumais, nei palinkimais, matau, nesu tinkamas. Poetą ir kunigą gal kas ir gali savy sutalpinti, – aš negaliu. Tai šimtą kartų esu ne tik pergalvojęs, bet ir pergyvenęs ir pajautęs ligi pat širdies dugno. Reiktų rinktis ar viena, ar antra. Rinkčiausi, jei įtikėčiau savo pajėgomis ar vienoj, ar kitoj srity. Bet, tur būt, jau neįtikėsiu ir liksiu šlitinėti tarp dviejų savo gyvenimo alternatyvų. (p. 657)

Į pirmąją išpažintį Vaižgantas reaguoja greitai (1918 m. kovo 11 d.) ir palaiko familiarią aplinką, pradėdamas draugišku kreipiniu („Mielas Putinėli!“). Įdomu, kad ir parašas, kuriame pasinaudojama slapyvardžiu („Sveikinu jus visus. Vaižgantas“), netipiškas ankstesniems Tumo laiškam. Tikėtina, kad suliteratūrintas bendravimo modelis epistoliniame diskurse steigiamas būtent dėl to, jog komunikacija įtraukia grožinius tekstus, o laiškuose svarstomos buvimo rašytoju, poetu temos.

Putinas, nors yra 24 metais jaunesnis, laiškuose identifikuojamas kaip brolis, kurio laiškas suteikia estetinį pasitenkinimą: „Senai jau aš beskaičiau laišką tokiuo pasigėrėjimu ir skonimi, kaip Tavo, Broli; ne tiek dėl jo turinio, kiek dėl ypatingų apystovų, kurios buvo kaip tik supuolusios“ (VL 166, l. [1]).

Tai vienas iš nedaugelio atvejų (neįtraukiant vėliau aptariamų *Laiškų Klimams*) Vaižganto *epistolarium*, kuomet kalbama apie laiško sukeltą estezės pojūtį ir sąmoningą jo kaip artimo fikcijai traktavimą. Broliškumo ryšys konstruojamas akcentuojant empatiją, Putino padėties supratimą, o taupioje Vaižganto kalboje slypi aiški programinė nuostata:

Šitokiomis aplinkybėmis aš paskaičiau neaiškią Tavo frazę: „kiek jau aš del sutanos esu prisikamavęs!“. Ji be paaiškinimų, o taip man aišku; netiek Tavo praeitis, kiek ateitis. Man, jau savo kamavimosi dienas atgyvenusiam, tad labai mokančiam kitus užjausti. Būsimasis frazės turinys – amžinas, neatmainomas, kaip neatsimaino patsai žmogaus prigimimas. (VL 166, l. [2])

Panašiai kaip kituose aptartuose epistoliniuose santykiuose, apsibrėžus aplinką kaip familiarią ir žaidybišką, kinta „reikalų raštams“ būdinga raiška. Teksto pradžioje Vaižgantas aprašo savo santykį su gamtos ciklu ir tuo, kas jį supa – įsiužetina ir įerdvina epistolinį naratyvą: „Atsigėriau pieno, papusryčiauvau, kaip teduodama garlaivių bufetuose; patekėjusi saulė rodė + 14°C; jūra visai nurimusi, – ir aš visa savo dvasios ir kūno esybe tapau nurimęs. Jūra visų žmonių tokia pat geradarė: gydo ir ramina“ (VL 166, l. [2]). Nors dažniausiai Vaižganto laišakai tarpsta tekstiniu požiūriu nuliniam erdvėlaikyje, leidžiančiame sutelkti dėmesį tik į teksto žinutę, šis ne epistolinėje terpėje įsteigtas, bet joje tęsiamas bendravimas literatūros temomis sudaro galimybę literatūriškam kalbėjimui, kuris leidžia aiškią saviraiškos subjekto savikūrą ir savos padėties socialiniame bei literatūros laukuose refleksiją. Iš Vaižganto epistolikos visumos šiame laiške „Putinėliui“ pirmajame taip ryškiai įsteigiama „scena“ ir erdvėlaikis kūniškam bei kasdieniškam epistoliniam subjektui. Reikšminga, kad toks subjektas klostosi kartu su Vaižganto „gyvenimo kūrinio“ – *Pragiedrulių* – siužetu. Laiške patarimo forma įžodinamas ir Vaižganto literatūrinis apsisprendimas, atskiriantis rašančius dvasininkus nuo kitų pažiūrų rašytojų:

Jei taip pavyktų Tau įsivaizdinti savo likimą, metęs šalin „laikraštininko ir visuomenininko“ dalykus, vėl savo noru, laisva nuo išsvajotųjų pareigų dvasia – rengkis laiku į dailės darbą, pažink jos teoriją ir taikinimą, kritikos metodus, dailės istoriją, etapus jos evoliucijos ir reiškimosi jų atstovus. Filosofijos Doktoratą šiuo keliu gali gauti ir Lietuvos visuomenei paskui būti, oi, kaip naudingas! Tam darbui nei dabar, nei paskui jokios „sutanos“ netesės kliudyti ir gyvenimas šviesia saulyte Tau juoksis ir prietelėsčių pragiedruliai bus tik laetificatio cordis (non corporis) [*lot.* širdies malonumas (ne kūno)], kaip taurelė likero Barns'o restorane. Įkniupsi gi į teologiją, nuobodžią ir bevaisę gyvenime, nei sau, nei kitiems nieko dora nepaliksi, atseit, nieko nepradžiuginęs. (VL 166, l. [4])

Panašiai teologijos „nevaisingumą“ Vaižgantas įrašo ir laiškuose Jakštui⁶⁹³, o cituotame fragmente dailės darbo pranašumas prieš religijos mokslą žymimas naudos ir pradžiuginimo motyvu – menas ir filosofija naudingesnės visuomenei ir aktyvina dovanos apykaitą („pradžiuginti“ kitus – dalytis „talento dovanomis“). Tačiau Vaižgantas filosofinės ir literatūrinės veiklos liniją Putinui siūlo rinktis neatmetant dvasininko pareigų. Putino pozicija radikaliai priešinga Vaižganto išsakytai, o empatiškas santykis, pagarba ar net autoritetingumas neturi galios jos pakeisti: „Poetas-literatas apskritai dabartiniame meno kūrybos periode ir kartu kunigas, nekliudant net meilės problemos, o žiūrint tikrai gyvenimo aplinkybių ir darbo pajėgų kokybės, yra anomalija. Man tai aišku. Čia ir kitiems aišku“ (Putinas – Vaižgantui, 1921-07-15, p. 664)⁶⁹⁴.

Aptariamame laiške Putinui prabilęs apie rašymo apsisprendimo motyvą, Tumas rašo vaizdingiau, įtraukia savo biografijos intertekstą, kunigiškąjį kontekstą (*lotyniška frazė – laetificatio cordis (non corporis)*) ir gana eksplicitišką kūniškumą („taurelė likero“). Pozityvioji energija – stengtis iš „prietelėsčių pragiedrulių“ gauti naudos ir šviesos, džiaugsmo – tai Vaižganto gyvenimo filosofija, kuri aiškiai suformuluojama empatiškame santykiyje su

⁶⁹³ Žr. 1903 m. gruodžio 30 d. laišką Jakštui (VL 46). Prisiminkime, kad atsisakydamas teologinio darbo Vaižgantas šiame pačiame laiške pirmą kartą prisiima tarpininko-dovanų dalintojo per tekstines praktikas vaidmenį.

⁶⁹⁴ Dalia Satkauskytė, Putino *Altorių šešėly* (1933) laikanti romanu, nubrėžiančiu aiškią ribą lietuvių literatūros lauko autonomiškėjimo procesuose, mano, kad būtent šis veikalas reikšmingas kaip kunigų atsiskyrimo nuo kitų kultūros lauko dalyvių „kulminacija bei neabejotinai transformacijos pradžia“ (Dalia Satkauskytė, „Liudo Vasario socialumas pagal Kostą Korsaką, arba naujos senos *Altorių šešėly* interpretavimo perspektyvos“, p. 80).

panašaus likimo subjektu, taip pat įžodinančiu šią mintį epistoliniame diskurse. Taigi šiame dialoge Vaižgantas ne tik reaguoja į Putino klausimą ir abejonę, bet jau retrospektyviai performuluoja savo paties poziciją („rengkis laiku į dailės darbą“ ir „Lietuvos visuomenei paskui būsi, oi, kaip naudingas!“). 1918 m. kovo 15 d. laiške literatūriniuose vakaruose Stokholme taip pat dalyvavusiai Uršulei Urniežiūtei-Starkienei pasitelkiama ta pati „pragiedrulio“ metafora, išryškinanti pozityvų pradžią ir kultūros dialogiškumą: „Labai man tinka, kad mane tebeatmeni. Ir jūs visi penki, neskiriant nei jūsų ‚karaliaus‘, mano gyvenime Stokholme buvote manaisiais rašomaisiais ‚pragiedruliais‘“ (Vaižgantas – Starkienei, VL 167, l. [1r]). Esminga, kad – kaip ir laiške Putinui – pasirašoma Vaižganto slapyvardžiu, tik čia jis dar sustiprintas papildomu į organišką darbo modelį orientuojančiu epitetu: „Žiemkentis Vaižgantas“. Vienas Vaižganto grožinių tekstų – *Vebronių buitis*, kuriame pasakotojas yra kiaulė, turi paantraštę „Žiemkenčio pasaka“, o veikėjai gyvuliai kuriami pagal paralelę su žmonių gyvenimu, ironizuojant. Nebūtinai šis „Žiemkentis Vaižgantas“ suvoktinas kaip aliuzija į *Vebronių buitį*, bet parašo ir paantraštės ryšys pagrįstų Vaižganto saviironiją, mat *Vebronių buityje* pasakotojas taip pat tapatinasi su gyvuliais ir vadina save žiemkenčiu: „Menkas tas mūsų, žiemkenčių, gyvenimas be jokio užtarimo, ir kad ne viltis geresnių, nors tolimų laikų – iš eilės ažuolynan, į peniukšlius pakliūti, vargu tesėtumei.“⁶⁹⁵

To paties aptariamo laiško Putinui pabaigoje Tumas rašo: „Taip, klausyk, aš svajojau Baltijoje. Ne daugiau... Tai ir ką parašiau, parašiau ne receptą Tau: kiekvienas mėginkime savaip būti laisvas, kad ir sutanotas“ (VL 166, l. [4]). Vaižganto laiškam nebūdingas suabejojimas savo žodžių tikrumu („aš svajojau“) dar kartą patvirtina šį laišką esant savotišku riboženkliu epistolinio subjekto kaitoje: nuo tarpininkaujančio reikalų tvarkytojo artėjama prie „svajotojo“, t. y. rašytojo, kuriam laiškas – saviraiškos terpė. Šis riboženklis Vaižganto *epistolarium* sietinas ir su rašytojo tapatybės prisiėmimu. Pasirodžius *Pragiedruliams*, jie „nukonkuruoja“ kitas Tumo epistolikos temas ir veikalas

⁶⁹⁵ Vaižgantas, *Raštai*, t. 1, p. 201.

tampa itin dažnu korespondencijos *personažu*. *Pragiedrulių* siužetas, pradėtas 1918 m. laiškuose saviesiems „pragiedruliams“, grindžia ir vėlyvesnį Tumo santykį su lietuvių kultūros lauke aktyviai veikiančiu Grigoniui. 1921 m. balandžio 30 d. laiške iš pradžių fiksuojama kunigo vs visuomenės įtampa: „Gal priprasiu ir imsiu elgtis, kaip pridera Bažnyčios iškeltajam bet dabar tai man labai sunku širdyje. Gaili man eilinės rolės minioje, kada mane drąsiai kumštavojo ir aš juokiaus, ne „skaudėdamas“ širdimi“ (Vaižgantas – Grigoniui, VL 174, l. 7r). Vėliau išsamiai vertinamas savas kūrinys: „O „Pragiedrulių“ pasisekimas jaunuomenės tarpe pridera nuo mokytojo. Technškai – Pragiedruliai nevykę, epizodiškai jie ko nors teverti. Klydau, manydamas, kad epopėją galima nupinti iš atskirų vaizdų, kaip Prūsų epopėją pynė Kr. Donelaitis“ (VL 174, l. 7v). Dėmesį sutelkiant į grožinės kūrybos sferą, o nebe tarpininkavimo veiklą, orientyru tampa Kristijonas Donelaitis. Tačiau Tumas šiame laiške – kaip jam būdinga – išryškina literatūros utilitariškumą, t. y. tekstų panaudojimą ugdant visuomenę: „Lietuvos Balsui pravartu būtų gauti iš Tamstos raštą, ne entuziastinių pagyrimų, tik kaip Tamsta pavartoji „Pragiedrulius“ pamokoms. Tai būtų naudinga ir kitiems“ (VL 174, l. 7v). Pabrėžtina, kad šiuo atveju kalbama ne apie kitokią naudą, bet apie savų grožinių tekstų naudingumą visuomenei.

1924 m. gruodžio 26 d. laiškas Grigoniui, kuriame paaiškinama, kaip reikėtų skaityti ir mokyti *Pragiedrulius* mokykloje – vienas nedaugelio išsamių Vaižganto „kūrybinių ritualų“ aprašymų⁶⁹⁶. Papasakojama *Pragiedrulių* parašymo Švedijoje per 3 mėnesius istorija, veikalo ištakos ir pateikiama skaitymo strategija: „Taigi visi Pragiedruliai – pripuolamas darbas ir yra rinkinys „Vaizdų kovos dėl kultūros“, o ne ištisinis veikalas. Atskirais gabalais

⁶⁹⁶ Nors Vaižganto laiškuose galime atsekti rašytojo tapatybės vystymosi etapus, apie rašymo ar genetinius ritualus jo *epistolarium* beveik nerašoma. „Kūrybinės virtuvės“ aprašymas Vaižganto laiškuose atsiranda tik retrospektyviai, daugiausia aptariant *Pragiedrulius* bei tuo periodu, kai laiškas jau pakeitęs funkciją. Atrodytų, kad viena iš priežasčių yra ta, kad literatūros rašymas niekaip neatskiriamas nuo bendros „buities“ ir priklauso visuomeninės veiklos linijai, o epistoliniuose tekstuose „nepakeliama įtampa“ apmąstoma tik sąmoningiau prisiėmus autoriaus vaidmenį.

ir reikia jie imti, dėstant“ (Vaižgantas – Grigoniui, VL 194, l. 8r). Tame pačiame laiške išdėstomi ir ateities planai:

Kad kas mane per metus aprūpintų taip, kaip dabar esu aprūpintas universiteto, aš pirmon galvon visas trejas knygas perkratyčiau ir padaryčiau cielybę; tada jau imčiaus trečiosios dalies – „Audros“, kuriai jau yra keletas vaizdų gatavų ir keletui medžiagos. Bet tai tik svajonė – aš mokytojauju, į tą darbą visai nepasirengęs. (VL 194, l. 8r)

Apie kūrybą yra svajojama – ji vertinama kaip aukštesnė pakopa po literatūros istorijos, kritikos ir publicistikos. Vien klausimas, o juo labiau autoriaus atsakymas apie jo teksto skaitymo gaires parodo, viena vertus, pasitikėjimą pastarojo autoritetu (tikriausiai dėl literatūros lauke užimamų padėčių), antra vertus, autoriaus suinteresuotumą tekstų sklaida.

Pragiedruliai kaip siužetinė linija patenka ir į Tumo bei Giros susirašinėjimą. Nors ankstyvojoje epistolinėje komunikacijoje tarp jų mezgėsi konstruktyvus bendradarbiavimo kritika santykis, matyti, kad šis modelis kinta atsiradus *Pragiedruliams* ir aiškiau prisiimant autorinę tapatybę. 1921 m. kovo 3 d. laiške Vaižgantas rašo Girai: „Girdėjau rašąs „Pragiedrulių“ kritiką. Už kritiką – nė žodžio. Mane drasko tik издевательства над обидчиком [rus. pasityčiojimas iš besityčiojančio]. Tai užgauna. Tačiau savęs aš neginsiu nė puse žodžio, kad ir kažinko prikalbėtumei man pačiam“⁶⁹⁷ (VL 172, l. 1v). Nors programiškai prisiimta orumo nuostata verčia likti nuošaliau nuo savo sukurto

⁶⁹⁷ Tikriausiai Vaižgantas čia nurodo į minėtąją diskusiją dėl kritikos sampratos *Skaitymų* žurnale (neseniai išėjusiame 1921 m. 3 nr.), mat Gira parašė tiesioginį atsaką Vaižgantui, kuriame nemažai argumentų *ad hominem* (žr. Vaižgantas, „Knygoms apginti... Nuo kritikų“, p. 77–85; E. Radzikauskas [Liudas Gira], „Literatūrai ir kritikai apginti nuo diletantizmo ir sustingimo (atsakymas Vaižgantui)“, p. 86–101). Be to, tais pačiais metais Vaižgantas pavadino Girą bolševiku dėl angažuotos Puidos tekstų kritikos (žr. minėtąją Vaižganto recenziją: Vaižgantas, „Skaitymai“, mėnesinis literatūros žurnalas, red. V. Krėvės Mickevičiaus“, p. 4). Savo ruožtu, visai tikėtina, kad apytiksliai tuo metu Tumas sužinojęs kritiko Radzikausko tikrąją tapatybę – kad tai esąs Gira, nes iki to laiko šis faktas buvo mažai žinomas. Tą paliudija pats Gira, teigdamas, kad jo tapatybė ėmė aiškėti kaip tik su *Skaitymų* žurnale spausdinama kritika (žr. [Liudas Gira], E. Radzikausko (*Liudo Giros*) kritikos raštai, p. 5). Vaižganto straipsniai ir amžininkų liudijimai rodo, kad jis buvo skeptiškai nusiteikęs anoniminės ar su išgalvotais pseudonimais rašomos kritikos atžvilgiu. Šis konfliktas sustiprina mintį, kad ankstyvesnėje epistolinės komunikacijos stadijoje ryšys „tarp darbo ir draugystės“ aktyviai veikęs kritikos modelius, o epistoliniam bendravimui ir sykiu šiam santykiui nykstant, kinta požiūris į kultūrinės aplinkos narių tekstus.

kūrinio, atriboti *bios* nuo *grafijos*, tačiau išsitemimas šioje paratopijoje – sudėtingas uždavinys. Stengiantis išlaikyti tarpininko ir naudą visuomenei nešančiojo modelį, cituotame laiške Girai paaiškinama *Pragiedrulių* kaip medžiagos literatūros istorijai samprata: „III tomą aš manau visai iš nauja perrašyti. Dabar sugrūsta lig tik medžiaga. Reiktų daugiau vidurinio ryšio“ (VL 172, l. 1v). Taigi matyti, kad epistoliniuose tekstuose aptariant *Pragiedrilius* išlieka ankstesniuose laiškuose konstruota *bio/grafijos* ambivalencija. Laiškuose Grigoniui aktualizuojama tai, kas laiškuose kitiems adresatams vadinta tarpininkavimo kaip veikimo kultūros lauke modeliu; tik šiuo kartu ji įprasminama ne asmenų-agentų, bet tekstų-agentų lygmenyje: „[I]r tos smulkmenos, kurias man teko sumeškerioti ir atsiminti, literatūros istorijai yra būtinos. Tai pirmas laipsnis, kurio pasistojęs mokslininkas galės padaryti daug netikėtų išvadų arba atitaisyti daug klaidų“ (Vaižgantas – Grigoniui, 1924-12-26, VL 194, l. 8v). Taigi Vaižgantas savo literatūros istoriko darbą (taip pat kaip grožinę kūrybą) motyvuoja kaip medžiagos ateičiai ir ateities mokslininkams rinkimą, „pirmąjį žingsnį“ kultūros lauko funkcionavime. Išskiriamas dokumentiškumo aspektas, o grožinis tekstas suvokiamas ar aiškinamas kaip tarpininkaujantis. Kitame poskyryje rašoma apie vieną iš Vaižgantui charakteringų autorystės ir įvairių literatūros lauke užimamų pozicijų sukeltos „nepakeliamos įtampos“ sprendimo būdų – priiimti autoriaus tapatybę, bet savus tekstus traktuoti kaip dokumentinius ir pernelyg autobiografiškus. Su šia linija sietinas ir aptartasis savo veikalų priskyrimas literatūros istorijos medžiagai, tarpinei literatūros stadijai.

Paties Vaižganto kaip autoritetingo kritiko ištartys apie savo tekstus nulėmė, kad jo kritikai ir literatūros istorikai perima panašią interpretacinę schemą. 1920 metais *Varpe* Anonimas išspausdino impresiją apie Vaižganto *Pragiedrilius*. Veikalas įvertinamas teigiamai ir kaip literatūros tekstas, ir kaip „dokumentas“ kultūros istorijai: „Vaižganto «Pragiedruliai» yra ne tik mūsų dailiosios raštijos pragiedruliai, bet drauge ir rimta medžiaga mūsų kultūros

istorijos rašytojui.⁶⁹⁸ Tarp Vaižganto amžininkų bene pirmasis išsamiausiai apie *Pragiedrulius* rašęs Vytautas Bičiūnas savo ilgoje – beveik šimtą puslapių siekiančioje – Vaižganto veikalo apžvalgoje apibūdina panašias ir vėliau tyrėjų plėtojamas teksto suvokimo gaires. Vaižgantas vadinamas gyvenimo „didžiūnu“, unikaliu veikėju, o *Pragiedrulius* Bičiūnas laiko „biografiniu romanu (apysaka)“, kuriame ne tik siužetas, bet ir kai kurie veikėjai yra itin autobiografiški, pavyzdžiui: „Man rodos, kad čia patsai Vaižgantas, nebe Gintautas, daro priekaištų rusų valdžiai.“⁶⁹⁹ Putinas, kuris vėlyvesnėje kritikoje pagarsėjo kaip vienas svarbiausių Vaižganto kūrybos interpretatorių, taip pat brėžia tokią interpretacinę schemą. Straipsnį pradėdamas nuo trumpo įvado į Tumo asmenį, jis štai kaip pasiteisina: „Aš nedirsiu giliau leisti į J. Tumo-Vaižganto asmenį. Aš būčiau nė nebandęs to daryti, jei rašytojo–menininko asmuo nebūtų glaudžiai sutapęs su jo kūryba ir nebūtų tapęs kartu su ja teisėtu visuomenės dėmesio ir net smalsumo objektu.“⁷⁰⁰ Autobiografiškumo paradigma ir literatūros kūrinio kaip istorinio teksto samprata Vaižganto tyrėjų plėtojama ir toliau⁷⁰¹.

„Kovos“ literatūros lauke – esminės formuojantis iš dalies autonomiškam literatūros laukui, apsibrėžiant literatūros, kritikos sampratas, formuojant skaitytoją, pradedant rašyti literatūros istoriją. Tačiau randasi suvokimas, kad, laukui pradedant veikti pagal savas taisykles, svarbiausi „kovos“ dalyviai jame yra tekstai, nes sinchroniškai tai aktyviausiai veikiantys agentai, o diachroniškai jie liudys apie tuometinio lauko būklę ir vėlesni skaitytojai atsirinks tekstus, o ne biografijas. Šią mintį Vaižgantas išplėtoja aptartame 1924 m. gruodžio 26 d. laiške Grigoniui: „Aš į rašytoją mėginu žiūrėti nebe romantiškai, neaposteožuodamas jo, nė jo veikalo. Tegul jie patys pasiima sau tinkamą vietą“ (VL 194, l. 8v). Kitaip tariant, būtent kokybiški kūriniai turi

⁶⁹⁸ Anonimas, „Literatūros atbalsiai Vydūno ir Vaižganto pasiskaičius. (Ispūdžiai)“, *Varpas*, 1920, nr. 8–9, p. 241.

⁶⁹⁹ Vytautas Bičiūnas, „Vaižganto ‚Pragiedruliai‘“, *Skaitymai*, 1922, kn. 16, p. 108.

⁷⁰⁰ Vincas Mykolaitis-Putinas, „Juozas Tumas-Vaižgantas“, *Židinys*, 1928, nr. 2, p. 120.

⁷⁰¹ Žr. Jovita Saulėnienė, „Rašytojo autoportretas Vaižganto ‚Pragiedruliuose‘“, *Literatūra XXVIII (1)*, 1986, p. 29–35.

prisidėti prie pastangos ateičiai sukurti kultūrą, tapti atskaitos tašku būsimiesiems rašytojams. Tokį požiūrį palaiko ir Vaižganto korespondentas. Rašydamas apie *Pragiedrulių*, Grigonis perima šią idėją ir konstatuoja, kad autoriaus intencijos nesutampa su skaitytojo perskaitymo akte atsirandančiomis reikšmėmis⁷⁰². Iškalbingas čia ne tik pažiūrų perėmimas ar sutapimas, bet ir tai, kad rašydamas šį straipsnį *Švietimo darbui* Grigonis remiasi Tumo laišku, kurį greta publikuoja⁷⁰³.

Iš aptartų fragmentiško epistolinio diskurso, reprezentuojančio autorinės savivokos kryptis po *Pragiedrulių* pasirodymo, aspektų matyti, kad ankstyvesniuose laiškuose pradėtas reflektuoti *bios* ir *grafijos* konfliktas bei autorystės sukelta „nepakeliama įtampa“ vėliau virsta svarbiais Vaižganto korespondencijos motyvais. Tekstiniu lygmeniu aptartojo laikotarpio laiškuose taip pat daugėja nebe *pratinimosi rašyti* strategijų, bet epistolinio pasirodymo – kai kurie laiškai tampa „literatūriškais“, vaizdingesniais, nuo poveikio subjekto pereinama prie saviraiškos subjekto. Tai susiję su Vaižganto autorinės savivokos dinamika, tačiau taip pat ir su pakitusiomis komunikacinės terpės galimybėmis – kultūros lauko dalyviai toliau koresponduoja, bet laiškas ima tolti nuo informavimo funkcijos ir „reikalo rašto“ bei dažnai tampa saviraiškos terpe.

5. 4. 4. Vėlyvasis laikotarpis: autoriaus ir kūrybos refleksija

Anot Bourdieu, meno tarpininkai kuria publiką, o Vaižganto atveju situacija specifinė: jis pats sukuria publiką, kuriai rašo tekstus, ir tik šiai publikai sustiprėjus Tumas virsta Vaižgantu, yra „iššventinamas“ į rašytojus. Šią prielaidą patvirtina Vaižganto tekstinio gyvenimo linkmė: nuo publicistikos jis pereina prie literatūros kritikos, literatūros istorijos, o vėlyvuoju laikotarpiu intensyviai rašo grožinius tekstus⁷⁰⁴. Vaižganto autorinė savivoka vėlyvuoju gyvenimo

⁷⁰² Žr. Matas Grigonis, „Dėl Vaižganto ‚Pragiedrulių‘“, *Švietimo darbas*, 1926, nr. 3, p. 255.

⁷⁰³ Tumas jam davė sutikimą, tik prašė pakoreguoti ir atsisakyti kai kurių realiųjų (žr. 1925 m. lapkričio 6 d. laišką, VL 209, l. 9r).

⁷⁰⁴ Plačiau apie tai žr. Aistė Kučinskienė, „Kas (su)kūrė Vaižgantą? Autoriaus figūros interpretacijų apžvalga“.

laikotarpiu vėl savaip transformuojasi. Autorinė tapatybė klostosi nuolatinėje įtampoje tarp tekstų pripažinimo ir savikritiško jų vertinimo. 1927 m. Vaižganto laiške Putinui svarstoma religijos ir literatūros santykių klausimu bei „iš vidaus“ aprašoma ambivalentiška kunigo-rašytojo paratopija:

Teologijoje aš nusimanau tik tiek, kiek eilinis, vidurinio mokslo kunigėlis, bet ir nemažiau; jei įsišoksta, tai, tur būt, kad nesutelpu scholastiškame griežtume ir santykiuose su Aukščiausią Galybę leidžiu sau subjektyviai elgtis, kaip romantikas. [...] *Consilium vigilantiae* man rekomenduoja „laikytis išimtinai beletristikos srities“; tur but, teaprašinėti paukštytes, kalnelius, upelius. Bet ir tada galiu nusidėti – panteizmu. O įgriebęs į sielos sritį, galiu pridaryti daug daugiau nusidėjimų „filosofijai“ ar kuriam galui. (1927-11-22, VL 232, l. [5v])

Buvimas rašytoju laikytinas dvasininko trūkumu, pabrėžiamas šių dviejų veiklų nesuderinamumas (jį ankstyvesnėje korespondencijoje ryškino Putinas). Čia labiausiai rūpi, kad 3-iojo dešimtmečio antroje pusėje *Consilium vigilantiae*⁷⁰⁵ siūlo Vaižgantui laikytis „išimtinai beletristikos srities“; jis pirmiausia vertinamas kaip rašytojas, kurio kūrybą norima kontroliuoti. Tiesa, pats Vaižgantas šį pasiūlymą vertina ironizuodamas („tur but, teaprašinėti paukštytes, kalnelius, upelius“), bet nepaneigtina, kad bažnytinė vyresnybė jo autorystę suvokia kaip svarbią tapatybės dalį.

Rašytojo tapatybė intensyviai apmąstoma vėlyvojo laikotarpio epistoliniame dialoge su Dobilu. Šio epistolinio ryšio paradoksas – santykis biografiškai nebuvo artimas, bet jų korespondencijoje randasi ryškios epistolinių subjektų išpažintys (panašiai kaip susirašinėjime su Putinu), vėliau virtusios „chrestomatinėmis“ autorių frazėmis apie kūrybą. Be kelių „reikalų raštų“, kuriuos Dobilas siuntęs Vaižgantui anksčiau, jie susirašinėja tik nuo 1927 m. ir neintensyviai; iš nuorodos viename laiške suprantame, kad išlikę epistoliniai tekstai – tikėtina – yra visi rašytieji: „Nors mūsų santykiai nebuvo tiek artimi, kad šitaip į Vaižgantą kreiptis galėčiau, bet, kadangi tiek atvirai su manimi savo laiške, kurį pavasarį, dėkui, man parašei, kalbi ir stačiai liepi kitaip nevadinti, tai

⁷⁰⁵ Tai dvasiškių tekstų tikrinimo taryba, ji minima ir Putino *Altorių šešėly*.

įsidrąsinau“ (Dobilas – Vaižgantai, 1932-11-28, p. 282). 1932 m. kovo 29 dieną, atsakydamas į laišką dėl *Naujosios Romuvos* anketos, Vaižgantas kreipiasi į Dobilą kaip į bičiulį: „Mielas man ir brangus Julijonai!“ Panašios kartos dvasininkui skirtuose tekstuose, tikriausiai turint galvoje šios klausančiosios instancijos specifiškumą (nors su juo ir beveik nebendrauta, galima galvoti apie *habitus* sutapimą), pateikiama „išpažintis“, kūrybinio kelio refleksija, kuri nebuvo taip ekspresyviai ir emocionaliai įvardyta anksčiau:

„Kūrybos“ našta man nepakeliama. Nėra talento ir vėl tos pat erudicijos. Aš negaliu tarti stipraus žodžio, kaip Tu ar Jakštas; taręs, nebepalaikyčiau jo. [...] O jei Dievulis nedavė žymaus talento pačiam, tai kam pykti, kad Jis nedavė ir kitam? Aš nedrįstu reikalauti iš kitų to ir tiek, ko ir kiek pats netesiu duoti. Aš nieko neturiu tokio sukurti, ką galėčiau parodyti pavyzdžiu. Ir man jau sunku nešti literato našta. Kurpius ir lopytojas. Kurpius pasiuva – kitiems avėti, o aš tegaliu – palopyti jau pasiūtą. *Pagaliau, gal tik grafomanija, kuris linguistas psichės pasireiškimas, vertė nenormaliaisiais politikos laikais imtis visa ko ir nebesiliauti, nė laikams sunormalėjus* [išskirta mano, – A. K.]. (Vaižgantas – Dobilui, 1932-03-29, VL 267, l. 4v [3])⁷⁰⁶

Pasirodžius *Pragiedruliams, Dėdėms ir dėdienėms* bei kitiems stambesniems grožiniams kūriniams, Tumas literatūros lauke užima „tikro rašytojo“ padėtį, tačiau toliau aprašo neišsitemkimą joje, tam tikrų profesionalumo kriterijų neatitikimą, ir tapatinasi su tautinio sąjūdžio laikotarpiui būdingu minėtu „visadirbystės“ modeliu – į jį sumenkindamas įtraukia ir savo literatūros rašymą, pavadindamas tai grafomanija (kaip ir aptartame 1913 m. monologe „Rašėjas“). Tame pačiame laiške Dobilui toliau skaitome, kaip Vaižgantas nusitolina nuo menininko „prestižo“: „Kūrėjų tarpe aš jaučiuos kaip nuogas tarp apsivilkusių. Man sarmata pakelti akis laikant po skvernu kurį menkniekėlį“ (VL 267, l. 4v [4]).

⁷⁰⁶ Vaižganto laišakai Dobilui cituojami iš: Kn. J. Tumas, „Laiškai J. Lindei-Dobilui 1927–1932 m.“, VUB RS f. 1, b. E312.

„Pirmiausia, man tenka neprisiduoti matuojamam ‚kūrėjo‘ matu. [...] Aš esu apsigimęs kalbėtojas“⁷⁰⁷, – rašoma anketoje, apie kurią laiškuose kalba Tumas su Dobilu. Taigi kalbėdamas apie savo kūrinius, autorius įvairiomis strategijomis ryškina tekstų nepriklausymo literatūrai motyvą ir pabrėžia visuomenininko veiklos modelį, kurį geriau išreiškia tarpininkavimo (čia – viešo kalbėjimo) linija. Įsivardijant „dokumentuotoju“, kūrybą vadinant „žiniomis“, „žinių raštais“, pabrėžiamas savos grožinės kūrybos neliteratūriškumas. Vertindamas retrospektyviai, Tumas taip pat pažymi, kad jo grožiniai tekstai – „brošiūrėlės“:

Iki pat 1916 metų, vadinas, per 47 metus amžiaus, kaip Žemaitėi, Vaižgantui neteko nė kartą išpažinti viena puikybės ar ambicijos nuodėmė – kas jis bent kada būtų turėjęs pretensiją ką nors literatiškai ‚sukurti‘. Iki tol pasirodžiusios plonutės ‚vaizdelių‘ brošiūrėlės nieko nelemia ir Vaižganto į Parnasą neįveda.⁷⁰⁸

Lūžine riba įvardijami 1916 m. Nors tais metais atskiru leidiniu pasirodė tik *Alegorijų vaizdai*⁷⁰⁹, *Viltyje* jau buvo skelbti *Aukštaičių vaizdeliai* (1913), *Vaivorykštėje – Vebronių buitis* (1913), 1915 m. Rygoje pasirodė *Karo vaizdai* ir *Scenos vaizdai*⁷¹⁰. Apsvarstydamas savo kūrybos eigą, Vaižgantas laikosi požiūrio, kad po intensyvesnio kūrybinio periodo ėmė vystytis „pretenzija“ rašyti literatūros tekstus. Tačiau aptariamoje anketoje toliau ryškinamas menininko padėties dvilypumas, nepaisant to, kad Vaižgantas jau perėjęs tos „pretenzijos“ etapą ir yra produktyvus bei pripažintas rašytojas: „Aš esu aš. Tegu kiti su manim skaitos, ne aš su kitais, jei esu originalus ir didelis talentas. O su talentėliu nėra ko kištis ir srovių uostinėti, kurią čia savim, vienu lašeliu pagausinus...“⁷¹¹ Iš dalies tokiu būdu Tumas pateikia ironišką savikritiką, tačiau šioje ironijoje nesunku pastebėti ir troškimą būti įteisintu kūrėju, akcentuojant

⁷⁰⁷ Juozas Tumas-Vaižgantas, „Ilgas atsakymas į trumpą paklausimą“, *Naujoji Romuva*, 1932, nr. 13, p. 289.

⁷⁰⁸ *Ibid.*, p. 290.

⁷⁰⁹ Žr. Kun. Juozo Tumo-Vaišganto, *Alegorijų vaizdai*, Lietuvių spaustuvė: Petrapilis, 1916.

⁷¹⁰ Idem, *Karo vaizdai*, Rygoje: [s. n.], 1915; Kun. Juozo Tumo Vaišganto, *Scenos vaizdai*, Rygoje: [s. n.], 1915.

⁷¹¹ Idem, „Ilgas atsakymas į trumpą paklausimą“, p. 291.

autoriaus orumą, Vaižganto vadintą „puikybė“. Be to, literatūriškosios tapatybės priėmimas ar jos geismas ryškus tokiuose liudijimuose (Antanas Venclova perpasakoja Vaižganto žodžius):

Rašydamas „Šeimos vėžius“ ir kitus savo beletristikos raštus, aš nuolat svajodavau apie tai, kad galėčiau užsidaryti kur nors, tik ne Kaune, kur būčiau toliau nuo dabartinio viso gyvenimo, kur netektų kasdien sielotis dienos gyvenimo mažmožiais, nervuotis, pykti. Tik visišką tyloj galima daug reljefiškiau vaizduotis savo herojus, su jais susigyventi, įsijausti į jų psichiką ir gamtą.⁷¹²

Įtampą stiprina „vardo“ literatūros lauke turėjimas, bet neišsitemimas *bio/grafijoje*. 1932 m. kovo 29 d. laiške Dobilui šiuo neišsitemimu *bio/grafijoje* aiškinamos dalyvavimo *Naujosios Romuvos* anketoje priežastys:

Literatūros balne aš nebepasėdžiu, kaip ir religijos balne. Dabar tik gražiai supratau, kad aš niekad nebuvau vadas ir negaliu būti. Neturiu ir pretensijų; tenkinuos kai ką pridurdamas kitiems. [...] Dėlto aš sutikau dalyvauti J Keliuočio literatūros anketoje vien tik tuo tikslu, kad vieną sykį atsiribočiau nuo „kūrybos“ ir peraukštų man nepasiekiamų jos uždavinių. [...] Nei man čia bėgti, nei kelnes turėti; nei berašyti, nei liautis rašius. Tfu! (Vaižgantas – Dobilui, VL 267, l. 4v [6])

Pereinant prie „literatūriškai talpesnių“ siužetų, epistolinis subjektas atitolsta nuo biografinio autoriaus, vartojamas trečiasis asmuo: „Nu, kaip galima būti tokiuo mažu! Vaižgantas nieko neduoda; jo raštai tik žvirbliams lesinti... O kodėl aš privalau duoti, kai man pačiam neduota? Vaižgantas nedavė. Tai ką gi padarysi? Kad būč daugiau turėjęs, būčiau daugiau davęs“ (VL 267, l. 4v [4]). Ankstyvuosiuose tarpininkavimo laiškuose Pleirytei visuomenės „daiginimas“ grįstas dovanų apykaita – dalytis su kitais tuo, ką turi ir kuo gali (talentu, darbu). Čia atsigręžiama į tą pačią dovanos cirkuliavimo situaciją („Kad būč daugiau turėjęs, būčiau daugiau davęs“), bet svarbu nebe dovana kaip faktas, o jos turinys: jei „pačiam neduota“ („Kūrėjų tarpe aš jaučiuos kaip nuogas tarp

⁷¹² Antanas Venclova, „Keli Vaižganto charakterio ir kūrybos bruožai“, *Švietimo darbas*, 1929, nr. 9, p. 807.

apsivilkusių“; „gal tik liguista grafomanija“), tai ir pasidalyti kokybiškai neįmanoma. XIX a. pab.–XX a. pr. epistoliniame diskurse steigta dovanos savaiminė vertė (net ir atsisakant tekstų autorystės), o profesionalėjant literatūros laukui nesuinteresuotas dovanos cirkuliavimas kinta į pagal kokybinius kriterijus veikiančią „prekių“ rinką (minėtas ir ekonominio intereso radimasis). Galima prisiminti Lewis'o Hyde'o mintį: „Dovanos yra asocijuojamos su bendruomene ir su įsipareigojimu kitiems, o prekės asocijuotinos su susvetimėjimu ir laisve.“⁷¹³ Vis dėlto, Vaižgantas šiame laiške literatūros lauko ateitį vertina viltingai ir įsivaizduoja lietuvių literatūros progresą, kuriame dovanos apykaita bus pratęsta: „Aš kaiko daviau, jaunieji kaiko davė, jie ir daugiau duos, tai matos iš Alantų, Inčiūrų ir kitų. Jie duos daugiau. Jie gauna mokslo ir pavyzdžių. Tegul jiems Dievas padeda“ (VL 267, l. 4v [5]). Literatūrinėse talento dovanų dalybose esmingas ir dar kartą prisimenamas laiškuose Pleirytei suformuluotas principas „co kaže duch boży“ [lenk. ką liepia Dievo dvasia] – privalu kliautis natūralia prigimtimi. Todėl net ir optimistinėje pasaulėžiūroje kritikuojama tai, kas yra ne tikra, o kaukiška: „Nei ‚Keturi Vėjai‘, nei ‚Tresiasis Frontas‘ jų [klasikų, – A. K.] neatstos. Jie melagiai; kalbėjo iš mados, ne iš širdies. Aš prieš juos rašiau, o jie tai juokais nudėjo, šablonu palaikė. O dabar nėra didesnių šablonistų kaip tie keturvėjininkai su Petrėnu ‚N. Žodyje‘“ (VL 267, l. 4v [5]).

Kalbėjimas trečiuoju asmeniu apie „Vaižgantą“ Tumo laiške Dobilui atskiria autorių nuo herojaus: „To reikalavo objektingumas, už tai nepyk, aš Tave vistiek aukštai vertinu ir Tu tai numanai. Veikalą nagrinėti netolygu asmenį užgauti“ (VL 267, l. 4v [6]). Kadangi laiškas rašančiojo „aš“ yra neretai suvokiamas kaip realiojo asmens metonimija, kuomet imama kalbėti apie fikciją, grožinę kūrybą, šis realusis „aš“ atribojamas nuo grožinių tekstų autoriaus. Vaižganto *epistolarium* nebūdingas parašas slapyvardžiu atsiranda tik tuose laiškuose, kuriuose yra svarstomi vienaip ar kitaip su literatūros lauku

⁷¹³ Lewis Hyde, *op. cit.*, p. 69.

(dažniausiai – paties Vaižganto kūryba) susiję klausimai. Pavyzdžiui, šiame laiške Dobilui pasirašoma taip: „Alleluja. / Tavo – Vaižgantas“.

Vaižganto slapyvardis įprastai funkcionavo kaip rašytojo tekstinės tapatybės įvardijimas, nes publicistinius straipsnius šiuo pseudonimu jis pasirašydavęs dažniausia tik iki spaudos draudimo panaikinimo⁷¹⁴ (pats Tumas yra universitete skaitęs paskaitą „Tumas apie Vaižgantą“). Bet kokių atveju, Vaižganto slapyvardis nebuvo anonimiškas – jis buvo atpažįstamas kaip viena iš autorinių projekcijų. Tai svarbu, mat Tumas kelis kartus yra rašęs į spaudą apie neteiktiną „dangstymąsi“ po anonimiškais slapyvardžiais⁷¹⁵, taigi „Vaižganto“ pseudonimas nėra dangstymasis – tai autorinės tapatybės aktualizavimas. Įprastai laiškas pasirašomas slapyvardžiu tuomet, kai autorinė tapatybė dominuoja prieš kitas, pavyzdžiui, 1926 m. rugsėjo 3 d. Vaižganto laiške Girai, kuomet rašoma apie pažeistas autoriaus teises⁷¹⁶. Pasirašoma „Vaižgantas“ (parašas pabrauktas), o pačiame laiške piktinamasi Giros redakcine savivale: „Redaktorius malonėjai mano raštą pataisyti, daug ko išmesti, kalbą ir rašybą pavartoti saviškai. Reikėjo per telefoną pasitarti, dabar toks pasielgimas padarė man nemalonaus įspūdžio“ (VL 216, l. 4r).

Korespondencijoje su Gira Tumo ir Vaižganto atskyrimas iš tiesų susiklosto ankstyviausiai. Dar 1913 m. Gira laišku kreipiasi į „Kunigą Juozą“, bet tekstų prašo iš „Vaižganto“, taip sukurdamas specifinį santykį tarp antrojo ir trečiojo asmens: „Dabar, ar gavai, Kunige Juozai, iš Rinkevičiaus, Vaivorykštę“. Įsakiau jam įsiųsti Tamstai, kaip būsimajam bendradarbiui, nes tikiuosi, jog jei ne antrai, tai bent trečiai knygai šį-tą gausiu iš Vaižganto“ (Gira – Vaižgantui, 1913-05-06, p. 157). Vardo-slapyvardžio įtampa panašiai formuluojama ir

⁷¹⁴ Tumo redaguotos *Vilties* pirmajame numeryje pateikiamos leidinio nuostatos („Ko geidžiame iš pačių bendradarbių?“) ir vienas iš reikalavimų rašantiesiems yra „pasirašyti tikromis savo pavardėmis“, primenant, kad spaudos draudimo metai jau pasibaigę, todėl kultūros lauke reikia skaidrumo: „Būkime tad drąsūs, Bendradarbiai, atmindami, kad aiškų darbininkai tepadarą aiškų laikraštį“ („Vilties“ Redakcija, „Pirmieji žingsniai“, *Viltis*, 1907, nr. 1, p. 3).

⁷¹⁵ Pavyzdžiui: „Tai ir kogi čia slapstyties? Veikkime atvirai, drįzdami pasisakyti, kas esame. Nevartokime be tam tikro priverstino reikalo slapyvardžių“ (K. J. Tumas, „Vyrai, drąsiai!“, *Rygos garsas*, 1915, vasario 19 d., nr. 20, p. 1).

⁷¹⁶ Aiškesnė autorinių teisių samprata kristalizuoja bėtent literatūros lauko ankstyvojoje stadijoje.

žaidybiškame 1920 m. gruodžio 19 d. Miko Petrausko laiške Vaižgantui. Petrauskas prašo parašyti operai libretą ir kreipiasi į „Gerb. Kunigą“, kad šis pakalbintų „Vaižgantą“: „Bukit malonus, Gerb. Kunige ir pakalbėkit su Vaišgantu, kad jis man prirengtu kokių libretto operai“ (VUB RS f. 1, b. F16, l. 24r). Toliau antrojo ir trečiojo asmens opozicija tik stiprinama: „Žinau kas yra Vaišgantu, taigi Tamista tik jam ir galit prilipt ką-nors padaryt scenai“ (l. 24r). Nors Petrauskas žaidžia *bio/grafijos* ir vardų skirtimi, atrodo, kad *bios* nuo *grafijos* labiau atskiriami nei suvokiami kaip bendramačiai. Giros ir Petrausko laiškuose antrasis asmuo (įvardijant realųjį vardą ar pareigas) pasirenkamas laukiant tiesioginio atsakymo, reakcijos iš realaus žmogaus („Dabar, ar gavai, Kunige Juozai [...]“, „Bukit malonus, Gerb. Kunige [...]“). Trečiasis asmuo padeda pabrėžti skirtį tarp biografinio ir visuomeninio subjektų bei poveikio ir saviraiškos subjektų, pavyzdžiui, cituotame Giros laiške rašoma: „Visų pirma siunčiu visos širdies užuojautą dėl mirties Tamstos a. a. giminiečio [...]. [E]su tikras, jog Tumas-Vaižgantas mokės ir didžiausiam skausmui ir pats, be kieno nors nurodymų, surasti savyje tvenkinį, jog tasai asmeninis sopulys neatsilieps Jo visuomeniniame darbe“ (Gira – Vaižgantui, 1913-05-06, p. 156).

Tokio dvilypumo esama ir dialoge su Dobilu. Kreipdamasis į mažai pažįstamą Dobilą, Tumas kaitalioja antrąjį ir trečiąjį asmenis: „Po Velykų atostogų ėmiau skaityti apie J. Dobilą, nors į tai mažiausia prisirengęs. Švenčių metu ketinau tyčia nuvykti Panevėžin ir gerai išsišnekėti su pačiu Dobilu. [...] Duok man jo adresą. Laiką pataikysiu“ (1927-05-01, VL 224, l. 1r). Tas pats pastebima ir paraše: „Nesitęsk, Drauge, man visa to reikia penktadieniui. / Mano klausytojai Dobilo labai domisi / Labai jį vertindamas, lieku“ (VL 224, l. 1v). Tokiu būdu sukuriama aiški perskyra tarp biografinio ir *grafinio* lygmenų: pabrėžiamas rašytojo nesutapimas su asmeniu, tačiau žaidimas paradoksalus, nes ir pasikalbėti Tumas ketina važiuoti „su pačiu Dobilu“. Kadangi rašoma apie (auto)biografinius dalykus, bet vis tiek renkamas vartoti pseudonimą, galėtume manyti, jog ryškinama būtent literatūrinė biografija.

Distancija tarp Tumo ir Vaižganto epistoliniame diskurse formuojama beveik sinchroniškai su autorinės tapatybės prisiėmimu –

ankstyvojoje tarpininkavimo korespondencijoje tokio distancijavimosi nepastebėta. 1933 m. *Vaižganto gyvulėliuose* pasirodžiusiame vaizdelyje „Žemėtvarka – gražu“ teksto pasakotojas, kreipdamasis į skaitytojus, prisiima rašytojo pseudonimą („Bet aš, dėdė Vaižgantas, lyg nesu suinteresuotas“⁷¹⁷). Todėl neatrodo, kad slapyvardis galėtų būti laikomas tik tokiu, kuris spaudos draudimo sąlygomis atliko priverstinio tapatybės slėpimo funkciją; atvirkščiai, epistolinio subjekto ir jo adresatų ryškinama skirtis ir vis dažnėjantis kreipinys į „Vaižgantą“ bei pasirašymas pseudonimu laiškuose rodo, kaip epistoliniame diskurse ima vis aktyviau skleistis literatūrinė tapatybė. Perėjęs skirtingas autorinės savivokos raidos stadijas, Vaižganto epistolinis subjektas tampa ne tiek poveikio subjektu, kiek saviraiškos subjektu, o jo laiškuose pradeda dominuoti ne tarpininkavimo galia, o epistolinis pasirodymas.

⁷¹⁷ Vaižgantas, *Raštai*, t. 2, p. 133.

VI. Epistolinis pasirodymas šeimos korespondencijoje: *Laiškai Klimams*

6. 1. Laiškai Klimams – epistolinis naratyvas

*Laiškai Klimams*⁷¹⁸ – atskiru leidiniu išleistas tekstų korpusas, taigi jis gali būti skaitomas kaip naratyvas, kurio fragmentiškumas buvo struktūruotas redaguojančiosios instancijos. Šio rinkinio pasakojimas kitoks nei aptartų rankraštinių laiškų: jis metonimiškai nukreipia į ekstratekstinius elementus, bet jį galime skaityti kaip uždara, vientisą tekstą⁷¹⁹. Be to, nuo aptartų laiškų šis rinkinys skiriasi tuo, jog tai korespondencija su giminėmis – sesers dukra Brone Mėginyte-Klimiene⁷²⁰, jos vyru Petru Klimu⁷²¹ ir kita sesers dukra Barbora Mėginyte-Lesauskiene⁷²² bei jos vyru Pranu Lesauskiu⁷²³ (taip pat jų vaikais – Egle Klimaite⁷²⁴, Petru Klimu jaunesniu⁷²⁵ ir Vytautu Lesauskiu⁷²⁶), vykusi vėlyvuoju Vaižganto gyvenimo laikotarpiu: aktyviau nuo 1924 m. iki 1933 m. (Tumo mirties). Laikantis prielaidos, kad *Laiškai Klimams* yra nuoseklus pasakojimas, į tyrimą beveik neįtraukiami išlikę Vaižgantui rašyti giminių

⁷¹⁸ Laiškai cituojami iš: Vaižgantas, *Laiškai Klimams*, parengė Petras Klimas jnr., redagavo Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998. Cituojant skliausteliuose nurodomas puslapio numeris, laikomasi leidinyje įvestos laiškų numeracijos nuo 1 iki 399.

⁷¹⁹ Janet Gurkin Altman, „The Letter Book as a Literary Institution 1539–1789: Toward a Cultural History of Published Correspondences in France“, *Yale French Studies: Men/ Women of Letters*, 1986, no. 71, p. 17–62.

⁷²⁰ Bronė Mėginytė-Klimienė (1892–1957) – Vaižganto sesers Severijos dukra, dirbusi mokytoja, šifruotoja. 1921 m. susituokė su Petru Klimu.

⁷²¹ Petras Klimas (1891–1969) – istorikas, publicistas, diplomatas. 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės akto signataras.

⁷²² Barbora Mėginytė-Lesauskienė (1896–1975) – Vaižganto sesers Severijos dukra. Dirbo mokytoja, nuo 1925 m. – Lietuvos pasiuntinybėje Romoje, vėliau – Kaune buhalterė. 1928 m. susituokė su Pranu Lesauskiu.

⁷²³ Pranas Lesauskis (1900–1942) – matematikos mokslų daktaras, Lietuvos kariuomenės pulkininkas.

⁷²⁴ Eglė Klimaite (1922–2008) – Bronės ir Petro Klimų dukra.

⁷²⁵ Petras Klimas Jaunesnysis (1930 – ?) – Bronės ir Petro Klimų sūnus, diplomatas.

⁷²⁶ Vytautas Lesauskis (1930 – ?) – Barboros ir Prano Lesauskių sūnus, fizikos mokslų daktaras.

laiškai⁷²⁷. Jie pasitelkiami tik apibrėžiant epistolinės komunikacijos modelį pačioje analizės pradžioje.

Nors šis epistolinis polilogas yra įsiužetinamas kaip vientisas naratyvas, nemaža dalis laiškų yra gana uždari ir išbaigti savyje „trumpi pasakojimai“. Šis uždarumas kuriamas kreipinio, laiško turinio ir parašo derme. Būdingiausi parašai *Laiškuose Klimams* – „Jūsų Dėdė“, „Jūsų dėdė Juozas“, „Tavo dėdė“, „Kun. Juozas“, tačiau būtent šioje šeimos korespondencijoje parašai labai įvairuoja ir dažniausiai tą lemia epistolinio subjekto santykis su teksto turiniu. Pavyzdžiui, 1924 m. birželio 17 d. laiške Vaižgantas rašo Bronei apie jos vyro Petro vizitą Kaune ir pasakoja, kad šis su juo praleidžia labai mažai laiko. Informacija pateikiama po tokios kreipinių sekos: „Brone! Signora! Ekscelencija, ar kaip ten Tave dabar vadinti!“ (p. 22), o šis žaismingumas palaikomas visame laiške: „Bučiuoju Tave ir sveikinu Signoriną Eglę“. Intymioje korespondencijoje yra ir su privačiu bendravimu šeimos rate susijusių kreipinių, pavyzdžiui: „Rūkštele ar Smilgele, nebeatmenu, kaip Tave Kazys rekomendavo!“ (Vaižgantas – Barborai, 1921-11-04, p. 47). Dar aiškesnis laiško, kuris „atidaromas“ kreipiniu ir „uždaromas“ parašu, pavyzdys yra 1927 m. kovo 2 d. laiškas Petrui ir Bronei Klimams, prasidedantis taip: „Mano Mielieji, Brone, Petrai! Šitą raštą pradedu visai nekatalikiškai – nei pelenai, nei atgaila man nerūpi, nes aš pilnas džiaugsmo ir ramumo, kurių man įkvėpė Tavo, Petrai, laiškas iš II-26 d. ir – šliafrokas.“ Tuomet rašoma apie Kauno visuomenę, Lietuvos politiką Vilniaus klausimu, o laiškas pabaigiamas: „Pagarbintas Dievas, kurs rodo malonės Klimam, Vilniui ir Kaunui!“, jis pasirašomas: „Jūsų Diedė (su klaida)“ (p. 115).

Taigi galimos kelios *Laiškų Klimams* uždarumo ir vientisumo interpretacinės schemos; šiame tyrime pavieniai laiškai laikomi „reikšmingomis detalėmis“, kurios per naratyvinį taką ir izotopinius atsikartojimus susisieja į

⁷²⁷ Visi laiškai saugomi Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje: „Petro Klimo laiškai kn. J. Tumui. 1921–1933 m.“, f. 1, b. F331; „Br. Mėginaitės-Klimienės laiškai kn. J. Tumui. 1914–1933 m.“, f. 1, b. F317; „Barbės Mėginaitės-Lesauskienės laiškai kn. J. Tumui. 1921–1933 m.“, f. 1, b. F319; „Prano Lesauskio laiškai kn. J. Tumui. 1928-II-20–1933-III-25“, f. 1, b. E212.

vieną pasakojimą. Vienijantis rašantysis nepadaro šio rinkinio unifikuotu – laiškai yra skirtingų režimų, apimties ir modalumų, tačiau sudaro bendrą įsiužetintą naratyvą ir juos galima skaityti kaip epistolinio subjekto naratyvinį taką. Lizos Stanley įvardintas *atskiras pasaulis*, kuris atsiranda bet kuriame tęstiniame susirašinėjime, šiuose laiškuose yra kartinė ašis nusakant pasakojimo specifiką. Jį galime identifikuoti per tris aspektus: metatekstinį lygmenį (laiško autoreferentiškumą), atsikartojančius motyvus, kurie per nuorodas į ekstratekstinius elementus sukuria išskirtinę epistolinę aplinką, bei epistolinį subjektą – visi šie elementai aptariami tolesniuose poskyriuose.

Šių epistolinių tekstų rašymo aplinkybės bei raiška parodo, kad sinchroniškai jie taip pat sudarė atskirą tekstinį korpusą, o pasitelkę ankstesnius Vaižganto laiškų fragmentus apie korespondencijos fenomeną, juos galime suvokti kaip fiksuojančius aiškią epistolinio subjekto transformaciją. 1914 m. sausio 30 d. Vaižgantas rašo Kazimierui Jokantui⁷²⁸ apie vangumą susirašinėjant su artimaisiais: „Aš labai šykštus privatinių laiškų. Nemoku jų rašyti ir neapsakomai tingiu. Jei kas paindomautų mano korespondencijos, nedaug jos terastų“ (VL 163, l. 17 r.). Panaši mintis išsakoma anksčiau cituotame 1923 m. laiške Joanai Šernienei: „Matai, aš labai negreitas šnekėtis bereikalo. Iš viso mano raštų labai nedaug tegauna giminės. Gal tai ir negerai“ (1923-04-06, VL 180, l. [3r]). Nepaisant to, kad Vaižgantas pabrėždamas ryškina nemėgstantis ir neskubantis koresponduoti su artimaisiais, nes tokia korespondencija yra šnekėjimasis „be reikalo“, nuo 1924 m. ima klostytis dažniu ir emocijomis intensyvus epistolinis polilogas su šeimos nariais. Toks išskirtinis susirašinėjimas prasideda pasikeitus Vaižganto biografijos aplinkybėms: jis „įteisinamas“ dvasininkų luome (nuo 1920 m. – Vytauto Didžiojo bažnyčios rektorius, nuo 1921 m. – Žemaičių vyskupijos katedros kapitulos Garbės kanauninkas), literatūros tyrimų srityje (nuo 1922 m. universitete dėsto

⁷²⁸ Kazimieras Jokantas (1880–1942) – pedagogas, publicistas, visuomenininkas, gydytojas. Su Vaižgantu galėjo būti pažįstamas iš Mintaujos gimnazijos laikų (ten mokėsi nuo 1894 iki 1896 m.). Epistolinis santykis su Tumu užsimezgė 1907 m., Jokantui nusiuntus savo tekstą į *Viltį*. Vaižgantui tekstas patiko ir jis pakvietė Jokantą bendradarbiauti laikraštyje. Pastarasis sutikęs, o vėliau susirašinėjimas pratęsiamas Tumui jau gyvenant Laižuvoje – 1912–1913 m.

literatūros istoriją) ir pakinta padėtys literatūros lauke (išleisti *Pragiedruliai*, parašyta apysaka *Dėdės ir dėdienės*). Maždaug tuo periodu jau nebesikuria nauji Vaižganto viešieji vaidmenys, o pats epistolinis diskursas nebe priespaudos, o laisvės sąlygomis (be to, nemažai daliai inteligentų fiziškai telkiantis laikinojoje sostinėje – Kaune) taip pat keičia funkcijas: menksta veiksena ir tarpininkavimo galios, tad „reikalas“ komunikuoti laiškais susijęs su tuo, jog jie funkcionuoja kaip performatyvus savikūros ir saviraiškos tekstas.

Ankstyvajai Vaižganto korespondencijai keltas klausimas apie epistolinio diskurso reikšmę kultūriniuose procesuose, o *Laiškuose Klimams* atitolstama nuo socialinio kapitalo dalybų – epistolinis tekstas orientuojamas į tekstinį lygmenį. Šiam susirašinėjimui keliama klausimai: koks epistolinis subjektas kuriasi, koks santykis tarp ekstratekstinių (istorijos) realiųjų ir tekstinių (pasakojimo) aspektų, kokios vertės plėtojasi bei kaip tai susiję su epistoliniu diskursu bei jo funkcijų kaita? Tripakopė laiškų analizės strategija ankstesniuose skyriuose taikoma atsižvelgiant į kurio nors lygmens dominavimą, o šiame ji pritaikoma visam rinkiniui, pradedant nuo laiško kaip įvykio, toliau aptariant laiško raiškos bruožus (laiškas – turinys pats sau) ir baigiant laiško naratyvu. Gitana Vanagaitė prieina prie išvados, kad „*Laiškai Klimams* kaip vientisas tekstas sukuria naują tikrovę, kurios pavieniai laiškai neturėjo“⁷²⁹. Tyrime rūpi, koku būdu formuojasi ši nauja tikrovė, todėl analizė pradedama nuo šio klausimo, nagrinėjant du esminius *atskiro pasaulio* radimąsi nulemiančius aspektus: laiškų autoreferentiškumą ir specifinį erdvėlaikį.

6. 1. 1. Atskiras korespondencijos pasaulis: autoreferentiškumas ir erdvėlaikis

Kiekvienos įsiužetintos korespondencijos atveju galime kalbėti apie Stanley aprašytą laiškais kuriamą *atskirą pasaulį*. Kartais net manoma, kad epistolinėse praktikose egzistuojantis *atskiras pasaulis* gali būti fiktyvus kaip grožinių tekstų pasauliai: „Laiškai, visuomet socialinės interakcijos priemonė,

⁷²⁹ Gitana Vanagaitė, „Vaižganto *Laiškai Klimams*: laiškas kaip autobiografija“, p. 181.

gali virsti ‚literatūra‘ [...] kultūrinėse situacijose, kuriose rafinuota visuomenė pati imama suvokti kaip meno kūrinys.“⁷³⁰ Epistoliniai tekstai, anot Algirdo Juliaus Greimo, „beldžiasi į retorikos duris reikalaudami, kad leistų jiems, kaip literatūriniam žanrui, patekti į Literatūrą“⁷³¹. Reikšmingas čia yra laiško autorefleksijos aktas – sąmoningas epistolinių praktikų specifikos suvokimas. Kadangi epistoliniai tekstai mažai apriboti žanriniu požiūriu⁷³², „žanrinė sutartis“ neretai „pasirašinėjama“ tik rašymo/skaitymo aktų metu, t. y. laiškuose dažni autoreferentiški svarstymai: juose apibrėžiamos teksto ir santykio ribos bei teksto funkcija, atsirandanti kiekvieną kartą situaciškai.

Laiškas, kuriame pirmą kartą aiškiai reflektuojamas laiško įvykis ir epistolinis santykis, laikomas šios komunikacijos įsiužetinimo pradžia (iki jo rašyti tekstai buvo informacinės žinutės). Tai publikacijoje 8-uju numeruotas laiškas, Vaižganto rašytas Petruui ir Bronei Klimams 1924 m. sausio 13 d.:

Norėjau judum prirašyti daug gražių žodžių ir susilaikiau, kad judu pajustumėta sąžinės graužimą. Ir vargu judu beturita sąžinė. Taip visas Kaunas, visi judviejų draugai ir prieteliai lemia. Pirmutinę žinutę aš tegavau Trims Karaliams, o iki tam laikui gaudavau rausti, kai pažįstamieji sutikdami vis man įkyrėdavo su tuo pačiu stereotipiniu, ką gi Klimai rašo, kaip jiedu besilaiko? O kaip tik aš ieškodavau progos kitų paklausti, ką gi judu jiems berašote. (p. 15)

Vadinasi, santykį įsiužetina korespondencijos apmąstymas, persipynęs su epistolinės apykaitos geismu. Šiame laiške taip pat suformuluojami į ekstratekstinę realybę vedantys atsikartojantys Tumo aplinkos elementai, vėliau konfliktiškumo ir geismo keliu susirašinėjimą palaikantys motyvai. Svarbiausieji iš jų: Kauno aplinka („Kaune atmosfera baisiai sunki“), Kauno „kūnas“ („Sniego per meterį, tai žemė vis delto neišalusi“), Vaižganto epistolinio subjekto kūniškumas („Vis delto gėriau šampano, nedaug, o delto smarkiai prakaitavau atgulęs ir buvo man labai gera bažnyčioje“), kultūrinės

⁷³⁰ William Mills Tod III, *op. cit.*, p. 4.

⁷³¹ Algirdas Julius Greimas, *op. cit.*, p. 23.

⁷³² English Showalter Jr., *op. cit.*, p. 125.

veiklos ir dvasininkijos įtampa („Geriau dirbti su bet kuo kultūrai, kaip sabotuojant kitus, pačiam nieko neveikti. Mano sąžinei tai nuodėmė ir aš paprieštaravau Vyskupijos Kurijai“, p. 15–17), taip pat svarbūs kiek vėliau epistoliniuose tekstuose atsirandantys Nemuno ir šuns Kauko⁷³³ siužetai. Šiuo atveju pravartu atsižvelgti ir į laiško atsakymą: 1924 m. sausio 18 d. Tumas gauna Bronės ir Petro kartu rašytą laišką (su kreipiniu „Brangus mūsų Dėde!“), kuriame atliepiama laiškų nerašymo, uždelsimo mintis: „Perskaitytė Dėdės laišką pajutome ištikruju sąžinės graužimą. Petras liepė tuojau sėstis ir rašyti, nes jis pats nuolat užimtas“⁷³⁴ (l. 3r). Toks „sąžinės graužimas“ dėl nerašymo vėlesnėje korespondencijoje yra bene dažniausia Vaižganto giminių laiškų pradžia, kuria epistolinis diskursas įsiužetinamas per dovanos santykį.

Tolesniuose laiškuose vienas dažniausiai pasirodančių autoreferentiškų motyvų – laiškų ir grožinės literatūros tekstų artumas. 1926 m. vasario 9 d. laiške Klimui savuosius epistolinius tekstus Tumas įvardija kaip feljetonus: „Susidarė trejos devynerios reikalų, tai ryžaus tiesiai į Tave kreiptis, nors atsakyti gali ir kas kitas. Aš ir dažniau Tau parašyčiau, bet kai esi prisiekęs ‚beletristikos‘ neskaityti, o mano epistolarinė forma – feljetonas, tai nė nedrįstu gaišinti“⁷³⁵ (p. 53). Kitaip tariant, sąmoningai priimamas epistolinio teksto literatūriškumas, o 1926 m. liepos 23 d. pats laiškų rašymo aktas prilyginamas kūrybiniam aktui: „Tų ilgų mano raštų, kurie ne tiek reikalu, kiek *beletristišku niežtėjimu* [išskirta mano, – A. K.] rašomi, gal nė nepaskaitai iki galo“ (p. 81). Laišką kaip saviraiškos aktą, vykdomą iš dalies dienoraštiniais, išsikalbėjimo tikslais, Vaižgantas įvardija ir 1929 m. lapkričio 29 d. laiške Klimams: „Kitiems nieko neparašau, o Jus apipilu raštais. Taip darau **sau**⁷³⁶ palengvinti, nes Jus

⁷³³ Pavyzdžiui: „Ė mano Kaukiukas tai jau visas kavalierius: tai flirtuoja ir apdraskytom ausim pareina“ (8 laiškas); „Kaukiukas jau brendęs vyras. Jau jis ir į vakaruškas veržias. Andai sugrįžo vieną ausį kruviną parsinešdamas: matyt didesnis konkurentas nusukė ausį“ (9 laiškas, p. 16).

⁷³⁴ Klimo laišakai cituojami iš: VUB RS f. 1, b. F331.

⁷³⁵ Į šį ironišką priekaištą Klimas atsako nevengiantis Vaižganto epistolinės beletristikos: „Man rodosi, kad nereikėtų taip plačiai suprasti ‚beletristikos‘ išsižadėjimo. Ypatingai niekuomet nesu išsižadėjęs epistoliarinės beletristikos, jeigu jau paliksime tą terminologiją“ (Klimas – Vaižgantui, 1926-02-17, l. 23r).

⁷³⁶ Čia ir toliau paryškinimai iš leidinio. Laiškų rankraščiuose šiais atvejais būta ne paryškinimų, o pabraukimų. Pavyzdžiui: „tuojau“ rankraštyje, „tuojau“ mašinraštyje, knygoje

myliu ir Jumis sielojuos. O ką **Jūs** su tais raštais darote, man vis tasia. Paskaitote, gerai; įkyri dukart per savaitę gaunant iš vienu rankų, dėkitės į archyvą“ (p. 258).

Taigi laiškų tekstų ir grožinės literatūros gretinimas korespondencijoje su šeimos nariais parodo, kad kūrybinis laiško rašymo procesas kartais yra svarbesnis nei poveikis adresatui. Korespondencijos „vidujybė“ aprašoma laiške Klimui 1930 m. vasario 11 d.:

Pasiteisinimų, kad retai rašai, nevartok savo laiškuose: aš jau rašiau, kad tai man nesudaro nei afronto, nei konvenansinės nuodėmės. Geriau gauti iš širdies ir tinkamu laiku įspiruotą retą laišką, neg mandagią отписку [rus. atsirašymą]. Kai man norisi su jumis plepėti, aš vis tiek plepėsiu, nežiūrėdamas jokios eilės. (p. 270)

Čia laiškas taip pat apibūdinamas kaip iš dalies monologinis – išsakyto ar išsirašyto aktas. Laiško kaip paties sau turinio, saviraiškos realizacijos samprata aktualizuojama ir dažniau, pavyzdžiui: „Tavo laiškus aš mielai skaitau, bet negildink sau širdies, kad ne į visus man atsakai. Aš turiu laiko, tai rašau jums kuo ne kasdien; negi galiu laukti ir iš jūsų atsakų – kasdien. Kartais tyčia papasninkauju, nerašęs, kad labiau išalktumėte; bet ilgai neišlaikau“ (Vaižgantas – Klimui, 1928-06-29, p. 188). Tačiau, nepaisant galimo laiško savipakankamumo (jis – kaip laisvalaikio užsiėmimas: „Aš turiu laiko, tai rašau“), pasirodo ir komunikacijos laiškais alkis, o jos nebuvimas laikomas pasninku. Toks komunikacijos geismas yra sietinas su laiško metonimiškumu, susisaistymu su žmogaus kūnu⁷³⁷.

– „tuojau“ (4 laiškas). *Laiškų Klimams* rankraščiai ir mašinraščiai saugomi: LLTIB RS f. 1, b. 7420.

⁷³⁷ Jei laikome laišką medija, specifine terpe, galime prisiminti Marshallą McLuhaną, suformulavusį, kad medija yra žmogaus juslių tęsinys, kuris „modeliuoja ir valdo žmonių bendravimo bei veiklos mastą ir formą“ bei sugeba „patirtį paversti naujomis formomis“ (Marshall McLuhan, *Kaip suprasti medijas: žmogaus tęsiniai*, iš anglų kalbos vertė Daina Valentinavičienė, Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 27, 72). Laiškas kaip „juslių tęsinys“ atliepia epistolinių naratyvų metonimiškumo idėją. Laiškų mainai laikomi „mintis sujungiančiais“ (ir metonimiškai reprezentuojančiais gyvenimą): „Ir vėl prisirinko daugybė reikalų, kurie versta verčia mane atsitraukti nuo propesoriaus darbo ir mintimis nukilti į Paryžių“ (Kaune, Vaižgantas – Klimui, 1926-02-13, p. 55). Kartais šis metonimiškumas kuriamas per fizinius objektus, kurie taip pat reprezentuoja žmogaus kūną, jo fizinę egzistenciją. 1930 m. gruodžio 17 d. laiške Lesauskiams rašoma: „Skubu man pasiųsti Jums nuo savo stalo pašvęstą plotkelį į ženklą šventos santarvės ir vienybės“ (p. 319); 1930 m.

Kartais išsikalbėjimo poreikis toks stiprus, kad tą pačią dieną siunčiami du laišakai: „Nors aš šiandei jau esu paleidęs unt jumus vieną laišką, tačiau del itin svarbių nuotykių, kurių buvome visi liudytojai, negaliu susilaikyti nepaleidęs antro“ (Vaižgantas – Bronei, 1927-03-02, p. 115). Šis šeimininis artumas Tumo aptariamas 1927 m. balandžio 19 d. laiške, adresuotame Petrui ir Bronei Klimams: „Jei tik aš esu Jums naudingas bent savo laiškeliais, aš jų netingėsiu Jums prirašyti. [...] jūsų šeima man vienintelė pasaulyje artima ir nėra tos dienos, kad aš apie jus neatminčiau. [...] Įdomiau bendrauti per popierių. Rašai tik kas gera, tai ir malonės daugiau pritvinksta“ (p. 121). Mintis, kad „įdomiau bendrauti per popierių“ patvirtina epistolinio diskurso kaip *atskiro pasaulio* funkcionavimą, o šis kitoms terpėms nebūdingo raštiško bendravimo modelis formuojamas per empatišką ryšį. 1931 m. vasario 19 d. Vaižgantas rašo Klimui apie jo sesers mirtį ir išryškina per laiškus įgalinamos komunikacijos bei dialogo būtinumą kaip apskritai apibrėžiantį žmogaus būtį:

Nejaugi taip visiems: man, Tau, Bronei?? Buities problema. O būti norisi, nors ir numirus. Aš visomis pajėgomis protestuoju prieš nebuitį. Aš – būsiu, Tu – būsi, Marijona – bus. Tik nutolusi, kaip amerikantai už vandenyno. Su jais yra komunikacija – paštas, telegrafas, telefonas, ir aš ramus, nors jų niekados nebepamatysiu. Mirusieji žemėje nutolsta dar labiau [...]. (p. 326)

Vadinasi, net mirties problema suvokiama kaip *komunikacijos* problema, kaip *nebuvimo kartu* klausimas. Ši komunikacija – išskirtinai rašytinė, o pats susirašinėjimas (raštas) gali modeliuoti subjektą: „Prašiau, kad ji man pasveikinimą atsiųstų. Parašysiu ir dažniau. Juk ir man ji brangi, ir aš noriu, kad jai būtų gera pasauly gyventi, su ja ir kitiems“ (kalbama apie Eglės auklėjimą, Vaižgantas – Bronei, 1931-02-27, p. 329).

Savęs dovanojimas laišku (ir laiško dovanos lūkestis) sukuria ypatingo artumo terpę. 1927 m. birželio 16 d. Vaižgantas rašo Klimui: „Darais, Petrai, man vis brangesnis“. Šis artumas motyvuojamas korespondencijos

gruodžio 18 d. laiške Klimams – tas pats: „Skubu man pasiųsti Jums nuo savo stalo pašvęsta plotkelė. Mūsų tradicijomis – ženklan santarvės ir vienybės“ (p. 320).

intensyvumu: „Mano ambiciją paglostė, kad Tu pirmas man parašei tris laiškus suklomis⁷³⁸, nelaukdamas iš manęs atsako.“ Įsivardijus ryšį kaip „vis brangesnį“, jame gausėja ir epistolinio subjekto savirefleksijos, pavyzdžiui: „Aš širdyje bedievis, nes Dievo buvimo gyvai savyje nejaučiu [...]. [D]abar mane guodžia, kad aš jaučiu savyje kažin kokią vertybę, kaip tik klausęs religinės moralės. Tai Dievą tikiu, nors širdy jo, ai man, neturiu“ (p. 131–132). Atvirkščiai, laiško negavimas – dovanos negavimas – žmogaus metonimijos „nepriartėjimas“, nors ir ironiškai, bet apibrėžiamas kaip didelis skausmas: „Laiško aš laukiau per visą vasarą; jo pasigesdamas, aimanojau laiškuose į Bronę, – visa buvo veltui; buvau kurčia į mano širdies šauksmą. Tegaudavau plikuckius parašus atvirtėlėse, kai mieloje kompanijoje svaistydavais po fransų gražybės vietas. Ir buvo mano širdelė sukietėjusi“ (Vaižgantas – Barborai, 1927-10-14 d., p. 147). Su laiško kaip žmogaus kūno pratęsinio samprata galėtų būti siejami Vaižganto giminėms siunčiamas savo nuotraukas-atvirlaiškius, spausdinamus ir *Laiškų Klimams* leidinyje. Dažnu atveju šiose nuotraukose Tumas save pristato ironizuodamas, tačiau dialoge dalyvaujanti vizualioji kūno reprezentacija suaktyvina epistolinio subjekto metonimišką ryšį su realiuoju asmeniu, stiprina adresato ir adresanto empatiją.

Santykio empatiškumas konstruojamas ne vienpusiškai. Viena vertus, visų šio polilogo korespondentų kreipiniai į Vaižgantą palaiko intymų santykį – „Dėde“, „Brangusai Dėde“, „Gerasis Dėde“, „Brangus mūsų Dėde“, „Dėdyt“ ir panašūs. Be to, Tumui rašytuose laiškuose – daugiausia Klimo – taip pat aktyviai apmąstomas jų ryšys, pabrėžiant ir tai, kad jis epistolinis. Pavyzdžiui, 1927 m. balandžio 12 d. Klimas rašo Vaižgantui apie jų susirašinėjimą ir juo palaikomą santykį:

Taip pripratom prie Tamstos laiškų, kad kaip negaunam, tai jau ilgstamės ir net nerimstam. Jie visada toki optimistiški, kad šiose „juodųjų debesų“ aplinkybėse jie mums visada esti pragiedruliai.

⁷³⁸ Suklomis – vienas po kito, iš eilės.

Kauno atmosfera taip greit, lyg radio bangomis, atsirita ligi Paryžiaus, kad mes nuo jos kenčiame dar stipriau negu jūs, nes čia gyvenimas nėra pratęs grimsti į juodąją melancholiją. Dėdė esi vienas vienintelis įsamenintas pragiedrulis tų neišmintingų kovų, partijų rietenų ir pragaištingų rivalizacijų dumble. Viešpatie, kodel tie Lietuvos inteligentai toki ipochondrikai, toki partiniai ekskliuzivistai, kuomet visas pasaulis ieško švelnaus taikingo bendravimo, kooperacijos ir savo idėjas (jeigu jų yra...) vykdo atviros prietelingos širdies dispozicijomis! (l. 47r)

Dar įspūdingiau Klimas aprašo Vaižganto figūros reikšmę jų šeimos gyvenime 1927 m. liepos 27 d. laiške. Ilga šio laiško atkarpa cituojama:

Mielasis Dėdė, esi Lietuvoje tas stebuklingas žilagalvis jaunuolis, kurio entuziazmas, iš tyros širdies trykšdamas, kaip saulės spinduliu prašviečia sunkų rūką, kurio prigaravo nevalytos sielos. Pagerbęs mūsų senųjų audrų pragiedrulius – pats juo pavirtai naujojo dangaus ūkanose.

Turiu, nesusilaikydamas, pasakyti, kad pamilau Dėdę kaip skaidrų amžinai kunkuliuojantį žmoniškumo šaltinį, kurs saulėje atšviečia savo kristolinę srovę visomis gyvybės spalvomis. Mylėti gyvenimą ir dėl tos meilės kelti jį į dangų, prie saulės, kad toje meilėje nebūtų apsvylimo – šit kaip aš suprantu dėdės entuziazmą. Ir aš norėčiau, kad Dėdė mudu su Brone suprastum tokiais savo vaikais.

Per tuos kelerius metus Bronė mane įvedė į Dėdės kraujo misterijas ir mudu abudu džiaugiamės ne tik Dėdės šventu ženklu palaiminti, bet ir jausdami vieną bendrą Tėvą. Ir mudu trokštame, kad mudviejų gyli, niekados nesudrumsta, meilės ir entuziazmo pilna gyvenimo harmonija suteiktų mudviejų Tėvui tos satisfakcijos, kurios tik gali duoti šios žemės kelionėje dvasios laimėjimai. (l. 53r–53v)

Nors fragmente vaizdingai (net pasitelkiant Vaižganto simboliką: pragiedruliai, kunkuliuojantis šaltinis) apibrėžiamas intymus santykis, Klimas, atvirkščiai nei Vaižgantas, epistolinio diskurso „įsikišimą“ į bendravimą laiško pabaigoje įvertina neigiamai: „[...] turėjau suvesti tą sąskaitą tuo nelemtu įnagiu, koks yra daromas raštu“ (l. 53v). Tai paremia *Laiškų Klimams* analizės strategiją: *atskiras pasaulis* yra sukuriamas dėl intymaus santykio pobūdžio, bet raštas Vaižganto epistoliniam subjektui yra vienas iš šio pasaulio kūrimosi ašių, o kiti korespondencijos dalyviai vertina laiškus kaip asmens metonimijas ir

susikurianti epistolinė tapatybė nėra tiek svarbi, nes labiausiai akcentuojamas savęs dovanojimas laiškais – laiško įvykis.

Laiškų ir grožinių tekstų paraleles Vaižgantas fiksuoja ir skaitymo akto lygmeniu, mat laiškas laikomas gebančiu suteikti malonumą: „Už paskutinį Tavo laišką (iš V-2 d.) aš Tau galėčiau atleisti 365 korespondencijų griekus – toks jis geras ir malonus. Visą laiką šypsojau, skaitydamas vienas sau ir savo ‚vaikams‘ – Kaziui ir Stasiui⁷³⁹“ (Vaižgantas – Klimui, 1926-05-06, p. 69). 1932 m. kovo 30 d. laiške Klimui Vaižgantas epistolinį tekstą prilygina novelei („Ačiū už paskutinį Tavo laišką – III. 19! Nebijok, aš jį mokėjau tinkamai įvertinti; skaičiau, kaip kokią įdomiausią novelę, nes turinį sudarinėjai Tu pats, kurs tiek man rūpėjai“, p. 356), nes atsiranda sudominanti intriga. Taigi ir genezės, ir recepcijos lygmeniu laiško tekstas įgauna fiktyvumo aspektą, nors, paradoksalu, vyrauja buitiniai ir kasdieniai reikalai, o adresatai – šeimos nariai⁷⁴⁰.

Atrodytų, kad laiško kaip saviraiškos teksto ir komunikacinio alkio sampratos yra prieštaringos, tačiau šie aspektai susieti priežastingumo ryšiais: tik šeimyninis artumas ir komunikacijos geismas įgalina laiško virsmą saviraiškos tekstu. Šioje korespondencijoje bandoma apsibrėžti epistolinės terpės savitumą ir epistolinio subjekto santykį su laišku kaip specifiniu tekstu, per jį – su adresatu (preskriptyvinė galia), kuomet tas savitumas dažniausiai įvardijamas kaip literatūriškumas (laiško genezės ir recepcijos požiūriu). Be to, laiško tekstas, anot Vaižganto, genetiškai turi būti natūralus, organiškas, pavyzdžiui, 1926 m. gegužės 6 d. laiške Klimui dėstoma taip: „Aš – žmogus kuklus, pretenzijų niekam nekeliu, tai nėra to tiek jums. Korespondencija, nelyginant, lyrika, savaime turi gimti ir išdygti; dirbtinė – niekam verta, nuobodi ir falšinė. Geriau rečiau, bet iš širdies ir tikru reikalu, kaip dabar, štai, kad

⁷³⁹ Liudijant viešą epistolinių tekstų skaitymą tik dar kartą patvirtinama, kad laiško kaip privataus teksto ribos būna nuolat peržengiamos.

⁷⁴⁰ Pažymėtina, kad tekstų genezės natūralumas Vaižganto bene pirmą kartą suformuluotas labai ankstyvame laiške Kazimierui Jauniui: „Vyliaus, neužsirustinsi, jog drįsau staciaziai kreipties prie Tamistos ir išreikšti be papuoszalų tą, ką szirdis jaučia“ (1897-05-08). Cituojama iš: VUB RS f. 1, b. F562.

atrašei“⁷⁴¹ (p. 69). Kaip matėme, laiškuose Onai Pleirytei-Puidienei, Kaziui Puidai, Petronėlei Orintaitei ir kritiniuose straipsniuose natūralumas Vaižganto dažnai traktuojamas kaip esminis grožinio teksto radimuisi. Apskritai, natūralumą mene (ir epistoliniuose tekstuose) Vaižgantas sieja su estezės geismu. Tokią mintį jis aiškiai formuluoja 1920 m. *Tautoje* publikuotoje kalboje:

Ir šie dailės primityvai tokie jau buvo galingi, jog ne tik pilką jų gyvenimą margino, bet ir patį alkį, baimę, nuobodulį marino. Aukščiau kylant kultūroje, dailės pasiilgimas ne tik nenyksta, dar lygiagrečiai didėja, auga ir įsigalėja. [...] Dailės principai – amžini, tik dar ne visus mes esame susiformavę; dar yra ko ieškoti.⁷⁴²

Kūrybinės veiklos (aptariamam atveju – ir laiškų rašymo) natūralumas genetiškai kilęs iš to, jog rašymo veikla fiksuoja perėjimą nuo natūros prie kultūros: rašymo akto metu suaktyvėjęs kūrybiškumas įsteigia fiktyvumą ir leidžia kūrėjui išpildyti savo *natūralią* egzistenciją. Tokia transformacija iš natūros į kultūrą yra labai būdinga Vaižganto grožiniams tekstams. *Dėdėse ir dėdienėse* kulminacinėje meilės scenoje Mykoliuko juntamas malonumas palyginamas su meno sukeltu katarsiu, taigi literatūrinį primenančio išgyvenimo akimirką personažas išpildo savo egzistenciją: „Mykoliukas tačiau švito švito, pasirodė ta pati senovinė šypsena ant jo lūpų, akys sublizgėjo pirmakščia svajone, – jis vėl tapo ne šios žemės gyventojas, tik savo išsvajotosios srities, kurią mes proziškai vadiname – poezija, nes jos esmės nei jaučiam, nei suprantam.“⁷⁴³ Panašus yra ir Napalys, buities reikaluose įžvelgiantis „poetingą darbą“ ir regintis gamtoje kultūrą: „Tiesa, ir jo ‚ponas‘ – tėvas buvo tiek pat uvėrus, kiek ir ano palaidūno, vis dėlto čia dirbti buvo patogiau, ne kiaulidėje, tik tikroje, pilnoje poezijos gamtos šventykloje. O

⁷⁴¹ Apie korespondencijos „savaimingumą“ ir natūralumą Tumas rašo Barborai 1926 m. gegužės 17 d. laiške, sakydamas, kad be „viesulų sieloje“ išpasakojimo korespondencija netenka savo prasmės: „O be to širdingos korespondencijos neesti. Rašyti tik gyvenimo kroniką – tuščia ir bereikšmė; vienas gaištas“ (p. 72).

⁷⁴² Cituojama iš: Vaižgantas, *Raštai*, t. 20, p. 120.

⁷⁴³ Vaižgantas, *Raštai*, t. 3: *Dėdės ir dėdienės; Nebylys; Žemaičių robinzonas; Šeimos vėžiai*, parengė Eglė Bielskytė, Vilnius: Pradai, 1995, p. 53.

Napaliui Dievas buvo davęs daug jausmingumo ir liepęs juo tegyventi“.⁷⁴⁴ Algimantas Radzevičius šiuos kūrybingus personažus vadina turinčiais „pradinę kūrybinę stadiją“⁷⁴⁵, galima sakyti, perteikiančiais autoriaus kultūros lauko viziją – dokumentuojant natūrą („tiek čia dailės turto, tiek grožio, kad net akys iš kaktos sprunka, kad net nebesižinai, ko geriau beprisižiūrėti“⁷⁴⁶) pereiti į kultūrą⁷⁴⁷. Per kultūros prizmę matomą gamtą Vaižganto tekstuose liudija ir įvairūs literatūriniai intertekstai. Pavyzdžiui, *Dėdėse ir dėdienėse*: „Ir, viską pasaulyje užmiršusi, ėmė greit greit tursinėt aplink medžius, raudama tuos, kurie „iš po samanų marškos sarmatlyvai kyšo“, kaip Anykščių šilelyje.“⁷⁴⁸ Dar ryškesnis pavyzdys būtų gamtos motyvo „sukultūrinimas“ vizualiojo meno pavyzdžiu: „Iš pradžių ilgokai tematyti beveik nekrutą keturi didžiuliai ragai, lyg Čiurlionies paveiksle ožiaragiai.“⁷⁴⁹

Pabrėžtinas „natūraliai“ sukurtas fiktyvumas laiškuose kontrastuoja su gausiomis deiktinėmis nuorodomis į realiojo pasaulio referentus. Atrodo, kad būtent per šį paradoksą galima paaiškinti *atskiro pasaulio* radimąsi tekstiniame lygmenyje. Susiejus gausias nuorodas į Tumą supančią aplinką su pabrėžtinu „korespondencijos natūralumu“, pastebima, kad šis natūralumas yra kuriamas per įkontekstinimą realiajame erdvėlaikyje, pavyzdžiui, aprašant ekspresyvų aplinkos vaizdą: „Nuo vakar dienos turime tikrą pavasarį. Labai šilta (pas mus – labai – reiškia +15°R), medžiai, kaip išdūkę, skleidžia lapus ir skubinas atžydėti. [...] Panemunės visos baltos – krūmai pilni ievų, o sodeliai vyšnių. Gražumas kaime, kaip saulė šviečia!“ (Vaižgantas – Barborai, 1927-05-31, p. 128). Tokių tekstinių atkarpų, ekspresyviai nusakančių į epistolinę terpę perkeliama artimąją Vaižganto aplinką, realiojo, biografinio erdvėlaikio aspektus, šiuose laiškuose

⁷⁴⁴ Vaižgantas, *Raštai*, t. 4, p. 176, 157.

⁷⁴⁵ Algimantas Radzevičius, *op. cit.*, p. 135.

⁷⁴⁶ Vaižgantas, *Raštai*, t. 4, p. 162.

⁷⁴⁷ Apie šią transformaciją žr. Vilmantė Levanavičiūtė, „Žmogaus imtynės su gamta: Vaižganto ‚Pragiedrulių‘ kulūra“, *Metai*, 2011, nr. 7 (liepa). Prieiga per internetą: <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/6630-vilmante-levanaviciute-zmogaus-imtynes-su-gamta-vaizganto-pragiedruliu-kultura?catid=672%3A2011-m-nr-7-liepa> (*Žiūrėta: 2013-03-06*).

⁷⁴⁸ Vaižgantas, *Raštai*, t. 3, p. 43.

⁷⁴⁹ *Ibid.*, p. 57.

labai daug. Pavyzdžiui, 1928 m. birželio 16 d. laiške Klimui: „Tai pratrūksta debesys, ir Kauno gatvėse darosi tikri kriokliai, tai debesuota per visą dieną, purkščia lynoja, kaip rudenį. Per visą gegužės mėn. kosėjau ir slanktais sirgau; buvau pasitaisęs ir vėl knita gerklėje! Visa tai oro drėgmė daro“ (p. 184–185).

Tačiau eksplikuotas realusis erdvėlaikis sukuria atvirkščią efektą – ne priartina, bet nutolina *bios* sferą. Įkonkretintame erdvėlaikyje, kuris kuriamas adresatą ir adresantą iš epistolinės į realiąją tikrovę išvedančiais žymikliais, randasi terpė atvirkštiniam procesui – formuojasi neįpareigotas ir nuo ektratekstinių situacijų nepriklausomas epistolinis subjektas. Kitaip tariant, nors laiškuose esama itin daug nuorodų į užtekstinę tikrovę, šios nuorodos suteikia epistoliniam subjektui terpę *papasakoti*, įžodinti kasdienio gyvenimo detales. Jas įžodinus epistoliniu tekstu įgalinamas specifinis savirefleksyvus aktas, atsirandantis pasakojimuose, kurie įrėmina epistolinio subjekto erdvę konkrečiame atpasakojamame erdvėlaikyje bei per šias detales sukuria virtualų – laiško dabarties – erdvėlaikį. Vadinas, iš pažiūros ekstrapolėtinėmis atrodančios pasakojimo detalės iš tiesų yra intradiegetinės, nes atsikartojantys erdvės ir laiko elementai jau yra priklausantys šios korespondencijos *atskiram pasauliui*, kuriame vyksta epistoliniai pasirodymai: žaidimai tekstu, komunikacijos režimais ir modeliais.

Šį procesą padeda suvokti Wolfgango Iserio mintys apie fiktyvumo reiškinį: jis tekste atsiranda per sufikcinimo veiksmą (įtraukiantį ir realumą, ir įsivaizdavimą), kuris tikrovę paverčia ženklu. Taigi fiktyvumas yra sufikcinimo veiksmo padarinys, kuriuo peržengiamas realybės apibrėžtumas, tačiau sykiu suteikiami rėmai įsivaizdavimui. Nors sufikcinimo veiksmu tekstui suteikiama realybės regimybė, leidžianti įsivaizdavimą paversti patirtimi, skaitymo akto metu fiktyvumas įgalina pačią kalbą pranokstantį įsivaizdavimą, nes „tekstas skatina požiūrius į nerealų pasaulį, kurio sklaida laikinai nustumia į šalį paties skaitytojo tikrovę“⁷⁵⁰.

⁷⁵⁰ Wolfgang Iser, *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas: Literatūrinės antropologijos perspektyvos*, iš vokiečių kalbos vertė Laimantas Jonušys, Vilnius: Aidai, 2002, p. 30.

Taigi šiems laiškamis būdingas peizažinis erdvėlaikis yra scena sufikcintoje (nors pseudo-realioje) erdvėje esamuoju laiku veikiančio epistolinio subjekto pasirodymams, sufikcinimo veiksmu pereinant iš „realybės regimybės“ į įsivaizdavimo lygmenį. Toks intradiegetinis peizažiškumas nulemia jau aptartą epistolikos suartėjimą su grožiniu tekstu. 1926 m. balandžio 4 d. laiškas pradedamas taip: „Velykų diena, 10 val. ryto. Dvi valandi nusnūdau, kėlęs 3 ½ val. Ramu, tylu. Gatvėse jokio judėjimo. Žmonės tebeilsis. [...] Prieš mane guli Jūsų laiškas, gražus velėjimas, kad tas, kas gali, prailgintų man gyvenimą. Rezurekcija, tyla, laiškų esu gerai nusiteikęs“ (Vaižgantas – Klimams, p. 62). Intensyvesnis sufikcinimas sukuria palankią terpę epistolinio subjekto perėjimui į kitą režimą, nutolimui nuo kasdienių realiųjų. Šiame laiške epistolinis subjektas apsversto savo požiūrį į praeitį ir idealistines nuostatas, permąsto praeitį:

Jaunystės svajonės neįvyko; tikriaus, sudužo. Lygybė, brolybė – svajonės, kai vilko apetitai tedirba egoistus. Demokratizmas, vargšų globa – tik žiaurumai. Gražiausi christianizmas, romantizmas, kai... yra pinigų ir žmogus pasituri... Kad galėčiau, virščiau pesimistu. Bet kad Dievas padarė sangviniką, reikia viską rupiai per savo girtas leisti. Kun. Byla⁷⁵¹ antai iškoliojo mane, kam aš esąs toks paviršutinis. O aš dėkoju už tai Dievui, nes labai siekiant gilumų, būtų labai bloga gyventi pačiam ir nieko gera kitam. (p. 62)

Vadinasi, sufikcinta aplinka laiškuose nukreipia ne tik į performatyvų santykio konstravimą ir savikūrą, bet į rimtesnius apmąstymus. „Rimtas“ laiško turinys Tumo siejamas su jo kaip dokumento samprata. Gebėjimas įdokumentinti ryškinamas 1930 m. rugsėjo 22 d. laiške Klimui:

Privatinę korespondenciją aš laikau lygia gyvai kalbai: kalbame ir rašome numanydami, kad tai kiti pakartos, pacituos. N N man rašo ar rašė, paprastas išsireiškimas epistoliarinė kalboj. Epistola toli gražu nėra raštas apie virtuvę, šeimą, jos ligas ar statomus namus, kaip aš darau. Tai tik komercinė epistola. O mokslo žmonės ar dar ko žmonės nestygsta nepasisakę, ką jie apie šį tą yra sugalvoję, ką nauja patyrę. Kiek tokių žinių išgraibęsu esu iš a.

⁷⁵¹ Kun. Juozas Byla (1871–1944) – Kauno kurijos kanauninkas, Žemaičių (Telšių) Romos katalikų dvasinės seminarijos Kaune dėstytojas.

a. Būgos ir kitų! [...] Matas Grigonis, rašytojas ir pedagogas, andai „Švietimo Darbui“ yra surezgęs visą straipsnį apie mano veikalus iš mano gi laiškų. (p. 306)

Po tokio išsamaus aprašymo apie epistolikos reikšmę pateikiama išvada apie laiško istoriškumą (pabrėžiant ne liudijimą, o veikseną): „Quis scit [lot. kas žino], kada ir kam privatinis laiškas gali nuverti daugiau, neg ištisa aplaižyta disertacija...“ (p. 306). Tad kita ryški epistolinio teksto autoreferentiškumo pusė – laiškai kaip svarbūs ateičiai dokumentai, pavyzdžiui: „Tavo laiškus aš laikau ir padedu į Rankraščių Muziejėlį“ (Vaižgantas – Klimui, 1927-06-16, p. 131)⁷⁵². Vėlesnėje Vaižganto korespondencijoje epistolikos dokumentiškumo klausimas aktualizuojamas dažniau nei anksčiau, kuomet laiškuose aktualesnė buvo subjektų veikseną. 1924 m. kovo 20 d. laiške pateikiama tokia ypatinga laiško dokumentiškumo samprata: „Ir šiandei –10°C. Gatvės vėl baltos, dangus vis miglotas, vis tebesnaiguriuoja. Šitą vietą skiriu Eglei, atminčiai, kada ji išaugusi pasakos kredenso mergaitėms pereitų laikų dyvus, o jos sakys: A-a, sakyk, kaip ilgai anais metais būta šalčių!“ (Vaižgantas – Klimams, p. 18).

Rašymas ateičiai pastebimas ir 1930 m. balandžio 19 d. laiške, skirtame ką tik gimusiam Lesauskių sūnui Vytautui: „Tai pasakys ateinanti karta: Vaižganto turėta neblogiausia intuicija“ (p. 277), kitaip tariant, suvokiama, kad laiškus skaitys ateinanti karta. Laiškai „ateinančiai kartai“ – Klimų ir Lesauskių vaikams – ne kartą Vaižganto įvardijami kaip saugotini dokumentai, įprasminantys praeitį arba dabartį (būsimą praeitį), pavyzdžiui, 1932 m. liepos 22 d. laiške Klimų šeimai: „[S]varbiau, kad pats save pradėtumei kuo anksčiau atminti. Tam ir duodamas šis Tavo archive laikytinas dokumentas, savuoju tikru parašu patvirtintas. Tavo senelis – Vikaras, nebe Rektorius, *kun. Juozas Tumas*, visiškai sumenkėjusios Garbės – Kanauninkas“ (p. 367).

⁷⁵² Nors jis dažnesnis ankstesnėje korespondencijoje, privataus laiško publikavimo faktas sutinkamas ir šiuose laiškuose. Epistolinis tekstas suvokiamas kaip informatyvus, dokumentuojantis: „Gal nesibarsi, kad aš Tavo korespondencijas panaudoju. 1. „Lietuvio“ N 236: „Svetur gyvenančio lietuvių mintys“. 2. O dėl laiško apie a. a. dr. Joną gaunu, štai, atsiklausti“ (Vaižgantas – Klimui, 1927 m. spalio 22 d., p. 152). Taigi laiške vyksta ir politinių idėjų dalybos: „„Lietuvos“ redaktorius Dr. Jokantas labai pasiilgęs Tavo, Petrai, straipsnių ir nuomonių. Ar negalėtumei laikraščiu duoti to, ko man privačiai duoti laiškai – protesto prieš lietuvių inteligentų ipochondriją?“ (Vaižgantas – Klimui, 1927-04-23, p. 123).

Poskyryje „Dokumentiškumas: laiškai kaip liudytojai 1913–1933 m.“ rašyta apie laiškų kaip liudijančių dokumentų pasitelkimą vykdant praeities įdokumentinimo imperatyvą, suintensyvėjantį pereinant nuo aktyvaus kultūros lauko steigimo prie veikimo jame. Epistolikos dokumentiškumas *Laiškuose Klimams* kitoks nei aptartoji laiško kaip istorijos šaltinio koncepcija: jei epistolinės bendrijos ribose laiškai laikyti būtent bendrijos dokumentais, tai čia jie – „literatūriniai dokumentai“, įamžinantys epistolinio subjekto saviraišką. Epistolinį pasirodymą konceptualizuojantys autoriai dažniausiai jį tiesiogiai sieja su numanoma platesniu adresatų lauku, tad nesunkiai galime pritaikyti tokią interpretaciją ir visam *Laiškų Klimams* rinkiniui: šis pasakojimas yra sąmoningai reflektuotas, o per izotopinį tęstinumą jis tampa nuosekliu, įsiužetintu naratyvu, rašytu ir galimu skaityti literatūriniu režimu.

Vanagaitė yra rašiusi, kad *Laiškai Klimams* „priklauso referenciniams žanrams, tačiau juose pasakojama vidinė istorija nugali šią referenciją, sukurdamą atskirą pasaulį, kuris yra, pasak H. G. Gadamerio, tik besireiškiančiame žodyje.“⁷⁵³ Tyrėja sieja vidinę subjekto istoriją su „referencijos nugalėjimu“, tačiau galima galvoti, kad šeimyniniame epistoliniame poliloge *atskirą pasaulį* sukuria, atvirkščiai, laiško autoreferentiškumas (ir šio metalygmens įrašymas tekste) bei per realiojo pasaulio detales sukuriamas tęstinis sufikcintas epistolinis erdvėlaikis. Korespondencijoje su kitais asmenimis nuorodos į realiojo pasaulio erdvę ir laiką daug retesnės, o ten, kur jos randasi, dažniausiai taip pat pereinama į fiktyvumo lygmenį, pavyzdžiui, aptartame 1913 m. gegužės 8 d. laiške Liudui Girai („P. S. Dabar štai visas sodas baltas it mano galva. Gaila, kad negalite tai matyti“). Tačiau epistolinio subjekto saviraiška kuriamas laiško fiktyvumas nereiškia, kad adresatas į šiuos procesus neįtraukiamas. Atvirkščiai, būtent empatiškas santykis su adresatais sukuria šio fiktyvumo galimybę. Rašydamas Barborai po jos vestuvių, Vaižgantas apmąsto jų ryšį, jį projektuoja į ateitį ir prilygina laiškais konstruojamam artimam santykiui su Klimų šeima: „Pamažu

⁷⁵³ Gitana Vanagaitė, „Vaižganto *Laiškai Klimams*: laiškas kaip autobiografija“, p. 172.

tačiau vėl ėmė driektis kažkokių jungės siūlų ir vis jų daugiau. Dabar aš su Klimais daugiau artimi, kaip pirma. Su Petru smarkiai koresponduoju [...]. Tada aš vėl, jaučiu, jūsų sielą pasisavinsiu ir jos vėl nebeskirsiu nuo savosios“ (1928-12-18, p. 209). Sielų sutapimas primena ir ankstyvojoje epistolinėje bendrijoje steigtą „vienadūšių“ ryšį, savęs dovanojimą kitam.

Epistolinio diskurso balansavimas ties literatūriškumo ir dokumentiškumo, pasakojimo ir istorijos riba *Laiškuose Klimams* ryškėja vartojant dvi sąvokas – „epopėja“ ir „kronika“. Rašydamas apie savo patirtis, pasakojimą Vaižgantas dažnai įvardija „epopėja“, pavyzdžiui: „Turiu Jums nusipasakoti visą šių dviejų mėnesių kuracijos epopėją“ (Vaižgantas – Klimams, 1924-08-27, p. 24). Laiško pabaigoje Tumas mini ir kitas istorijos detales, o šiam konspektyviam įvykių išvardijimui jis įsiveda „kronikos“ sąvoką: „Buvo ir skandalų geroka kronika. Birštone pardavėjas (kelneris) nusišovė, Palangoje Petras Čiurlionis (artista brolis) papjovė Karūžaitę, ne visai papjovė, tik perpjovė gerklę. Ji išgys, jis suimtas nusinuodijo“ (p. 25). Šiame laiške atsirandanti skirtis tarp kronikos ir epopėjos sietina su perskyra tarp istorijos (faktų) fiksavimo ir pasakojimo kūrimo. Identiškai „epopėja“ yra vadinamas ilgas ir vaizdingas pasakojimas 1926 m. liepos 15 d. laiške Petrui ir Bronei Klimams apie grįžimą iš Paryžiaus („O privatinė šio mano grįžimo epopėja, štai, kokia [...]“, p. 79). Jame dalijamasi žinia, bet dėmesys telkiamas į patį pasakojimą. „Kronika“, atvirkščiai, laikytinos tokios atkarpos, kuriose paminimi, bet į pasakojimą neišplėtojami tam tikri įvykiai, pavyzdžiui, 1926 m. spalio 20 d. laiške, kuriame rašoma apie kasdienius įvykius – krikštą, santykius su Kauno bendruomene, o pats laiškas pradedamas: „Šia Tau krūva žinių iš dabartinės Kauno kronikos“ (Vaižgantas – Bronei, p. 99).

Apie „kronikos“ laiškų realųjį pasaulį priartinantį metonimiškumą Vaižgantui rašo Klimas: „Nepatingėk mums šiek tiek Lietuvos kronikos pranešti, – mes labai tuo džiaugiamės, kad bent tuo būdu pasijuntame Lietuvoj, Kaune, tarp „pletkų“ ir savųjų“ (1924-09-13, l. 12r). Vadinasi, abipusį dialogą įsiužetina ne tik saviraiška ir „komunikacinis alkis“, bet ir informacijos geismas (kuris vėliau, kuomet laiškuose imami derinti Klimų vilos statybos reikalai,

išauga į informacijos poreikį). Vadinasi, skirtis „kronika“ vs „epopėja“ aktuali ir dėl skirtingų laiško galių. Jei „kroniką“ sietume su žinių perdavimu – informacijos sklaida, tai „epopėja“ nukreipia, viena vertus, į literatūriškumą (nes tai yra pasakojimo žanras), t. y. laišką kaip saviraiškos terpę, antra vertus, yra susijusi su savikūra – į pirmąjį planą iškeliamas personažas, dalyvaujantis svarbiuose įvykiuose, bet epistolinis subjektas pats ir yra savo kuriamos epopėjos herojus. Šį klausimą yra aprašęs Gérard'as Genette'as: laiškų pasakotojas sykiu vis dar yra herojus, bet jau ir kažkas kitas, tačiau rašymo akto metu perteikiamos emocijos yra esamojo laiko patirtys ir šiuo pasakojimo akto lygmeniu „pasakotojo fokusuotė yra kartu ir herojaus fokusuotė“⁷⁵⁴.

Nors Vaižganto laiškai eklektiški ir sunku būtų rasti vien gryną „kroniką“ ar „epopėją“, šios sampratos leidžia beveik tipologiškai atskirti skirtingos tekstinės raiškos tekstus ar jų fragmentus. „Kronikos“ laiškai – iš tiesų pabrėžtinai biografiški, dokumentiški. Jiems priskirtume ir vėlesniuose laiškuose (ypač Klimui) dažnėjančias finansinių reikalų „suvestines“, kurios raiška ir turiniu šiame tyrime nėra aktualios. Tačiau kartais laiškų istorijos pasakojamos su tiek buities detalių (pavyzdžiui, 16 laiškas Petru ir Bronei Klimams, 1924-08-27, p. 24–25), kad galime suprasti, jog šis detalus atpasakojimas jau nėra vien „kronikos“ (įvykių fiksavimas), bet veikiau išpasakojimas, patirčių įžodinimas ir sukūrimas („epopėja“). Vanagaitė rašė apie šiame epistoliniame poliloge atsiskleidžiančią Vaižganto vienatvę (jis prisiėmęs „Dėdės“ vaidmenį), o šį įžodinimą galėtume suprasti kaip geistiną išsirašymo aktą, kuris – būdamas iš dalies pats sau tikslas – leidžia įvairesnius epistolinio pasirodymo variantus. Vėlesniuose poskyriuose pagal šią punktyrinę tipologiją („epopėja“ vs „kronika“) atskiriami literatūriški laiškai (žr. „6. 1. 2. Epistolinis subjektas: kūnas ir karnavalas“) bei labiau įkontekstinti ir „dokumentiškesnys“ laiškai (žr. „6. 1. 3. Laiškų naratyvas: pozicijų kultūros lauke apmąstymas“).

Tiek „epopėjos“, tiek „kronikos“ laiškuose būdingiausias yra būtasis kartinis – (at)pasakojimo laikas, analepsės ir esamasis laikas (plg.

⁷⁵⁴ Gérard Genette, *op. cit.*, p. 218.

kultūros darbo klausimams aptarti skirtuose laiškuose gausu būsimąjo laiko, nors nemažai yra ir įvykių atpasakojimo būtuojų laiku). Tačiau retsykiais „epopėjos“ yra projektuojamos į ateitį, todėl pasirodo būsimasis laikas (neretai ironizuojant savo ateities situaciją). Pavyzdžiui, 1924 m. rugsėjo 13 d. laiške Tumas aprašo įsivaizduojamą savos mirties momentą: „Jei ir ne tiek vartosiu, kiek Maironis, tai bent kam palikti, kai mirsiu 1937 m., bus padoriau. Matai, dar ilgokai rengiuos pagyventi“ (Vaižgantas – Klimui, p. 27). Kai pereinama prie projekcijų į ateitį, kuriamas stilistiškai išbaigtesnis, tikroviškesnis vaizdas; kitaip tariant, fiktyvumas sukelia didesnio tikroviškumo įspūdį⁷⁵⁵, pavyzdžiui, 1925 m. gruodžio 4 d. laiške Barborai:

Barboriut! Taigi Tu šiandie gausi savo vardadienį švęsti. Pavėlavau, kad Tave tuoj! Mano pasveikinimas nebepateks į rankas Tau, kai Tu sėdėsi už iškilmų stalo, apstatyta vazonais ar net vytelinėmis gyvųjų gėlių, dėžutėmis saldinių ir buteliais šalto šalto šampano. È iš už visų jų smailiai žiūrės bent tuzinas grapų ir kunigaikščių, o gal net karalaičių akių. Žiūrės, pasitaisę meilias šypsenas ir palinkę visi išsižioti, ligi tik festino karalienė tars jam malonų žodį. Gaila, gaila, kad nei aš, nei mano laiškas nepateks tuo momentu! (p. 50)

Šis laiškas užbaigiamas ir ekspresyviai tankesniu žaismingu parašu: „Tavo dėdė Žilius“.

Vaizdingesni ir žaidybiškesni yra Vaižganto laišakai vaikams, pavyzdžiui, pasveikinimas su gimtadieniu 1930 m. balandžio 29 d.: „Egle – Liudvika, Petro-Damjono Dukter! Taigi Tau šiandie suėjo lygiai aštuoneri metai, ir Tu jau esi beveik sena boba. Ar Tu dar nepradedi žilti ir šlubuoti?“ (Vaižgantas – Eglei Klimaitei, p. 279). Atkreiptinas dėmesys, kad šie vaikams adresuoti laišakai dažnai (berniukų atveju) jų pačių negalėjo būti perskaityti, nes pastarieji dar buvo kūdikiai ar labai maži: suvokiant laišką kaip ateities dokumentą (skaitysimą vėliau, galbūt ir platesnio skaitytojų rato) ir kaip

⁷⁵⁵ Čia galima prisiminti Iserio mintį: „Sufikcinimo veiksmas ne tikrai pranoksta realumo apibrėžtumą, bet ir suteikia apibrėžtumą įsivaizdavimui, kuris šiaip jo neturėtų“ (Wolfgang Iser, *op. cit.*, p. 19). Kitaip tariant, būtent perėjimas į fikciją leidžia įsivaizdavimo plotmei įgyti „realybės regimybę“, o kadangi aptariamam atveju ta „realybė“ taip pat verbalizuota, matosi, kaip sufikcinimas „realybės efektu“ sugeba pranokti nesufikciną tekstą.

savikūros aktą, ekspresyvumo ir epistolinio pasirodymo lygis šiuose tekstuose yra kur kas aukštesnis. Galime manyti, kad tai susiję su adresatu – jis pusiau fiktyvus, implikuotas kaip grožiniame tekste. Pavyzdžiui, 1931 m. balandžio 15 d. rašytame pasveikinime pirmiausia sukuriamas kiek įmanoma ekspresyvesnis erdvėlaikio aprašymas: „Kai Tu gausi šį laišką, jau būsi mitulys, metinis. Šį pirmąjį Tavo jubiliejų aš švenčiu gana keistai: jau trečia diena, kaip esu ‚Venecijoje‘, iš visų šonų pasemtame name, kad net savu reikalu nebeišeiname už gurbų [...]“ (Vaižgantas – Vytautui Lesauskiui, p. 332). Šis erdvėlaikis suteikia sceną suficintam kasdienybės dokumentavimui, kasdienybės pavertimui fikcija per, atrodo, visai „buitiškas“ nuorodas į aplinkos realijas: „O aš, Vytuk, turiu du kanariuku, abudu patinėliu; vieną geltoną, antrą margą su kuodu. Vienas gieda, kaip p. Galaunienė, antras, kaip p. Zauniuvienė, mezzo sopranu. Kai atvažiuosi, parodysiu“ (p. 333).

Aptarus išskirtinę šeimyninės korespondencijos raišką, toliau rašoma apie skirtingus epistolinio subjekto vaidmenis bei svarbiausias korespondencijos temas, charakteringai išryškėjančias pagal laiško tipą.

6. 1. 2. Epistolinis subjektas: kūnas ir karnavalas

Laiškuose giminėms, ypač „epopėjiniuose“ jų fragmentuose, esama daug karnavališkumo: epistolinio subjekto žaidimų, „kaukių“, dažnai reiškiamų kūniška vaizdinija. Pavyzdžiui, 1927 m. liepos 20 d. laiške kuriamas toks pasakojimas: „Kaitros stove nuo pat galo birželio mėn. ne žemiau 20°R, o pakyla iki 35°R. Prakaitas liejos, dulkės troškino, vaišės marino, – vis delto iš šios kelionės parsivežiau pusę kilo padaugėjusio svorio. Znočijas, esu sveikas, nors pilvas buvo nuo šalto gėrimo pairęs“ (Vaižgantas – Bronei ir Eglei, p. 135).

Kūno figūrą išskleisti galima pasitelkus Michailo Bachtino aprašytą karnavalo ir juoko kaip prieštaros dominuojančiam diskursui mechanizmą⁷⁵⁶.

⁷⁵⁶ Apie karnavalą kaip kontrkultūrą ašį žr. Renate Lachmann, Raoul Eshelman, Marc Davis, „Bakhtin and Carnival: Culture as Counter-Culture“, *Cultural Critique*, 1988–1989, no. 11, p. 115–152.

Nuo „reikalų raštų“ nutolstančiuose laiškuose epistolinio pasirodymo metu sukuriama aptartas *atskiras pasaulis* dažnai apibrėžiamas per juoko prizmę, pasiūlančią „visiškai kitoki, neoficialių, ekstra-ekleziastišką ir ekstra-politišką pasaulio, žmogaus ir žmoniškųjų santykių aspektą“⁷⁵⁷, kaip nutikdavo įvairaus pobūdžio karnavalinėse apeigose. Anot Bachtino, karnavale turi dalyvauti visi, į jį reikia „įsigyventi“, taigi Vaižganto kuriama spektakliška epistolinė aplinka adresatų taip pat perimama, nes rašymo ir skaitymo aktų metu „už jos nėra kito pasaulio“⁷⁵⁸, ji peržengia hierarchinius ir konvencinius komunikacijos modelius bei sukuria kasdieniame bendravime neegzistuojančius ir negalimus tarpasmeninius ryšius. Bene svarbiausia šiam tyrimui iš Bachtino studijos yra idėja, kad nauji bendravimo modeliai sukuria „naujas kalbos formas arba suteikia senoms formoms naujas reikšmes“⁷⁵⁹. Bachtinas rašė apie iš senųjų ritualinių veiklų perimtą viduramžių karnavališkąją tradiciją, todėl jam esminiai kalbiniai pokyčiai tiriamoje karnavališkoje aplinkoje yra nešvankybės, keiksmas ir plūdimai. Taikydami karnavališkumo koncepciją vėlesniems, ne tokiems tiesioginiams karnavališkumo pavyzdžiams Vaižganto laiškuose, turime daryti išlygą – šiuose tekstuose nėra tokių radikalių kalbinių „nukrypimų“ nuo vyraujančio diskurso. Tačiau kone perdėtas buitiškumas, fiziologiskumas ir kūniška kalba yra didelis atitolimas nuo to meto rašytinių tekstų žanrinių konvencijų; kūnas (dažniausiai – savas) Vaižganto laiškuose reprezentuojamas kaip natūrali duotybė, bet taip pat dažnai išjuokiamas kaip trukdantis, tarsi materialybė atskirta nuo dvasinio pasaulio⁷⁶⁰, taip siejant jį su „žemuoju sluoksniu“ bei įsitraukiant į juoko kultūros apykaitą⁷⁶¹.

⁷⁵⁷ Mikhail Bakhtin, *Rabelais and His World*, translated by Helene Iswolsky, Bloomington: Indiana University Press, 1984, p. 6.

⁷⁵⁸ *Ibid.*, p. 7.

⁷⁵⁹ *Ibid.*, p. 16.

⁷⁶⁰ Pavyzdžiui, 56 laiške Barborai: „Madaus Nemune, kur jau 5 žmonės prigėrė, kepu saulėje, esu visas nudegęs, kad net sarmata bus paryžietėms pasirodyti, darbo jokio, o tinginio, kad žinotumei, daugiau, neg aš tikėjaus turįs. Gyvenu viena fizika, psichei visai neveikiant. Tiesa, per bolševikų skandalus buvo ir psichė pajudėjus; buvau net reagavęs ir straipsnį parašęs; ale „Lietuvai“ jo neišidėjus, vėl esu radikaliai aptingęs“ (1926-06-17, p. 78).

⁷⁶¹ Mikhail Bakhtin, *op. cit.*, p. 20.

Iškalbinga, kad Bachtinas kūniškajam karnavališkumo aspektui pagrįsti pasitelkia Sančo Pansos pilvą, jo apetitą ir troškulį, teigdamas, kad toks kūno dominavimas – tai absoliuti opozicija Don Kichoto idealistiškumui. Jo kūniškumas laikytinas į pernelyg rimtą, todėl tiesmuką dvasingumo pretenziją nukreipta idealizmo *korekcija*⁷⁶². Šis Sančo Pansos vaidmuo siejamas su viduramžių parodijomis kaip opozicija aukštajai ideologijai ir kultui (klounas vs rimti „ceremonialai“)⁷⁶³. Tai svarbu Vaižganto „karnavalui“: ironiškas santykis su aplinka ir žaidybiškumas kyla kaip oponuojantis nusistovėjusioms komunikacinėms ir tekstinėms konvencijoms. Šis aspektas itin pabrėžiamas *Laiškuose Klimams*: spektakliškas ir ironija neretai kyla parodijuojant oficialųjį diskursą, o ši parodija daug kur įsteigiama pačioje laiško pradžioje kreipiniais, pavyzdžiui: „Ponas Nepaprastasis Pasiuntiny ir Įgaliotasis Ministeri Petrai I ir Madame Petras! Visus supetrėjusius Klimus aš mielai prašau patarnauti man ir šį mano laiškėlį įteikti Jo Malonei Petrui II ir Jos Malonei Eglei, viso Biarritz'o Miss'iukei“ (1932-07-22, p. 366).

Sukūrus epistolinę aplinką, kurioje legitimuojamos atitinkamos epistolinio subjekto kaukės, gausėja laiškų, kuriuose žaidžiama su informacija ir laiško žanru – jie yra patys sau turiniai. Pavyzdžiui, 42 laiškas, skirtas Barborai, rašytas tarmiškai – sąmoningai keičiama pasakojimo strategija, pradedant dar deiktinėmis nuorodomis ir kreipiniu („Kouni“, „Mono Meila!“). Vienas esminių šio laiško motyvų – epistolinės terpės funkcijos apsvarstymas – pateikiamas sukūrus distanciją per sąmoningai prisiimtas epistolinio subjekto kaukes (ironija, tarminis rašymas):

Klousi, kadel aš neberošus. Ė kūg berašysi, kad nieka nemočija. Rašai rašai žmogus, è tou tik ban kiek šnipš, dougeu nieka. Kei parašai geriem žmanèm: ar katram leikraščiui ar šeip jou mylimai asobai, tei tou honorara ažmaku ar ban žadžeis pamieluoja. O kei parašai giminèm, tai tik pinigų paprošo, daugeu nieka. Ir mono suntikei su Tovim ar su Brané tik oficijolūs, reikalui ištikus. (1926-04-07, p. 63)

⁷⁶² Prisiminkime Vaižganto formuluotę laiške Pleirytei: „Na, jai taip, tai beveliju mėšlavabalį, tą realistą – sanitarą: jis naudingesnis už tuščią svajotoją“ (VL 77, l. 7r).

⁷⁶³ Mikhail Bakhtin, *op. cit.*, p. 22.

Šiame tekste korespondencijos situacijai reflektuoti kaip esminis epistolinio pasirodymo aspektas pasitelkiamas distanciją sukuriantis karnavališkumas. Laiškų rašymo projektas išryškina būtent kūniškumo aspektą: „Belioka vieni išarinei dalykai – apė aru, apė pilvu ir kitus galus, paliekunt širdi ir visu dūšiu pailgima vanagam last. Apė tei ir rašysiu“ (p. 63). Šis nuosprendis sustiprinamas parašu: „Tavo dėdė Smailapilvis“. Suformulavus laiško kaip arti kūno esančio teksto sampratą, leidžiamasi į kūniškumo „karnavalą“: „Taks buva par mum potvynis. / Ė mono pilvas tei, očiu Dievui, vis didesnis ouga. [...] Kad nors bodas užėitų ar tiek doug nebeaždirbčia, tei ir ėst nebe tiek ėsčia. E tovo gi pilvas kaks? Gol vis taks keuras, nieka nesulaika??“ (p. 63). Pilvo metonimija (sic! – Bachtinas išryškina būtent Sančo Pansos pilvą) šiame laiške pakartojama šešis kartus, o vėliau *Laiškuose Klimams* apetito, svorio ir valgymo motyvas kartojamas nuolat, taip epistolinėje aplinkoje sukuriant labai kūnišką, kasdienišką, materialų ir nuo aukštųjų idealų atitolusį „tekstinėje šventėje“ dalyvaujantį epistolinį subjektą. Distancija leidžia pasiilgimą, komunikacijos geismą ir „alkį“ paslepiančią kaukę – tokia dažniausiai klostosi emociškai tankesniuose laiškuose.

42-asis laiškas nėra vienintelis Vaižganto epistolikos „karnavalo“ pavyzdys. Pirmasis toks yra 1925 m. lapkričio 28 d. laiškas Barborai, kurį Tumas pradeda: „Barboriut, skubinuos duoti Tau žinią apie labai svarbius, gal visų svarbiausius atsitikimus Lietuvos Valstybėje, kurie, neabejokime, turės didelės įtakos į Europos politiką“ (p. 48). Vėliau Tumas rašo apie savo šukuoseną („Kai prieš du mėnesiu aš buvau visiškai trumpai nusikirpęs, visos Kauno moterys pakėlė protestą ir tol netvarkavo, kol man plaukai ataugo“), apie portretą su Kauku („Vieni sako, Kaukas esąs mano priedas, kiti – aš esąs Kaukui priedas“) ir kitus įsigytus paveikslus bei kintančias oro sąlygas (su paantrašte „Svieta pabaiga“, siejant gamtos apykaitą su valstybės gyvenimu):

Astronomų sumetimu, tos ūmios meteorologinės atmainos įvyko delto, kad ant krikščionių demokratų valdžios ėmė rodytis vis daugiau dėmių. Tuo pat meteorologų sumetimu, jei šaltis tuo pat tempu progresuos, destis, po -5°R kasdien kris žemyn termometras,

tai iki Šv. Kalėdų turėsime visą -100°R, termometras visiškai nukris ir suduš, ir bus „svieto pabaiga“, nes jam mokėta 4 litai. (p. 49)

Laiškas pasirašomas „Tavo dėdpalaikis“. Šis laiškas struktūruojamas tarsi straipsnis žurnale ar laikraštyje, nes kiekviena žinia turi paantraštę, kuri imituoja publicistinių tekstų antraštes („Krizis pasibaigė“, „Ateitis aprūpinta“, „Dar viena Kaune pinakoteka!“, „Svieto pabaiga“). Artėjant prie teksto, kuris yra pats sau turinys, kitų diskursų elementai padeda sustiprinti distanciją ir perteikti norimą žinią. Jei prieš tai aptartame laiške korespondencijos klausimu distancija ir juoko paradigma įgalino epistolinio subjekto pasiilgimo raišką be „dvasingumo pretenzijos“, tai šiuo atveju ironijos ir parodijos pagalba įsiužetinamas pasakojimas maskuoja Tumui opių dalykų svarstymą taip pat pernelyg to nesusiekinant („tos ūmios meteorologinės atmainos įvyko delto, kad ant krikščionių demokratų valdžios ėmė rodytis vis daugiau dėmių“).

1926 m. kovo 10 d. laiškas Bronei gali būti pavadintas vaizdinga būties iliustracija, kuomet ironijos pagalba papasakojamos visai nejuokingos sunkios buities „epopėjos“. Pradėjus erdvėlaikio aprašymu („Tu gi dievobaiminga moteriškė – pasimelsk ar kurių galų, nes baigiame skęsti. Kaip prasidėjo potvynis III-5 naktį, taip ir neslūgsta“), toliau tęsiamas pasakojimas, kad pas Tumą potvynio metu gyvena visi namo gyventojai:

Kas asmuo – tai tipas. O visi bezda ir kvepuoja, tai oras, bra, toli gražu ne Nicėjos. Blogiausias tai Aleknavičių katinas „pilsuckis“, kurs labai riebus, labai nachalas, Kaukui nepasiduoda ir – visur šlapina. O smirda paskui, lyg būtų naftos prilaistytą. Jis galgonas ir mano sprazbą vyskupo kurijai apšlapino. (p. 58)

Kūniškos ir kituose žanruose retai verbalizuojamos aplinkos detalės sukuria gyvenimo empirikos aprašymu pagrįstą beveik groteskišką pasakojimą – epistolinio subjekto „karnavalą“, kuriame ryškinamas kūno dėmuo. Į naratyvą įtraukiama Nemuno figūra: „Mūsų kariuomenė tiek jau išsprogdino piroksilino, jog būtų užtekę Vilniui paimti, o išdavikų jokių – Nemunas stovi, kaip užkerėtas. Maistui nusipirkome kruopų, tad badu nenumirsime, jei neprilaksime“ (p. 58).

Apskritai, Nemunas laiškuose dažnai antropomorfizuojamas ir veikia kaip atskiras subjektas, todėl gali būti pavadintas net šios korespondencijos personažu, pavyzdžiui, 1926 m. sausio 7 d. laiške Barborai:

Avantūra. Kūčių vakarą, per pat vakarienę ėmė kažkas ir nušovė mūsų kaimyną žydėlį. Aš jį apverčiau „Lietuvoje“⁷⁶⁴ ir taip sugraudinau visus, kad net Lietuvos (ne „Lietuvos“) gamta atadrėjo ir Nemunas avantūrą ištaisė. Šį rudenį jis galgonas buvo tik apsimetęs rimtu. Neva užšalo, vietomis tačiau, kur srauniau, paliko skystas. [...] Tatai ir draugas! O vis ketinau kada nors pagerbti jį ir pasičiūžinėti. Atminčiai man ties Vytauto bažnyčia paliko kalną lyčių, ir tas žydai išvaginėjo savo įkarščiams šaldyti. (p. 52–53)

Antropomorfizuodamas gamtos detales epistolinis subjektas įtraukia jas į savo artimąją aplinką, šiuo atveju – epistolinį erdvėlaikį, ir neretai gretina visuomenės, kultūros lauko situaciją su gamtos elementais. Itin eksplicitiškai ir ryškiai šis Nemuno personažiškumas išreikštas 1926 m. kovo 28 d. laiške, pasitelkus Nemuną visuomenės būklės įvardijimui, ryškinant gamtos ir visuomenės santykį:

Nemunas ties Kaunu teisėjo 1/14 ir mandagiai pasitraukęs nuo Kauno, kukliai sustojo ties Vilkija, kur jis ir iki šiolei ilsis prieš pradėdamas kelionę į Aismares. O tuo tarpu Vilniaus okupantai lenkai visa puse mėnesio pirmiau tyčia paleido Nerį, kad jis prilakintų, kaip šunes šulinyje, visą Kauną. Kanaljos! Kuone nuskendome ir mes su šventuoju Vytautu. O kiek būtų žmonijai nuostolio, tik pamanyk! Gerai, kad turėjom šovinių. Tai pliekėm per dienų dienas ir... Veršvų vis delto nepaėmėm, kol Neris savaime neišsigrūdo! Šitas lenkų didysis manevras reiškia bandymą ir provokaciją. (Vaižgantas – Klimui, p. 60)

Galima manyti, kad Nemuno (gamtos) ir politinių aktualijų (šiuo atveju – lenkų klausimo, prieš tai cituotoje ištraukoje – žydų situacijos) gretinimas yra karnavališkos inversijos dalis. Šiame epistoliniame poliloge politiniai klausimai įrašomi per gamtines detales, įkonkretinant erdvėlaikį kasdienėmis realijomis (šiam laiške – Nemunas, Neris, Vilkija, Aistmarės, Veršvai⁷⁶⁵ ir kt.), bet

⁷⁶⁴ Kaimyno Kaplano mirtį Vaižgantas aprašė tekste „Tragedijos ir jų neįėjimas (Kaplano atminčiai“, publikuotame *Lietuvoje*, 1925, nr. 293 (2089), gruodžio 31 d.

⁷⁶⁵ Kauno rajonas šalia Raudondvario pl.

ironijos pagalba sukurama distancija, todėl epistolinis subjektas pasakoja politinius įvykius kaip juose nedalyvaujantis, jiems suteikiamas peizažinio erdvėlaikio elementų statusas. Taip į laišką perkeltame kasdieniame erdvėlaikyje vyksta žaidimas, apimantis opius politinius klausimus.

Žaidybiškai gamtos ir politikos aktualijų paralelizmą įtraukia 229 laiškas (rašytas 1929 m. spalio 22 d. Petrui ir Bronei – „Mielieji!“), kuriame pranešama apie „didžiausią nelaimę“: „nulūžo du viso Kauno pažibu: filodendras ir premieras“ (p. 252). Gėlės nulūžimo ir gelbėjimo operacija („Gelbėti susikviečiau visus Kauno vaistytos, braukilas ir narininkus“) aprašoma ją gretinant su Augustino Voldemaro nušalinimu iš ministro pirmininko pareigų⁷⁶⁶: „Lūžo ir nabagas premieras. Bet kurį medį, sako, graužianti savo kirmytė; graužė ir jį“ (p. 253). Žaidybiškoje aplinkoje ši „rimtoji“ naujiena pateikiama karnavališkai, Voldemaras prilyginamas augalui („Sako, prigysias ir būsias dar skaistesnis, neg įdiegtas į politikos dirvą“), ir abiejų – tiek filodendro, tiek premjero – „nulūžimas“ įvertinamas kaip „Wola Pana Boga“ [*lenk.* Dievo valia]. Laiškas baigiamas parašu „Jūsų Litterarum Lituanarum Doctor *Juzas*“, taigi prisiimtas žaidimas išlaikomas iki laiško pabaigos, o parašu dar sustiprinamas. Šie neįprasti literatūrinę tapatybę akcentuojantys parašai nurodo laiško skaitymo modelį ir epistolinio subjekto santykį su aprašomuoju turiniu – laiškas pasirašytas literatūros daktaro ir jį tokiu būdu pasiūloma skaityti kaip literatūros tekstą.

Bachtinas rašo, kad karnavalas įtraukia visą aplinką. Vadinasi, literatūrinėmis priemonėmis sukurta karnavalinė terpė leidžia į karnavalą įsigyventi visiems (arba atvirkščiai – jei karnavalas skaitytojų nepriimamas, jis nėra realizuotas). Atrąsydamas į laišką apie šį „lūžimą“, Klimas perima visas reikalingas „kaukes“ ir pats pasitelkia tokią pačią pasakojimo strategiją. Klimo laiške Voldemaras tiesiogiai neminimas, bet Vaižganto įsteigtas paralelizmas tęsiamas, o dviprasmybė išlieka:

⁷⁶⁶ Nušalintas 1929 m. rugsėjo 23 d.

Filodendro lūžimas, žinoma, yra dar vienas neramybės faktorius, nors kai kuriais atvejais lūžimai pradeda taiką. Viskas, mat, lūžta kas peršoka saiką. Filodendras kaltas, kad jis neprisitaikė nei prie puodo nei prie lubų. Gali puodas būti permažas, gali būti lubos peržemos – bet filodendras turėjo pats žinoti, kad tos sąlygos negali pasikeisti tik dėl jo kaprizų. Tesižinie tad! [...] Filodendro, žinoma, gaila – jis turėjo nepaprastą šansų būti vieninteliu Kaune ir gal visoj Lietuvoj, bet kas savo šansų pats neišnaudoja esamose sąlygose, to nė mirtis nepataiso. Negi sakysime: tegriuvie lubos, teplyšta puodas, kad tik filodendras išliktų nelūžęs. (Klimas – Vaižgantui, 1929-10-29, l. 107r–107v)

Taigi tuomet, kai epistolinis subjektas pereina į itin karnavališką režimą, jo adresatas taip pat praktikuoja žaidimą – tikrasis karnavalas išsipildo tik įsitraukus visai aplinkai.

Išskirtinis laiškas pats sau turinys rašytas 1926 m. lapkričio 13 d. Barborai. Jame distancija ir karnavalinė aplinka sukurama ne kalbos režimų kaita, ne kitų diskursinių praktikų imitavimu, bet pasakotojo instancijos metamorfozėmis – laiškas parašytas šuns Kauko vardu (kreipinys: „Geroji mano Augintojėle!“, parašas: „Lyžterėdamas Tamstai kojelę, lieku sveikas ir drūtas Tamstos Kaukas“⁷⁶⁷). Jame įrašomas autoironiškas santykis su Tumo užimamomis padėtimis profesiniame ir visuomeniniame gyvenime („Kai sukaksiu penkerius, tai Jo Prakilnybė Kanauninkas sako šviesiąs jubiliejų – tokia dabar Kaune mada: švenčiama 3, 5, 10, 15, 18, 20, 25 m. sukaktys kieno tik nori – artistų, rašytojų ir šiaip sau“, p. 106), be to, keliais lygmenimis atitolintas nuo ekstratekstinės aplinkos epistolinis subjektas vysto kritinį pasakojimą, kuris pateikiamas tarsi naiviojo pasakotojo, be komentarų. Pasakotojas Kaukas kritiškai įvertina Tumą, jo padėtis Kaune ir Lietuvos visuomenės situaciją:

Aš turiu labai jautrią širdį tik saviškėms – kalytėms, ne taip, kaip mūsų karininkai, kurie temyli – maskolytes. Tik man tos kalytės labai daug laiko suėda: nuo pat ankstyvojo ryto, dažnai ir per visą naktį tenka visam sulytam ir purvinam dūsauti kur pavartėje ir dažnai veltui. O pareini namo, tai princesa ima skalbti, kol prisiima paduknin. (p. 106)

⁷⁶⁷ Pasakotojo režimų kaitą Vaižgantas išbandęs ir savo grožiniuose tekstuose, kur yra buvę pasakotojų gyvūnų, dažni pasakotojai vaikai.

Tolygus ekspresyvumą ir fiktyvumą yra 1930 m. liepos mėnesį laiške Barborai įrašytas Kauko nekrologas, pasirašytas parašu „Jūsų nuliūdęs Vaižgantas“, arba 1928 m. balandžio 26 d. laiškas su parašu „Tyrėjas“. Paskutinis Vaižganto laiškas „Eglute, Petriukai!“ (nr. 399, 1933-04-11) išskirtinis tuo, kad siųstas kaip laiškas, bet iš tiesų yra straipsnis vaikams, todėl savo raiška skiriasi ir dėl numatytos intencijos: „Tai manau sau: imsiu ir Eglutei laiškus paskelbsiu viešai“ (p. 425). Vis dėlto viešai šie tekstai nebuvo spausdinti, nes Vaižgantas mirė jų neparašęs⁷⁶⁸, bet svarbu, kad kurie laišakai daug ryškiau projektuojami viešoms skaitymo praktikoms.

Skrybiaus pradžioje rašyta, kad kai kuriuos aptariamo korpuso laiškus galima skaityti kaip uždarus tekstus: būtent šie karnavališkieji epistolinio subjekto žaidimai leidžia tokį skaitymo būdą. Tą tikriausiai nulėmusi dominuojanti ilokucinė galia, kai pati komunikacija juose yra vertės objektas. Tekstinėje plotmėje pastebėta aiški tendencija: žaidybiškieji laišakai kuriami atsikartojančiomis teksto strategijomis – ironija, kūniška ir gamtiška vaizdinija, gamtos ir asmenų paralelizmu. Šie aspektai padeda natūraliai pereiti prie adresatų kritikos ir epistolinio subjekto savikritikos. Tokių laiškų korespondencijoje su kultūriniais bendradarbiais nėra išlikusių, nors kai kurių minėtų teksto strategijų esama ir ankstesniuose epistoliniuose santykiuose – dažniausiai jos susiklosto intymioje komunikacinėje aplinkoje, kur epistolinis subjektas aktualizuoja literatūrinę savosios tapatybės dalį.

6. 1. 3. Laiškų naratyvas: pozicijų kultūros lauke apmąstymas

Karnavališkumas, tekstinių tapatybių išsibandydas ir žaidimai laiškuose giminėms yra susiję su laiško kaip literatūrinio teksto samprata ir „beldimusi į retorikos duris“, tačiau epistoliniai pasirodymai nėra savitiksliai: sukūrus sceną ir taip išvengus „dvasingumo pretenzijos“, Vaižganto laiškuose giminėms susikuria terpė emociškai tankiems padėties literatūros lauke ir

⁷⁶⁸ Vėliau šis paskutinis išlikęs Vaižganto laiškas buvo išleistas atskira iliustruota knygele vaikams (žr. Juozas Tumas-Vaižgantas, *Laiškas Eglutei*, Vilnius: Petro ofsetas, 2007).

visuomenėje apsvaistymams bei įvertinimams. Nors tai asmeninė korespondencija su giminėmis, šie giminės (ypač Klimas) buvo aktyvūs kultūros lauke, be to, epistolinis subjektas laiškuose modeliuoja ne tik santykį su adresatais, bet ir pats save, taigi kultūros lauko tema suaktualinama ir dėl paties subjekto. 1924 m. gruodžio 7 d. laiške Klimų šeimai Vaižgantas aprašo rūpestį dėl išeinančios senosios tautinio atgimimo epochos veikėjų kartos:

Esu labai suvargęs – laidojau Būgą, laksčiau, lydėjau iš vagzolo, sakiau didelį pamokslą, dabar karščiuoju: man bronchitis kliudo. Ak tu jejem, kaip mes pasigendame to vieno lituanologo. Nu, kur dabar svetimieji eis teirautis lituanistikos? Ir Jablonskis vos bekvėpuoja. Ir Basanavičius labai paliegęs“ (p. 42).

Asmeninis suvargimas tiesiogiai siejamas su kultūros darbuotojų mirtimis ir ligomis, mat pats Vaižgantas save priskiria būtent šiai kartai: „Šiaip jau vargais negalais dirbu fakultete ir Vytauto bažnyčioje, dažnai atgalainių saviškių apšumėjamas“ (p. 42). 1926 m. lapkričio 14 d. laiške Bronei minimas tas pats senosios kartos išėjimas, kurį reikia įprasminti ir įdokumentinti:

Aš nebetesiu visus apgiedoti, visiems panegirikų prirašyti. O prirašiau jų per šiuos ketverius metus devynias galybes: Maironiui 60 m. am., Baranauskui 20 m. mir., Spaudos laisvės 20 m., V. Kudirkos 25 m. mir., M. Valančiui 50 m. mir. [...] Laidojau Būgą, P. Vileišį, S. Pšibilauskienę, L. Didžiulienę, Zubricką...

Žinai, šitos visos sukaktys tai geras dalykas – jos verste priverčia darbą padirbti – pastudijuoti ir parašyti. Iš viso to priverstinojo darbo susidarė labai didelis lietuvių literatūros tik draudžiamoj laikotarpio kursas. Apseilėjau apie 70 lietuvių rašytojų vien šio laikotarpio. Regi, kokie mes turtingi rašytojų! Gaila, kad neesame tiek turtingi ir raštų... (p. 107)

Tumo korespondencijoje su kultūros lauko agentais vėlyvesniuojų kūrybos laikotarpiu (2-ojo dešimtmečio pabaigoje ir 3-iojo dešimtmečio pradžioje) klestėjo praeities įdokumentinimo siekis, norint per praeities figūras ir jų veiklą įprasminti tuometį kultūros lauką. Šis motyvas neretai atkartojamas ir šeimyninėje korespondencijoje. 1924 m. balandžio 24 d. laiške Petruį ir Bronei Klimams Tumas apsvaisto *Pragiedrulių* kaip įdokumentinančių praeitį pobūdį:

Tai nieko nedarbu, o darbo tiek, jog net širdis plaka, kai pagalvoju, kas daryti, kaip šis semestras bepabaigti. Pabaigoje pakels mane docentu už literatūros kursą, kurs, anot prof. Alekno⁷⁶⁹, esąs dalis „Pragiedrulių“ ir nieko bendra neturįs su mokslu. Aš sakau – bet tik klausytojai gautų vaizdą ir žinių, o kokia forma bus tai jiems paduota, tai antrinis dalykas. Kiti duoda daug sausos medžiagos, o vaizdo delto neduoda. Kad ir jo paties „V. Motiejaus Val.“ – bevaizdis. (p. 21)

Vaižganto požiūriu, istorijos dėstymas (pasakojimas) turi sukurti „vaizdą“, kurio, jo nuomone, neturi Antano Alekno istoriniai tekstai. Galima galvoti, kad šis vaizdo turėjimas susijęs su „kronikos“ vartimu „epopėja“: praeitis geriausiai įdokumentuojama pasakojimu, ne faktų rinkiniu.

Laiškuose Klimams skaitome, kaip kanonizuojami savojo laiko rašytojai ir visuomenės veikėjai bei jų veikla, o pats Tumas epistolinio subjekto aktyviai įtraukiamas į aptariamą kartos į(si)vertinimą. Tačiau tokia kanonizacija įdokumentinant kartos veiklą papildoma ironizavimu dėl darbo kokybės („Gaila, kad neesame tiek turtingi ir jų raštų...“). Ironija sukuriant distanciją tarp savęs ir kitų kultūros lauko dalyvių dažna, pavyzdžiui, 1926 m. rugsėjo 26 d. laiške Vaižgantas Klimui rašo apie Lietuvos Meno Kūrėjų Draugiją, kurios pirmininkas jis buvo ir kurią sudarė beveik vien „publicistai ir daugiausia žemosios rūšies“, o jų opozicija – „[t]ie 30 narių, kurių sąrašą esi gavęs ir Penklubui įteikęs, teturi vieno Vaižganto vardą, kurs turi Rašytojo vardą“ (p. 96). Pereinama prie trečiojo asmens („Vaižganto vardą“), be to, sava pozicija literatūros lauke įvardijama kaip „Rašytojo“. Tumas save priskiria prie tų, kuriuos ketina atrinkti kaip reprezentatyvius „atstovauti lietuvių rašytojus“: „Krėvė-Mickevičius, Maironis-Mačiulis, Petras Vaičiūnas, Faustas Kirša, Balys Sruoga, Tumas-Vaižgantas, Kymantaitė-Čiurlionienė, Pleirytė-Puidienė, Juozas Tysliava ir kiti nauja autoriai“⁷⁷⁰ (p. 97).

⁷⁶⁹ Anksčiau minėtas kunigas prof. Antanas Alekna – istorikas, vertėjas, kultūros lauko veikėjas, artimai bendravęs ir su Tumu. Čia rašoma apie Alekno studiją *Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius* (1922).

⁷⁷⁰ Save priskirti literatūros istorijai Tumui buvo tarsi natūralu. 1929 m. balandžio 20 d. laiške *Dirvos* bendrovei, dėkodamas už 10-ąją *Raštų* tomą, jis rašo: „Literatūros tyrėjas ir

Taigi Tumas priskiriamas aptariamai lituanistų kartai, tačiau iš jos ir išskiriamas. 1929 m. gruodžio 5 d. laiško pabaigoje Vaižgantas pašaipiai stilizuoja savo kaip menininko situaciją, drauge per kūniškumo izotopiją ironizuoja ir patį lietuvių kultūros lauką: „Herbačiauskis koją nulūžo. Šimonis⁷⁷¹ koją nulūžo. Kalpokas⁷⁷² buvo koją nulūžęs, Dubeneckis buvo koją nulūžęs, visi mūsų menininkai buvo ar yra bent po vieną koją nulūžę. O aš – ne. Tur būt, kad ne menininkas, nors ir beletristas“ (Vaižgantas – Klimui, p. 264). Anksčiau aptarta, kad laiškuose esančiuose „kronikos“ fragmentuose per realybės žymiklius artėjama prie istorijos, tačiau matyti, kad net ir daug ektratekstinių nuorodų turintis pasakojimas gali būti konstruojamas panašiai karnavališkai ir žaidybiškai. Be to, reikia turėti galvoje, jog laišku susikuria dokumentiškumo (užrašytumo) galimybė ir viena iš anksčiau aptartų Tumo – laiškų autoriaus – intencijų yra įrašyti save į istoriją ar net parašyti „Vaižganto istoriją“.

1925 m. lapkričio 4 d. Tumas aprašo tokį praeinančios kartos inteligentų gyvenimo vaizdą: „Palaidojęs vieną mūsų rašytoją – Didžiulienę, ruošiuos laidoti ir antrą – Puidienę – jau kaire puse nebevaldo, nebepavalgo. Ji – bedievė. Kažin kas bus, kai numirs: ką aš bedarysiu“ (Vaižgantas – Barborai, p. 48). Tiesa, Puidienė mirė vėliau nei Vaižgantas (1936 m.), o 1928 m. gruodžio 7 d. parašo Vaižgantui emociškai „perkrautą“ laišką, kuriame grįžtama į artimą praeities santykį:

Bet į Tamstą, dažnai nemigo ir kančių naktimis nuskrieju mintimis. Dažnai dumoju ir jaučiu reikalo išpasakoti savo bedalį likimą, iš kurio vistik neištrukau. [...] Aušta pilkas žiemos rytas. Įgulos bažnyčioj skamba varpai... Veik kas rytą girdžiu jų balsus lyg gedulingą laidotuvių maršą ir ramia širdžia manau apie mirtį... [...] Beja, dar tikrai norėtusi suspėti užbaigti „Tėviškę“... nors ją.

bibliografas, aš vienodai domėjusios svetimų ir savų rašinių; žymiu kitų mažmožėlius, nenuslepiu nė savųjų menkniekių“ (Vaižgantas, *Vaižganto raštai, X tomas*, p. [5]).

⁷⁷¹ Kazys Šimonis (1887–1978) – dailininkas, poetas.

⁷⁷² Petras Kalpokas (1880–1945) – tapytojas.

Lovoje gulėdama rašau. [...] Jokių išvadų nedarykite iš šio laiško. Laikyk jį kaip testamentą. Juo tik kai ką norėjau paaiškinti, nes senai nebesimatėm, retai ir trumpai susisiekiame.⁷⁷³

Puidienės laiškas liudija, kaip nuo preskriptyvinės ir tarpininkavimo galių po 20 metų – pakitus laiško funkcijai ir asmenų biografijoms – pereinama prie refleksijos ir atsigręžimo į kultūrinio gyvenimo praeitį, o pats laiškas suvokiamas net kaip įdokumentuojantis „testamentas“. Yra išlikęs ir vienas vėlyvas 1928 m. Tumo laiškas Puidienei, kuriame, panašiai kaip didžiojoje dalyje *Laiškų Klimams*, labai išreikštas kūniškasis lygmuo:

Antra, mane kankina morbus porcicus [*lot.* morbus porcis – kiaulių liga]. Apetitą turiu, kaip meitėlis ir tunku, kaip meitėlis. Vis taisaus pradėti Golodovką Suvorino metode ir vis nesiseka: išalkstu ir prisidrožiu, nelaukdamas galo. Šiandien mėginu ištikrųjų, kiek valandų išbūsiu neėdęs. 12 valandų jau. (1928-02-22, VL 237, l. 13r)

Greta tokio buitishko kasdienybės fragmento svarstomi ir padėties visuomenėje klausimai: „[T]ingiu, kaip tikras turkas, o seniau netingėdavau. Neinu į politiką, bet neinu ir į visuomenę. Vis dažniau imu dėtis savo senatve“ (VL 237, l. 13r). Patosiškas Pleirytės laiškas kontrastuoja su šiuo Vaižganto tekstu, o kūniškumas, prisiminus Bachtiną, veikia kaip opozicija prieš pernelyg ryškų dvasingumą. Laiško tekstas pradedamas rūpesčiu, kuriuo įsteigiamas būsimo laiško tonas: „Pelėnų diena – griežto gavėjimo, atgailiojimo už karnavalo šelmystes ir dantų plovimo diena. Gal delto pajutau prievolę parašyti Jums, visai Lietuvos kolonijai ir pasiklausti Jūsų, kaip, ištikrųjų jums visiems ir bet kuriam skyrium sekas“ (VL 237, l. 13r). Tačiau „atgailioti už karnavalo šelmystes“ Vaižganto epistoliniam subjektui nepavyksta, nes per ironijos distanciją ir kūniškąsias detales jis šiame epistoliniame dialoge tęsia epistolinį karnavalą.

Ankstesniuose skyriuose aptartame dialoge su Pleiryte kūniškumas taip pat dažnai nukreipiamas prieš „dvasingumo pretenziją“. Pavyzdžiui, 1906 m. vasario 21 d. laiške, kuriame Vaižgantas išsamiai aprašo savo požiūrį į

⁷⁷³ Cituojama iš: VUB RS f. 1, b. D273, l. 6r [1], [6].

idealistinio ir realistinio veikimo projektus (simpatijas atiduodamas pastarajam), ši opozicija formuluojama taip: „Tuogitarpu, likkite sveiki mano realistai, neidealistai. / Aš esu sveikas; visi dantys tebėra sveiki, tik nuo taboko sujuodavo ir vienas prakiuro, ko ir jums iš širdies veliju“ (VL 77, l. 7av [7]). Nepritarimą Pleirytės impresionistiškai tekstų raiškai Vaižgantas paliudija ir 1922 m. publikuotoje *Kada rauda siela* recenzijoje. Iš pradžių Vaidilutė pagiriama („Ir vis dėlto tai žymus veikalas mūsų literatūroje. [...] Tai veikalas sielos, amžinai vienos, amžinai svetimos, amžinai klaidžiojančios“), tačiau recenzentas atmeta tokios raiškos kūrinį kaip jam nepatinkantį: „Dėl to ir ‚Kada rauda siela‘ negalima svarstyti lyg kokį nusižudėlio testamentą, tik gilų, tam tikro ūpo kūrinį. Visai kitas klausimas, ar kam nors tinka tasai ūpas ir griežtas gyvenimo iškoneveikimas. Man jis griežtai nepriimtinas.“⁷⁷⁴

Nors rašydamas apie kultūrinius dalykus Vaižganto epistolinis subjektas sukuria ypatingą žaismę, perėjęs prie valstybingumo ir praėjusių kartų darbo tautos temos (juk tokia buvo ir Vaižganto tarpininkavimo misija – dirvos „daiginimas“ ateities kartoms), jis nebeironizuoja, o gana griežtai formuluoja patriotiškumo privalomybę: „Kitokios Eglės aš ir nesivaizduoju, kaip tik patriotę. Šimts keturiolika! Kam gi ji būtų Vaižganto anūkė ir duktė Valstybės Tarybos nario, paskelbusio nepriklausomybę? Tėvynės darbą dirbome ilgai ir ne sporadiškai: mūsų darbą turi tęsti mūsų vaikai“ (Vaižgantas – Bronei, 1930-02-15, p. 272). 1930 m. balandžio 19 d. laiške, skirtame ką tik gimusiam Lesauskių sūnui („Gerbiamasis Ponas Vytautai!“), Vaižgantas taip pat rūpinasi kultūros darbuotės tąsa, tik šiuo atveju akcentuoja literatūros lauką. Laiške apsibrėžiama sava tapatybė („man, literatūros daktarui“) ir priklausymas literatūros sričiai, bet iš to šaipomasi: „[...] kad Tu esi Vytautas, ne kas kitas. Tiesa, aš tai žinojau iš pat pradžių; vis dėlto mano specialybė, literatūra, ne kaip autoritetinga ginekologijos srityje“ (p. 277). Gimus vaikui siunčiama dovana – „Lietuvos poetų antologija“: „Aš Tavo gimtuvėms pažymėti nusiųsiu Tau Lietuvos poetų antologiją. Skaityk ją atsidėjęs, gerėkis Putinu, Vaičiūnu, o Žengė ir Rimmydis,

⁷⁷⁴ Vaižgantas, „Paskaičius Vaidilutės ‚Kada rauda siela‘“, *Tėvynės Balsas*, 1922, liepos 14, nr. 119, p. 3.

žinau, Tau nepatiks“ (p. 276). Galima šią dovaną interpretuoti kaip siekį toliau tarpininkaujant naująją kartą įvesdinti į lietuvių kultūros sferą.

Ankstyvojoje korespondencijoje (iki Pirmojo pasaulinio karo) dominavo visuomenės kūrimo(si) klausimai, o susiformavus nepriklausomai valstybei ir autonomiškėjant literatūros laukui, retrospektyviai atsigręžiama į praeitį ir lyginami tuomet sukurti ir apsibrėžti vaidmenys su dabar užimamais. Korespondentai šiuo laiku jau priklauso vyresniajai kartai, taigi ir korespondencijos temos sutampa su jų biografijomis. Tačiau, regis, galima paaiškinti šią epistolinio diskurso transformaciją pakitusia laiško funkcija, o ne ti(e)k asmenų biografijų kaita. Kadangi epistolinis diskursas nebėra bene vienintelis, suaktyvinantis tarpininkavimo galią, laiško įvykio plotmė neretai ima blankti prieš laiško kaip saviraiškos teksto lygmenį. Saviraiškos subjekto ryškėjimas leidžia svarstymus apie savo indėlį į lietuvių kultūros lauko formavimą(si). Tai ryšku 1931 m. spalio 13 d. laiške Klimams („Mielieji Petrai!“): „Ateis laikai, kada Kaunas bus pagalam susitvarkęs ir jau toks ordinariškas, kiap Jūsų Paryžius: nebus ko beeiti į gatvę, nebebus nė vienos nesudorotos krūvos šiukšlių ir neįstatytų durų. Aš laimingas, kad man teko gyventi lietuvių kultūros, valstybės ir sostinės kūryboje“ (p. 339). 1932 m. birželio 26 d. laiške Klimams atkartojamas ankstyvuosiuose kultūros lauko formavimo laiškuose kurtas tarpininkavimo modelį reprezentuojantis dirvos purenimo, tarpininko kaip slieko įvaizdis, bet jis pateikiamas iš dabarties perspektyvos, retrospektyviai prisiimant svarbaus tarpininko vaidmenį: „Iš viso aršus gyvenimas – vis mažiau besiranda to, ko galėtumei drąsiai tikėti, tvirtai pasikliauti: nei kultūros vadais, nei Dievo tarnais. Juo žmonija kyla, juo smunka ir nujau bene geriausia gyventi – sliekusi“ (p. 363). „Kultūros vadai“ ir „Dievo tarnai“ sugretinami, o Vaižgantas, užėmęs abu vaidmenis, reflektuoja anksčiau prisiimtą tarpininko-slieko tapatybę bei šį vaidmenį įvertina kaip „bene geriausią“.

Vadinasi, pakitusi laiško funkcija leidžia pasakoti savą istoriją arba pozicionuoti save istorijoje. Šiame pasakojime išryškėja visuomenės nario ir aktyvaus veikėjo metonimiškas gretinimas su pačia visuomene – Tumo

gyvenimo įvykiai atitinka „visos Lietuvos“ situaciją, pavyzdžiui, 1926 m. gegužės 6 d. laiške: „Kažkokia Dievo nepalaima kori ant manęs – kunigo. Gal ir ant visos Lietuvos...“ (Vaižgantas – Barborai, p. 71); 1928 m. gruodžio 18 d. laiške: „Tačiau ištiko mane ir, gan greit, visą Lietuvą smūgis, ir aš turiu ūmai reaguoti“ (Vaižgantas – Klimui, p. 209). Panašiai Vaižgantas savo sveikatą gretina su visuomenės būkle 1929 m. balandžio 14 d. laiške Klimui: „O šiaip jau esu sveikas, tik širdį maudžia, kad mūsų valdžia turi tiek daug priešų. Deja mums“ (p. 225), t. y. fizinė asmens sveikata negalima be visuomenės gerovės, o kūno motyvas paryškina Vaižganto kaip visuomenės „padaro“ būvį. Tautinio atgimimo veikėjų sutapimo su pačia visuomene modelį Vaižgantas projektuoja kaip siekiamybę viename vardadienio palinkėjime Klimui (1930-06-28): „Noriu pasakyti, kad nenueitumei savo keliu, kai Patria eis savo keliu. Gyvent ir mirt drauge, net ir klaidoje“ (p. 290). Tiesioginis savo gyvenimo etapų gretinimas su tautos gyvenimo etapais gali būti labai ryškus:

Vytauto b. šiuo kartu išpuošėme taip, kaip nėkados dar: tai mano bažnytinio ir patriotinio darbo X metų. Niekur aš taip ilgai nerimau. Suskaityk tik mano neramybės etapus: [...]. Rejstras – 16 [pakeistų gyvenamųjų vietų, – A. K.], kunigavimo – 37 metai, vidutiniškai – 2 metai bet kuriai pozicijai, o buvo po metus ir po kelis mėnesius. Lyg vaizdas to nerimo, kurį Lietuvių Tauta jautė prieš susiformuodama į nepriklausomą. Susiformavome ir nurimome – tą reiškia X. Aš – praeities mielės; visur tik raugiau. Dabar pilietinu su gen. Nagevičium⁷⁷⁵ [...]. (Vaižgantas – Klimui, 1930-08-15, p. 296)

„Susiformavome ir nurimome“, – rašo Tumas: jo veikla koreliuoja su valstybės gyvenimu, o nuolatinis parapijų keitimas Vaižganto laikomas visos tautos nelaisvės sąlygomis jausto nerimo atspindžiu. Laiške rašydamas „visur tik raugiau“ Vaižgantas permąsto savo „dirvos purenimo“ programą. Mielių ir

⁷⁷⁵ Generolas Vladas Nagius-Nagevičius (1880–1854) įkūrė Vytauto Didžiojo karo muziejų (atidarytas 1930 m.). Vaižgantas „pilietinimą“ šiame laiške sieja su minimo muziejaus atidarymu – pilietinio ugdymo veikla. Kauno Šv. Mergelės Marijos ėmimo į dangų bažnyčia taip pat 1930 m. pavadinta Vytauto vardu. Vaižgantas bažnyčios rektoriumi buvo nuo 1920 m. kovo 31 d.

raugimo siužetas pasakojamas ir *Pragiedruliuose*; čia jis laikytinas tarpininkavimo ir kultūros prikėlimo, „išjudinimo“ sinonimu:

Dėl to mūsų sodžiaus gyvenimas toli gražu ne misa be mielių, skubėk išgerti: kas liks, surūgs taip, jog šuva čyps, užliejus jam ant uodegos. Lietuva nestinga nė mielių, būdama atvira visiems keturiems vėjams. Bereikia didesnių mielių, kaip buvo paleidimas iš dvarystės? Jis ūmai per dešimtį metų atmainė žmonių buitį.⁷⁷⁶

Pasitelkus šį vaizdinį, aprašomos ir įtaką galinčios daryti idėjinės pozicijos: „Tikrų mielių sodžiaus misai užduoti tepradėjo 1880–90 m. jaunuomenė, juoba dar vėlybesnioji jos karta, kuri iš Rusijos ar iš rusų mokyklų Lietuvoje grįždavo „pasileidusi“, destis, kažin kokių svetimų raugų prisigėrusi.“⁷⁷⁷ Taip yra ir aptariamame laiške, o frazėje „Aš – praeities mielės; visur tik raugiau“ iš laiko perspektyvos patvirtinama tarpininko veikla.

Matome, kad kai kurios laiškuose ankstyvuoju lietuvių kultūros lauko kūrimo(si) laikotarpiu formuluotos temos atsikartoja ir daug vėliau korespondencijoje su giminėmis. Tačiau laiko nuotolis ir aktyvus veikimas jau daug autonomiškesniame kultūros lauke dažnai nulemia saviironišką požiūrį į užimamas padėtis. Toks požiūris nebūdingas idealistiškiems „dirvos purenimo“ darbams XIX a. pab.–XX a. pr. Ši ironija gali kilti dėl to, kad rūpestis šalies politikos klausimais kartais baigiasi rezignacija, pavyzdžiui: „Dabar Lietuvoje Tau vienam dar negėda paduoti ranka, nes iš tolo laikais. Šiaip jau nebėra nei vieno lietuvio ne vagies ir ne niekšo in summo gradu [*lot.* aukščiausiu lygiu]. Trošku“ (Vaižgantas – Klimui, 1926-04-19, p. 64). Be to, ir Kauno visuomenė pašiepiama kaip ne tokia, kokios buvo tikėtasi, kaip nenatūrali, „dirbtina“, imituojanti miestietišką gyvenimo būdą: „Dabar vėl leidžia ir purvo iki ausų. Kai fordukas prapupsi pro šalį, tai Kauno buržujai gauna pasilenkti į rintšoką ir nusiprausti“ (Vaižgantas – Barborai, 1927-03-30, p. 117)⁷⁷⁸. Tokioje tarpukario

⁷⁷⁶ Vaižgantas, *Raštai*, t. 5, p. 438–439.

⁷⁷⁷ *Ibid.*, p. 440.

⁷⁷⁸ Šioje analizėje neaptiriamas gana svarbus *Laiškuose Klimams* atsiskleidžiantis aspektas – tarpukario Kauno gyvenimo „kronika“, nors laiškuose labai gerai *dokumentuotas* kasdienis gyvenimas. Pavyzdžiui, 1924 m. rugsėjo 18 d. atpasakojamos tuometinės Kauno aktualijos:

Kauno aplinkoje savo pozicijas Vaižgantas vertina per humoro ir ironijos prizmę, pavyzdžiui, 1924 m. kovo 20 d. laiške Petruui ir Bronei Klimams jis rašo apie per vardines apsilankiusius asmenis ir autoironiškai apibendrina: „Pavaišinau 32 žmogų ir dar liko 18 žmonių choro, kurį vaišinsiu. Gėlių, telegramų, laiškų – vežimą gavau. Iš to sprendžiu tebesąs populiarius. / O sveikata per žiemą buvo bloga – bronchitis buvo įvarginęs“ (p. 18). Retrospektyviai sąmoningai prisiimamas vieno iš „tautos kūrėjų“ vaidmuo, bet dabartinė situacija – svari padėtis kultūros ir literatūros lauke – ironizuojama.

Specifiškai kelių diskursų ir padėties visuomenėje santykis aptariamas po jubiliejaus, 1929 m. rugsėjo 24 d. laiške Bronei, kuriame ryškinama įtampa tarp Tumo ir Vaižganto: „Aš, Tumas, stovu šalia garbinamojo Vaižganto. Man tik įdomu, kaip ir kas jį pagerbia ar pagiria; man nė karto nesukrutėjo širdis džiaugsmu nuo tų masinių komplimentų“ (p. 251). Tokią Tumo ir Vaižganto atskirtį išsyk bandoma paaiškinti: „Jei nors puselė būtų tikra, ką apie mane mano visuomenė, tai aš turėčiau būtų virš-šventas, virš-patriotas, na, Übermensch. Ir man būtų sunku tesėti. Jausčiaus baisiai nenatūraliai; gal imčiau ir pozuoti kiek [...]“ (p. 251). Čia taip pat išskiriamas natūralumas, kurį Tumas formuluoja kaip pagrindinį vertės objektą literatūroje, epistolikoje ir kitoje veikloje⁷⁷⁹. Natūralus Vaižganto epistoliniam subjektui yra „dirvos purenimas“ ir tarpininkavimas, todėl – panašiai kaip korespondencijoje su Matu Grigoniū – 1929 m. birželio 13 d. laiške Barborai atkartojamas savos veiklos kaip tarpinės tarp praeities ir būsimos ateities kultūros įvardijimas, sąmoningo tarpininkavimo samprata: „koks gi gali būti ‚baisus gražumas‘ rašto, renkančio medžiagą literatūros istorijai? Kas gi pati istorija. Ale ją tegul jau gudresni parašo; mano raštai tik trąša mokslo dirvai. Džiaugiuos bent trąšos davęs už tą algą, kurią per septynerius metus ėmiau iš Lietuvos valstybės“ (p. 234). Dirvos

„Kaune sensaciją daro autobusai. Tikra palaima: į ministeriją suvažinėčiau ir siuntinį atsiėmiau per 25 minutes!“ (p. 40). Tokių aktualijų esama daug, bet laikomasi požiūrio, kad jos įeina į bendrą peizažinį erdvėlaikį, todėl atskirai nekommentuojamos.

⁷⁷⁹ Apie natūralumą mokslinėje veikloje: „Visa tai daro ir mane romantiką, be jokio iš mano pusės nuopelno. [...] Na, tai ir romantizmas misionieriauti man labai pigia; nereikia dėti pastangų, tai savaime išeina“ (1927 m. liepos 25 d., p. 136).

tręšimo paradigma apima įvairias Vaižganto veiklas: grožinių tekstų, įprasminančių praeitį ir kuriančių ateitį, rašymą, literatūros istoriją ir kritiką kaip pirmuosius žingsnius kuriant autonomišką kultūros lauką, tautą „vienijančią“ ir mokančią publicistiką ir pan.

Dar viena susirašinėjimo su kultūros lauko dalyviais dominantė – spaudos tema – šeimos korespondencijoje yra reta, jei neįtrauksime tokių siužetų kaip, pavyzdžiui, nuolatinis žurnalo *Dedalo*⁷⁸⁰, kurį Vaižgantas komentuoja laiškuose, minėjimas. Tačiau retrospektyviai spauda taip pat laikoma etapiniu kultūros reiškiniu. 1929 m. rugpjūčio 17 d. laiške Petruui ir Bronei Vaižgantas persvarsto savo darbinę-kūrybinę situaciją ir 1896 metus fiksuoja kaip lūžinius: „Bent kiek pavydžiu Jums mokėjimo gražiai panaudoti nuliekamą laiką. Man tokio laiko niekados nėra. Nuo pat **1896** m. aš nė per vieną vasarą nesijaučiau visiškai laisvas ir sans souci [*pranc.* be rūpesčių]“ (p. 246). Vadinas, tarpininkavimo darbas ir veikla (1896 m. pradėjo eiti *Tėvynės Sargas* – pirmasis Tumo redaguotas laikraštis) suvokiami kaip nulemiantys neišvengiamą „susisaistymą“ su visuomene ir atskaitingumą jai: „Vis susirūpinęs, jei nedirbęs; vis sargyboje tai kuniškų, tai tautiškų reikalų.“ 1932 m. spalio 16 d. laiške Bronei Vaižgantas apmąsto literatūros lauko formavimą(si), siedamas šiuos procesus su spauda, šiuo atveju – su *Viltimi*: „Per ‚Viltį‘ gi perėjo 4 didžiuliai A. Smetonos vedamųjų straipsnių tomiai, ‚Viltis‘ davė Krėvės ‚Šarūną‘, ‚Gilšę‘, ‚Bobulės vargus‘, Pelėdą, Š. Raganą ir k. ‚Viltis‘ pirmoji iškėlė Vilniaus klausimą“ (p. 385–386). Rašytojų iškilimas laikomas priklausomu nuo spaudos leidinio, kuris – kaip būdinga to meto tekstuose – personifikuojamas.

Rašydamas apie save, Tumas pasitelkia kūniškąją vaizdiniją ir vyrauja realiojo asmens deiksė. Šie kūniški įvaizdžiai sukuria distanciją (dažniausiai asmens kūno ir apskritai fizinio pasaulio detalės pateikiamos ironizuojant), leidžiančią Vaižganto epistoliniam subjektui šaipytis iš Tumo. Pavyzdžiui, autoironiškame fragmente iš 1925 m. kovo 23 d. laiško: „Nieko nepadeda nė Emilijos diagnozas – senatvė, žinoma! Kad jai liežuvis nutirptų! O

⁷⁸⁰ *Dedalo* – 1920–1933 m. Italijoje leistas meno kritikos žurnalas.

čia, kaip tyčia, kiti ir kitos, kai pamato teatre, tai vis džiaugias, kad aš nesenstas“ (Vaižgantas – Klimams, p. 44). Kūniškosiomis detalėmis „įjungiamas“ karnavališkumas, tik jis modifikuojamas: pašaipūniškumas nukreipiamas ne į kitus karnavalo dalyvius, bet į patį save. Be to, atrodo, kad sarkazmas ir ironija yra Tumo apmąstyti strateginiai teksto kompozicijos elementai – tokios strategijos sąmoningą prisiėmimą jis komentuoja 1926 m. rugpjūčio 21 d. laiške:

Aš itališkai, kol kas, ačiū Ponui Dievui, dar nemoku: mane į tai tebegundo, be jokių išdavų, lektorius Narjauskas⁷⁸¹; vis delto man visai aišku, jog žemaičių **vambuoľė** (šūdvabalis) yra prototipas visai itališkai fonetikai. Prašom tik apsidairyti namie, lengvai patirsi ištisas krūvas itališkų: vam ir buol ar kiek kitaip. Kai išmoksiu itališkai, tai parašysiu disertaciją vambuoľės tema ir gausiu daktaro laipsnį, kurio man niekaip nesutinka pripažinti – už mano humoristiką; nepripažįsta jos tada (sic!), kad pati mano tarnaitė pasijuto giliai užgauta; vadinasi, raštas giliai veikė. Tai mokslo dalis [...]. (Vaižgantas – Barborai, p. 87)

Tačiau esama ir tokių atsivėrimų, kuriuose nebelieka vietos kūniškumo akcentams, ir būtent tokiuose fragmentuose nebėra ironijos: „Jokia materialybė tokios stiprybės žmonijai neteikia, kaip tikėjimas Dievu, kurį mes bandome vaikiškai sumesti, o ne jausti savyje. [...] Be vidaus pasaulio man būtų labai trošku net pačioje Lietuvoje gyventi“ (Vaižgantas – Klimams, 1927-04-27, p. 125). Kūniškoji vaizdinija dingsta pakeitus kalbėjimo registrą į aukštesnį, komentuojant savąją gyvenimo filosofiją.

Padėčių visuomenėje ir kultūroje apmąstymas yra lydimas kito *Laiškuose Klimams* izotopinį atsikartojimą kuriančio siužeto – kūrybinės veiklos (dažniausiai – *Pragiedrulių*) apmąstymo. Per *Pragiedrulių* temą ryškėja santykio su kūryba ir literatūros lauku klausimai bei pats buvimas rašytojo paratopijoje. *Pragiedrulių* linija pradedama 1926 m. rugsėjo 11 d. laiške Klimui, vėliau ji vystoma ir susirašinėjant su kitais asmenimis. Klimas ruošia skaitinių

⁷⁸¹ Kun. Jurgis Narjauskas (1876–1943) – spaudos bendradarbis, vertėjas. Iš italų kalbos išvertė Dantės *Dieviškąją komediją* (1938).

chrestomatiją⁷⁸², o Vaižgantas jam siunčia įtrauktinų veikalų sąrašą ir trumpus komentarus, įrašydamas į sąrašą ir *Pragiedrulus*:

Įdėjau ir savo „Pragiedrulus“ Atstovybės knygynui, kad daugiau kas jais pasinaudotų, jei kas turės laiko tai lietai. Tau nededikavau, nes jau turi pirmųjų leidinių ir neskaitai beletristikos. Tačiau jei dirbi skaitymų knygas, tai gausi pasiskaityti bent atskirų aprašymų, vaizdelių, iliustruojančių tautinę lietuvių kultūrą. Aš tas vietas čia Tau pažymėsiu; gal kuri patiks. (p. 93)

Sužymėdamas dalis, į kurias vertėtų atkreipti dėmesį, Vaižgantas pateikia panašią kaip ir kitiems korespondentams savo veikalo skaitymo strategiją ir vertinimą, laikydamas *Pragiedrulus* ne vientisu tekstu, bet veikia rinkiniu, kurį galima skaityti nenuosekliai⁷⁸³. Klimui Vaižgantas siunčia *Pragiedrulus*, kad įtrauktų į planuojamą skaitymų knygą, o štai Barborai siunčia tam, kad ji pasidalytų su Romoje esančiais lietuviais: „Aš Tavo vardu pasiunčiau Romos lietuvių kolonijai visus savo ‚Pragiedrulus‘. Kas norės man, autoriui, įtikti, tegul juos ištisai, kantriai paskaito ir randa šio to, už ką vertas būčiau pagirti. Tai bus rimčiau, neg pagyros už ‚pysk, bo to šmieszny‘“ (1926-09-12, p. 95). Šiuo atveju Tumas nori, kad jį įvertintų už teksto kokybę, o ne „pysk“ [*lenk. marmūzė*], kitaip tariant, bandoma nusikratyti kūrinio vertinimo per autoriaus asmenybę.

Intymėjant korespondencijai su Klimu, Vaižgantas rašo apie savo „genetinius ritualus“, paliudijančius paratopinę jo kaip rašytojo jauseną: „[...] labai didžiulio veikalo, kuriam tektų paskirti bent penkeri metai netrukdomo darbo, o ne dvejetas mėnesių trukdomo **darbo**. Rašiau, švėsdamas visokias bažnytines ir valstybines šventes, skaitydamas universitete“ (1928-06-16, p. 186). Vadinas, paratopinis pojūtis kūrėjų terpėje yra nulemtas ne tik santykio su savų tekstų kokybe, bet ir kūrybos užimamos marginalios padėties gyvenime kitų veiklų atžvilgiu (galbūt ir dėl to savi grožiniai tekstai vadinami publicistika).

⁷⁸² Klimas buvo sudaręs ir išleidęs lietuvių kalbos skaitymų chrestomatiją: žr. *Skaitymų knyga lietuvių kalbos pamokoms*, suruošė P. Klimas, Vilnius: M. Kuktos spaustuvė, 1916. Čia kalbama apie planuojamą leisti atnaujintą chrestomatijos versiją.

⁷⁸³ „Gali tepaskaityti – III knygas ir rasti, kas geriau patinka. Čia ne apysaka – čia folkloras, rinkinys palaidų vaizdelių“ (Vaižgantas – Klimui, 1926-09-11, p. 93).

Vaižgantas rašo Klimui, kad norėjo savo tekstą (*Šeimos vėžiai*) išmesti („Gera daro autoriai, kurie savo veikalus sudrasko“, p. 186), bet neišmetė vien dėl publicistinės vertės (aprašytos Kauno visuomeninės, socialinės situacijos ir t. t.). Šiame laiške anksčiau nei laiškuose Julijonui Lindei-Dobilui ar spaudoje Tumas aprašo besijaučiantis paratopiškai: „Menininko manęs nebūta ir nesama. Tau pirmam ir vienatiniam išpažįstu savo susigrauzimą dėl tariamąsios savo ‚kūrybos‘, kurios tačiau nemanau mesti, nebaigęs III ir IV tomo“ (p. 186). Iki *Pragiedrulių* Vaižgantas rašė grožinius tekstus, tačiau jie nebuvo dominuojantys jo tekstinėje veikloje (svarbesnė vis dėlto buvo publicistika, kritika). Vėlesnėje kūrybinio gyvenimo stadijoje (sutampančioje su aptariama šeimynine korespondencija) aktyvios veiklos modelis, atvirkščiai, siejamas su rašymu, buvimu rašytoju, nors ir išlaikoma minėta įtampa bei „neišsiteikimas“ rašytojo padėtyje. 1932 m. rugpjūčio 6 d. laiške Klimui ryšys tarp gyvenimo ir tekstų paaiškinamas kūrybinio akto lygmeniu: „Visur tampo, neramina, kurti-rašyti kliudo. Priimu kasdien po kelioliką interesantų, kasdien bėgu į miestą bent keliais svetimais reikalais“ (p. 370).

1926 m. spalio 28 d. laiške Klimui labai išsamiai svarstomi *Pragiedrulių* „rašymo ritualai“ ir skaitymo situacija. Kuomet šiame epistoliniam poliloge pradedama kalbėti apie savus tekstus, tikrai mažta epistolinio subjekto savikūros aktų ir epistolinio pasirodymo, o daugėja Vaižganto-kritiko vertinimų apie Vaižgantą-rašytoją. Bet kokių atveju, šiame žaidime steigama Vaižganto palaikyta savęs vertinimo ambivalencija: „Ir aš pats, jei man būtų duota toks raštas, kaip ‚Pragiedruliai‘, recenzuoti, pasirašyčiau ‚devynias galybes‘ neigiamumų. Dalimis ‚Pragiedruliai‘ yra pagiriami“ (p. 101). Tačiau iš laiško matome, kad Tumas galvoje turi visą savo teksto recenzijų bibliografiją⁷⁸⁴: „V. Bičiūnas ‚Skaitymuose‘ (gyrė ir peikė), Al. Dambrauskas ‚Draugijoje‘, L. Gira, Paparonis (Šmulkstys)... nepamenu, kur Gobis, M. Grigonis ‚Švietimo Darbe‘ ir dar daugiau. Taigi negalima sakyti, kad lietuvių

⁷⁸⁴ 1927 m. sausio 14 d. laiške Klimui irgi rūpinamasi tekstų ateitimi: „Šiuo tarpu padirbau vieną sunkų darbą – surašiau 37 metų savo literatūros darbo bibliografiją, viso 1.511 dalykų. Tai padaryti senai buvo reikalinga; kitų bibliografijas nagrinėjant savo neapleisti“ (p. 108).

žurnalistai nebūtų to rašto pastebėję“. Čia pat suminimi ir visi, įtraukę veikalą į chrestomatijas. Klimo mintis išversti *Pragiedrulus* Tumo priimama palankiai („Bet jei Tau, tikrai, rodos, kad ‚Pragiedruliai‘ Europai būtų – naujiena, skelbtų surastą naują tautą – lietuvius, tai gal ir gerai būtų kai ką išvertus prancūziškai“). Nepaisant interiorizuotų autorinės tapatybės ženklų, vertindamas tekstus ir aprašydamas „genetinius ritualus“, Vaižgantas palaiko rašytojo *paratopijos* liniją:

At, rašiau rašiau, ką tikra iš savo pergyvenimų atmindamas, gabalais, ne vienu užsimojimu; paskui sudursčiau, net nebandydamas jų susiūti. Tai vienur ilga, kitur trumpa. O III daly – nė tos, menkos iš viso, fabulos nežiūrėjau. [...] Be to, čia mano ne ‚kūrinys‘: visa tai yra buvę realybėje, yra jau buvę ir mano sieloje. (p. 101–102)

Prisiminus keliuose diskursuose Vaižganto steigtą natūralumą kaip vertės objektą, vertinimas „visa tai yra buvę realybėje“ laikytinas pozityviu savo veikalo atžvilgiu. Kadangi kūryba Vaižganto traktuojama kaip natūralus aktas, savo tekstus, kurie „sugalvoti“, jis vadina nuobodžiais ir ne tokiais gerais: „Bet rodėtų ir beletristiškai pasidaruoti. Rašau etnografinę novelę. Nuobodi, kaip ir visa, ką aš esu parašęs. Galvotina, ne kurta“ (Vaižgantas – Klimui, 1930-07-22, p. 293). *Pragiedrulių* vertinimo situacija tą pačią dieną rašytame laiške Barborai („Smilga!“) patiekama ironizuojant, glaustai ir konspektyviai, bet išryškinant „rašytojo ego“: „Petras, paskaitęs ‚Pragiedrulus‘, pagiedojo jiems tokių ditirambų, jog man nebesinori nė tikėti, kad taip jau gerai padaryta. Tikras giminė. Svetimieji tiek daug nėra gyre. Jis norįs Pr. išversti prancūzams. Man būtų nemaža garbės“ (1926-10-28, p. 102). Taigi matyti, kaip autoriaus „puikybė“ ir nusižeminimas vėlyvuoju gyvenimo laikotarpiu Vaižganto toliau vartojami greta, išryškinant „nepakeliamos įtampos“ situaciją ir ambivalenciją.

Vaižganto korespondencijos su giminėmis aprašymas parodė kintančias epistolinio diskurso padėtis tekstinėje komunikacijoje ir kultūros lauke. Laiškuose labai dažni autoreferentiškumu vadinti svarstymai epistolikos klausimais, suponuojantys laiškų kaip ypatingo tekstinio režimo sampratą. Intymesnis bei empatiškas santykis šiame laiškų korpuse nulėmė išskirtinį

epistolinio subjekto karnavališkumu pavadintą žaidybiškumą, kuris konstruojamas ironija, juoku, kūniškąja paradigma, epistolinio peizažinio erdvėlaikio kūrimu. Šie laišakai galėtų būti laikomi patys sau turiniais (laiškas kaip įvykis), nes juose pats komunikacijos aktas ir saviraiška yra esmingiausi elementai. Nepaisant to, sukūrus peizažinę sceną ir ironišką distanciją, įrašomos kultūrinės temos (padėties kultūros lauke, rašytojo padėties refleksija), kurios daugiausia orientuojamos į praeities veikimo kultūros lauke apmąstymus, taigi tęsiama rašytojo tapatybės, santykio su tekstais ap(s)ibrėžimo problemų linija. Ankstyvesniuose laiškuose dominavo poveikio subjektas – laiškas aktualizuotas kaip turintis preskriptyviąją ir tarpininkavimo galias, o šiame laiškų korpuse suaktyvėja epistolinis pasirodymas, vyrauja epistolinio subjekto saviraiška ir neretai sukuriamas specifinis erdvėlaikis, leidžiantis epistolinius naratyvus paversti *atskiru pasauliu*, itin aiškiai sugriaunančiu ribas tarp istorijos ir pasakojimo bei gyvenimo ir rašymo sferų. Ribų sugriovimas nėra savitiksliis žaidimas: vis dėlto šiame „kaukių karnavale“ yra papasakojama Vaižganto gyvenimo istorijos atkarpa, įdokumentinus išlikusi ateičiai. Taigi šeimyninė korespondencija gali būti laikoma ne tik momentinės saviraiškos ir estezės poreikio realizacija, bet ir savotišku „Vaižganto istorijos rašymu“.

VII. Išvados

Šioje disertacijoje tirta Juozo Tumo-Vaižganto laiškų visuma, apimanti XIX a. pab.–XX a. pirmojoje pusėje vykusias Vaižganto ir jo kultūrinės aplinkos epistolines praktikas. Fragmentiški ir balansuojantys tarp privačiosios bei viešosios sferų, skaitytini kaip istorijos ir pasakojimo sankirtą žymintys slenkstiniai tekstai, laiškai apibrėžti per vidines ambivalencijas (istorija vs pasakojimas, dokumentiškumas vs literatūriškumas, kūrimas vs liudijimas), atsižvelgiant į jų pamatinį metonimiškumą, o komunikacijos epistoliniais tekštais visuma pavadinta epistoliniu diskursu.

Sekant naujojo istorizmo prielaidomis, laiškas laikomas „reikšminga detale“ istorijos tėkmėje – šis požiūris padeda analizuoti epistolinį diskursą suvokiant jo fragmentiškumą ir netolydumą. Tačiau sykiu laiškai svarbūs idėjų istorijai dėl atvirumo bei neretai raiškesnių nei kituose tekstuose subjekto savikūros momentų. Šią išskirtinę laiškų padėtį tekstinės produkcijos visumos atžvilgiu disertacijoje pasirinkta vadinti daline epistolinio diskurso autonomija, pagrindžiančia laiško medijos svarbą – įrodoma, kad epistolinėje aplinkoje gali vykti ir formuotis tokie veikimo bei savikūros būdai, kurie kitoms tekstinėms praktikoms nėra būdingi. Du esmingiausi laiškų performatyvumo aspektai – tarpininkavimo ir preskriptyvinė galios – leido atskirai aptarti epistolinio diskurso veikimą makro ir mikro istorijose, įsiužetinant ir bendrijų komunikacijas, ir kiekvieno epistolinio subjekto savikūrą.

Atsižvelgiant į epistolinio diskurso specifiką, tyrime pasirinkta, remiantis naratologijos ir genologijos teorinėmis-metodologinėmis prielaidomis, išskirti tris laiško lygmenis, padedančius sutelkti žvilgsnį prie skirtingų teksto aspektų arba stebėti šių lygmenų jungtis. Išskirtieji lygmenys – laiško įvykis, laiško naratyvas ir laiško raiška – ne tik leido kiekvieno dialogo ar pavienio laiško atveju atpažinti konkrečiam tekstui aktualiausią aspektą, bet ir pravertė istoriškai bei funkciškai dinamiškame Vaižganto epistoliniame diskurse atsekant epistolinės bendrijos kūrimo(si), veiklos modelių kultūros lauke ap(s)ibrėžimo ir laiško kaip saviraiškos teksto periodus. Laikantis laiško

metonimiškumo sampratos, šie laikotarpiai sieti ir su Vaižganto laiškuose, ir su apskritai besiformuojančiame kultūros ir literatūros lauke vykusiu perėjimu nuo bendruomeniškumo imperatyvo prie individualumo, subjektyvumo, autorinės tapatybės (apskritai autorystės) dominantės. Trijų laiško pakopų analizė nulėmė pasirinkimą derinti kelių literatūros teorijų postulatų ir kreipti dėmesį sykiu į laiško tekstualumą ir istoriškumą bei parodyti, kaip tekstinės raiškos kaita epistolikoje susijusi su literatūros lauko dinamika.

Apžvelgus epistolinio diskurso aplinkybes XIX a. ir XX a. pr. lietuvių kultūros lauke, pastebėta, kad laiškai skirtingose šio laikotarpio rašto bendrijose (Filomatų draugijoje, Žemaičių kultūriniame sąjūdyje, Antano Baranausko rato komunikacijoje, vėliau – *Auszros*, *Varpo* laikraščių steigėjų ir leidėjų grupėse ir kt.) neretai atliko bendrijos formavimo ir palaikymo funkciją, buvo bendruomenės kūrimo(si) „varikliai“. Taigi lietuvių kultūroje dar iki įvairiakryptės Vaižganto korespondencijos būta akivaizdžių epistolinio diskurso tarpininkavimo ir preskriptyvinių galių realizacijos bendruomenės mastu atvejų. Bendrijos, kuriose epistolinė komunikacija buvo esminė tiek individualiam, tiek kolektyviniam tapatumui ir elgsenos modeliams apibrėžti bei perduoti žinią, palaikyti santykius ir pan., pavadintos epistolinėmis bendrijomis. Epistolinės bendrijos kaip savito komunikacinio darinio apibrėžtis padeda geriau suvokti lietuvių kultūros lauko pirminės stadijos (XIX a. pab.–XX a. pr.) ypatumus: laiškuose formuojama *mes* bendrija randasi dar aiškiai neatsiskyrus privačiajai ir viešajai sferoms, todėl santykiai dažnai modeliuojami kaip balansuojantys „tarp darbo ir draugystės“ bei įsteigiamas dovanos logika grindžiamas kultūrinės komunikacijos ir kūrybos apykaitos modelis.

Vaižganto epistolinė bendrija intensyviausiai klostėsi bendraujant su kultūros lauke veikiančiais dvasininkais (Antanu Kaupu, Aleksandru Dambrausku-Adomu Jakštu ir pan.) iki 1905 m. Egalitariški ryšiai svarbūs Vaižgantui ir jo korespondentams formuluojant specifinius veikimo kultūroje būdus. Kunigo literato, dvasininko-švietėjo veiklos modelis įtvirtinamas visų pirma Motiejaus Valančiaus, iš dalies – Baranausko vardais, epistolinėje komunikacijoje veikiančiais kaip identifikaciniais orientyrai. Tačiau kaip jaunąją

kunigų kartą jungiantis imperatyvas veikia ne tiek pati bažnytinė priklausomybė, kiek spaudos darbas, nulemiantis šiems dialogams charakteringą laikraščių leidybos ir kritikos temą. Ankstyvajame dvasininkų literatų bendrijos susirašinėjime spaudos darbo linija klostosi egalitariškoje, privataus laiško abipusio dialogiškumo įsteigtoje aplinkoje: formuojasi „naudingumu visuomenei“ grindžiamas tekstų dalybos, kritikos, sklaidos, kartais bendraautorystės modelis. Šis modelis darbą nelegalios lietuvių spaudos sferoje įprasmina kaip vyskupo Valančiaus kultūrinės-švietėjiškos veiklos tąsą ir transformaciją.

Laiško medija dėl aktyvaus adresato ir privataus santykių pobūdžio imli plėtojant dovanos apykaita grįstus ryšius bei „išpažintinį“ tekstų režimą. Jį pasitelkęs Vaižganto epistolinis subjektas formuluoja savo viešojo veikimo programines nuostatas, interiorizuojamas ir epistolinių praktikų metu: laisvę, orumą, lygiavertiškumą, individualumą. Tokios modernios kategorijos individui apibrėžti Vaižganto laiškuose ryškėja kaip geistinos siekiant visuomenės klestėjimo ir tiesiogiai koreliuoja su moderniųjų nacionalizmų linija: tik laisvas individas gali atpažinti ir apsibrėžti save per kitą bendrijos narį, todėl kolektyvas dalyvauja individo saviidentifikacijoje, bet neužkerta kelio jo individualumo pojūčiui. Esminga, kad būtent epistolinė savikūra atliko svarbų vaidmenį tokio modernaus sąmoningumo formavimosi procese. Taigi ankstyvieji Vaižganto laišakai savo veikseną paliudija dvikryptę linkmę: subjekto savikūrą ir bendrijos savikūrą. Dėl dalinės epistolinio diskurso autonomijos abi šios savikūros rūšys yra priklausomos nuo laiško terpės, pastebėtas viešosios ir privačiosios sričių ribų nykimas, privačių asmens ir bendrųjų „visuomenės labo“ interesų sankirtos.

Po lietuviškos spaudos lotyniškaisiais rašmenimis draudimo panaikinimo daugėja kultūrinės komunikacijos terpių, kultūros laukas darosi heterogeniškesnis, tačiau epistolinis diskursas lieka svarbus apsibrėžiant kultūrinio darbo pobūdį. Vaižganto laiškuose (Jakštui, Onai Pleirytei-Pudienei, Juozui Kubiliui) nuo 1903 m. iki 1913 m. esminė veiklos kryptimi įvardijamas tarpininkavimas, steigiamas kaip būtinoji stadija visiems kultūros lauko dalyviams, tiesiogiai vykdomas per epistolinius tekstus: projektuojant leidinius,

svarstant kūrybos klausimus, rašant kritiką, pratęsiant bendraautorystės darbus. Tarpininko tapatybė anksčiausiai pasirodo laiškuose Jakštui: ji apibrėžiama fizikiniu – „laidininko“ („magnetiško perleidėjo“) – įvaizdžiu, orientuojantis į moksliniu pažinimu grįstą visuomenės ir kultūros sampratą, tarpininkavimo veiklą suvokiant kaip kitų autorių raštų apykaitos skatinimą, vertimą, sklaidą. Tačiau po spaudos lotyniškaisiais rašmenimis draudimo panaikinimo Vaižgantas nusivilia dvasininkų literatų kultūros darbuotės projektu, išsiskiria jo ir pagrindinio korespondento Jakšto polinkiai, jie ima užimti skirtingas pozicijas: Tumas krypta į estetikos plotmę, pabrėžia literatūros kūrinio savaiminę vertę, ima atriboti *grafiją* nuo *bios*; savo ruožtu, Jakštas laikosi ortodoksiškesnės linijos, literatūros kūrinius vertina per religinę prizmę. Taigi nuo 1905 m. Tumas vis dažniau renkasi epistolinę komunikaciją su jaunosios kartos inteligentais pasauliečiais. Tokio tipo susirašinėjime transformuojamas pozityvistinis tarpininkavimo modelis. Laiškuose Pleirytei pasirenkamos į ateitį projektuojamos organiškos „slieko“ ir „mėšlavabalo-sanitaro“ metaforos, aktyvaus „dirvos purenimo“ simbolika. Pasauliečių modernių rašytojų aplinkoje Vaižgantas išskleidžia visuomenės kaip gyvo organizmo sampratą, prioritetą teikdamas kultūros ir kultūrinių tekstų natūralumui – būdingai didžiosios dalies Vaižganto tekstų (grožinių, kritinių) nuostatai. Taigi naudingumo visuomenei imperatyvas tarpininkaujant iš pradžių remiamas pozityvistine dalies-visumos, vėliau organicistine kultūros kaip ekosistemos samprata, laikantis požiūrio, kad visuomenės organizmas funkcionuoja tik kiekvienai iš jos sudedamųjų dalių dalyvaujant kultūrinėje gyvybinės energijos apytakoje.

Nuo 1913 m. Vaižganto ir kitų jo epistolinės bendrijos narių laiškuose taip pat formuojasi ir kita kultūros darbuotojų veiklos paradigma – rinkti ir skelbti netolimos praeities dokumentus (ypač laiškus). Praeities (lietuvių tautinio sąjūdžio epochos XIX a. antrojoje pusėje) įdokumentinimas taip pat yra tarpininkavimo projektas – „vaizdų kovos dėl kultūros“ ir kultūrinių tradicijų perdavimas ateities kartoms. Laiškų naratyvas parodo, kaip Vaižgantas ir jo amžininkai kultūros darbuotojai pamažu pereina nuo tarpininkavimo prie dokumentavimo – nuo aktyvios kultūros lauko steigties iki siekio jį išsaugoti ir

puoselėti. Tokia dinamika išryškina naują sferą – kultūrinės atminties plotmę – ir yra vertintina kaip literatūros lauko dalinio autonomiškumo ženklas. Poreikis dokumentuoti tautinio atgimimo epochos laiką taip pat realizuojamas grožiniais teksta, kuriuose neatsitiktinai į siužetą įvedamas ir epistolinis diskursas, taip patvirtinant jo reikšmę (ryškiausi atvejai – Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės *Šventmarė*, Vaidilutės *Tėviškė*).

Taip pat nuo 1912–1913 m. Vaižganto laiškuose esminiais tampa svarstymai apie kritikos ir literatūros būklę, parodantys, kaip steigiamos ir užimamos pozicijos literatūros lauke (dialoguose su Liudu Gira, Kaziu Puida), taip pat daugėja tekstinės kritikos, kuri epistoliniame diskurse ir vėliau išlieka centrine. Epistolinė kritika dėl „dvigubos vizijos“ (tiesioginio poveikio adresatui, galimybės dalyvauti tekstų kūrimo procese) laikoma atskira kritikos rūšimi, kurią analizuojant atsiskleidė besiformuojančiam literatūros laukui būdinga įtampa tarp viešos (dažniausiai spaudoje) ir privačios kritikos laiškuose. Epistoliniame dialoge su Puida iškelti literatūros ir kritikos diskurso vertinimo kriterijai beveik tiesiogiai atliepiami spaudoje publikuojamose recenzijose, anotacijose, kritiniuose straipsniuose. Tumo korespondencijoje su Jakštu, atvirkščiai, tekstų kritikos beveik nėra, tačiau viešajame lauke Vaižgantas aktyviai recenzuoja bei komentuoja bendradarbio tekstus. Ši ambivalencija sietina su po spaudos lotyniškaisiais rašmenimis draudimo panaikinimo ėmusia aktyvėti Vaižganto autorine savivoka ir nerealizuotu dvasininkų inteligentų kultūrinės bendrijos projektu: XIX a. pab. ir XX a. pirmajame dešimtmetyje Vaižganto rašyta Jakšto tekstų kritika laikoma bandymu įteisinti panašų *habitus* ir literatūros lauko polinkius turintį rašytoją, tačiau pasikeitus epistolinio subjekto požiūriui ir autonomiškėjant literatūros laukui, estetiką vis labiau atskiriant nuo ideologijos, intensyvus viešosios nuomonės kūrimas nutrūksta.

Vėlyvuojų Vaižganto gyvenimo laikotarpiu epistolinė komunikacija nebėra tokia svarbi kultūrinės bendrijos steigties ir palaikymo organizacinė forma, nes šias funkcijas perima kitos terpės bei institucijos, tačiau bendravimas laiškais tęsiasi. XX a. 3-iojo ir 4-ojo dešimtmečio Vaižganto korespondentai dažniausiai į jį kreipiasi kaip į kritikos autoritetą bei viešąją

figūrą, prašydami pakomentuoti, įvertinti, pakritikuoti savus tekstus, taip pat gausu laiškų, siunčiamų norint išreikšti dėkingumą, susižavėjimą Vaižganto veikla ar grožiniais tekstais. Būdinga, kad šie epistoliniai tekstai įsteigia vienakryptį ryšį, ir nors Vaižgantas į juos dažnai atsakydavęs, dialogai nesiklostė. Tačiau tarp vėlyvesniojo laikotarpio laiškų esama ir kelių taip pat kritikos santykiu grįstų intensyvesnių susirašinėjimų – su Antanu Giedriumi, Matu Grigoniu, Petronėle Orintaite. Šiuose dialoguose Vaižgantas veikia kaip autoritetas, išsamesnę kritiką autorių tekstams rašantis patarėjas-pagalbininkas.

Laiškuose drauge su veikimo kultūros lauke projektais plėtojasi ryški autorinės savivokos linija, neatsiejama ir nuo viešojo „aš“ vaidmenų. Autorinė savivoka stiprėja aptariant savų tekstų publikavimo ir leidybos siužetus (pradedant 1905 m., ryškiausiai – 1912–1913 metais), nors greta autoriaus tapatybės prisiėmimo dažna ir kituose Vaižganto tekstuose plėtojama kūrėjo padėties dviprasmybė (buvimas rašytoju, bet neišsiteikimas šioje pozicijoje). Ši „nepakeliama įtampa“, kurią Tumas neretai bando išspręsti apibrėždamas savo tekstus kaip dokumentiškus, per mažai literatūriškus ir pernelyg autobiografiškus, iš dalies gali būti paaiškinta autoriaus *habitus*, tačiau taip pat klostosi susidūrus autoriaus ir tarpininko pozicijoms. Pirmiausia kultūros lauke tapęs tarpininku ir kritiku, rašytoju Vaižgantas pripažįstamas kur kas vėliau (iš esmės – tik pasirodžius *Pragiedruliams*), taigi įsisavintas ir įgyvendintas tarpininko modelis stiprina autorinės savivokos dviprasmiškumą ir autoriaus paratopinę būklę.

Autorinė savivoka vyksta keliais etapais: nuo autoriaus tapatybės prisiėmimo (daugiausia susirašinėjime su Gira ir Jakštu, 1912–1913 m.) iki jos interiorizavimo, tiesiogiai sietino su *Pragiedruliais* (epistolinis ryšys su Vincu Mykolaičiu-Putinu ir Grigoniu, 1918–1925 m.) bei retrospektyvaus reflektavimo (susirašinėjime su Julijonu Linde-Dobilu, taip pat būdingo *Laiškuose Klimams*, 1926–1932 m.). Epistoliniame diskurse formuojamos ir priiimamos vertės nėra imanentiškos šiam diskursui, panašios savivokos kryptys fiksuojamos ir grožinėje literatūroje bei kritikoje. Tačiau epistolinė aplinka suintensyvina šią savikūros formą dėl aktyvaus adresato dalyvavimo

epistolinių tekstų rašymo procese: santykyje „tarp darbo ir draugystės“ epistolinis subjektas gali įžodinti savąją „dvasinę savityrą“ (dažniausiai per „išpažintinį“ režimą) ir prisiimti autorinę tapatybę.

Laiškų tekstualumas susijęs su jais perduodamomis reikšmėmis bei kultūros lauko formavimo(si) procesais, o rašto vertingumo vienijamoje Vaižganto epistolinėje bendrijoje epistoliniai tekstai buvo ir savotiškomis rašymo pratybomis bei atliko *pratinimosi rašyti* funkciją. Laiškų tekstinis ir komunikacinis specifiškumas įgalina jausmų ir nuostatų įžodinimą santykyje su adresatu, o Vaižgantas – svarbus „laiškų rašytojas“ – kaip tik steigė tokį abipusiškumą, tekstinius ir idėjinius mainus kaip geidžiamą kultūros veikėjų darbuotės projektą. Analizuojant laiškų raišką, pastebėta, kad ekspresijos sutankėjimai parodo ryšių intensyvumą ir plėtojamų temų aktualumą epistoliniams subjektams bei padeda išskirti svarbiausias tekstines dominantes: spaudos darbą, literatūros kritikos klausimus, vėlesnėje korespondencijoje – autorinės savivokos problemas. Tipologiškai Vaižganto laiškams būdingas neutralusis, nulinis erdvėlaikis – tuomet šie tekstai dažniausiai laikytini „reikalų raštais“, juose vyrauja žinių sklaidos funkcija. Intensyvėjant epistoliniams ryšiams, klostosi „išpažintinis“ kalbėjimas, kuriam būdinga didesnė ekspresija ir savirefleksija. Laiško stilistikos kaita nuo epistolinėje komunikacijoje su kunigais literatais dominavusių „reikalų raštų“, disertacijoje vadintų „kronikomis“, iki išpažintinio kalbėjimo – pirmasis tekstinio režimo pakitimas, susiklostantis įsiužetinus epistolinius santykius.

Pripratus rašyti ir autonomiškėjant literatūros laukui, fiksuojamas palaipsnis prie literatūrinio režimo, fiktyvumo artėjantis Vaižganto epistolinio subjekto sakymo būdas, vėliau raiškiausiai išpildomas *Laiškuose Klimams*. Šis literatūriškesnis epistolinių tekstų tipas anksčiausiai pasirodo laiškuose Pleirytei: jis grįstas karnavališkumo poetika ir kūniška, „šiurkščia“ leksika sukuriama epistoliniu pasirodymu. Karnavalinis laiškų stilius būdingas artimo, empatiško ryšio sukurtoje aplinkoje, tačiau šis kūniško epistolinio subjekto karnavališkumas kyla kaip opozicija socialinėms (lyčių santykių, mandagumo) konvencijoms bei kaip priešprieša perdėtam dvasingumui (idealistiškumui,

jausmingumui ir pan.). Šią stilistiką galima traktuoti ir kaip autorinės raiškos bruožą, nes juo pasižymi kitų žanrų Vaižganto tekstai, kuriuose asmens gaivališkumas, „natūralumas“ sukuriama kūniškąja vaizdinija. Esminga, kad kai kurie epistolinių tekstų motyvai, ypač su kultūros natūralumu, organicistiniu kultūros modeliu susiję įvaizdžiai – „slieko“ veikimo modelis, mielių raugimas, sėtrijimas – beveik identišškai įrašomi Vaižganto grožiniuose ar publicistiniuose tekstuose.

Pasitelkus kūniškąją ir karnavališkąją poetiką, epistolinėje aplinkoje modeliuojami ir epistolinio subjekto santykiai su adresatu bei literatūros lauku: reaguodamas į kultūros lauko dalyvių „dvasingumo pretenzijas“, kultūrinius ir estetinius skolinius, idealistinius projektus, Vaižgantas kasdieniškais ir kūniškais vaizdiniais sukuria ypatingą individualios saviraiškos terpę bei įtvirtina *bio/grafijos* paradigmą, išryškinančią įtampą tarp gyvenimo (*bios* sferos, kūniškumo, „natūralumo“) ir rašymo (*grafijos*). Nuo XX a. 1-ojo dešimtmečio vidurio Vaižganto tekstuose atsirandantis *bios* ir *grafijos* sričių susidūrimas gali būti laikomas ankstyvu literatūros modernėjimo ženklu, autorinės savivokos „nepakeliamos įtampos“ išraiška.

Laiškuose Klimams – viename leidinyje išleistoje asmeninėje korespondencijoje su giminėmis – vyrauja epistoliniai pasirodymai ir pastebimas epistolinio diskurso pokytis nuo veiklos iki saviraiškos subjekto. *Laiškų Klimams* tekstualumo tyrimas atskleidė skirtingas epistolinio subjekto „kaukes“, dažniausiai susiklostančias per kūniškąją liniją sukonstruojamoje karnavališkoje aplinkoje. Nors šeimyninė korespondencija yra privati ir joje gausiai vartojami realiojo pasaulio žymikliai, epistolinis subjektas beveik visuomet veikia *atskirame pasaulyje*, išryškėjančiame dėl ypatingu peizažiniu erdvėlaikiu ir kūniškaisiais vaizdiniais sukurtos distancijos. Šis *atskiras pasaulis* leidžia epistoliniam subjektui reflektuoti kultūrinio ir visuomeninio gyvenimo aktualijas bei apsvarstyti savo susikurtą „vardą“ per ironijos, humoro, žaidimo logiką ir priartinti laišką prie fiktyvaus teksto. Pakitusi epistolinio diskurso raiška leidžia spręsti apie pakitusią laiškų funkciją 3-iajame XX a. dešimtmetyje. Ji aiškiai išsiskiria Vaižganto *Laiškuose Klimams*, bet manytina, kad yra susijusi

apskritai su viešosios ir privačiosios sferų atsiskyrimu, patvirtinančiu kultūros bei literatūros lauko autonomiškėjimo situaciją.

Disertacijoje formuluota mintis, kad Vaižganto epistolinio diskurso tyrimas gali atskleisti literatūros lauko mobilumą ir autonomiškėjimą bei metonimiškai reprezentuoja esminius jame vykusius procesus pasitvirtina, nes epistolinėje bendrijoje formuluotos vertės ir bendravimo modeliai (pavyzdžiui, perėjimas nuo tarpininkavimo prie dokumentavimo, nuo dovanos santykiu grįstos kultūrinės komunikacijos prie profesionalesnės „rinkos“) būdingi daugeliui Tumo korespondentų, o pastarieji sudarė nemažą to meto kultūros lauko dalį. Svarbus teiginį patvirtinantis argumentas yra tai, kad Vaižganto ir jo amžininkų grožiniuose tekstuose reflektuojamas kultūros laukas reprezentuojamas ryškinant tuos pačius modelius, kurie vyravo ir jo korespondencijoje.

VIII. Literatūros sąrašas

Santrumpos

KUB – Klaipėdos universiteto biblioteka

LLMA – Lietuvos literatūros ir meno archyvas

LLTIB RS – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyrius

LNB RS – Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų spaudinių ir rankraščių skyrius

MLLM – Maironio lietuvių literatūros muziejus

ŠAM – Šiaulių „Aušros“ muziejus

VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

Šaltiniai

Publikuoti Vaižganto laiškai:

Butkus, Vigmantas, 1995: „J. Tumo-Vaižganto eksplikacijos“, *Darbai ir dienos*, 1995, nr. 1 (10), p. 201–211.

Eidintas, A., 1988: „Penki Vaižganto laiškai į JAV“, *Literatūra XXX (1)*, Vilnius: Mokslas, 1988, p. 68–78.

Pakėnas, Alfą (sud.), 2009: *Neužmirštamas Vaižgantas: Atsiminimai, esė, laiškai*, sudarytojas Alfą Pakėnas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009.

Pranskus, B. (sud.), 1957: „L. Didžiulienės-Žmonos susirašinėjimas su J. Tumu-Vaižgantu“, paruošė B. Pranskus, *Literatūra ir kalba*, t. II, vyr. redaktorius K. Korsakas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 375–393.

Tumas-Vaižgantas, Juozas, 2007: *Laiškas Eglutei*, Vilnius: Petro ofsetas, 2007.

Vaižgantas, 1998: *Laiškai Klimams*, parengė Petras Klimas jnr., redagavo Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

Žukas, V. (sud.), 1969: „Archyvinė medžiaga apie „Vaivorykštę“, parengė V. Žukas, *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai VII*, Vilnius: Mintis, 1969, p. 154–159.

Vaižganto laiškai archyvuose:

Tumas-Vaižgantas, J., „Įvairūs dokumentai“, *VUB RS f. 1, b. F58*.

Tumas-Vaižgantas, J., „Kun. Juozo Tumo laiškai“, *VUB RS f. 1, b. F600*.

Tumas-Vaižgantas, J., „Laiškai Antanui Kaupui“, *VUB RS f. 187, b. 11*.

Tumas-Vaižgantas, J., „Laiškai J. Juškytei“, *VUB RS f. 1, b. F487*.

Tumas-Vaižgantas, J., „Laiškai J. Kubiliui ir A. Smetonai. 1912–1913“, *VUB RS f. 1, b. E96*.

Tumas-Vaižgantas, J., „Laiškai J. Lindei-Dobilui 1927–1932 m.“, *VUB RS f. 1, b. E312*.

Tumas-Vaižgantas, J., „Laiškai kn. A. Dambrauskui. 1895–1929“, *VUB RS f. 1, b. E118*.

Tumas-Vaižgantas, J., „Laiškai O. Pleirytei ir O. K. Puidams. 1904–1928 m.“, *VUB RS f. 1, b. E260*.

Tumas-Vaižgantas, J., „Tumo J. kn. laiškai“, *VUB RS f. 1, b. F562*.

Tumas-Vaižgantas, Juozas, „10 laiškų Dr. Basanavičiui, J., kuriuose kalbama apie Pietario V. (nesunaudotų) rankraščių išsiuntimą Basanavičienei, J., Valančiaus rankraščių perdavimą L. M. Dr. knygynui ir kitais visuomeniniais reikalais“, *LLTIB RS f. 2, b. 1478*.

Tumas-Vaižgantas, Juozas, „Du laiškai Putinui-Mykolaičiui V.“, *LLTIB RS f. 1, b. 3680*.

Tumas-Vaižgantas, Juozas, „Giros Liudo laiškai“, *LLTIB RS f. 13, b. 1626; b. 1629; b. 1630; b. 1631*.

Tumas-Vaižgantas, Juozas, „J. Tumo-Vaižganto laiškai K. Jokantui“, *LLMA f. 373, ap. 1*.

Tumas-Vaižgantas, Juozas, „Laiškai Antanui Giedraičiui-Giedriui“, *MLLM* 22319 ER₁ 822, 11 524 ER₁ 824, 1152 3 ER₁ 825, 11 522 ER₁ 821, 11 521 ER₁ 826, 11 520 ER₁ 823.

Tumas-Vaižgantas, Juozas, „Laiškai Gabrielei Petkevičaitėi-Bitei“, *LLTIB RS* f. 30, b. 588; b. 589; b. 1195; b. 1197; b. 1198.

Tumas-Vaižgantas, Juozas, „Laiškai Liudvikai Didžiulienei-Žmonai“, *LLTIB RS* f. 1, b. 513.

Tumas-Vaižgantas, Juozas, „Laiškai Marijai Pečkauskaitei-Šatrijos Raganai“, *ŠAM* muziejus.

Tumas-Vaižgantas, Juozas, „Laiškai Petronėlei Orintaitei“, *LLTIB RS* f. 51, b. 430.

Tumas-Vaižgantas, Juozas, „Laiškai Zenonui Ivinskiui“, *LNB RS* f. 29, b. 1239.

Tumas-Vaižgantas, Juozas, „Laiškas Uršulei Urniežiūtei-Starkienei apie ‚Pragiedrulių‘ rašymą“, *LLTIB RS* f. 1, b. 4170.

Tumas-Vaižgantas, Juozas, „Laiškas Adelei Galaunienei“, *MLLM* 7437 ER₁ 829.

Tumas-Vaižgantas, Juozas, „Laiškas, atvirlaiškis ir laiškas, rašytas ant savo nuotraukos Jonei Šernienei buitiniiais reikalais“, *LLTIB RS* f. 1, b. 4166.

Tumas-Vaižgantas, Juozas, „Laiškas-sveikinimas 35 metų literatūrinio darbo ir 40 metų knygnešystės sukakties proga“ (laiškas Jonui Krikščiūnui-Jovarui), *LLTIB RS* f. 1, b. 5534.

Tumas-Vaižgantas, Juozas, „Rašytojo Juozo Tumo-Vaižganto laiškai Liudui Girai“, *LNB RS* f. 7, b. LG891.

Publikuoti laiškai Vaižgantui:

Eretas, Juozas (red.), 1938: „A. Dambrausko laiškai J. Tumui“, *Athenaeum*, t. 9, 1-as sąs., Kaunas: Vytauto Didžiojo Universiteto Teologijos-Filosofijos Fakulteto Filosofijos Skyrius, 1938, p. 3–47.

Gira, Liudas, 1963: *Raštai*, t. 5: Literatūros mokslas. Teatras. Dailė. Publicistika. Laiškai. Autobiografinė medžiaga, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963.

Kymantaitė-Čiurlionienė, Sofija, 2011: *Raštai*, t. 5: Laiškai 1906–1944, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.

Lindė-Dobilas, Julijonas, 1999: *Laiškai*, sudarė Virgilija Stonytė, Vilnius: Vaga, 1999.

Mykolaitis-Putinas, Vincas, 1969: *Raštai*, t. 10: Poezija, literatūros istorija ir kritika, laiškai, dokumentai, Vilnius: Vaga, 1969.

Petkevičaitė-Bitė, Gabrielė, 1968: *Laiškai*, paruošė A. Žirgulys, Vilnius: Vaga, 1968.

Šatrijos Ragana, 1986: *Laiškai*, Vilnius: Vaga, 1986.

Tumas, J., 1913: „A. a. kun. Antanas Kaupas. 1. Jo paties laiškais apibūdintas“, *Viltis*, 1913, nr. 135 (922), p. 2; nr. 136 (923), p. 2; nr. 142 (929), p. 2–3.

Laiškai Vaižgantui archyvuose:

Giedraitis, A., „A. Giedraičio laiškai kn. J. Tumui. 1922–1930 m.“, *VUB RS* f. 1, b. F6.

Klimas, Petras, „Petro Klimo laiškai kn. J. Tumui. 1921–1933 m.“, *VUB RS* f. 1, b. F331.

Klimienė, Bronė, „Br. Mėginaitės-Klimienės laiškai kn. J. Tumui. 1914–1933 m.“, *VUB RS* f. 1, b. F317.

Kubilius, Juozas, „J. Kubiliaus laiškai kn. J. Tumui. 1912–1913 m.“, *VUB RS* f. 1, b. D966.

Lesauskis, Pranas, „Prano Lesauskio laiškai kn. J. Tumui. 1928-II-20–1933-III-25“, *VUB RS* f. 1, b. E212.

Lesauskienė, Barbora, „Barbės Mėginaitės-Lesauskienės laiškai kn. J. Tumui. 1921–1933 m.“, *VUB RS* f. 1, b. F319.

Orintaitė, Petronėlė, „Konst. Olšausko ir P. Orintaitės laiškai kn. Tumui. 1917–1929 m.“, *VUB RS* f. 1, b. E36.

Pleirytė-Puidienė, Ona, „Onos Puidienės laiškai kn. J. Tumui. 1924–1928 m.“, *VUB RS* f. 1, b. D273.

Tumas-Vaižgantas, J., „Laiškai Tumui literatūros reikalais 1905–1932“, *VUB RS* f. 1, b. F385.

Tumas-Vaižgantas, J., „Laiškai kn. J. Tumui“, *VUB RS* f. 1, b. E70.

Tumas-Vaižgantas, J., „Laiškai kn. J. Tumui“, *VUB RS* f. 1, b. F10.

Tumas-Vaižgantas, J., „Laiškai kn. J. Tumui“, *VUB RS* f. 1, b. F16.

Tumas-Vaižgantas, J., „Laiškai, rašyti kn. J. Tumui“, *VUB RS* f. 1, b. F545.

Tumas-Vaižgantas, J., „Didžiulių laiškai kn. J. Tumui“, *VUB RS* f. 1, b. E8.

Kiti laiškai:

Daukantas, Simonas, 1996: *Laiškai Teodorui Narbutui: epistolinis polilogas*, pratarinė, įvadas ir laiškų parengimas Redos Griškaitės, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

Kudirka, Vincas, 1990: *Raštai*, t. 2, parengė Aldona Vaitiekūnienė, Vilnius: Vaga, 1990.

Mickevičius, Adomas, 1998: *Laiškai, esė, proza*, sudarė Algis Kalėda, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998.

Poška, Dionizas, 1959: *Raštai*, parengė Dominykas Urbas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.

Valiūnas, Silvestras, 2011: „Pas jo mylistos D. Poškos“, in: *Bitelė Baublyje*: antologija, sudarė Stasys Skrodenis, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2011.

Višinskis, Povilas, 2011: „Povilo Višinskio laiškai“, in: *Povilas Višinskis: idėjos ir darbai*, sud. Dalia Striogaitė, Vilnius: Versus aureus, 2011.

Žemaitė, 1957: *Raštai*, t. 6, redakcinė komisija: Kostas Korsakas (pirm.) et al., Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957.

Vaižganto publicistika ir kritika:

Jūzapas iš Popszutės [Vaižgantas], 1890: „Įspejimai (uvogos)“, *Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga*, 1890, nr. 4, p. 26–27.

Jūzapas iš Popszutės [Vaižgantas], 1892: „Raszliaviszka paržvalga. Iš priežasties kningeles ‚Marguminai‘ Bevardžio“, *Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga*, 1892, nr. 3, p. 20.

Tumas, J., 1905: „Dainų skrynelė. Adomo Jakšto eilės. Antrasis pataisytas ir padidintas išleidimas“, *Vilniaus žinios*, 1905, nr. 256, p. 2–3; nr. 258, p. 2–3.

Tumas, J., 1910: „Tautos poema – varsomis“, *Viltis*, 1910, nr. 30, p. 4.

Tumas, J., 1913: „Mūsų raštai“, *Viltis*, 1913, nr. 120, p. 3–4.

Tumas, J., 1913: „Mūsų raštai“, *Viltis*, 1913, nr. 139, p. 3–4.

Tumas, J., 1914: „Mūsų raštai“, *Viltis*, 1914, nr. 19, p. 3–4.

Tumas, J., 1915: „Vyrai, drąsiai!“, *Rygos garsas*, 1915, nr. 20, p. 1.

Tumas, J., 1918: „Sofija Čiurlionienė (Kymantaitė). Vaikų teatras“, *Lietuvos aidas*, 1918, lapkričio 27, nr. 142 (190), p. 4.

Tumas-Vaižgantas, J., 1924: „Kaip aš patekau į ‚Vilniaus žinias‘“, *Krivulė*, 1924, nr. 4, p. 14–17.

Tumas, J., doc., 1927: „Romantiškasis idealizmas grįžta“, *Židinys*, 1927, nr. 10, p. 218–234.

Tumas, J., doc., 1927: „Pastaba prie mano straipsnio“, *Židinys*, 1927, nr. 11, p. 312–313.

Tumas-Vaižgantas, Juozas, 1932: „Ilgas atsakymas į trumpą paklausimą“, *Naujoji Romuva*, 1932, nr. 13, p. 289–291.

Vaišgantas, 1896: „Kas girdėties?“, *Tėvynės Sargas*, 1896, nr. 5, p. 21–24.

Vaišgantas, 1896: „Mūsų ydos. Judošystė Lietuvoje“, *Tėvynės Sargas*, 1896, nr. 9, p. 11–19.

Vaišgantas, 1896: „Kas lieka mums daryti jau gavus ir da negavus spaudos?“, *Tėvynės Sargas*, 1896, nr. 11, p. 1–7.

Vaiszgantas, 1897: „Apie komediją ir teatrą“, *Tėvynės Sargas*, 1897, nr. 8, p. 23–28.

[Vaižgantas], 1898: „Dainų Skrynelė. Eilės. Adomo Jakszto 1884–1894“, *Tėvynės Sargas*, 1898, nr. 8, p. 29–33.

Vaižgantas [„Tėvynės Sargo“ Redakcija], 1898: „Į darbą, broliai, ir par 1899 metus!“, *Tėvynės Sargas*, 1898, nr. 12, p. 1–5.

[Vaižgantas], 1899: „Įvairios žinios. Iš Raseinių apygardos“, *Tėvynės Sargas*, 1899, nr. 5, p. 21–24.

Vaišgantas, 1900: „Mūsų dirvonai“, *Žinyčia*, 1900, nr. 1, p. 127–138.

Vaišgantas, 1900: „Bažnytinės kalbos dalykai“, *Žinyčia*, 1900, nr. 2, p. 82–84.

Vaišgantas, 1906: „Šis-tas. Trys Vaišganto apysakėlės. Atspauda iš nr. 2 „Dirvos“ 1906 m. Lietuvių Katalikų Spaudos Bendrijos Spaustuvėje. Shenandoah, Pa. 16 pusių. 12 k.“, *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 239, p. 3–4.

[Vaižgantas], 1908: „Antroji lietuvių dailės paroda“, *Viltis*, 1908, nr. 28, p. 1.

Vaižgantas, 1909: „„Sceniškųjų vaizdelių“ vaidintojams“, *Viltis*, 1909, nr. 25, p. 3.

Vaižgantas, 1921: „Kazys Puida. Stepai“, *Laisvė*, 1921, sausio 13, nr. 9, p. 4.

Vaižgantas, 1921: „Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė. Komedijos“, *Laisvė*, 1921, sausio 21, nr. 16, p. 4.

Vaižgantas, 1921: „„Skaitymai“, mėnesinis literatūros žurnalas, red. V. Krėvės Mickevičiaus“, *Laisvė*, 1921, vasario 11, nr. 33, p. 4.

Vaižgantas, 1921: „Knygoms apginti... Nuo kritikų“, *Skaitymai*, 1921, kn. 3, p. 77–85.

Vaižgantas, 1921: „Liudas Gira. Žiezirbos“, *Lietuvos Balsas*, 1921, spalio 6–7, nr. 70, p. 4.

Vaižgantas, 1922: „Paskaičius Vaidilutės „Kada rauda siela“, *Tėvynės Balsas*, 1922, liepos 14, nr. 119, p. 3.

Vaižgantas, 1997: *Raštai*, t. 7: Publicistika 1906–1912, parengė Ilona Čiužauskaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997.

Vaižgantas, 2007: „Ko ieškome dainių veikaluose?“, in: Idem, *Raštai*, t. 18: Literatūros istorija, 1913–1928, parengė Ilona Čiužauskaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.

Vaižgantas, 2008: „Głos Litwinów do młodej generacyi magnatów, obywateli i szlachty na litwie“, in: Idem, *Raštai*, t. 19: Kritika 1896–1914, parengė Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.

Vaižgantas, 2009: „Logika. Sekdamas Mercieriu ir Čelpanovu sustatė A. Jakštas“, in: Idem, *Raštai*, t. 20: Kritika 1915–1922, parengė Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.

Vaižgantas, 2010: „A. Jakštas. Mūsų naujoji literatūra (1904–1923). I tomas. Mūsų naujoji poezija“, in: Idem, *Raštai*, t. 21: Literatūros kritika 1923–1933, parengė Eligijus Daugnora, Ilona Čiužauskaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010.

Vaižgantas, 2010: „Prelatas Aleksandras Dambrauskas“, in: Idem, *Raštai*, t. 21: Literatūros kritika 1923–1933, parengė Eligijus Daugnora, Ilona Čiužauskaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010.

Kitų autorių publicistika, kritika ir grožiniai kūriniai:

A. D., Pr. [Adomas Jakštas], 1919: „Užmirštoji giesmė“, *Draugija*, 1919, nr. 9–10, p. 424–426.

A. J. [Adomas Jakštas], 1900: „Netingėkime rašyti kronikas“, *Žinyčia*, 1900, nr. 2, p. 80–81.

A. J. [Adomas Jakštas], 1900: „Rinkime senus dokumentus!“, *Žinyčia*, 1900, nr. 2, p. 77–80.

A. J. [Adomas Jakštas], 1918: „Kun. Juozo Tumo-Vaižganto. Scenos vaizdai“, *Ateitis*, 1918, nr. 8, p. 218.

A. J. [Adomas Jakštas], 1918: „Kun. Juozo Tumo-Vaižganto. Alegorijų vaizdai“, *Ateitis*, 1918, nr. 8, p. 218–219.

A. J. [Adomas Jakštas], 1918: „Kun. Juozo Tumo-Vaižganto. Karo vaizdai“, *Ateitis*, 1918, nr. 8, p. 219–220.

Anonimas, 1920: „Literatūros atbalsiai Vydūno ir Vaižganto pasiskaičius. (Ispūdžiai).“, *Varpas*, 1920, nr. 8–9, p. 239–242.

Baranauskas, Antanas, 1995: *Raštai I: poezija*, parengė Regina Mikšytė, Marius Daškus, Vilnius: Baltos lankos, 1995.

Bičiūnas, Vytautas, 1922: „Vaižganto ‚Pragiedruliai‘“, *Skaitymai*, 1922, kn. 16, p. 106–132; kn. 17, p. 110–133; kn. 18, p. 115–147.

Čiurlionienė (Kymantaitė), Sofija, 1914: „Maironies kanklių stygos“, *Vairas*, 1914, nr. 1, p. 5–6.

Čiurlionienė (Kymantaitė), Sofija, 1915: „Doras, išmintingas, taktingas“, *Vairas*, 1915, nr. 3, p. 39–40, nr. 4, p. 56–58.

Dambrauskas, Aleksandras (Adomas Jakštas), 1930: *Užgesę žiburiai: biografijų ir nekrologų rinkinys*, redagavo ir jo 70 m. sukakties paminėjimą pridėjo J. Tumas, Kaunas: Lietuvių katalikų MA, 1930.

Gabrys, J., 1914: „Lietuvių literatūros apžvalga“, *Draugija*, 1914, nr. 85, p. 5–36; nr. 86, p. 136–159; nr. 87, p. 205–219; nr. 88, p. 353–381; nr. 89–90, p. 39–68; nr. 91–92, p. 191–221.

[Gimžauskas, Silvestras], 1892: *Juokaunos dainos*, Tilžėje: Spauda M. Jankaus, 1892.

Gira, Liudas, 1913: „Saugokime savo korespondenciją“, *Vaivorykštė. Literatūros-dailės žurnalas*, 1913, kn. 3, p. 584–587.

Gira, Liudas, 1913: „Kun. J. Tumas. Ten gera, kur mūsų nėra“, *Vaivorykštė*, 1913, kn. 2, p. 400–404.

Gira, Liūdas, 1922: „Kan. Juozas Tumas-Vaižgantas“, *Vaižganto raštai. I tomas. Vilniaus laikotarpis 1918–1919 m. Publicistika. I dalis*, „Švyturio“ bendrovės leidinys, Kaunas, Vilnius: 1922.

Gira, Liudas, 1930: „Kun. Tumo-Vaižganto gyvenimas ir darbai“, *Ūkininko skaitymai*, nr. 8, Kaunas: „Pažangos“ B-vės leidinys, 1930.

Gira, Liudas, 1933: „Tumas-Vaižgantas nuošalėj“, *Vairas*, 1933, nr. 6, p. 160–170; nr. 7–8, p. 294–303.

Grigonis, Matas, 1926: „Dėl Vaižganto ‚Pragiedrulių‘“, *Švietimo darbas*, 1926, nr. 3, p. 255–259.

Jakštas, A., 1913: „Vydūnas. Amžina Ugnis“, *Draugija*, 1913, nr. 77–78, p. 130–136.

Jakštas, A., 1919: „*Vaižganto*. Pragiedruliai. Vaizdai kovos dėl kultūros. Pirmosios knygos I ir II dalis“, *Draugija*, 1919, nr. 4–6, p. 262–268.

Jakštas, A., 1929: „Vaižgantas. „Dėdės ir dėdienės“, *Vairas*, 1929, nr. 2, p. 180–185.

Jakštas, A., 1934: „Kelios pastabos dėl Vaižganto biografijos“, *Židinys*, 1934, nr. 7, p. 20–27.

Jakštas, Adomas, 1997: *Raštai*, t. 3: Estetika, sudarė Antanas Rybelis, Vilnius: Mintis, 1997.

Jakštas, Adomas, 1998: *Rinktinė*, sudarė Jonas Šlekys, Vilnius: Vaga, 1998.

K. A. K. [Antanas Kaupas], 1906: *Pergyventos valandos (Karvojaus laišakai)*, „Zvaigzdes“ Spaustuveje: Shenandoah, Pa., 1906.

K. A. K. [Antanas Kaupas], 1907: *Patrimpo laišakai*, „Zvaigzdes“ Spaustuveje: Shenandoah, Pa., 1907.

Kymuntaitė, Z. [Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė], 1906: „Vienušis – Maironis – Vaičaitis“, *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 284, p. 1–2; nr. 285, p. 1–2; nr. 286, p. 1–2.

Kymantaitė, Zofija, 1907: „Mūsų knygos“, *Viltis*, 1907, nr. 10, p. 3.

Kymantaitė, Sofija, 1908: „Pirmasis dailiosios literatūros apsimėškimas „Varpe“, *Viltis*, 1908, nr. 84 (119), p. 1; nr. 89 (124), p. 1–2.

Kymantaitė-Čiurlionienė, Sofija, 1910: *Lietuvoje: kritikos žvilgsnis į Lietuvos inteligentią*, Vilnius: J. Zavadzakis, 1910.

Kymantaitė-Čiurlionienė, Sofija, 1986: „Šventmarė“, in: Eadem, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1986.

Kragas, P. [Petras Gerulis], 1910: „Šatrijos Ragana“, *Draugija*, 1910, nr. 44, p. 258–275.

Kr., P. [Petras Gerulis], 1910: „P. S. Čiurlianienė apie mūsų literatūrą“, *Draugija*, 1910, nr. 47, p. 246–252.

Kr., P. [Petras Gerulis], 1910: „Mačys-Kėkštas“, *Draugija*, 1910, nr. 49, p. 350–358.

Kudirka, Vincas, 1893: „Iš mano atsiminimų keletas žodelių, kuriuos, kaipo liudijimą padėkavojimo, iš tikros szirdies mūsų vyrui J. Basanavyčiui, pir-jam redaktoriui Aušros, aukauju“, *Varpas*, 1893, nr. 3, p. 34.

Margalis, Juozas, 1900: *Volungė*. Eilės – pirmieji bandymai, Tilžėje: [s. n.], 1900.

Mikšytė, Regina (sud.), 1987: *Ant upės krašto blindelė auga: eilėraščiai lietuvių ir lenkų kalbomis*, parengė, įvadą ir komentarus parašė Regina Mikšytė, Vilnius: Vaga, 1987.

Mykolaitis, V., 1927: „Idealizmas ir romantizmas“, *Židinys*, 1927, nr. 11, p. 305–312.

Mykolaitis-Putinas, Vincas, 1928: „Juozas Tumas-Vaižgantas“, *Židinys*, 1928, nr. 2, p. 120–128; nr. 3, p. 199–207.

Mykolaitis-Putinas, Vincas, 2014: *Altorių šešėly*, Vilnius: Baltos lankos, 2005.

Pleirytė-Puidienė, Ona, 1924: „Atsiminimų pluoštas“, *Krivulė*, 1924, nr. 4, p. 10–13.

Pleirytė-Puidienė, O., 1935: „Vita memoriae (Skaisčiam ir amžinam kan. J. Tumo-Vaižganto atminimui)“, *Vairas*, 1935, nr. 5, p. 49–57.

Puida, Kazys, 1910: „Jovaras“, *Draugija*, 1910, nr. 39, p. 190–208.

Puida, Kazys, 1910: „Dionizas Poška“, *Draugija*, 1910, nr. 45, p. 10–20.

Purickis, Juozas, 1914: „Beletristikos rolė žmonijos auklėjime“, *Draugija*, 1914, nr. 86, p. 97–111; nr. 91–92, p. 137–148.

Radzikauskas, E. [Liudas Gira], 1921: „Literatūrai ir kritikai apginti nuo diletantizmo ir sustingimo (atsakymas Vaižgantui)“, *Skaitymai*, 1921, kn. 3, p. 86–101.

Radzikauskas, E. (Liudas Gira), 1928: *E. Radzikausko (Liudo Giros) Kritikos raštai*, įvadą parašė V. Krėvė-Mickevičius, Kaunas: Švietimo m-jos Knygų leidimo komisija, 1928.

Radzikauskas, E. [Liudas Gira], 1929: „Vaižgantas. Dėdės ir dėdienės. Vaižganto raštų X tomas. „Dirvos“ B-vės leid. 1929 m. 216 p.“, *Židinys*, 1929, nr. 12, p. 455–466.

Steponavičius, J., Kun. Dr., 1914: „Čiurlionis ir mūsų dvasios estetikos apsimėsimai“, *Vairas*, 1914, nr. 1, p. 3–5.

Š. R. [Šatrijos Ragana], 1914: „Dailės kritika“, *Vairas*, 1914, nr. 6, p. 20.

Vaidilutė [Ona Pleirytė-Puidienė], 1936: *Tėviškė*. Pirmoji dalis: Kur Nemunas banguoja, Kaunas: Sakalas, 1936.

Varnas, Adomas, 1908: „Šis-tas apie dailę ir dailės kritiką“, *Draugija*, 1908, nr. 22, p. 124–130.

Venclova, A., 1929: „Keli Vaižganto charakterio ir kūrybos bruožai“, *Švietimo darbas*, 1929, nr. 9, p. 805–812.

Grožiniai Vaižganto tekstai:

Vaišgantas, 1902: *Vaizdeliai*, Tilžė: Spauzdinta pas J. Šenkę Tilžėje, 1902.

[Vaišgantas], 1906: *Šis tas: trys Vaišganto apysakėlės*, Shenandoah, PA: Lietuvių katalikų spaudos bendrijos spaustuvėje, 1906.

Vaišgantas, 1906: *Scėniškiėji vaizdeljai*, Peterburgas: Imperatoriškosjos mokslų akademijos spaustuvėje, 1906.

Vaišgantas, 1915: *Karo vaizdai*, Rygoje: [s. n.], 1915.

Vaišgantas, 1915: *Scenos vaizdai*, Rygoje: [s. n.], 1915.

Vaišgantas, 1916: *Alegorijų vaizdai*, Lietuvių spaustuvė: Petrapilis, 1916.

Vaižgantas, 1929: *Vaižganto raštai, X tomas*: Mišrieji vaizdai, III dalis. Beletristika, Kaunas, Marijampolė: „Dirvos“ B-vės leidinys, 1929.

Vaižgantas, 1994: *Raštai*, t. 1: Vaizdai ir vaizdeliai, parengė Ramūnas Korsakas, Vilnius: Pradai, 1994.

Vaižgantas, 1995: *Raštai*, t. 2: Mišrieji vaizdai, parengė Eglė Bielskytė, Ramūnas Korsakas, Vilnius: Pradai, 1995.

Vaižgantas, 1995: *Raštai*, t. 3: *Dėdės ir dėdienės; Nebylys; Žemaičių robinzonas; Šėimos vėžiai*, parengė Eglė Bielskytė, Vilnius: Pradai, 1995.

Vaižgantas, 1996: *Raštai*, t. 4: *Pragiedruliai*: Vaizdai kovos dėl kultūros, parengė Ilona Čiužauskaitė, Vilnius: Pradai, 1996.

Kritinė ir teorinė literatūra

Aistis, Jonas, 1993: „Tumas ir kanarėlės“, in: Idem, *Raštai II*, redagavo Alfonsas Nyka-Niliūnas ir Antanas Vaičiulaitis, Chicago: Ateities literatūros fondas, 1993.

Aleksandravičius, Egidijus, 1989: *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais. Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai*, Vilnius: Mokslas, 1989.

Altman, Janet Gurkin, 1993: „Postscript: Epistolary Acts and Literary Careers in the Eighteenth Century: Permutations of Public Sphere and Private Persona among Writers“, in: *Sent as a Gift: Eight Correspondences from the Eighteenth Century*, edited by Alan T. McKenzie, Athens: University of Georgia Press, 1993.

Altman, Janet Gurkin, 1986: „The Letter Book as a Literary Institution 1539–1789: Toward a Cultural History of Published Correspondences in France“, *Yale French Studies: Men/ Women of Letters*, 1986, no. 71, p. 17–62.

Altman, Janet Gurkin, 1982: *Epistolarity: Approaches to a Form*, Ohio: Ohio State University Press, 1982.

Ambrasevičius (Brazaitis), Juozas, 1936: *Vaižgantas: Apmatai kūrybos studijai*, Kaunas: Viltis, 1936.

Bakhtin, Mikhail, 1984: *Rabelais and His World*, translated by Helene Iswolsky, Bloomington: Indiana University Press, 1984.

Baliutytė, Elena, 2008: „Savimonės formos Lietuvos dokumentinėje literatūroje“, *Literatūra*, 2008, nr. 50 (1), 16–29.

Balsys, Rimantas, 2006: *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2006.

Bankauskaitė-Sereikienė, Gabija, 2009: „Balio Sruogos asmeninių laiškų ir lyrikos paralelės“, *Filologija*, 2009, nr. 14, p. 16–27.

Bassett Patterson, Katharine, 1995: *A Communicative Approach to the Epistolary Form in Letters of Victorian Women Writers*: daktaro disertacija, Department of English: University of Toronto, 1995.

Becker, Howard S., 1982: *Art Worlds*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1982.

Berenis, Vytautas, 2011: „Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos“, in: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*: straipsnių rinkinys, sudarytojas Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 13–26.

Bleizgienė, Ramunė, 2012: *Privati tyla, vieši balsai: moterų tapatybės kaita XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012.

Bončkutė, Roma, 2013: „Sofijos Pšibiliauskienės (Lazdynų Pelėdos), Gabrielės Petkevičaitės-Bitės, Vilhelmo Storosto (Vydūno) laišakai Klaipėdos universiteto bibliotekos Kazio Pemkaus fonde“, in: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*: straipsnių rinkinys, sudarytojas Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 425–472.

Boschetti, Anna, 2012: „How Field Theory Can Contribute to Knowledge of World Literary Space“, *Paragraph*, 2012, vol. 35, issue 1, p. 10–29.

Bossis, Mireille, 1986: „Methodological Journeys Through Correspondences“, trans. Karen McPherson, *Yale French Studies*: Men/ Women of Letters, 1986, no. 71, p. 63–75.

Botkina, Natalja, 2011: *Epistolinio pasakojimo struktūros ypatumai: Marijos Cvetajevės laišakai*: daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011.

Bou, Enric, 1998: „Defensa de la voz epistolar. Variedad y registro en las cartas de Pedro Salinas“, *Monteagudo*, 1998, no. 3, p. 37–60.

Bourdieu, Pierre, 2011: „Kultūrinės produkcijos laukas“, iš anglų kalbos vertė Loreta Jakonytė, in: *XX amžiaus literatūros teorijos. Chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams. I dalis*, sud. Aušra Jurgutienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.

Bourdieu, Pierre, 1995: *The Rules of Art: Genesis and Structure of Literary Field*, translated by Susan Emanuel, Stanford: Stanford University Press, 1995.

Bourdieu, Pierre, 1993: *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*, ed. Lawrence D. Kritzman, New York: Columbia University Press, 1993.

Bourdieu, Pierre, 1990: *The Logic of Practice*, translated by Richard Nice, Stanford: Stanford University Press, 1990.

Bourdieu, Pierre, 1984: *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, translated by Richard Nice, Cambridge: Harvard University Press, 1984.

Bourdieu, Pierre, Darbel, Alain, 1997: *The Love of Art: European Art Museums and Their Public*, Cambridge: Polity Press, 1997.

Bourdieu, Pierre, Wacquant, Loïc J. D., 2003: *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*, iš anglų kalbos vertė Vilija Poviliūnienė, Vilnius: Baltos lankos.

Bower, Anne, 1997: *Epistolary Responses: The Letter in 20th-Century American Fiction and Criticism*, Alabama: University of Alabama Press, 1997.

Brazaitis, Juozas, 1980: „Jakšto ir Vaižganto jungas“, in: Idem, *Raštai*, t. 1: Tumas-Vaižgantas, Dambrauskas-Jakštas, Donelaitis, Daukantas, Valančius, Baranauskas, Pietaris, Chicago: Į laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1980.

Buchowski, Krzysztof, 2012: *Litvomanai ir polonizuotojai*: Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje, iš lenkų kalbos vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2012.

Bučys, Algimantas (sud.), 1984: *Literatūros kritika ir dabartis. 1981–1983*, Vilnius: Vaga, 1984.

Casanova, Pascale, 2007: *The World Republic of Letters*, trans. m. B. DeBevoise, Cambridge, London: Harvard University Press, 2007.

Cysewski, K., 1997: „Teoretyczne i metodologiczne problemy badań nad epistolografią“, *Pamiętnik Literacki*, 1997, nr. 1.

Crumbley, Paul, 2009: „Dickinson’s Correspondence and the Politics of Gift-Based Circulation“, in: *Reading Emily Dickinson’s Letters: Critical Essays*, edited by Jane Donahue Eberwein and Cindy MacKenzie, Amherst, Boston: University of Massachusetts Press, 2009.

Čibiras, Kazimieras, 1938: *Spauda XX amžiaus idėjų kovose*, Boston: [s. n.], 1938.

Čiužauskaitė, Ilona, 2005: „Kazio Puidos kūryba Vaižganto vertinimu“, in: *Kazys Puida: Lietuvių literatūros modernizmo baruose*: Mokslinės konferencijos, skirtos Dionizo Poškos 240-osioms gimimo metinėms, pranešimai (*Colloquia* [11]), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

Čiužauskaitė, Ilona, 2001: *Vaižganto publicistikos literatūrinė raiška*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

Čiužauskaitė, Ilona, 1996: „Vaižganto publicistika ‚Viltyje‘“, *Lituanistica*, 1996, Nr. 2 (26), . 108–113.

Dainard, J. A. (ed.), 1979: „Editing Correspondence: Papers Given at the Fourteenth Annual Conference on Editorial Problems“, New York & London: Garland Publishing, 1979.

Daley, Margaretmary, 2003: „Double Vision: Polar Meetings, Epistolary Distance, and the Super Writer in the Schiller-Goethe Correspondence“, *The Journal of the Midwest Modern Language Association*, 2003, vol. 36, no. 2, p. 1–22.

Dambriūnas, L., 1960: „Adomas Jakštas – publicistas“, *Aidai*, 1960, nr. 9, p. 383–388.

Daujotytė, Viktorija, 2007: *Lietuvių literatūros kritika. Akademinio kurso paskaitos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007.

Daujotytė, Viktorija, 1996: *Lietuvių literatūra: XX a. pradžia ir pirmoji pusė*: Vadovėlis XI klasei, Kaunas: Šviesa, 1996.

De la Motte (ed.), 1999: *Making the News: Modernity & the Mass Press in Nineteenth-Century France*, edited by Dean de la Motte & Jeannene M. Przyblyski, University of Massachusetts Press, 1999.

Deane, Nichola, 2005: „Letters, Journals and Diaries“, in: *Romanticism: An Oxford Guide*, ed. Nicholas Roe, Oxford and New York: Oxford University Press, 2005.

Decker, William Merrill, 1998: *Epistolary Practices: Letter Writing in America Before Telecommunications*, North Carolina: The University of North Carolina Press, 1998.

Dekker, Rudolf (ed.), 2002: *Egodocuments and History. Autobiographical Writings in Its Social Context Since the Middle Ages*, Hilversum: Verloren, 2002.

Del Lungo Camiciotti, Gabriella, 2014: „Letters and Letter Writing in Early Modern Culture“, *Journal of Early Modern Studies*, 2014, no. 3, p. 17–35.

Dierks, Konstantin, 2009: *In My Power: Letter Writing and Communications in Early America*, Philadelphia, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2009.

Ditz, Toby L., 2000: „Formative Ventures: Eighteenth-Century *Commercial Letters* and the Articulation of Experience“, in: *Epistolary Selves: Letters & Letter Writers, 1600–1945*, ed. Rebecca Earle, Aldershot: Ashgate Pub. Ltd, 2000.

Doveika, Kostas, 1987: „Liudas Gira – literatūros kritikas“, in: *Liudas Gira literatūros moksle ir kritikoje*, sudarė Kostas Doveika, Vilnius: Vaga, 1987.

Doveika, Kostas, 1971: „Lietuvių literatūros kritika 1883–1904 m.“, in: *Lietuvių literatūros kritika*, t. 1: 1547–1917, red. K. Korsakas ir K. Doveika, Vilnius: Vaga, 1971.

Dubois, Jacques, 2000: „Pierre Bourdieu and Literature“, translated by Meaghan Emery with Pamela Sing, *SubStance: A Review of Theory & Literary Criticism*, 2000, vol. 29, no. 3, p. 84–102.

Eberwein, Jane Donahue, MacKenzie, Cindy (eds.), 2009: *Reading Emily Dickinson's Letters. Critical Essays*, Amsterdam and Boston: University of Massachusetts Press, 2009.

Eger, Elizabeth, et al., 2001: *Women, Writing and the Public Sphere. 1700–1830*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

Favret, Mary A., 2005: *Romantic Correspondence: Women, Politics and the Fiction of Letters*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Fineman, Joel, 1989: „The History of the Anecdote: Fiction and Fiction“, in: *The New Historicism*, edited by H. Aram Veesser, New York and London: Routledge, 1989.

Fischerová, Andrea, 2008: *Romanticism Gendered: Male Writers as Readers of Women's Writing in Romantic Correspondence*, Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2008.

Fox-Genovese, Elizabeth, 1989: „Literary Criticism and the Politics of the New Historicism“, in: *The New Historicism*, edited by H. Aram Veeser, New York and London: Routledge, 1989.

Gallagher, Catherine, 1989: „Marxism and The New Historicism“, in: *The New Historicism*, edited by H. Aram Veeser, New York and London: Routledge, 1989.

Geertz, Clifford, 2005: „Tirštasis aprašymas: interpretacinės kultūros teorijos link“, iš anglų kalbos vertė Antanas Danielius, in: Idem, *Kultūrų interpretavimas: straipsnių rinktinė*, sudarė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 2005.

Gelžinis, Arvydas, 2000: „Lietuvos bernardinų (pranciškonų observantų) provincijos studijų sistema XVIII a. pab. – XIX a. pr.“, *Lietuvos katalikų mokslų akademijos metraštis*, 2000, t. 17, p. 81

Genette, Gérard, 1980: *Narrative Discourse: An Essay in Method*, translated by Jane E. Lewin, Ithaca, New York: Cornell University Press, 1980.

Gilroy, Amanda M., Verhoeven, W., 2000: „Introduction“, in: *Epistolar Histories: Letters, Fiction, Culture*, Charlottesville: The University Press Of Virginia, 2000.

Girdzijauskas, Juozas, 2001: „Kultūrinis literatūros kontekstas“, in: *Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius*, sudarytojas ir vyriausiasis redaktorius Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

Glosienė, Audronė, Kaunas, Domas, et. al., 1996: *Lietuviškoji knyga. Istorijos metmenys: Nuo rašto atsiradimo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 metais*, Vilnius: Vilspa, 1996.

Goodman, Dena, 2009: *Becoming a Woman in the Age of Letters*, Ithaca: Cornell University Press, 2009.

Goodman, Dena, 1996: *The Republic of Letters: A Cultural History of the French Enlightenment*, Ithaca: Cornell University Press, 1996.

Greenblatt, Stephen, 2011: „Tikrovės palytėjimas“, iš anglų kalbos vertė Brigita Speičytė, in: *XX amžiaus literatūros teorijos. Chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams. II dalis*, parengė Aušra Jurgutienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.

Greenblatt, Stephen, 2005: *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare*, Chicago & London: The University of Chicago Press, 2005.

Greenblatt, Stephen, Gallagher, Catherine, 2001: *Practicing New Historicism*, Chicago: University of Chicago Press, 2001.

Greimas, Algirdas Julius, 2008: „Įžanga į laiško semiotiką“, iš prancūzų kalbos vertė Kęstutis Nastopka, *Baltos lankos*, 2008, nr. 28, p. 22–25.

Greimas, Algirdas Julius, 1990: *Tautos atminties beieškant. Apie dievus ir žmones*, Vilnius–Chicago: Algirdo Mackaus knygų leidimo fondas, 1990.

Griškaitė, Reda, 2014: „Socialinė ir kultūrinė Vilniaus filomatų ir filaretų savirefleksija (pagal Imperatoriškojo Vilniaus universiteto studentų tardymo bylų protokolus: 1823 m. rugpjūčio 1 d.–1824 m. balandžio 27 d.)“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 33, 2014.

Griškaitė, Reda, 2013: „Ausra ir Teodoras Narbutas“, *Archivum Lituanicum*, t. 13, 2013, p. 191–270.

Griškaitė, Reda, 1996: „Įvadas“, in: Simonas Daukantas, *Laiškai Teodorui Narbutui: epistolinis polilogas*, pratarė, įvadas ir laiškų parengimas Redos Griškaitės, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

Griškaitė, Reda, Andriukonis, Tomas, 2013: „Karolina Praniauskaitė: „Do młodego Poety“ („Jaunajam Poetui“): eilėraščio istorija“, in: *Archivum Lithuanicum*, t. 15, 2013, p. 141–183.

Gudaitis, Leonas, 1986: *Permainų vėjai: Lietuvių literatūrinė spauda 1923–1927 metais*, Vilnius: Vaga, 1986.

Gudaitis, Leonas, 1985: *Laiko balsai. Lietuvių literatūrinė spauda 1918–1923 metais*, Vilnius: Vaga, 1985.

Gudaitis, Leonas, 1977: *Platėjantys akiračiai: Lietuvių literatūrinė spauda 1904–1917 metais*, Vilnius: Vaga, 1977.

Habermas, Jürgen, 1991: *The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, translated by Thomas Burger with the assistance of Frederick Lawrence, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1991.

Haboush, Jahyun Kim, 2009: „Introduction. The Epistolary Genre and the Scriptural Economy of the Chosŏn“, in: *Epistolary Korea: Letters in the Communicative Space of the Chosŏn, 1392–1910*, edited by Jahyun Kim Haboush, New York: Columbia University Press, 2009.

Hallett, Nicky, 2002: „Introduction 2. „Anxiously Yours‘: the Epistolary Self and the Culture of Concern“, *Journal of European Studies*, 2002, no. 32, p. 107–118.

Halsband, Robert, 1958: „Editing the Letters of Letter-Writers“, *Studies in Bibliography* 11, 1958, p. 25–37.

Hannan, Leonie, 2012: „Making Space: English Women, Letter-writing, and the Life of the Mind, c. 1650–1750“, *Women's History Review*, 2012, 21 (4), p. 589–604.

Hardack, Richard, 2000: „Bodies in Pieces, Texts Entwined: Correspondence and Intertextuality in Melville and Hawthorne“, in: *Epistolary Histories: Letters, Fiction, Culture*, ed. Amanda Gilroy, M. H. Verhoeven, Virginia: The University Press of Virginia, 2000, p. 126–151.

Hasselberg, Ylva, 2000: „Letters, Social Networks and the Embedded Economy in Sweden: Some Remarks on the Swedish Bourgeoisie, 1800–1850“, in: *Epistolary Selves: Letters & Letter Writers, 1600–1945*, ed. Rebecca Earle, Aldershot: Ashgate Pub. Ltd, 2000.

Heckendorn Cook, Elizabeth, 1996: *Epistolary Bodies: Gender and Genre in the Eighteenth-century Republic of Letters*, Stanford: Stanford University Press, 1996.

Hewitt, Elizabeth, 2004: *Correspondence and American Literature, 1770–1865*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Hyde, Lewis, 1983: *The Gift: Imagination and the Erotic Life of Property*, New York: Vintage Books, 1983.

How, James, 2003: *Epistolary Spaces: English Letter Writing from the Foundation of the Post Office to Richardson's Clarissa*, Aldershot and Burlington, VT: Ashgate Pub Ltd., 2003.

Iser, Wolfgang, 2002: *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas*, iš vokiečių kalbos vertė Laimantas Jonušys, Vilnius: Aidai, 2002.

Ivask, Ivar, 1990: „The Letter: a Dying Art?“, *World Literature Today*, 1990, no. 2, p. 213–214.

Jolly, Margaret, Stanley, Liz, 2005: „Letters as/not a genre“, *Life writing* 2, 2005, p. 77–84.

Jonaitis [Šidlauskas], Marijus, 1994: *Poetas ir visuomenė XIX – XX amžių sankirtose*, Klaipėda: Eldėja, 1994.

Karmalavičius, Ramutis, 2005: „Kazio Puidos kritikos esė „Mūsų dainiai“, in: *Kazys Puida: Lietuvių literatūros modernėjimo baruose*. Mokslinės konferencijos, skirtos Dionizo Poškos 240-osioms gimimo metinėms, pranešimai (*Colloquia* [11]), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

Karmalavičius, Ramutis, 1992: *Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė*: Epocha, idealai, kūryba, Vilnius: Vaga, 1992.

Kauffman, L. S., 1992: *Special Delivery: Epistolary Modes in Modern Fiction*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1992.

Kauffman, Linda S., 1986: *Discourses of Desire: Gender, Genre and Epistolary Fictions*, Ithaca: Cornell University Press, 1986.

Kavolis, Vytautas, 1994: „Sąmoningumo trajektorijos“, in: Idem, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994.

Keršienė, Dovilė, 2010: *Epistolografija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje: nuo ars dictaminis iki literatūrinio laiško*: daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010.

Kong, Katherine, 2010: *Lettering the Self in Medieval and Early Modern France*, Cambridge: D. S. Brewer, 2010.

Krasniqi, Florie, 2014: „El texto epistolar: un punto de intersección entre los géneros discursivos y los géneros literarios“, *Tonos Digital. Revista electrónica de estudios filológicos*, enero de 2014. Prieiga internetu: https://www.um.es/tonosdigital/znum26/secciones/estudios-16-texto_epistolar_krasniqi.htm.

Kubilius, Vytautas, 2005: „Kazys Puida – rašytojas ir žurnalistas“, *Kazys Puida: Lietuvių literatūros modernėjimo baruose*. Mokslinės konferencijos, skirtos Dionizo Poškos 240-osioms gimimo metinėms, pranešimai (*Colloquia* [11]), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

Kubilius, Vytautas, 2003: *Dviese literatūros sūpuoklėse. Kazys Puida ir Vaidilutė*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.

Kubilius, Vytautas, 1996: *XX amžiaus literatūra*, Vilnius: Alma littera, 1996.

Kučinskienė, Aistė, 2013: „Kas (su)kūrė Vaižgantą? Autoriaus figūros interpretacijų apžvalga“, *Colloquia*, 2013, nr. 30, p. 16–33.

Kučinskienė, Aistė, 2012: „Epistolinių tekstų leidimas Lietuvoje: teorija ir praktika. Juozo Tumo-Vaižganto atvejis“, *LKMA metraštis XXXVI*, 2012, p. 43–66.

Kvietkauskas, Mindaugas, 2006: „Tapatybės virsmo istorija: Vaižganto *Pragiedruliai* ir 1918-1920 m. konfliktas dėl Vilniaus“, *Literatūra*, 2006, nr. 48 (5), p. 77–96.

Lachmann, Renate, Eshelman, Raoul, Davis, Marc, 1989: „Bakhtin and Carnival: Culture as Counter-Culture“, *Cultural Critique*, 1988–1989, no. 11, p. 115–152.

Laukaitytė, Regina, 1994: „Legalios katalikiškos spaudos pradžia Lietuvoje“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 7, 1994.

Laukaitytė, Regina, 1993: „Pirmoji Lietuvos krikščionių demokratų partijos programa“, *Lituanistica*, 1993, nr. 2 (14), p. 14–27.

Lebow, Lori Karen, 1999: *Autobiographic Self-Construction in the Letters of Emily Dickinson*: daktaro disertacija, Department of English: University of Wollongong, 1999.

MacArthur, Elizabeth J., 1990: *Extravagant Narratives: Closure and Dynamics in the Epistolary Form*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1990.

Maciejewski, J., 2000: „List jako forma literacka“, in: *Sztuka pisanja. O liście polskim w wieku XIX*, red. J. Sztachelska, E. Dąbrowicz, Białystok: Wydawn, 2000.

Maciūnas, Vincas, 2003: „Jakštas bara Vaižgantą“, in: Idem, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.

Maingueneau, Dominique, 1998: *Literatūros kūrinio kontekstas. Sakymas, rašytojas, visuomenė*, iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Skersytė, Vilnius: Baltos lankos, 1998.

Marzec, Lucyna, 2015: „Letter“, translated by Timothy Williams, in: *Forum of Poetics*, Summer 2015. Prieiga internetu: <http://fp.amu.edu.pl/letter/>.

McGill, Robert, 2004: „The Life You Write May Be Your Own: Epistolary Autobiography and the Reluctant Resurrection of Flannery O'Connor“, *The Southern Literary Journal*, 2004, vol. 36, no. 2, p. 31–46.

McKenzie, Alan T. (ed.), 1993: *Sent as a Gift: Eight Correspondences from the Eighteenth Century*, The University of Georgia Press, Athens & London, 1993.

McLuhan, Marshall, 2003: *Kaip suprasti medijas: žmogaus tęsiniai*, iš anglų kalbos vertė Daina Valentinavičienė, Vilnius: Baltos lankos, 2003.

Merkelis, Aleksandras, 1989: *Juozas Tumas-Vaižgantas: 3-iasis fotografuotinis leidimas*, Vilnius: Vaga, 1989.

Merkelis, A., 1931: „Vaižgantika“, *Bibliografijos žinios*, 1931, nr. 4, p. 157–160.

Merkys, Vytautas, 2005: „Lietuvių kalbos vartojimo bažnyčioje ir lietuviškos spaudos paplitimo sąsajos 1870–1914 metais“, in: *Musninkai. Kernavė. Čiobiškis*, sudarytojai Stanislovas Buchaveckas, Jadvyga Barbaravičienė, Povilas Krikščiūnas, Vilnius: Versmė, 2005.

Merkys, Vytautas, 1978: *Nelegali lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904 m.)*, Vilnius: Mokslas, 1978.

Mills Tod III, William, 1999: *The Familiar Letter as a Literary Genre in the Age of Pushkin*, Princeton, N. J.: Princeton University, 1999.

Mykolaitis, V., 1928: „Naujosios lietuvių literatūros angoje“, *Židinys*, 1928, nr. 10, p. 212–220.

Montero Sobrevilla, I. M., 2000: „The Enlightened Letter: Knowledge, Self-Discovery and Literary Creation“, *Revista de Humanidades: Tecnológico de Monterrey*, 2000, nr. 9.

Montrose, Louis A., 1989: „Professing the Renaissance: The Poetics and Politics of Culture“, in: *The New Historicism*, edited by H. Aram Veeser, New York and London: Routledge, 1989.

Motuzas, Alfonsas, 2012: „Seinių vyskupijos dvasininkijos indėlis į *Graudžių verksmų* sklaidą Lietuvoje“, *Logos*, 2012, nr. 71, p. 153–158.

Nastopka, Kęstutis, 2011: „Kritikas – kuris nesvyravo (Jakštas ir Radžvilas)“, *Žmogus ir žodis*, 2011, t. 13, nr. 2, p. 62–65.

Nekrašas, Evaldas, 2010: „Pozityvizmo poveikis literatūrai, dailei ir architektūrai“, *Problemos*, 2010, nr. 77, p. 142–151.

Nyka-Niliūnas, Alfonsas, 1996: „Vaižgantas po dvidešimties metų“, in: *Idem, Temos ir variacijos*, Vilnius: Baltos lankos, 1996.

Pacevičius, Arvydas (sud.), 2013: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*: straipsnių rinkinys, sudarytojas Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.

Pakėnas, Alf, 2009: „Vaižganto palūžimas“, *Prie Nemunėlio*, 2009, nr. 2 (23), p. 20–23.

Piročkinas, Arnoldas, 2000: „Jonas Jablonskis redaguoja Vaižgantą“, *Archivum Lithuanicum*, t. 2, 2000, p. 151–164.

Pohl, N., 2006: „Perfect Reciprocity: Salon Culture and Epistolary Conversations“, *Women's Writing: the Elizabethan to Victorian Period*, 2006, vol. 13, no. 1, p. 139–159.

Poster, Carol, Mitchell, Linda C. (ed.), 2007: *Letter-writing Manuals and Instruction from Antiquity to the Present*, edited by Columbia: University of South Carolina Press, 2007.

Prašmantaitė, Aldona, „Žemaičių vyskupijos liturginiai kalendoriai-žinynai“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*. 2000 metai, red. Vytautas Merkys et. al., Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2001.

Radzevičius, Algimantas, 1987: *Vaižgantas lietuvių prozos kryžkelėse: meninės sintezės problema*: monografija, Vilnius: Vaga, 1987.

Randall, David, 2008: „Epistolary Rhetoric, the Newspaper, and the Public Sphere“, *Past & Present*, 2008, nr. 198, p. 3–32.

Raškevičiūtė, Jurgita, 2012: *Janinos Degutytės pasaulėvaizdis: poezija, laiškai, autobiografiniai tekstai*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012.

Redford, Bruce, 1986: *The Converse of the Pen: Acts of Intimacy in the Eighteenth-Century Familiar Letter*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1986.

Reiman, Donald H., 1993: *The Study of Modern Manuscripts: Public, Confidential and Private*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1993.

Richter, Simon, 1996: „The Ins and Outs of Intimacy: Gender, Epistolary Culture and the Public Sphere“, *The German Quarterly*, 1996, vol. 69, no. 2, p. 111–124.

Ruberg, Willemijn, 2001: *Conventional Correspondence. Epistolary Culture of Dutch Elite, 1770–1850*, translated by Maria Sherwood-Smith, Leiden, Boston: Brill, 2001.

Samalavičius, Almantas, 2008: „Kultūros kritika tarpukario Lietuvoje: Julijonas Lindė-Dobilas“, *Logos*, 2008, nr. 54, p. 146–155.

Sapiro, Gisele, 2003: „The Literary Field Between the State and the Market“, *Poetics. Journal of Empirical Research on Culture, the Media and the Arts*, 2003, no. 31 (5/6), p. 441–461.

Satkauskytė, Dalia, 2010: „Liudo Vasario socialumas pagal Kostą Korsaką, arba naujos senos *Altorių šešėly* interpretavimo perspektyvos“, *Colloquia*, 2010, nr. 24, p. 72–83.

Satkauskytė, Dalia, 2008: *Subjektyvumo profiliai lietuvių literatūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.

Saulėnienė, Jovita, 1986: „Rašytojo autoportretas Vaižganto „Pragiedruliuose““, *Literatūra XXVIII (1)*, 1986, p. 29–35.

Showalter Jr., English, 1986: „Authorial Self-Consciousness in the Familiar Letter: The Case of Madame de Graffigny“, *Yale French Studies: Men/ Women of Letters*, 1986, no. 71, p. 113–130.

Simon-Martin, Meritxell, 2013: „Barbara Leigh Smith Bodichon’s Travel Letters: Performative Identity-formation in Epistolary Narratives“, *Women’s History Review*, 2013, no. 22 (2), p. 225–238.

Simon-Martin, Meritxell, 2012: „‘More Beautiful than Words & Pencil Can Express’: Barbara Bodichon’s Artistic Career at the Interface of her Epistolary and Visual Self Projections“, *Gender & History. Special Issue: Gender History across Epistemologies*, 2012, vol. 24, issue 3, p. 581–599.

Skwarczyńska, Stefania, 1937: *Teoria listu*, Lwów: Towarzystwo Naukowe, 1937.

Speičytė, Brigita, 2004: *Poetinės kultūros formos: LDK palikimas XIX amžiaus lietuvių literatūroje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004.

Sprindytė, Jūratė, 1996: *Lietuvių apysaka*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996.

Stanley, Liz, 2015: „The Death of the Letter? Epistolary Intent, Letterness and the Many Ends of Letter-Writing“, *Cultural Sociology*, 2015, vol. 9 (2), p. 240–255.

Stanley, Liz, 2011: „The Epistolary Gift, the Editorial Third-Party, Counter-Epistolaria: Rethinking the Epistolarium“, *Life Writing*, 2011, vol. 8 (2), p. 135–152.

Stanley, Liz, 2004: „The Epistolarium: On Theorizing the Letters and Correspondences“, *Auto/biography*, 2004, no. 12, p. 201–235.

Stanley, Liz, Salter, Andrea, Dampier, Helen, 2012: „The Epistolary Pact, Letterness“, *Auto/Biography Studies*, 2012, no. 27 (2), p. 262–293.

Stape, J. H., 2012: „E. M. Forster in Epistolary Mode: Beginning with the Letters“, *English Literature in Transition, 1880–1920*, 2012, vol. 55, no. 1, p. 32–44.

Striogaitė, Dalia (sud.), 2011: *Povilas Višinskis: idėjos ir darbai*, sud. Dalia Striogaitė, Vilnius: Versus aureus, 2011.

Subačius, Paulius, 2001: *Tekstologija: Teorijos ir praktikos gairės*, Vilnius: Aidai, 2001.

Subačius, Paulius, 1999: *Lietuvių tapatybės kalvė: tautinio išsivadavimo kultūra*, Vilnius: Aidai, 1999.

Swartz, David L., 2002: „The Sociology of Habit: The Perspective of Pierre Bourdieu“, *The Occupational Therapy Journal of Research*, 2002, nr. 22, p. 61S–69S.

Šlekys, Jonas, 2003: „Lietuvių kultūrinis gyvenimas Mintaujoje: O. Pleirytė, J. Tumas, J. Lindė“, in: *Julijonas Lindė-Dobilas. Mokslinės konferencijos „Literatūros esmių ir laisvių architektas“, skirtos Julijono Lindės-Dobilo 130-osioms gimimo metinėms, medžiaga*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.

Šlekys, Jonas, 1998: „Eruditas ir poetas“, in: Adomas Jakštas, *Rinktinė*, sudarė Jonas Šlekys, Vilnius: Vaga, 1998.

Šmitienė, Giedrė, 2006: „Tapatybės išgyvenimas: Julijono Lindės-Dobilo *Blūdo* analizė“, *Literatūra*, 2006, nr. 48 (6), p. 13–28.

Taylor, Charles, 1997: „Nationalism and Modernity“, in: *The Morality of Nationalism*, edited by Robert McKim & Jeff McMahan, New York, Oxford: Oxford University Press, 1997.

Trumpa, Vincas, 1989: „Į platesnius horizontus“, in: Idem, *Lietuva XIX-ame amžiuje*, Chicago: [s. n.], 1989.

Trzynadlowski, J., 1975: „List i pamiętnik. Dwie formy wypowiedzi osobistej“, *Pamiętnikarstwo Polskie*, 1975, sąs. 1–4.

Vaitiekūnienė, Aldona, 1995: *Vaižgantas: literatūrologijos habilitacinis darbas*, Vilnius: VPU, 1995.

Vaitiekūnienė, Aldona, 1982: *Vaižgantas*, Vilnius: Vaga, 1982.

Vaitiekūnienė, Aldona, 1981: *Vaižgantas*, Kaunas: Šviesa, 1981.

Vaitiekūnienė, Aldona, 1964: *Vaižganto apysaka „Dėdės ir dėdienės“*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1964.

Van Dijk, Teun A., 2011: „Introduction: The Study of Discourse“, in: *Discourse Studies. A Multidisciplinary Introduction*, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage Publications, 2011.

Van Dijk, Teun A., 2006: „The Study of Discourse“, in: *Discourse as Structure and Process. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction Volume 1*, ed. by Teun A. van Dijk, London, Thousand Oaks, New Dehli: Sage Publications, 2006.

Vanagaitė, Gitana, 2015: „Vaižganto *Laiškai Klimams*: laiškas kaip autobiografija“, *Acta litteraria comparativa: Laiškas literatūroje ir kultūroje*, 2014–2015, nr. 7, p. 172–183.

Vanagaitė, Gitana, 2008: „Vaižganto ‚Laiškai Klimams‘: tarp laiško ir autobiografijos“, *Gimtas žodis*, 2008, nr. 4, p. 9–14.

Vanagaitė, Gitana, 2008: „Vaižganto ‚Laiškai Klimams‘: tarp laiško ir autobiografijos (2)“, *Gimtas žodis*, 2008, nr. 5, 7–12.

Vanagas, Vytautas, 1971: „Lietuvių literatūros kritikos užuomazgos (1547–1883)“, in: *Lietuvių literatūros kritika*, t. 1: 1547–1917, red. K. Korsakas ir K. Doveika, Vilnius: Vaga, 1971.

Veeser, H. A., 1989: „Introduction“, in: *The New Historicism*, edited by H. Aram Veeser, New York and London: Routledge, 1989.

Venckienė, Jurgita, 2006: „Bendrinė kalba: tarmės pasirinkimas ir kodifikacija katalikiškojoje ir pasaulietinėje periodikoje (1889–1905)“, *Archivum Lithuanicum* 8, 2006, p. 9–42.

Vėbra, Rimantas, 1992: *Lietuvių tautinis atgimimas XIX amžiuje*, Kaunas: Šviesa, 1992.

Vidmantas, Edvardas, 1987: *Katalikų bažnyčia ir nacionalinis klausimas Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje*, Vilnius: Mokslas, 1987.

Viliūnas, Giedrius, 1998: *Literatūrinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940)*, Vilnius: Alma littera, 1998.

Violi, Patrizia, 1985: „Letters“, in: *Discourse and Literature: New Approaches to the Analysis of Literary Genres*, edited by Teun A. Van Dijk, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Co., 1985.

Vitkevičius, Povilas, 1997: *Nuo žygūno – į pasaulį*, Kaunas: Aušra, 1997.

White, Hayden, 1989: „New Historicism: A Comment“, in: *The New Historicism*, edited by H. Aram Veese, New York and London: Routledge, 1989.

Wiener, Martin J., 1998: „Treating ‚Historical‘ Sources as Literary Texts: Literary Historicism and Modern British History“, *The Journal of Modern History*, 1998, vol. 70, no. 3, p. 619–638.

Zaborskaitė, Vanda, 1957: „Vaižgantas“, in: *Vaižgantas, Rinktiniai raštai*, Vilnius: Valstybinė grožinės lit. l-kla, 1957.

Žaltauskaitė, Vilma, 2014: „Romos katalikų dvasininkų mobilumas ir jo kontrolė Žemaičių (Telšių) ir Vilniaus vyskupijose (po 1863–1864 m. sukilimo iki XX a. pradžios)“, *Lietuvos istorijos metraštis 2013/2*, Vilnius: LII, 2014, p. 117–141.

Žaltauskaitė, Vilma, 2013: „Luomo tapatybės ženklai Romos katalikų dvasininkų dienoraščiuose (XIX a. antroji pusė – XX a. pirmieji dešimtmečiai)“, in: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje: straipsnių rinkinys*, sudarytojas Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 403–423.

Žaltauskaitė, Vilma, 2009: „Dvasininkai ‚litvomanai‘ ir jų požiūris į 1863 metų sukilimą“, in: *Dvasininkija ir 1863 m. sukilimas buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemėse: straipsnių rinkinys*, sudarė Aldona Prašmantaitė, Vilnius: LII Leidykla, 2009, p. 329–357.

Žaltauskaitė, Vilma, 2001: „Dvasininkijos kartų konfliktas. Retorika ir turinys“, *Darbai ir dienos*, 2001, nr. 28, p. 243–253.

Žaltauskaitė, Vilma, 1996: „Apie lietuviybės idėją kunigo Juozo Tumo-Vaižganto pažiūrose iki 1904 m.“, in: *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 8: Asmuo tarp tautos ir valstybės, sudarė Egidijus Motieka, Rimantas Miknys, Raimundas Lopata, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

Židonis, Giedrius, 2005: „Lietuviškasis pozityvizmas – jo interpretavimas ir paieškos Lietuvos kultūrinėje mintyje“, *Tiltai*, 2005, nr. 3 (32), p. 97–105.

Žirgulys, Aleksandras, 1989: *Tekstologijos bruožai*, Vilnius: Mokslo, 1989.

IX. Priedas: tiriamų rankraštinių Vaižganto laiškų chronologinis sąrašas

Laiško nr.	Data	Adresatas	Saugojimo vieta
1.	1892-08-25	Antanas Kaupas	VUB RS f. 187, b. 11
2.	1893-02-29	Antanas Kaupas	VUB RS f. 187, b. 11
3.	1895-12-30	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
4.	1897-05-08	Kazimieras Jaunius	VUB RS f. 1, b. F562
5.	1898?-04-02	Antanas Kaupas	KUB f. 2, b. 679
6.	1898-11-17	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
7.	1899	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
8.	1899 (?)	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
9.	1899-06-02 (?)	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
10.	1899 (?)	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
11.	1899-06-08	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
12.	1899-07-04/16	Antanas Kaupas	VUB RS f. 187, b. 11
13.	1899-(10)-13	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
14.	1899-10-22	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
15.	1899-12-17	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
16.	1899(?) -09-12	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
17.	1900-01-15	Antanas Kaupas	VUB RS f. 187, b. 11
18.	1900-01-25	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
19.	1900(?) -05-20	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
20.	1900-04-15	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
21.	1900-06-19	Antanas Kaupas	VUB RS f. 187, b. 11
22.	1900(?)	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
23.	1900(?)	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
24.	1900(?)	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
25.	1901-01-14	Lietuvių paroda Paryžiuje	VUB RS f. 1, b. F362
26.	1901-01-17	Antanas Kaupas	VUB RS f. 187, b. 11
27.	1901-05-10	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
28.	1901-07-28	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
29.	1901-11-05	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
30.	1901-11-09	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
31.	1901-11-30	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
32.	1902-05-18	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
33.	1902-10-01	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118

34.	1902-11-15	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
35.	1902-12-28	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
36.	1903-01-13	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
37.	1903-02-01	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
38.	1903-02-26	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
39.	1903 (?) -03-20	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
40.	1903 (?) -04-28	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
41.	1903-05-17	Lietuvių paroda Paryžiuje	VUB RS f. 1, b. F362
42.	1903-09-02	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
43.	1903-08-18	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
44.	1903-10-23	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
45.	1903-11-13	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
46.	1903-12-20	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
47.	1903-12-30	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
48.	1904-01-25	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
49.	1904-02-17	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
50.	1904-03-20	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
51.	1904-05-23	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
52.	1904 (?) -08-08	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
53.	1904-09-02	Ona Pleirytė	VUB RS f. 1, b. E260
54.	1904-09-10	Ona Pleirytė	VUB RS f. 1, b. E260
55.	1904-10-09	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
56.	1904-10-24	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
57.	1904-11-04	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
58.	1904-11-22	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
59.	1904-11-28	„Lietuvių laikraščio“ redakcija	VUB RS f. 1, b. F600
60.	1904-12-08	Ona Pleirytė	VUB RS f. 1, b. E260
61.	1905-01-01	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
62.	1905	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
63.	1905 (?)	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
64.	1905-01-29	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
65.	1905-01-29	Ona Pleirytė	VUB RS f. 1, b. E260
66.	1905-01-29	Jonas Basanavičius	LLTIB RS f. 2, b. 1478
67.	1905-02-16	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
68.	1905-03-31	Ona Pleirytė	VUB RS f. 1, b. E260
69.	1905-04-22	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
70.	1905-05-07	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
71.	1905 (?)	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118

72.	1905-09-22	Ona Pleirytė	VUB RS f. 1, b. E260
73.	1905-09-25	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
74.	1905 (?)	Antanas Kaupas	VUB RS f. 187, b. 11
75.	1906-03-22	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
76.	1905[6(?)]-09-10	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
77.	1906-02-21	Ona Pleirytė	VUB RS f. 1, b. E260
78.	1906-02-06/21	Antanas Kaupas	VUB RS f. 187, b. 11
79.	1906-06-23	Pranciškus Būčys	LLMA RS f. 373, ap. 1, apsk. 3
80.	1906-09-03	Ona Pleirytė	VUB RS f. 1, b. E260
81.	1906-09-10	Ona Pleirytė	VUB RS f. 1, b. E260
82.	1906-09-10	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
83.	1906-09-23	Ona Pleirytė	VUB RS f. 1, b. E260
84.	1906-11-19	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
85.	1907-01-23	Kazimieras Jokantas	LLMA RS f. 373, ap. 1, apsk. 4
86.	1907-03-27	Jonas Basanavičius	LLTIB RS f. 2, b. 1478
87.	1907-11-27	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
88.	1908-01-10	Edmundas Steponaitis	VUB RS f. 1, b. F562
89.	1908-01-18	Pranas Būgailiškis	VUB RS f. 1, b. F562
90.	1908-04-21	Edmundas Steponaitis	VUB RS f. 1, b. F562
91.	1908-05-18	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
92.	1908-06-14	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
93.	1908-11-06	Jonas Basanavičius	LLTIB RS f. 2, b. 1478
94.	1908-11-08	Liudas Gira	LLTIB RS f. 13, b. 1626
95.	1909-01-10	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
96.	1909-02-17	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
97.	1909-03-12/25	Antanas Kaupas	VUB RS f. 187, b. 11
98.	1909-06-05/18	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
99.	1909-08-26	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
100.	1909-10-28	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
101.	1909-11-11	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
102.	1909-11-20	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
103.	1910-08-01	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
104.	1910-08-28	Antanas Kaupas	KUB f. 2, b. 679
105.	1910 (?)	Aleksandras Dambrauskas	VUB RS f. 1, b. E118
106.	1911-03-11	Jonas Basanavičius	LLTIB RS f. 2, b. 1478
107.	1911-03-16	Sofijai (Čiurlionienei?)	VUB RS f. 1, b. F58

108.	1911-06-25	Liudas Gira	<i>LLTIB RS f. 13, b. 1628</i>
109.	1911-07-19/27	Aleksandras Dambrauskas	<i>VUB RS f. 1, b. E118</i>
110.	1911-08-08	[Redakcija?]	<i>VUB RS f. 1, b. F562</i>
111.	1911-08-14	Kun. Kazlauskas	<i>VUB RS f. 1, b. F562</i>
112.	1912 (?)	Kazimieras Jokantas	<i>LLMA RS f. 373, ap. 1, apsk. 4</i>
113.	1912-01-12	Aleksandras Dambrauskas	<i>VUB RS f. 1, b. E118</i>
114.	1912-01-28	Liudas Gira	<i>LLTIB RS f. 13, b. 1629</i>
115.	1912-02-22	Liudas Gira	<i>LLTIB RS f. 13, b. 1629</i>
116.	1912-03-20	Kazimieras Jokantas	<i>LLMA RS f. 373, ap. 1, apsk. 4</i>
117.	1912-03-29	Juozas Kubilius	<i>VUB RS f. 1, b. E96</i>
118.	1912-05-02	Jonas Basanavičius	<i>LLTIB RS f. 2, b. 1478</i>
119.	1912-05-07	Aleksandras Dambrauskas	<i>VUB RS f. 1, b. E118</i>
120.	1912-05-10	Aleksandras Dambrauskas	<i>VUB RS f. 1, b. E118</i>
121.	1912-05-18	Aleksandras Dambrauskas	<i>VUB RS f. 1, b. E118</i>
122.	1912-05-19	Kazimieras Jokantas	<i>LLMA RS f. 373, ap. 1, apsk. 4</i>
123.	1912-05-21	Aleksandras Dambrauskas	<i>VUB RS f. 1, b. E118</i>
124.	1912-06-16	Petras Kraujalis	<i>LLTIB RS f. 1, b. 4171</i>
125.	1912-06-18	Petras Kraujalis	<i>LLTIB RS f. 1, b. 4171</i>
126.	1912-07-11	Aleksandras Dambrauskas	<i>VUB RS f. 1, b. E118</i>
127.	1912-10-16	Kazimieras Jokantas	<i>LLMA RS f. 373, ap. 1, apsk. 4</i>
128.	1912-11-26	Liudas Gira	<i>LLTIB RS f. 13, b. 1629</i>
129.	1912-12-25	Kazimieras Jokantas	<i>LLMA RS f. 373, ap. 1, apsk. 4</i>
130.	1912-13 (?)	Juozas Kubilius	<i>VUB RS f. 1, b. E96</i>
131.	1913-01-08	Kazimieras Jokantas	<i>LLMA RS f. 373, ap. 1, apsk. 4</i>
132.	1913-01-14	Aleksandras Dambrauskas	<i>VUB RS f. 1, b. E118</i>
133.	1913-02-23	Liudas Gira	<i>LLTIB RS f. 13, b. 1630</i>
134.	1913-05-08	Liudas Gira	<i>LLTIB RS f. 13, b. 1630</i>
135.	1913-05-18	Liudas Gira	<i>LLTIB RS f. 13, b. 1630</i>
136.	1913-05-28	Liudas Gira	<i>LLTIB RS f. 13, b. 1630</i>
137.	1913-07-06	Liudas Gira	<i>LLTIB RS f. 13, b. 1630</i>
138.	[1913]-07-22	Liudas Gira	<i>LLTIB RS f. 13, b. 1630</i>
139.	1913-07-27	Aleksandras Dambrauskas	<i>VUB RS f. 1, b. E118</i>
140.	1913-08-03	Liudas Gira	<i>LLTIB RS f. 13, b. 1630</i>

141.	1913-08-05	Aleksandras Dambrauskas	<i>VUB RS</i> f. 1, b. E118
142.	1913-08-05	Liudas Gira	<i>LLTIB RS</i> f. 13, b. 1630
143.	1913-08-15	Aleksandras Dambrauskas	<i>VUB RS</i> f. 1, b. E118
144.	1913-08-25	Aleksandras Dambrauskas	<i>MLLM</i> , ER 77553 ER ₁ 14188
145.	1913-09-08	Petras Kraujalis	<i>LLTIB RS</i> f. 1, b. 4171
146.	1913-09-25	Juozas Kubilius	<i>VUB RS</i> f. 1, b. E96
147.	1913-10-05	Liudas Gira	<i>LLTIB RS</i> f. 13, b. 1630
148.	1913-10-16	Juozas Kubilius ir Antanas Smetona	<i>VUB RS</i> f. 1, b. E96
149.	1913-10-24	Kazimieras Puida	<i>VUB RS</i> f. 1, b. E260
150.	1913-11-03	Aleksandras Dambrauskas	<i>VUB RS</i> f. 1, b. E118
151.	1913-11-06	Kazimieras Puida	<i>VUB RS</i> f. 1, b. E260
152.	1913-11-08	Aleksandras Dambrauskas	<i>VUB RS</i> f. 1, b. E118
153.	1913-11-10	Aleksandras Dambrauskas	<i>VUB RS</i> f. 1, b. E118
154.	1913-11-10	Liudas Gira	<i>LLTIB RS</i> f. 13, b. 1630
155.	1913-11-13	Liudas Gira	<i>LLTIB RS</i> f. 13, b. 1630
156.	1913-11-19	Kazimieras Jokantas	<i>LLMA RS</i> f. 373, ap. 1, ap.sk. 4
157.	1913-11-20	Aleksandras Dambrauskas	<i>VUB RS</i> f. 1, b. E118
158.	1913-11-28	Liudas Gira	<i>LLTIB RS</i> f. 13, b. 1630
159.	1913-12-02	Aleksandras Dambrauskas	<i>VUB RS</i> f. 1, b. E118
160.	1913-12-17	Jonas Basanavičius	<i>LLTIB RS</i> f. 2, b. 1478
161.	1913	Liudas Gira	<i>LLTIB RS</i> f. 13, b. 1630
162.	1914-01-05	Liudas Gira	<i>LLTIB RS</i> f. 13, b. 1631
163.	1914-01-30	Kazimieras Jokantas	<i>LLMA RS</i> f. 373, ap. 1, ap.sk. 4
164.	1915-10-27	Vytautas Bičiūnas	<i>VUB RS</i> F1-F262
165.	1917	Felicija Kazlauskaitė	<i>MLLM</i> , 3948 ER ₁ 817
166.	1918-03-11	Vincas Mykolaitis-Putinas	<i>LLTIB RS</i> f. 1, b. 3680
167.	1918-03-15	Uršulė Urniežiūtė-Starkienė	<i>LLTIB RS</i> f. 1, b. 4170
168.	1918-09-18	Matas (Grigonis?)	<i>VUB RS</i> f. 1, b. F600
169.	1918-11-22	„Darbo balso“ redakcija	<i>LLTIB RS</i> f. 24, b. 404
170.	1919-02-07	Jonas Basanavičius	<i>LLTIB RS</i> f. 2, b. 1478
171.	1920-05-25	Matas Grigonis	<i>VUB RS</i> f. 1, b. F562
172.	1921-03-03	Liudas Gira	<i>LNB RS</i> f. 7, b. LG 891
173.	1921-03-04	Lazdynų Pelėda	<i>VUB RS</i> f. 1, b. F600
174.	1921-04-30	Matas Grigonis	<i>VUB RS</i> f. 1, b. F562

175.	1921-10-06	Jadvyga Juškytė	<i>VUB RS f. 1, b. F487</i>
176.	1922-03-07	Liudas Gira	<i>LNB RS f. 7, b. LG 891</i>
177.	1922-09-25	Matas Šalčius	<i>MLLM, 104490 ER1 22772</i>
178.	1922-09-30	Savininkams namų N°6 Aleksoto g.	<i>MLLM, R 28744 ER1468</i>
179.	1923-01-22	Vincas Krėvė	<i>LLTIB RS f. 51, b. 652</i>
180.	1923-04-06	Joana Šernienė	<i>LLTIB RS f. 1, b. 4166</i>
181.	1923-06-12	Aleksandras Dambrauskas	<i>VUB RS f. 1, b. E118</i>
182.	1923-11-10	Gabrielė Petkevičaitė-Bitė	<i>LLTIB RS f. 30, b. 588</i>
183.	1923-11-23	Jadvyga Juškytė	<i>VUB RS f. 1, b. F487</i>
184.	1923-11-26	Jadvyga Juškytė	<i>VUB RS f. 1, b. F487</i>
185.	1924	Antanas Giedraitis	<i>MLLM, 22319 ER₁ 822</i>
186.	1924-01-21	Mikalojus Dagilėlis	<i>MLLM, 11 516 ER₁ 856</i>
187.	1924-03-17	Liudas Gira	<i>LNB RS f. 7, b. LG 891</i>
188.	1924-04-08	Balys Sruoga	<i>LLTIB RS f. 53, b. 886</i>
189.	1924-05-26	Andrius Bulota	<i>LLTIB RS f. 3, b. 311</i>
190.	1924-09-06	Kun. Sitavičius, kun. Liepinis	<i>VUB RS f. 1, b. F58</i>
191.	1924-10-12	Gabrielė Petkevičaitė-Bitė	<i>LLTIB RS f. 30, b. 1195</i>
192.	1924-10-27/28	Gabrielė Petkevičaitė-Bitė	<i>LLTIB RS f. 30, b. 1195</i>
193.	1924-12-17	Jonas Krikščiūnas-Jovaras	<i>LLTIB RS f. 1, b. 5534</i>
194.	1924-12-26	Matas Grigonis	<i>VUB RS f. 1, b. F562</i>
195.	1924-12-31	Kazimieras Žitkus	<i>LLTIB RS f. 1, b. 7719</i>
196.	1925	Felicija Kazlauskytė	<i>MLLM, 7968 ER₁ 819</i>
197.	1925-01-03	Gabrielė Petkevičaitė-Bitė	<i>LLTIB RS f. 30, b. 1196</i>
198.	1925-01-10	Kazimieras Žitkus	<i>LLTIB RS f. 1, b. 7719</i>
199.	1925-01-17	Gabrielė Petkevičaitė-Bitė	<i>LLTIB RS f. 30, b. 589</i>
200.	1925-04-21	Aleksandras Dambrauskas	<i>VUB RS f. 1, b. E118</i>
201.	1925-06-08	Liudvika Didžiulienė	<i>LLTIB RS f. 1, b. 513</i>
202.	1925-06-15	Mikalojus Dagilėlis	<i>MLLM, 11 517 ER₁ 834</i>
203.	1925-07-27	Birštono gyventojai	<i>VUB RS f. 1, b. F58</i>
204.	1925-09-21	Liudvika Didžiulienė	<i>LLTIB RS f. 1, b. 513</i>
205.	1925-09-25	Mikalojus Dagilėlis	<i>MLLM, 11 518 ER₁ 835</i>
206.	1925-10-01	Aleksandras Dambrauskas	<i>VUB RS f. 1, b. E118</i>
207.	1925-10-15	Liudvika Didžiulienė	<i>LLTIB RS f. 1, b. 513</i>
208.	1925-10-23	Liudvika Didžiulienė	<i>LLTIB RS f. 1, b. 513</i>
209.	1925-11-06	Matas Grigonis	<i>VUB RS f. 1, b. F562</i>
210.	1925-12-21	Aleksandras Dambrauskas	<i>VUB RS f. 1, b. E118</i>

211.	1926-03-02	Antanas Giedraitis	<i>MLLM</i> , 11 524 ER ₁ 824
212.	1926-03-31	Gabrielė Petkevičaitė-Bitė	<i>LLTIB RS</i> f. 30, b. 1197
213.	1926-04-24	Gabrielė Petkevičaitė-Bitė	<i>LLTIB RS</i> f. 30, b. 590
214.	1926-06-03	Kun. Kazlauskas	<i>VUB RS</i> f. 1, b. F562
215.	1926-08-25	Matas Grigonis	<i>VUB RS</i> f. 1, b. F562
216.	1926-09-03	Liudas Gira	<i>LNB RS</i> f. 7, b. LG 891
217.	1926-09-25	Gabrielė Petkevičaitė-Bitė	<i>LLTIB RS</i> f. 30, b. 1197
218.	1926-10-29	Antanas Giedraitis	<i>MLLM</i> , 1152 3 ER ₁ 825
219.	1926-11-25	Antanas Giedraitis	<i>MLLM</i> , 11 522 ER ₁ 821
220.	1926-12-30	Gabrielė Petkevičaitė-Bitė	<i>LLTIB RS</i> f. 30, b. 1197
221.	1927-01-20	Matas Grigonis	<i>VUB RS</i> f. 1, b. F562
222.	1927-04-01	Liudas Gira	<i>LNB RS</i> f. 7, b. LG 891
223.	1927-04-20	Antanas Giedraitis	<i>MLLM</i> , 11 521 ER ₁ 826
224.	1927-05-01	Julijonas Lindė-Dobilas	<i>VUB RS</i> f. 1, b. E312
225.	1928 (?)	Julijonas Lindė-Dobilas	<i>VUB RS</i> f. 1, b. E312
226.	1927-06-12	Lietuvos Konsulatas Tilžėje	<i>VUB RS</i> f. 1, b. E128
227.	1927-07-06	Aleksandras Dambrauskas	<i>VUB RS</i> f. 1, b. E118
228.	1927-08-02	Emilija Kriugždaite	<i>VUB RS</i> f. 1, b. F58
229.	1927-08-10/19	Lietuvos Konsulatas Tilžėje	<i>VUB RS</i> f. 1, b. F58
230.	1927-08-15	Emilija Skeirytė	<i>VUB RS</i> f. 1, b. F600
231.	1927-10-14	Jadvyga Juškytė	<i>VUB RS</i> f. 1, b. F487
232.	1927-11-22	Vincas Mykolaitis-Putinas	<i>LLTIB RS</i> f. 1, b. 3680
233.	1927-12-27	Matas Grigonis	<i>VUB RS</i> F1-F562
234.	1928-01-12	Gabrielė Petkevičaitė-Bitė	<i>LLTIB RS</i> f. 30, b. 1198
235.	1928-01-30	Gabrielė Petkevičaitė-Bitė	<i>LLTIB RS</i> f. 30, b. 1198
236.	1928-01-31	Gabrielė Petkevičaitė	<i>LLTIB RS</i> f. 30, b. 1198
237.	1928-02-22	Ona Pleirytė	<i>VUB RS</i> f. 1, b. E260
238.	1928-02-24	Marija Pečkauskaitė	<i>ŠAM</i>
239.	1928-03-25	Joana Šernienė	<i>MLLM</i> , R 28155 ER ₁ 849
240.	1928-09-25	Antanas Giedraitis	<i>MLLM</i> , 11 520 ER ₁ 823
241.	1929-09-02	Aleksandras Dambrauskas	<i>VUB RS</i> f. 1, b. E118
242.	1929-09-03	Aleksandras Dambrauskas	<i>VUB RS</i> f. 1, b. E118
243.	1929-09-05	Aleksandras Dambrauskas	<i>VUB RS</i> f. 1, b. E118
244.	1929-09-07	Pr. Martinaitis	<i>VUB RS</i> f. 1, b. F600
245.	1929-09-14	Marija Pečkauskaitė	<i>ŠAM</i>
246.	1929-10-22	Petronėlė Orintaitė	<i>LLTIB RS</i> f. 51, b. 430
247.	1929 [30?]	Aleksandras Dambrauskas	<i>VUB RS</i> f. 1, b. E118

248.	1929 [30?]	Aleksandras Dambrauskas	<i>VUB RS f. 1, b. E118</i>
249.	1930-02-15	Mikalojus Dagilėlis	<i>MLLM, 11 519 ER₁ 837</i>
250.	1930-04-19	Antanas Vilkutaitis-Keturakis	<i>MLLM, ER² P34311</i>
251.	1930-09-13	Aleksandras Dambrauskas	<i>VUB RS f. 1, b. E118</i>
252.	1930 (?)	Vincas Mykolaitis-Putinas	<i>LLTIB RS f. 1, b. 3680</i>
253.	1930-12-02	Petronėlė Orintaitė	<i>LLTIB RS f. 51, b. 430</i>
254.	1930-12-10	Petronėlė Orintaitė	<i>LLTIB RS f. 51, b. 430</i>
255.	1931-03-28	Petras Kraujalis	<i>LLTIB RS f. 1, b. 4171</i>
256.	1931-04-30	Joana Šernienė	<i>LLTIB RS f. 1, b. 4166</i>
257.	1931-06-09	Petronėlė Orintaitė	<i>LLTIB RS f. 51, b. 430</i>
258.	1931-07-20	Povilas Matulionis	<i>VUB RS f. 1, b. F574</i>
259.	1931-07-29	Adelė Galaunienė	<i>MLLM, 7437 ER₁ 829</i>
260.	1931-07-31	Povilas Matulionis	<i>VUB RS f. 1, b. F574</i>
261.	1931-08-16	Augustinas Liepinis	<i>VUB RS f. 1, b. F600</i>
262.	1931-09-19	Petronėlė Orintaitė	<i>LLTIB RS f. 51, b. 430</i>
263.	1931-11-30	Julijonas Lindė-Dobilas	<i>VUB RS f. 1, b. E312</i>
264.	1931-12-02	Zenonas Ivinskis	<i>LNB RS f. 29, b. 1239</i>
265.	1932	Zenonas Ivinskis	<i>LNB RS f. 29, b. 1239</i>
266.	1932-03-12	Juozas Urbšys	<i>LNB RS f. 15, b. 384</i>
267.	1932-03-29	Julijonas Lindė-Dobilas	<i>VUB RS f. 1, b. E312</i>
268.	1932-03-29	Juozas Eretas	<i>VUB RS f. 1, b. F562</i>
269.	1932-05-10	Jokūbas Šernas	<i>MLLM, R28156 ER₁ 850</i>
270.	1932-06-26	Vincas Krėvė	<i>LLTIB RS f. 51, b. 215</i>
271.	1932-09-20	Joana Šernienė	<i>LLTIB RS f. 1, b. 4166</i>
272.	1932-11-30	Julijonas Lindė-Dobilas	<i>VUB RS f. 1, b. E312</i>
273.	1933-02-03	V. Grochovskaitė	<i>VUB RS f. 1, b. F562</i>
274.	1933-02-09	Marija Urbšienė-Mašiotaitė	<i>LNB RS f. 14, b. 659</i>
275.	[nedatuotas]	Antanas Kaupas	<i>VUB RS f. 187, b. 11</i>
276.	[nedatuotas]	Jonas Basanavičius	<i>LLTIB RS f. 2, b. 1478</i>